

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANA BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE ÜCRETLERİN GELİŞİMİ

Kamil Necdet AR

Danışman

Doç. Dr. Faruk SAPANCALI

2007

Doktora tezi olarak sunduğum “Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Ücretlerin Gelişimi” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunların atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

/01/2007

Kamil Necdet Ar

DOKTORA TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Anabilim Dalı

Programı

Tez Konusu

:Kamil Necdet Ar

:Çalışma Ekonomisi Endüstri İlişkileri

:Doktora

:Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de
Ücretlerin Gelişimi

Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve Sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 30.maddesi gereğince doktora tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI
OY BİRLİĞİ ile
DÜZELTME *
OY ÇOKLUĞU
RED edilmesine **
ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır.
Öğrenci sınava gelmemiştir.

**

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Evet

Tez, burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.
Tez, mevcut hali ile basılabilir.
Tez, gözden geçirildikten sonra basılabilir.
Tezin, basımı gerekliliği yoktur.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

..... ☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red.....
..... ☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
..... ☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
..... ☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
..... ☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red

ÖZET

Doktora Tezi
Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Ücretlerin Gelişimi
Kamil Necdet AR

Dokuz Eylül Üniversitesi
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı

Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Ücretlerin Gelişimi isimli bu çalışma özellikle 1980 sonrasında yeni-liberal politikaların egemen olduğu süreçte ücretlerdeki gelişmeler ile bu gelişmelerin farklı etkilerini içermektedir. Ancak incelemenin kapsamı belirtilen konularda katkıda bulunan faktörleri içerecek şekilde düzenlenmiştir.

İncelemede küreselleşme olgusuna kuramsal olarak değişik yönlerinden yaklaşmış, sonra küresel düzenin neden olduğu ücret ve ücrete ilişkin gelişmeler ile küresel esaslı politikaların Türkiye’ye yansımaları ve ortaya çıkan sonuçlar araştırılmıştır.

Küreselleşme olgusu; siyasal, hukuksal, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında ABD’nin denetimindeki tek kutup egemen bir düzen olarak ifade edilebilir. Özellikleri itibarıyla 19.yüzyıldaki ve Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemin büyük güçlerinin yayılcı politikalarıyla benzerlik göstermektedir.

Sonuçları itibarıyla yeni-liberal politikaların ağırlık kazandığı dünyada sermaye emek dengesinin sermaye lehine değiştiği, emek gelirlerinin azaldığı, ücret eşitsizliğinin büyüdüğü ve bunların doğal sonucu olarak gelir dağılımının bozulduğu ifade edilebilir. Küresel oluşumun kalıpları Türkiye’ye de uygulanmış ve ücretler azalırken bozuk olan gelir dağılımı daha kötüleşmiştir.

Bu gelişmelere bağlı küresel yoksulluk ve diğer sorunların artmasına tanık olunmakta, sosyo-ekonomik sorunlara çözüm getirilememekte, bilakis ağırlaşmaktadır. Bu durum ulusal düzenin zayıflaması, sosyal siyasal istikrarsızlığı artmasında katkıda bulunan temel nedenlerden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 1)Küreselleşme, 2)Ücret, 3)Gelir Dağılımı, 4) Eşitsizlik, 5) İstikrarsızlık

ABSTRACT

**Ph D Thesis
The Development of The Wages in Turkey Through Globalization Process
Kamil Necdet AR**

**Dokuz Eylül University
Department of Labour Economics and Industrial Relations**

The study named “Wage Trends in Turkey through Globalization Process” is a search which aims to have better understanding about the affects of neo-liberal policies that has gained enormous weight after 1980’s. This effort also aims to analyse how the wages and income distribution have been affected globally through the globalization process. However the scope of the study covers other contributing factors.

In the study “Globalisation Process” has been theoretically looked at from various aspects, also the changes at wages and related developments created by the global policies’ structural impact on Turkey has been searched.

Globalisation is a phenomenon which has emerged after the collapse of Soviet Union. Mainly it is a global single polar system imposed by the USA and has political, legal, economic, social and cultural dimensions. There are many similarities between the characteristics of neo-liberal globalism and former forms of 19. Century and pre I. World War policies pursued by industrilized nations’ power struggle .

Taking into account the results of neo-liberal policies, it can be mentioned that after 1980’s the balance between labour and capitol has been dramatically changed in the favour of latter. This also means that labour income has decreased, wage inequality has risen and the natural results of both; global, national and regional income inequality gap has been widened. Depending on these developments the neo-liberal patterns have been applied to Turkey and this caused decreasing wages and worsening income distribution.

Above all, it has been observed that the global poverty and related problems have been increasing and the global system is unable rectify any of those issues. Instead the problematic situation is gaining a steady status as nation state is being eroded and above mentioned global contributing factors are becoming the essence of political and socio-economic instability.

Key Worlds: 1) Globalizasyon, 2) Wage, 3) Income Distribution, 4) Inequality, 5) Instability

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE ÜCRETLERİN GELİŞİMİ

İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	XI
TABLO, GRAFİK, ŞEMA, HARİTA LİSTESİ	XIV
GİRİŞ	XIX

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME SÜRECİ VE ÜCRETLE İLGİLİ KAVRAMLAR

I. Küreselleşme Kavramı	1
A. Küreselleşme Tanımı	1
B. Küreselleşmeye İlişkin Görüşler	5
1. Küreselleşme Tarafı Görüşler	5
2. Küreselleşme Karşıtı Görüşler	7
3. Diğer Görüşler	10
C. Küreselleşmenin Unsurları	12
1. Merkez Ülkelerinin Etkisi	12
2. Karşılıklı Bağımlılık	15
3. Ekonomik Liberalizm (Yeni-liberal Politikalar)	16
4. Karşılıklı Ekonomik Etkileşim	20
a. Ticaret Hareketleri	20
b. Finansal Hareketler	22
(1) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	22
(2) Kısa Vadeli Sermaye Girişleri	25
5. Teknolojik Gelişmeler	28
6. Çok Uluslu Şirketler	29
D. Küreselleşmenin Etkileri	34
1. Ekonomik Etkiler	34
2. Sosyal Etkiler	37
3. Siyasal Etkiler	40
4. Kültürel Etkiler	43
II. Ücret; Kavram, Kuram ve Oluşumu	45
A. Tanımı	46
B. Ücretin Unsurları	49

1. Bağımlı Çalışma	50
2. Ücretin İşçinin Yegane Gelir Kaynağı Olması	50
3. İşveren Açısından Maliyet Unsuru Olma	51
4. Ücrete İlişkin Sosyal Koruma Unsuru Bulunması	52
5. Ücretin Makro Ekonomik Bir Değişken Olması	54
C. Ücret Kuramları	55
1. Klasik Ücret Kuramları	56
a. Doğal Ücret Kuramı	56
b. Ücret Fonu Kuramı	59
c. Artık Değer Kuramı	61
2. Talep Yönlü Ücret Kuramları	63
a. Marjinal Verimlilik Kuramı	63
b. Satın Alma Gücü Ücret Kuramı	64
c. Pazarlık Gücü Kuramı	66
3. Güncel Ücret Kuramları	68
a. Yeni-Liberal Ücret Kuramı (Arz Talep Çözümlemesi)	69
b. Tamamlayıcı Yeni-Liberal Ücret Kuramları	71
(1) Beşeri Sermaye Kuramı	71
(2) Kolektif Bireyselci Ücret Kuramı	72
(3) Şok Kuramı	73
(4) Doğal İşsizlik Oranı Kuramı	74
(5) İçerdekiler Dışardakiler Kuramı	75
(6) Etkin Ücret Kuramı	75
(7) Zımni Sözleşme Kuramı	76
D. Ücretin Oluşumu	77
1. İşgücü Piyasası	77
2. Verimlilik	79
3. Rekabet	80
4. Kamu Müdahalesi	82
5. Örgütlenme ve Pazarlık	83
6. Ekonomik ve Politik Sistem	85

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESEL DÜZENDE ÜCRETE İLİŞKİN GELİŞMELER

I. Küreselleşme Sürecinde Ücretleri Etkileyen Faktörler	89
A. Kamunun Ekonomik Yaşamdan Uzaklaştırılması	90
1. Yeni-Liberal Politikalar ve Özelleştirme	92
2. Ulus Devlet ve Sosyal Devlet Anlayışının Gerilemesi	102
3. Uluslararası Finans Kurumlarının Artan Etkinliği	107
B. İşletmenin Değişen Yapısı	111
1. Rekabet ve İşgücü Maliyetini Düşürme Baskısı	113
2. Yeni Üretim İlişkileri	117
C. İşgücü Piyasasında Değişim	120
1. Enformel Ekonomi ve İstihdam	124
2. Artan İşsizlik	131
3. Azalan Sanayi İstihdamı	138
4. İşgücü Piyasasında Bölünme	141
D. Toplu Pazarlık Düzeninin Bozulması	146
1. Zayıflatılan Sendikal Örgütlülük	147
2. Toplu Pazarlık Düzeninin Ademimerkezileşmesi	151
3. İnsan Kaynakları Yaklaşımının Önem Kazanması	156
II. Küreselleşme Sürecinde Ücretlerde Ortaya Çıkan Gelişmeler	160
A. Gelişmiş Ülkeler	160
1. Amerika Birleşik Devletleri	161
2. Avrupa Birliği	169
3. Japonya	182
B. Gelişmekte Olan Ülkeler	184
1. Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkeleri	185
2. Latin Amerika Ülkeleri	190
3. Afrika Ülkeleri	194
C. Geçiş Sürecindeki Ülkeler	195

1. Rusya Federasyonu	195
2. Diğer Geçiş Sürecindeki Ülkeler	200
III. Ücretlerdeki Değişimin Küresel Etkileri	203
A. Artan Küresel Eşitsizlik	206
B. Artan Ulusal Eşitsizlikler	213
C. Yeni Ödeme Biçimlerinin Ortaya Çıkışı	222
D. Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma	224”

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESEL ESASLI POLİTİKALARIN TÜRKİYE'YE YANSIMASI VE ÜCRETLER

I. Türkiye'deki Ekonomik Yapının Dönemsel Özellikleri	238
A. 1980 Yılına Kadar	241
1. Yeniden İnşa ve Korumacı-Devletçi Sanayileşme	241
2. Savaş Sonrası Yeniden Uyum Dönemi	247
3. İthal İkameci Dönem	250
B. 1980 Sonrasında Ekonomik Yapı ve Özellikleri	253
1. Uluslararası Piyasalarla Ticaret Temelinde Bütünleşme	255
2. Uluslararası Finans Kapitalle Bütünleşme ve Krizler	259
a. 1994 Krizi	261
b. 2001 Krizi	263
II. Ücretlere Etkisi Bakımından Küresel Ekonominin Unsurları	267
A. Yapısal Uyum ve Makro Ekonomik Gelişmeler	267
B. Özelleştirme Uygulamaları	269
1. Özelleştirmenin Nedenleri	270
2. Özelleştirme Uygulamaları	272
3. Özelleştirmenin Sonuçları	277
C. İşletme Yapısında Değişim ve Taşeronlaşma	283

D. Enformel Ekonomi	285
1. Enformel Ekonominin Büyüklüğü	287
2. Enformel Ekonominin Ücretler Üzerinde Etkileri	288
E. İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler	291
F. Türkiye'de Toplu Pazarlık Düzeninin Bozulması	294
III. Türkiye'de Ücretlerin Gelişimi	300
A. 1980 Öncesi Ücretler	301
B. 1980 Sonrası Küreselleşmenin Etkisinde Ücretler	304
IV. Ücretler Bağlamında Türkiye'de Küreselleşmenin Sonuçları	315
A. Emeğin Milli Gelir İçersindeki Payının Azalması	315
B. Artan Yoksulluk	322
C. Ücret Farklılaşması	325
D. Siyasal ve Sosyo-Ekonomik İstikrarın Bozulması	328
IV. İzmir Büyükşehir Belediyesinde Ücretlerle İlgili Alan Araştırması	332
A. Ücret Alan Çalışması	332
1. Uygulama Alanı	332
2. Uygulama Konusu	333
3. Uygulama Süresi	333
B. Ücretin Oluşumu ve Yapısı	333
1. Çıplak Ücret	335
2. Vardiya ve İşgüçlüğü Zammı	337
3. İkramiye ve İlave Tediye	339
4. Sosyal Yardımlar	339
C. Yıllara Göre İzmir Büyükşehir Belediyesinde İstihdam	341
D. Ücret Tablosu	343
E. Değerlendirme	347
SONUÇ	349
KAYNAKLAR	358

KISALTMALAR

- AB: Avrupa Birliği
ABD: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.: Adı Geçen Eser
ATO: Ankara Ticaret Odası
AKTAŞ: Anadolu Yakası Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi
A.Ş.: Anonim Şirket
BEDAŞ: Boğaziçi Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi
BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM: Birleşmiş Milletler
CIA: Central Intelligence Agency (ABD Merkezi Haber AlmaTeşkilatı)
ÇİTOSAN: Türkiye Çimento ve Toprak Sanayi Anonim Şirketi
ÇUŞ: Çok Uluslu Şirket
DEÜ: Dokuz Eylül Üniversitesi
DİE: Devlet İstatistik Enstitüsü
DMO: Devlet Malzeme Ofisi
DPT: Devlet Planlama Teşkilatı
DHMİ: Devlet Hava Meydanları İşletmeleri
EBK: Et ve Balık Kurumu
DYY: Doğrudan Yabancı Yatırım (FDI-foreign Direct Investment)
FTAA : Free Trade Area of Americas (Amerika Serbest Ticaret Bölgesi)
FAO: Food and Agriculture Organization, (Gıda ve Tarım Teşkilatı)
G-5: Group of Five Countries
GATT: General Agreement on Tariffs and Trade (Genel Ticaret ve Tarifler Anlaşması)
GOÜ: Gelişmekte Olan Ülke
GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GÜ: Gelişmiş Ülke
GVK: Gelir Vergisi Kanunu
HAVAŞ: Havaalanları Yer Hizmetleri Anonim Şirketi
HİA: Hanehalkı İşgücü Anketi
ICFTU: International Confederation of Free Trade Unions (Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu)
ILO : International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
İ.İ.B.F.: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İSO: İstanbul Sanayi Odası

İKY: İnsan Kaynakları Yaklaşımı
IMF: International Monetary Fund (Uluslar arası Para Fonu)
KAMU-İŞ: Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası
KKBG: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
KİT: Kamu İktidadi Teşebbüsü
MAI: Multilateral Agreement on Investment (Çoktarafli Yatırım Anlaşması)
MESS: Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası
MKEK: Makine Kimya Endüstrisi Kurumu
NAFTA: North American Free Trade Agreement (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması)
NATO: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Anlaşması Teşkilatı)
OECD: Organization for Economic Cooperation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı)
ÖİB: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı
OPEC: Organization of the Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı)
ORÜS: Orman Ürünleri Sanayi
PETKİM: Petro Kimya Anonim Şirketi
s. : Sayfa Numarası
SEK: Süt Endüstrisi Kurumu
SEKA: Selüloz ve Kağıt Sanayi İşletmeleri
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TCDD: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
TCMB: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TDÇİ: Türkiye Demir Çelik İşletmeleri
T.DENİZ İ.: Türkiye Denizcilik İşletmeleri
TEAŞ: Türkiye Elektrik Üretim İletim Anonim Şirketini
TEDAŞ: Türkiye Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi
TEFE: Toptan eşya Fiyatları Endeksi
TEK: Türkiye Elektrik Kurumu
TMMOB: Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TOBB: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TSEK: Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu
TESK: Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu
T.GEMİS: Türkiye Gemi İşletmeleri
THY: Türk Hava Yolları

TİGEM: Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TİS : Toplu İş Sözleşmesi
TİSK : Türkiye İşverenler Sendikası Konfederasyonu
TKİ : Türkiye Kömür İşletmeleri
TL : Türk Lirası
TODAİE : Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
TPAO : Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı
TUGSAŞ : Türkiye Gübre Sanayi Anonim Şirketi
TURBAN : Turizm Bankası İşletmeleri
TÜFE : Tüketici fiyatları Endeksi
TÜPRAŞ : Türkiye Petrol Rafineleri Anonim Şirketi
TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD : Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
TTK : Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri
TZDK : Türkiye Zirai Donatım Kurumu
TUSAŞ :Türk Uçak Sanayi Anonim Şirketi
UNCTAD:United Nations Conference on Trade and Development (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı Teşkilatı)
UN: United Nations Organization (Birleşmiş Milletler Teşkilatı)
UNDP: United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Gelişme Programı)
UNESCO : United Nations' Educational, Scientific and Cultural Organization (BM Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı)
UNIDO : United Nations Industrial Development Organisation (Uluslararası Sınai Kalkınma Teşkilatı)
USAŞ : Uçak Servis Anonim Şirketi
VDMK : Varlığa Dayalı Menkul Kıymet
WB : World Bank (Dünya Bankası)
WTO : World Trade Organization (Dünya Ticaret Örgütü)
WHO : World Health Organisation (Dünya Sağlık Örgütü)
WTO : World Trade Organization (Dünya Ticaret Örgütü)
YEMSAN: Türk Yem Sanayi Anonim Şirketi

TABLO, GRAFİK, ŞEMA, HARİTA LİSTESİ

T A B L O L A R

Tablo 1: Küreselleşmeye Yönelik Üç Eğilim	s.11
Tablo 2: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Dünya İhracat Hacmindeki Büyüklükleri	s.14
Tablo 3: Küreselleşme ve Uluslararası Ticaret Hacmi (Milyar \$)	s.21
Tablo 4: Yabancı Sermaye Yatırım İkliminde Meydana Gelen Değişiklikler	s.23
Tablo 5: Uluslararası Doğrudan Yabancı Yatırım Akışı	s.23
Tablo 6: Gelişmekte Olan Ülkelere Doğrudan Yabancı Sermaye Akışı	s.23
Tablo 7: Doğrudan Yabancı Yatırım Alan Ülkeler ve Payları	s.25
Tablo 8: Uluslararası Kısa Vadeli Sermaye Akışı	s.26
Tablo 9: Ücret Açısından Örgütlü ve Örgütsüz İşgücünün Karşılaştırılması	s.84
Tablo 10: Bazı AB Ülkelerinde Özelleştirme	s.95
Tablo 11: Küresel Özelleştirmenin Gelişimi	s.96
Tablo 12: Özelleştirmenin Bölgesel Olarak Dağılımı	s.96
Tablo 13: Taylorist-Fordist ve Yenilenen İşletme Üretim İlişkilerinin Karşılaştırılması	s.113
Tablo 14: Esnek Çalışmada Ulusal Yaklaşımlar	s.118
Tablo 15: İmalat Sanayi İhracatında Ülkelerin Payları	s.121
Tablo 16: Kayıtdışı Ekonominin Unsurları	s.125
Tablo 17: Bazı OECD Ülkelerinde Enformel Ekonominin Boyutları	s.127
Tablo 18: Seçilmiş Geçiş Sürecindeki Ülkelerde Enformel Ekonomi	s.128
Tablo 19: Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkelerde Enformel Ekonominin Boyutları (2002)	s.129
Tablo 20: Seçilmiş Ülkelerde Enformel İstihdamın Hacmi	s.131
Tablo 21: Dünyada İşsizlik	s.133
Tablo 22: Dünyanın Değişik Bölgelerinde İşsizlik Oranları	s.134
Tablo 23: Seçilmiş Avrupa Ülkelerinde İşsizlik	s.135
Tablo 24: Diğer Gelişmiş Ülkelerde İşsizlik	s.135
Tablo 25: Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkelerde İşsizlik	s.136
Tablo 26: Seçilmiş Geçiş Sürecindeki Ülkelerde İşsizlik	s.137
Tablo 27: Alt Sektörlerde Ücret ve Maaş Gelirleri Payı (2002)	s.139
Tablo 28: Seçilmiş Ülkelerde Sektörel İstihdam (2002)	s.140
Tablo 29: İkili İşgücü Piyasası Özellikleri	s.142
Tablo 30: İşçi Ücretleri ve Niteliklerine Göre İşgücü Oranları	s.145
Tablo 31: Seçilmiş Gelişmiş Ülkelerde Sendikalaşma Oranları ve Değişimi	s.148
Tablo 32:Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkelerde Sendikalaşma Oranları ve Değişimi	s.149
Tablo 33: Geçiş Sürecindeki Ülkelerde Sendikal Örgütlülük (1998)	s.150
Tablo 34: Toplu Pazarlıkta Merkezileşme Endeksi (2004)	s.152
Tablo 35: ABD, Japonya ve Bazı AB Ülkelerinde Toplu Pazarlık Düzeyleri	s.154

Tablo 36: Seçilmiş Ülkelerde Ücret Belirleme Mekanizmasında Merkezîyet ve Koordinasyon	s.155
Tablo 37:Seçilmiş Ülkelerde Toplam İstihdam İçerisinde Tis Kapsamındaki İşçilerin Oranı (2005)s.	156
Tablo 38:ABD’de Çeşitli Bölgelerde Yaşam Ücreti Örnekleri	s.164
Tablo 39: ABD’de Verimlilik ve Ortalama Ücretlerdeki Gelişim	s.165
Tablo 40: ABD’de Ücret Aralığına Göre Ortalama Ücretin Değişim Oranları (1979-1999)	s.165
Tablo 41: Farklı Eğitim Durumuna Göre Saat Başına Gerçek Ücretler	s.166
Tablo 42: Erkek Ve Kadın Ücretlerindeki Gelişim	s.167
Tablo 43: ABD’de Düşük Nitelikli İşgücünün Kompozisyonu (1980-2000)	s.167
Tablo 44: ABD’de Düşük Ücretle Çalışanların İrklara Göre Oranları	s.168
Tablo 45: ABD’de Emek Gelirinin Makro Ekonomik Gelişimi	s.168
Tablo 46: Fransa’da Ücretlerin Gelişimi	s.169
Tablo 47: Almanya’da Ücretlerin Gelişimi	s.170
Tablo 48: İngiltere’de Ücretlerin Gelişimi	s.171
Tablo 49: İtalya’da Ücretlerin Gelişimi	s.172
Tablo 50: Danimarka’da Ücretlerin Gelişimi	s.173
Tablo 51: İrlanda’da Ücretlerin Gelişimi	s.173
Tablo 52: Seçilmiş AB Ülkelerinde Asgari Ücret Düzeyi (2003)	s.176
Tablo 53: Seçilmiş AB Ülkelerinde Gerçek Asgari Ücretteki Gelişmeler	s.175
Tablo 54: AB’nde Düşük Ücretli Çalışanlar	s.178
Tablo 55: Tam Gün Çalışan Düşük Ücretli İşçiler	s.178
Tablo 56: Seçilmiş AB Ülkelerinde Farklı Nitelikteki İşgücüne Talep	s.179
Tablo 57: Seçilmiş AB Ülkelerinde Ücretin Milli Gelir İçerisindeki Payı	s.180
Tablo 58: Japonya’da Asgari Ücretin Gelişimi	s.183
Tablo 59: Doğu Asya Ülkelerinde Ekonomik Büyüme (1980-1990/1990-2000)	s.184
Tablo 60: Çin’de Kentsel Formel Sektörde Gerçek Ücret Artış Oranları	s.185
Tablo 61: Çin’de Değişik İşletmelerde Göreceli Ücretler	s.186
Tablo 62: Latin Amerika Ülkelerinde Asgari Ücretler	s.192
Tablo 63: Geçiş Sürecindeki Ülkelerde Ekonomik Büyüme (1990-2000,2003)	s.196
Tablo 64: Geçiş Sürecindeki Ülkelerde Ortalama Gerçek Ücretin Değişimi	s.201
Tablo 65: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri Sanayi Sektörü Ortalama Ücretleri (2002)	s.202
Tablo 66: En Zengin ve En Yoksul Ülkeler Arasındaki Ekonomik Eşitsizlik	s.211
Tablo 67: Bölgesel Olarak Gelir Dağılımındaki Değişim	s.212
Tablo 68: Seçilmiş OECD Ülkelerinde Gelir Dağılımı (1950-1980)	s.213
Tablo 69 : Seçilmiş OECD Ülkelerinde 1980’ler Sonrası Gelir Dağılımı	s.213

Tablo 70: ABD'de Değişik Gelir Dilimlerinde Gelir Artışı (1979-2000)	s.214
Tablo 71: Çin'de Gelir Eşitsizliği	s.217
Tablo 72: Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkelerde Gelir Dağılımı	s.218
Tablo 73: Geçiş Sürecindeki Ülkelerde Gelir Dağılımındaki Eşitsizlik	s.219
Tablo 74: Seçilmiş Latin Amerika Ülkelerinde Gelir Dağılımındaki Eşitsizlik	s.220
Tablo 75: Farklı 75 Ülkede Gelir Eşitsizliğindeki Değişim (1960-1990'lar)	s.221
Tablo 76: Seçilmiş AB Ülkelerinde Yoksul Çalışanların Genel Nüfusa Oranı	s.225
Tablo 77: Seçilmiş Ülkelerde Çalışan Yoksulların İşgücüne Oranı	s.226
Tablo 78: Küresel Harcamalarda Öncelikler	s.230
Tablo 79: 1990'lı Yıllarda Dünyada Ekonomik Büyüme ve Yoksulluk İlişkisi	s.230
Tablo 80: Dünyada Mutlak Yoksulluk	s.231
Tablo 81: Dünyada Göreceli Yoksulluk	s.231
Tablo 82: Çin'de Yoksulluk Sınırındaki Nüfusun Genel Nüfusa Oranı	s.232
Tablo 83: Bazı Ülkelerde Ekonomik Krizlerin Yoksulluk Üzerine Etkisi	s.233
Tablo 84: Dönemsel Özelliklerine Göre İzlenen Ekonomi Politikaları	s.241
Tablo 85: Bölüşüm Göstergeleri (1930-1939)	s.245
Tablo 86: Bölüşüm Göstergeleri (1938-39, 1944-1945 Dönemleri)	s.246
Tablo 87: Bölüşüm Göstergeleri (1946-1953 Dönemi)	s.248
Tablo 88: Bölüşüm Göstergeleri (1954-1961 Dönemi)	s.249
Tablo 89: Bölüşüm Göstergeleri* (1968-1978)	s.252
Tablo 90: Bölüşüm Göstergeleri (1980-1988 Dönemi)	s.258
Tablo 91: İmalat Sanayinde Emek Verimliliği ve Ücretlerdeki Gelişim	s.265
Tablo 92: Dış Borç Yükü (Milyon Dolar)	s.269
Tablo 93: KİT'lerin Kamu Ekonomisindeki Payları (1996)	s.272
Tablo 94: Özelleştirme Önceliklerine Göre Kit'lerin Sınıflandırılması	s.273
Tablo 95: Seçilmiş KİT'lerde Özelleştirmenin İstihdama Etkisi	s.278
Tablo 96:Türkiye'de Ücretten Yapılan Kesinti Oranları	s.289
Tablo 97: Formel ve Enformel Sektör Ücretleri	s.289
Tablo 98:Türkiye'de Toplu Pazarlık Kapsamındaki İşçi Sayısı	s.295
Tablo 99: Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına Göre Sendikalaşma	s.298
Tablo 100: 1963-2003 Döneminde Ücretli Emek Ve Sendikalaşma Oranı	s.299
Tablo 101: Bölüşüm Göstergeleri	s.309
Tablo 102: Özel İmalat Sanayi Ücretlerindeki Gelişmeler	s.313

Tablo 103: Gerçek Ücret Ve Verimlilikteki Gelişim (2000-2004)	s.314
Tablo 104: Ücret Gelirlerinin Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla İçindeki Payı	s.316
Tablo 105: İstihdam İçindeki Ücretli-Yevmiyeli İşgücünün Payı ve Ücretlilerin GSYİH İçindeki Durumu Ve Hanehalkı Yıllık Kullanılabilir Gelirler Dağılımı	s.319
Tablo 106: Gelir Gruplarının %20'lik Dilimlere Göre Karşılaştırılması	s.320
Tablo 107: Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fert Yoksulluk Oranları	s.323
Tablo 108: Türkiye'de Farklı Yoksulluk Sınırlarındaki Nüfus Oranları	s.324
Tablo 109: Çalışma Çağındaki Yoksullar İçinde Çalışanların Oranı	s.325
Tablo 110: Kamu Ve Özel Sektör Ücret Farklılığı	s.326
Tablo 111: İzmir Büyükşehir Belediyesi İşçileri Çıplak Ücretleri	s.336
Tablo 112: Vardiya Ve İş Güçlüğü Zamları	s.338
Tablo 113: İzmir Büyükşehir Belediyesi İşçileri Sosyal Yardım Ödemeleri	s.340
Tablo 114: İzmir Büyükşehir Belediyesi İşçi Başına Giydirilmiş Ücret	s.344
Tablo 115: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kadrolu İşçileri Ortalama Net Ücretleri	s.345
Tablo 116: İzmir Büyükşehir Belediyesi Şirket İşçileri Ortalama Net Ücretleri	s.345
G R A F İ K L E R	
Grafik 1: Küresel Üretimin (GSHM) Paylaşımı	s.14
Grafik 2: Küresel Doğrudan Yabancı Yatırım Akımlarındaki Değişim	s.24
Grafik 3: Kuruldukları Ülkeler İtibariyle Çok Uluslu Şirketler	s.33
Grafik 4: ABD'de Ekonomik Büyüme ve Ücret Artışları	s.162
Grafik 5: ABD'de Asgari Ücretin Gelişimi	s.163
Grafik 6: ABD'de Ücret Farklılaşması	s.166
Grafik 7: İngiltere'de Milli Gelirde Ücret ve Kar Payları	s.171
Grafik 8: AB Genelinde Ücret ve Verimlilik İlişkisi	s.174
Grafik 9: AB Ülkelerinde Nominal Ücret Artış Oranları (2003-2004)	s.174
Grafik 10: ABD ve Bazı AB Ülkelerinde Gerçek Asgari Ücretler	s.177
Grafik 11: AB Genelinde Gerçek Ücretlerin Milli Gelir İçindeki Payı	s.180
Grafik 12: AB Genel ve ABD'de Ücret Gelirlerinin Milli Gelir Payı	s.181
Grafik 13 :Japonya'da Ücretlerin Gelişimi	s.182
Grafik 14: Çin'de Ücretlerin Gelişimi	s.187
Grafik 15: Meksika'da Ücretlerin Gelişimi	s.191
Grafik 16: Seçilmiş Afrika Ülkelerinde İmalat Sanayi Ücretlerinin Gelişimi	s.194
Grafik 17: Seçilmiş Geçiş Sürecindeki Ülkelerde İmalat Sanayi Ücretleri	s.201
Grafik 18: En Zengin ve En Yoksul Ülkelerde Kişi Başına Milli Gelirdeki Artış	s.211
Grafik 19: ABD'de Artan Gelir Eşitsizliği	s.214
Grafik 20: İngiltere'de Milli Gelir Dağılımı	s.215
Grafik 21: Japonya'da Gelir Dağılımındaki Gelişmeler	s.216

Grafik 22: Yöntemleri İtibariyle Türkiye'de Özelleştirme İşlemleri	s.274
Grafik 23: Özelleştirme Gelirlerinin Kullanımı	s.274
Grafik 24: Türkiye'de Özelleştirme İşlemlerinin Hacmi	s.275
Grafik 25: Kamu ve Özel Sektörde Sözleşmeli Personel Durumu	s.280
Grafik 26: Özel İmalat Sanayinde Verimlilik ve Gerçek Ücretlerdeki Gelişim	s.280
Grafik 27: İşçilik Maliyetinin Dökümü	s.288
Grafik 28: Asgari Ücret, Enformel Ücret ve Açlık, Yoksulluk Sınırı Karşılaştırması	s.290
Grafik 29: Ücretlilerin Gelir Getirici İşte Çalışanlara Oranı	s.292
Grafik 30: Türkiye'de Sendikal Örgütlülük (Çalışma Bakanlığı ve Sendikal Verilere Göre)	s.300
Grafik 31: 1932-1938 Dönemi Gerçek Ücret Endeksi	s.301
Grafik 32: 1938-1980 Döneminde Gerçek Ücretlerin Gelişimi	s.301
Grafik 33: Nominal Ortalama İşçi Ücretleri, Memur Maaşı ve Asgari Ücretin Gelişimi	s.307
Grafik 34: İmalat Sanayiinde Çalışan Kişi Başına Gerçek Kazanç Endeksi	s.312
Grafik 35: Türkiye'de GSYİH İçindeki Faktör Ödemelerinin Payı	s.316
Grafik 36: Türkiye'de Emek ve Sermayenin Milli Gelir Payı	s.317
Grafik 37: ESHOT Genel Müdürlüğü Kadrolu İşçi Mevcutları	s.341
Grafik 38: İZSU Genel Müdürlüğü'nün Kadrolu İşçi Durumu	s.341
Grafik 39: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kadrolu İşçi Miktarları	s.342
Grafik 40: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kadrolu İşçi ve Taşeron Şirket İşçisi Miktarları	s.343
Grafik 41: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kadrolu ve Taşeron İşçilerin Ortalama Net Ücret Grafiği	s.346
Ş E M A L A R	
Şema 1: Ücret Oluşumunun Gerçekleştiği Ekonomik-Politik Alan	s.87
Şema 2: Küreselleşme Sürecinin Ücretlere Etki ve Sonuçları	s.89
Şema 3: Gelir Dağılımında Yapısal Değişim	s.105
Şema 4: Küresel Rekabet Çarkı	s.115
H A R İ T A L A R	
Harita 1: Dünyada Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Görünümü	s.210

GİRİŞ

Sosyolojik evrim sürecinde sosyal yaşam sürekli değişim özelliğini devam ettirmektedir. Dönemsel özellikler gösteren değişim süreçlerinde güç odaklarının toplumsal yapıyı şekillendirmesi ile farklı siyasi, sosyal, ekonomik dengeler oluşmaktadır. Toplumsal yapılanmalar ise güç merkezlerinin çıkarlarına uygun ürettiği ideolojiler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

Yakın tarihe bu gözle bakıldığında, Batı toplumlarında Sanayi Devrimini izleyen 19.yüzyıl ile 20. yüzyılın başlangıcını kapsayan 150 yıldan fazla zaman sürecinde, işgücünün örgütlülüğünden uzak olması ve pazarlık gücünün bulunmaması nedeniyle, sermayenin tahakküm ettiği bir emek sermaye ilişkisine tanık olunmuştur. Bu düzende büyük kitleler sıkıntı ve haksızlıklara maruz kalmışlardır. 20. yüzyılın başında bir taraftan Rusya'daki ihtilal ve rejim değişikliğinin etkisi, diğer taraftan işçilerin artan örgütlü mücadeleleri sonrasında 20. yüzyılın ortalarında yaratılabilen "Sosyal Devlet" yapılanması kapsamında emeğe daha iyi koşullar sağlayan yeni ve daha sosyal içerikli emek sermaye dengesi kurulabilmiştir.

Ancak dünya, 1980'ler sonrasında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan siyasi konjonktürün sağladığı avantajı kullanan Merkez ülkelerince, küreselleşme adı verilen uluslararası ideoloji ile bunun artan tatbikatına sahne olmaktadır. Yeni konjonktürde dengeler değişmekte, yeni oluşumlar ortaya çıkmaktadır. Küreselleşmenin yarattığı ortam, ekonomik olgu ve sorunlar, değişik konumdaki toplumları ve ulusları derinden etkilemektedir. Bu gelişmelere bağlı olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan ve 1980'ler kadar devam emek-sermaye dengeleri de etkilenmekte, değişim yeni sosyo-ekonomik ve hatta siyasi koşulları şekillendirmede büyük etmen olmaktadır. Böylece 20 yüzyılın son çeyreğinden itibaren yaşanan tarihi süreç içerisinde Merkez ağırlıklı yönlendirilen yeni yapılanma düzeni aracılığıyla sosyal içerikli dengelerin sermaye lehine değiştirilmesi devam etmektedir.

Çünkü 1980'ler sonrasında teknolojinin yarattığı olanaklar büyük ölçüde sermaye gücünün kontrolünde gelişmektedir. Bu gelişmeler 19. yüzyılın sınırsız kapitalizm uygulaması sonrasında, ulus devlet modeli içerisinde oluşturulan, emek-sermaye dengesini hali hazırdaki ulusal kalıbın dışına taşınabilmesine geniş olanaklar sağlamaktadır. Siyasi, ekonomik, kültürel pek çok farklı alanları içeren hızlı değişim dünyayı, teknolojik ilerlemeyi ve sermaye olanaklarını elinde bulunduran güçlerin şekillendirdiği siyasi ve ekonomik yapılanmaya uymaya zorlamaktadır.

Yeni dönemin ortaya çıkardığı uluslararası güçlerin yeni dünya düzeni, bir bakıma 19.yüzyılda uygulanmış “bırakınız yapsınlar” anlayışının ulus ölçeğinden, dünya ölçeğine uyarlanmış bir modeli olarak gelişmektedir. Uluslararası iki kutuplu siyasal düzen değişikliğine paralel olarak ulus devlet şablonu içersinde oluşan sermaye-emek denge kalıpları da yeni-liberal ideolojinin şekillendirdiği sermaye orijinli yeni dengelere yönelmiştir.

Küreselleşme olgusunun yaşamın değişik alanlarında, (siyasal, kültürel ve toplumsal) kendine özgü önemli etkileri içersinde ücretler üzerindeki etkisi, ücretin geniş kitlelerin tek gelir kaynağı olması nedeniyle özel önem taşımaktadır. Üretim sürecine emeği ile katılan işçiler, diğer üretim faktörlerinin sahibi sermayedar, girişimci, toprak sahibi gruplar içersinde niceliksel olarak en büyüğünü oluşturmaktadır. Özellikle sanayileşmiş ülkelerde bu oran çok yüksektir. Bu bağlamda çağdaş ülkelerin ulusal çizgideki anayasal düzenlerinin devamlılığı, sosyal barışın sürdürülebilmesi açısından çalışanların korunması ve gözetilmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu genel perspektiften hareketle çalışmanın Birinci Bölümü, küreselleşme süreci ve ücretlerle ilgili kavramları içermektedir. İlk bölümde küreselleşme olgusunun genel gelişimi, küreselleşmeyi hazırlayan şartlar, yeni ekonomik düzen ile bunun etkileri gibi, küreselleşmenin genel panoramasına değinilmiştir. Bu bölümün devamında gelir ve ücret kavramlarının yanı sıra, ücret oluşumuna yer verilmiştir. Kuramsal ağırlıklı bölümde güncel gelişmelerin hem küreselleşme, hem de ücretler yönünü aktarma kolaylığı sağlayıcı özet bilgi alt yapısı sunmak amaçlanmaktadır.

İkinci Bölümde, küresel esaslı politikalar ile bu politikaların oluşturduğu uluslararası düzene değinilmektedir. Kapsam olarak genel hatları yeni uluslararası düzen ile bu ekonomik düzenin etkin kurumları ve işleyişi esas alınmıştır. Bu bölümde yeni küresel düzenin ulus devleti zayıflatması ile başlayan bir reaksiyon zinciri içersinde, ücretleri sınırlayıcı politikalar, devletin ekonomik yaşamın dışına çıkarılması, ekonomik işletmelerin değişen yapısı, işgücü piyasasındaki değişim, toplu pazarlık düzeninin bozulması olguları incelenmektedir. Daha sonra küresel ortamdaki değişimin karşılaştırmalı olarak ücretler ve gelişmelerine etkileri ülke örnekleriyle ele alınmakta ve ücretlerdeki değişimin küresel etkilerine değinilmektedir.

Üçüncü Bölümde dünyadaki gelişen küresel esaslı politikalara göre şekillendirilen Türkiye’de ücretlerin gelişimine ve bu gelişimin sonuçlarına değinilmektedir. Ayrıca Türkiye genelinde ücretlerle ilgili gelişme ve trendleri işletme düzeyinde görebilmek ve makro

bulguların bir örnekle doğrulamasını yapabilmek için, Üçüncü Bölümün sonuna İzmir Büyükşehir Belediyesi işçi ücretleri üzerinde yapılan bir ücret araştırması ilave edilmiştir .

“Küreselleşme Sürecinde Ücretlerin Gelişimi” konulu tez, son 25 yılda dünyamızda ağırlığı artan boyutlarda hissedilen küreselleşme süreci nedeniyle, önce küresel boyutta, sonrasında dünya geneli ile bağlantılı olarak Türkiye özelini içeren bir perspektiften anılan sürecin ücretler, milli gelir dağılımı ile bunun sosyo-ekonomik dengeler ve istikrar üzerindeki etkilerini yansıtmak amacını taşımaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME SÜRECİ VE ÜCRETE İLİŞKİN KAVRAMLAR

I. Küreselleşme Kavramı

Küreselleşme 1990'lı yıllardan sonra bütün dünyada en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Küreselleşme kavramı; belirsiz, her şeyi kavrayan ve bu açıdan kullanışlı olmayan bir analitik araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavram içerik olarak açıklandığından daha çoğunu gizlemektedir. Çünkü değişik boyutları olan küreselleşme olgusuna değişik bakış açılarına ve gelişmelere göre farklı ve yeni anlamlar vermek mümkündür. İngilizce'si "Globalization" olan sözcüğün "küreselleşme" olarak Türkçeleştirilmesi dahi tartışma konusudur¹. Küreselleşme Arapça kökenli "küre" sözcüğüne Türkçe "sel" takısı eklenerek üretilmiş olup, kapsam olarak Batı dillerindeki anlamların tamamını taşıdığını ifade etmek zordur².

Küreselleşme kavramını açıklama amaçlı tanımların ortak özelliği bir tanım üzerinde anlaşmaya varılamamış olmasıdır. Küreselleşmeye bakış açıları, ideolojiler değiştikçe tanımlar da farklı olarak ortaya çıkmaktadır³. Anglo Sakson yazında küreselleşme; "karşılıklı dayanışma ve karşılıklı bağımlılık" anlamlarına gelen "interdependence" sözcüğü ile başlamış, daha sonra "globalization" sözcüğü, "karşılıklı dayanışma ve karşılıklı bağımlılık" sözcüğünün akla gelebilecek çeşitli anlamlarını ifade edebilmek için türetilmiştir⁴. Kavram olarak "küresel" (global) sözcüğünün kökeni 400 yıl öncesine gitse bile, "küreselleşme" (globalization) oldukça yenidir. İlk olarak 1960'larda ortaya çıkan küreselleşme kavramı, 1980'lerde sıkça kullanılmaya başlanmıştır. 1990'lara gelindiğinde de bilim adamlarının önemli kabul ettiği anahtar bir sözcük haline gelmiştir⁵.

A. Küreselleşme Tanımı

Tanımı öncesinde küreselleşmenin gelişimine değinmek yararlı olacaktır. Soğuk Savaşın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması küreselleşmeye ivme kazandırmakla

¹ Erdoğan, Seyhan, "Yüzyıl Bin yıl Biterken Dünyada ve Türkiye'de Durum", **Türk-İş '99 Yıllığı**, Cilt. 2, Türk-İş Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 46.

² Ergin, Berrin; "Üçüncü Dalganın Çalışma Hayatına Etkileri, Globalleşme ve Ütopya", **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Prof.Dr. Nuri Çelik'e Armağan Özel Yayını**, İstanbul, Ocak 2001, s. 32-33

³ Zengingönül, Oğul; **Küreselleşme**, Adres Yayınları, Ankara, 2004, s.5.

⁴ Jones, Barry R.J.; **Globalization and Interdependence in the International Political Economy**, Pinter Publishers, London, 1995, s. 1.

⁵ Gür, Mehtap Yılmaz; "Çok Bilinmeyenli Kavram: Küreselleşme" **Karizma Dergisi**, Ekim-Kasım-Aralık sayısı, İstanbul, 2004, s.63-67.

beraber, küreselleşmeyi 1989'da başlayan bir süreç olarak ele almamak gerekir. Çünkü tarihi sürecin değişik dönemlerinde ortaya çıkan -Yakındoğu ve Akdeniz'in Antik Yunan tarafından Helenleştirilmesi, Orta Asya, Kuzey Afrika, Avrupa ve Ortadoğu'nun Osmanlılar tarafından Türkleştirilmesi, Avrasya'nın büyük bir bölümünün Sovyetler tarafından Ruslaştırılması-gibi kültürel homojenleştirmeleri küreselleştirme olarak yorumlayanlar bulunabilir. Ancak günümüzde kültürel küreselleşme Amerikanlaşmanın yaygınlaşması anlamına gelmektedir⁶.

Aslında ilk küresel bütünleşme hareketinin 1870 ile 1914 arasında gerçekleştiği söylenebilir. Deniz vasıtalarında buhar gücünün kullanılmasıyla ulaşım giderlerinin azalması, İngiliz-Fransız anlaşmasınının başı çektiği gümrük tarifelerindeki indirimler bu oluşumun temelini oluşturmuş, hammadde ile mamul sanayi ürünlerinin ticaretinin yoğun olduğu bir dönem yaşanmıştır. Temel maddelerin üretimi insan gücü gerektirdiğinden altmış milyon insan Avrupa'dan Kuzey Amerika ve Avustralya'ya toprağı işlemek için göç etmişlerdir. 1914'de gelişmekte olan ülkelerdeki yabancı yatırım stoku milli gelirlerinin %32'sine kadar yükselmişti. Birinci Dünya Savaşı'nın uluslararası para sistemini bozması ve 1930'lu yıllarda kapitalist ekonomileri sarsan sosyo-ekonomik depreyon, ülkeleri korumacı politikalar izlemeye yöneltmiş, göç olgusu yavaşlamıştır. Küreselleşmenin ikinci dalgasının 1945-1980 arasında olduğu ifade edilebilir. Ancak bu daha çok gelişmiş ülkeler arasında küresel sanayi ve hizmet ticareti olarak kendisini göstermiş, gelişmekte olan ülkeler bunun dışında kalmıştır. Bu dönemde yalnız OECD ülkelerinde yoksulluk azalmıştır. Yeni küreselleşme dalgası ise 1980'lerde başlamıştır. Bu dönemin özelliklerinin başında, gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu ucuz ve bol emeğin emek yoğun imalat sanayi ve hizmet sektöründe bu ülkelere rekabet avantajı sağlamış olmasıdır. Anılan ülkelerin 1980'de %25 civarında olan sanayi ürünleri ihracatı 1990'ların sonunda %80'lere kadar çıkmıştır⁷.

Bu gelişmeler bağlamında küreselleşme, iletişim ve etkileşimin dünya ölçeğinde hızla yayılmasıyla birlikte uluslararasıdaki coğrafi sınırların önemini yitirmeye başlaması sonucunda insani gündem ve ilgilerin dünyalaşması sürecidir. Bu süreci harekete geçiren etkenlerin önemli bir kısmı yeni ortaya çıkmış olmakla beraber, önceden beri var olan bir grup etken de son zamanlarda etkili hale gelmeye başlamış ve hep birlikte insani varoluşun sosyal, kültürel ve ekonomik yönlerine uluslararası bir nitelik kazandırmışlardır. Ayrıca, küreselleşmenin etkisi toplumların anılan sürecin bilincine varmalarıyla birlikte daha artmaktadır⁸. Bu bağlamda kapitalizmin küreselleşmesi bir kaç şey ifade edebilir. O da dünya

⁶ Zengingönül, s.9-11.

⁷ World Bank; Globalization, Growth and Poverty; Policy Research Report, New York, 2002, s.24-32.

⁸ Bozkurt, Veyssel; Küreselleşmenin İnsani Yüzü, Alfa Kitabevi, İstanbul, 2000 a, s.111-112.

ekonomik sisteminde kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşması ve uluslararası karşılıklı bağımlılığın artmasıdır⁹.

Küreselleşme, günümüzde iki temel unsur olarak görülmekte ve bunlar 'liberal demokrasi' ve 'pazar kapitalizmi' olarak adlandırılmaktadır. Liberal demokrasinin üç ögesi; çoğunluğun yönetimi, seçimle hükümete gelme, yasaların adil ve tarafsız uygulanmasıdır¹⁰.

Pazar kapitalizminin üç ögesi ise;

-Sermayenin bir ülkeden diğerine hiçbir engelle karşılaşmadan hareket edebilmesi böylece IMF, Dünya Bankası ve diğer dış yatırım kurumlarını kolayca devreye sokarak durgun ekonomileri harekete geçirmek,

-Mal ve hizmet hareketinde her tür sınırlamayı kaldırmak böylece ticareti dünya genelinde serbestleştirmek,

-Kişiler açısından sınırlamaya tabi olmayan ülkeden ülkeye hareket serbestisi, yani kişilerin daha iyi yaşam ve eğitim imkanları için açık sınırlar içerisinde serbest dolaşımı şeklinde sıralanabilir¹¹.

Küreselleşme dar anlamda uluslararası ekonomik mübadelenin, geniş anlamda ise uluslararası her türlü etkileşimin hızlı artışı olarak algılanmakta ve kullanıldığı alana göre (üretim, ticaret, yönetim, göç, iletişim, kültür, uluslararası ilişkiler vb) artan bağımlılığın bir ifadesi olmaktadır.

Küreselleşme, en yalın anlamıyla ulusal ekonomilerin bağımlı hale gelmesi, hatta ticaret, finansal hareketler, teknoloji transferi ve bireysel dolaşımın ulusal ekonomi ölçeğinin dışına taşınarak dünya çapında bütünleşmiş bir ekonomi yaratılmasıdır¹². Burada söz konusu olan; (i) uluslararası ticaretin ve doğrudan yabancı yatırımların ulusal sınırları aşabilmede kazandığı serbestlik, (ii) ülkeler arasındaki ekonomik bağımlılığın artması, (iii) sermayenin küresel boyutta artan miktarı, akışkanlığı ve yeniden yapılanması, (iv) bu ortamın ortaya çıkışı ve gelişmesine teknolojinin sağladığı büyük olanaklar, (v) ulusal devletin geri plana çekilmesiyle ulusal sınırlar içerisindeki ekonomik faaliyetlerin yeniden düzenlenmesi ve birbirine eklenmesi (vi) kar amaçlı olarak ortaya çıkan küresel eşitsizlikler gibi hususları kapsamaktadır¹³.

Bu yaklaşımlara göre küreselleşme, uluslararası sınırların ayırdığı emeğin hâsılası ve bilginin paylaşımını sağlayarak, dünyanın her yerinde yaşam kalitesini arttırabilir. Ancak bu

⁹ Vandenbrouckce, Frank; Globalisation Inequality and Social Democracy, Institute For Public Policy Research, London, 1998, s.7.

¹⁰ Whitaker, Charles; "Globalizm (Part One) Founded on Fear and Faithlessness" **EU Observer**, Kopenhagen, June 2001, s. 97.

¹¹ a.g.e, s. 97-99.

¹² Temiz, Hasan Ejder; Küreselleşmenin Sosyal Boyutları ve Türkiye Açısından Etkileri, Genel –İş Matbaası, Ankara, 2004, s.3-4.

¹³ a.g.e., s. 4-7.

sav gerçekleşmemektedir. Gerçekte dünya ekonomisinin itici gücü sermaye birikimi olup, bunun doğal sonucu olarak sermayenin, sermaye ile rekabeti ve sermayenin emeği istismarından bahsedilebilir. Bu nedenle küresel pazar yerine kapitalist sistem tanımı daha uygun olmaktadır. Çünkü piyasa mekanizmasının temel amacı kapitalistlerin ve şirketlerinin büyümesi değil, insan ihtiyaçlarının daha iyi karşılanmasıdır. Kapitalist sistemde devlet tarafsız bir hakem değil sistemin parçasıdır. Örneğin “Amerika dışında kalan dünyanın güvenli ve Amerikan sermayesine davetkâr olması için birbirini takip eden Amerikan Hükümetleri dış yatırımlar önündeki sınırları yıkmaya ve sermaye akışkanlığını artırma” fonksiyonunu yerine getirmişlerdir¹⁴.

Küreselleşme kavramına ilişkin bir diğer ifade, “bölgesel ekonomiler içersinde küresel bir ekonominin ortaya çıkması, bu nedenle ulusal ekonomilerin küresel piyasa güçlerinin etki alanına girmesi” şeklinde olabilir. Küresel ekonominin kendine özgü aktörleri ve uluslararası işletmelerinin bulunduğu ve bunların belli bir ulusal devlete bağlı olmadığı görülmektedir. Küresel ekonomi yeni bir güç olarak ortaya çıkarken, piyasalar ve üretim küreselleşmekte, uluslararası sistem otonomi şekline dönüşmektedir. Buna bağlı olarak ulusal stratejiler, uluslararası güçler tarafından belirlenmektedir¹⁵. Küreselleşmeye gelişmiş ülkeler penceresinden bakmakla, gelişmekte olan ülkeler penceresinden bakmak arasındaki görüntü ve algılama aynı olmamaktadır. Esasen bugün küreselleşme konusunda var olan farklı görüşlerin ve çatışmaların temelinde bu farklı algılamaların yattığını söylemek sağlıklı bir saptama olabilir.

Küreselleşmeye ilişkin görüşlerden biri de Merkez ülkelerinin denetimindeki IMF ve Dünya Bankası'nın yeni-liberal görüşleri geliştirmekte olan ülkelere dayatarak, bunları az gelişmiş ülkelerin sermaye grupları, seçkinleri ve yöneticilerinin gözünde kurtuluş reçetesi haline getirdiği şeklindedir. Böylece kamusal konular olan kalkınma ve gelişme modellerinin dışına taşınmış bir sistem yaratılmıştır. “Kaçınılmaz, dönüşü olmayan bir süreç olarak küreselleşme” söylemi kabullendirilmiş, “başka seçenek yok” sloganı 20. yüzyıl boyunca dünyanın her tarafında planlama ve koruma temelli kalkınma deneyimlerinin tasfiyesine ve unutulmasına uygun koşulları sağlamada etken olmuştur¹⁶.

Biraz geriye dönecek olursa, İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda iki blok arasında yaşanan rekabet sonucu, ülkeler ekonomide devlet müdahaleciliğine, refah devleti

¹⁴ Tabb, William K.; Progressive Globalism: “Challenging the Audacity of Capital”, **Monthly Review**, Vol 50, Feb. 1, 1999, s.15.

¹⁵ Akgeyik, Tekin; Küreselleşme, Değişen Rekabet Dengeleri ve Türkiye, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Prof.Dr. Nuri Çelik'e Armağan Özel Yayını, İstanbul, Ocak 2001, s. 4-5.

¹⁶ Boratav, Korkut; Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002, İmge Kitapevi, İstanbul, 2004, s.212-213.

politikalarına dayalı “Keynesçi” uygulamalara yönelmişlerdir. Ancak 1970'lere gelindiğinde yeni-liberal veya “yeni sağ” politikalar İngiltere ve ABD'den başlayarak bütün dünyaya yayılmış “yeni dünya düzeni” ve “küreselleşme” denilen süreç hızlanmıştır. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra ivme kazanan tek kutuplu yeni dünya düzeninin lideri ABD'dir. ABD ile birlikte etkili olan ülkeler “Merkez” olarak adlandırılmakta, kararları ve koşulları etkileme gücü olmayıp bunlara uyma durumunda kalan ülkeler ise “Çevre” olarak adlandırılmaktadır¹⁷.

Bu hususlar sonrasında küreselleşme kavramını “özellikle 1990'lı yıllarda bilgi ve iletişim teknolojisinin hızla yaygınlaşması, dünyada mal, hizmet, sermaye ve fikir hareketlerinin serbest ve hızlı dolaşımı çerçevesinde bütün ülkelerin başta ekonomi, güvenlik ve kültür olmak üzere çeşitli alanlarda birbirlerine daha bağımlı hâle gelmeleri ve küresel sorunlar karşısında Merkez ülkelerin¹⁸ benimsettiği kalıplar içersinde yaklaşım ve tavırlar benimsemeye zorlanmaları” şeklinde tanımlamak yerinde olacaktır. Küreselleşme konusunda sıralanan bu ifadelerde mutabakat sağlanan noktalar finansal serbest dolaşım, engelsiz mal ve hizmet hareketi ile kişilerin serbest dolaşımı şeklindedir. Uygulamada küresel servetin elitler arasında paylaşıldığı eşitsizliğin boyutlarının arttığı bir gerçektir. Her konuda olduğu gibi küreselleşmenin de taraftarları ve karşıtları değişik yaklaşımlar sergilemektedirler.

B. Küreselleşmeye İlişkin Görüşler

Küreselleşme konusunda birbiri ile farklı görüşler ileri sürülmektedir. Batı (özellikle Anglo-Sakson) toplumlarının liberal iktisatçıları, ekonomi ile politika arasında önemli ölçüde farklılıklar olduğunu savunurlar. Bu görüşe göre politik yapı, girişim özgürlüğüne imkân sağlamalı, ancak ekonomik faaliyetlere müdahale etmemelidir. Bunun kapitalizmin ilk dönemlerindeki “bırakınız yapsınlar” anlayışından fazlaca bir farkı yoktur. Toplumcu liberaller ise ekonomide resmi otoritenin bir miktar kolektif inisiyatifi olabileceğini kabul etmektedirler¹⁹. Küreselleşme bazı çevreler tarafından kontrolümüz dışındaki güçlerin üzerimizde yarattığı sosyal risk süreci olarak görülürken, bazı çevreler tarafından ekonomik büyüme, genişleme ve refah fırsatı olarak sunulmaktadır. Kesin olan şey küreselleşmenin, kazananlar ve kaybedenler yaratması olup, bu durum kişilerin coğrafi ve sosyal konumları itibarıyla buldukları yerin bakış açısına bağlıdır²⁰.

1. Küreselleşme Tarafı Görüşler

¹⁷ Yıkılmaz, Necla; Yeni Dünya Düzeni ve Çevre, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2004, s. 7-8.

¹⁸ “Merkez Ülkelerini” G-5 olarak da adlandırılan dünyanın en büyük beş ekonomisi ABD, Japonya, İngiltere, Almanya, Fransa oluşturmaktadır.

¹⁹ Eğimez, Mahfi, Kumcu Ercan; Ekonomi Politikası, OM Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 19-33.

²⁰ Krieger, Joel; Globalization and State Power, Pearson Education Inc, New York, 2005, s.v-vı

Özellikle son bir-iki yüzyılda siyasi, sosyal veya ekonomik modelleri yaratabilmek ve yaşama geçirmek için önce ideolojileri ve kamuoyu oluşturulmaktadır. Küreselleşme taraftarları uluslararası ticarete açılmanın birçok ülkenin çok çabuk kalkınmasını sağlayacağı, gelişmekte olan ülkelerdeki insanların tecrit duygusunu azaltacağı, yaşam koşullarının daha iyi olacağı, dolayısıyla insanların daha uzun yaşayacağı şeklindeki faydalarını ileri sürerler. Küreselleşme savunucuları, küreselleşmeyi ilerleme olarak görürler. Bu kesimlere göre gelişmekte olan ülkeler eğer büyümek ve yoksullukla savaşmak istiyorlarsa bunu kabul etmek durumundadırlar. Bu yaklaşıma göre küreselleşmenin unsurlarından olan dış yardım, çeşitli projelere verimli bir şekilde yönlendirilebildiği takdirde gelirin ve istihdamın artmasına katkıda bulunabilir²¹.

Bu hususlar araştırıldığında belki bazı olumlu cevaplar alınabilir. Örneğin 1992'de Jamaika süt pazarını ABD ithalatına açmak, yerli mandıra işletmecilerine zarar vermiş olabilir. Ama bu aynı zamanda fakir çocukların sütü daha ucuza almaları demektir. Piyasaya giren yabancı firmalar, koruma altındaki kamu iktisadi teşebbüslerine zarar verebilirler ama aynı zamanda yeni teknolojilerle tanışmaya, yeni piyasalara ulaşılmasına ve yeni sanayilerin oluşmasına yol açarlar²².

Bu tarz görüşlerin sahipleri küreselleşmeyi pazarların açılması, sermayenin sınırsız dolaşımı, yeniliklerin ve değişimin daha hızlı bir şekilde yayılması ve giderek artan iletişim hızıyla taşınan bir dinamizm olarak tanımlıyor ve küreselleşmenin içinde evrimden geçmekte olduğumuz gerçeğinin bulunduğunu ifade ediyorlar. Küreselleşmeyi destekleyenlere göre bu gerçek; topyekûn büyümeyi desteklemekte, ama büyüyen eşitsizliklere de eşlik etmekte, insan çeşitliliğinin keşfedilmesini kolaylaştırmakta, ama tek düzeleştirme tehlikesini de içinde taşımakta, enerjileri serbest bırakmakta, ama aynı zamanda durdurulması gereken güçleri de peşinden getirmektedir²³. Küreselleşme bir olgudur. Şekillendirildiği doğrultuda ilerlemektedir ve tek başına "amaç" değildir. Yararlarının değerlendirilmesi ve geliştirilmesi, zararlarının ise tespit edilerek kontrol altına alınması gerekir.

Günümüzde aşırı küreselleşmeciler veya radikaller olarak bilinen küreselleşme taraftarlarına göre endüstri uygarlığının bir ürünü olan ulus devlet, küreselleşme sürecinde önemini yitirmiştir. Piyasa mekanizması hükümetlerden daha rasyonel çalışmakta olduğundan, politikanın yerini küresel piyasa almaktadır. Küresel piyasa toplumu daha

²¹ Stiglitz, Joseph E.; Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı, (Çev. A. Taşçıoğlu, D. Vural), Mart Matbaacılık, İstanbul, 2002, s.27.

²² a.g.e., s.27-28.

²³ Özel, Mustafa; Küresel Rekabet, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.7-8.

rasyonel davranmaya yönlendirmektedir. Buna karşılık yerel veya ulusal ölçekte politikaların etkileri, küresel ekonominin hareketlerini etkileyebilecek güce sahip değildir²⁴.

Yine küreselleşmeci liberal yaklaşım, günümüzün mutedil uluslararası karşılıklı ekonomik iletişimi içersinde karşılıklı bağımlılığı öngörmektedir. Serbest ticaret, genelde menfaat sağladığı için yapılır. Bunun sonucu olarak üretim ve mübadele Karşılaştırmalı Üstünlük Kuramına göre şekillenir. Bu kurama göre; gittikçe artan ticaret ve bunun yararlarına hanel getirmemek açısından toplumlar ne bir savaşa girecek, ne de bunu arzu edeceklerdir. Başlangıcı bu olan sistem, zamanla gelişerek uyumlu sosyal ve politik ilişkiler yaratacaktır²⁵.

Küreselleşme taraflısı diğer bir görüşe göre küreselleşme ile uluslararası işbirliği kolaylaşmıştır. Bu görüş sahipleri artan küresel iletişim altyapısı sayesinde değişik ülkelerin halkları, ortak çıkarlarının daha çok farkına varmakta ve bunun sonucunda küresel bir uygarlığın doğuşu için ortak bir zemininin oluştuğunu iddia etmektedirler. Küreselleşmeyi yalnız "Batı Emperyalizmi" olarak görmenin, Avrupa'nın bin yıl önceki Doğu'nun yeniliklerine direncinden farkı yoktur. Kuşkusuz küreselleşme içersinde geçen sömürgecilik dönemini çağrıştıran konular bulunmuyor denilemez. Küreselleşme sürecindeki bölüşümde, ekonomik olarak kaybeden ve kazananların konumu ilgilenilmesi gereken önemini korumaktadır. Ancak küresel ekonominin dünyanın değişik bölgelerine canlılık getirdiği söylenebilir. Avrupa, Amerika, Japonya ve Doğu Asya'daki gelişmeler küresel ekonomik temasın ürünüdür²⁶. Küreselleşme taraflısı bu görüşler her ne kadar küresel ekonominin zenginlik sağlayacağını ifade etse bile, yarattığı dengesizliklere kısmen de olsa değinmekten kaçınmamaktadırlar.

2. Küreselleşme Karşıtı Görüşler

Bu görüş sahiplerine göre küreselleşme; (i) kapitalist birikimin bir dereceye kadar krizini çözmeye girişimidir, (ii) demokratik devletlerin uluslararası açılımlarının artırılmasıyla ortaya çıkan liberal-demokratik değer kaybını telafi etmeye çalışılmasıdır, (iii) vahşi kapitalizmden liberalizme kadar geçen süreçte, yeni-liberalizmin (neo-liberalizm) gelişimini kolaylaştırma amaçlı olarak ekonomik sosyal ve siyasi sınırların kalkmasıdır, (iv) uluslararası şirketlerin devletler üstü bir güç oluşturmalarıdır, (v) güçsüzlerin hayatta kalabilmek için kendilerine zıt düşse dahi, güçlülerin stratejilerini kabul etmeleri ve buna dâhil olma

²⁴ Giddens, Antony; "Küreselleşmenin İkilemleri", (Çev. Kuşdil Ersin) **Sosyal Demokrat Değişim Dergisi**, Sayı 12, İstanbul, 1999, s.56.

²⁵ Hoffman, Stanley; "Clash of Globalizations", **Foreign Affairs**, US Council on Foreign Relations, Washington D.C., July/August 2002, s.107-108.

²⁶ Sen, Amartya; "How to Judge Globalism," **The American Prospect**, Vol. 13, No. 1, January, 2002 s. A-2, A-6.

girişimleridir, (vi)kapitalist gelişmenin karşı konulamayacak kadar güçlenmesidir. (vii) klasik liberalizme dönüştür.(viii) ulus devlete uyan liberal modelin zayıflatılması ve uluslararası bir modele dönüştürülmesidir. (ix) ekonomide devleti, rekabetçi tutum içerisinde olması yönünde etkilemektir. Böylelikle devlet yatırımlara karışamaz duruma gelir. Bunun gerekçesi devletin üretim sürecinde sermayenin en büyük net geliri almasına izin vermemesi durumunda sermayenin de yurtdışına kaçacağı savıdır. Yine küreselleşme kapsamında, sermayenin küreselleşmesi ve ulus devletten bağımsız hareket etmesi vardır. Bu da onu kontrolsüz ve denetimsiz yapar ki bu durum vahşi kapitalizmin bir yeni versiyonu olarak düşünülebilir. Küreselleşme karşıtı görüşler, üretim sürecinin temel değerlerden biri olan emeğin dışlanarak, sınıf mücadelesinin sermaye tarafından kontrol edildiğini ileri sürmektedirler²⁷.

Başka bir görüşe göre ekonomik yaşamın küreselleşmesinde hızlı bir gelişmeye uğrayışımızın, mutlaka herhangi bir toplumun ekonomik yönünü, tüm dünyadaki ekonomik etkinliğe karşı duyarlılığını arttırdığını ileri sürmek mümkün değildir. Küreselleşme ne kadar ilerlese ilerlesin, bir toplumun ekonomik yaşamının kimi boyutları, zaman içinde değişse bile, dünya pazarları tarafından etkilenmeyecektir. Bazı mallar için dünya piyasa fiyatlarının ortaya çıkması, küreselleşmenin ancak başlangıcıdır. Bugün yaşamının büyük bölümünün dünyanın uzak köşelerindeki ekonomik etkinliklerle iç içe geçmediği toplumların sayısı çok azdır. Küreselleşme yerel olguları kilometrelerce ötede ortaya çıkan olaylarla biçimlendirecek şekilde, uzak gerçeklikleri birbirine bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması olarak tanımlanabilir²⁸.

Küreselleşme karşıtları, kuşkucular olarak da anılmakta, yaşadığımız dünyada hiçbir şeyin yeni olmadığını, geçmiş dönemde de önemli derecede para ve mal hareketinin olduğunu ileri sürmekte, bu genellemenin içerisinde küreselleşmenin yeni bir süreç olmadığını, bu terime karşı ilgilinin zamanın ideolojisi haline gelmesinden kaynaklandığını ifade etmektedirler. Bu görüşe göre küreselleşme sosyal devleti ortadan kaldırarak, yerine küçültülmüş devleti amaçlayan çevrelerin ürettiği bir terimdir. Bu grubun görüşlerini paylaşan çevreler, küreselleşmeyi, kapitalizmin savaştığı olmayan yeni işleyiş mantığı yeni-ekonomik emperyalizm ve kar peşinde koşan hiper-işletmelerin, egemenliği olarak nitelemektedirler²⁹.

Karşıt görüşlere göre küreselleşme, beklenilmeyen bir şey değildir; sadece bu süreç aşırı küreselleşmeciler tarafından abartılarak adeta bir değişim rüzgârı haline getirilmiştir. Dünya ekonomisi geçmişte olduğundan daha az bütünleşmiş olup, devletler

²⁷ Suğur, Nadir; "Küreselleşme Üzerine", **Birikim Dergisi**, Sayı:73, İstanbul, Mayıs 1995, s. 56-65.

²⁸ Giddens, Anthony ; The Consequences of Modernity, Cambridge, Polity Press, 1990, s. 63-64

²⁹ Fox, Jeremy; Chomsky ve Küreselleşme (Çev. Kılıç Ebru), Everest Yayınları, İstanbul, 2001, s.27-28.

uluslararasılaşmanın edilgen mağdurları sayılamazlar. Bunun yanında küreselleşme sürecinin karşısında gelişen bölgeselleşme, küreselleşmenin bir ara basamağı değil, aksine alternatifidir. Temelde bu iki karşıt düşünceye ilave olarak her iki tarafın yaklaşımlarını kısmen benimseyen görüşler de bulunmaktadır.

Bu düşüncedekilere göre, küreselleşme savunucularının ileri sürdükleriyle yaşamın gerçekleri birbirini doğrulamamaktadır. Sürekli olarak serbest ticaretten bahsedilmesine karşılık, dünya serbest ticaretten uzaklaşmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde gümrük vergileri kaldırılırken, gelişmiş ülkelerde ithalat üzerinde gittikçe artan biçimde kısıtlamalar getirilmektedir³⁰. Gelişmiş ve gelişmişte olan ülkeler arasındaki ticari ilişkilerde gelişmişte olan ülkeler ulusal işletmelerini koruma hakkını kaybederken, gelişmiş ülkeler patent, know-how ve kopya edilebilir entelektüel üretimlerine daha geniş koruma getirmektedirler³¹.

Karşıt görüşler içersinde yer alan Marksistler, kapitalizmin karşılıklı bağımlılık ve karşılıklı iletişim görüşlerine karşıdır. Marksizm'e göre sömürü ve istikrarsızlık kapitalist sistemin parçasıdır. Küreselleşmenin ekonomik yönü; teknoloji, bilişim, ticaret, dış yatırımlar ve uluslararası iş sahalarını kapsar. Bu düzenin unsurları şirketler, yatırımcılar, bankalar, özel hizmet endüstrisi ile devletler ve uluslararası kuruluşlardır. Özelleştirme ve şirket birleşmeleri zenginliğin bir elde toplanmasını mümkün kılar ancak salt kapitalizm sosyal adalete değer vermez³².

Bir diğer görüşte küreselleşme, gelişmekte olan ülkelerin istismarı olarak ifade edilmektedir. Bu görüşe göre; küresel ekonomik yapılanma diğer ülkelerin sırtından Amerika'nın gücünü devam ettirebilmesi anlamına gelmekte, küreselleşme devletlerin egemenliğini zayıflatmakla birlikte bu uygulama bütün ülkeler için eşit olmamakta, temelde gelişmekte olan ülkelere dayatılmaktadır. Küreselleşmenin demokrasinin ve gelişmenin temeli olduğu söylemine gelince, bu savlar piyasa ekonomilerinin genişlemesi ve uluslararası düzenin şekillenmesinde ABD'nin imaj ve değerlerini desteklemektedir³³.

Küreselleşmeye yaklaşımları itibariyle kısmen değişik bir çizgi izleyen Realist Ekonomistler grubu ise, mevcut ekonomik düzen ve bu düzendeki gelişmeleri şekillendiren temel etkinin siyasallık olduğu görüşündedirler. Daniel Kahneman, Amos Tversky, Richard Thaler, Paul Slovic isimli bu ekonomistlere göre ekonominin temel meselesi kararların, aralarında eşgüdümü ve karşılıklı etkileşim olmayan heterojen yapıdaki bağımsız ve karar

³⁰ Barnett, Richard, Cavanagh John; Küresel Düşler, Sabah Kitapları, İstanbul,1995, s.276

³¹ a.g.e., s.280.

³² Hoffman, 2002 s.108.

³³ Krieger, s.vii-viii

verme yetenekleri sınırlı bireyler tarafından alınmış olmasıdır³⁴. Bu görüştekiler uluslararası karşılıklı bağımlılık ve küreselleşmenin faydaları konularında çekimserdirler. Realist Ekonomistler uluslararası iktisadi kuruluşların çatışma ve gerilimlere potansiyel hazırladığını savunurlar.

Bu görüşe göre ekonomik realizm, günümüzün gerçeklerine dayanmayı ön görür. Bu yaklaşımda devletlerin olsun, diğer organizasyonların olsun, dünya iktisadi platformundaki göreceli güçleri, kontrolleri altında bulundukları kaynaklarla doğru orantılıdır. Kaynakların kontrolü ve dağılımı, bunlardan azami yararı sağlayacak biçimde zaman ve koşullara bağlı olarak değişkenlik gösterirler. Küreselleşme bağlamında yaratılan ekonomik bağımlılıklar, zamanı gelince siyasi boyun eğdirmede devletlere veya onların kurtulmak istenilen liderlerine karşı bir veya birden fazla devletin kolaylıkla ambargo uygulamalarına imkân verir³⁵. Sonuçta artan küresel ekonomi ve bütünleşmeye rağmen hala ulusal ve uluslararası ekonomiler arasında ayırım geçerlidir. Ekonomiler tek başına ekonomik faaliyetler ve refahın bölüşümünde yetersiz araçtırlar. Devletler diğer güçlü aktörler gibi ekonomik faaliyetleri etkileyerek politik ve ekonomik çıkarlarını arttırma gayretlerini sürdürmektedirler³⁶.

3. Diğer Görüşler

“Dönüşümcüler” olarak da adlandırılan bu grup küreselleşme olgusunu, modern toplumları ve dünya düzenini yeniden şekillendiren hızlı sosyal, siyasal ve ekonomik değişmelerin arkasındaki ana güç olarak görmektedir. Artık dış, ya da uluslararası işler ile iç işleri arasında açık bir ayırım söz konusu değildir. Önceki dönemlere oranla çok daha fazla bütünleşmiş bir küresel pazar oluşmuştur. Ticari malların miktarı 19. yüzyıla karşılaştırılmayacak kadar fazladır. Daha önemlisi, ekonomi giderek artan bir şekilde hizmet sektörüne bağlı hale gelmiştir. Bilgi, eğlence, iletişim ve en önemlisi elektronik ve finans ekonomisi içeren hizmetler en önemli sektörler haline gelmektedir. Dönüşümcüler ulusal hükümetlerin otoritelerini ve güçlerini yeniden yapılandırıldığını kabul ettiği halde, hem aşırı küreselleşmecilerin “egemen ulus devletin sonunun geldiği” iddialarını, hem de küreselleşme karşıtı kuşkucularının “hiçbir şey değişmedi” tezini reddetmektedirler. Bu görüştekiler çağdaşlığın bir türevi olarak değerlendirilen küreselleşme sürecinin, ulusal hükümetlerin gücünü yeniden yapılandırıldığını öne sürmektedirler³⁷.

³⁴ Sapir, Jacques; “Seven Theses for a Theory of Realist Economics” **Post-Autistic Economics Review**, Issue no. 21, New York, 13 September 2003, s.2.

³⁵ Jones, 1995, s.61-63.

³⁶ Gilpin, Robert; Global Political Economy, Princeton University Press, New Jersey, 2001, s.102.

³⁷ McGrew, Andrew; A Global Society ? Modernity and Its Futures, Cambridge, Open University/Polity Pub, 1999, s 62.

TABLO 1: KÜRESELLEŞMEYE YÖNELİK ÜÇ EĞİLİM

	KÜRESELLEŞME TARAFILARI	KÜRESELLEŞME KARŞITLARI	DİĞERLERİ
Küreselleşmedeki yenilikler	İlişkilerin küreselleştiği dönemde her alanda artan bütünleşme	Ticaret bloklarının artmasına karşılık geçmiş dönemlerden daha zayıf küresel-yönetim	Geçmiştekine göre aşırı düzeyde küresel karşılıklı bağıllık
Hakim özellikler	Küresel kapitalizm, Küresel yönetim, Küresel sivil toplum	Dünya'da 1890'lardan daha az karşılıklı bağıllık.	Yoğun ve derin küreselleşme.
Ulusal hükümetlerin gücündeki gelişmeler	Geriliyor ve aşınıyor	Güçleniyor ve çoğalıyor	Yeniden inşa ediyor. Yeniden yapılıyor.
Küreselleşmenin itici gücünün temelleri	Kapitalizm ve teknoloji	Devlet ve piyasalar	Modernitenin birleştirici güçleri
Tabakalaşma kalıpları	Eski hiyerarşilerin aşınması	Giderek artan bir şekilde Güney'in marjinalleşmesi	Dünya düzeninin yeniden şekillenmesi
Hakim motifleri	ABD kaynaklı kültürün yayılması.	Ulusal çıkar	Siyasal topluluğun transformasyonu
Küreselleşme kavramının anlamı	İnsani eylem çerçevesinin yeniden düzenlenmesi	Uluslararasılaşma ve bölgeselleşme..	Belli bir mesafedeki eylemlerin ve bölgeler arası ilişkilerin yeniden düzenlenmesi
Tarihsel yörünge	Küresel uygarlık	Bölgesel bloklar, uygarlıklar çatışması	Karşılıklı bağımlılık: bir yandan küresel bütünleşme, diğer taraftan parçalanma
Özet	Ulus devletin sonu	Uluslararasılaşma, halen devletin kabulü ve desteğine bağlı	Küreselleşme devletin gücünü ve dünya siyasetini değiştirmekte.

Kaynak: Bozkurt, Veysel; "Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar", Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 18, Sayı:2, Nisan 2000, s.5.

Buraya kadar ele aldığımız üç yaklaşım değerlendirildiğinde, esas farklılık, olgulardan çok temsil ettikleri dünya görüşlerinden kaynaklanmaktadır. Çeşitli akademik çevreler aslında bu uluslararası ekonomi politikalarının geçmiş ile bağlantısını kurarak esasta Liberalizm, Marksizm ve Realizm başlıkları altında üç perspektif içersinde sınıflandırmaktadırlar. Liberaller varsayım ve savlarını bireyselliğe dayandırırken, Marksist ve Realistler

varsayımlarını sınıf ve ulus devlet üzerine kurmaktadır. Liberallere göre ekonomi ve politika büyük ölçüde bağımsız alanlardır. Marksistler ekonominin politikayı şekillendirdiğini, Realistler ise politikanın ekonomiyi şekillendirdiğini ileri sürmektedirler³⁸. Zıt dünya görüşlerinin temsilcisi olan Liberaller ve bazı Marksistler küreselleşme sürecini mevcut yaklaşımların bir sonucu olarak değerlendirmekte, ulus devletin aşıldığı ve küresel bir uygarlığın doğmakta olduğu şeklindeki küreselleşmeci bir yaklaşım içerisinde benzer görüşleri savunmaktadırlar. Küreselleşmenin karşındakileri ise, kapitalizme ve salt piyasa mekanizmasına tepki gösteren gruplar ile ulus devlete ve ulusal egemenliğe özel bir hassasiyet gösteren milliyetçi eğilimli yazarlar oluşturmaktadır. Küreselleşme sürecinin modern zamanların ürünü olan ideolojik bölünmeleri etkilemediği görülmektedir³⁹. Dönüşümcüler sınırlar ötesi ticaret, yatırım, göç, kültürel değişim, çevresel faktör akışı ülkeleri bir küresel sisteme entegre olmaya yönlendirmekte, böylece sosyal değişim gerçekleşmektedir. Dönüşümcüler bu gelişimi küreselleşme taraftarları gibi tek bir dünya toplumu olarak görmemektedir. Bu grup küreselleşme içinde bireylerin, toplumların, ülkelerin veya bölgelerin güç ve zenginlikten payını aldığı, bazılarının bunun dışında kaldığı yeni bir küresel sınıflaşma olarak yaklaşmaktadır⁴⁰. İzlendiği gibi küreselleşmenin niteliği konusunda farklı anlayışlar vardır. Küreselleşme tanımındaki farklılıklardan bir kısmı, sosyal bilimlerdeki farklı yaklaşımların damgasını taşısa da, küreselleşme üzerine yoğun tartışma aynı yaklaşımda olanlar arasında dahi sürmektedir.

Değınilen tartışmalarda üç ana tutum belirginleşmiştir. Bunlardan 'mutlak küreselleşmeci' tavra göre, küreselleşme her değeri değıştiren, kaçınılmaz tartışmaya dahi açık olmayan kesin çizgisi olan bir eğilimdir. Bunun karşısında ne ulusların ne de sendikaların yapabilecekleri fazla bir şey bulunmaktadır. Bu uç görüşe tepki olarak beliren tutum ise küreselleşmenin dünya ekonomisinde ilk kez görülen bir gelişme olmadığı gibi, tarihi süreçte önemi ve sonuçları itibariyle fazla yeni bir yönünün olmadığıdır. Bu görüşün savunucularına göre küreselleşme kategorisinin açıklayıcılıktan çok ideolojik yönünün ağırlıklı olduğu şeklindedir. Üçüncü görüş küreselleşmenin bir abartma olduğudur. Bilhassa Hirst ve Thompson dünya ekonomisindeki değışme eğilimlerinin kurumsal ve işlevsel sonuçları noktasında mutabık olmakla birlikte dünya ekonomisinin küreselleşmiş değıl, üç kutuplu bir yapısı olduğunu öne sürmektedirler⁴¹.

³⁸ Frieden, Jeffrey-Lake David; *International Political Economy*, Routledge Inc., London, 2000, s. 9-13.

³⁹ Bozkurt, Veyzel; "Küreselleşme, Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar"; **Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 18, Sayı:2, Nisan 2000, b, s.5-7 .

⁴⁰ Zengingönül; s.17-18

⁴¹ Tonak, Ahmet-Boratav Korkut-Türel, Oktar-Somel Cem-Şengün, Tarık-Arslan Hakan; *Küreselleşme*, İmge Yayınevi, Ankara, 2004, s.34-35

C. Küreselleşmenin Unsurları

Küreselleşmenin unsurları tanımından yola çıkarak; merkez ülkelerinin etkisi, karşılıklı bağımlılık, ekonomik liberalizm, karşılıklı ekonomik etkileşim, teknolojik gelişmeler başlıkları altında değerlendirilebilir.

1. Merkez Ülkelerinin Etkisi

Ekonomi bilimi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kalkınma sorununu gündeme getirince, bunu ileri kapitalist ülkeler için bile kuramsal çerçeveye sokamamıştır. Bu dönemde ekonomide Keynesyen etki başlamış olup, ekonomistler-az gelişmiş ülkelerdeki piyasa mekanizmaları da yeterince etkin olmadığı için-kalkınmada devlet müdahalesi noktasında birleşmekte idiler. Küreselleşme ideolojisinin 1980'lerden sonra ağırlık kazanmasıyla bu eğilim tersine çevrilmiş, kalkınma gereklerinin devlete yüklediği görevler şiddetli eleştiri konusu yapılmış, kurulma aşamasındaki kalkınma ekonomisinin bağımsızlığı reddedilerek bu konudaki arayışlar mikro iktisada yönlendirilmiştir. Planlama fikri ikinci plana atılmış ve güçlü planlama kurumları proje değerlendirme ofisleri, kalkınma sorunu da ticaretin parçası haline getirilmiştir⁴².

Bahsedilen bu değişimi uyarayan gelişmeler çok boyutludur. Teknolojik gelişme ise bunların başında gelmektedir. Küreselleşme hareketinde üstünlük, teknolojiyi üreten, dünya ekonomi ve siyasetine yön veren Merkez'in elindedir. Çevre olarak adlandırılan gerçekte az gelişmiş, ancak yazında gelişmekte olan ülkeler olarak isimlendirilen ülkeler kendilerine Merkezin biçtiği rolü oynamak, verdiği görevi yerine getirmeye zorlanmaktadır. Kendi milli sanayisini kurma veya Merkezle rekabet edecek teknolojiyi yakalama fırsatı verilmemeye gayret edilmektedir. Merkezin bu çabalarının sonuç vermesi için, çevre ülke yönetimlerinin sermaye kontrollü ve dış güdümü kabul edenlerden olmasına gayret edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri küreselleşme ile hırpalandıktan sonra dev çok uluslu şirketlerle (ÇUŞ) aynı şartlarda yarışa kanalize edilmektedir⁴³.

Merkez, yeni teknoloji ve üretim gücünü elinde bulundurmanın yanı sıra, medyadan, internet iletişim kanallarına kadar her türlü yayın gücüyle haberleri etkileyebilmekte, dünya çapında fikirlerin oluşumunu yönlendirebilmektedir. Dünya çapında yayınların %70'inin ve bilgi kaynaklarının çoğunluğunun İngilizce olması nedeniyle, toplumsal değerler bu ülkelerin sisteminden etkilenmektedir. Neticede pazarlama kanalları malların dünya çapında tanıtılması-dağıtımını-satışı zincirinde Merkez ülkelerin şirketleri ön plana çıkmaktadır. Örneğin

⁴² Timur, Taner; *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi*, İmge Kitapevi, Ankara, 1996, s.60-62.

⁴³ Kazgan, Gülten; *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s.49-53.

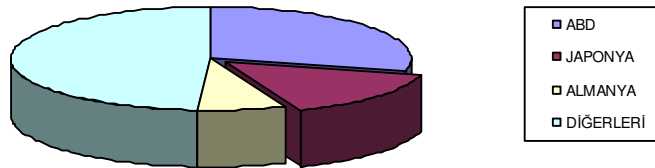
United Fruit Company Orta Amerika muzunu dünyanın her yerinde pazarlayabilmekte, ama bir Panama şirketi bunu yapamamaktadır⁴⁴.

Merkezin önemli ve güçlü yönlerinden bir diğeri, finans piyasalarına hakim olmasıdır. ABD Doları, uluslararası işlemlerin %60'ını gerçekleştirilmesi yönünden bir numaralı konumda olmakla birlikte, Euro da yakın zamanlardaki gelişimiyle rakip konuma gelmektedir. Güçlü ülkenin parasının döviz rezervi olarak bu ülkelere sağladığı getirim küresel boyuta ulaşmaktadır⁴⁵.

Uluslararası kurumlarda ülkelerin etkinliği konunun diğeri bir yönüdür. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD öncülüğünde önemli uluslararası örgütlenmeler gerçekleştirilmiştir. Birleşmiş Milletler (BM) bunların başında gelmektedir. BM'nin değişik alt kuruluşları bulunur. Bunlardan özellikle IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü, Merkez ülkelerin kontrolindedir. Bu kurumlar kredilerin akışı, bunlarla politik faaliyetler arasında irtibatın yapılması, istikrar programları, yapısal uyum programları gibi Merkez kaynaklı kontrol tedbirlerine nezaret işlevlerini görürler⁴⁶. Merkez ancak amaçlarına hizmet ettiği oranda uluslararası kuruluşlara uyum gösterirler. Örneğin BM kararlarının uluslararası hukuk açısından artan bir ağırlık kazandığı söylemleri dile getirilirken, ABD ve İngiltere hiçbir BM kararına dayanmadığı halde, şeklen de olsa bir meşruiyet zemine bile gerek duymadan Irak'ı işgal edebilmişlerdir.

Merkez ülkelerinin sömürgelerini kaybetmeleri sonrasında siyasi egemenlik alanı küçülmüştür. Özellikle az gelişmiş Ortadoğu, Asya ve Afrika ülkelerindeki hızlı nüfus artışı nedeniyle, Çevre ülkelerinin nüfusları Merkez ülkelerden çok fazladır. Ancak bu az nüfuslu grubun teknolojik ve ekonomik gücü çok büyük ve adeta geometrik bir zincirde artmasına karşılık geniş ve kalabalık çevre ülkeleri güçsüz ve yoksuldur. Merkez ülkelerin küresel ekonomi içerisindeki büyüklükleri aşağıdadır.

GRAFİK 1: KÜRESEL ÜRETİMİN (GSMH) PAYLAŞIMI

⁴⁴ a.g.e. ,s.58-60.

⁴⁵ a.g.e s.60-62.

⁴⁶ Köse, Haşim- Öncü Ahmet; "İktisadın Piyasası, Kapitalizmin Ekonomisi", **İktisat Üzerine Yazılar**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2003, s.110-135.

Kaynak: World Bank, World Development Report, Selected World Development Indicators 1999/2000 , Washington D.C. 2000, s.230-231'deki verilerden hesaplanmıştır.

Grafik 1'den izlendiği gibi 1999 yılı itibariyle 28,9 trilyon Dolar olan dünya gayri safi hasılasının %55.8'i üç ülkede toplanmıştır. Bunlardan ABD 9.9 trilyon Dolar ile üçte bire yakın bir pay alırken, ABD'yi 4.1 trilyon Dolar ile Japonya ve 2.1 trilyon Dolar ile Almanya izlemektedir. Yani dünya gelirin yarısından fazlası üç ülkenin elindedir. Merkez ülkelerin dünya ekonomisi içerisindeki payına ticaret hacmi açısından yaklaşıldığında aşağıdaki tablo ile karşılaşılmaktadır

TABLO 2: GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN DÜNYA İHRACAT HACMİNDEKİ BÜYÜKLÜKLERİ

ÜLKE	%
ABD	9.1
Japonya	6.3
AB(15 Ülke)	37.5
Merkez Top.	52.9
Diğerleri	47.1
Toplam	100
Gelişmiş ülkeler	62
Diğerleri	38
Toplam	100

Kaynak: UNCTAD, Handbook of Statistics 2005, New York, 2006, s.31 verilerine göre hazırlanmıştır.

Tablo 2'den Merkez ülkelerin, küresel gelirin yanısıra dünya ihracat hacminin de yarısından fazlasını elinde bulundurmakta oldukları anlaşılmaktadır. Bu durumda gerek gelir gerekse uluslararası ticaret açısından Merkez ülkelerin dünya ekonomisini kontrol ettikleri sonucu çıkarılabilir. Öte yandan üst gelir grubundaki sanayi ülkelerinin 1980'deki nüfusu dünya nüfusunun %17.1 ve GSYİH payı %70.2 iken, nüfuslarının %3 azalmasına karşılık dünya gelirinden aldıkları pay %13.1 artmıştır⁴⁷. Böylece nüfusları, dünya nüfusunun beşte birinden az olan ancak dünya üretim ve ihracatının yarısından fazlasını elinde bulduran Merkez ülkelerin dünya ekonomisini kontrolünde buldukları sonucu ortaya çıkmaktadır.

2. Karşılıklı Bağımlılık

Küreselleşme, uluslararası ilişkilerde karşılıklı bağımlılık anlayışını ifade eden bir terimdir. Sanayileşmiş ülkelerdeki istikrarı düzenleyen yöntemler ve koşullar ile az gelişmiş ülkelerin bekası ve kalkınma beklentilerini tanımlamada, anlam özellikleri en uygun olan karşılıklı bağımlılık veya onun yerini alan küreselleşme kullanılmaktadır⁴⁸. Hem karşılıklı uluslararası bağımlılık, hem küreselleşme sözcüklerinde bir soyutlama anlamı bulunmamaktadır. Karşılıklı bağımlılık sözcüğü genellikle önüne "kişisel", "bütünsel/global"

⁴⁷ Kazgan,2002, s. 77.

⁴⁸ Jones ,1995 s.1-2.

veya “uluslararası” sıfatları getirilerek kullanılır. Uluslararası karşılıklı bağımlılık terimi fikir ve eylemsel anlamda geniş bir çeşitlilik çağrıştırmaktadır. Uluslararası sözcüğü genellikle “devletten devlete karşılıklı” (interstate) sözcüğünün eş anlamlısı olarak algılanmaktadır. Uluslararası karşılıklı bağımlılık kavramının temelinde; siyasi ve hukuki bağımsız kimlikleri olan, bağımsızlık bildirimlerini ve egemenliklerini üstün tutan çok sayıdaki devletin bulunduğu ortamdaki, çok yönlü etkileşim söz konusudur. Bu bağlamda ‘karşılıklı bağımlılıktan’ mevcut devletler arasındaki ticari ilişkinin ötesinde, geniş yelpazedeki bir ekonomik mübadele anlaşılmalıdır⁴⁹.

Aslında “küresel uluslararası bağımlılık” ifadesi günümüzde karşılıklı iletişimin ötesinde bir kolektif ve uluslararası boyutta yaklaşımı ifade etmektedir. Bir yönüyle mesafenin/mekânın yeniden tanımlanması anlamına gelen küreselleşme, aynı zamanda, ulusal toplumların sınırlarını aşan bir dünya toplumunun oluşmasını teşvik eden dinamikleri içermektedir. Bununla beraber henüz bu aşamada sürecin “yerel” ve “ulusal” olanı tümüyle “küresel” olana bağımlı hale getirdiğini söylemek biraz erken ve fazla olabilir. İşte küreselleşme bu üç düzeydeki olayların birbirleriyle etkileşiminden ortaya çıkan bir sonuçtur. Bu durum ulusal hükümetler için yeni fırsatlar yaratmakla birlikte, yeni sorunlar ortaya çıkarmaktadır.

Bu bağlamda “karşılıklı bağımlılık” ulusal ekonomiler arasındaki karşılıklı eylem ve etkilenmeyi çağrıştırmaktadır. Örneğin A ulusal ekonomisi ile B ulusal ekonomisinden A’daki bir gelişme B’yi etkilemekte ise, B ekonomisi A’ya bağımlıdır. Son yıllarda dünyadaki ekonomiler, özellikle kırılğan yapıdakiler birbirine bağımlıdırlar. Örneğin Rusya’daki veya Latin Amerika ülkelerinden birinde yaşanan ekonomik krizler dünyanın diğer ekonomilerini etkileyebilmişlerdir⁵⁰.

Yirmibirinci yüzyılın başında, en güçlü devletler bile karşılıklı bağımlılığın gerçekleriyle baş etmek durumundadırlar. Mülk-temelli devletler sınır tanımayan ÇUŞ’ler, sermaye akışları ve ekonomik sorunlarla uğraşmak zorundadırlar. Yine ekonomik küreselleşme dünya pazarlarında rekabet edebilmek için ülkeleri emeğin esnekliğini artırmanın ve üretim maliyetlerini düşürmenin yollarını bulmaya zorlamaktadır.

Bu gelişmelere koşut olarak günümüzün uluslararası ekonomi yaklaşımı, yeni uluslararası sistemde, uluslar zincirinde oluşan uluslararası ilişkilerin yerine, karmaşık bir

⁴⁹ a.g.e, s.4.

⁵⁰ DPT: Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu” DPT: 2514. ÖİK: 532, Ankara,2000, [s.37-39](#) .

birbirine bağımlılık olgusuna ağırlık vermektedir. Bu karmaşık küreselleşme anlayışında; marjinalleştirilmiş devlet yapıları içerisinde gün geçtikçe gelişen ve kökleşen kurumların da etkisiyle, sonuçta devlet kavramını bir kenara bırakmış, aralarında çok yönlü iletişim kanalları bulunan toplumlar yaratılması tasarlanmaktadır. Yine günümüzde devletler arasında varlığını devam ettiren güvenlik sorunlarının aşıldığı ve devletler arasında kuvvet kullanım olasılığının iyice zayıflatıldığı bir uluslararası ortam tasavvur edilmektedir⁵¹. Tabi bu tasavvurların güncel gerçeklerle bağdaşmadığını Körfez Savaşları ile dünyanın özellikle Avrasya olarak adlandırılan coğrafyasındaki sıcak gelişmeler göstermektedir. Denilebilir ki karşılıklı bağımlılık esas itibariyle uluslararası örgütlerin etkisinin artması, bölgesel örgütlenmelerin yaygınlaşması ve küresel ekonomi modelinin yaygınlaştırılmasının sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

3. Ekonomik Liberalizm (Yeni-liberal Politikalar)

Küreselleşme sürecinin en önemli unsurlarından bir diğeri de dünyadaki egemen politikadaki değişimdir. 1970'li ve 1980'li yıllara kadar egemen konumdaki Keynesyen ekonomik politikalar yerini yeni-liberal ekonomi politikalarına bırakmıştır. Liberalizmin yeniden doğuşuna fikir olarak öncülük eden çağdaş liberal düşünce okullarının başlıcaları; Chicago İktisat Okulu, Virginia Politik İktisat Okulu, Freiburg Okulu, Neo-Avusturya İktisat Okulu'dur. Bu düşünce okulları klasik liberal okullarca geliştirilmiş bulunan liberal ekonomik düşüncüyü kısmen yeniden yorumlayarak eleştirilen yönlerine yeni açıklamalar getirmişler ve dünyaya yeni liberal ekonomik reçeteler sunmuşlardır⁵².

Yeni-liberalizmin günümüzdeki en önemli temsilcilerinden birisi Milton Friedman'dır. Milton Friedman, klasik ekonomistlerde ifadesini bulmuş olan ve enflasyon olayının açıklamasında kullanılan "Miktar Teorisi"ni yeni bir anlayışla formüle etmiş ve parasal olayların enflasyon üzerindeki etkilerine dikkat çekmiştir. Tümü itibariyle laissez-faire düşüncesini savunmamakla birlikte, devlet faaliyetlerinin sınırlandırılması, ekonominin doğal işleyişine bırakılması, bireysel ve psikolojik beklentilerin ekonomik hayattaki büyük önemi üzerinde durmuştur. Friedman'ın ekonomik önerilerine göre; devletin ekonomik hayat üzerindeki ayrıntılı müdahaleleri ortadan kaldırılmalı, piyasanın işleyişini ve yeni yatırımları engelleyen sübvansiyonlara son verilmeli, parasal reformlar hükümetlerin inisiyatif kullanamayacakları sağlam esaslara bağlanmalı, devletin sosyal güvenlik kurumları ve bu amaçla toplanan fonlarla uğraşmamalı, destekleme alımlarına son verilmeli, ithal kotaları ve ihracat

⁵¹ Jones, Barry; The World Turned Upside Down? Globalization and the Future of the State, Manchester University Press, Manchester, 2000, s.5-7.

⁵² Aktan, C. Can; "Çağdaş Liberal Düşünce Okulları ve Hayek", **Türkiye Günlüğü**, Sayı 23, Ankara, 1993, s.72.

kısıtlamaları kaldırılmalı, genel fiyat ve ücret kontrollerine son verilmeli, belli işlerin ve mesleklerin ruhsat ile sınırlandırılması uygulamasından vazgeçilmeli, kamunun toplu konut yapımı ve konut yapımını desteklemeye yönelik yardım programları iptal edilmeli, ulusal parkların, posta taşıma hizmetlerinin ve paralı otoyolların mülkiyeti kamu elinden alınmalı ve işletilmesi kamu tarafından yapılmamalıdır. Devlet teknik tekelleri engellemeli, ekonomik oyunun kurallarının uygulanmasını sağlamalı ve ihtilaflarda hakemlik yapmalı, rekabeti geliştirmeli, parasal çerçeveyi sağlamalı, kişilerce oluşturulan yardım derneklerine ek yardım vermelidir⁵³.

Yeni-liberalizme diğer önemli katkıyı Virginia Politik İktisat Okulu sağlamıştır. Bu okulun kurucusu olarak kabul edilen James M. Buchanan'ın "Kamu Tercihi" ve "Anayasal İktisat" gibi kuramları bulunmaktadır. Virginia Politik Ekonomi Okulu ve James Buchanan, eleştirilerini devletin sürekli bir şekilde büyümesinden ötürü ekonomik ve politik hak ve özgürlüklerini sınırlandırıldığı görüşüne yöneltmektedir. Bu nedenle, vatandaşların politik ve ekonomik alandaki hak ve özgürlüklerinin korunması için hem politik ve hem de ekonomik hak ve yetkilerinin belirlenmesi ve sınırlandırılması gerekmektedir. Bu görüşü benimseyen ekonomistler, "anayasal ekonominin" verdiği bir yeni disiplin içerisinde devletin güç ve yetkilerinin çerçevelerini çizmeye ve sınırlar koymaya çalışmaktadırlar⁵⁴. Anayasal ekonomi akımının, klasik ekonomik düşünce geleneğine bağlı kalarak, piyasanın doğal işleyişinin sağlanmasına yönelik çeşitli öneriler getirdiği ve özünde doğal düzenin üstünlüklerini ortaya koymaya çalıştığı söylenebilir.

Freiburg Okulu, liberalizme katkı sağlamış bir diğer çağdaş liberal düşünce kurumu olarak bilinir. Almanya'da Freiburg Albert Ludwig Üniversitesi'nden Walter Eucken ve Franz Böhm'ün öncülüğünü yaptığı bir grup ekonomist 1930'lu ve 1940'lı yıllarda serbest piyasa ekonomisi içinde tam rekabetin, doğal ve kurumsal bir düzen içerisinde kendiliğinden bulunmadığını, bunun sosyal düzenin parçası olarak devlet tarafından organize edilmesi ve yasal, kurumsal önlemlerle korunması gerektiğini savunmuşlardır⁵⁵.

Freiburg Okulunun liberalizme katkıları A. Müler Armack'ın "sosyal piyasa ekonomisi" alanındaki çalışmaları ile hız kazanmıştır. Ancak sosyal piyasa ekonomisi kendisini, klasik ekonomik liberalizm ile özgürlükçü sosyalizm arasında yer alan üçüncü bir yol ve yeni tipte bir sentez olarak görmektedir. Freiburg Okulu, sosyalist ekonomiler ile piyasa ekonomileri

⁵³ Friedman, Milton; Kapitalizm ve Özgürlük, (Çev: D.Erberk-N.Himmetoğlu), Altın Kitaplar Yayınevi İstanbul,1988, s.317-325

⁵⁴ Aktan, C. Can; Çağdaş Liberal Düşüncede Politik İktisat, Doğu Matbaası, Ankara, 1994, s.15-17

⁵⁵ Aktan, 1994, s. 17.

arasındaki bir orta yolu benimsemekte, piyasa ekonomisinin birtakım haksız uygulamalarının olabileceğini kabul ederek buna sosyal bir boyut getirilmesini savunmakta, bu yönüyle klasik liberal çizgiden ayrılmaktadır. Yani klasik liberalizmin, tabii düzen ve görünmeyen el ilkesinin optimal çözümler sunacağı düşüncesini reddetmektedir. Bu nedenle liberal ekonomik düşünceye katkı yapmaktan çok, liberal ekonomik düşüncenin bireyi ön plana çıkartan, doğal düzen ve piyasanın doğal işleyişinin önemine inanan açıklamalarından etkilenmiş bir müdahaleci görüş görünümündedir⁵⁶.

Günümüzde Yeni-liberalizmin doğuşunda etkili olan liberal düşünce okulları arasında Neo-Avusturya Okulu'nu da belirtmek gerekir. Bu okulu'nun temellerini Carl Menger, Friedrich von Wieser, Eugen von Böhm Bawerk ve Ludwig von Mises atmışlardır. Avusturya Okulu'nun günümüzdeki temsilcileri arasında Von Hayek en başta yer almaktadır. Bu ekonomistler, bireyciliği ön plana çıkararak savunmuşlardır. Bireysel çıkarın, toplumsal çıkardan ayrı bir kavram olmadığını ve hatta bireysel çıkarın toplumsal çıkarın da azamileşmesine hizmet ettiğini kabul etmekle, liberal ekonomik düşünceye bağlı kalmışlardır⁵⁷.

1980'lere gelindiğinde Arthur Laffer isimli ekonomistin "en iyi bütçe denk bütçedir, en iyi vergi sıfır olandır" tarzındaki görüşleri yeni-liberal politikalara eklenmiştir. Böylece vergi indirimleri ve gerçekçi olmayan çevre koruma önlemlerinin azaltılması gibi yollarla ekonominin canlandırılacağı savlarını benimseyen Reagan ve Thatcher yönetimleri bunları uygulamaya koymuş, ancak beklenen sonuçlar elde edilememiştir⁵⁸.

Değinilen görüşler 1970'lerde kapitalist krizin sona erdirilmesi için önlem olarak ileri sürülmüş, böylece makro ve mikro ölçekte yeni mekanizmaların ortaya çıkışıyla sosyal devletin terk edildiği, yeni-liberal politikaların uygulandığı dönem başlamıştır. Yeni-liberal uygulama ekonominin dış müdahale olmaksızın ancak kendi iç dinamikleriyle etkin ve rasyonel çalışacağı temeline dayandırılmaktadır. Bu kurallarda gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ayırımı bulunmamakta, piyasanın ve üretim aşamalarının küreselleştiği dönemde ekonomik ve toplumsal etkinlik, değişen piyasa koşullarına uyum sağlamak ile eş anlama gelmektedir⁵⁹.

Bu bağlamda küreselleşme ile birlikte yaygınlaşmakta olan ve üretim ilişkilerini etkileyen gelişmelerden belki en önemlisi, yeni-liberal ideolojinin serbest piyasa düşüncesi çerçevesinde ekonominin kuralsızlaştırılmasını içeren makro-ekonomik politikalarının dünya çapında yaygınlaşmasıdır. 1970'lerin sonundan itibaren monetarist ve yeni-liberal paradigma

⁵⁶ Erkan, Hüsnü; "Sosyal Piyasa Ekonomisi", **Konrad Adenauer Vakfı** Türkiye Temsilciliği Yayını, İzmir, 1987, s.110.

⁵⁷ Aktan, 1993, s.80.

⁵⁸ Eğilmez, Kumcu, s. 21-23.

⁵⁹ Temiz, s. 74-75.

yükselişe geçmiş, IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi birimler, bu paradigmanın değişmez kurumları haline gelerek dünyaya yeni-liberal reçeteler sunmuşlardır. Planlı ekonomiler için "şok terapi", üçüncü dünya ülkeleri için "yapısal uyum" programları adı altında önerilen politikalar ihracata dayalı büyüme, daha fazla piyasa, daha az devlet, serbest ticaret, kuralsızlaştırma, özelleştirme, tam istihdamın uzun vadeli bir amaç olmaktan çıkması, enflasyonla mücadeleye öncelik vermeyi içermektedir⁶⁰.

Diğer taraftan her türlü kaynak dağılımında varolan devlet-piyasa dengesi, seksenli yıllarda piyasa lehine değişmiştir. Bu değişim ideolojik kaymanın yansımasıdır. İdeolojik kaymanın sonunda, önce Keynesci ekonomik düşünce, sonrasında ise Marksizm'in itibar kaybettiği görüşü yaygınlaşmış, yerine yeni-liberal görüşler ikame edilmiştir. İdeolojik devrim, teknolojik değişim tüm dünyayı içeren küresel pazarı dayatmış, hatta kontrol edilemez bir oluşum haline getirmiştir. Bu teknoloji ve ideolojik değişim gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, piyasanın rolünü arttıran ve devletin rolünü azaltan politika değişimlerinin kaynağı olmuştur⁶¹.

Bu alt yapının hazırlanmasında uygulanan finansal kuralsızlaştırma sürecine teknolojik ilerlemeler katkıda bulunmuştur. 1980'lerle birlikte gelişen teknoloji, işlem ve iletişim maliyetlerini ve süresini hızla aşağıya çekmiş, çoğu mal-hizmet "ticarete konu olabilir" hale gelmiş, bu nedenle bir rekabet patlaması yaşanmıştır. Böylece kapital, para şeklinde büyük akışkanlık kazanmış, devletin etkisini azaltan politikaların uygulanmasını kolaylaştırmıştır. Diğer bir gelişme ulusal sınırları aşan ÇUŞ'lere ait dolaysız yabancı yatırımların hızla artmasıdır. Özellikle standartlaşmış seri üretimden, esnek üretim yöntemlerine geçiş ve çokuluslu şirketlerin ortaya çıkması bunda önemli rol oynamıştır⁶².

Yeni-liberal yaklaşımın varsayımına göre saf ve kusursuz piyasa mekanizması finansal kuralsızlaştırma politikaları ile gerçekleştirilmektedir. Bu süreçte hedef bir taraftan dönüşümü gerçekleştirirken, diğer yönden saf pazar mantığına ters düştüğü konusunda en ufak bir soru işareti bile olan bütün siyasal tedbirleri ortadan kaldırmaktır. Bu kapsamda manevra alanı iyice daraltılan ulus devletin, işçilerin toplu haklarının savunucusu olan her türlü işçi örgütlerinin, sendikaların, derneklerin, kooperatiflerin dağıtılması söz konusudur.

⁶⁰ Went, Robert; *Küreselleşme, Neo-liberal İddialar, Radikal Yanıtlar*, (Çev. Emrah Dinç), Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.7.

⁶¹ Prendergast, Renee-Steward, Frances; *Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma*, (Çev. Eser İdil) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s.13.

⁶² Hirst, Paul-Thompson, Grahame; *Globalization in Question*, Polity Press, Cambridge, 1999, s.69-72.

Aile kurumunun bile yaş gruplarına göre düzenlenmiş pazar koşulları nedeniyle tüketim olanakları kısıtlanmaktadır⁶³.

4. Karşılıklı Ekonomik Etkileşim

1960'lar sonrası dönem bir yandan ÇUŞ'lerin ortaya çıkmasına, diğer yandan uluslararası ticaretin hızla gelişmesine tanık olmuştur. Sonuçta, 1944 yılında kurulan Bretton Woods yarı-sabit kur rejiminin 1971–73 periyodunda çökmesiyle, uluslararası tahvil yatırımı ve banka kredileri tercih edilen kapital şeklini almış ve para piyasaları süratle uluslararasılaşmıştır. Bu oluşumun devamında, uluslararası ekonomik ilişkilerin giriftleştirdiği bütünleşmiş, birbirine bağımlı dünya ekonomisinin ortaya çıktığı görülür⁶⁴.

Gelinen aşamada dünyada sermaye, bilgi ve teknoloji için sınırlar büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Sermaye ve bilgi akışında olduğu gibi, ülkeler arasında ürün ve hizmetlerin alınıp satılmasında gümrük duvarları yıkılmaktadır. Bu bağlamda küresel ekonominin yönlendiricisi Merkez'in dünyayı etkileme açısından elinde bulundurduğu gücünü; (i)yeni buluşlar ve teknolojiyi geliştirme gücü, (ii)haberleşme, düşünce kalıpları oluşturma ve pazarlama etkinliği, (iii) finans gücü araçları ve kurumlarında etkinlik, (iv)uluslararası kurumlarda etkinlik, (v) artan tekel gücü ve destekleyici ulus devletler olarak sıralamak mümkündür⁶⁵. Bu gelişmeler doğrultusunda ekonomik etkileşime aşağıdaki şekilde değinilebilir.

a. Ticaret Hareketleri

Uluslararası ticaret hareketleri yeni bir olgu değildir. Bunu daha eski tarihlere kadar geri götürmek mümkündür. Bu bağlamda altı büyük ekonomideki ihracat artışı dünya ticaretinin gelişimi konusunda fikir verebilir.

TABLO 3: KÜRESELLEŞME VE ULUSLARARASI TİCARET HACMİ (Milyar \$)

	Dünya	Gelişmiş Ülkeler	Gelişmekte Olan Ülkeler
1948	103.931	70.290	33.641
2004	18.220.268	11.835.925	5.816.317

Kaynak: UNCTAD, Handbook of Statistics 2005, New York, 2006, s.31'deki değerlerden hesaplanmıştır.

Tablo 3'de 1948 ile 2004 yılları karşılaştırıldığında dünya dış ticaret hacminin çok büyük ölçüde arttığı görülmektedir. Bu gelişmede ABD örneği ele alındığında 1965 yılındaki mal ve hizmet ihracatı safi milli hâsılasının %4.9'unu teşkil ederken 2000 yılında bu oran %10'a yükselmiştir. Küresel perspektiften 1965 yılında dünya safi hâsılasının %12'sini oluşturan ihracat, 2000 yılına gelindiğinde %22'yi yakalamış yaklaşık ikiye katlanmıştır⁶⁶.

⁶³ Bourdieu, Pierre; "The Essence of Neoliberalism", *Le Monde Diplomatique*, 8 December 1998, s.32-33.

⁶⁴ Hirst, Thompson, s.35-38

⁶⁵ Kazgan, 2002 s.56-76.

⁶⁶ Taylor, Timothy; "The Truth About Globalization" [Public Interest Auburn University, Alabama, Vol. Spring 2002, s.54-55.](#)

Öte yandan dünya ticaret hacminin 2002 yılına kadar olan son 10 yıllık süreçteki büyüme oranı %3.7 olmuştur. Ancak 2001 ve 2002'den itibaren ticaret hacminde düşüş görülmektedir. Bunda dünyanın büyük ekonomileri ABD, AB ve Japonya'daki ekonomik durgunluğun yanı sıra terör, küresel siyasal istikrarsızlık ve belli başlı menkul değer piyasalarındaki belirsizlik etkili olmaktadır⁶⁷..

Bu açıdan dünya ticaret hacmine bakıldığında Kuzey Amerika'nın dünya içersinde 1973'de %17.2 olan ticari ihracat payı, 1999'da %17.1'dir. Aynı oran Batı Avrupa için 1973'de %44.8, 1999'da %43 olup canlı bir değişim görülmemektedir. Ancak Asya ülkelerinin dünya ticareti içersindeki payı 1973'de %15.1 iken 1999'da %20.9'a ulaşmıştır. Buna karşılık Afrika, Latin Amerika ve Doğu Avrupa, ticaret hacimlerinde büyük düşüş yaşamışlardır. Genelde dünya ticaret hacminde dikkate değer bir artış görülmemektedir. İmalat sanayi mallarının ticaretine bağlı olarak 1960'lardan itibaren devamlılık gösteren ekonomik büyüme mevcuttur⁶⁸.

Öte yandan son 25 yılda başarılı kalkınan ülke sayısı önemli gerileme göstermiştir. 1960-1970'lerde 106 gelişmekte olan ülkeden 50'si uzun süreli dönemleri kapsayan kişi başına milli gelir artışında %2'nin üzerinde bir gelir artış hızı yakalayabilmiş iken 1980 sonrası sadece 20 ülke sürdürülebilir kalkınma gerçekleştirebilmiştir. 40'dan fazla ülke ekonomik büyüme gösterememiş, bunların gelir düzeyi ya yerinde saymış veya gerilemiştir. Bu duruma özellikle gelişmekte olan ülkelerin içersinde en geri konumda olan Sahraaltı Ülkelerinde daha fazla rastlanmaktadır⁶⁹.

b.Finansal Hareketler

Ülke dışına sermaye ihracı 1800'lü yıllara kadar dayanmaktadır. Bu dönemde yabancı sermaye yatırımları öncelikle sanayileşme sonucu oluşan fonlar nedeniyle para fiyatı ucuzlayan ülkelere, sermaye kıtlığı çeken ve para fiyatı yüksek olan ülkelere doğru sermaye kayması şeklinde kendisini göstermiştir⁷⁰. Ancak günümüzdeki küreselleşme sürecinin dünya ekonomisi üzerindeki etkilerinin giderek yoğunlaşması, uluslararası alanda sermaye yatırımlarının hem yapısını, hem de miktarını önemli ölçüde değiştirmiştir. Özellikle Doğu Bloku'nun yıkılmasıyla birlikte küreselleşmenin bir nevi taşıyıcısı konumunda bulunan

⁶⁷ Makin, Antony J.; *International Macroeconomics*, Helion & Company Ltd, West Midland, UK, 2002, s.4, 186 .

⁶⁸ Dolvik, Jon Erik-Torres, Liv; "Globalization, Work and Labour Standarts"

Norwegian Ministry of Foreign Affairs, The Globalisation Project, Report No. 9, Oslo, 2002, s.9 .

⁶⁹ UN; *World Economic and Social Survey* 2006, New York, 2006, s.vi-vii

⁷⁰ Günaydın, İhsan; "Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Vergilendirilmesi", *Vergi Dünyası Dergisi*, Sayı: 174, Ankara, 1996, s.1.

liberal piyasa ekonomisinin yaygınlaşması sonrasında dünya, sınırların ortadan kalktığı, sermayenin serbestçe dolaşabildiği büyük bir pazar haline dönüşmüştür⁷¹.

1970'lerin ortalarından itibaren finansal kuralsızlaştırma ve yeni finansal enstrümanların ortaya çıkışı, teknoloji ve iletişim, uluslararası bütünleşmiş bir finansal sistemin ortaya çıkışını hazırlamıştır. Bu ortamın sağladığı koşullarda finansal ticaret, mal ve hizmet ticaretinin çok önüne geçmiştir⁷². Finansal hareketleri, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları /Doğrudan Yabancı Yatırımlar(DYY)ve Kısa Vadeli Sermaye Girişleri (KVSG) olarak değerlendirmek mümkündür.

(i) Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı; yabancı bir şirket tarafından toprak, teçhizat, bina satın alınması veya bunların yabancı şirket tarafından inşası olarak tanımlanabilir. Bu aynı zamanda devam eden ekonomik faaliyetlerin ve (şirket birleşmeleri veya şirket satın almalar olarak bilinen) işlerin kontrolü anlamını da taşır. Doğrudan yabancı yatırımcılar ise doğal kaynaklara sahip olma, cazip ve yükselen pazarlara girme ve geliştirmekte olan ülkelerdeki ucuz emek pazarlarından yararlanarak üretim maliyetini düşük tutma gayreti içerisinde olan ÇUŞ'lerdir⁷³. ÇUŞ'ler faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için gerekli yasal alt yapıyı etki altına aldıkları ülke yönetimleri aracılığıyla sağlamaktadırlar.

TABLO 4: YABANCI SERMAYE YATIRIM İKLİMİNDE MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLER

Yıllar	Değişiklik Yapan Ülke Sayısı	Yasal Değişiklik Sayısı	Yabancı Yatırımın Lehinde Yapılan Değişiklikler	Yabancı Yatırımın Daha Az Lehinde Yapılan Değişiklikler
1991	35	82	80	2
1995	64	112	106	6
2000	69	150	147	3
2001	71	208	194	14

Kaynak: Benk, Serkan; "Doğrudan Sermaye Yatırımları ve Vergisel Teşvikler" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, **Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F.**Cilt : 6 Sayı:1, Bursa,2004. s.73-74

⁷¹ Bozkurt,(b), s.5.

⁷² Jones,Barry; The World Turned Upside Down? Globalization and the Future of the State, Manchester University Press, Manchester, 2000,s.19.

⁷³ Makin, s.5.

Tablo 4'de görülebileceği gibi 1991 yılında yabancı sermaye ile ilgili mevzuatında değişiklik yapan ülke sayısı 35 iken, bu sayı 2001 yılında ikiye katlanarak 71'e çıkmıştır. 1991-2001 döneminde yapılan yasal düzenlemelerin sayısı 1393 olup, 1315'i doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını daha cazip hale getirmeyi hedeflemektedir. Küreselleşme süreci ile birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hızlı ve yaygınlaşan hal alması, gelişmişlik düzeylerine bakılmaksızın bütün ülkeleri yabancı sermaye konusunda rekabet etmeye zorlamaktadır. Küresel (DYY) akışındaki gelişmeler aşağıdadır.

TABLO 5: ULUSLARARASI DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM AKIŞI

(İÇERİ HAREKET)*				
	1970	1980	1990	2004
Dünya Toplamı	13.434	55.108	207.878	648.146
GÜ.	9.496	46.629	172.867	380.022
GOÜ.	3.937	8.455	35.736	233.227
(DIŞARI HAREKET)*				
	1970	1980	1990	2004
Dünya Toplamı	14.150	53.743	238.681	730.257
GÜ.	14.101	50.407	225.965	637.360
GOÜ.	49	3.336	12.701	83.190

Kaynak: UNCTAD, Statistical Handbook 2005, New York, 2006, s.290-295

*Milyon \$

Tablodan 1970-2004 arasında DYY'lerin yaklaşık 50 misli arttığı izlenmekte, sermayenin serbest dolaşımındaki denetimin azaltılması oranında DYY'lerin artış kaydettiği anlaşılmaktadır. Dikkati çeken diğer özellik sermayenin 1990'lar sonrasında önemli ölçüde gelişmekte olan ülkelere yönelmiş olması ve gelişmekte olan ülkelerin de küresel sermaye hareketleri içerisindeki payının artmış olmasıdır. Bu gelişmede ulusal denetimin zayıflatılması sonrasında sermayenin ucuz işgücü piyasalarına yönelmesi söz konusudur. Gelişmekte olan ülkeleri kapsayan diğer bir tablo aşağıya çıkarılmıştır.

TABLO 6: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE AKIŞI*

	1970	1980	1990	1995	2000	2001
Toplam	11.2	82.8	98.5	257.2	261.1	196.5
Resmi	5.4	3.5	55.9	53.9	35.3	36.5
Özel	5.8	47.8	42.6	203.3	225.5	160

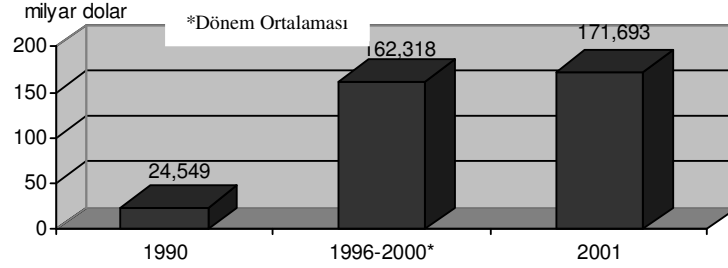
Kaynak: Milberg, William; "The Changing Structure of International Trade Linked to Global Production Systems: What Are The Implications?" Working Paper No.33, ILO, Geneva 2004, s. 16-17.

*Milyar \$

Tablo 6'da gelişmekte olan ülkelere yönelen doğrudan yabancı yatırımların 1980'ler ile 1990'ların sonuna kadar olan dönemde arttığı görülmektedir. Özellikle 1990'lı yıllarda yabancı yatırımların büyük sıçrama yaptığı dikkat çekmektedir. Diğer önemli nokta, devletten devlete resmi sermaye ihracının yerini büyük ölçüde özel sermayenin almış olmasıdır. Ancak 2001 yılında küresel durgunluk sonucu başta Avrupa olmak üzere doğrudan yabancı

yatırımlarda küresel bir azalma yaşanmıştır⁷⁴. Belirli frekanslarda krizler yaşanması kapitalist sistemin yapısal özelliği olup, bu duruma da aynı gözle bakmak gerekmektedir. 1990-2001 yıllarında DYY akımlarının grafik olarak yansıtılmış şekli aşağıdadır.

GRAFİK 2: KÜRESEL DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM AKIMLARINDAKİ DEĞİŞİM

Kaynak. 1) World Bank, World Development Indicators, New York, 1997 s.238.

2) World Bank, Global Development Finance, New York, 2003, s.xl deki bilgilerden derlenmiştir.

Grafik 2'ye göre, DYY artış hızında düşme izlenmekte ise de bu yabancı yatırımların durduğu anlamını taşımamaktadır. Küresel finansal krizlerin neden olabileceği artış hızının azalması söz konusudur. Diğer bir açıdan bakıldığında, yabancı sermaye girişleri tekelci yaklaşımı beraberinde getirmektedir. Bu konuda Filipinlerdeki uygulama güzel bir örnek oluşturabilir. Markos rejiminden beri Filipinler'de yabancı tekelleri destekleyen yeni bir kolonizasyon politikası devam etmektedir. İspanyol fethinden itibaren Filipinlerin maden cevheri ve mineraller açısından zenginliği bilinmektedir. Bu kaynaklar uzun dönemden beri ithal bağımlısı ve ihracata yönlendirilmiş bir serbestlik ve kuralsızlaştırmaya tabi tutulmaktadır. Hükümet ÇUŞ'lerin ve yerel sermayedar ortaklarının çıkarlarını güvence altına alıcı yöndeki hizmetini sürdürmektedir⁷⁵. Doğrudan yabancı yatırımların diğer bir özelliği yöneldiği coğrafi bölgelerdir. DYY alan ülkeler aşağıya çıkarılmıştır.

⁷⁴ Milberg, William; "The Changing Structure of International Trade Linked to Global Production Systems: What Are The Implications?" **Working Paper No.33 ILO**, Geneva, 2004, s. 16-17.

⁷⁵ "Liberalization, Deregularization, Privatization, Globalization", Defence of Canadian Liberty Committee, <http://www.canadianliberty.bc.ca/relatedinfo/miningco.html> (2.08.2005).

TABLO 7: DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM ALAN ÜLKELER VE PAYLARI

	DYY akışı (1999-2001) Milyar \$	GOÜ Yapılan DYY İçersindeki Payı (%)
Çin	42.6	17.1
Hong Kong	36.5	14.6
Brezilya	27.9	11.2
Meksika	17.3	7
Arjantin	12.8	5.2
Bermuda	10.1	4.1
Singapur	8.6	3.5
Polonya	8.5	3.4
G.Kore	7.3	2.9
Şili	6.1	2.5

Kaynak: Milberg, William; "The Changing Structure of International Trade Linked to Global Production Systems: What Are The Implications?" Working Paper No.33, ILO; Geneva, 2004, s. 63.

Tablo DYY'nin %71.5'lik büyük bölümünün ucuz işgücü piyasalarının ve vergi kolaylıklarının bulunduğu, cazip ülkelere yöneldiğini göstermektedir. Bu bağlamda Doğu Asya ülkelerinin başı çektiği, bunu Latin Amerika'nın izlediği görülmektedir. Çünkü anılan bölge ülkeleri işgücünün en ucuz, işgücü piyasalarının en kuralsız olduğu ülkelerdir.

(ii) Kısa Vadeli Sermaye Girişleri

Uluslararası sermaye hareketlerinin diğer bölümünü kısa vadeli sermaye girişleri oluşturur. Yukarıda değinildiği gibi, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, bir firmanın yabancı bir ülkede doğrudan veya iştirak halinde yatırım yapması ve yatırımın yönetimine katılması demektir. Kısa vadeli sermaye yatırımları ise tasarruf sahiplerinin ya da yatırımcıların, bir kazanç elde etmek için uluslararası sermaye piyasalarından menkul kıymetler satın almaları şeklinde yaptıkları yatırımlardır. Küresel ekonomik bütünleşmenin bir diğer boyutu olan uluslararası sermaye hareketlerinin büyüklüğünü, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ilave olarak ve diğer ülke borsalarında yapılan hisse senedi ve tahvil alım satımı hacmi ile de ölçmek mümkündür⁷⁶.

Kısa vadeli sermaye yatırımları olarak adlandırılan bu tarz sermaye girişleri son derecede süratli hareket etme yeteneğine sahiptirler. Bu özellikleri nedeniyle gelişmekte olan ülkelerde sıkıntı yaratabilmektedir. Büyük ölçekli sermaye girişleri, ülkenin para biriminin aşırı değerlenmesinin nedeni olabilmektedir. Sermaye çıkışları ise kurları yükseltici baskı yaratarak nakit sıkıntısına ve bu nedenle faiz oranlarının yükselmesine, aşırı dalgalanmalar

⁷⁶ Aktan, C. Can; "Global Ekonomik Entegrasyon ve Türkiye", <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocak99/global.htm> (24.11.2004).

ise döviz rezervlerine bağlı olarak ödemeler dengesi krizlerine yol açmakta, bunun sonucunda olumsuz gelişmeler ortaya çıkabilmektedir⁷⁷.

Finansal küreselleşmenin itici gücü olan finansal liberalleşmenin benimsenmesinde 1980'lere egemen iktisadi düşüncesinin etkisi büyük olmuştur. Yeni-liberal kuram çerçevesinde bu düşünce yerli tasarrufların yetersiz kaldığı durumlarda yabancı tasarrufların yerli yatırımlar ve büyüme için önemli bir kaynak oluşturacağı temeline dayandırılmıştır. Bu sava göre sermaye hareketlerinin serbestleşmesi (dış finansal serbestlik) sonucunda tasarruflar sermaye darboğazı çeken ülkelere akacaktır. Bu sistemde ekonomik etkinliği geliştirmek, büyüme ve istihdamı gerçekleştirmek için yurt içi tasarrufları yeterli olmayan gelişmekte olan ülkelerde faiz oranı yükseltilerek tasarruf fazlası olan ülkelere sermaye çekilmekte ve bu süreç gelişmekte olan ülkelerdeki faiz oranları uluslararası faiz oranına inene kadar devam etmektedir⁷⁸.

TABLO 8: ULUSLARARASI KISA VADELİ SERMAYE AKIŞI

(İÇERİ HAREKET)*						
	1980	KVS/GSHM	1990	KVS/GSHM	2004	KVS/GSHM
	(Milyon \$)	%	(Milyon \$)	%	(Milyon \$)	%
Dünya Toplamı	530.244	5	1.768.589	8	8.902.153	22
GÜ.	398.200	5	1.404.411	8	9.732.233	21
GOÜ.	151.313	5	364.057	8	2.232.868	28
(DIŞARI HAREKET)*						
Dünya Toplamı	576.125	6	1.785.264	9	9.732.233	24
GÜ.	496.197	6	1.637.760	10	8.610.146	27
GOÜ.	75.436	4	147.313	4	1.035.676	14

Kaynak: UNCTAD, Statistical Handbook 2005, New York, 2006, s.290-295 *Milyon \$ ** % olarak verilen değerler kısa vadeli sermayenin GSMH'ya oranını yansıtmaktadır.

Tablodaki verilerde finansal liberalizmin etkinlik kazanmasıyla 1990'lar sonrasında gittikçe artan bir küresel para hareketliliği izlenmektedir. Kıyaslandığında kısa vadeli sermaye girişleri, DYY'lerin 14 katı kadar hacim oluşturmaktadır. Bu gelişmeden uluslararası sermaye hareketinde ağırlığın kısa vadeli sermaye girişlerinde olduğu söylenebilir. Ayrıca küresel olarak DYY'leri GSMH'ya oranı 1980'lerde %1 iken 2004'de %2'ye yükselmiş, buna karşılık gelişmekte olan ülkeler için kısa vadeli sermaye girişlerinde aynı oran %5'den %28'e kadar artış kaydetmiştir.⁷⁹

⁷⁷ DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Küreselleşme Özel İhtisas Komisyon Raporu DPT: 2514 . ÖİK: 532, Ankara, 2000, s.40 .

⁷⁸ World Bank, Private Capital Flows to Developing Countries, Policy Research Report, Oxford University Press Inc., New York, 1997, s.85-85 .

⁷⁹ UNCTAD, Statistical Handbook 2005, New York, 2006, s.290-295

Bu gelişmelerden gelişmiş ülkelerin çeşitli fonlarda biriken paralarını daha hızlı ve daha büyük oranlarda paraya ihtiyacı olan gelişmekte olan ülkelere aktarıp yüksek kârlar elde etme olanağının arttığı ifade edilebilir. Ancak sadece “paradan para kazanma” ilkesine dayalı bu tür fon hareketliliğinin üretime doğrudan hiçbir katkısının olmamasının yanı sıra, spekülâtif amaçlı olarak denetimsiz hareketliliğin gelişmekte olan ülkeler piyasalarının zarar görmesine neden olduğu bilinen bir gerçektir. Yüksek kâr peşinde koşan bu tür “küreselleşmiş” fonlar gelişmekte olan ülkelerde üretilen katma değerın önemli bir kısmının gelişmiş ülkelerdeki merkezlerine aktarılması, yani refahın transferinde kolaylık olmuştur. Çünkü Uzak Doğu ülkeleri, Latin Amerika ve Türkiye örneklerinde görüldüğü gibi bu tür fonlar en ufak bir “olası” risk tehlikesinde bile geride ağır tahribat bıraktıklarına aldırmadan “liberalleştirilmiş küresel kanallardan” kaçmayı tercih etmektedir⁸⁰.

1990'lardan itibaren gelişmekte olan ülkelerin devam eden küresel finans pazarlarına hızlı ekleme süreci sonrasında belirginleşen bu durum pek çok mali krizi de beraberinde getirmiştir. Bu süreçte Tayland para birimi Baht ve diğer Asya para birimleri ile Çek Korunası'nı kötü etkileyen krizler bazı örnekler olabilir. Keza 1994'deki Meksika Pezo krizi gibi olaylar, kısa vadeli spekülâtif sermaye hareketleri, bunların olumsuzluklarına karşı uygulanan yöntemler ile esnek döviz kuru sistemi hakkında pek çok kuşku ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ulusal piyasaların, uluslararası finans piyasalarına eklenmesine ilişkin yapısal değişiklikler ve yabancı yatırımcılara açılması spekülâtif atakların süresini ve hacmini arttırmıştır⁸¹.

Bütün bu gelişmelerde uluslararası finansal hareketlerin artışı görülmekle birlikte, finans piyasalarının yerel ekonomilerden tamamen koptuğunu ileri sürmek mümkün değildir. 1990'ların sonunda Amerikalı yatırımcıların %90'ı, Kanadalı yatırımcıların %88'i, Japonların %94'ü fonlarını kendi ülkelerinde yatırmaktadırlar. AB'ye rağmen İngiliz ve Alman yatırımcıların %80'i yatırımlarını ülkelerinde tutmaktadırlar⁸².

Finansal küreselleşme, küreselleşmenin bir parçası olduğu kadar, küreselleşmeyi hızlandıran önemli bir unsur da oluşturmaktadır. Nitekim finansal piyasaların bütünleşmesi ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sonucunda faiz ve kur dalgalanmalarına imkân tanınması üretimin küreselleşmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Sermaye birikim rejimi olarak adlandırılan bu mekanizma, küreselleşmenin kendine özel ekonomik ve politik

⁸⁰ Gürak, Hasan; “Küreselleşme Nereye Götürüyor? Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Verimlilik ve Gelir Dağılımı” **Verimlilik Dergisi, Milli Prodüktivite Merkezi**, Ankara, Şubat 2003, s.13-14.

⁸¹ IMF; Research Department Staff “Capital Flow Sustainability and Speculative Currency Attacks” **Finance & Development Magazine**, Vol 34, No.4, New York, December 1997, s.8-9 .

⁸² Taylor, s.55.

ilişkilerine dayanmaktadır. Küreselleşme bazı devletlerin amaçlarına hizmet eden liberalleştirme, kuralsızlaştırma ve özelleştirmeden kaynaklanan ve problem alanı olarak dünyada yalnız Kuzey-Güney bölünmüşlüğü sorunu ile sınırlı bir olgu değildir. Sosyal bölünme hatları ülkelerin toplumsal yapısındaki varlığını sürdürmektedir. Bu olgu sürekli olup, bir dönem sonrası bölünmüşlük yumuşamış gibi görülmekle birlikte, değişen bunun yüzeysel görünüşüdür, pek çok ülkede bölünmenin derecesi artmıştır⁸³.

Latin Amerika ülkelerindeki varlıklı gruplarca dışarı çıkarılan sermaye bu konuda örnek olabilir. Liberalleştirme, kuralsızlaştırma ve özelleştirmenin etkileri finans ile endüstri alanlarındaki egemenlerin ekonomik ve sosyal gücünün çok geniş boyutta artması olarak ifade edilebilir. ABD, Japonya, AB ülkelerinde bu güç büyük kuralsızlaştırma ve özelleştirme sayesinde dev boyutlara ulaşan endüstri gruplarının ve finansal kurumların elindedir. Büyük miktarda para güncel tasarruf sistemlerinde (Japonya ve Anglo-Sakson ülkelerinde sağlık ve emeklilik fonlarında, kıta Avrupa'sında büyük sigorta şirketlerinde) toplanmaktadır. Bu durum anılan ülkelerle sınırlı olmayıp, endüstrileşme yolundaki Brezilya gibi ülkeler ile Rusya ve Çin gibi eski merkezi planlama ekonomilerinde gücün belirli ellerde birikimi sonucunu doğurmuştur⁸⁴. Ekonomik etkileşim kapsamında mal ve sermayenin serbest dolaşımı kadar, bu ortamı kolaylaştıran önemli bir diğer etken teknolojik gelişmelerdir.

5. Teknolojik Gelişmeler

Küreselleşmeyi hazırlayan etkenlerden önemli birisi de; teknolojik devrimin, özellikle bilgi, iletişim ve haberleşme alanında yarattığı büyük hız ve sağladığı sınırsız avantajlardır. Teknolojinin ekonominin değişik kesimlerinde hizmete soktuğu yeni imkânlar ve üretim biçimleri dünyayı küçültmekte, sınırsız haber kaynakları küresel ekonominin alt yapısını kurmakta ve pekiştirmektedir⁸⁵.

Öte yandan teknolojiye dönüşüm, üretim tarzını ve üretim ilişkilerini etkilemekte ve sermayenin belirleyici olduğu sanayi toplumundan, insanın yaratıcı gücünün ön plana çıktığı bilgi toplumuna doğru dönüşüm ivme kazanmaktadır. Bu dönüşüm, şirket yapıları ve kurumların örgütlenmelerinde önemli değişikliklere imkan sağlayarak, küresel firmaların oluşumunu kolaylaştırmaktadır.

⁸³ Chesnai, François; "Globalisation Against Development: Liberalisation, Deregulation and Privatisation and the Contemporary Performance of the International Economy", **Mumbai World Social Forum**, www.france.attac.org/i2329-78k (28.11.2004).

⁸⁴ Chesnai, François; "Globalisation Against Development: Liberalisation, Deregulation and Privatisation and the Contemporary Performance of the International Economy", **Mumbai World Social Forum**, www.france.attac.org/i2329-78k (28.11.2004).

⁸⁵ Ulugay, Osman; Küreselleşme Korkusu ve 2001 Krizi, TİMAŞ Yayınları, İstanbul, 2001, s.69.

Günümüzde teknolojinin itici gücü olan buluşlar ile geçmişteki buluşlar arasında hem farklar, hem de benzerlikler vardır. Bu geçiş dönemi, buluşlar yumağının büyümesi olarak tanımlanmaktadır. Burada anlatılmak istenen bazı ürün setleriyle değişik kombinasyonlar içerisinde pek çok yeni mal ve hizmetin üretilebilmesidir. Örneğin 1960'larda elektronikteki 'bütünleşmiş devreler' değişik amaçlı harika şeylerdi. Takip eden yıllarda bütünleşmiş devreler ile kişisel bilgisayarlar dâhil günümüz teknolojisinin kullandığı çok büyük miktarda değişik cihaz üretilmektedir. Son dönemlerde bu buluşların web siteleri, on-line müzayedeleri, motor araştırmaları vb. bilgisayar program ve protokollerine kaydıgına tanık olunmaktadır. Böylece buluş dizelerinin gerçekleştirilmesi çok daha kısa zamana sığdırılabilmektedir⁸⁶.

Öte yandan bilişim teknolojisi ve internetin teknolojik gelişme açısından payı çok büyüktür. 1989 yılında dünyada 50 milyon internet kullanıcısı varken 2000 yılında bu sayı 400 milyondur. Ulaşım ve iletişim araçlarının artması ve yaygınlaşması ile kültürler arası etkileşim artmış ve küreselleşme adını verdiğimiz olgu ortaya çıkmıştır. Bu dönem aynı zamanda dünya üzerindeki uluslar arasında büyük bir teknoloji yarışının da başlangıcını temsil etmektedir. Geçen yüzyılın başında dünya hâkimiyetini belirleyen güç denizlere egemen olmak ve hava gücüne sahip olmak iken, soğuk savaş döneminde uluslar arasındaki teknoloji savaşı nükleer ve uzay teknolojileri alanına kaymıştır. Günümüz ise bilgi çağıdır ve bir bilgi devi olan internet küreselleşmenin egemen teknolojisi durumuna gelmiştir⁸⁷.

Bu nedenle ekonomik politikaların teknolojik yeniliklere açık olması önem kazanmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler açısından bakıldığında gelişmiş ülke şirketlerinin sahip olduğu teknolojiler, gelişmekte olan ülke ekonomileri için yeni teknoloji niteliğindedir. Ancak mevcut düzende "veri" teknolojilerden dahi küresel boyutta verimlilik artışı sağlama ve optimum yararlanma olanağı bulunmamaktadır. Teknoloji transferi uygulamaları küresel rekabetin gelişmesini engellemekte, gelişmekte olan ülkeleri ÇUŞ'lere bağımlı hale getirmektedir. Küresel rekabetin esas amacı küresel ÇUŞ'lerin daha karlı üretim yapmalarıdır. Gelişmekte olan ülkelerin sunduğu olanaklar ise ÇUŞ'lerin kendi aralarında zaten mevcut olan rekabette maliyetler açısından avantaj sağlamakla birlikte yeni rakipler çıkmasına meydan vermemekte, hatta şartlar yeni firma rekabetinin önünü kesmektedir. Mevcut teknoloji transferinde GOÜ'lerin verimlilik ve katma değer artışının dışarı aktarılması

⁸⁶ Erdoğan, Seyhan; "Küreselleşen Dünyada Küresel Sendikal Politikalara Bir Örnek: Çok Uluslu Şirketlerde Çalışma Koşullarına İlişkin Davranış İlkeleri" **Türk-İş '99 Yıllığı**, Ankara, 1999, s. 46.

⁸⁷ Krieger, s.6 -7

sürdürüldüğünden, küresel gelir dağılımındaki bozukluk devam etmektedir⁸⁸. Küresel ekonomideki bu değişim ulus devlet ekonomisinin geriletilmesi ile gerçekleştirilmektedir.

6. Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ)

ÇUŞ, iki veya daha fazla ülkede mülkiyeti kısmen veya tamamen kendisine ait olarak üretim ve pazarlama faaliyetlerini yürüten, kendisine ait işletme stratejileri olan ve bu stratejileri tüm bağlı kuruluşları veya şubelerinde uygulayan işletmeler olup, üretimin bütün aşamalarını ayrı ülkelerde veya üretimin farklı aşamalarını ayrı ülkelerde gerçekleştirebilir veya örneğin hammaddeyi bir ülkeden temin edip bunu ikinci bir ülkede imal edebilir, mamulünü üçüncü bir ülkede pazarlayabilirler. Küresel olarak faaliyet gösteren ÇUŞ'lerin menşe ülkeleri ağırlıklı olarak merkez ülkeleridir. Gelişmiş ülkeler merkezli (esas kar transferinin yapıldığı ülke) olarak küresel platformda kurulan şirketler, ağ uzantıları sayesinde gelişmekte olan ülkeleri denetim alanları içersine alabilmektedirler⁸⁹.

Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelere önemli bir kesim yabancı sermayeyi sanayileşmiş ülkelere bağımlılık olarak algılamaktadır. Sağlanan karların ülke içersinde yeniden yatırıma yönlendirilmeyerek ÇUŞ'nin menşe ülkesine transfer edilmesi, sermayelerinin tamamının ÇUŞ yönetim mekanizması tarafından kontrol edilmesi, yönetime yerel katılım olmaması, genelde kadınlardan oluşan genç işgücünün hızla işe alınıp çıkarılması, düşük ücretler ödenmesi, ÇUŞ'lerin ülke yönetimlerine müdahalesi, doğal kaynakların talan edilmesi bu görüşü desteklemektedir. Bu imajlarından dolayı ÇUŞ'lerin 1970'lere kadar gelişmekte olan ülkelere nüfuz etmeleri yavaş olmuştur. Ancak 1980'ler sonrası yerli yatırımlardaki gerileme, döviz sıkıntısı pek çok ülkelerin tutumunu değiştirmiştir. 1980'ler sonrası sermaye çekebilmek için her türlü vergi ve kamu denetiminden uzak serbest bölgelerin sayısı hızla artmaya başlamıştır. ÇUŞ'ler gelişmekte olan ülkelere gelirirken asgari bir siyasi istikrarı aramaktadırlar. Buna karşın birçok devlet ÇUŞ'lere şart koşacak durumda bulunmamakta, istihdam ve ödemeler dengelerini iyileştirebilmek umuduyla en çekici şartları sunmaktadırlar⁹⁰.

Bu koşullarda 1980'li yıllardan itibaren sanayi üretiminin küreselleşmesi, doğrudan yabancı yatırımların artması ve fason üretime dayalı ticaretin büyümesi ile devam etmektedir. Merkez ülkelerin fason imalat yaptıran ÇUŞ'leri, çevre ülkelerin, Merkez ülkelere ihracatını da düzenlemektedir. İmalat sanayinin değişik aşamalarını, değişik ülkeler arasında sipariş ile

⁸⁸ Gürak, s.16.

⁸⁹ Livesly, Frank; *Applied Economics*, MacMilan Business Company, London,1998, s.118.

⁹⁰ Adda, Jacques; *Ekonominin Küreselleşmesi*, (Çev. İncei S.) İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.130-132

dağıtma, üretimi örgütleme ve nihai ürünü Merkez ülke piyasalarında pazarlama sırasını takip eden bir 'meta zinciri' oluşmuştur. Çevreden merkeze uzanan bu zincirde pazarlanan ürünlerin değerinin çok az kısmının çevre ülke üreticilerine bırakıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Güney Afrika'dan Avrupa'ya ihraç edilen konserve şeftalinin değerinin %43'ü, Bangladeş'te üretilen gömleklerin ABD fiyatının %5'nin üretici ülkelerde kaldığı izlenmektedir. El Salvador'da tanesi 18-19 sente diktirilen gömleklerin ABD'de markasına göre tanesi 12-20 Dolara satılmakta, yine Çin'de tanesi 2 Dolar olan oyuncuğun ABD'de fiyatı 7 Dolar, ek katma değeri 10 Dolar olmaktadır. Fason üretimde kazanç paylaşımındaki dengesizliğin temelinde "ihracata dayalı büyüme"ye endeksi ekonomiler olan çevre ülke arasındaki rekabet gerçek ücretleri bastırmaya dayalı politikalara dayanmaktadır. Buna karşın ÇUŞ'ler sektöre rakip sokmamaya özen göstererek; işletme sermayesi, teknoloji ve pazarlamadaki donanımları sayesinde kendi fiyatlarını belirleyebilmektedirler. Böylece ekonomisi dışa açılan ve ticaret payı büyüyen ülkelerin dünya gelirinden aldıkları payın olması gereken oranda artışı engellenmektedir⁹¹.

Öte yandan ÇUŞ'lerin etkinliğinin artmasıyla ulus devletinin sosyo-ekonomik hayattaki kontrolünün azaldığı bilinmektedir. Daha önceleri genelde devletten-devlete yürütülen ekonomik ilişkiler ile mal veya hizmet mübadelesine dayalı uluslararası ticaret bugün mahiyet değiştirmiştir. Artık sermaye, uluslararası sınırları aşarak üretim hattını ucuz işgücü piyasalarına kaydırmakta, satın alınan mal değil, üretim süreci olmaktadır⁹².

Küreselleşme, ulus devletinin temelini teşkil eden yasama, yürütme ve yargı erklerini de zayıflamaktadır. ÇUŞ'ler karşısındaki en önemli engel olarak kamu kontrolündeki ekonomi ile ulusal yargıyı görmekteyiz. Bu nedenle ekonomik alanda özelleştirme teşvik edilmekte, ÇUŞ'ler gittikleri ülkelerde kendilerine yerel ortaklar bularak dev işveren kartellerine dönüşmekte, bu durum rekabetten kurtulma gayretindeki şirketlerin uluslararası birleşmelerine uygun ortam sağlamaktadır⁹³. Diğer taraftan ÇUŞ'ler iletişim, haberleşme imkanları sayesinde, kültürel veya sportif temaslardan, teknik yenilik ve tıbbi gelişmeye kadar pek çok şeyin bütün dünya insanları tarafından aynı anda paylaşılabilirdiği dünyamızda, küresellik olgusunun etkisini hissettiren kurumlar olmaktadır⁹⁴.

⁹¹ Somel, Cem; "Meta Zincirleri, Bağımlılık ve Eşit Olmayan Gelişme", İktisat Üzerine Yazılar: İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar, İletişim Yayınları İstanbul, 2003, s.561-563.

⁹² Erdut, Zeki; Rekabetin İşgücü Piyasasına Etkisi, Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayın No. 29, İzmir, 1998, s.19.

⁹³ Tonak, Boratav, Türel, Somel, Şengün, Arslan; s.17-18.

⁹⁴ Timur, Taner; Küreselleşme ve Demokrasi Krizi, İmge Yayınevi, Ankara, 1996, s.65-66.

ÇUŞ'lerin politikaları az gelişmiş ülkeler arasında rekabeti körüklemekte, bu da kar paylarının yükseltilmesini sağlamaktadır. Finansal güç olarak bakıldığında büyük bir ÇUŞ'in sermayesi küçük ülkelerin GSMH'nın üzerindedir. Bu durum ÇUŞ'lerin gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkisini arttırmaktadır. Çünkü ÇUŞ'ler az gelişmiş bir ülkede doğrudan yabancı yatırımı genellikle yerel firmalarla müşterek gerçekleştirirler. Bu girişimler ise gelişmekte olan ülkeler arasında rekabete yol açmakta anılan ülkeler ÇUŞ yatırımlarını kendisine çekebilmek için kendilerine vergi indirimleri, kar transfer garantileri gibi kolaylıklar sağlamaktadırlar. Bu nedenle DYY en fazla taviz veren belli başlı birkaç ülkeye yönelmiştir. Örneğin az gelişmiş ülkelere yapılan DYY'nin Çin %31'ni, Brezilya %13'ünü çekmektedir. Rusya 2001 yılında 2.5 milyar dolarlık DYY alabilmiştir⁹⁵. Değinen bu noktalar sonrasında ÇUŞ'ler için, uluslararası örgütlenme yapısına sahip, genellikle gelişmiş ülkelerden, gelişmekte olan ülkelere ucuz üretim ve yüksek kar payı için yönelen ve gelişen küreselleşme olgusuna bağlı olarak etkileri artan kuruluşlardır denilebilir.

Öte yandan sanayileşmenin küreselleşmesi, şirketlerin gelişim, üretim, kaynak bulma, pazarlama ve finansal aktivitelerini sağlıklı bir biçimde organize edilebilmesi için ulusal sınırları dışında yürüttükleri etkinlikler anlamına gelmektedir. Küreselleşmenin ayırt edici özelliği, işletme fonksiyonlarının ayrılarak çeşitli bölümler biçiminde farklı ülkelere taşınmasıdır. Küreselleşmenin en belirgin biçimleri, doğrudan yabancı yatırımlar, uluslararası ticaretin çeşitli biçimleri ve ulusal-yabancı şirket birleşmeleridir. Konunun özellikle 1980'lerden itibaren gündeme fazla taşınmasının nedeni, geçmişe oranla ÇUŞ'lerin artık az sayıda girişimle sınırlı kalmayan hedefleri, yabancı ülkelerde gösterdikleri büyüme hızı ve etkinliklerini dünya çapında koordine edilebilmeleri olanağıdır⁹⁶.

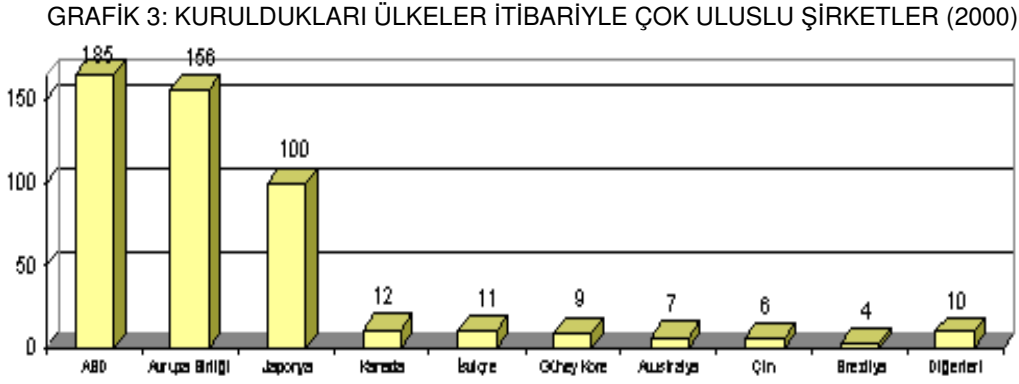
Burada ÇUŞ'ler açısından işgücünün ucuzluğunun yanında, verimliliğin daha büyük önem taşımakta olduğu ifade edilebilir. Örnekler ÇUŞ'ler açısından ücret/katma değer oranının gelişmekte olan ülkelerde cazip şartlar oluşturduğunu göstermektedir. Dünyanın en büyük ekonomisi ABD'deki ÇUŞ'lerin dış uzantısı durumunda ve çoğunluğu ABD kökenli firmaların sahibi olduğu kuruluşlara doğru gerçekleşen genişleme için Çin ve Meksika örnekleri verilebilir. Örneğin Meksika'da bu tarz işletmelerin işçi sayısı 1977'de 258.200 iken 1997'de 527.800'e, Çin'de ise 1989'da yalnız 3700 iken 1998'de 138.400'e ulaşmıştır.

⁹⁵ World Bank , Global Development Finance, Washington D.C.,2003, s, xxxviii-xl .

⁹⁶ Kutal, Gülten-Büyüksulu, Ali Rıza; Endüstri İlişkileri Boyutunda Çokuluslu Şirketler ve İnsan Kaynağı Yönetim Teori ve Uygulamaları, DER Yayınları, İstanbul,1996, s. 35.

ÇUŞ'lere bağlı bu gelişmeler ABD işçisinin geliri üzerinde etkili olmuş, işçinin niteliğine bağlı olarak ücret gelirlerinde % 5 ile %15 arasında azalmaya yol açmıştır⁹⁷.

ÇUŞ'den en büyük ikiyüz adedi 1990'lı yıllar itibariyle dünya üretiminin üçte birini gerçekleştirmiştir. Ciroları itibariyle dünyanın en büyük ekonomik ünitelerinin yarısını devletler, kalan yarısını ise ÇUŞ'ler oluşturmaktadır. 38.000 ÇUŞ ve bunların 250.000 bağımlı şirketi bulunmaktadır. Şirket merkezlerinin %90'ı gelişmiş ülkelerdedir. Bağımlı şirket merkezleri ise daha dengeli dağılmış olup, %42.4 gelişmiş, %47'si gelişmekte olan, %10.5'şi ise Doğu Avrupa ülkelerinde bulunmaktadır⁹⁸. 2000 yılında en büyük 500 ÇUŞ menşei aşağıdadır.

Kaynak: Rugman Alan; *The End of Globalization*, Business Books, London, 2000, s.139.

Grafik 3 incelendiğinde Merkez kaynaklı küresel sermayenin, ÇUŞ'ler aracılığı ile dünyanın geri kalanını ekonomik kontrolüne aldığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı grafikte görülen gelişmekte olan ülke sayısı çok azdır. Öte yandan emek çeşitliliğinin uluslararası iş bölümündeki artışında yatan itici güç, piyasa mekanizmalarından ziyade ÇUŞ'lerdir. ÇUŞ ulusal ve uluslararası işlemlerini arttırdıkları ölçüde piyasa mekanizmasının ısrarlı

⁹⁷ Slaughter, J. Mathews; "Multinational Corporations, Outsourcing, and American Wage. Divergence", **Journal of International Economics**, No. 50, North-Holland, New York, 2000, s. 449-472.

⁹⁸ Livesly, s.118-119.

savunucusudurlar. Bu şirketler piyasa mekanizmasını, kendi kaynaklarının özgürce yayılmasını önleyen engelleri aşamalı olarak kaldırılmasını arzu ettikleri ölçüde savunurlar. Ancak bu güçlü çıkar grubu ABD ve Avrupa firma ve endüstrileri, gelişmekte olan ülkelerin şirketlerinin etkin rekabetiyle karşılaştıklarında devlet müdahalesini savunurlar⁹⁹.

Bu davranış biçimi ile ÇUŞ'ler aslında yeni-liberal öğretilere ters düşen bir tutum sergilerler. Küreselleşme nedeniyle artan rekabet karşısında ÇUŞ'ler arasında rekabetten korunmak ve güç birliği yapmak için birleşmelere yani tekelleşmeye gidilmektedir. Bu saptama esasen rekabet kavramı ile bağdaşmayan bir kavram gibi gözükebilir. Çünkü birbiriyle rekabet etmesi gereken işletmelerin bir tür işbirliği ya da birleşme eğilimi içine girmesi rekabet mantığı ile çelişkili gibi görülebilir. Bu anlamda günümüz rekabet kavramının içinden çıkılmaz karmaşıklığını vurgulamak gerekmektedir¹⁰⁰.

ÇUŞ'lerin tekelleşme süreci yaygın bir "şirket evliliği"yle gerçekleşmektedir. Bir yandan yönetim hisselerini ele geçirme gayreti, diğer yandan çok sayıda küçük şirketi birleştirerek ortaya çıkan yeni holdingler, sıçrama dönemi yaşamaktadırlar. 1996 yılında şirket birleşmelerinin toplamı 1 trilyon dolara ulaşmış bulunmaktaydı. Bu kapsamda 1990'lı yıllarda sadece ABD'de 10.000 işleme içeren 650 milyar dolarlık şirket evliliği yapılmıştır¹⁰¹.

Değinen şirket evlilikleri vb nedenlerden büyüyen şirketlerin gücü birçok ülkeyi ekonomik açıdan aşmaktadır. 500 büyük şirket, dünya parasal gücünün %42'sini elinde tutmaktadır¹⁰². Dünyanın en güçlü 100 ekonomisini, büyük şirketler ve ülkeler yarı yarıya paylaşmaktadır. En büyük 10 şirket, 100 küçük ülkeden daha çok ciro yapmaktadır. Exxon petrol şirketinin cirosunu geçebilen ülke sayısı 35'dir. General Motors'un (GM) yıllık 133 milyar dolar kazancı Tanzanya, Etiyopya, Nepal, Bengaldeş, Zaire, Uganda, Nijerya, Kenya ve Pakistan'ın toplam GSMH'sından fazladır. Yani GM tek başına söz konusu ülkelerde yaşayan 500 milyon insandan çok daha fazla para kazanmaktadır. Mali açıdan kıyaslandığında yalnız gelişmekte olan ülkeler değil, gelişmiş ülkeler de ÇUŞ'lerin gerisinde kalmaktadırlar. Örneğin, GM'nin cirosu, Norveç'in; Ford'un cirosu Güney Afrika'nın; Toyota'nın cirosunun ise İsrail'in gayri safi yurt içi hâsılasını aşmaktadır¹⁰³.

⁹⁹ Prendergast, Renee-Steward, Frances; Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma, (Çev. Eser İdil) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s.14-16.

¹⁰⁰ Erdut Zeki, 1998. s. 5.

¹⁰¹ Ekin, Nusret; "Küresel Bilgi Çağında Eğitim- Verimlilik- İstihdam", **İstanbul Ticaret Odası** Yayın No.1997-43, İstanbul, 1997, s. 45.

¹⁰² a.g.e. s. 47.

¹⁰³ Rugman, Alan; The End of Globalization, Business Books, London, 2000, s. 58 .

Değınilen hususlardan, küreselleşme süreci ile birlikte, işletmelerin çokuluslu bir yapıya yönelme baskısının arttığı söylenebilir. Diğer taraftan ÇUŞ'lerin kendilerinin de doğrudan küreselleşme sürecinde aktif rol oynadıkları görölmektedir. Çünkü ÇUŞ'ler küreselleşme sürecinden etkilenmekle birlikte, kendileri de küreselleşme sürecini artırıcı rol oynamaktadırlar¹⁰⁴. Ayrıca küreselleşme sürecinde “küresel ÇUŞ ekonomisinin” ulaştığı boyutlar ile bunun karşısında ulusal ekonomilerin uğradığı erozyon daha belirginleşmektedir.

D. Küreselleşmenin Etkileri

Küreselleşme ekonomiden siyasete, sosyal politikadan kültüre, yeryüzünün hemen her alanındaki değişimi ifade etmek için kullanılan “sihirli” bir sözcük haline gelmiştir. Geçmiş ve geleceğin kapılarını açacak anahtar bir kavram olarak görölen küreselleşme “parolaya dönüşmüş moda bir deyim” olarak değerlendirmektedir. Şu anda köklü bir tarihsel değişim döneminden geçtiğimize inanmamızı sağlayacak kadar geçerli ve nesnel nedenler vardır. Yaşanan değişim, yeryüzünün herhangi bir bölgesiyle sınırlı olmayıp, daha şimdiden hemen her yeri kapsamaktadır¹⁰⁵. Küreselleşmenin etkileri geniş bir yelpaze sergilemektedir. Bunlardan belli başlı olanları, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal etkileridir.

1. Ekonomik Etkiler

Küreselleşmenin makro ekonomik etkileri açısından ilk olarak rekabet alanının yoğunlaşması ve genişlemesine değınilebilir. Dünya ticaretinin GSYİH'ya oranı 1950'de %8 iken 1990'ların sonunda %26'ya ulaşmıştır. Elektronik gibi bazı kollarda ise, üretimin %50'si uluslararası ticarete yöneliktir. Genel olarak bunda İkinci Dünya Savaşı sonrası sanayi ürünlerindeki ticari serbestleştirmenin katkısı büyüktür. GATT çerçevesinde sanayileşmiş ölkelerin ortalama ithalat tarifeleri sekize bölünerek 2000 yılında %40'lardan %4'e indirilmiştir. AB'nin kurulması, Gümrük Birliğı ve North American Trade Organization (NAFTA vb.) bölgesel serbest ticaret anlaşmalarının ortaya çıkması, 1980'li yılların başından itibaren IMF ve Dünya Bankası'nın borç kriz yönetimi çerçevesinde gelişmekte olan ölkelere getirilen zorlamalar sonrası ticaretin serbestleşmesi gerçekleştirilmiştir¹⁰⁶.

Küreselleşmenin ekonomik etkileri mal ve hizmet piyasaları ile mali piyasalarda da izlenmektedir. İlk olarak ticari serbestleştirme, ticareti yapılabilen ürün pazarlarındaki rekabeti şiddetlendiren, birim imalat maliyetlerine, vergilere ve ücretlere ağır baskılar getiren ithalat ve ihracat imkânlarını genişletici mahiyette etkilerini görmek mümkündür. Teknolojik yaratıcılık, iletişim ve ulaştırma maliyetlerini düşürerek daha çok açık pazarlar şeklinde, rekabeti

¹⁰⁴ Işıklı, Alpaslan; *Küresel Saldırı, Ulusal Devlet ve Sendikalar*, Tes-İş Eğitim Yayını, Ankara, 2003, s.4.

¹⁰⁵ Bozkurt, 2000, b; s.8.

¹⁰⁶ Adda, s. 75-76

şiddetlendirici yönde kullanılmaktadır. Bununla birlikte artan sermaye akışkanlığı, uluslararası şirketlerin ve iş çevrelerinin pazarlık gücünü arttırmıştır. Ayrıca AB gibi bölgesel bütünleşme projeleri, küresel ölçekte piyasa güçlerinin serbest hareket imkânlarını güçlendirmiştir¹⁰⁷.

Böylece dünya ölçeğinde ticaret ağları oluşturmaktadır. Bu ağlar hem ayrı pazarlardaki büyüme farklılıklarına (rekabet ilkesi), hem de şirketlerin gerçekleştirdiği üretim faaliyetlerinin yerelleştirilmesi stratejilerine (uzmanlaşma ilkesi) duyarlıdır. Bu ortamda uluslararası ticarete bölgesel kutuplaşmalara tanık olunmaktadır. ABD'nin üstünlüğünü ortaya koymasının ardından Japonya ve Asya'nın sanayileşen ülkeleri (Hong Kong, Tayvan, G.Kore, Singapur) diğer bir bölgesel kutupluluğu ortaya çıkarmıştır. Burada uluslararası ticaretin Atlantik'ten Pasifiğe kayması söz konusudur. Bu gelişmeler Avrupa'nın Kuzey Amerika pazarlarıyla olan ticaretinin aleyhine olmaktadır. Uzak Doğu kadar olmamakla birlikte diğer bir bölgesel kutupluluk NAFTA olmaktadır¹⁰⁸.

Öte yandan yetmişli yıllarda ortaya çıkan yaklaşım, bir ülkeden diğerine ücret maliyetlerindeki ve çalışma yasalarındaki farklılıklara öncelik vermektedir. Bu durumda ülkenin iç pazarına yönelik yatırım yapan şirketler kurmak yerine düşük ücretli ülkelerde zengin ülkelere ihracat yapma amaçlı atölye işletmeler kurma eğilimi kendisini göstermektedir. DYY'leri bu eğilim yaygınlaştırmaktadır. Araştırma geliştirmeye en fazla yatırım yapan ülke şirketleri, yabancı ülkelerdeki yatırımlarıyla ürettikleri ülkenin iç pazarına sürmekte, üretimi yaygınlaştıkça üretici sayısı artmakta, iç pazarda rekabet yoğunlaşmaktadır. Bu durum şirketleri ihracat için yeni pazarlar aramaya yönlendirmektedir. Daha sonraki aşamada yeniliğin yapıldığı ülkenin pazarındaki egemenliğin devamı ve daha düşük ücret maliyetlerinden kar etmek için yabancı ülkelere yatırım yapılmaktadır. Bunu iç pazardaki üretimin terk edilmesi izlemektedir. Çünkü bu aşamada artık talep dışarda üretim yapan ulusal firmaların şubeleri tarafından karşılanmaktadır¹⁰⁹.

Diğer taraftan uluslararası ticaret, yatırım ve finansman hareketlerinin işlerliğini Bretton Woods'da kurulan uluslararası kuruluşlar (IMF, Dünya Ticaret Örgütü) ile Çok Taraflı Yatırım Anlaşmaları (ÇYA) sağlamaktadır. Bu ticaretin kazananları, kaybedenleri olmaktadır. Ekonomilerini dışa tam açmak ve ihracatlarını arttırmak için çalışan gelişmekte olan ülkeler güçlü ticari engellerle karşılaşmakta, doğal olarak avantajlı oldukları tarım ve tekstil ürünlerinin gelişmiş ülkelere ihracatında karşılarında çeşitli engellerle himaye edilmiş pazarları bulmaktadırlar. Çünkü uluslararası ticari kuruluşların kuralları aslında uluslararası ticareti

¹⁰⁷ Dolvik, Torres, s.7-9 .

¹⁰⁸ Adda, s. 78-81

¹⁰⁹ Adda, s. 85-96

ÇUŞ'lerin kendi çıkarlarına göre tekelleştirmesine hizmet etmekte ve küresel ticaretin büyük kısmının güçlü ÇUŞ'ler tarafından kontrol edildiği bir sisteme göre düzenlenmektedirler¹¹⁰.

Küreselleşmenin ekonomik etkilerini, sosyal etkilerinden kesin çizgilerle ayırmak kolay değildir. Sosyal sorunlarla, ekonomik sorunları en fazla yaklaştıran alan ise gelir dağılımıdır. DYY veya lisans/patent anlaşmaları sayesinde gelişmekte olan ülkelerde üretilen katma değer önemli bir kısmı açık veya gizli kâr olarak gelişmiş ülkelere aktarılmakta ve bu durum küresel gelir dağılımının daha fazla bozulmasına neden olmaktadır. Bundan etkilenen ödemeler dengesi de bozulmakta ve bozulan dengeleri düzeltmek için gelişmiş ülke finansal kaynak yöneticileri, gelişmekte olan ülkelere "sıcak para" veya borç verme gibi yöntemlerle yüksek maliyetlerle borç vermekte, böylece bir miktar daha gelir (kâr) gelişmiş ülkelere aktarılmaktadır.

Bu tertiplerle dünyayı etkisine alan yeni-liberal politikalar gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ve ülkelerin kendi içersindeki gelir farklılıklarını aşırı derecede arttırmıştır. Paris'te yaşayan orta sınıf bir ailenin gelirinin, G.Doğu Asya'da kırsal kesimde yaşayan bir ailenin gelirinin yüz katını aşması, New York'ta bir avukatın bir saatlik gelirinin, Filipinli bir köylünün iki yıllık gelirine eş değer olması, ABD'nin yıllık Coca Cola ve Pepsi tüketim harcamalarının 100 milyon nüfuslu Bengaldeş'ten fazla olması bazı çarpıcı örneklerdir¹¹¹.

Bu ortamda küreselleşmenin iyimser beklentileri, yerini karamsar bir tabloya bırakmaktadır. Çünkü ekonomileri güçlü ülkelerin hükümetleri bile, küreselleşme sürecindeki yeni iş bölümünü, ekonomik başarıya ve refahın yükseltilmesine hizmet edecek bir yapılanmaya dönüştürememektedirler. Dünyadan değişik kesitler alındığında küreselleşme ve piyasa ekonomisiyle tanışmanın, Rusya'da olsun piyasa ekonomisine geçen diğer merkezi planlama ekonomilerinde olsun vaat edilen sonuçları üretmediği görülür. Batı bu ülkelere yeni ekonomik sistemin kendilerine eşi benzeri görülmemiş bir refah getireceğini söylemiştir. Oysa eşi benzeri görülmemiş yoksulluk getirilmiştir. Çoğu insan için piyasa ekonomisi birçok açıdan komünist liderlerin tahmin ettiğinden de kötü çıkmıştır¹¹².

2. Sosyal Etkiler

1980'li yıllardaki, bilim ve teknolojiye hızlı gelişmeler bilgi toplumunun oluşmasının başlangıç yılları olmuştur. Bilgi toplumu için; her türlü bilgiyi üreten, bilgi ağlarına bağlanan,

¹¹⁰ Onyango, J. Oloka-Udagama, Deepika; Economic and Social Council Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights Preliminary Report, E/CN.4/Sub.2/2000/13, UN, New York, 15 June 2000, s.3-4

¹¹¹ Şenses, Fikret; Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 20-22

¹¹² Stiglitz, 2002, s.28.

hazır bilgilere erişen, erişilmiş bilgileri kolaylıkla yayabilen ve bilgileri her sektörde kullanan toplum olarak tanımlanmaktadır. Bu toplumun özelliği tüm etkinliklerinde gerekli her tür bilginin gerektiği her an ve her koşul altında gereken kişilere ulaştırılabilmesidir. Tüm gelişmiş ülkeler ekonomik kalkınma ve sosyal gelişmeleri için teknolojik bilgidен etkilenir hale gelmişlerdir. Teknolojik gelişmenin etkileri ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, bunun etkinliği artarak devam etmektedir. Bu sebeple toplumlar, bilgi birikimlerini artırarak gelişmelerini tamamlamak, bilgiye erişmek, erişilmiş bilgileri kullanmak, yaymak ve bunlardan teknoloji üretmek amacıyla yoğun bir rekabete girmişlerdir. Çağımızda gelişmiş ülkeleri, sanayi toplumu olmaktan çıkarak bilgi toplumu olma aşamasına ulaştırmışlardır. İletişim teknolojisinde meydana gelen gelişmeler, bilgi toplumunun oluşturulmasında en önemli etken olmuştur. Bilgi, yaşadığımız çağın bir simgesi olarak kabul edilmektedir. Son yıllarda meydana gelen bilgi patlaması araştırma-geliştirmeye verilen önemin bir sonucudur. Teknolojik gelişmenin bir ürünü olarak evlere kadar uzanan bilgi ağları bilgi çağının özelliği olarak algılanmaktadır. Bu bilgiler hızlı bilgi ulaşım ağları vasıtasıyla üretilmektedir. Çağımızda bilginin değeri diğer ekonomik araçların önüne geçmiştir¹¹³.

Ancak küreselleşen bilgi toplumuna dönüşen dünyadaki gelişmeler, gelişmekte olan ülkeler açısından güçlü devletlerle bütünleşmek ekonomik, siyasal ve kültürel açıdan bu devletlerin etkisine girme gibi baskıları da beraberinde getirmektedir. Bunun sonucunda bir tür bağımlılık durumu oluşmuş, ulusal sınırlar yok sayılmış, milli egemenlik ve bağımsızlık gibi kavramların içi boşaltılmış, yayılcı amaçlar küreselleşme adı altında meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan küreselleşme toplumları birbirinden farklı iki yöne doğru çekmeye başlamış, birinci yönde toplumlar daha da yakınlaşıp bütünleşirken, öteki yönde ulusalcılık, etnik ulusalcılık ile parçalanma sürecine sokulmuştur. Dünyadaki ülkelerin üretim gücü ve tüketim olanakları aynı olmaması nedeniyle sanayileşmesini tamamlamış ülkeler üstün konumlarını geliştirmiş küreselleşme zenginleşmenin ve refahın dağılımı kadar, fakirlik ve sefaletin dağılımını da hızlandırmıştır¹¹⁴.

Bu bağlamda 1980'li yıllardan itibaren yeni-liberal ekonomi politikaların etkinliğini yaygınlaştırmak amacıyla gelişmiş ülkelerde makro ekonomik reformlara girilirken, gelişmekte olan ülkelerde yapısal uyum programları IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların zorlamasıyla yürürlüğe konulmuştur. Genel hatlarıyla bu programlar devletin sosyal alan dahil olmak üzere düzenleyici yönünün daraltılmasını hedeflemektedir. Bu süreçte devlete

¹¹³ Erkan, Hüsnü; *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*, İş Bankası Kültür Yayınları No.326, İstanbul 1998, s.71-88

¹¹⁴ Balay, Refik; *Küreselleşme, "Bilgi Toplumu ve Eğitim"*, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt: 37, Sayı: 2, Ankara, 2004, 65

sosyal nitelik kazandıran işlevlerin büyük oranda zayıfladığı hatta ortadan kalktığı izlenmektedir. Ulusal devletin egemenliği zayıflarken yurttaşlarını koruma ve ulusal değerleri geliştirmede ulusal politikaları kullanmaları ve bu alandaki etkinlikleri ortadan kalkmaktadır. Sosyal politika alanında kamunun düzenleyici konumunun zayıflaması ve işgücü piyasalarındaki artan kurlsızlaştırma, çalışanların işletmeler karşısında daha güçsüz bir konuma düşmesine ve sosyal koruma önlemlerinin gerilemesine neden olmuştur ¹¹⁵.

Bu bağlamda ilk önce Avrupa'da kavramsal bir temele oturtulan sosyal dışlanmayı küreselleşmenin önemli bir etkisi olarak görmek mümkündür. Burada yurttaşların devletin sosyal sistemlerinden dışlanma veya bu sistemlerin uygulamasına son verilmesi ile iş güvencesinin kalkmasından söz edilebilir. Bu yöndeki gelişmeler son dönemlerde gelişmekte olan ülkelerdeki pek çok grubun sosyal, ekonomik ve politik dışlanmasını içerecek şekilde genişlemektedir. Son yıllarda pek çok Avrupa ülkesinde sosyal devlet erozyonu gerçekleşmektedir. Buna rağmen bu ülkelerin işçilerinin çoğunluğu henüz standart ücret işlerini kaybetmemiş olup, göreceli olarak durumları iyidir. Buna karşın gelişmekte olan ülkelerde tam istihdam hiçbir zaman gerçekleşmemiş ve refah devleti emekleme aşamasını bile geçememiştir. Bu nedenle işçilerin çoğunluğu ya kendi sahibi olduğu işlerde veya standart olmayan ücret işlerinde çalışmaktadırlar. Ülke yurttaşlarının çoğunluğu bir varlığa sahip değildirler. Bunun yanı sıra enformel ekonominin yaygınlaşması sosyal dengeleri iyice çarpıklaştırmakta ve yoksul çalışanlar kitlesi büyümektedir¹¹⁶.

Öte yandan küreselleşme savlarında ihracata yönelik imalat Doğu, Güney Doğu Asya, Merkezi ve Güney Amerika gibi ülkelerde en fazla istihdam yaratan gelişme olarak sunulmaktadır. Bu bağlamda 1960'larda başlayan serbest bölge uygulamaları ÇUŞ'lere vergi muafiyeti, düşük ücretli ve örgütlenmemiş işgücü sağlamıştır. Bu bölgeler genelde genç kadınların emek yoğun üretim alanlarında istihdam edildiği bölgeler olmuştur (1990'larda %70-80'i kadın olan 27 milyondan fazla kişi). Bunların ücretleri ürettiklerinin satış değerinin %10'nu geçmemektedir. Bu işlerde ücret düşüklüğünün yanı sıra çalışma koşulları çok kötüdür. Yazılı iş sözleşmesi hemen hemen yoktur. Annelik izni, hastalık izni, yıllık izin sağlık sigortası gibi sosyal güvenceler söz konusu değildir. Bu bağlamda ÇUŞ'ler pazar paylarını koruma veya arttırma ve rakiplerini yıkmak için geliştirdikleri stratejilerde çok düşük ücretleri benimsemekte, sıfır iş güvencesi ile çalıştırma gerçekleştirilmektedir. Afrika ve Latin Amerika'da tarım ve hammadde ihracına yönelik sektör zincirinde ise ÇUŞ'lerin büyük ölçüde

¹¹⁵ Sapancalı, Faruk; Sosyal Dışlanma, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No.: 09.1600.0000.000/DK.03.048.314, İzmir, 2003 s. 67-71 .

¹¹⁶ Carr, Marilyn-Chen Martha; Policy Integration Department World Commission on the Social Dimension of Globalization, ILO, Working Paper No. 20, Geneva, 2004, s.3-4

çok düşük ücretlerle, kötü çalışma koşullarında ve her türlü sosyal güvence dışında geniş bir işgücünü çalıştırması ve bunun gün geçtikçe yaygınlaşması küreselleşmenin olumsuz sosyal etkilerini yansıtmaktadır¹¹⁷.

Böylece ulusal ekonomilerin devletsizleştirilmesi ve küreselleştirilmesi nedeniyle özellikle gelişmekte olan ülkeler ekonomide olduğu kadar sosyal politikalar anlamında da egemen sayılmamaktadırlar. Geleneksel politika araçları etkisizleşmekte, siyasi iktidarlar ulusal düzlemde sosyal politikaları yaşama geçirme çabasından vazgeçmektedirler. Keynesyen görüşlerin ağırlıklı olduğu dönemlerde ulusal düzlemlerde sınıflar arası işbirliği, sosyal demokrat uzlaşmalar ortaya çıkmıştır. Ancak siyasal iktidarların sosyal ve ekonomik politika alanlarında etkisizleştirilmesi bu taboyu tersine çevirmektedir. Ulusal devletin varlığının korunmasında etken olan emeğin toplumsal gücü devletin düzenleyici, üretici ve paylaştırıcı işlevleri azaldıkça tasfiye olmakta yerini devletin baskıcı yönü sayılan emeğin denetimine bırakmaktadır¹¹⁸.

Bu ortamda küreselleşme, toplumun pek çok katmanında hissedilen belirsizliklerin de kaynağı olmaktadır. Eğitim, iş güvencesi, kültürel ve moral değerlerin korunması konularında toplumsal endişeler artmaktadır. Bunların yanı sıra küreselleşmenin (11 Eylül 2001 örneğinde olduğu gibi) günlük yaşamda yaygın bir toplumsal güvensizliği öne çıkardığı ve bunun ulus devletler için tehdit oluşturduğu bir gerçektir¹¹⁹.

Diğer taraftan küreselleşme, toplumsal farklılaşmayı arttırdığından, bazı bölgeler bugün geçmişte olduklarından daha dezavantajlı duruma gelmektedirler. Çünkü kuralsızlaştırma bölgesel farklılıkları arttırmaktadır. Bölgesel farklılaşmanın artmasına koşut olarak Merkez büyümeye devam ederken, Çevre ülkeleri yaratıcı nüfus göçü nedeniyle kaybettikleri nitelikli işgücü vb. pek çok sorunlarla yüzleşme durumunda kalmaktadırlar¹²⁰. Bu bağlamda özellikle gelişmiş ülkelere yönelik göç sonucu dünyada 175 milyon insan göç ettikleri yeni ülkelerde yaşamakta, ancak bunlar önemli bir sosyal dışlanma ile karşı karşıya bulunmaktadırlar¹²¹. Küresel gelişmenin sosyal boyutu içerisinde ırk ayrımcılığının istismar edildiğini savunan görüşlere de rastlanmaktadır. Çoğunluğu Güney Amerikalı bu görüş sahipleri ırk temeline dayalı yeni-liberal ücret köleliğinden ve ABD'nin ÇUŞ egemenliğinden

¹¹⁷ a.g.e. s.6-9

¹¹⁸ Tonak , Boratav, Türel, Somel, Şengün, Arslan, s.25-26.

¹¹⁹ Krieger, s.9.

¹²⁰ Leimgruber, Walter; Globalisation - Deregulation - Marginalisation ,
<http://www.unifr.ch/geoscience/geographie/Research/HUMAN/WL/global.html> (28.11.2004).

¹²¹ Sapancalı; s.98-99

kurtulmada, ırk ayırıcılığının ortadan kaldırılmasının öncelikli konu olduğunu savunmaktadırlar¹²².

Sonuçta küreselleşen kapitalizmin sosyo-ekonomik etkilerini, bir yandan durmadan büyüyen bir zenginlik, öte yandan artan işsizlik ve yoksulluk; bir yanda üretimin ve tüketimin büyük boyutlar kazanması, öte yanda büyük kitleler için en temel ihtiyaçların bile karşılanamaması; bir yanda piyasaya gerçek anlamının dışında mucizevî nitelik kazandırılması, öte yandan kitlelerin elindeki tek araç olan siyasetten soğutulup uzaklaştırılmaları şeklinde sıralanabilir.

3. Siyasal Etkiler

Küreselleşmenin siyasal etkilerine bakıldığında, siyasal sınırların bir devlete belirli bir toprak parçası üzerinde mutlak egemenlik sağlamadaki gücünü yitirmesi; yönetim sistemlerinin karşılıklı etkileşiminin artması; demokrasi, insan hakları ve özgürlükler temelinde dış müdahalelerin yoğunluk kazanması; dil, din, etnik köken, bayrak vb. siyasal-kültürel yapıya dayanan ulus devletin önemini kaybederek uluslararası üst kuruluşların öne çıkması olarak değerlendirilebilir.

Örneğin AB içersinde dünyanın diğer bölgeleri için önerilen ulusal sınırlar ortadan kalkmaya devam ederken, diğer taraftan önemini kaybeden sınırların gerisinde ulus devlet yurttaşlarının serbest iradesi olmayan bir şekilde zayıflatılmakta, yerini ufak ancak güçlü bir azınlığın dikte ettiği küreselleşme modeli almaktadır. Bu demokrasi yönünden dünyanın küçük bir azınlığın yönetimine geçmesi sonucunu doğurmaktadır. Klasik demokrasilerde güçlerin ayırımı henüz devam etmekte, ancak ekonomi ile politikayı ayıran çizgi ortadan kalkmaktadır. Bu gelişmeler sonrası sosyolojik olarak da siyasi gücün, kendisine bağımlı alt sistemleri kullandığı ifade edilebilir. Bu durum, uluslararası ağır dış borçlarla siyasi egemenliği ezilerek, iç politik kararları dışardan dayatılan ülkeler için geçerliliği daha yüksek olan bir konudur¹²³.

Bu çerçevede küresel toplumun BM marifetiyle ulus-devletlerin iç işlerine özellikle "insani" amaçlarla müdahale edebileceği kabul edilmekte, egemenliğin hiç bir devlete insani yardımı reddetme yetkisi vermediği görüşü yaygınlaşmakta, içişlerine karışmama" kuralının değeri azaltılmaktadır. Devlet egemenliğini aşındıran başka bir gelişme, suç işlediği iddia

¹²² Fanon, Frantz Omar; "Urgent Lessons for the Bolivarian Revolution", <http://ambazonia.indymedia.org/en/2005/03/966.shtml> (02.04.2005).

¹²³ Sergio, Berneal Restrepo; "The Social and Cultural Dimension of Globalizm" Proceedings Of The Workshop (21-22 February 2000), **Pontifical Academy of Social Sciences Pub.** Vatican, 2000, s.56 .

olunan kişileri–bunlar devlet adına işlenmiş olsalar bile–doğrudan doğruya yargılamak üzere uluslararası mahkemelerin kurulmasıdır. Bu demektir ki, mutlak egemenlik yerini kayıtlı egemenliğe –yani, bir devletin dünya sistemine üyeliği onun kendi yurttaşlarına iyi davranmasına bağlı olduğu anlayışına–bırakmaktadır¹²⁴. Ancak bu gerekçelerin yalnız Merkez’in menfaatlerine uyan konularda işlediğini, çifte standart uygulandığını belirtmek gereklidir. Örneğin yıllarca ülkesini istismar eden, halkına kötü davranan Filipin diktatörü Marcos veya Nikaragua diktatörü Somoza, ABD çıkarlarının elemanı olarak çalıştığı için herhangi bir takibata uğramamış, ülkelerini terk ettikten sonra çaldıkları milli servetle büyük bir lüks içinde yaşamışlardır.

Öte yandan, küreselleşen çağda devletler arasında etkileşimin eski modeli değişmektedir. Eski modelde devletler arasındaki temasın araçları dış politika, diplomasi ve askeri müdahaledir. Ülkelerinde egemen sayılan devletler uluslararası platformun da yegâne aktörleridirler. Oysa bugün bir dünya ekonomisinin, uluslararası organizasyonların ve küresel bilgi akışlarının ortaya çıkması bu modeli değiştirmiştir. İnsanların ve sermayenin dünya üzerinde dolaşması yüzünden devletlerin artık “kendi” halkları ve kaynakları ellerinden alınmış gibidir¹²⁵.

Bu bağlamda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için devlet ortadan kalkmıyorsa da rolü değişiyor, evrimleşiyor, küreselleşmenin gereklerine cevap veren stratejiler geliştirmek durumunda kalıyor. Devletler küresel rekabet çağında kendi firmalarının ayakta kalmalarını ve halklarının refaha kavuşmalarını sağlayacak şekilde daha koordine edici yapılar haline geliyorlar. Yaşanılan küreselleşme sürecinin ulusal devletlerin ve siyasetin üzerinde özellikle de gelişmekte olan ülkelerde etkileri çarpıcıdır. Bu ülkelerin ekonomik ve siyasal açıdan etkinliklerinin azalmasıyla birlikte IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların ve ÇUŞ’lerin uyum ajansı şeklinde çalışması söz konusudur¹²⁶.

Küreselleşmenin çeşitli boyutlarına bakıldığında, siyasi boyutu uluslararası ilişkilerde daha önce kullanılmaya başlanmıştır. Küreselleşme kavramının uluslararası siyasi yazına girdiği tarih, 1970’li yılların başlarıdır. Bu yıllardan sonra "dünya sistemi"nin sadece devletlerden ve devletlerin kendi aralarındaki ilişkileri düzenlemek amacıyla oluşturdukları kurumlardan ibaret olmadığı görülmektedir. Uluslararası platformda devletlerin yanı sıra uluslararası kuruluşları, şirketleri de içeren küresel yapılanma söz konusu olup, devletlerarası

¹²⁴ Gündoğmuş, Bülent; “Küreselleşmeye Dair”, **TÜSİAD Görüş Dergisi**, İstanbul, Temmuz 2002, s. 21.

¹²⁵ a.g.e., s.21.

¹²⁶ Koray, Meryem; “Küreselleştirmeye Eleştirel Bir Bakış ve Yeni Küresel Anlayışın ve Örgütlenmenin Kaçınılmazlığı”, **Petrol-İş 2000-2003 Yıllığı**, İstanbul, 2003, s.57-60.

ilişkilere müdahale eden ve adına "küresel aktör" denilen güçler bu yeni yapılanmanın unsurlarıdır. Bunlar ulusal ve uluslararası arenada sosyal ve politik kararlar alabilen, aldığı kararları uygulatabilen "güç ilişkileri" sisteminin başat unsurlarıdır¹²⁷.

Bu değerlendirmeler ışığında küreselleşme hareketinin ulus devleti, pek çok alanda olduğu gibi siyasi olarak da etkisizleştirme konusunda değişik kültür, demokrasi, insan hakları gibi sosyal kavramları, sloganları kendi amaçları için kullandığı anlaşılmaktadır. Genelde bu savlar merkez ülkeleri tarafından çevre ülkelere karşı kullanılmakta ve bölgesel küçük devletlerin ortaya çıkarılmasında yararlanılmaktadır.

Küreselleşmenin siyasi etkileri hukuksal süreci de etkilemektedir. Bugün artık devletleri geleneksel anlamdaki egemenlikle tanımlamaya imkân yoktur. Hemen bütün devletler kurallarını kendilerinin koymadıkları uluslar arası -hatta AB gibi örneklerde uluslar üstü hukuka göre yükümlülükler üstlenmek durumunda kalmaktadır. Aynı şekilde uluslararası ortak "insan hakları hukuku" da devletlerin kendi takdirlerine göre kural koyma ve uygulama yetkilerini büyük ölçüde sınırlandırmaktadır.

Bu süreçte küreselleşme, insan haklarına saygıyı devletlerin iç sorunu olmaktan çıkarmış ve "küresel toplum"un veya daha doğru ifadeyle ABD ve Merkez ülkelerin müdahale alanına sokmuştur. Bu ise geleneksel egemenlik anlayışının ve hukuka bakışın büyük ölçüde değişmesi anlamına gelmektedir. Ulus devletler küresel toplumda meşru ve saygın siyasi birlikler olarak muamele görebilmeleri için ülkelerinde yaşayan insanların temel haklarına riayetkâr olmak zorundadırlar. İnsan haklarına saygı ve demokrasi önemli bir kıstas haline gelmiştir. Ancak bu konuda büyük çifte standartlar hüküm sürmektedir.

Diğer taraftan küreselleşme sürecinde özellikle ticaret ve sermaye hareketleri ulusal hukukun dışına taşınmakta, bunun yerini uluslararası tahkim sistemi almaktadır. Uluslararası tahkim, uyuşmazlığın taraflarca seçilen kişi veya kurumlar tarafından nihai olarak çözümlenmesidir. Tahkim uluslararası ticari uyuşmazlıkların çözümünde kullanılan yöntemlerin en yaygın olanıdır. Tahkim, bağımsız ve tarafsız yargı olarak algılanır. Tahkimde taraflar, hakemlerin uyuşmazlık konusu ilişkinin dahil olduğu sektörlerde geçerli olan kuralları ticari teamülleri ve özellikle tarafların anlaşmalarını iç hukukun emredici ve kamu düzeni kuralları dışına çıkararak uygulamasını isteyebilmektedir¹²⁸.

Bu gelişmeler kapsamında küreselleşme olgusu, uluslar ekonomileri ortadan kaldırarak tek merkezli küresel kararların yönettiği ÇUŞ'ler eliyle yürütülen bir ekonomik yapılanmayı geliştirirken, diğer taraftan bu yapılanmanın siyasal ve hukuksal ayağını

¹²⁷ Gülalp, Haldun; "Ulusal Devlet, Global Demokrasi" **Türk-İş 99 Yıllığı**, Ankara, 1999, s.689-692.

¹²⁸ Ünal, Yeliz; Ticari Uyuşmazlıkların Çözümünde Uluslararası Tahkim, İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi Yayını, Ankara, Mart 2005, s.1-2

tamamlamak ve ulus devleti denetiminden kurtulabilmek amacıyla, ulus devlet egemenliğini zayıflatarak bölgesel veya uluslarüstü yapılanmaları geliştirmektedir. Ekonomik bütünleşmenin gerektirdiği bu siyasal birleşme, sosyo-ekonomik alt yapının gelişmediği ancak enerji ve ham madde kaynaklarına sahip ülkeler söz konusu olduğunda mikro milliyetçilik körüklenmekte, Yugoslavya, Irak örneklerinde izlendiği gibi ülke parçalanmaktadır. Diğer taraftan ABD, Sovyetler Birliği dengesine dayalı iki kutupluluğun kalkmasıyla günümüzün hâkim güçlerinin küçük ve hatta orta ölçekli güce sahip ülkelere baskı ve işgale kadar varabilen dış müdahaleleri çok kolay hale gelmiş, yayılmacı güçlerin çıkarlarına karşı koyma zorlaşmıştır.

4. Kültürel Etkiler

Kültür son birkaç yüzyıldan beri şekillendirilmiş insan düşüncesi ve davranışları şeklinde algılanmaktadır. Kültür fikirler, semboller ve birbirleriyle bağlantılı davranış biçimleridir. Kültür anlayışı kişilerin yetiştikleri çevrelerine bağlı olarak sosyal veya fiziksel olarak sorunlarını çözme yaklaşımlarıdır. Bu bağlamda ekonomi ve politika da kültürün parçasıdır. Günümüzde kültürün muhatabı olan insanı, toplum kültürüne kazandırmanın iki unsurundan olan aile ve okul çevresinin yerini medya ile küresel endüstri almaktadır. Küresel endüstrinin hedefinde insanların temel ihtiyaçlarını karşılamak bulunmamaktadır. Temelde yapılan tüketicileri gerçek ihtiyaçları olduğu yönünde ikna yöntemlerinin yardımıyla, yeni ihtiyaçlar yaratmayı teşvik etmektir. Tüketim toplumu yaratma yeni bir olgu olmamakla birlikte yenilik, medya tüketimi teşvik eden fikirler, değerler pazarlayarak küresel tüketim toplumunu yaratmada en büyük rolü oynamaktadır¹²⁹.

Bu bağlamda küresel ekonominin evrim sürecinde devletler ve iş dünyası geçmişle bağını ayırarak, küresel yönetim, şirket yapılanması ve ekonomiye yönelmektedir. Bu durumun devamında, bir geçiş döneminin arkasından küresel etkileşim içersinde farklı kültürler zayıflamaktadır. Gelişen küreselleşme olayının kültürel yansımalarını izleyen pek çok düşünür bu olguyu “kültürlerin kaynaşması” veya “sonucunda en azından her toplumun belirli bölümünü dünya kültürünün bir parçası haline getiren ve pek çok ülke ve farklı kültüre istem dışı dayatılan bir inanç ve entelektüel yaklaşım manzumesi” olarak ifade etmektedirler. Batının yaklaşım biçimi olan; devlet mekanizması, güç dengesi, pop kültürü, gümrük duvarlarının aşılması mantığı dünyanın her köşesine yönlendirilmektedir. Ancak küreselleşmenin kültür eksenini tek düze olmayıp, küreselleşme olgusu kapsamında egemen

¹²⁹ Sergio, s. 57.

güçlerin çıkarlarına göre düzenlenebilen bölgesel, kültürel hatta kabilesel kimliklerin arasındaki karmaşık bir karşılıklı etkileşim söz konusudur¹³⁰.

Örneğin Latin Amerika'nın yeniden kolonileştirilmesi süreci içerisinde, ırk bazında Avrupalı, Kuzey Amerikalı lehine ayrıcalıklı, bürokratik ve din istismarı üzerine kurulu katmanlı sosyal yapının, halk ve insanların fikirleri üzerinde etkin olduğu dile getirilmektedir. Yeni dönemin diyalektiğinde, etnik ayrışıcılık ile demokratik evrensellik dünya politik ortamının iki kutupluluğu olarak kendini hissettirmektedir. Ancak bölgeselleşmeyle, küreselleşme arasındaki bu gerilim devamlı görülmemiş, küreselleşmeye geçiş tamamlandığında küreselleşme, bölgeselleşme karşısında kısmi bir başarı sağlamış olacak, böylece kültürel farklılıklar dünya siyasetinde arka plana geçmiş olacaktır. Çünkü küreselleşmenin teknoloji tarafından yaratılan dinamiği dünya olaylarını yönlendirmede başat konumda olup, alt örgütlenmeler bu genel çerçevede hareket etmektedirler. Sonuç olarak küreselleşme sürecinde Merkez ülkelerin kültür egemenliklerini yaygınlaştırdığı konusunda mevcut görüşler arasında yakınlık bulunmaktadır¹³¹.

Bu çerçevede uluslararası tüketim markalarının oluşturulması, küresel egemenlik kazandırılmış kültürel simgeler ve bütün kıtalarda milyonlarca kişinin uydu aracılığı ile eş zamanlı olarak izlediği olaylar, ekonomik küreselleşmenin kültürel yansımalarıdır. Bazıları küreselleşmenin en belirgin simgeleri olarak Coca-Cola'yı, Madonna'yı ve CNN haberlerini görmektedir. Küreselleşmenin en fazla doğrudan algılanan boyutunun kültürel yönü olduğu söylenebilir.

Burada başta ABD olmak üzere egemen güçlerin kültürünü etkin kılma amaçlarını azımsamamak gerekir. Ulusal dillerin geri plana çekilmesi, kültürün yabancılaştırılması için iyi bir örnek olmaktadır. Bir çok ülkede gün geçtikçe kendi dillerinde reklâm, afiş bulmak zorlaşmaktadır. Egemen ülkelerin kullandıkları dil küresel bir dile dönüşmektedir. Gelişmiş ülkelerde olmamasına rağmen (örneğin Almanya'da veya Fransa'da okullarda başka dilde örneğin İngilizce eğitim verilmez), gelişmekte olan ülkelere sömürge ve yarı sömürge döneminden miras kalan eğitimi yabancı dilde yürüten okul sayısı azımsanmayacak seviyededir¹³².

¹³⁰ Mazarr, Michael; "Culture in International Relations", **Washington Quarterly**, MIT Press, Vol. 19 Issue 2, Washintong D.C., Spring 1996, s.178-179.

¹³¹ Fanon, Frantz Omar; "Urgent Lessons for the Bolivarian Revolution", <http://ambazonia.indymedia.org/en/2005/03/966.shtml> (02.04.2005).

¹³² Sinanoğlu, Oktay; **Bye-bye Türkçe**, Otopsi Yayınevi, İstanbul, 2002, s.9-11.

Yeni dönem için dünyada küresel bir uygarlık yerine, yeni anlayışlar çerçevesinde bölünmeye doğru gidilmektedir denilebilir. Küreselleşme bir bütünleşmeyi değil, farklı kültürler, farklı uygarlıklar ya da bölgeler arasında yeni çatışmaları beraberinde getirecektir. Küreselleşmeyi eleştiren görüşler ise, dünya ekonomisi içerisindeki eşitsizliğe dikkat çekiyor ve bunun yeni-liberal iddiaların aksine, küresel bir uygarlığın doğuşundan çok, kökten dinciliğin ya da saldırgan milliyetçiliğin doğuşuna yol açacağını, küreselleşme sürecinin ekonomik ya da teknolojik gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan bir olgu olmaktan ziyade, bir ideolojik tutum olduğunu savunmaktadırlar¹³³.

Sonuçta küreselleşme için bir güç hiyerarşinin ortaya çıktığı, işleyişini uluslararası aktörlerin sağladığı, sermaye ağırlıklı siyasal, kültürel, ekonomik, hukuki yönleriyle lanse edilen yeni bir düzendir denilebilir.

II. Ücret; Kavram, Kuram ve Oluşumu

Ücret konusu toplumdaki bölüşüm ilişkilerinin bir parçasıdır. Bölüşüm, üretimi izleyen bir süreçtir. Tüketim, üretim faktörlerinin milli gelirden pay almaları demek olan bölüşümden sonra gerçekleşebilir. Bölüşüm gelir dağılımı ile gerçekleşmektedir. Bölüşüm uygulanan ekonomik sisteme bağlıdır. Piyasa ekonomisinin hâkim olduğu liberal sistemler ile sosyalist ekonomide bölüşüm aynı değildir. Günümüzde ise piyasa ekonomisi temeline dayalı bölüşüm ilişkileri söz konusudur. Bölüşüm üretimi izleyen bir süreç olup, gelir dağılımı olarak da isimlendirilebilir. Bir toplumda ürünlerin veya gelirlerin paylaşılmasını düzenleyen mekanizmaya bölüşüm, ürünlerin veya gelirlerin bireyler veya sosyal gruplar arasında paylaşılma tarzını belirleyen sosyal ilişkilere bölüşüm ilişkileri; bölüşüm ilişkileri sonucu olarak birey veya gruplara giden ürünlerden alınan payların ifadesine gelir dağılımı denilmektedir¹³⁴.

Bölüşüm ilişkileri çerçevesinde ücret, üretime katılan üretim faktörlerinden emeğin karşılığı olan gelirdir. Gelir ise, bir üretim faaliyeti sonunda yaratılan yeni değer olup, katma değer olarak da isimlendirilebilir. Üretilen mal ve hizmetlerdir. Başka bir ifadeyle gelir belirli bir zaman sürecinde ekonominin kazandığı ilave değerlerdir.

Uluslararası yazında gelir, belirli bir zaman süresi içerisinde kişi, işletme veya ekonomi tarafından elde edilen para, mal veya hizmet olarak tanımlanmaktadır¹³⁵. Burada gelir dağılımında emeğin karşılığı ücret, nakit sermayenin payı faiz, toprak sahibinin payı getirim, girişimcinin payı kar olarak isimlendirilmektedir. Bu bölüşüm fonksiyonel gelir bölüşümü olarak isimlendirilmekte ve sosyal politika açısından ulusal gelirin toplumsal sınıflar arasındaki dağılımı istikrarlı bir toplum yapısı açısından önem kazanmaktadır. Fonksiyonel bölüşümünü çok genel olarak gelirin,

¹³³ Bozkurt, 2000, b; s. 8.

¹³⁴ Boratav, Korkut; *100 Soruda Gelir Dağılımı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 8-9.

¹³⁵ Pearce, Dawid; *The Dictionary of Modern Economics*, The MIT Press Cambridge, Massachusetts, 1981, s.98

emek ve mülkiyet gelirleri arasında paylaşılmasıdır şeklinde anlayan iktisatçılar olmuştur. Emek gelirleri; fiziki çalışmanın karşılığı olarak alınan ücret, fikri olarak veya büro hizmetlerinde çalışmanın karşılığı maaş, üst düzey yönetim için yönetici geliri şeklinde ifade edilirken, mülk gelirleri rant, faiz ve kar payı olarak adlandırılmaktadır. Fonksiyonel gelir dağılımı, çeşitli üretim faktörlerini milli gelirden aldıkları paylara göre inceleyen kavram olup, GSMH'nin gelir gruplarına bölünerek dağıtılmasını esas almaktadır¹³⁶.

Ücretin günümüzün toplumsal yapısı içerisinde ağırlıklı bir yeri bulunmaktadır. Çünkü güncel toplumsal yapı büyük ölçüde insanların üretime katılmaları karşılığında, ücret olarak geçimlerini sağlamaları üzerine kurulmuştur. Günümüzde sanayileşmiş ülkelerdeki nüfusun büyük bölümü (örneğin ABD'de %90, İngiltere'de %80) ücret geliri ile yaşamlarını sürdürmektedir. Türkiye'de bu oran henüz %52'dir¹³⁷. Bu hususlar ücretin gelir dağılımında adil pay almasının sağlıklı bir sosyal yapının oluşmasında büyük bir etken olduğunu göstermektedir.

A. Tanımı

Ücretin herkesin tam mutabakat sağladığı bir tanımı olduğunu ifade etmek mümkün görülmemektedir. Ücret tanımının değişik zaman süreçlerinde, farklı ekonomik görüş ve ideolojilerde farklı yapıldığı görülmektedir.

Ücret, belli bir yerde çalışan kimsenin emeğinin fiyatı veya geliridir. İşçi, emeğini bir ücret ödenmesi karşılığında girişimciye devreder. İşçi bir başkasına bağlı olarak çalışan kimsedir. Bu bağlılık hukuki ve teknik bakımdan olabilir. Hukuki yönden bağlılık bir sözleşmeyi ifade eder. Teknik yönden işçi ile makine karşı karşıya gelmektedir. İşçinin teknik bilgi ve formasyon sahibi olması gerekir, ayrıca kullanacağı araçları istediği gibi seçemez. Konunun ekonomik yönü ise işçiye bir ücret ödenmesidir. Ücret işçinin yaşam standardının belirleyicisidir¹³⁸.

Ekonomik kaynakların dengeli olarak dağılmasında rasyonel bir ücret yapısının önemi büyüktür. Ücret yapısının genel ekonomi çerçevesinde değişik iş kategorilerinde emek arz ve talebinin eşitlenmesi işlevi kadar, işçiler arasında ücret adaleti konusunda güven ortamı yaratmak şeklinde tamamlayıcı önemli bir işlevi daha vardır.

¹³⁶ Uysal, Yaşar; Bölüşüm İlişkileri ve Bu İlişkilerin Düzenlenmesinde Etkili Olabilecek İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi Türkiye Örneği, **D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 1, İzmir, 1999, s.10.

¹³⁷ DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 2004, s.373.

¹³⁸ Dunn, J.D.-Rachel, Frank M.; Wage and Salary Administration, McGraw Book Company, London, 1971, s.16-17.

Ücret konusunu ilgilendiren çağdaş ekonomik yaşam ise üretim üzerine kurulmuştur denilebilir. En basit şekliyle ifade etmek gerekirse kapitalist ekonomik sistemde ücret, emeğin üretim sürecinde elde ettiği gelirdir¹³⁹.

Türk hukukunda ücret, “genel anlamda ücret, bir kimseye bir iş karşılığında işveren veya üçüncü kişiler tarafından sağlanan ve para ile ödenen tutardır” şeklinde tanımlanmaktadır¹⁴⁰. Ücret işverene tabi ve belli bir işyerine bağlı olarak çalışanlara hizmetleri karşılığında verilen para ve mallar ile sağlanan, para ile ifade edilebilen çıkarlardır. Ödenek, tazminat, tahsisat, zam, avans aidat, huzur hakkı prim, ikramiye, gider karşılıkları vb. ödemeler ücret sayılır¹⁴¹.

Konuya ilişkin yabancı iş hukuku kitaplarındaki bazı temel kavramlara göre ise ücret; (i)hak edilmiş, periyodik olarak ödenen bir varlık, farklı ifadeyle çalışmanın geliridir. Bu durum belirli şartlardaki mali ve sosyal yapıyla yakından ilgilidir.(ii)hak edilen miktardan amaç işçinin yaşam ihtiyaçlarını karşılamasıdır. Yasal olarak tam açık olmamakla beraber, işverenin hısmılık veya evlenme alanı içerisindeki borç veya yükümlülükleri ücreti kapsamaz. Ücret işçinin kendi salt ihtiyaçları içindir.(iii)ücret yapılmış bir pazarlığın göstürüsüdür. Ücret girişimcinin riski ve gerçekleştirdiği kara endeksli¹⁴².

Ücret, işletmenin kar veya zararına bağlı olmadan ve üretilen malın satışı beklenmeden girişimci tarafından emek sahibine, bedeni veya fikri olarak üretime katkısı karşılığında ödenen, miktarı önceden belirlenmiş bedeldir¹⁴³. İngiltere Çalışma Bakanlığının bir tanımına göre, işçilerin teknik bilgilerini ve enerjilerini işverenin emrine vermelerine karşılık elde ettikleri her türlü kazanç ücreti teşkil eder¹⁴⁴. Ekonomist Charles Gide ise ücreti şöyle tanımlamaktadır. “Ücret girişimci tarafından kiralanan işin fiyatıdır”¹⁴⁵.

Ücret için bir diğer tanım “emek veya hizmet nedeniyle işçiye, özellikle saatlik, günlük, haftalık olarak veya parça başına yapılan ödemedir” şeklindedir. Burada bir iş için belirli bir zaman periyodu veya üretim birimi başına yapılan ödeme kastedilmektedir. Ücret, iş için ödenen ve bazen yerine getirilen yükümlülük yerine çalışılan saat temel alınarak yapılan ödemedir¹⁴⁶. Yani ücret çalışılan bir zaman periyodu için belirlenen emeğin fiyatıdır. Görüldüğü gibi tanımlarda ücretin ağırlıklı olarak yapılan iş karşılığı ve zaman esaslı olarak verildiği vurgulanmaktadır.

Klasik ekonomik görüşlerde ücret, rekabet kuralları içinde serbestçe belirlenebilen bir gelirdir. Bu açıdan işgücü üretim faktörleri içerisinde yer almaktadır. Ücret emeğin fiyatı olarak anlaşılmaktadır¹⁴⁷. Buna göre ücretin tutarı arz ve talep yasalarına göre belirlenir, ücretin tutarında işçinin ve ailesinin ihtiyaçları değil, işçinin yaptığı iş dikkate alınmaktadır.

Ancak bu önermenin karşıtı görüşlere göre kapitalist ekonomide emeğin bedelinin serbest olarak belirlenmesinden bahsetmek zordur. Gerçekte kapitalistler işçilerin emek güçlerini satın almakla, üretim sürecinde işçileri yönetme hakkını ve ürettiklerinin tümüne sahip olma hakkını elde ederler. Bu üretim ilişkileri işçilerin, üretim sürecinde kendi

¹³⁹ Çavdar, Tefvik; İktisat Kılavuzu, Milliyet Yayınları Bilim Kitaplığı:2, İstanbul, 1972, s.38.

¹⁴⁰ 4857 Sayılı İş Kanunu (Kabul Tarihi 22.5.2003- Resmi Gazetede Yayın Tarihi 10.06.2003). mad.32

¹⁴¹ Gelir Vergisi Kanunu (31.12.60 tarih ve 193 sayılı) mad. 61

¹⁴² Gerard, Lyon-Caen , Les Salaires, Soufflot Empreinte, Paris, 1967, s.3.

¹⁴³ Zaim, Sabahaddin; Çalışma Ekonomisi, Filiz Kitapevi, İstanbul,1997, s.196-197.

¹⁴⁴ Talas, Cahit ; Sosyal Ekonomi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.337 Ankara,1972, s.5.

¹⁴⁵ Talas, Cahit; Toplu Müzakere Müessesesi ve Milli Ücret Politikası, Türkiye’de İşçi Ücretleri Semineri, Milli Prodüktivite Merkezi, Cilt 2, Ankara, 1965, s.196.

¹⁴⁶ Dunn, Rachel, s.16 .

¹⁴⁷ Karadenizli, Konca; “Türk İşçi Sendikalarının İş ve Performans Değerlendirme Yoluyla Ücret Farklılaştırma Konusuna Yaklaşımları”, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1993, s.1.

kendilerini yönettikleri ve kendi ürettikleri üzerinde mülkiyet hakkına sahip oldukları kolektif ve işbirliğine dayalı yapılanmalardan oldukça farklıdır. Bu bağlamda sermayedar; işçilere yaklaşık olarak, alışlagelmiş ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri kadarını öder, fakat işçileri kendisine olan maliyetlerinden daha fazlasını üretmeye zorlama hakkını elde eder¹⁴⁸.

Ücretlerin genel olarak işletmelerin işçilerine kendi üretimlerinin bir kısmını vermekle ödenmesi soyut olarak mümkün gibi görülebilir de pratikte uygun olmayan bir uygulamadır ve konumuzun dışındadır. Ücretler para (yani genel satın alma gücü) cinsinden ödenmeli ki, işçiler çok sayıda firmanın mallarını satın alabilsinler. Parasal ücretle satın alınabilen mal miktarı olarak tanımlanabilen ücret, işçi gözüyle bakıldığında, onların satın almak istedikleri malların fiyatına bağlıdır. İşveren için emek maliyeti, ürettiği malların fiyatları ile parasal ücret oranı arasındaki ilişkiye bağlıdır¹⁴⁹.

Ücret kavramına personel yönetimi açısından yaklaşıldığında, konu ücretlendirme olarak adlandırılarak, tanımlama bu doğrultuda geliştirilmektedir. “Ücretleme, doğrudan ve/veya dolaylı olarak kazançların eşit dağıtımını sağlamak için personelin katkılarının değerlendirmeye tabi tutulmasıdır. Bu yaklaşımda işçilerin katkılarının adil değerlendirilmesi gerekmektedir. Kazanç kavramında işçiye belirli dönemlerde yapılan ödemelere ilave olarak kurumun ikramiye, prim gibi parasal veya parasal olmayan değerler şeklindeki ödemeleri düşünülmemektedir¹⁵⁰.

Ücretle ilgili gelişmeler kapsamında son dönemlerde çeşitli yaklaşımları karşılayacak şekilde geliştirilmiş bir “İnsan Kaynakları” kavramı benimsenmektedir. Özellikle sosyal güvenlik sistemlerinin zayıf olduğu bir çok gelişen ekonomide olduğu gibi, eski ücret sistemlerinin temeli çalışan açısından ele geçen net değer, yani çoklukla net maaş ya da varsa ikramiye/prim iken, işverenler açısından çalışanın giydirilmiş ücreti ve diğer maliyelerden oluşmakta idi. İnsan kaynakları kavramı özellikle gelişen ekonomilerde hem çalışanlar hem de işverenler açısından sadece maddi unsurlar değil, içsel değerler olarak tanımlanacak şirket değerleri, şirketin imajı, kişilerin ait olmaktan ya da bulunmaktan zevk aldıkları bir kurum kültürü olarak tanımlanabilecek unsurlar yer almaktadır. Özellikle kar amacı gütmeyen kuruluşlar başta olmak üzere bazı şirketlerde bu unsurlar ücret paketinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Burada artan verimlilik, hızlı gelişen teknolojinin etkilerinin ücretlere yansıtılması söz konusudur¹⁵¹. Ancak bu yaklaşımın sadece yüksek nitelikli işgücüne yönelik olduğu belirtilmelidir.

Buraya kadar değinilen ücret tanımlarının ortaya koyduğu ücret kavramında iki tarafın olduğu söylenebilir. Bunlardan birisi işin yapılmasını talep eden taraf ki buna işveren denmektedir, diğeri ise işverenin talebini yerine getirerek işi yapan işçidir. Kapitalist ekonomik düzende üretilen birçok ücret tanımının hala geçmişte emeği meta olarak gören anlayışı yansıttığını görmek mümkündür. Ancak günümüzde ücret yalnız ekonomik kurullarla açıklanabilecek bir konu olmayıp, gelir dağılımı açısından adil bir bölüşüm, istikrarlı toplumun temelini oluşturmaktadır. Bu yönüyle ücrete ilişkin politika ve uygulamaların sosyal ve

¹⁴⁸ Lebowitz, Michael A.; “Kapitalizmin Sürekliliğini Sağlayan Nedir?” (Çev: Emre Aydoğdu), <http://www.ozguruniversite.org/guncel%20Emre.htm> ,(28.12.2004).

¹⁴⁹ Robinson, Joan- Eatwell, John; *Çağdaş İktisada Giriş*, (Çev. İçöz Coşkun) Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No.144 Akademi Basımevi, Eskişehir, 1975, s.114.

¹⁵⁰ Atay, İsmail; *Ücret Tatmini ve Ücret Sistemleri*, BANKSIS Yayın No.110, İstanbul, 1985, s.85.

¹⁵¹ Levitan, Sar A.-Mangum, Garth L.-Marshal Ray; *Human Resources and Labor Markets*, Haper&Row Publishers, New York, 1972, s.2-4.

ideolojik yönü ağırlıklı algılanmaktadır. Değişik ücret tanımlamaları sonrasında “ücret bedeni veya zihni emeğe üretim sürecindeki faaliyetler karşılığı ödenen bedel veya prensip itibariyle işletmenin kar veya zararına bağlı olmayan ve girişimci tarafından emek sahibine üretilen malın satışı beklemeden ödenen devamlı bir gelir olup, saptanmasında ekonomik faktörler kadar sosyal faktörler de etkilidir” şeklindeki bir tanım kabul edilebilir.

B. Ücretin Unsurları

Günümüzde ücret değişik alanlarda olduğu kadar sosyal politikalar açısından da önemli bir yer işgal etmektedir. Çünkü ücretlerin kişiler açısından taşıdığı önem ve ekonomi içindeki yeri ülkelerin gelişme derecelerine göre büyük farklılık göstermez. Ücret çalışanların yegâne gelir kaynağını oluşturur ve çalışanlar bu gelirlerine bağımlı olarak, ihtiyaçlarını gidermeye, durumlarını iyileştirmeye ve sosyal güvenliklerini sağlamaya çalışırlar. Bu nedenle daha iyi yaşam şartlarına kavuşmak amacı ile gelirlerini yükseltmek isterler. İşverenler ise maliyet yönünden emeğe mümkün olduğu kadar az ödeme yaparak giderlerini azaltmayı amaçlarlar. Buna karşılık kamu açısından ücret ve ücretlerin düzeyi hem sosyal ortamı hem de fiyatları, istihdam hacmini, ekonominin gelişme hızını doğrudan etkileyen bir etkidir. Ücret sadece ekonomik yönü ile değil, toplumsal yanının da bulunması nedeniyle hassas ve önemli bir konudur¹⁵². Bu açıdan yaklaşıldığında ücretin aşağıdaki unsurlarının olduğu anlaşılmaktadır.

i-Ücret bağımlı çalışma karşılığı elde edilen bir gelir türüdür.

ii-Genelde işçilerin yegâne gelir kaynağı olmasından ötürü sosyal yönden büyük önem taşır.

iii-Ücret işçi açısından gelir, işveren açısından maliyet unsurudur.

iv-Sosyal barışın korunması yönünden taşıdığı önem nedeniyle, diğer bir unsur ücrette yasal koruma bulunmasıdır.

v-Ücret makro ekonomik açıdan bir değişken olup, izlenen politikalar ücretin oluşumunu yönlendiren unsurdurlar. Ücretle ilgili bu hususlara aşağıda değinilmektedir.

1. Bağımlı Çalışma

İşçi ile işveren arasındaki çalışma ilişkisi iş sözleşmesine dayalıdır. İş sözleşmesi, bir tarafın (işçi) bağımlı olarak iş görmeyi, diğer tarafın (işveren) ücret ödemeyi üstlenmesinden oluşan sözleşmedir¹⁵³. İş sözleşmesi, bir bireyin diğer bir kişi yararına, onun emri altında faaliyette bulunmayı, diğerinin gördüğü işe karşılık bir ücret ödemeyi yükümlendiği

¹⁵² Akalp, Gizem; “ İnsan Kaynakları Yönetimi'nde Ücret Sistemine Genel Bir Bakış” [http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=33_\(30.01.2005\)](http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=33_(30.01.2005)).

¹⁵³ 22.05.2003 Tarih ve 4857 Sayılı İş Kanunu , Mad.8

sözleşmedir. Burada en önemli unsurlar iş görmenin ücret karşılığı olması ve işverenin emri altında yapılmasıdır¹⁵⁴. İşçi, iş sözleşmesinin bağlayıcılığından dolayı işverenin yönetim hakkını kabullenmek, verdiği işin yapılması ve işyerinin düzeniyle ilgili talimatlarına uymak zorundadır¹⁵⁵.

İş sözleşmesi işçiye iş görme borcunun yanı sıra, işverenin talimatına uyma (itaat) borcu, sadakat (bağlılık) borcu, rekabet etmeme borcu olarak sıralanan yükümlülükleri getirmektedir¹⁵⁶. Bu durumda işçi, işverene iş görmenin ötesinde her yönden tam bağımlı konumda bulunmaktadır. İşverenin işçi karşısındaki bu çok güçlü konumu nedeniyle oluşan eşitsizlik ücretin belirlenmesindeki pazarlık konusunda da kendisini hissettirmektedir. Özellikle toplu pazarlık dışında kalan niteliksiz işgücü için bu durum daha ağırlık kazanmaktadır. Enformel ekonomide ise bu bağımlılığın boyutunun daha çok olduğu dikkate alındığında ücretin karşılıklı pazarlık yerine işverenin takdirine bağlı olduğu ifade edilebilir.

2. Ücretin İşçinin Yegâne Gelir Kaynağı Olması

Emek bir üretim faktörü, ücret bunun fiyatı olduğundan, işçi için gelir niteliği taşır¹⁵⁷. İşçiler yaşamlarını sürdürebilmek, kendilerinin ve ailelerinin gıda, giyim, konut, ulaşım, eğitim, sağlık gibi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çalışmak zorundadırlar. İşçilerin hemen hemen tek gelir kaynağı emekleri karşılığı elde ettikleri ücrettir¹⁵⁸. İşçi olarak kırsaldan kente göç sürecinin hızlandığı 1960'lı ve 1970'li yıllarda bu kitlelerin geldikleri bölgeler ile bağları hemen kopmamış, toprağı olanlar veya ailelerinin geri kalanlarından tarım ile uğraşanların bir miktar parasal veya ayni desteğı devam etmiştir. Ancak IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası sermaye kuruluşlarının, kırsal kesimde küçük üreticiliğın tasfiyesine yol açacak politikaları sistemli bir biçimde savunmaları, gelişmekte olan ülkelerde ucuz ücretli işgücü gereksinimini arttırmış, kırsal ile bağlarını koparma ve mülksüzleşme sürecini hızlandırarak, ücreti işçinin tek gelir kaynağı haline getirmiştir¹⁵⁹.

Bu nedenle üretim sürecine katılan işçilerin yaşamsal ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanması için sahip oldukları satın alma gücünün geliştirilmesi en azından korunması daha önemli hale gelmektedir. Burada nominal ücret, gerçek (reel) ücret gibi kavramlar ortaya çıkmakta ve bunlar günümüz ekonomilerinde az veya çok gerçekleşen enflasyon ile ücreti ilişkilendirmek amacıyla kullanılmaktadırlar. Nominal ücret enflasyonu ihmal eden ücrettir. Enflasyona göre ayarlanan ücret veya emeğın fiyatı ise gerçek ücrettir¹⁶⁰.

¹⁵⁴ Oğuzman, Kemal; İşçi-İşveren İlişkileri İstanbul Üniversitesi Yayın No. 3211, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1984, s.4 .

¹⁵⁵ Çelik, Nuri; İş Hukuku Dersleri, Beta Yayınları, İstanbul, 1990, s.99.

¹⁵⁶ Demir, Fevzi ; İş Hukuku ve Uygulaması, Birleşik Matbaacılık , İzmir, 2005, s. 83-100

¹⁵⁷ İnce, Ergun; Her Yönüyle Ücret, Milliyet Yayınları: 115, İstanbul, 1990, s.33.

¹⁵⁸ Bağdadioğlu, Enis; İşçiler Açısından Ücret, TÜRK-İŞ Eğitim Yayınları No.30 Ankara, 1999, s.5.

¹⁵⁹ Koç, Yıldırım; Türkiye'de İşçi Sınıfının Yapısı, Yol-İş, Gıda-İş, Tes-İş, Orman-İş Ortak Yayını No.8, Ankara, 2000, s. 23-24.

¹⁶⁰ Reynolds, Lloyd-Masters, Stanley- Moser, Colletta; Economics of Labor, Printice-Hall Inc., New Jersey, 1987, s.212-213 .

Nominal ücret işçinin eline geçen ücretin parasal ifadesi iken, gerçek ücret; bu gelir ile satın alınabilen mal ve hizmet miktarını ifade etmektedir. Gerçek ücret, ücret gelirinin veya ücret düzeyinin mal veya hizmet olarak alabileceği değer ölçüsüdür. Uygulamada, bu ölçü ücret miktarı veya ücret gelirinin perakende fiyat endeksine yansıtılmasıyla saptanır¹⁶¹. Fiyat artışları söz konusu olduğunda nominal ücret, emeğe tespit edilen sistem içerisinde para cinsinden yapılan ödemeyi, gerçek ücret ise nominal ücrette varsa fiyatların yarattığı aşınmayı, satın alma gücü kaybını dikkate alarak ücretin gerçek miktarını ifade etmektedir¹⁶². İhracata yönlendirilen ekonomiler başta olmak üzere çeşitli nedenlere bağlı olarak oluşturulan ücret politikalarında üretim maliyetini aşağı çekebilme için ücretlerin nominal değeri ile ücret artışı görüntüsü verilmesine karşın enflasyon kullanılarak ücretlerin gerçek satın alma gücü azaltılmaktadır. Bu nedenle toplu pazarlık düzeninin işlediği alanlarda sendikalar temsil ettikleri işçilerin satın alma güçlerini koruyabilmek için ücretin nominal değerindeki yıpranmayı dikkate alarak gerçek ücret artışı elde etmeye çalışırlar.

3. İşveren Açısından Maliyet Unsuru Olma

İşveren yönünden ücret, işçiyi üretimde kullanabilmek için yapılan bir giderdir. İşverenler üretilen birim başına işçi maliyetiyle ilgilenirler ve benzer işletmelerin ücret düzeyini göz önünde tutarlar. İşletmenin ücret politikaları ücretlerin belirlenmesinde rol oynar¹⁶³.

Ücret, işveren için bir maliyet ögesidir. Maliyet “üretimi gerçekleştirmek için yapılan girdilerin, parasal veya malsal ekonomi koşullarında karşılaştırmalı gerçek değer olarak anlatılmıdır” şeklinde tanımlanmaktadır¹⁶⁴. Ücret üretim girdilerinden biri olan emeğin bedeli olduğundan, anılan bedel işverenin maliyet ögesidir.

Çünkü işsizlik ve aile ödeneklerinin finansmanı, ücretten doğrudan veya dolaylı ayrılan sigorta primleri ile oluşturulan fonlardan yapılmakla ve ücret niteliği taşımamakla birlikte, ücret maliyeti içerisinde yer alırlar. Ayrıca işçiler emrine parasız olarak verilmiş taşınmazlar, iş elbiseleri, temizlik malzemeleri, dinlenme ve kolaylık hizmetlerinin kısmen ücretin bir parçası olarak kabul edilmesi gerekir¹⁶⁵.

Burada çıplak ve giydirilmiş ücret kavramları ortaya çıkmaktadır. Çıplak ücret işçinin emeğinin karşılığı olan ücret haddi ve çalışma süresi hesaba katılarak elde edilen ücrettir. Giydirilmiş ücret ise bunun üzerine sosyal yardımlar ve yan ödemelerin eklenmesiyle bulunur¹⁶⁶. Dolaylı emek maliyeti (ek ödemeler) büyük bir parçayı oluşturmaktadır ve bu oran gün geçtikçe artmaktadır. Bu tarz ödemeler genellikle vergi dışı bırakılırlar ve zaman içerisinde vergiler arttığında oluşan bu durum yan ödemeleri tercih edilen bir ödeme şekli haline sokar¹⁶⁷. Esas ücreti doğrudan artırarak yapılan ücret iyileştirmesi (artan vergi kesintisi nedeniyle) işçinin eline geçen parayı azalttığından, işverenler açısından ise kesinti miktarının toplu iş sözleşmelerinde işverenden talep edilerek daha yüksek ücret vermesi için baskı unsuru oluşturduğundan, özel sektör tarafından tercih edilmemektedir.

4. Koruma Unsuru Bulunması

Ücreti yalnız yapılan işin karşılığı olarak değerlendiren anlayış yetersizdir. Ücret aynı zamanda sosyal bir olgu olarak değerlendirilmek durumundadır. Sosyal yönden ücretin incelenmesi, ücretin işçilerin tümünün değilse bile çoğunun tek ve başlıca geliri olduğu gerçeğini ortaya koyar. Sosyal siyaset yaklaşımı, ücreti iş görenin (işçinin) yaptığı iş karşılığında ve yaşam standardını belirleyen bir unsur olarak açıklamaktadır¹⁶⁸. Ücret işçinin gördüğü iş karşılığı elde edebileceği mal ve hizmetlerin toplamı olması nedeniyle, işçi verimliliği yönünden motive edici niteliği bulunmaktadır.

Ücret, üretim faktörlerinden emeğin fiyatı olarak ekonomik hayatta önemli bir yer tutmaktadır. Ücret 19.Yüzyılda hızlanan sanayileşme ve o günün liberal ekonomi anlayışı içerisinde ekonomik bir faktör olarak düşünülmüştür. Ancak toplumsal gelişmeler ücretin sosyal boyutunu ortaya çıkarmıştır. İkel liberal anlayış içerisinde ücret karşılığı elde edilen emek, herhangi bir mal gibi kabul olunmuştur. Günümüzde emek geçmişte olduğu gibi bir mal olarak kabul edilmemekte dolayısıyla ücret de yalnız işçinin emeğine değil, kişiliğine, insanlık haklarına bağlanarak ekonomik olduğu kadar, sosyal bir olay olarak ortaya çıkmaktadır.

İş yasalarında ücretin korunmasına ilişkin hükümler yer almaktadır. Zaten iş hukukunun doğuşundaki temel yaklaşım işçinin ve işçi gelirinin korunması olmuştur. İşgücünü geliri olan ücretin, işçi ve ailesinin çoğu kez tek gelir kaynağı olması nedeniyle günümüzde diğer üretim faktörlerinden farklı olarak sosyal yönü ön plana çıkmıştır. Çünkü işçi üretim araçlarına sahip değildir. İşgücü olarak üretim araçlarından biridir. İşveren adına ve ona bağlı olarak iş görmesinin karşılığında işverenden ücret almaktadır. İşçinin tek gelir kaynağı ücret, üretim araçlarına sahip işverenin geniş ekonomik güç ve olanaklarıyla karşılaştırılınca ortaya çıkan ekonomik bağımlılık ve eşitsizlik işçi aleyhine bir baskı aracı olarak kullanılabilir¹⁶⁹.

İşçi ve işverenin iş ilişkilerindeki bu farklı konumları nedeniyle iş ilişkileri özel hukukla düzenlenmeye çalışılırken, sanayi devriminin hızlı gelişimi karşısında genişleyen işçi kitlelerinin ortaya çıkması ve bunların iş yaşamlarının ihtiyaçları, devletin kamu hukukunda düzenlemeler yapmasını gerektirmiştir. Bu nedenle iş hukuku, bir iş sözleşmesine dayanarak, ücret karşılığı bir başkası adına ona bağlı olarak çalışan işçi ile onun işvereni ve bir işçi grubu ile işveren veya işverenler grubu arasındaki hukuki ilişkileri düzenleyen kaidelerin tümüdür ve kamu hukuku içerisinde yer alır¹⁷⁰.

¹⁶¹ Pearce, Dawid; The Dictionary of Modern Economics, The MIT Press; 4th Edition, New York, 1992 s.99.

¹⁶² Önsal, Naci; Ücretler ve Toplu Pazarlık Sisteminde Ücretlerin Oluşumu, KAMU-İŞ Yayını Ankara, 1992, s.1.

¹⁶³ İnce, s.70.

¹⁶⁴ İnce, s.34.

¹⁶⁵ Talas, 1972, s. 4.

¹⁶⁶ Ataay, s.73.

¹⁶⁷ Gunderson, Morley-Riddell, Craig; Labour Market Economics, Theory, Evidence and Policy in Canada McGraw-Hill Ryrson Limited, Ontario, 2002, s.342-343.

¹⁶⁸ Karadenizli, s.2.

¹⁶⁹ Güven, Ercan-Altan, Zühtü-Gerek, Nüvit; İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1997, s. 25.

¹⁷⁰ a.g.e., s.10.

Ücret konusunun iç hukuk açısından 1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında yer aldığı görülmektedir. Anayasada “Ücret emeğin karşılığıdır. Devlet çalışanların yaptıkları işe uygun adaletli bir ücret elde etmeleri ve diğer sosyal yardımlardan yararlanmaları için gerekli tedbirleri alır” hükmü bulunmaktadır¹⁷¹. Son değişiklikle maddeye “ülkenin ekonomik durumu ve çalışanın geçim durumu” ibaresi eklenmiş, böylece sosyal ve ekonomik koşullar arasındaki uyum gerekliliği ifade edilmiştir.

Yasal olarak ücret işgücü piyasası koşullarında ve toplu pazarlık düzeni içerisinde oluşmakla birlikte, insanın asgari yaşamsal ve sosyal ihtiyaçlarını karşılaması gerekir. Bu nedenle tespit edilen asgari ücret, konunun sosyal yönünü oluşturur. Böyle bir ücret taban fiyatını çalışanlara sosyal bakımdan uygun asgari bir yaşam standardı sağlar, sefalet düşmelerini önler. Asgari ücretin bir diğer amacı, aynı iş için ödenen ücretleri birbirine yaklaştırmak ve ücretler genel düzeyinin bütünü itibariyle yükselmesi için ortam hazırlamaktır. Böyle bir mekanizmanın devreye sokulması ile referans alınacak genel bir ücret seviyesi tespit edilmiş olur. Diğer taraftan asgari ücretin haksız rekabetin önlenmesinde önemli katkısı vardır. Böyle bir tespitin yapılmaması halinde bazı işverenlere çok düşük ücretlerle işçi çalıştırma fırsatı ortaya çıkar. Bu yolu tercih etmeyen işverenlerin rekabet imkânları azalır. Asgari ücret işçiye insanca yaşama olanağının sağlanmasına katkıda bulunurken, bir yandan da işverenlerin ücretler üzerinden yapacağı rekabetin önlenmesini sağlar. Ayrıca işçiler açısından asgari ücretin tespit edilmiş olması bir güven unsurudur. Asgari ücretin daha geniş kapsamlı amacı ise çalışma koşullarının iyileştirilmesi, ekonomik büyümeye yardımcı olunması ve ulusal gelir dağılımında daha adil davranılmasına imkân sağlamaktır¹⁷².

Ancak uygulamada asgari ücretten çalışanların gerektiği gibi yararlanması ve gelirlerinin yükselmesi pek mümkün olmamaktadır. Çünkü yasal olarak asgari ücretin artması sonucu meydana gelen işgücü ödemelerindeki artışı işverenler; ücret dışı sağladıkları (servis aracı, yemek vb) katkıları azaltmak, işçilerin daha fazla çalışmalarını istemek, çalışma saatlerini değiştirme gibi diğer yollarla telafi etmektedirler¹⁷³.

5. Ücretin Makro Ekonomik Bir Değişken Olması

Ücret konusunun değişik etkileri arasında makro ekonomik ve sosyal yönden etkileri çok boyutludur. Kısaca değinilecek olursa adil olmayan, düşük veya tersine çok yüksek olan ücret, ekonomik yaşantıyı çeşitli şekillerde ve yönlere etkiler, sefalet ücretleri veya düşük ücretler sosyal barışa karşı risk oluşturur, sosyal çalkantılara kaynak olur. Ayrıca bu durum işçilik dalına rağbeti düşürür, işçilerin nitelikleri üzerinde olumsuz etki yaratır. İş verimi düşer ve ekonominin gelişmesi zarar görür. Diğer taraftan, kısa dönemler için dahi olsa verimliliğin üzerine çıkmış ücretler, işsizlik yaratabilir, işsizliğin yaygınlaşması ise yaratacağı manevi çöküntü ile sosyal istikrarı bozabilir. Aşırı yüksek ücretler üretimde makineleşmeye yol açabileceğinden, otomasyon denilen ve işsizliğin artmasına neden olan uygulamaları hızlandırabilir. Buna ilave olarak tam istihdamın sağlanabildiği ekonomilerde, marjinal verimi aşan artışlar ekonomiyi olumsuz etkiler, enflasyona yol açar, devamlı bir gelişmenin imkânlarını sınırlar, sonunda sosyal adaletsizliğin ortaya çıkmasına zemin hazırlar¹⁷⁴.

Makro ekonomik açıdan ele alındığında ücret düzeyi gelir dağılımı açısından önemli işleve sahiptir. Yıllık ücret gelirleri toplamı, emek sahiplerinin milli gelirdeki payını belirler¹⁷⁵. Diğer husus ücretin sosyal yaşam üzerindeki etkisi olmaktadır. Çünkü belirli ücret düzeylerinde işçilerin özel yaşamları için sarfedecekleri zaman ile ihtiyaçlarının tatmini arasında denge kurması ve tercihlerini kullanmalarıdır. Ekonomik politikalar ücretleri etkileyerek işçilerin normal çalışma süreleri ile elde edecekleri yaşam kalitesini değiştirirler. Bu nedenle ücret makro ekonomik bir değişken olarak sosyal yaşamın düzenlenmesinde de etkin işlev görür¹⁷⁶. Bütün bu hususlar sonrasında ücretlere ilişkin olarak hem makro, hem de mikro ücret politikalarına ihtiyaç vardır denilebilir.

C. Ücret Kuramları

Ücret kuramları ücret düzeyinin oluşumunu, bununla diğer ekonomik değişkenler arasındaki ilişkileri açıklamakta, ücret olgusunun betimlenmesi ile bu olguyu yaratan mekanizmayı araştırmaktadır. Çünkü mekanizmanın herhangi bir değişkeninde meydana gelen değişiklik, bağlantılı bulunduğu diğer değişkenleri ve sonuçta ücret düzeyini doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Ekonomistler genellikle kendi dönemlerindeki ekonomik yapıyla uyum sağlayan kuramlar geliştirmişler, ancak ücretlerin oluşumunu etkileyen faktörlerin farklılığı ve çeşitliliği nedeniyle bu kuramların hiçbir ücretlerin seviyelerini, değiştirmelerini açıklamada tam başarılı olamamışlardır¹⁷⁷.

¹⁷¹ T.C. Anayasası mad.55

¹⁷² Gerek, Sevgi; Türkiye’de Asgari Ücretler ve Enflasyon, Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları No.148 Eskişehir, 1999, s.9-11.

¹⁷³ Wessels, Walter J.; Minimum Wages, Fringe Benefits and Working Conditions, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington D.C.,1980. s.15-16.

¹⁷⁴ Talas, Cahit; Toplumsal Ekonomi, İmge Kitapevi, 7. Baskı, İstanbul, 1997, s.37.

¹⁷⁵ Zaim; 1997 s.196-197.

¹⁷⁶ Michael, Albert; Neoclassical Micro and Macro Economics: Science or Silliness? <http://www.zmag.org/ParEcon/writings/neoclassec0.htm> (01.10.2006)

¹⁷⁷ Yalçıntaş, Nevzat; Ücretler ve Emek Arzı, İstanbul Üniversitesi Yayını No. 1442, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1969, s.22-23.

Tarih süreci içerisinde ücret kuramları kendi dönemlerindeki toplumsal düşünce ve yaşam felsefesinin şekillendirdiği ekonomik ekollerini yansıtır. Ekonomik sistemler, toplumun sosyal yapısındaki farklılaşma ve değişimlere uyarak, kuramlar ise döneminin ekonomik mekanizmasının işleyişini açıklayabilecek şekilde değişim göstermişlerdir.

Ücret kuramlarının konusu olan ücret düzeyi, ekonomik sistemin yanı sıra, sosyal nitelikli verilere de bağlıdır. Tarımsal üretim ve zanaatın geçerli olduğu durağan ekonomilerin ücret kuramları; sanayileşmiş, dinamik ekonomi mekanizmaları için geçerli değildir. Keza ekonomik ve sosyal oluşumların meydana gelmesinde coğrafi, siyasi, teknik, kültürel vb. koşulların yönlendirici etkileri bulunmaktadır. Ücret kuramları, son gelişmeler ışığında aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir.

i. Klasik Ücret Kuramları

- Doğal Ücret Kuramı

- Ücret Fonu Kuramı

- Artık Değer Kuramı

ii. Talep Yönlü Ücret Kuramları

- Marjinal Verimlilik (Prodüktivite) Kuramı

- Keynes'in Genel İstihdam veya Satın Alma Gücü Kuramı

- Pazarlık Gücü Kuramı

iii. Güncel Ücret Kuramları

- Yeni-liberal Ücret Kuramı (Arz Talep Çözümlemesi)

-Tamamlayıcı Yeni-liberal Ücret Kuramları.

1. Klasik Ücret Kuramları

Klasik ücret kuramları, ekonomik faaliyetlerin bilimsel olarak incelenmeye başlandığı 18. yüzyıldan sonra gelişme göstermiştir. Klasik ücret kuramlarından belli başlıları olarak Doğal Ücret Kuramı, Ücret Fonu Kuramı, Artık Değer Kuramı bulunmaktadır.

a. Doğal Ücret Kuramı

Ücret konusunda ilk sistematik yaklaşım Adam Smith, David Ricardo, Robert Malthus gibi klasik ekonomistler tarafından ortaya konulmuştur. Önceleri Adam Smith'in, görüşlerine göre "Emek Değer Kuramı" olarak adlandırılan bu kuram yalnız emek talebine endeksli görülmektedir. Ancak ücret farklılaşmasına ilişkin görüşleri günümüzün ücret konularını da yansıtabilmektedir. Bu yaklaşımda kişi kendisine en fazla avantaj sağlayacak işi seçer. Smith'in görüşüne göre işlerin farklılaşmasında işçiye net avantaj sağlayan özellikler; işin uygulama ve öğrenilmesindeki zorluk, iş güvencesi, sorumluluk yükü, işin başarı veya başarısızlık şansıdır¹⁷⁸

Klasik ekolün kurucusu diyebileceğimiz Adam Smith, henüz toprağın geniş biçimde mülkiyet konusu olmadığı ve sermaye birikiminin oluşmadığı bu dönemde, tek kut faktör olan emeğin değerinin, ürettiği ürüne eşit olduğunu düşünmüştür. Ancak toprağın mülkiyet konusu olması ve arazi sahiplerinin ortaya çıkmasıyla emeğin ürettiği üründen bir kısmının toprak sahibine kira olarak verilmesi gerekmiştir. Buna ilave olarak sermaye birikimi aşamasında sermayenin payı olan 'kar'ın ayrılması söz konusu olmuştur. Bu noktalardan yola çıkarak Smith ücreti, üretimde kira ve kar payı ödemeleri sonrasında, geriye kalan emeğin payı veya bunun parasal karşılığı olarak ifade eder¹⁷⁹.

Emek Değer Kuramı ile işgücü piyasasının arz yönünü öne çıkarılarak talep yönü ihmal edilmiştir. Burada emek arzındaki değişiklikler gerçek ücreti belirler ve arzdaki bu değişim, ücret düzeyi asgari geçim düzeyine gelinceye kadar sürer. Ücretler, işçinin yaşamı ile aile kurmasına yetecek miktar kadar olur. Ancak klasik yaklaşımın diğer temsilcileri, Ricardo ve Malthus gelişen bir ulus için gerekli ilave işgücünün kazanılabilmesi amacıyla nüfus artışına imkân verecek bir ücret düzeyinin asgari geçim ücretinin üzerinde olmasını savunmuşlardır. Ricardo emeğin "doğal ücretinin" işçilerin soyunu devam ettirmesine imkân verecek miktar olduğunu, emeğin pazar fiyatının uzun süre doğal ücretin üstünde veya altında kalamayacağını ileri sürmüştür. Eğer doğal ücret düzeyinin üzerinde bir ücret oluşmuşsa işçi sayısı artacak dolayısıyla ücret düzeyi doğal ücret düzeyine kadar inecektir. Ters halinde işçi sayısı azalacak bu sefer ücretler doğal ücret düzeyine yükselecektir¹⁸⁰. Emek Değer Kuramı Ricardo ile birlikte Doğal Ücret Kuramı olarak anılmaya başlamıştır.

Ricardo'ya göre malların göreceli 'doğal' fiyatları, üretimleri için harcanan üretim süresindeki emeğin değeridir. Fakat Ricardo konu sermaye olunca değişik üretim alanlarında işçi başına kullandığı sermaye biriminin farklı olduğunu ve bu farktan dolayı kar oranlarının da farklılık gösterdiğine dikkat çekmiştir. Buna göre, serbest rekabetin geçerli olduğu bir pazardaki değişik endüstri dallarında, karın matematiksel olarak eşitlendiği ve buna bağımlı olarak da göreceli ücret miktarının değişiklik gösterdiği varsayılmaktadır. Bu varsayıma dayanarak Ricardo, Smith'in Emek Değer Kuramının ancak bütün endüstri dallarında kullanılan sermaye yoğunluğunun aynı olması halinde geçerli olabileceği şeklinde eleştiri yöneltmiş ve Smith'in kuramındaki genellemenin yetersizliğini savunmuştur.

¹⁷⁸ Dunn, Rachel, s.19 .

¹⁷⁹ Yücel, Asım; Emek Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler, Kalite Matbaası, Ankara, 1980, s.3-4.

¹⁸⁰ Dunn, Rachel, s.33-34.

Ricardo'nun kuramı doğrudan veya dolaylı emeğin miktarına bağlıdır. Bu durumun parasal yönden ifadesi, sermaye ve emeğin göreceli değerini içerir. Diğer bir üretim faktörü toprağın üretim payı olan kiranın fiyat belirleyici fonksiyonu yoktur, bilakis kendisi belirlenir. Üretim sürecinde kullanılan farklı sermaye-emek oranları fiyat oluşumunda önem arz eder, aynı miktarda sermaye ve emek kullanılsa bile, oran farklılığı fiyatları etkiler¹⁸¹.

Kuramda ileri sürülen hususlar, emeğin doğal fiyatı ile piyasa fiyatı arasında fark bulunduğunu varsaymaktadır. Bu çerçevede, kısa dönemde emek-arz talebine göre belirlenen ücretin piyasa fiyatı, emeğin göreceli olarak kıt olduğu durumlarda yüksek, fazla olduğu zamanlarda ise düşük olacaktır. Uzun dönemde emeğin piyasa fiyatı doğal fiyatına yaklaşacaktır¹⁸². Kuram ücretlerde uzun vadeli değişimleri açıklamakta ve emeği bir meta olarak görmektedir. Dolayısıyla kurama göre, bu metanın fiyatı aynen diğer malların tabii olduğu piyasa şartlarına göre belirlenmektedir¹⁸³.

Klasik ekonomistlerden bir diğeri Malthus ise, işgücü arz ve talebine ilişkin ekonomik görüşlerini nüfus ile ilişkilendirerek iki ana noktada yoğunlaştırmıştır. Malthus'e göre herhangi bir denetim mekanizması olmadığı takdirde nüfusun artış hızı geometrik dizide gerçekleşir. Buna karşın en iyi koşullarda bile, gıda vb. yaşamsal maddelerin üretimi aritmetik diziden daha fazla artmamaktadır. Bu iki varsayım nüfus artış potansiyeline karşın gıda üretimindeki artış arasındaki dengesizliği vurgulamakta, nüfus artışını dengeleyen hastalıklar, ölüm oranlarındaki artış gibi unsurlar içerisinde sınırlı gıda üretimini temel dengeleyici unsur saymaktadır. Malthus'ün nüfus kuramı klasik ekonomik yaklaşımda işgücü arzı konusunda etkili olmuştur. Burada ücretlerin belirlenmesi ile nüfus arasında bağ kurulmakta, ücretler artarken nüfus artışı fazlalaşmakta ancak artan işgücü karşısında ücretler düştüğünden belli bir noktadan sonra nüfus artışı düşmekte ve sonuçta bir denge oluşmaktadır¹⁸⁴.

Klasik yaklaşımda değerler kaynağı olarak temelde iki farklı çözümlenmeden söz edilebilir. Bunlardan birincisi ürünün kendisinde bulunan, taşıdığı değerdir. Bu yaklaşımda değer; değişen talep, zaman aşımı vb. faktörlerden bağımsız ele alınmaktadır. Değer hesabı ise temel bilimsel hesaplamalara dayandırılır. Emek Değer Kuramı bu gruba girmektedir. Pazar Değişim Kuramı olarak adlandırılan diğer yaklaşım ise emeğin pazar değerini esas almaktadır. Buna göre değer yalnız ürünün üretiminden kaynaklanan emek değeri ile sınırlı olmayıp, tüketicinin farklı tüketim yargıları etkili olabilmektedir. Buna göre değer değişkenini kişilerin arzuları oluşturur ve bir ürüne daha fazla değer veren kişi daha fiyat ödemeye razı olabilir. Bu yaklaşım ise 'serbest piyasa kapitalizminin' esasını oluşturur¹⁸⁵. Burada ürünün üretimi için ödenen emeğin değeri ile emeğin bunun üzerindeki ürettiği değer gibi iki farklı değer söz konusudur. Artık değer olarak isimlendirilen bu fark Marks'ın görüşlerinin şekillenmesinde etken olmuştur.

Ancak doğal ücreti dar anlamıyla alıp, yalnız asgari fizyolojik ihtiyaca cevap verdiğini kabul ederse gerçeklerden oldukça uzaklaşmış oluruz. Çünkü sanayi devriminin emeğin sömürülmesine sınır tanımadığı yıllarda dahi ücret, her şeye rağmen asgari fizyolojik ihtiyacı karşılayacak seviyenin üstünde kalabilmiştir. Hele sosyal politikaların gelişip devletin ekonomiye ve sosyal hayata müdahalesi arttıkça ve işçiler örgütlenip toplu pazarlık yolu ile pazarlık imkânlarına kavuştukça doğal ücret kuramının gerçekleri fazla yansıtmadığı belirginleşmiştir.

b. Ücret Fonu Kuramı

Doğal Ücret Kuramının kısa vadedeki ücret değişimlerini açıklamada yetersizliği "Ücret Fonu Kuramı"nın geliştirilmesine yol açmıştır. Temelde ücretlerin asgari geçimlik düzeyde ve düşük kalacağı savı bu kuramda da hâkimdir. Kuramın kurucusu John Stuart Mill, uzun dönemde ücretin asgari geçim seviyesinde kalacağını ileri sürmekle beraber, kısa dönemde ücretin bu seviyeyi aşabileceğini veya altına inebileceğini ifade etmiştir. Doğal Ücret Kuramı ücret konusuna emeğin arzı yönünden yaklaşmakta, Ücret Fonu Kuramı ise emeğin talep yönüne ağırlık vermektedir. Bu görüşe göre emeğe olan talep bir fon tarafından belirlenmemekte, bilakis tüketicinin ürünlere olan talebine bağlı olarak oluşmaktadır

Ücret Fonu Kuramına göre herhangi bir ülkede, herhangi bir zamanda, varlığın bir kısmı ücret ödemeleri için ayrılır. Bu fon ülkenin sermaye birikiminin bir parçasını oluşturur. Ancak sermaye birikim miktarı ile bundan ücretler için ayrılan miktarın oranının her zaman aynı olması gerekmez. Bazen bu oran değişir ve ücret fonu için belirlenen sermaye miktarı, endüstrinin içinde bulunduğu koşullara, kişilerin herhangi bir dönemdeki alışkanlıklarına bağlı olarak farklılık gösterebilir. Bu nedenle bir dönem yüksek olan ücret fonu, başka bir zaman daha az olabilir, ancak belirli bir zaman diliminde fonun sabit olduğu varsayılır ve miktarı ne yasa gücü, ne kamu oyu, ne de işçi sınıfının gayretleri ile değişime uğramaz¹⁸⁶.

Klasik iktisatçılardan Smith, emek talebine ücret ödenebilmesi için tahsis edilen fon miktarında artış olmadan ücretin de artmayacağı görüşünü savunmuştur. Ricardo ise sermayedeki artışın emek talebini arttıracığını ileri sürmüştür. Bu çelişkili görüşler, kuram hakkında şüpheli düşünceler yaratmıştır. Ücret fonu yaklaşımında, fonun miktarı zaman sürecinde değişim gösterebilir. Ancak belli bir zamanda fonun miktarı sabittir ve ortalama ücret, ücret fonu miktarının işçi sayısına bölünmesiyle elde edilmektedir. Smith, üçüncü şahısları istihdam için kullanılan ücret fonunun, zengin kesimin ticari ihtiyaçları ile ailelerinin ihtiyaçları dışında artan bir fazlalık birikiminin oluşturduğunu düşünmüştür. Ricardo ise sermaye bağlamında, gıda, giyim, teçhizat, hammaddeler ve makine ekipmanının emeğin verimliliğini arttırmada gerekli olduğunu kabul etmiştir. Ücrete tahsisli fona sosyal bir imaj vermeye çalışılrsa da sonuçta eğer ayrılan fon, işçi sayısına oranla bol ise ücret düzeyi yüksek, tersi durumunda düşük olacaktır. Malthus'un savındakine

¹⁸¹“ Douglas, Paul; Theory of Wages, Augustus M. Kelley, Bookseller, New York, 1964, s 28-30.

¹⁸² Yücel, 1980, s. 4-5.

¹⁸³ Zaim, s. 227-228.

¹⁸⁴ Ekelund, Robert-Hebert Robert; A History of Economic Theory and Method, McGraw-Hill Inc., London, 1990, s.132-134

¹⁸⁵ Don, Ernsberger; "The Labor Theory of Value", <http://www.libertarianworld.com/laborththeory.html> (24.02.2005).

¹⁸⁶ Dunn, Rachel, s.35-36.

benzer şekilde nüfus, gıda maddeleri diğer ihtiyaçlara oranla hızlı artarsa, ücretler de asgari geçim düzeyine geriler. Bu nedenle emek bakımından örgütlenerek aşırı ücret taleplerine başvurmak yerine, sermaye birikimine yardımcı olarak fonun büyümesine katkıda bulunmak avantajlıdır. Keza yasa yoluyla ücretleri yükseltmek de yapay bir çözümdür. Çünkü bu durumda ücret artışı ancak bazı işçilerin işlerini kaybetmeleri karşılığında sağlanabilir¹⁸⁷.

Başka bir yaklaşımda ücret fonu "emek talebini tayin eden unsur, emeği satın almaya tahsis edilen sermayenin veya fonların miktarıdır" şeklinde ifade edilmektedir¹⁸⁸. İşçilere ücret ödemek amacıyla önceden sermayeden ayrılmış bir fon oluşturulmasında sermaye sahipleri, iş yerlerinde öncelikle sermayelerinden üretim hammaddesi payını ayırmakta, kalan kısmını ise, çalıştırmayı planladıkları işçiler için ücret fonu olarak tahsis etmektedirler. İşçilere ödenen bu fon (ücret toplamı), satışlar sonrası sermayedara geri dönmektedir. Durum böyle olunca çalışan nüfus artışına bağlı olarak sermayede artış görülmeyeceğinden fon sabit kalmakta, ücretler ise düşüş kaydetmektedir. Ücret artışı için nüfusun azalması gerekmektedir¹⁸⁹.

Mill daha sonraki görüşlerinde emek piyasasındaki tekeli gelişmelerin ücretleri etkilediğini benimsemiş, nüfus-sermaye ilişkisi temeline dayalı genel yaklaşımdan çok, ücret düzeyinin saptanmasında sosyal ve psikolojik etkenleri kabul etmiştir. Ücret Fonu Kuramı, işletmenin diğer masraflara karşı işçilik masraflarını ayarlayabileceğini ihmal etmektedir. Kuram, sermaye ve emeğin emek piyasasında esnek davrandığı varsayımını kullanır. Ancak ne sermaye, ne de emek arzı, kısa süreli ücret değişimlerine karşı fazla hassas değildir¹⁹⁰.

Ücret Fonu Kuramında ücret ödemelerine ilişkin farklı bir yaklaşım, bütün ücretlerin üretim sürecinde geçmişte kullanılan emeğin ürettiği malların gelirinden (hâsılasından) ödendiği şeklindedir. Bir dönem önceki üretim hâsılası da gerçek sermaye şeklinde elde bulunan sermayeyi meydana getirir. Bu anlamda kiralanan işçiler anılan sermayeden yalnız ücretlerini çıkarmaz, aynı zamanda gerçek ücretler (üretimden aldıkları pay) yönünden sermayeye bağımlıdırlar. Ücret Fonu için ayrılan sermaye düzenli olarak büyüdükçe bunun kendilerine devredilmesi işçi sınıfı için yarar sağlar. İlk şekli ile kuram irdelenirse; ücret fonunun katı mı, yoksa esnek bir kavram mı olduğu, önceden mi belirlendiği, yoksa mevcut talebe kolayca uyum sağlayabilme özelliğinin mi olduğu sorularıyla karşılaşılacaktır. Ancak kaynaklar açısından konu iki yönlü ele alınabilir. Gerçek gelirden bütün işçilerin tamamının giden kaynaklar olarak, bedeni çalışanlara giden parasal gelir ve en çok da kiralanan (mevsimlik) beden işçilerine giden gelir düşünülmelidir¹⁹¹. Burada satış getirisi ve ürününden yönetici sınıfın eline geçen parasal kaynaklarda genel anlamda bir limit bulunmaktadır. Ancak bütün bunlara rağmen ücret ödemeleri için katı sınırlara sahip, önceden belirlenen bir fona bağımlılık düşüncesi gerçeği görülmemektedir¹⁹².

Kuram klasik görüşlerin geliştiği dönemde 50 yıl kadar bir süreyle seçkin ekonomistler tarafından kabul görmüştür. Ancak Francis Walker daha sonra kuramın geçerliliğini zayıflatan görüşler ileri sürmüştür. Walker'a göre Ücret Fonu Kuramı, tarihi gelişime ve eşyanın tabiatına aykırı olarak ileri sürülen bir yanlışlıktır. Ücretler, Ücret Fonu Kuramının varsaydığı gibi sermayeden değil güncel üretimden ayrılan payla ödenmektedir. Çünkü üretimden olan kar beklentisi, ürünün beklenen değeri, işverenin, işçileri kiralamasındaki belirleyici faktördür. Bu nedenle üretim, istihdamın belirleyici etkeni olup, ücretlerin saptanmasında kıstas olarak alınır. Durum böyle olunca sermaye miktarına göre ayrılan bir fonun ücret düzeyinin belirleyicisi olduğu, ücretlerin ancak artan sermaye birikimine bağlı olarak artabileceği varsayımına dayanan, Ücret Fonu Kuramı geçerliliğini yitirmektedir¹⁹³.

Kuramın eleştirilen diğer yönü iş arayan işçilerin sayı ve niteliklerini göz ardı etmesidir. Kuramın mantığına göre işçi sayısı az ise ücretler yüksek, fazla ise ücretler düşük olacaktır. Bunun tam tersi olarak genelde işçilerin mevcut ekonomik nitelikleri, ücretlerin üründen ücret yoluyla alacakları payın belirlenmesinde etken olmaktadır. Çünkü işçilerin sabrı, çalışkanlığı, zekâsı ve istekliliği ücretin düşük veya yüksek olmasında önemli faktörlerdir. Ayrıca üretim tekniklerindeki gelişme, buluşlar sermayenin artışından bağımsız gelişen ve ücreti etkileyen hususlardır. Kuramda bunlar ihmal edilmektedir¹⁹⁴.

Ücret Fonu Kuramının içeriği, daha önceden belirlendiği iddia edilen bir fonu kanıtlamaktan uzaktır. Aynı şekilde ücret ödemeleri için önceden belirlenen bir fonun varlığıyla sermaye arasında tayin edilmiş sistematik bir bağlantının bulunması veya bir önceki üretim sürecinde kullanılan emeğin ürettiği ürün için karşılığı emeğe ödenmiş ücretler ile iddia edilen ücret fonunun ilişkisi kanıtlanamamıştır¹⁹⁵. Gerçekte ödenen ücret miktarı, emeğin pazarlık gücü dâhil olmak üzere pek çok faktörlere bağlıdır. Çeşitli eleştirilere rağmen bu kuram 19. yüzyıl sonuna kadar etkinliğini sürdürmüştür.

c. Artık Değer Kuramı

Karl Marks'ın kurucusu olduğu Artık Değer Kuramı kendinden önceki Doğal Ücret ve Ücret Fonu Kuramlarından etkilenmiştir. Kuram "Ücretin Sömürü Kuramı" olarak da adlandırılmaktadır. Burada Marks emek karşılığı olmayan kazançların (rant, kar, faiz) ahlaki ve toplumsal değerlere göre elde edilmediğini savunmaktadır¹⁹⁶. Bu kurama göre sermaye sahibi, sermayesinin bir kısmını ücretlerin ödenmesine ayırmaktadır. Bu değişen sermayedir. Sermayenin diğer kısmı sabit malların satın alınması için ayrılmış bulunan sabit sermaye olmaktadır. Buna göre "artık değer" değişen sermayeden oluşmaktadır. İşverenler yaratılan artık değeri, yani karı değişen sermaye yerine sabit sermayeyi arttırmak için kullanmaktadırlar. Böylece değişen sermaye azalırken, sabit sermaye büyümekte ve ücretler azalmaktadır¹⁹⁷.

¹⁸⁷ Dunn, Rachel, s.36-37.

¹⁸⁸ Zaim, s.230.

¹⁸⁹ Zaim, s.228-229.

¹⁹⁰ Yücel, Asım;s. 5-6.

¹⁹¹ Taussig, F. W.; Wages and Capital, Augustus M. Kelley Publishers, New York, 1968, s. 82-84.

¹⁹² a.g.e., s. 84.

¹⁹³ Walker, Francis A.; The Wages Question: A Treatise on Wages and the Wages Class Macmillan and Company, London, 1888 s. II.XII.3-II.XII.5 .

¹⁹⁴ Walker, II.XII.6-II.XII.5 .

¹⁹⁵ Boulding, Kenneth-Kleinsorge, Lincoln-Schmitt, Hans-Otto, Pen Jan; "Classical Theories > Wages- Fund Theory " <http://www.britannica.com/eb/article-34225> (06.01.2005) .

¹⁹⁶ Öztürk, Nazım; "Ücret Kuramında Yeni Yaklaşımlar", **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi** 7/1, Ankara 2005, s. 34

¹⁹⁷ Artan, Sinan; Ücret Yönetimi ve Türkiye'deki Uygulama, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını No.239, Eskişehir, 1981, s.25-26 .

Marks, Artık Değer Kuramı'nda bunun nasıl oluştuğunu açıklamıştır. Bu yaklaşıma göre kapitalist piyasadan bina, makine, ham madde vb. üretim araçları ile işgücü temin eder. Sattığı ise tüketim veya kullanıma hazır veya üretim araçlarının üretiminde kullanılan yarı işlenmiş veya işlenmemiş maddelerdir. Alınan ve satılan mallar cari fiyatlar üzerinden olduğundan maddi değerlerle artık değer oluşmaz. Yeni değerde verimlilik söz konusudur. Çünkü üretim sürecinde bir mal diğer bir ürüne dönüşürken, üretim faktörlerinden yalnız işgücü belli süre içerisinde kendi değerinin üzerinde bir değer yaratır. Burada kapitalist, işçiye işgücünün değerini ödemekte, ancak kullanım değeri bunun üzerinde olmaktadır. Kapitalistin eline geçen artık değer bu şekilde oluşur¹⁹⁸.

Görüldüğü gibi kuramın temelinde, işçi sınıfının yarattığı toplam değer ile bu sınıfa kapitalistlerin ödediği ücretler toplamı arasında daima bir fark vardır. İşçiler ürettikleri ürün hasılasının bir kısmını elde edebilirler, işçilerin ürettikleri ürün fazlasının oluşturduğu aradaki fark kapitalist sınıfa intikal eder, kapitalist toplumun diğer emek dışı tabakaları da buna ortak olurlar. Bu durumda üreticiler toplam emeklerinin bir kısmını sömürücü sınıflar için harcamış olmaktadır. Artık değer miktarı işgücünün büyüklüğü, emeğin verimi ve işçinin gerçek ücretini oluşturan malların miktarına bağlı üç faktöre göre değişir¹⁹⁹. Bu bağlamda sermaye yalnız geçinecek imkânları, üretimde kullanılan emek girdisini, ham maddeleri ihtiva etmez, yalnız maddi (mal) ürünleri de kapsamaz, sermaye özünde bütün mübadele değerlerini sahiplenir. Bunun doğal sonucu olarak sermaye yalnız maddi üretimin toplamı değil, her türlü, mübadele değerlerini ve sosyal değerleri içeren yararlı malların bütünüdür²⁰⁰.

Artık Değer Kuramın kendisinden öncekilerinden farkı, ücret kuramını tarihsel olayların ışığında, ekonomik açımları sosyo-ekonomik ve politik ortamdaki değişimleri dikkate alarak yorumlamasıdır. Ücret ilişkilerinin üretimin bir özelliği haline dönüşmesiyle, ortaya çıkan sermaye emek mücadelesine açıklama getirme ihtiyacı böyle bir kuramın gelişmesinde etken olmuştur. Bu dönemlerde ücret kuramları sermayenin emeğe karşı korunmasına destek veren politik bir işlev üstlenmiştir²⁰¹. Marks'ın kuramı ile diğer emek esaslı ücret kuramlarının benzerlikleri bulunmaktadır.

2. Talep Yönlü Ücret Kuramları

Onsekizinci yüzyılda ücret düzeyinin belirlenmesinde emek değerini esas alan klasik kuramlara karşın, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında geliştirilen kuramlar üretimin diğer faktörlerini ön plana çıkaran yaklaşım sergilemişlerdir.

a. Marjinal Verimlilik Kuramı

¹⁹⁸ Selik, Mehmet; Marksist Değer Teorisi, Ekim Yayınevi, Ankara, 1969 s.90-94 .

¹⁹⁹ Öztürk; s.35

²⁰⁰ Zaim, 232.

²⁰¹ Selik, s.98-99.

19. yüzyılın sonlarına doğru Marjinal Verimlilik Kuramı ile ekonomistler yalnız emeğe değil, diğer üretim faktörlerine de eğildiler. Daha önce Smith'in gözlemlediği emeğin verimliliği ile ücret düzeyi arasındaki ilişki, bir ücret kuramı olarak Alman ekonomist Thünen tarafından 1826 yılında geliştirildi. Daha sonraları Avusturyalı, İngiliz ve Amerikalı ekonomistler kurama katkıda bulunmuşlardır. Büyük ihtimalle, bu yaklaşıma ilham veren Marks'ın Artık Değer Kuramı olmuştur²⁰².

Marjinal Verimlilik Kuramı, faktör piyasalarını ve kısa dönemli üretim sürecini, girdileri yönüyle analiz eden bir kuramdır. Burada gerekli üretim faktörlerine olan talebin oluşum nedenlerine açıklama getirme amaçlanmaktadır. Bu yaklaşımın temel anlayışına göre işletmeler kar maksimizasyonu sağlama amacıyla, üretim girdilerinin verimliliğiyle bu girdilerin maliyetini karşılaştırma yöntemine başvururlar²⁰³. Dolayısıyla ücretleri emeğin verimliliği belirlemektedir.

Kuramın gelişme gösterdiği 19. yüzyılın sonunda yaşam standardındaki iyileşmenin nüfus artışı azalttığı anlaşılmıştır. Bu görüş doğru olduğu takdirde, (göçmenlerin yerleşmesi dışında) gelişen durumun toplam emek arzını frenleyici etki yapması, dolayısıyla ücretlerde artışa neden olması gerekir. Ayrıca yüksek ücretlerin işçi verimini arttırdığı tespit edilmiştir. Böylece emeği yalnız sabit bir iş yükünden ibaret gören anlayış değerini yitirmiştir. Yeni emek görüşü, emeğin itibari (nominal) değeri ile gerçek değeri arasında ayırım yapmaktaydı. Bundan çıkan sonuç; yüksek ücret emeğin verimliliğini arttırdığına göre, verimlilik artışının da, emeğin üretimdeki maliyetini düşüreceği şeklindedir. Böylece sermaye sahipleri paralarını daha fazla kar sağlayabilmek için yatırma yönlendireceklerdir. Bu bağlamda hem faiz, hem de ücret gelirlerini sırasıyla sermaye ve emek faktörlerinin son birimlerinin katkısını toplam üretime katkı değerinden çıkardıkları Thünen karşılaştıran Thünen analizinde, sermaye ve emek oranlarının miktarlarını değiştirerek bazı sonuçlara ulaşmıştır. Thünen emek miktarına göre düzenlenen bu araştırmanın benzerini, üretime katılan işçi sayısını sabitleyerek değişen sermaye miktarına göre de tekrarlamış ve araştırmalar sonucunda ücret oranının en son emek birimi ve son birim sermayenin faiz miktarının ürün miktarında sağladığı artışa göre belirlendiğini açıklamıştır²⁰⁴. Bu sonuçlar Marjinal Verimlilik Kuramında ilave işçi kullanılması ile işçilerin sağlayacağı üretim artış değerinin işçi ücretlerine eşit olduğu düzeye kadar devam ettiğini, buradan sonra ilave işçi kullanılmaya devam edilmesi durumunda ücretlerin (maliyet) marjinal değerini aştığını göstermektedir²⁰⁵.

Üretim sürecinde ücret, çalıştırılmakta olan son işçinin katkısına işverenin değer biçtiği kıymettir. İşveren çalıştıracağı işçi sayısını hesaplarken son işçiye ödenmesi gereken ücret miktarını, toprak, sermaye birimlerinin maliyeti ve aldığı riske karşı elde etmek istediği kar beklentisi ile karşılaştıracaktır. Belirli bir grupta çalıştırılmakta olan bütün işçilerin ücret haddini, son işçinin temin ettiği hâsıla tayin edecektir²⁰⁶. Marjinal Verimlilik Kuramı ücret düzeyinin belirlenmesine ek olarak ücret farklılaşmasına da açıklama getirmektedir. Kurama göre marjinal ürünün miktar veya kalitesi ücret farklılıklarının da nedenidir. Nitelikli işçilerin ücretleri ürettikleri marjinal ürünü yüksek olduğundan ücretleri daha yüksektir.

Marjinal Verimlilik Kuramına yöneltilen eleştiriler günümüzde emeğin marjinal verimliliğinin ölçülmesindeki zorluk, serbest piyasa şartlarının bulunmaması, işgücü piyasasının karmaşık yapısının işçilere en iyi iş fırsatını yakalama şansı vermediği, işçi gruplarının homojenliğinin bulunmadığı gibi nedenlerle yanlış varsayımların üzerine kurulduğu şeklindedir. Öte yandan çağdaş ekonomilerde bazen tekel veya tekele yakın şartlar oluşmakta, birkaç büyük üretici işletme, diğer tarafta güçlü sendikalar pazarlık güçlerini kullanabilmektedirler. Bu koşullarda ücretlerin analizinde marjinal verimlilik yaklaşımını referans olarak kullanmak sağlıklı sonuçlar alınmasında yeterli olamaz. Ancak tekelleşmiş bir emek arzı ve işveren cephesi söz konusu ise her iki tarafın ulaşma gayretinde oldukları hedefleri saptamada yararlı olabilir. Bu nedenlerle kuram işletme çapında yararlı olabilmekle birlikte makro düzeyde yetersiz bulunmaktadır²⁰⁷. Marjinal Verimlilik Kuramında istihdam koşullarının üzerinde fazla durulmaması kuramın diğer eksik yönünü oluşturur.

b. Satın Alma Gücü Kuramı

Yirminci yüzyılın başlarında emek talebini istihdamla ilişkilendiren bu kuramın kurucusu, John Maynard Keynes isimli İngiliz ekonomisttir. Keynes görüşlerini 1935 yılında yayımladığı "İstihdam, Faiz ve Para Genel Kuramı" adlı eserinde toplamıştır. Keynes'in klasik iktisat kuramlarına göre temelden farklı yaklaşımları bulunmaktadır. Bunlardan birisi istihdamla ilgili olanıdır. Keynes'in Genel İstihdam Kuramı, işsizlik ve düşük üretime yol açan ekonomik krizlerin nedeni olarak talep yetersizliğini görmektedir. Görüşün

²⁰² Douglas, Paul; *Theory of Wages*, Augustus M. Kelley, Bookseller, New York, 1964, s. 34 .

²⁰³ Dunn, Rachel, s.39-40.

²⁰⁴ Douglas , s 34-35.

²⁰⁵ Lordoğlu, Kuvvet-Törüner, Mete-Özkaplan, Nurcan; *Çalışma İktisadı*, Beta Yayınevi, İstanbul,1999, s.145.

²⁰⁶ Zaim, 1997, s.234.

²⁰⁷ Dunn, Rachel, s.42.

temelinde ise, talep yükseldiğinde üreticilerin yatırımlarını arttıracakları varsayımı bulunmaktadır. Bu amaçla devlet kriz dönemlerinde "telafi edici para politikası" uygulayarak özel tüketim ve yatırım harcamalarını uyarmalıdır²⁰⁸.

Satın Alma Gücü Kuramı ücretler, istihdam ve üretim ilişkileriyle ilgilendiğinden tam bir ücret oluşum kuramı olarak görülmektedir. Bu nedenle Genel İstihdam Kuramı ile aynı öğelere sahiptir. Bu yaklaşımda tüketim ve yatırım yoluyla harcamaların ekonominin canlı tutulmasındaki önem vurgulanmaktadır. Ücretlerin düşmesi ile istihdam hacminin artması her zaman gerçekleşebilecek bir durum değildir. Çünkü üretim teknolojisinde değişiklik olmadığı durumda, istihdam düzeyini, emeğin marjinal verimini ve gerçek ücreti belirleyen etken toplam efektif taleptir²⁰⁹.

Keynes'e göre iradi işsizlik yoktur. İşgücü arz talep dengesi tam istihdam düzeyinin altında gerçekleşmektedir. Keynes piyasa mekanizmasının tam istihdamı sağladığı konusuna katılmamakta, ayrıca klasik görüşe göre işleyen ekonomide hem varlık, hem de gelirin adil olmayan bir şekilde dağıldığına dikkat çekmektedir. Keynesin ücret oluşumunu analizdeki yaklaşımının diğer klasik ekonomistlerden farkı; mevcut sistemi, içinde bulunulan ortamdan soyutlanmış bireylerden oluşan topluluklar olarak düşünmemiş olmasıdır. Bu yaklaşıma göre ekonomik yaşamda bireyler birbirinden soyutlanmış konumda olamayıp, belkisi birbirlerini etkileme durumundadırlar. Örneğin bir bireyin tasarruf veya yatırım kararı bu kararda katkısı olmayan diğer kişileri etkilemektedir. Keynes'in yaklaşımında normal ekonominin işleyişinde para dolaşımı etkilidir. Çünkü bir bireyin harcaması ile diğer bireyin gelirini oluşturan bir karşılıklı etkileşim söz konusudur²¹⁰.

Keynes'e göre milli gelir ile istihdam düzeyi arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Her ikisi de ekonomideki toplam harcamalar ile belirlenmektedir. Harcama şekilleri ise tüketim ve yatırım harcamalarıdır. Milli gelir ve istihdam düzeyi toplam harcama düzeyi ile bağlantılı olduğundan, tam istihdam düzeyini yakalamak ve devamını sağlamak için toplam harcama seviyesinin belli bir noktaya kadar ulaşması ve bunun korunması gereklidir²¹¹.

Bu bağlamda fiyatlara gösterilen tepkiler açısından daha değişik yaklaşımlara rastlanmaktadır. Girişimcilerin düşürülmüş ücret düzeyine bakış açıları, bunu daha fazla kar kazanma yönünde teşvik edici bir işaret olarak görmelerindedir. Bu durumda yatırımlarını artırarak daha düşük ücret düzeyinde daha fazla insan istihdam edebilirler. Eğer girişimciler düşen ücret düzeyine daha fazla bir talep daralması şeklinde bakacak olurlarsa yatırımlarını azaltabilir veya en azından aynı düzeyde muhafaza ederler. Bu durumun ortaya çıkması halinde ise toplam harcamalar azalır, istihdam daralır²¹².

Keynes'in 1930'lar ve sonrasında günümüze kadar büyük kabul gören görüşlerine göre; krize bağlı işsizlik ekonomiyi tam istihdama taşıma özelliğine sahip olduğu ileri sürülen işgücü piyasasındaki rekabetten kaynaklanmamaktadır. Daha önceki kuramlarda kabul gören ve işgücü piyasasında emek arz ve talebi dışındaki diğer etkenlerin sabit kaldığı varsayımları gerçeğe bağdaşmamaktadır. İstihdamdaki değişiklikler tüketim ve yatırımların birer fonksiyonudur ve işgücü piyasasındaki arz talep dengesi tam istihdam düzeyinin aşağısında oluşabilir²¹³.

Toparlanacak olursa ücretler bir ülkede ulusal gelirin büyük bir bölümünü oluşturduğundan, ücretlerdeki değişim tüketim üzerinde etkili olmaktadır. Ücretleri düşürerek tüketimi azaltmak ise mal ve hizmetlere olan talebi azaltmak anlamına gelmektedir. Böyle bir gelişme sonrasında doğal olarak istihdam genişlemeyecek aksine daralacaktır. Eğer ücretler fiyatlardan daha hızlı düşerse, emeğin kazandığı gerçek ücretler de büyük ölçüde düşerek tüketimi düşürecektir. Bu durum beraberinde artan işsizliği getirecektir.

Bu kuram, bireye bağlı psikolojik düşüncelerin yanısıra daha objektif olarak ölçülebilen diğer davranış kalıplarına da dayanır. Bu bağlamda kamu harcamaları ve yatırımları toplam harcamaları oluşturduğundan bu kuram, ekonomi çarkının işleyişinde politik etkenlerin ekonomik etkenler kadar işlevsel olduğunu öne sürer, yine devletin vergi düzeninin kişilerin özel harcamalarının etkilemesi, ekonomiyi de etkilemektedir. Bu yönleri ile kuramın uygulanabilirliği işletmelerden çok genel ekonomi bazında geçerlidir²¹⁴.

c. Pazarlık Gücü Kuramı

Pazarlık Gücü Kuramı İngiliz Ekonomist Alfred Marshall (1842-1924) tarafından geliştirilmiştir. Kuramın temelinde ücretlerin ve çalışma koşullarının işgücünün temsilcileri (genelde sendikalar) ile yönetim arasında görüşmeler yoluyla belirlenmesi vardır. Toplu pazarlık, üzerinde uzlaşmaya varmış kurallara göre yürütülür. Pazarlık Gücü Kuramı, diğer ücret kuramlarından daha geniş olarak ücretlerin yanısıra, çalışma süreleri ve iş koşulları ile diğer sosyal hakların da belirlendiği bir içeriğe sahiptir. Adam Smith, daha kendi döneminde işverenlerin işçilere kıyasla aralarındaki örgütlenme kolaylığı, finansal olarak işçilere göre gelir kaybına dayanma olanaklarının fazlalığı gibi nedenlerden dolayı daha büyük bir pazarlık gücünü ellerinde bulunduklarını işaret ederek, kuramın alt yapısının oluşmasına katkı yapmıştır²¹⁵.

²⁰⁸ Keynes, John Maynard; The General Theory of Employment Interest and Money, Macmillan Company, London, 1961, s. 377.

²⁰⁹ Aktan, C. Can; Politik İktisat, Anadolu Matbaası, İzmir, 2000, s.32-34.

²¹⁰ Keynes, s.372-373.

²¹¹ Yücel, s.50-51.

²¹² Keynes, s. 379.

²¹³ Dunn, Rachel, s.43,

²¹⁴ a.g.e, s.45 .

²¹⁵ Muthoo, Abhinay; Bargaining Theory with Applications, Cambridge University Press, London, 1999, s. 14-15.

Belirtilen bu saptama 1898 de John Davidson isimli ekonomist tarafından geliştirilmiş, kuramlaştırılmıştır. Bu kurama göre ücret oluşumu büyük ölçüde karmaşık bir süreçtir ve tek bir etkenden çok, başta işgücü piyasasının tarafları olan sermaye ve emeğin pazarlık güçlerinin karşılıklı birbirini etkilemesi olmak üzere çeşitli etkilere açıktır²¹⁶.

Pazarlık Gücü Kuramı sendikal hakların gelişmesiyle ağırlık kazanmıştır. Emeğin karşılığı olan ücretin değerini, diğer üretim faktörleri gibi koşulsuz ve korumasız olarak piyasa şartlarında oluşmasını beklemek, gelişen demokrasi ve insani değerler açısından ihtiyaçların son derede istikrarsız durumların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Mali imkânları elinde tutan sermayedarın, çok üstün pazarlık gücü karşısında, tek tek işçilerin haklarını alması mümkün değildir. Bu nedenle çağdaş bütün anayasalarda emeği ve sosyal hakları koruyan konular yer almıştır²¹⁷. Pazarlık Gücü Kuramı, Doğal Ücret Kuramı ile Ücret Fonu Kuramlarına göre emeği örgütleyen kuruluşlar için cazip kavramsal yapıya sahiptir. Bir sendikanın pazarlık gücü yalnız kendisini bireysel temsil edebilen kişilere göre çok daha yüksektir. Tarihi süreçten bakıldığında burada emeğin etkinliğinin örgütlenerek arttığı ifade edilebilir.

Kuram temelde ücretin sermaye ve emek unsurlarını temsil eden güçlerin aralarındaki pazarlık sürecinde oluştuğu ve burada tarafların pazarlık gücünün belirleyici faktör olduğu görüşüne dayanmaktadır. Bu görüşe göre ücret seviyesinin oluşumunu, otomatik iktisadi mekanizmaların yerine işçi ve işverenlerin davranışları belirler. Ayrıca işgücü piyasasında çok çeşitli ve birbirine karşı olan güçler vardır. Yalnız emek arz ve talep mekanizmasının işlemesi ile ücret haddi oluşmaz. Ücret haddinin “en yüksek” ve “en düşük” sınırları vardır. İşverenin ödeyebileceği en fazla ücret miktarı “ücretin en yüksek haddini”, emeğin arz edenlerin razı olabileceği asgari miktar da ücretin “en düşük haddini” göstermektedir. Bu iki seviye arasında çeşitli ücret hadleri bulunmaktadır²¹⁸.

Ücretlerin oluşumunda hâkim olan ne tek bir etken veya bir etken bileşimi, ne de sabit bir ücret düzeyi vardır. Çünkü işgücü piyasasında değişik ücret düzeylerinin bulunduğu pek çok olasılık aynı anda mevcut bulunmaktadır. Bu seçeneklerin tavan sınırını, yani ücretin en yüksek haddini işverenin bazı işçileri kiralama kabul etmediği ücret düzeyi oluşturur. Bu üst limitin oluşumunda işçilerin verimliliği, rekabet şartları, yatırımın büyüklüğü ile işverenin gelecekteki kar beklentisine ilişkin düşünceler belirler. Ancak toplu pazarlık mesleki, coğrafi ve iş kolları arasındaki ücret farklılaşmasını azaltır²¹⁹.

Taban veya en düşük limit ise işçinin işverene önerdiği ücret düzeyinde hizmet etmeyi kabul etmeyeceği ücret düzeyidir. Bu düzey belli başlı olarak asgari ücret mevzuatı, işçinin yaşam standardı, işçilerin genel istihdam şartları hakkındaki değerlendirmeleri, kendi emsallerine ödenen ücretler konusundaki bilgi derecelerine bağlı olarak oluşur. Ne üst, ne alt limit sabit olmayıp aşağı-yukarı hareketlidir. Bu hareketli pazarlık alanında ücretlerin oluşumunu tarafların pazarlık gücü belirler. Ancak sendikaların ücret artışları konusunda esnek davranmaması işvereni emek yerine sermaye ikame etmesine yol açarak istihdamın azalmasına yol açabilir. Tarafların pazarlık güçleri, ücret seviyesinin iki sınır arasında alacağı yeri belirlerken, işverenin işçiye olan ihtiyacının ivediliği de önemli rol oynar²²⁰. Tabii burada her iki sınır bazı şartlara bağlıdır. Bunlar aynı üretim dalında faaliyet gösteren firmaların rekabeti, emek verimliliği, sermayenin emeği ikame etme imkânı, kredi faizleri işverenin ödeme gücünü belirler. Bunun karşısında tek olarak emeğini pazarlayan işçinin pazarlık gücü çok sınırlıdır. Sendikalaşma emeğin pazarlık gücünü dolayısıyla, artan refahtan aldıkları payı artırır.

Pazarlık Gücü Kuramı da çeşitli açılardan eleştirilmektedir. Bunlardan en önemlisi, bu kuramın yalnız bir ücret kuramı olmadığı, kısa dönemde ücret düzeyleri bakımından geçerli olduğu savıdır. Bu yönüyle kuram (Ücret Fonu, Marjinal Verimlilik Kuramlarında olduğu gibi) uzun dönem için geçerli kuralları ortaya koyamamaktadır²²¹.

3. Güncel Ücret Kuramları

Yirminci yüzyılda ortalarından itibaren ekonomistler, işgücü piyasalarına ilişkin değişken ekonomik modelleri geliştirerek bunları pratikte denemişlerdir. Güncel ücret kuramları emek arzı, emek talebi, araştırma süreci, toplu pazarlık, farklı ücret yapıları, ilave avantajlar ve parasal ücretin genel düzeyleri üzerine inşa edilmektedir²²².

a. Yeni-Liberal Ücret Kuramı (Arz Talep Çözümlemesi)

Keynes'in geliştirdiği Satın Alma Gücü Kuramı, 1950-70 döneminde altın çağını yaşamış ve büyük ekonomik büyüme ve ücret eşitsizliklerini giderici rol oynamıştır. Ancak bu olumlu süreç 1970'lerin ikinci yarısından sonra hızlı artan fiyatlar ve yükselen işsizlik

²¹⁶ Zaim, s.229.

²¹⁷ Talas, 1972, s.348-349.

²¹⁸ Reynolds, Masters, Moser, s. 282-284.

²¹⁹ Levitan, Mangum, Marshal, s.264-265 .

²²⁰ Fossum John A, Labor Relations, Industrial Relations Center, University of Minnesota, Illinois, 1989. s.162-163.

²²¹ Öztürk, s. 39

²²² Atchison, Thomas J.-Belcher, David W.-Thomsen, David J.; “Internet based Benefit & Compensation Administration”, Chapter 3, Economic Theories of Compensation, Distance Learning Center Overview Textbook, **Economic Research Institute**, Tennessee, 2000, s.37-38.

nedeniyle sekteye uğramıştır. Bütün bu gelişmeler Yeni-liberal Ücret Kuramının ortaya çıkışına uygun şartları hazırlamıştır²²³.

Yeni-liberal Ücret Kuramı, 1973 Dünya Petrol Krizinin şoku sonrasında önceki kuramların ekonomik konuları açıklamakta yetersiz kalması sonucu geliştirilmiştir. 20. yüzyılın sonundan itibaren geçmiş dönemlerin referanslarından örneğin Marjinal Verimlilik Kuramına ilişkin deneye dayalı bulguların, teknolojik ilerlemenin hızlandığı bir dönemde artık bu kuramı desteklemediği görülmüştür. Çünkü üretimde tam kapasitenin ötesinde bir artış ancak son teknolojiye uyumlu teçhizata yeni yatırım yapmakla mümkündür. Bu teknolojik değişiklik ise verimliliği daha arttırıcı yönde gelişme sağladığından, talep ve üretimin eş zamanlı büyüme trendini izlediği süreçte kullanıma sunulmakta, bu durumda yeni teknoloji ile üretime katılan ek emeğin girdisi Marjinal Verimlilik Kuramına göre azalmamakta, bilakis verimlilik artmaktadır. Bu durumda daha fazla üretim sağlayan emeğin, daha fazla ücret alabilme olanağı doğmaktadır²²⁴. Böylece Marjinal Verimlilik Kuramındaki istihdam daralması ücretlerin düşeceği savı geçerliliğini koruyamamaktadır.

Yine Ücret Fonu Kuramı güncel koşullarda değerlendirildiğinde, bu kuramın temel esprisi olan, istihdam arttığında ücret için tahsis edilebilecek fonun sınırlı olması nedeniyle ücretler düşmelidir savı geçerliliğini koruyamamaktadır. Çünkü artık ücretler emek verimliliğine endekslidir, verimlilik artışı ise, karı artan işverenin ücrete tahsis edeceği imkânları da arttırmaktadır. Diğer taraftan sosyal güvenlik sistemlerinin işlediği toplumlarda sosyal yardımların mevcudiyeti nedeniyle, ücretlerin aşağı çekilmesi şeklindeki müdahaleler işsizliği azaltmamakta, bilakis arttırmaktadır. Her iki kuram da teknolojinin nispeten yavaş geliştiği döneme rastladığından, hızlı teknolojik gelişimin emek verimliliğini arttırıcı etkisi karşısında yeterli olamamaktadırlar. 19.yüzyılın liberal ekonomi anlayışının 20.yüzyıla uyarlanması şeklinde yorumlanabilecek yeni-liberal kuramın dayandığı esaslar;

- i) Ekonomik yaşamda kişi ve kurumların tam bir rasyonalite ile hareket ettiği,
- ii) Bu ortamda duyguların rolünün olmadığı,
- iii) Sistemin çalışmasının sentezci ve matematiksel olduğu,
- iv) Ekonomik ilkelerin işlerlilik boyutlarının evrensel olduğu,
- v) Bu kuramda deneye dayalı kanıt ve verilerin rolünün sınırlı olduğu,
- vi) Piyasaların hesaba katılan tek etmeni oluşturduğu şeklindedir²²⁵.

Sıralanan varsayımlara göre ücret oluşumu, arz-talep faktörlerine dayanır ve işgücü arz-talebinin keşiştiği yerde denge ücret düzeyi oluşur. Bu ücret ve istihdamın bulunduğu noktada işsizlik kalmamaktadır. İşgücü piyasasında işgücü fazlalığı oluştuğunda ise, bu ücretleri aşağı hareket ettirerek talebi arttıracak ve yeni denge düzeyine ulaşıldığında işsizlik yine kalmayacaktır. Eğer işsizlik varsa bu daha yüksek ücret beklentisinden oluşan iradi işsizliktir.

Diğer taraftan yeni-liberal kuramda, ücretlerin oluşumunda işgücü piyasasında var olan dengesizliklerden yararlanılmaktadır. Düzgün işlemeyen işgücü piyasalarının en büyük özelliği parçalanmış olmalarıdır. Bu tarz piyasalarda, kadınlara, etnik azınlıklara, çocuklara, yaşlı işçilere ve diğer ekonomik ve sosyal açıdan dezavantajlı durumda ve pazarlık gücü bulunmayanlara öncelik tanınır ve istismar edilirler. Düşük pazarlık gücü düşük ücretlerin yükselmesini önleyerek, daha yüksek kar ve düşük fiyat oluşumuna imkân sağlar²²⁶.

Ancak bütün bu savlar ekonomik yaşamın açıklanmasında yetersiz kalmaktadır. Bunun başlıca nedenleri; ekonomik öznelerin tam rasyonel davranmamaları, evrensel ilkelerin az olması, gerçekçi kanıtların ve kurallar sisteminin zaman ve mekâna göre farklılık göstermesi ve belki en önemlisi ise işgücü piyasası kurumları, toplumların sosyal, ekonomik politika ve ideolojilerinin ekonomik olaylar ve işgücü piyasalarında belirleyici rol oynamalarıdır. Bunu biraz açarsak aşağıdaki bulgularla karşılaşılmaktadır.

²²³ Wilkinson, Frank ; "The Theory And Practice of Wage Subsidisation: Some Historical Reflections", Centre for Business Research, **University of Cambridge**. Working Paper No. 201, London, June 2001, s 19.

²²⁴ Bulutay, Tuncer; Ücretler, Gelir ve Ücret Dağılımları, DİE Yayını, Ankara, 1999 s.11-12.

²²⁵ a.g.e, s.12.

²²⁶ Wilkinson, s.19-20.

Yeni-liberalizm 1970'lerden sonra gelişen bir şekilde para mekanizması kontrol sistemleri ile enflasyonu kontrol altına almayı, vergi indirimleri ile bağlantılı olarak sosyal yardımları azaltmayı ve bu yolla tam istihdam sağlama şeklinde bir politikayı izlemiştir. Bundaki beklenti, gelir dağılımındaki eşitsizliğin artması ve piyasaların serbestleştirilmesi yoluyla ekonominin büyük performans kazanacağı ve yüksek hızda büyüyen bir ekonominin bir noktadan sonra gelir adaletsizliğini çözerek herkese yarar sağlayacağı şeklindedir. Ancak ücretlerin göreceli olarak düşürülmesi, aşırı boyuttaki kuralsızlaştırma, sendikaların zayıflatılması, sosyal yardımlarının kısılması ve bunlardan yararlanma koşullarının içice zorlaştırılması tarzındaki uygulamalarla hayata geçirilen yeni-liberal çözüm, vaat ettiği hiçbir gelişmeyi gerçekleştirilememiştir. Belakis yüksek işsizlik kalıcılığını arttırarak sürdürmüş ve yoksulluk büyük boyutlarda artış göstermiştir. Bu bağlamda endüstrinin zayıflatılması ve artan kuralsızlaşmayla ufaltılan firmalar orta direk denilebilecek sosyal sınıfın elindeki işleri alarak, onları ya düşük ücretli işleri kabul etmeye, ya da işsiz kalmaya mahkûm etmiştir. Bunun yanı sıra iş fırsatlarından yararlanma konusunda kutuplaşma artmış, kazancın dağılımında büyük eşitsizlik ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda yoksulluğun yaygınlaşması, işsizliğin arttırdığı becerilerin yok olması, geleneksel becerilerin bulunmaması, düşük düzeyde eğitim, az iş deneyimi vb. nedenlerle daha da hızlanmış, kapitalizmin geçmişteki yaygın yoksulluk ortamı yeni-liberal karşı reform sürecinin sonucu olarak geri dönmüştür²²⁷.

Emeğin engellerine karşılık yeni-liberal çözümlemede bilişim teknolojisinin de desteği ile mali piyasaların kuralsızlaştırılması, sermayeye benzeri görülmemiş akışkanlık sağlamıştır. İşletme yöneticileri de emek kiralama ve ücret politikalarını, akışkan sermayenin kısa dönemli kar isteğine göre şekillendirilmektedirler. Bu bağlamda işçiler esnek çalışma usullerinin egemenliği kullanılarak, belirli süreli hizmet akitleriyle veya kısmi süreli istihdam edilerek işsizlik endişesinin artan stresinde koşullandırılmakta, ortak dayanışma ve kolektif standartların dışına itilmektedirler²²⁸.

Sonuç olarak Yeni-liberal Ücret Kuramında, teknolojinin hızla gelişen potansiyeli, yeni-klasik görüşlerin tüm ülkelere dayatılması, siyasi konjonktürün de uygun ortam sağlaması nedeniyle günümüzde boyutları giderek genişleyen küreselleşme ile ulusal sınırlara karşı serbestlik ve akışkanlık kazanan sermaye hareketlerinin uluslararası boyutlarda ekonomik krizlere açık belirsizlik ortamı artırdığı ifade edilebilir. Bu ortamda ücretleri koruyan ve ulusal ölçekteki ekonomilerde büyük özveri ve mücadelelerle kazanılan ezeli emek-sermaye rekabetindeki denge, sermaye lehine değiştirilmiştir. Yeni-liberal Ücret Kuramının ücret oluşumu çözümlenmesi, kamunun dışarıda bırakıldığı işgücü piyasasında salt olarak arz talep dengesi olmaktadır. Örgütlenme olanaklarını kaybeden ücretler bundan olumsuz yönde etkilenmektedir.

b. Tamamlayıcı Yeni-Liberal Ücret Kuramları

Yeni-liberal ücret kuramını takviye etmek, bu kuramın uygulamasında ücret farklılaşması gibi güncel gelişmelere açıklık getirme amaçlı tamamlayıcı bazı kuramlar geliştirilmiştir.

(1) Beşeri Sermaye Kuramı (Human Capital Theory)

Kuramın fikri gelişmesi İngiliz ekonomistleri William Petty (1623-1687), Adam Smith'e (1723-1790) kadar uzanmakla birlikte, esas olarak Amerikalı ekonomistler Gary Becker ve Theodore Shultz tarafından geliştirilmiştir.

Kurama göre personel için artış gösteren bir gelir, işveren için bir yatırım aracı olarak görülen kuramsal ve deneyime dayalı eğitimin masrafları pahalı olmaktadır. İlave eğitim katkısı doğal bir kabiliyet olmadıktan çalışmaları arasında yarattığı gelir farklılıkları doğal karşılanmalıdır. Çok genel hatlarıyla beşeri sermaye, okuyup yazma yeterliliği, özelde ise endüstri dallarından birinde belirli beceri kazanılması olarak görülebilir. Ancak insani yatırım ile personelin normal tüketimi arasında kesin çizgilerle ayırım yapmak kolay değildir²²⁹.

Ayrıca yükselen ekonomik bilgi kapsamında beceri ve bilgi sermayesi, artan bir sermaye türünü oluşturmaktadır. İşletmelerin rekabet gücü, sosyal kurumlar ve ülkeler artık fiziki varlık veya kaynaklara kesin çizgilerle bağımlı olma durumunda değildir. Burada denkliği sağlayan fiziki olmayan değerlerdir. Bu durum işletmeleri beşeri sermaye yatırımının önemine yaklaşımları ve bugün yatırım yaparak deneyim gücü ile karlarını en uygun düzeye çıkarma konusundaki duyarlılıklarını arttırmaya yönlendirmektedir. Beşeri Sermaye Kuramı; ilave tecrübe, eğitim ve görev başı eğitiminin iş gücünün kalitesi üzerindeki etkilerini inceler. Ayrıca işçi ve işverenin beşeri sermaye yatırım kararları, farklı eğitim görmüş kişilerin yaşa göre kazanç profilleri araştırılır. Yaşam boyunca kazancın, ilave eğitim maliyetinden fazla olması beklenir. Örneklerde devamlılık gösteren eğitimin düşük ücretlerde daha çok getirisi olduğu görülmektedir. Sonuçta bu kuram ilave tecrübe, eğitim ve görev başı eğitiminin iş gücünün kalitesi üzerindeki etkilerini inceler. Ayrıca işçi ve işverenin beşeri sermaye yatırım kararlarını analiz eder. Farklı eğitim görmüş kişilerin, yaşa göre kazanç profillerinin ne olduğu araştırılır ve yaşam boyunca kazancın ilave eğitimin maliyetinin karşılığında fazla olması beklenir. Bu tarz devamlılık gösteren eğitimin düşük ücretlerde daha çok getirisi olduğu görülmektedir. Beşeri Sermaye Kuramı tam bir ücret kuramı olmaktan çok gelişen teknoloji ile bilgi toplumuna dönüşüm sürecindeki ücret farklılaşmasına ağırlık veren görüşleri içermektedir denilebilir²³⁰.

(2) Kolektif Bireyselci Ücret Kuramı

Yeni-klasik görüşlerin amacının genelde ABD'nin ekonomik yaklaşımlarını diğer uluslara yayma olduğu söylenebilir. Bu kuram Amerikan Endüstrisinin önünde hiçbir engel ve limit olmadığı, kapitalizmin hiçbir rakip sistemle karşı karşıya olmadığı bir ortamı öngörmektedir. Kuramın geliştiricisi Francis Walker, sanayinin getireceği nihai bolluktan şüphe edilmemesi gerektiğini savunmakta, emek ve sermaye arasında çatışmaların olabileceği şeklindeki korkuların yersizliğini ileri sürmektedir. Walker'e göre endüstrinin direksiyonundakiler emeği zora koşanlar şeklinde algılanmamalıdır. Çünkü ekonomik bolluğa ulaşıncaya doğal olarak karın sağlayıcısı işçi de emekteki payı oranında hakkını fazlasıyla alacaktır. Bu nedenle Ricardo'dan Marks'a kadar her zaman girişimcileri kazançlı gösteren ekonomik kuram ve analizler sağlıklı değildir. Ayrıca Ücret Fonu Kuramı da doğru bir yaklaşım değildir.

Walker'a göre ücret toplam üretimden kira, faiz ve kar gelirleri düşüldükten sonra kalan emeğin payı olmaktadır. Ancak buradaki büyük ve tehlikeli yanlış anlama çeşitli ortamlar (işçiler, sermayedarlar, rant ve faiz geliri sahipleri) arasında payları artan üretim oranında arttırmak olabilir. Bu nedenle özellikle karın üretimdeki payını almadan ücretler ile oynamak tehlikelidir. Kuramın bölüşüm konusuna yaklaşımı kısaca böyledir. Diğer taraftan karın alacağı pay belirleninceye kadar ücretler zayıf bir konumda

²²⁷ Wilkinson, s. 26.

²²⁸ Bourdieu, s.34.

²²⁹ Reynolds, Masters, Moser, s.79-80.

²³⁰ Dunn, Rachel, s 47-48.

bulunmalıdır²³¹. Bu hususlar yeni-klasik kuramların karlıları korumaya endekli özelliğini sergilemekte ve giderek emek aleyhine gelişen bir gelir dağılımına meşru zemin kazandırmaya amacı algılanmaktadır.

(3) Şok Kuramı (Shock-Based Theories of Cycle)

Yeni-liberal temele dayalı ekonomik kuramlardan biri Şok Kuramı olarak isimlendirilmektedir. Kuram bazı ekonomistlerce Ekonomik Devresel Değişim Kuramı (Real Business Cycle Theory) olarak da adlandırılmaktadır. Farklı isimler altında olmakla beraber bu kuram esas olarak kapitalist ekonomide meydana gelen devresel şok (veya krizleri) açıklamaya çalışmaktadır.

Kuram 1961 yılında John Muth ve birlikte çalıştığı Robert Lucas isimli ekonomistler tarafından geliştirilmiştir. Burada temel fikir ekonominin devresel özelliklerinin parasal kriz veya beklentilerdeki değişiklikler yerine teknolojik krizlerden kaynaklanabileceği varsayımını araştırmaktır. Diğer taraftan kamusal harcamalarda yaşanacak kısıtlamalar, ekonomik devresel özelliklere göre şokların ortaya çıkış nedenleri olabilir²³².

Bu kurama göre pazardaki arz-talep dengesini referans alan kuramlar veya işletmecilik frekansı kuramları olarak sunulan görüşler ekonomik yaşamda birbirine uyumsuzluk gösterirler. Pazar ekonomisinde klasiklerin denge kuramı olarak adlandırdıkları yaklaşımlar süreklilik gösteren bir işleyiş mekanizması içerisinde; üretim sürecinde üretim miktarını, fiyatları, ücret düzeyini ayarlayan gelişmelerin her aşamada durağan düzeylerde dengeye ulaşma eğiliminin olduğunu ileri sürerler. Bu denge noktaları oluşumu belirli bazı frekanslarda kendini tekrarlar. Bu frekanslar ise ekonominin sıkıntılı veya normal işleyişinden sapmaları çağırıştırır. Ekonominin normal faaliyetlerinin duraksamaya uğraması pek çok ekonomist tarafından “kriz” olarak isimlendirilmektedir. Şok (veya krizler) belirli bir döneme ait değil genel mahiyette olup, istatistikî bir dağılım göstermektedirler. Bu varsayımına göre şokların yarısı olumsuz, kalan yarısı ise olumlu olmak durumundadırlar. Mafatih her iki yönde büyük krizler seyrekir. Ancak büyük bir olumsuz şok(kriz) meydana gelmesi halinde bunu mutlaka olumlu bir şokun (düzelmelerin) takip etmesi beklenmemelidir. Büyük olumsuz bir kriz oluşumu, ortalama üretim düzeyini aşağı bir denge noktasına çeker. Zaman içerisindeki bir toparlanma sonrasında ise yavaş bir tempoda olumlu şok ortaya çıkar. Ancak bu şokun üretim dengesini olumsuz şok öncesindeki noktaya çıkarması gerekmez²³³.

Şok Kuramını, Marjinal Verimlilik Kuramı ile de ilişkilendirmek gerekmektedir. Çünkü Marjinal Ücret Kuramı talebi, ücret miktarından bağımsız olarak değerlendirir. Ancak talepteki gelişmenin ücretler düzeyinden bağımsız olduğu varsayımı özellikle gelişmiş ülkeler için fazla anlam taşımamaktadır. Marjinal verimliliğin bu yaklaşımına karşı olarak geliştirilen “Şok Kuramı”, bütün işletmelerde gelecekteki riskleri karşılamak amacıyla bir miktar anl kapasitenin elde bulundurulduğunu kabul eder. Bu durum marjinal verimlilik eğrisinin (marjinal verimlilikten beklenen üretim fonksiyonun) daha yukarı bir düzeye çeker. Şok Kuramı daha çok sendikası işletmeler için geçerlidir²³⁴.

Marjinal ücret kuramı işveren açısından işçilik maliyeti olarak yalnız saatlik ücreti algulamaktadır. Bu varsayım bir kenara bırakılırsa, işçinin saat ücretine göre daha az olan ancak devamlılık gösteren sabit istihdam giderleri bulunmaktadır. Bu kapsamda iş alma, işçi seçimi, eğitim, kıdem tazminatı, işsizlik sigortası gibi işçi devir giderleri bulunmaktadır. Ayrıca istihdam vergileri sağlık ve refah payı saat ücreti kapsamında değildir. İşte bu nedenlerle işçi çıkarmak bir maliyeti gerektirmektedir. Ancak işgücü devir maliyeti işçinin beceri düzeyine bağlı olup, işverenler ehliyetli işçilerini kolay kaybetmek istemezler. Böylece işçinin marjinal üretiminin üzerinde ücret verebilirler. Bunun nedeni işçilerin marjinal üretimdeki verimliliğinin uzun dönemde ücret harcamalarının üzerine çıkacağı varsayımına dayanır²³⁵. Sonuçta bu kuram, işverenlerin uzun dönemdeki karlıları için işgücü devrini düşürerek, işçileri daha uzun süre içinde tutarak, uzun dönemde işçilere o dönemdeki verimliliklerinin biraz üzerinde ücret ödeyebileceklerini ileri sürmektedir.

(4) Doğal İşsizlik Oranı Kuramı

Milton Friedman ve Edmund S. Phelps tarafından geliştirilen bu kuram 1970’li yıllarda enflasyonla işsizliğin birlikte artması sonucunda ortaya atılmış ve enflasyonu arttıran talep politikalarının işsizlikte azalma sağlamayacağı görüşü üzerine kurulmuştur. Burada işgücü piyasasında oluşan gerçek ücretin işsizliği ortadan kaldıracak bir ücret düzeyinin üzerinde olduğu savı vardır. Doğal işsizlik oranı işgücü piyasası dengede iken mevcut olan normal işgücü piyasası sürünmeleri sonucu ortaya çıkmakta ve enflasyonu hızlandırmayan işsizlik oranı da denilmektedir. Tam istihdam koşullarında dahi mevcut olan doğal işsizlik oranı, mal ve işgücü piyasalarının yapısal özelliklerinden, piyasalardaki rekabetçi olmayan unsurlardan, iş değiştirme maliyetinin yüksekliğinden kaynaklanmaktadır. İşsizlik sigortası, asgari ücret uygulaması, kadınların ve gençlerin işgücüne katılımındaki artış doğal işsizlik oranını

²³¹ Walker, Francis A.; “Where the Idea of Liberty Thrives”The School of Collective Individualism, **Main Currents in American Thought**, Vol.3, Harcourt, Brace and Company, Chicago,1927,s.111-117.

²³² Makin, s.21-22, 181-182 .

²³³ Shock-Based Theories of The Cycle, <http://cepa.newschool.edu/het/essays/cycle/shock.htm> (17.04.2005).

²³⁴ Atchison, Belcher, Thomsen, s.42.

²³⁵ a.g.e., s. 93.

arttırmaktadır. Ayrıca 1980'ler sonrası niteliksiz işgücüne olan talep azalması, teknoloji gelişme ve dış ticarete bağlı olarak işini kaybeden işçilerin başka sektörlerde istihdam edilememesi doğal işsizlik oranını yükseltmekte bu yapısal değişiklikler uzun dönemli işsizler havuzu yaratmaktadır²³⁶.

Doğal işsizlik oranı kuramı yeni-liberal yaklaşımın işsizliği, işgücü piyasasında ücret esnekliğinin olmaması gerekçesine bağlama gayreti olarak ifade edilebilir. Çünkü eğer işgücü piyasalarının düzenlenmesinde kamu müdahalesi olmasa işgücü piyasası kendiliğinden tam istihdam denge düzeyine gelme eğilimindedir²³⁷.

(5) İçerdekiler Dışardakiler Kuramı

Assar Lindbeck ve Dennis Snower isimli ekonomistlerce geliştirilen bu kuramda heterojen işgücü piyasasında farklı sektörlerdeki göreceli ücret yapısı ve işsizliğin dağılımına ilişkin görüşler yer almaktadır. İçerdekiler işletmede istihdam edilen işçiler olup, deneyimli bu işçilerin değiştirilmesi önemli maliyetler yaratır. Dışardakiler ise işsiz veya ikincil sektörlerde çalışan işçileri kapsar. Bunların ücret düzeyi ve iş güvenceleri düşük olmasına karşın işverenler yasal maliyetlerden dolayı bunları içerdekilerle kolay değiştiremezler²³⁸.

Bu yaklaşımda istihdam edilen işçilerin ücret düzeyi büyük ölçüde piyasa koşullarından soyutlandığı için ücretlerin katılığı varsayımına dayandırılmakta ve bu nedenle işsizliğin süreklilik kazandığı ileri sürülmektedir. Burada sendikalar eleştirmekte, talebin düşmesine karşın istihdamda bir değişiklik olmaksızın etkin olmayan ücret pazarlığı ve sendikaların kayıtsızlığı nedeniyle işverenler, daha yüksek verimlilik için az sayıda işçiyi daha yüksek ücretle çalıştırmaktadırlar. Bu durumda işsizlik artarken, gerçek ücretlerde yükselme görülebilmektedir²³⁹.

(6) Etkin Ücret Kuramı

Geliştirilmesinde Harvey Leibenstein, G.Alex Akerlof'un büyük katkısı bulunan bu kuram gayri iradi işsizlik varsayımı altında ücretlerin düşmeme nedenlerini araştırmaktadır.

²³⁶ Dornbusch, Rudiger-Fisher Stanley; Makro Ekonomi, (Çev. S. Ak, M.Fisunoğlu, E. Yıldırım, R. Yıldırım) Akademi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 515-50

²³⁷ Öztürk, s.41-42

²³⁸ Parasız, İlker-Bildirici, Melike; Modern Emek Ekonomisi, Ezgi Kitapevi, Bursa, 2002, s.409

²³⁹ Lordoğlu, Törüner, Özkaplan; s.146-147

İşletmelerde işçiler arasında uzun dönemli iş bağlantısının olduğu durumlarda, işverenler açısından işgücü piyasasında ödenebilecek ücretten daha yüksek ücret düzeyi belirlemek karlı olabilir, göreceli yüksek ücret işverenler açısından karlılık oranını artırıcı görülebilir. Çünkü bu yolla işveren işgücü devir maliyetleri, yeni işe alma, hizmet içi eğitim ve işten çıkarma maliyetlerini aşağı çekebilir. Yüksek ücret nitelikli işgücünün işletmeye kazandırılmasında rol oynar²⁴⁰.

Bu kuram marjinal verimlilik kuramına alternatif getirmekte, yalnız verimlilikten ücretlere doğru bir etkilenmenin değil, ücretlerden verimliliğe doğru da bir etkilenmenin olduğunu savunur. Emeğin verimliliği ile ücretler arasında pozitif bir ilişki söz konusu olup, çalışanlar daha yüksek ücret aldıklarında daha iyi yaşam koşullarına sahip olacaklarından yetenekleri artacaktır. Bu bağlamda ücret artışlarının istihdamı azaltacağı gözü ile bakılmamalı, ücret artışı sonunda eğer emeğin verimliliği ücretlerden daha fazla yükselmişse istihdam azalmamakta hatta artmaktadır. Ücretlerin verimliliği doğrudan arttırdığına inanan işverenler işgücü ödemelerinin artmasına karşın elde ettikleri verimlilik artışı ile karlarını arttırabilmektedirler²⁴¹.

(7) Zimni Sözleşme Kuramı

Zimni sözleşme kuramı adını işletmelerle bunların çalışanları arasında resmen yapılmamış ancak müzakere edilmiş sözleşmelerden almaktadır. Bu kuram ücret katılığını ve işsizliği, riskden çekinen işçiler ile riske maruz işletmeler arasında yapılan uzun süreli zimni sözleşmelerle açıklamaya çalışmaktadır. Çağdaş iş ilişkileri büyük ölçüde sözleşmeler yoluyla gerçekleştirilmektedir. Sözleşmelerin uzun süreli olarak belirlenmesi, iş ilişkilerinin konjoktürel değişmelere rağmen konumunu muhafaza etmesi ekonomilerde ücret katılığında yol açmaktadır²⁴².

Özellikle ürün talebi hakkında belirsizliğin olduğu koşullarda, işletmelerin ücret ve istihdama ilişkin stratejilerinin analiz edilmesi zimni sözleşmenin ortak özelliklerindedir. Ürün fiyatlarına ilişkin belirsizlik hallerinde işçiler işverenden garanti elde ederken, riskten kaçınma işçi-işveren işbirliğinin sürekliliği için kilit faktör olmaktadır. Bu nedenle sözleşmeler bu iş birliğinin sürekliliğini sağlayan ortak ürünler olarak belirlenir. Zimni sözleşmenin farklı uygulamalarında ise işgücü verimliliğine ilişkin belirsizlik koşulları altında ücret ve işten çıkarılmaların dönemsel özellikleri incelenmektedir. Heterojen işgücünün varlığında çoklu

²⁴⁰ a.g.e.; s. 147

²⁴¹ Öztürk, 44-45

²⁴² a.g.e., s. 45

sözleşmelerin önemi üzerinde duran yaklaşımlarda, heterojenliğin işten çıkarılma üzerindeki etkinliği savunulmaktadır²⁴³.

E. Ücretin Oluşumu

İnsan emeği bir mal değildir. Bu nedenle ekonominin performansındaki canlılık, kişiler tarafından temsil edilen mahalli insan kaynaklarına büyük ölçüde bağımlılık gösterir. Piyasa ekonomisine ilişkin analizlerde çoğu kez, arz ve talebin belirlenmesi ile sınırlı kalan ve diğer katkıda bulunan etkenlere yer vermeyen yaklaşımlar izlenmektedir²⁴⁴.

Emeğin üretimden hak ettiği payı alabilmesi bakımından rasyonel bir ücret oluşumu gereklidir. İktisadi faktörler arasında emeğin arz ve talep durumu (işgücü piyasası), emeğin etkinliği (verimlilik), mal piyasalarının bünyesi, iktisadi konjonktürün seyri, izlenen para ve istihdam politikaları gibi faktörlerin hepsinin ücret seviyesi üzerinde etkileri mevcuttur. Bunun yanında kurumsal faktörler arasında işgücü piyasalarında sendikaların, mal piyasalarında tekellerin, ayrıca asgari ücretler ve diğer çalışma mevzuatı aracılığı ile devlet kurumlarının, tahkim sistemi aracılığı ile yargı organlarının ücret seviyesine tesir ettikleri görülmektedir²⁴⁵. Ücret oluşumunu etkileyen faktörler ise işgücü piyasaları, verimlilik, rekabet, kamu müdahalesi, politik yapı olarak sayılabilir.

1. İşgücü Piyasası

İşgücü piyasası, bir ülkedeki toplam emek arzını ifade eden işgücünün emek talebi ile buluşma alanlarıdır. Emekle ilgili fonksiyon ve faaliyetler işgücü piyasasında cereyan eder. Ancak bir ülke içinde uygulamada emek arz ve talebinin tek bir işgücü piyasasında dengelenmediği, farklı coğrafi bölgeler veya değişik işkollarına göre ayrı bir işgücü piyasasının varlığı söz konusudur²⁴⁶.

Gelişmiş ekonomilerde ücret ve iş koşullarının türdeşleşmesine göre bölümlenmiş işgücü piyasaları, aralarında işgücü akıcılığını önleyen engellerin bulunduğu iki veya daha çok işgücü piyasası bölümünün varlığına dayanmaktadır. Bu anlamda birincil ve ikincil işgücü piyasalarından bahsetmek mümkündür. Birincil bölümde iş güvencesi iyi, göreceli olarak yüksek ücretli ve çalışma koşulları düzgün, mesleki yükselme olanağı bulunan koşullar mevcut iken, ikincil bölümde bunun tersi geçerlidir²⁴⁷.

İşgücü piyasalarında emek akışkanlığı, önemli bir faktör olup, ülkeler arasında emeğin yer değiştirmesindeki engeller ve güçlük, işgücü piyasalarındaki ücret oluşumu açısından farklılıklara yol açar. Bu ortamda ülkeler arası büyük veya ani işçi hareketleri ücretleri aşağı yukarı hareketlendiren etmen olmaktadır²⁴⁸. Öte yandan işgücü piyasasında bir diğer etken istihdam düzeyidir. Tam istihdamın olduğu varsayılan koşullarda işçiler ancak daha çok ücret elde edebileceklerine inandıklarında işlerini değiştirirler. Ancak bu koşullarda bile niteliksiz işgücü bir endüstri kolundan diğerine serbestçe değişim gerçekleştirilemez²⁴⁹. Bu da ücretin düşük düzeylerde oluşumuna yol açar.

İşgücü piyasalarında emek talebinde tekeli büyük işletmelerden oluşan merkez sektör ile rekabete tabi küçük işletmelerden oluşan çevresel sektörün varlığı söz konusudur. Burada her üretim sektörü kendine özgü değişken ölçütlerle belirlenebilen, ancak işgücü akıcılığı bakımından engellerle birbirinden ayrılmış ikili işgücü piyasasının varlığından bahsedilebilir. Bu işgücü piyasalarında ücret ve çalışma koşulları, ortak çıkarların savunulması amacıyla oluşan örgütlenme yönünden ayrılan koşullar mevcuttur. İşgücünün cinsiyet, yaş, etnik köken, uyruğa göre kümelendirilmesi konunun dikkate alınması gereken diğer bir yönünü oluşturur. Bu bağlamda işgücü piyasasında üretim sistemini ve bu sistemin işgücü talebini etkileyen ekonomik bir bölümlenme söz konusudur. Diğer taraftan niteliksiz ikincil (yedek işsiz miktarının yüksek olduğu) işgücü piyasalarının oluşumu bu nitelikteki işgücünün aşırı arzından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla ikincil işgücü piyasalarında ücret düşük düzeyde oluşmaktadır²⁵⁰.

Bu hususlardan çıkan sonuç ise; doğal işgücü piyasası diyebileceğimiz gerçek koşullarda oluşan işgücü piyasasında; emek standartlığının olmayışı, verimi aynı olan işe eşit ücret ödenmemesi, yeterli talep olmaması, bireylerin işgücü piyasası hakkında bilgi noksanlığı, emek akışkanlığını sınırlayan engellerin bulunması gibi nedenlerden ötürü eksik rekabetin geçerli olmasıdır²⁵¹. İşgücü piyasasının yapısı arz işgücü arz ve talebine göre oluştuğu var sayılan ücret düzeyini etkilemekte etkilidir. İşverenlerin, işgücü temininde

²⁴³ Lordoğlu, Törüner, Özkaplan, s. 148-149

²⁴⁴ Talas, 1972, s.6

²⁴⁵ Zaim, s.374-375.

²⁴⁶ a.g.e, s.11

²⁴⁷ Erdut, Zeki; 1998, s.44-46

²⁴⁸ Williams, John Burr; International Trade Under Flexible Exchange Rates, North Holland Publishing Co. Amsterdam, 1954, s.3-4.

²⁴⁹ a.g.e.,s.46 .

²⁵⁰ Erdut, Zeki, 1998, s.44-47.

²⁵¹ Zaim, s.24.

diğer ekonomik faaliyetlerinde olduğu gibi rekabet ettiği varsayılmakla birlikte, bir işverenin işgücü piyasasında işgücü talep eden tekel konumunda bulunması ücretlerin piyasa düzeyinin altında gerçekleşmesine neden olur²⁵².

Diğer taraftan ücretler arası mukayeseli eşitlik, aynı işte ancak farklı coğrafi bölgelerde çalışan işçiler arasında oluşan ücret dengesini (aynı iş kolunda çalışan işçiler veya kamu sektöründeki polis, itfaiyeci gibi farklı iş grubundakiler veya aynı iş kolunda ancak farklı işletmeler veya değişik ülkelerde çalışan işçiler gibi) kasteder²⁵³. Dolayısıyla işkolu ve coğrafi bölgenin ücret oluşumunda payı bulunmaktadır.

Güncel koşullarda ücret oluşumu “toplu pazarlık aracılığıyla ücret düzeylerinin belirlenmesi yöntemleri ve uygulamalarıdır” şeklinde ifade edilebilir. Günümüzde tarafların örgütlendiği işgücü piyasasında ücretler toplu pazarlık düzeninde oluşmaktadır. İşçi ve işveren sendikaları veya temsilcileri arasında toplu iş görüşmeleri aracılığı ile işleyen bu sistemde; ücret ve ücretle doğrudan ilişkili konular, işçilere sağlanacak imkânlar ve ücrete bağımlı yan ödemeler, işveren ve işçi tarafının yükümlülükleri, çalışma koşullarına ilişkin tarafları bağlayıcı sözleşmeler yapılmaktadır. Bu uygulamada genelde ücret eşitliği, işletmenin ödeme gücü ve standart yaşam kriterleri göz önüne alınmaktadır. Burada tarafların aynı iş kolundaki benzer nitelik gerektiren işgücü için geçerli ücret düzeyini dikkate aldıklarını belirtmek gereklidir. Bu arada işlemin ödeme gücü, ücret oluşumunda önemli bir etken olmaktadır. Her ne kadar ücret belirleme konusunda işletme karı göz önüne alınsa bile, esas olan toplam üretim maliyeti/işgücü maliyeti oranı olmaktadır. İş değerlemesi ve kıyaslaması da ücretin oluşumunda ve göreceli ücret düzeylerinin oluşturulmasında katkıda bulunan diğer bir etmendir²⁵⁴.

Ancak 1970’ler sonrasında ücret oluşumunu etkileyen iki önemli değişiklik meydana gelmiştir. Bunlardan birisi ücretin oluşumunda toplu pazarlık düzeninin etkisinde görülen azalmadır. Burada toplu görüşme kapsamı dışına taşınan ücret belirlenmesinde işverenin takdiri ve kuralları geçerli olmakta ve ücret oluşumu sendikal alanın dışına kaymaktadır. Ayrıca toplu pazarlık düzeninin etkinliğinin azalmasına koşut olarak “ücret anlayışındaki” değişim yeni sorunlar yaratmaktadır. Ücret sistemleri bireyselleştikçe ücret farklılaşması, ücretin takdirinde kullanılan normların parçalanması, ücret ödemelerindeki değişikliklerde görülen artan eşgüdüm zorlukları sorun alanları olarak kendini göstermektedir²⁵⁵.

2. Verimlilik

Verimlilik “üretim katılan üretim araçları ile üretimden elde edilen hasıla” olarak tanımlanmaktadır. Bunun anlamı belirli üretim araçları ile en çok üretimi gerçekleştirmektir²⁵⁶. Ücret oluşumu açısından, ücret düzeyi pazarlığı (işçiye ne kadar ödendiği) ve verimlilik pazarlığı (bunun karşılığında ne kadar iş üretildiği) gibi iki husus söz konusudur. Bu pazarlıklarda işçiler açısından yaptığı işin karşılığını alma, işveren açısından ise yapılan işe uygun fiyat ödeme beklentisi vardır. Bu beklentileri gerçekleştirmek ve üretilen katma değer ölçüsünü saptamak için bazı temel kıstaslar bulunmaktadır. Bunlar performans, işin mahiyeti ve personel ile ilgilidir. Performansla ilgili kıstas, işçinin ne kadar fazla üretirse kendisine bunun karşılığı kadar ödeme yapılmasıdır. İşle ilgili kıstas, yapılan işin hacmi ile bu iş için sarf edilen zaman ölçüsüdür. Üçüncü kıstas işçinin niteliği ile ilgili olup, becerisi ile işletmeye kazandırdığı katma değeri içerir. Bu bağlamda her işin göreceli olarak değeri, değişik etkenlere bağlıdır. Bunlar belirli işlerin gerektirdiği beceri ve sorumluluğa göre biçilen pazar değeri ve sosyal değerden oluşmaktadır. Bu değerlerde zaman süreci içerisinde değişiklik olabilir²⁵⁷.

Verimlilik konusunda önemli nokta, işletme ve çalışanlar arasındaki dengenin iyi kurulabilmesidir. Eğer ücretler kardan aşırı pay alırsa, belki işçiler kısa süre için durumlarından memnun olabilirler. Ancak yaratılan dengesizlik işletmenin kapanması ile sonuçlanabilir. Aynı şekilde düşük ücret düzeyi geçici olarak işletmenin karını büyük oranda artırabilir. Ancak bu durum çalışacak nitelikli personel teminine veya nitelikli işçilerin işletmede muhafazasına yetmeyeceğinden işletmede istikrarsızlık ve etkinliğin azalması şeklinde sonuçlanabilir. Bu nedenlerin de etkisiyle işletmelerin işçilerini becerilerine göre, genelde niteliği az, orta nitelikli ve nitelikli gruplar halinde verimlilik kapasitelerine göre derecelendirdikleri ve ücret oluşumunda bu kıstasların dikkate alındığı görülmektedir²⁵⁸. Bu durum ücretin oluşumunda kişisel becerilerin etken olduğu anlamını taşımaktadır.

Diğer taraftan toplu pazarlık düzeni tek tip ücret pazarlığı olmayıp, değişik karşılaştırmalı faktörler ücret oluşumuna etki etmektedir. Bunlar içerisinde işletmenin ödeme gücü, yaşam standardı, yaşam maliyeti, işin mahiyetinden kaynaklanan ücret farklılaşması ve fazla mesai sayılabilir. Burada kirli iş, gece işi gibi güçlük söz konusu olabileceği gibi, emeğin niteliğine göre derecelendirilmiş ücret düzeyleri de söz konusu olmaktadır²⁵⁹.

3. Rekabet

Rekabet; bireycilik, özel mülkiyet ve piyasa sistemi temelinde işleyen kapitalist ekonomik sisteme özgü bir kavramdır. Kavramın ortak anlamına karşın çözümsel içeriği farklılıklar içermektedir. Bu bağlamda rekabet talebin ve teknolojinin özellikleriyle belirlenen sipariş etkin biçimde uyum sağlayabilmek için piyasanın güncel biçimlerini, üretim yapılarını ve organizasyon modellerini tahsis etme durumudur. Bu anlamıyla rekabet mübadele koşullarını ve rakibin davranışlarını dikkate alan aktörlerin (tarafların) arasındaki etkileşim bütünü olarak algılanmaktadır. Diğer bir yaklaşımda ise rekabet ekonomik aktörlerin sahip oldukları bilgi ve

²⁵² Fossum, s.157

²⁵³ Industrial relation terms, www.sfn.saskatoon.sk.ca/business/sdlc/uz.html, (10.05.2005)

²⁵⁴ Sloane, Arthur A., Witney Fred; Labor Relations, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1991 s. 278-298.

²⁵⁵ White, Geoff-Druker Janet; Reward Management, Routledge Studies in Employment Studies, London, 2000, s.48-50.

²⁵⁶ Zaim, s.291.

²⁵⁷ White, Durker, 2000, s. 26-27.

²⁵⁸ Hollerbabach, R.E.; Handbook of Wage and Salary Administration, McGraw-Hill Book Company, New York, 1984, s.16/3-16/8.

²⁵⁹ Sloane, Witney; 1991, s. 299.

donanımlar bakımından aralarında varolan uyumsuzluklarla belirginleşen bir süreçtir. Bu süreçte ekonomik aktörler eylemleriyle rakiplerinin tercihlerini kendi yararı doğrultusunda etkiler²⁶⁰.

Rekabet ortamı ücret oluşumunu etkileyen önemli etkenlerden biridir. İşletmenin rekabet gücü mal ve/veya hizmet piyasasında oluşan rekabet koşullarından etkilenmektedir. Bu bağlamda işgücü piyasaları değişik özellikler sergilerler. İşgücü piyasası endüstri kolunun özelliği, coğrafi bölge, insan kaynakları gibi değişik nedenlerle farklı koşullarda çalışır. Bu bağlamda uluslararası sermaye ve mal hareketlerinin serbestleştirilmesi işgücü maliyetlerinin yüksek, ekonomik rekabetin ağır olduğu ülkelerde rekabetin yoğunlaşmasına, işletmeleri ve işçileri uyum sağlamaya zorlayan koşulların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Genel olarak bir çok ülkede istihdamda yaşanan olumsuzluklar, işçi sendikalarının etkinliğinin azalması işçilerin hareket alanını daraltmıştır. İşletmeler işgücü yoğun yatırımlarını işgücü maliyetinin düşük olduğu ülkelere taşıırken menşe ülkelerindeki ücret düzeyleriyle üretim yapan rakiplerine karşı üstünlük sağlamak, ücret düzeyleri üzerinde egemen olmak ve sosyal yardımları azaltma girişimlerini sürdürmektedirler. Bu durumda giderek ücret düzeyini etkileyen ve yapısal hale dönüşen işsizlikten en fazla sanayileşmiş ülkelerdeki niteliksiz işgücü etkilenmektedir²⁶¹.

Öte yandan işgücü piyasalarının özelliklerine bağlı olarak bazı sektörlerde emek talep eden firmalar, bazılarında ise emeği arz edenler sendikalarda örgütlenmiş olabilmektedirler. Diğer grup sendikalar ise emek arz ve talebinin tam rekabet koşullarına tabi olduğu koşullarda çalıştığı veya arz edenin de, talep edenin de karşılıklı olarak tekel oluşturduğu işgücü piyasasının mevcudiyeti şeklinde koşullar söz konusudur. Çeşitli sektörlerde değişik nitelikler ya da çoğunlukla eksik rekabet koşullarını gösteren işgücü piyasalarının bulunması, iş gerekleri açısından eşit ağırlıklı işlerin farklı ücretlendirilmesinde rol oynamaktadır²⁶².

Diğer taraftan işletmeler işçilerine değişik ücret düzeylerinde ödeme yapmaya muktedir ve istekli olma durumundadırlar. 1980'ler sonrasında işletmelerin ödeme güçleri yabancı firmaların artan rekabeti ile karşılaşmaktadır. Bu bağlamda diğer firmaların karşılaştırmalı ücret düzeyleri ücretlerin belirlenmesinde etkin olmaktadır. Bazı işletmeler işgücü ödemelerinin işgücü maliyetine etkileri üzerinde yoğunlaşırken, bazıları rekabetin etkilerini düşürmede verimlilik artışını ön plana almaktadırlar²⁶³.

İşgücü piyasasında ücret oluşumunu etkileyen etkenler tek olarak ücretin belirlenmesinde etkili olabildikleri gibi, birbirlerini etkileyerek de bu süreçte etkin olabilmektedirler. Klasik ekonomi kuramlarında rekabetin emeğin verimliliği üzerinde etkin olduğu ve diğer üretim değişkenleri sabit tutulduğunda fiyatların rekabetten etkilendiği görüşü hâkimdir. Ancak bu durum değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin İngiltere'de pazar rekabeti ücretler ve verimlilik üzerinde sınırlı bir etki yaratabilmekte iken, Avustralya'daki imalat sektöründe daha etkindir. İngiltere'de daha fazla rekabet verimlilik artışında büyük etken değilken, Avustralya'da bu belirli bir etkinliğe sahiptir. Avustralya'da rekabetin nitelikli işçi grubu ile sınırlı olarak ücretleri etkilediği, ancak genelde ücretlere etkisinin klasik kuramların ileri sürdüğü gibi fazla olmadığı anlaşılmaktadır²⁶⁴.

4. Kamu Müdahalesi

Ücretin oluşumunda kamunun değişik enstrümanlarla müdahalesi söz konusudur. Günümüzde ücret, geçmiş dönemlerin kuramlarında ileri sürülen şekliyle salt olarak işgücü piyasasında emek arz ve talebine göre kendiliğinden oluşan ve emeğin fiyatı sayılan bir olgu değildir. Ücret 19. yüzyılda kapitalist düzenin emek sermaye arasında yarattığı çatışmaların önlenmesi sosyal ve

²⁶⁰ Erdut, Zeki, 1998, s. 1-2

²⁶¹ a.g.e. s.7-14

²⁶² Akyıldız, Hüseyin, Ücret Yapısının Oluşumu, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayın No.11, Isparta, 2001, s. 77.

²⁶³ Atchison, Belcher, Thomsen, 2000, s.151-152.

²⁶⁴ Blanchflower, David-Machin, Stephen; Product Market Competition, Wages and Productivity:International Evidence From Establishment-Level Data, School of Economics, London, 1995, s.15-16.

çalışma barışının sağlanabilmesi amacıyla kamu müdahalesi sonucu, yasal zemin kazandırılan sosyal bir nitelik kazanmıştır. Örneğin ABD’de asgari ücret dışında oluşturulmuş yasal kıstaslar bulunmaktadır. Bu ülkedeki yasal uygulamada ücret; yasa veya hizmet akdi yönetmeliğinde işin mahiyeti ve gereken emek niteliği açık olarak belirlenmişse ücret düzeyi bu işin tanımına göre oluşturulmuş yasal kıstaslar çerçevesinde belirlenir. İşin yasal tanımı belirlenmemiş ise, ücret benzer iş koşullarındaki işçilerin ağırlıklı ortalamasına göre hesap edilen ücret düzeyi esas alınarak düzenlenir. Eğer işin mahiyeti başka her hangi bir sendika sözleşmesinde yer almışsa, ücret düzeyi belirlenirken bu dikkate alınır. Yürürlükteki ücret belirlenmelerinde yasal genel kural, benzer şekilde istihdam edilmiş işçilere verilen ücretler ile işin gerçekleştirilmesi planlan bölgenin özellikleri ve belirlenen ücretin daha önceki emsallerine yakınlığıdır²⁶⁵.

Diğer taraftan ILO ve dolayısıyla ILO’ya üye pek çok ülke tarafından benimsenmiş asgari ücret uygulamasında, piyasa koşullarının değil kamunun takdir ettiği sosyal bir ücret söz konusudur. ILO’nun uluslararası kıstaslarına göre asgari ücretin saptanmasında; meslek, iş sektörü, coğrafi bölge ile asgari ücretin kapsamındaki özel kategorideki işçiler yer almaktadır. Ancak işçilerin bir kısmı meslek ve sektöre bağlı olarak asgari ücret kapsamı dışında bırakılabilirler. Asgari ücretin saptanması ülkelerin yasal düzenlemeleri, sosyal faktörleri (işçiler ve ailelerinin ihtiyaçları, yaşam maliyeti, ülkedeki ücret düzeyi ve gelir durumu) ile ekonomik faktörleri (ekonomik gelişme, verimlilik, istihdam düzeyi, işverenlerin ödeme gücü, enflasyon) dikkate alınarak yapılmak durumundadır²⁶⁶.

Değinen hususlardan anlaşılacağı gibi günümüzün koşullarında ücret oluşumu farklı pek çok faktör tarafından etkilenen bir yol izlemektedir. Toplumsal yapının sağlığı bakımından işgücü piyasasına hemen bütün ülkelerde kamu müdahalesi ve yasal düzenlemeler getirilmiştir. İşgücü piyasasındaki toplu pazarlık düzeni de yasal düzenleme ile işlemekte ve bunun gereği olarak gerek emek, gerekse sermaye sendikalar şeklinde kurumsallaşmış bulunmaktadır. Ücretin oluşumunda işgücünün niteliği, işçi ve ailesinin temel gereksinimleri gibi bireysel faktörlerin yanında, mal ve hizmet pazarının gelişen koşullar nedeniyle işletmelerin kazandığı rekabet gücünün de dâhil edilebileceği bütün ulusal ve uluslararası faktörler etkili olmaktadır.

5. Örgütlenme ve Pazarlık

Ücret oluşumunu etkileyen önemli bir husus sendikal çatı altında örgütlenerek ücretin işçi işveren arasındaki pazarlık süreci sonrasında belirlenmesi olmaktadır. Bu ortamda sendikalar toplu pazarlık yoluyla üyelerine ekonomik kazanımlar sağlar, piyasa dalgalanmaları ve işveren kararları ile ortaya çıkan risklere karşı üyelerine istihdam güvencesi sağlamaya çalışır, ayrıca hem emek hem de ürün piyasaları üzerinde etkinliklerini hissettirirler. ABD’de sendikal ve sendikasız işçiler arasındaki ücret farkını tespit için araştırmalar yapan Lewis 1923-58 dönemi için sendikal-sendikasız ücret farkını ortalama %10-15 olarak hesaplamıştır. Hammermesh, 1960-1967 döneminde imalat sanayiinde beden ve fikir işçileri için yürüttüğü araştırmasında, sendika ücret etkisini; bedeni işler için %20, fikir işçiliği için %5 olarak tespit etmiştir. Block ve Kuskin, 1973 yılında yaptığı araştırmada bütün meslekleri kapsayan genel araştırmasında sendika ücret etkisini %16, imalat sanayi için %5 olarak hesaplamıştır²⁶⁷.

Cinsiyet, ırk, yaş, eğitim, bölge, endüstri kolu gibi değişik açılardan sendikaların etkisini konu alan araştırmalar sendikal örgütlülük sayesinde işgücünün pazarlık gücünün arttığını ve örgütlü işçilerin, örgütsüzlere göre daha iyi ücret elde edebildiklerini göstermektedir. Aşağıdaki ABD’ye ait araştırma sonuçlarında değişik konumdaki sendikal işçilerin ortalama ücretlerinin, sendikasız işçilerden oransal olarak farklılığı yansıtılmaktadır.

TABLO 9: ÜCRET AÇISINDAN ÖRGÜTLÜ VE ÖRGÜTSÜZ İŞGÜCÜNÜN KARŞILAŞTIRILMASI

Açıklama	Bütün İşçiler (%)	Bedeni Çalışan	Büro Çalışanları
----------	-------------------	----------------	------------------

²⁶⁵ U.S. Department of Labor; Determination Of Prevailing Wage, Regulations: 20 CFR, (Volume 66, Number 34) **Federal Register**, Washigton D.C., February 20 2001 , Part 655.731 .

²⁶⁶ ILO; Minimum Wage Fixing Convention No. 131, Geneva, 1971, s.1.

²⁶⁷ Turan, Güngör, “Sendikaların Ücretler ve İstihdam Üzerine Etkileri” **Çimento İşveren Dergisi**, Ocak 2001 sayı 1, cilt 15, s. 4-5

		İşçiler(%)	(%)
Genel	20	30	9
Erkek	27	37	10
Kadın	11	17	8
Beyaz	20	30	8
Diğer ırklar	27	31	17
25 yaş altı	12	25	7
25-44 yaş	23	37	10
45-54	27	42	10
55 ve üstü yaş	22	34	10
Madencilik	34	47	7
İmalat Sanayi	32	36	12
Ulaştırma Haberleşme	48	61	33
Hizmet sektörü	7	9	9
Tarım	3	3	2
Kuzeydoğu Bölgesi	37	37	38
Orta Bölge	26	28	24
Güney Bölge	35	46	25
Batı Bölge	32	38	29

Kaynak: Freeman, Richard-Medoff James; What Do Unions Do? Basic Books Inc. New York, 1984, s.28-29

Tablodaki hususlar, sendikaların ücretler üzerindeki işlevinin farkları azaltıcı, niteliksiz emeği koruyucu, geniş işçi kitlelerinin yaşamını iyileştirici etkilerini göstermektedir. Sosyal yardımlar söz konusu olduğunda sendikal işçilerin sosyal ödemelerinin ortalama olarak sendikasız olanlara göre %12 kadar daha iyi olduğu saptanmıştır²⁶⁸. Ancak sendikal örgütlülüğü yalnız üretim maliyetini arttıran bir gözlükle görmek yanlıştır. Çünkü sendikal örgütlülüğün sağladığı koşullar ve güvencelerin üretim verimliliğini arttırarak işletme karlarının artması yönünde katkı sağladığı saptanmıştır²⁶⁹. Bu yönleriyle sendikal örgütlülük ücret farklılığını azaltmakta, endüstri ilişkilerinde emeğin pazarlık gücünü arttırarak daha demokratik bir ortam sağlamakta, genellikle verimlilik artışına katkıda bulunmakta, politik yönden ise gerek temsil ettikleri gerekse üyelerinin dışında kalan toplumun en zayıf ve korunmaya muhtaç kesimlerinin sesini duyurmakta, haklarının savunulmasında önemli rol üstlenmektedirler²⁷⁰. Öte yandan sendikalar hiçbir ülkede partilerle direkt ortaklık kurmamakla birlikte seçimleri, ulusal ve yerel karar organlarını etkileme özelliklerinden ötürü işçilerin sosyo-ekonomik durumlarının iyileştirilmesinde etkili olabilmektedirler²⁷¹.

Emek yerine sermaye ikamesinin sınırlı ve sendikasız işgücü piyasasının küçük olduğu hallerde toplu pazarlık gücü yönünden sendikanın, ücretlerin iyi bir düzeyde oluşmasındaki etkisi artmaktadır. Emek ikamesinin mümkün olmadığı örneğin bazı sağlık hizmetleri (hekim, eczacı, hemşire gibi) bu konuda iyi bir örnek teşkil edebilir. Emeğin diğer girdilerle ikamesinin düşük ve emek talebinin elastiki olmadığı sektörler, sendikalaşma

²⁶⁸ Freeman, Richard-Medoff James; What Do Unions Do? Basic Books Inc. New York, 1984, s.62

²⁶⁹ a.g.e., s.183-184

²⁷⁰ a.g.e, s.5

²⁷¹ Rees, Albert; The Economics of Trade Unions, The University of Chicago Press, Chicago, 1965, s.182

yönünden daha uygun şartları sağlar. İkame kolaylığının sendikalı işyerlerinde, sendikasilara göre 1/3 oranında az olduğu saptanmıřtır²⁷². Bu nedenle sendikalar emeğin talep esnekliğinin düşük olduğu iş kollarında örgütlenmeyi yeğerler.

Sendikalaşma yoğunluğunun diğer bir etkisi sendikalaşmanın genişleme eğiliminin yarattığı “yayıma etkisi” veya işveren gözü ile “tehdit etkisi”dir. Sendikalı sektörde ücretlerin yükselmesi bu sektörde işçi sayısının azalmasına, buna karşılık sendikasız sektör işgücü arzının artmasına neden olacak, bu da sendikasız sektörde ücretleri aşağı çekici bir etmen olacaktır. Bu etki “yayıma etkisi” olarak isimlendirilmektedir. Keza sendikasız işverenler iş yerlerinde sendikalaşmayı önleyebilmek için öncelikle nitelikli işçiler olmak üzere bir kısım işçilere sendikalı işçi ücreti veya buna yakın bir miktarı ödeyecektir. Ücretlerde meydana gelen bu yükselme eğilimine işveren gözlüğü ile bakıldığında “tehdit etkisi” olarak adlandırılır. Birbirine zıt bu iki etkinin ortaya çıkışıını koşullar tayin etmektedir²⁷³.

Ekonomik anlamda örgütlenme yalnız işçilerin ve işverenlerin sendikal örgütlenmeleri ile sınırlı değildir. Değişik gruplar yasal platformlarda çıkarını korumak veya geliştirebilmek için örgütlenmekte ve ekonomik birlikler oluşturmaktadırlar. Ekonomik birlikler değinilen ortak çıkarların gerçekleştirilebilmesi için, ekonomik birimlerin yarattığı organizasyonlardır. Bunlar ekonomik ve siyasal güce sahip olarak, ekonomi politikasındaki karar mekanizmalarını kendi amaçları istikametinde yönlendirmeye çalışır, temsil ettikleri kitlenin sosyal ve ekonomik çıkarlarını korurlar. Ekonomik birlikler yalnızca mesleki ve sektörel birliklerle, bunların oluşturduğu federasyonları değil, aynı zamanda işçi ve işveren sendikaları ile kooperatifleri ve hatta bizzat piyasada faaliyet gösteren kartel, tröst, holding ve benzeri kuruluşları da kapsamaktadır²⁷⁴.

6. Ekonomik ve Politik Sistem

Günümüzde serbest pazar ekonomisi uygulaması pek çok bağımsız ekonomik ünitelerin karar ve hareketlerine göre yürümektedir. Bu üniteler geniş anlamda şirketler, aileler ve kamu kuruluşları olarak sınıflandırılabilir. Aileler ve şirketler ekonomik olarak kendilerini en çok tatmin edecek şekilde davranırlar. Kamu kurumları ise toplumsal yararı ön plana alarak şirket ve ailelerin dar ekonomik çıkarları gibi davranış göstermez²⁷⁵.

Ücretler bu çok merkezli karar unsurları tarafından oluşturulmaktadır. Günümüzde iş bölümünün artmasıyla, farklı çıkarların işgücü piyasasında örgütlenerek bir arada yaşayabilme niteliğini kazanması sonrasında uzlaşma ve toplumsal anlaşmanın öneminin giderek arttığı değerlendirilmektedir. Konuya toplumsal açıdan yaklaşıldığında, işçi, işveren

²⁷² Freeman, B. Richard-Medoff, L.James, “Substitution Between Production Labor and Other Inputs in Unionized and Nonunionized Manufacturing” **Review of Economics and Statistics**, Harvard University’s Department of Economics. MIT Press, May 1982, Boston, s.220

²⁷³ Freeman, Medoff, 1984, s.561.

²⁷⁴ Erkan, Hüsnü; Demokrasi ve Piyasa Ekonomisinde Birlikler, Dokuz Eylül Üniversitesi İ. İ. B. Fakültesi Yayınları, İzmir, 1992, s.16.

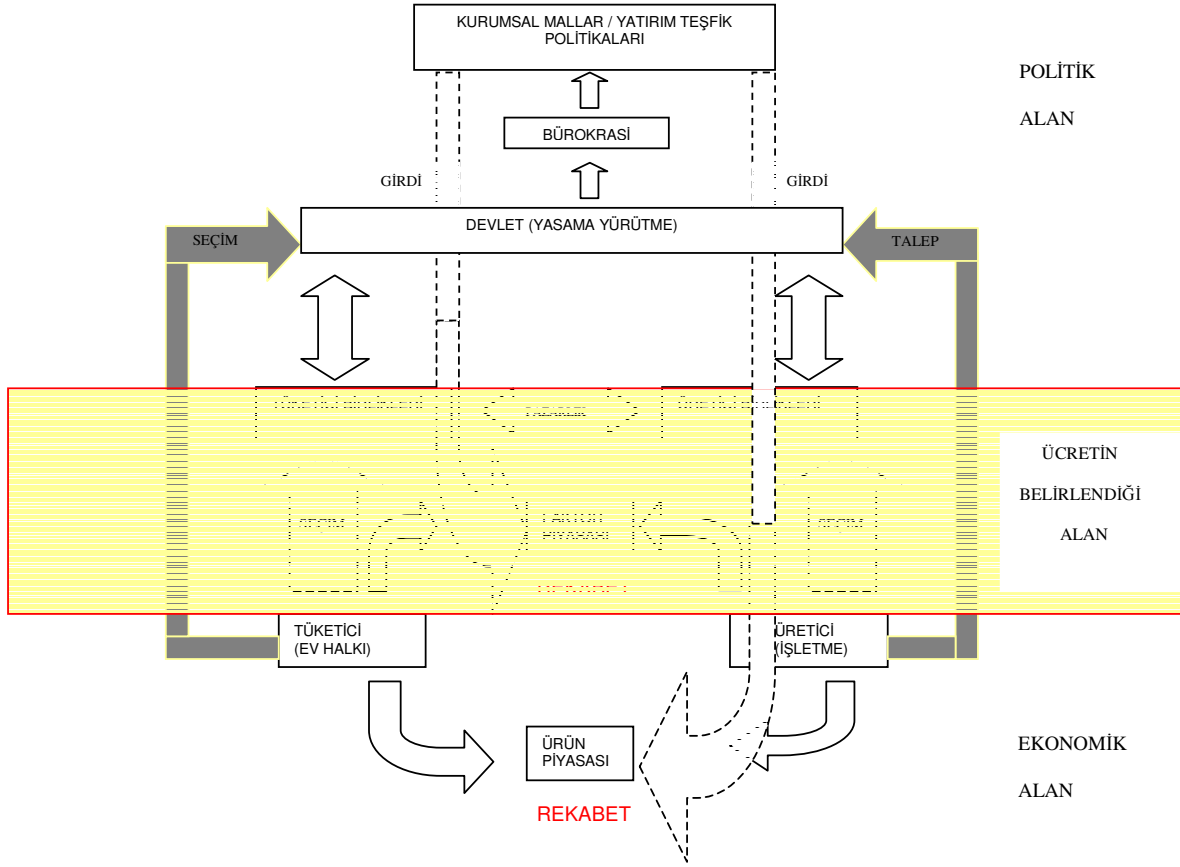
²⁷⁵ Bodenhorn, Diran; Intermediate Price Theory, McGraw-Hill Book Company London, 1961, s.8

ve hükümetler arasında uzlaşma zemini oluşturma gayretleri sürmektedir. Ücretlerin oluşumunda da bu toplumsal karar mekanizmalarının doğrudan etkisi bulunmakta, sosyal kesimler ve devlet arasında uzlaşma ve anlaşmalar oluşmaktadır. Toplumsal karar sistemleri kapsamında; (i) bürokrasi,(ii) piyasa sistemi,(iii) pazarlık sistemi ve (iv)demokrasi başlıkları altında temel karar mekanizmaları ve bunların koordinasyon sistemi bulunmaktadır²⁷⁶.

Sonuçta rekabet, işgücü piyasaları, verimlilik, toplu pazarlık ve kamu müdahalesine dayalı politik ve ekonomik sistemlerin ortak alanı olan ve hem ekonomik hem de politik koşulların etkilediği bir ekonomik ve politik alanda ücretlerin oluşumu gerçekleşmektedir. Bu hususlar şekillendirildiğinde aşağıdaki grafik yararlı olabilir.

ŞEMA 1: ÜCRET OLUŞUMUNUN GERÇEKLEŞTİĞİ EKONOMİK-POLİTİK ALAN

²⁷⁶ Erkan, Hüsnü; "Üçlü Uzlaşmalar", **İşveren Dergisi**, Ankara, Ağustos 2000, s.43-44.

Kaynak: (1) Erkan, Hüsnü; Demokrasi ve Piyasa Ekonomisinde Birlikler Dokuz Eylül Üniversitesi İ. İ. B.F. Yayınları, İzmir, 1992

(2) Erkan, Hüsnü; Ekonomi Politikasının Temel İlkeleri, İlkem Ofset, İzmir, 2000 isimli eserlerinden hazırlanmıştır

Şema yorumlandığında pek çok birimi içeren bir yönüyle ekonomik, diğer yönüyle politik iki kümeden bahsetmek uygun olacaktır. Ekonomik alanda ilişkiler hem üretim hem de tüketim faaliyetlerinde cereyan etmektedir. Tüketiciler piyasa şartlarında oluşan üretim faktörleri piyasasında, emekleri/hizmetleri karşılığı işletmelerden/kurumlardan gelir temin ederken, mal ve hizmet piyasasında oluşan fiyat mekanizması içerisinde ihtiyaçlarını karşılamakta ve harcama yapmaktadır. Onların harcamaları da işletmelerin gelirini oluşturmaktadır. Ekonomik alandaki birimlerin politik-ekonomik alandaki örgütlenmeleri sonucu ekonomi politikası birlikleri ortaya çıkmaktadır. Bunlar temsil ettikleri çalışan kesim ve sosyal grubun ekonomik çıkarlarını politik alanda korumak için organize olurlar ve seçimle oluşturulurlar. Bu bağlamda anılan birlikler çok sayıda olup, kendi aralarındaki işleyen sistem pazarlık sistemidir. Bu durumda ücretler, salt olarak işgücü piyasasının arz ve talep

mekanizmasına göre değil, emek ve sermayeyi temsil eden örgütlerin pazarlığına göre oluşmaktadır.

Ücret oluşumunda politik sistemde etkili olmaktadır. Çünkü gerek tüketici kitle yani hanehalkları, gerekse ekonomik işletmelerin talepleri seçim yoluyla devletin erklerine taşınmaktadır. Seçmen oyu ile oluşturulan yasama ve yürütme erkleri devlet bürokrasisini yönlendirerek veya yasalar çıkararak bu taleplere cevap verecek şekilde davranmakta veya tabanın isteği doğrultusunda buna zorlanmaktadır. Bu ise ekonomiye (faktör ve ürün piyasalarına) teşvikler, taban fiyatları, asgari ücret vb. gibi pek çok düzenleme ile geri dönmektedir. Böylece başlangıçta özellikle ücretleri kapsayan pazarlık sistemi zaman içerisinde sosyal kesimler arasındaki tüm sosyal, politik ve ekonomik konuları içerek şekilde kapsamını genişletmiştir.

Bu bağlamda aynı zamanda birer ekonomik birlik olan sendikaların ücret oluşumundaki etkileri salt olarak pazarlık güçleri ile sınırlı değildir. Sendikaların yasama ve yürütme üzerinde politik etkileri bulunmaktadır. Ayrıca ücret oluşumu bağlamında örgütlü emek demek olan sendikalı ücret farkının büyüklüğü, sendikalı emek piyasasında işçilerin oluşturduğu emeğe olan talebin esnekliği ile doğru orantılıdır. Sendikanın ücret artışlarını, işçilerin istihdam seviyelerini bozmadan sağlayabilmesi, pazarlık gücünün göstergesidir. Özellikle yüksek nitelikli eleman arzının az olduğu, örneğin pilot, uçuş mühendisi gibi emek sektöründeki sendikaların kazanımı yüksektir. Ayrıca üretimde bir-iki şirketin tekelindeki mamul ürün pazarında emek maliyeti fiyatlara daha kolay yansıtılabildiğinden ücret artışları konusunda sendikalar avantajlı konumdadırlar. Çok sayıda işletmenin bulunduğu pazarda rekabet gücünü zayıflatmasından dolayı aynı koşullar mümkün olmayabilir. Şu sonuç itibarıyla ücret oluşumu geçmişte tamamen ekonomik alanda gerçekleşmekte iken günümüzde politik faktörlerin de etken olduğu ikili bir politik-ekonomik alana taşınmış bulunmaktadır.

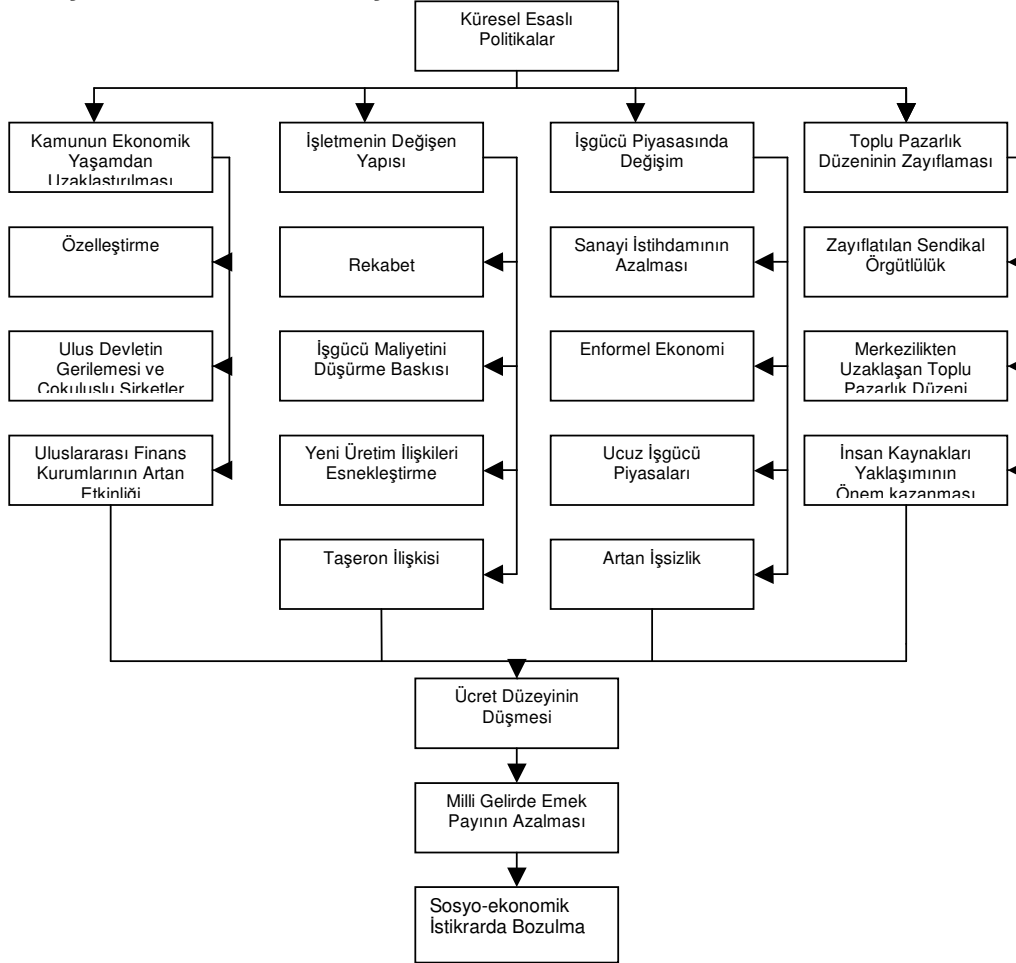
İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE ÜCRETE İLİŞKİN GELİŞMELER

I. Küreselleşme Sürecinde Ücretleri Etkileyen Faktörler

Genişleme sürecindeki küresel ekonomi kendi kurumlarını ve yapılanmasını tamamlarken, sosyal açıdan ulus devletin ağırlıklı olduğu sosyo-ekonomik yapıyı sancılı biçimde değiştirmekte ve çarpıcı sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu gelişmelerin en önemli etkilerinden biri de ücretler üzerinde olmaktadır.

ŞEMA 2: KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN ÜCRETLERE ETKİ VE SONUÇLARI

Yukarıdaki şemada görüldüğü üzere, küreselleşme sürecinde ücretleri etkileyen gelişmelerin sosyo-ekonomik politikaların değişimi ile başladığını ifade etmek mümkündür.

Küresel esaslı politikaların uygulanmasıyla; kamunun ekonomik yaşamdan uzaklaştırıldığı, işletmelerin üretim yapısının küresel politikaların yeni koşullarına göre yapılandığı, işgücü piyasasının küresel gelişmeler doğrultusunda değişim gösterdiği ve toplu pazarlık düzeninin etkinliğini kaybettiği ifade edilebilir.

Belli başlı bu dört önemli alandaki değişim, kendi içerisinde alt değişim alanlarını kapsamaktadır. Ancak bütün bunların sonuçta birleştiği nokta ücret düzeyinin düşmesi olmaktadır. Ücret düzeyinin düşmesi ise tek başına bir olgu olmayıp, yarattığı en önemli sonuç emeğin milli gelirden aldığı payın azalmasıdır. Gelir dağılımı aslında ekonomik olduğu kadar sosyal denge temeline dayandığından, milli gelirin paylaşımında geniş kitleler aleyhine meydana gelen değişim, sosyo-ekonomik istikrarın bozulmasıyla sonuçlanmaktadır. Diğer ifadeyle bu gelişmeler ekonomik olmanın ötesinde sosyal adaletsizliğin dolayısıyla sosyal huzursuzluğun nedeni olmaktadır.

A. Kamunun Ekonomik Yaşamdan Uzaklaştırılması

Genel anlamda küresel esaslı politikaların hedeflerinin “kamusal mekanizmaların” tasfiyesi, piyasa ekonomilerinin yaygınlaştırılması ve ulusal ekonomi mekanizmalarının bu amaçlar doğrultusunda yeniden formüle edilmesi olduğu öne sürülebilir²⁷⁷. Belirtilen bu düzende yalnız devletler arasındaki ilişkilere göre şekillenen uluslararası ekonomik sistem, ciddi bir değişim geçirerek devlet dışında başka aktörlerin de dahil olması ile farklı boyutlar içeren küresel bir sistem halini almaktadır. Farklı düzlemlerde şekillenen küresel ilişkiler farklı güç merkezleri yaratırken; şirketler, örgütler ve hatta yasadışı gruplar da kendi düzlemlerinde birer aktör rolü oynamaya başlamışlardır²⁷⁸. Küresel düzenin önemli aktörleri varlıklarıyla devletlerin ötesine geçen ÇUŞ'ler, düzeni yönlendiren ve denetleyen uluslararası finans kurumları, küresel ekonomik yapılanmada kamunun ekonomik yaşamdan çıkarılmasını talep etmekte, baskı yapmaktadırlar.

Bu gelişmelerin fikri temelini oluşturan yeni-liberalizm düşüncesi ilk olarak Chicago Üniversitesi'nden Milton Friedman'ın öncülüğünde kendilerine 'Monetaristler' denen bir grup ekonomist tarafından ortaya konulmuştur. Bu grup 1970'li yıllardaki krizin aşılmasında Keynesci iktisat politikasının yetersizliğini öne sürerek, krizin sorumlusu olarak para arzının

²⁷⁷ Masceranhas, R.C.; “Building on Enterprice Culture in the Public Sector: Reform of the Public Sector in Australia, Britain and New Zealand” **Public Administration Review**, [the American Society for Public Administration](#), Washington D.C., March 2003, Cilt 53, Sayı 4, s. 326.

²⁷⁸ Kaymakçı, Oğuz- Çeştepe, Hamza; “ Global Ekonominin Ulus Devlet Üzerine Kaotik Etkileri” **Ekonomik Yorumlar** Aylık Dergi, Sayı 37, İstanbul, Ocak 2000, s.26.

hükümetlerce gereksiz ve aşırı ölçüde artırılmasını göstermişlerdir²⁷⁹. Aynı okul mensubu bir diğer grup iktisatçı ise, enflasyon konusuna değişik yaklaşarak, literatüre "Rasyonel Beklentiler Teorisi" adıyla giren görüşü ortaya atmışlardır. J.K.Muth, T.Sergent, R. Lucas gibi ekonomistlerce geliştirilen bu görüşe göre, yeni-liberal ekonominin düzgün işleyen piyasa mekanizması üretim ve tüketim kararlarında optimaliteyi sağlar, dolayısıyla toplumun refahı en üst düzeye çıkar. Burada kamunun üretici ya da tüketiciyi korumak amacıyla piyasaya müdahalesi şiddetle eleştirilmekte, buna karşın özelleştirme savunulmaktadır²⁸⁰.

Amerikalı iktisatçı Arthur Lafter tarafından geliştirilen "Arz Yönlü İktisat Kuramı"nda ise iktisadi sorunların temelinde üretimin, talebe cevap verememesi yatmaktadır. Vergi indirimleri ile toplam üretimi arttırmak ve sonuçta kamunun vergi gelirlerini arttırmak mümkün olacaktır. Kamunun ekonomik varlığının ekonomik etkinliği engellemekte olduğu savına dayanarak devletin ekonomik fonksiyonları daraltılmalı ve küçültülmelidir. Bu görüşte daha küçük bir devlet ve rekabete dayalı geniş bir pazar ekonomisi önerilmektedir. Bu kuram benzerleri gibi, özelleştirme akımının doğuşunda etkili olmuştur²⁸¹.

Virginia Politik İktisat Okulu öğretisi olarak bilinen "Kamu Tercihi Kuramı ve Anayasal İktisat" isimli başka bir yaklaşım da kamunun ekonomiden dışlanmasına katkıda bulunmuştur. Bu görüşlerde en önemli pay, 1986 yılında Nobel ekonomi ödülü alan Buchanan aittir. Friederich Hayek, Milton Friedman ve James M. Buchanan üçlüsü ile şekillenen Anayasal İktisat görüşü, tarihsel olarak Keynesci felsefeyi reddetmek için ortaya çıkmış görüntüsü vermektedir²⁸².

Sıralanan bu yaklaşımlarda kamunun sosyal devletin finansmanında gerek duyduğu vergiler, uluslararası sermayenin kar marjını azaltması ve ulusal hukuka bağımlı kılmasından dolayı yeni-liberal anlayışın kaçındığı bir konu olmaktadır. Bu nedenle yeni-liberal politikalara yönlendirilen uluslararası küresel düzende değişik yöntemlerle vergiler azaltılmakta olup, gelecekte belki tamamen kaybolacaktır. Yeni-liberal politikaların sermayenin vergi yükünü azaltma amacıyla başvurduğu yol, piyasaların liberalleştirmesi aracılığıyla ülkeler arasındaki vergi indirimi rekabetini teşvik etmesidir. Yaratılan bu vergi düşürme rekabeti ekonomik sisteme ve işgücü piyasalarına çeşitli şekillerde yansımaktadır. Bunlar;

- Makro ekonomik istikrar politikalarının kapsamını daraltmak,
- Kamu hizmetleri, istihdam ve sosyal güvencelerdeki gelişmeleri sınırlamak,

²⁷⁹ Dinler, Zeynel; İktisada Giriş, Ekin Kitapevi, Bursa,1996, s. 283.

²⁸⁰ Dornbusch, Rudriger- Fischer, Stanley; Macroeconomics, Kelkoo Books Company, London,1990, s.10-18.

²⁸¹ Suiçmez, Havva; "Dünya'da ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları", **Kamu Maliyesi**, Türk-İş Yayını, Ankara,1992, s.48.

²⁸² Önder, İzzettin; Anayasal İktisat, Ekonomide Durum, Kitap 3-4, Türk-İş Yayını, Ankara,1997, s.107.

- Kamuya ait varlıkların kullanımında karşılığını vermekten kaçınmak,
- Vergi yükünü sermayeden emeğe kaydırmak,
- Gerçek ücretleri budamak, işgücü maliyetini ve etkin talebi arttırmak, şeklinde sıralanabilir²⁸³.

1. Yeni-Liberal Politikalar ve Özelleştirme

1970 ekonomik bunalımı ile yeniden gündeme gelen liberalizm, sosyalist sistemin dağılması ile uluslararası bir nitelik kazanmıştır. 1980'lerden itibaren, kapitalist sistemin "yeni-liberal" anlayışında, devletin her türlü müdahalesinin en aza indirilmesi, ulus devletlerin hükümlerlik haklarının kısılması esas alınmıştır. Kamunun yerini alacak rakipsiz karar merkezleri ise; Merkez ülkeler, piyasalar ve uluslararası şirketler olarak belirlenmiştir²⁸⁴.

Yeni-liberal çözümlemenin getirdiği "yeni devlet anlayışı" özelleştirme ile devleti işletmecilikten çekerek küçültürken, 19. yüzyıl benzeri savunma, diplomasi, adalet gibi hizmetleri ifa etmesini, mal ve hizmet üretimini piyasaya bırakmasını öngörmektedir. Günümüzde eğitim, sağlık gibi kamusal hizmetlerin, elektrik gibi doğal kaynakların piyasa aracılığı ile sunulmasına yönelik düzenlemeler bu görüşler doğrultusunda yapılmaktadır. Kamunun ekonomik yaşamın dışına çekilmesi özelleştirme ile sınırlı olmayıp, ücretlerin kısılmasını, sosyal devlet anlayışının kaldırılmasını, uluslararası finans kurumlarının ulusal kurumların yerine ikamesini ve daralan istihdam ile emeğin örgütlü pazarlık gücünü oluşturan sendikaların tasfiyesini bu kapsamda düşünmek gerekecektir.

Uygulamada özelleştirme eskiye dayanmakla birlikte, esas itibarıyla 1979 sonrasında önce İngiltere'de Muhafazakar Hükümet döneminde etkinlik kazanan, daha sonra yaygınlaşan bir akımdır. Önceleri kamusal endüstrinin özel sektöre devri olarak görülen ve "denationalization" (kamu mülkiyetinden çıkarma) terimi ile isimlendirilen bu uygulama için, Thatcher hükümetinin işbaşına gelmesiyle özelleştirme karşılığı olarak "privatization" terimi kullanılmıştır. Çünkü özelleştirme, kamu işletmelerinin özel sektöre devri ile sınırlı bir kavram olmayıp bunun ötesinde piyasaların liberalleştirilmesi ve kuralsızlaştırması dahil daha geniş amaçlar ve politikaları kapsamaktadır²⁸⁵.

²⁸³ Dolvik, Torres; s. 17 .

²⁸⁴ Türk-İş; Özelleştirmeye Karşı Sosyal Devleti Koruma Komisyonu Raporu, Ankara,1998, s.3.

²⁸⁵ Dartan, Muzaffer; "The Political Economy of Privatization, Privatization in Turkey and in the World: Issues and Perspectives", **European Studies Research Platform, Marmara University European Community Institute**,

Kavram olarak özelleştirme, hükümet politikaları nedeniyle kaynakların ve ekonomik faaliyetlerin kamudan özel sektöre transfer edilmesidir. Üretim araçlarının devri, kamu kurumlarına özel sektörden daha fazla mal ve hizmet alımı zorunluluğu getirilmesi veya özel sektöre, kamu sektörü tarafından sağlanan (örneğin belediye taşıma hizmetleri gibi) mal ve hizmetlerin kendileri tarafından sağlanması için uygun ortam hazırlanması şeklinde algılanmaktadır²⁸⁶. Geniş anlamda özelleştirme, kamunun ekonomik faaliyetlerinin azaltılması veya tamamen ortadan kaldırılması, yönetim biçim ve usullerinin değiştirilmesi yani kamu girişimleri yönetiminin özel kesime devredilmesi demektir²⁸⁷. Geniş anlamda özelleştirme; ekonomik, mali, sosyal, siyasi nedenlerle milli ekonomi içerisinde devletin iktisadi etkinliğini azaltarak, ekonomide piyasa güçlerinin hakim olmasını sağlayacak ekonomi politikalarını kapsayan bir "şemsiye kavram" niteliğindedir²⁸⁸. Dar anlamda özelleştirme, kamu iktisadi girişimlerinin mülkiyetinin özel kesime devredilmesidir. Dar anlamda özelleştirme, sahiplik devri işlemi olarak, üretim ve bölüşüm ilişkilerini değiştiren ve yeniden inşa eden bir süreç olarak nitelendirilebilir²⁸⁹.

Özelleştirme, küresel ekonominin yaratılmasında olmazsa olmaz bir gereklilik olarak gösterilmekte ve ülkelerin kamuoylarını özelleştirme fikrine hazırlamak için geliştirilen ideolojik alt yapı, tanıtım ve tutundurma aracı olarak kullanılmaktadır. Özelleştirmenin hedefleri;

- Verimliliği arttırmak,
- Fiyatları düşürmek,
- Kit kaynakları toplumda etkin bir biçimde dağıtmak,
- Açık veren kamusal faaliyetler konusunda devlet bütçesini küçültmek,
- Gelir sağlamak,
- Kamu açıklarını azaltmak,
- Ulusal serveti tabana yaymak,
- Kamuda çalışan insan sayısını azaltmak şeklinde sıralanmaktadır²⁹⁰.

Boğaziçi University Centre for Comparative European Studies, Discussion Paper Series, Economics, İstanbul, 1999, s.3.

²⁸⁶ Livesly; s.98

²⁸⁷ Özay, İlhan; "İdare Hukuku Yönünden KİT'leri Özelleştirme Çalışmaları" **Organizasyon ve Halkla İlişkiler Merkezi (ORHİM) Seminerler Serisi**, İstanbul, 1986, s.181.

²⁸⁸ Heald, D.- Moris, G.; "Why Public Sector Unions Are on the Defensive?", **Personel Management**, Vol.16, No. 5, London, May 1984, s.30-34.

²⁸⁹ Üşür, İşaya; "Özelleştirme: Niteliği ve Tartışmaları Dolayısıyla Bazı Tezler ve Notlar", Ekonomide Durum, Kitap: 3-4, Türk-İş Yayını, Ankara,1998, s.238-244.

²⁹⁰ Tan, Turgut; "KİT'lerin Özelleştirilmesi ve Sorunlar" **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt.25,Sayı 1,1992,s.25.

Özelleştirmenin yapılmasında daha geniş gerekçeler ileri süren görüşler de bulunmaktadır. Özünde yeni-liberal yaklaşımı yansıtan bu görüşler; liberal/muhafazakar devlet anlayışının sosyal demokrat devlet anlayışı karşısında galip geldiği, seçmenin devlet müdahalesi yerine özelleştirmeyi ve piyasa ekonomisini tercih ettiği, bürokrasinin etkin kaynak tahsisini gerçekleştirmediği ve yaratılan rant ekonomisinde bürokrasinin politikacı ile birlikte hareket ettiği, yaygın özel mülkiyetin olmadığı ekonomiler piyasa ekonomisi olmayacağından servetin tabana yayılamayacağı ve en önemlisi ekonomik politik gerekçe olarak sendikaların, çiftçi birliklerinin, bürokrasinin ekonomik etkinliklerinin halkın yoksulluğuna yol açtığı, bunun yerine üretim araçlarının sermayeye iade edilmesiyle tüketici egemenliğinin gerçekleşeceği şeklindeki savlardır. Açık ifade edilmemekle birlikte özelleştirme, sendikaların gücünü azaltma amaçlı olarak da görülebilir²⁹¹.

Gelişmeler özelleştirmenin görünürdeki amaçlarıyla, gerçek amaçlarının farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü küreselleşme ideolojisinin merkezinde “her şeyin piyasa için” olduğu söylemiyle kamunun her türlü müdahalesinin en aza indirgenmesi, gerekirse devletlerin egemenlik haklarının kısılması bulunmakta, küreselleşme yayılmacı güçlerin dünyanın değişik bölgelerine yerleşmesi için gerekçe oluşturmaktadır. Bu sistemin önemli uygulama aracı olan özelleştirme, ekonomik araç olmasının yanı sıra siyasi bir hedef olmaktadır. Özelleştirme salt olarak satış değildir. Sosyal devletin küçültülmesi, giderek ortadan kaldırılması, devletin ekonomik faaliyetlerden çekilmesi, (örneğin enerji, sağlık, eğitimin özelleştirilmesi gibi) kamu hizmetlerinin özel sektöre gördürülmesidir. Özelleştirme fikri her ne kadar gelişmiş ülkelerden çıkmış olsa da, gelişmekte olan ülkelere uygulatılmakta ve özelleştirme, uluslararası sermayeden mali ve politik destek almanın koşulu olmaktadır. Bu nedenle özelleştirme programları, Dünya Bankası ve IMF'nin denetimindeki uluslararası kuruluşlar tarafından yapılmaktadır²⁹².

Özelleştirme uygulamasının;(i)kamu mallarının finansmanının özelleştirilmesi (mal ve hizmet üretimi devlet tarafından yapılmakla birlikte, finansmanı satış, harç gibi vergi dışı gelirlerle sağlanır),(ii)kamu mallarının üretiminin özelleştirilmesi (burada üretim araçlarının mülkiyeti devlette kalmakta, mal ve hizmet üretimi özel kesime ihale edilmektedir. Günümüzde belediyeler çeşitli restoran, çay bahçesi vb. hizmetleri genelde bu şekilde yürütmektedirler), (iii)kamu girişimlerinin mülkiyetinin kısmen veya tamamen özelleştirilmesi (üretim vasıtaları, yönetimin yarısından çoğunun veya

²⁹¹ Akalın, Güneri; KİTLER ve Özelleştirmeleri, Gazi Kitapevi, Ankara, 2003, s.219-222

²⁹² Özdemir, Musa; “Özelleştirmenin Denetimi” Türk-İş 99 Yıllığı, Ankara, 1999, s.471-472.

tamamının özel kesime devredilmesi), (iv)kamu tekellerinin kaldırılması şeklindeki gerçekleştirildiği ifade edilebilir²⁹³.

Gelişmiş ülkeler içerisinde geniş çaplı ilk özelleştirme uygulaması İngiltere’de başlatılmıştır. İngiltere’de 1979 yılında Thacher başkanlığında Muhafazakar Hükümet iş başına geldiğinde daha önce kamulaştırılmış endüstri kollarının (telekomünikasyon, enerji, gemi inşa, çelik, ulaştırma) ekonomik boyutları GSMH’nın %10’na eşit olup, toplam yatırımların %14’ünü gerçekleştirmekte ve 1.5 milyon kişiye istihdam sağlamaktaydı. Thacher’ın hükümeti bıraktığı 1990’da ise kamu varlıklarının yarısı satılmış bulunmaktaydı²⁹⁴.

1985-1995 arasındaki on yıllık dönemde özelleştirmenin rakamsal boyutları İngiltere’de 85, Fransa’da 34, İtalya’da 17, Hollanda’da 10, İspanya’da 8, Almanya’da 2 milyar dolardır. 1990’ların ikinci yarısında Batı ve Doğu Avrupa ülkeleri dahil küresel bazda 50 ülkede kamuya ait işletmelerin özelleştirmesinin rakamsal boyutu 120 milyar dolar civarındadır²⁹⁵.

TABLO 10: BAZI AVRUPA ÜLKELERİNDE ÖZELLEŞTİRME

ÜLKE	DÖNEM	YILLIK ÖZELLEŞTİRME GELİRİ/ GSMH ORANI (%)
Avusturya	1987-90	0.9
Fransa	1983-91	1.5
Almanya	1984-90	0.5
İtalya	1983-91	1.4
Hollanda	1987-91	1.0
Portekiz	1989-91	4.3
İspanya	1986-90	0.5
İsveç	1987-90	1.2
İngiltere	1979-91	11.9

Kaynak: Livesly, Frank; Applied Economics, MacMilan Busines Company, London, 1998, s.98.

Tabloda izlenen özelleştirme uygulamaları ulusal ekonomilerin küresel ekonomiye eklenmesindeki sürecin yüksek hızını göstermektedir. Ancak gelişmiş ülkelerdeki özelleştirme uygulamaları dahi; özel sektörün hizmet arzındaki denetim gereksinimleri, kar transferi maliyetlerinin oluşturduğu gerçek maliyetler, yetersiz bilgilendirme ortamı, ihalelerdeki rekabetin etkisizliği, sözleşme sonrası ortaya çıkan yetersiz performansı düzeltme güçlüğü gibi piyasa mekanizmasının özelleştirme konusundaki çözüm eksikliklerini

²⁹³ Gökçen, Şahin; Özelleştirme mi, Tekelleştirme mi? Öz Gıda-İş Sendikası Eğitim Yayınları, Ankara, 1992, s.13.

²⁹⁴ Sclar, Elliott; The Economics of Privatization, Cornell University Press, New York, 2000, s. 45.

²⁹⁵ Livesley; 1998, s.99 .

ortaya çıkarmıştır. Bu risklerin piyasa ekonomisi kurumlarının ve hukuk alt yapısının gelişmemiş olduğu ülkelerde daha çok kamu zararları yaratabileceği değerlendirilmelidir²⁹⁶.

Öte yandan 1985 ile 2000 yılları arasını kapsayan dönemde küresel çapta gerçekleştirilen özelleştirmelerle 8000'den fazla kamu varlığı satılmıştır. Bunların 1985 yılı sabit değeri üzerinden karşılığı 1.1 trilyon dolardır. Özelleştirme furyasında 1987'de 120 milyar dolarlık bir yükselme noktası görülmekle birlikte, esas olarak 1990'lar özelleştirme dalgasının küresel ekonomiye egemen olduğu dönem olmuştur. 1995'deki 1700 adet ve 87 milyar Dolar tutan özelleştirme işlemi, 1998'de en üst noktası olan 2500 işlem ve 171 milyar Dolara ulaşmıştır. Dönemin özelleştirme hacminin parasal tutar olarak üçte ikisi yüksek gelirli ekonomileri kapsamakla birlikte, sayısal anlamda ağırlığı zayıf ve orta düzeyli ekonomilerde gerçekleşmiştir²⁹⁷.

TABLO 11: KÜRESEL ÖZELLEŞTİRMENİN GELİŞİMİ (Milyon \$)

BÖLGE	1988	1992	1997	2000	2003
Doğu Avrupa, Orta Asya	27	3626	16536	10484	8923
Doğu Asya, Pasifik	21	5161	10385	10727	7699
Latin Amerika, Karayipler	2515	15521	33897	12322	410
Orta Doğu, Kuzey Afrika	7	70	1613	3698	6484
Güney Asya	-	1557	1794	54	948
Sahra Afrika'sı	10	206	2348	694	527
TOPLAM	2595	26176	66571	38029	24992

Kaynak: World Bank ; Privatization Database,
<http://rru.worldbank.org/Privatization/Region.aspx?regionid=999&view=proceeds&tab=2> (02.08.2006)

Tablo yeni-liberal politikaların uygulamaya konulmasıyla özelleştirmenin küresel olarak ivme kazandığını göstermektedir. 1988 ile 2003 arasındaki dönemde 120 gelişmekte olan ülkede 9000'den fazla özelleştirme gerçekleştirilmiştir. Küresel özelleştirmenin zirve yaptığı yıl 1997 olmuştur. Bu zirve anılan yılda gerçekleştirilen alt yapı ve gaz, petrol ve enerji alanında hızlandırılan özelleştirmenin sonucudur. 1997 sonrası özelleştirmede düşme görülmekle birlikte 2001 yılında 13.5, 2002 yılında 15.5 milyar dolarlık özelleştirme sonrası 2003 yılında özelleştirmenin 25 milyar dolar civarına çıkmasıyla yeniden ivme kazandığı görülmektedir. 1990'larda Brezilya, Arjantin, Meksika'nın yaptığı özelleştirmeler, gelişmekte olan ülkelere gerçekleştirilen özelleştirmenin yarısına yakını

²⁹⁶ Sclar; s. 45.

²⁹⁷ Brune; Nancy- Garrett, Geoffrey- Kogut, Bruce; "The International Monetary Fund and Global Spread of Privatization", **IMF Staff Papers**, Vol. 51, No. 2, International Monetary Fund, Washington D.C., 2004, s.197-198.

oluşturmaktadır. Arjantin ve Meksika'da özelleştirme programları hemen hemen tamamlanmıştır. Çin Brezilya, Polonya, Çek Cumhuriyeti'nde özelleştirme gelirlerindeki esas gelişme 2000 sonrasında gerçekleşmiştir²⁹⁸. 1985-2000 dönemini kapsayan (1985 sabit dolar değeri üzerinden) bölgesel bazda gerçekleştirilen özelleştirme hacmine ilişkin veriler aşağıdadır.

TABLO 12: ÖZELLEŞTİRMEİNİN BÖLGESEL OLARAK DAĞILIMI

BÖLGE	GELİR (Milyar \$)	ÖZELLEŞTİRME GELİRİNİN GSMH'YA ORANI (%)
Doğu Avrupa, Orta Asya	23.3	14
Doğu Asya, Pasifik	318	13.3
Latin Amerika, Karayipler	197.3	13.9
Orta Doğu, Kuzey Afrika	19.9	6.9
Kuzey Amerika, Batı Avrupa	522.2	8.9
Güney Doğu Asya	11.4	5.4
Sahra Afrika'sı	9.5	5.4
TOPLAM	1101.6	

Kaynak: Brune, Nancy-Garett, Geoffrey-Kogut, Bruce; "The International Monetary Fund and Global Spread of Privatization", IMF Staff Papers, Vol. 51, No. 2, International Monetary Fund, Washington D.C.,2004, s.197.

Tablodan özelleştirmenin daha çok gelişmiş ülkelerde gerçekleştiği, bunu Doğu Asya, Latin Amerika, Doğu Avrupa ülkelerinin izlediği söylenebilir. Burada çok kesin bir yargıya varmak güç olmakla birlikte, büyük petrol ve enerji tesislerinin çoğunun gelişmekte olan ülkelerde olduğu ve özelleştirme programlarının esas itibarıyla bunları kapsadığı dikkate alındığında, özelleştirmenin gelişmekte olan ülkelere göre daha az gelir getirmesi konusunda, gelişmekte olan ülkelere özelleştirmenin gelişmiş ülkelere göre daha düşük değerler üzerinden yapıldığı yorumu yapılabilir. Özelleştirme ücretler ve sosyal konularla ilişkilendirildiğinde, Keynes'in ekonomik sorunların aşılmasında kamu katkısı ve müdahalesi yaklaşımı dışlanırken, ekonomik sorunları olan ülkelerin IMF ve Dünya Ticaret Örgütüncü yönlendirildiği politikaların ilk sonuçları işsizlik ve işgücünün düşük özel sektör ücretlerine yönlendirilmesi olmaktadır²⁹⁹.

Küreselleşme sürecinde sermayenin özelleştirmeden beklentileri; daha yüksek kazanç getirici kamu elektrik üretimi ve dağıtımı, haberleşme, sağlık, eğitim ve diğer alt yapı hizmetlerini üstlenerek daha çok kar elde etmektir. Diğer taraftan olası sosyal çizgideki hükümetlere, egemen olacağı ekonomi bırakmayarak iktidar olma fırsatı verilmemesidir³⁰⁰.

²⁹⁸ World Bank ; Privatization Database,
<http://rru.worldbank.org/Privatization/Region.aspx?regionid=999&view=proceeds&tab=2> (02.08.2006)

²⁹⁹ Dolvik, Torres; s. 17.

³⁰⁰ Özdemir; 1999 s. 473.

Özelleştirme konusundaki araştırmalara bakıldığında, bunun gerisinde büyük ölçüde sermaye çevrelerinin yoğun bir şekilde kamuoyu oluşturma çabalarının olduğu görülebilir. Örneğin Kanada'da yapılan araştırmalar, özelleştirme konusunu hükümet yetkilileri, şirket yöneticileri ve medyanın desteklediğini göstermektedir. Medya, halkın kamu hizmetinden memnun olmadığı propagandasını yapmak için sıklıkla kamu hizmetlerine yönelik olumsuzluk yansıtan anketler yayımlamaktadır. Ancak şirket elitleri ile halkın görüşleri arasında büyük farklılar olduğunu, gerçek anlamda yapılan anketler göstermektedir³⁰¹.

Küresel perspektiften yaklaşıldığında, özelleştirmenin arkasında IMF ve Dünya Bankası bulunmaktadır denilebilir. Çünkü Dünya Bankasının 2002 stratejisinde ödünç vermenin özelleştirmeyi yaygınlaştırma aracı olduğu belirtilmektedir. Amaç; hizmet sektörü, su, enerji, eğitim ve sağlık ağırlıklı olmak üzere ulusal ekonomileri uluslararası ve yerel özel finans şirketlerine açmaktır. Aslında IMF ve Dünya Bankasının koşullu borç verme politikası olan "yapısal uyum program"larına karşı az gelişmiş ülke hükümetlerinin direnci olamamakta, yurttaşların çıkarlarını esas alan bağımsız politikalar izleme imkanı bulunmadığından, demokrasi bir tarafa bırakılmış olmaktadır³⁰².

Bu konuda Kanada'dan seçilen örnek anlamlıdır. Anılan ülkede bir dönem dünyanın en büyük kamu işletmesi olan Ontario Hidroelektrik son yirmi yılda işletme bölümlerine parçalanarak özelleştirilmiştir. Özelleştirmenin rekabeti canlandırarak tüketici fiyatlarını düşüreceği yönündeki resmi kamuoyu koşullandırmalarına rağmen, 2002 Mayıs'ında fiyatlar büyük hızla yükselmiştir. Hükümet tepkiler karşısında ayda 110 milyon dolarlık subvansiyon faturası ödeyerek elektrik ücretlerini dondurmuştur. Böylece vergilerden elde edilen kamu gelirinön önemli bir kısmı özel şirketlerin kasasına girmiřtir³⁰³.

Özelleştirme konusunda her ülke için uygulanmış standart kalıplar olmayıp koşullar; amaçları, uygulamaları şekillendirmektedir. Bu bağlamda gelişmiş ülkelerdeki özelleştirmede "sermayenin tabana yayılması" ilkesi başlangıçta bazı işletmelerde gerçekleştirilmiş, örneğin İngiltere'de British Telecom'da işçilerin %96'sı şirketin hisse senedini almışlardır. Ancak bu durum bütün işletmeler için geçerli olmamış, örneğin British Aerospace başlangıçta 156.000 olan paydaş sayısı 27.000'e düşmüřtür³⁰⁴. Böylece başlangıçta işletmelerin hisse senetlerinin halka dağılımı süreci kısa sürede bu hisselerin tekellerin eline geçmesi şekline dönmüş, sonuçta British Telecom'un hisselerinin ancak %4'ü halkın elinde kalabilmiş,

³⁰¹ Darsy, Judy; "Who is Pushing Privatization" [http://www.cupe.ca/arp/01/default.asp_\(03.10.2005\)](http://www.cupe.ca/arp/01/default.asp_(03.10.2005)) .

³⁰² Ellwood, Wayne; "The Great Privatization – Grab", **New Internationalist** , London, April 2003, s.11.

³⁰³ Ellwood; s.9-10.

³⁰⁴ Cevizoğlu, Hulki; Özelleştirme, Beyaz Yayınları, İstanbul, 1998, s.137

%70'i ise büyük şirketlerin elinde toplanmıştır. Bunun gibi British Airways'in 1.1 milyon kişi olan hisse senedi sahibi üç ayda 650.000'e inmiş, benzer şekilde özelleştirilen diğer işletmelerin de hisse senetlerinin sahip sayısı süratle azalmıştır³⁰⁵. Bu gelişmenin devamında İngiltere'de 1984'de 7 milyar Pound (11 milyar Dolar) hacmindeki özelleştirme paylarının tamamına yakını özel hisse senedi tüccarlarının eline geçmiştir. Son yıllarda yapılan kamuoyu yoklamaları geniş kitlelerin 20-25 yıl önce özelleştirilen işletmelerin tekrar eski haline dönmelerini desteklediğini ortaya koymaktadır³⁰⁶.

İngiltere'deki gelişmeler değişik olumsuzluklara yol açmıştır. Örneğin su işletmelerinin özelleştirilmesi sonrasında su faturalarının birden yükselmesi karşısında faturalarını ödeyemeyen ve bu nedenle suyu kesilen aile sayısı üç misli artmıştır. Öte yandan özelleştirme sonrası su kaynaklarının temizlenmesine para harcanmaması sonucu 20 akarsu kurumuş, şirketler karlarını bir yılda %14 arttırmış ancak çevreye onarılmaz zarar vermişlerdir. Ayrıca gelirlerde büyük eşitsizlik yaşanmış, örneğin asgari ücretli bir İngiliz işçisi yılda 7500 sterlin kazanırken, özelleştirilme sonrası Kuzeybatı Su Dağıtım Şebekesi başkanı dört yıldan az bir sürede 1.78 milyon sterlin kazanmıştır. Buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu gelişmelere bakarak özelleştirme İngiltere'de gelir dağılımında artan eşitsizliklere yol açmıştır denilebilir. İngiltere'de gelir dağılımındaki eşitsizlik açısından Gana, Sri Lanka, Etyopya gibi ülkelerden daha geridedir³⁰⁷. Keza özelleştirmeler sırasında kamu işletmelerinde çalışan 1.5 milyon işçi sayısı 1988 sonrasında 400.000'e düşürülmüş, işten çıkarılan 1.1 milyon insan işsizliğin artmasında etken olmuştur³⁰⁸. Bu gelişmelerde özelleştirme yoluyla sendikaların etkisinin ve gücünün azaltılmasının büyük katkısı bulunmaktadır. Özelleştirme yoluyla İngiltere'de 1979'da 13.2 milyon olan sendika üyeliği, 1995'de 8.8 milyona düşürülmüştür³⁰⁹.

Öte yandan özelleştirme ile büyük tasarruf sağlanacağı, katma değer olarak bunun boyutunun %25-50'den az olmayacağı ileri sürülmekle birlikte, İngiltere'de 1979'dan 1990'ların ortalarına kadarki sürede bu oranın %6'yı aşmadığı anlaşılmıştır. Bu ülkede aşırı uygulanan yerel hizmet özelleştirmeleri, yerel yönetimlerin kaynak kullanmadaki kontrolünün

³⁰⁵ Işıklı, Alpaslan; Özelleştirme Ne İçin, Yol-İş Eğitim Yayınları No.15 Ankara, 1994, s.23-24.

³⁰⁶ Ellwood; s.12.

³⁰⁷ Dikbaş, Yılmaz; Satılık Vatan, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2003, s.202-204.

³⁰⁸ Cevizoğlu, s.136-137.

³⁰⁹ Dartan, s. 7.

kaybolmasına, böylece hizmet faaliyetlerini yönetme ve eşgüdüm imkanlarının zayıflamasına yol açmıştır³¹⁰.

Özelleştirme konusunda Almanya ele alındığında, bu ülkedeki özelleştirmede satış yerine işletmelerdeki kamu payının azaltılmasının tercih edildiği izlenmektedir. Bu yöntemle; ulusal havayolu Lufthansa'daki %74'lük kamu payının bir kısmının üç Alman bankasına satılması, aynı şekilde alüminyum ve enerji grubu VIAG'daki kamunun %84'lük payının %40'a indirilmesi kararlaştırılmıştır. Diğer ülkelere kıyasla bu ülkede sermayenin tabana yayılması göreceli olarak gerçekleştirilmiş, PREUSSAG ve VOLKSWAGEN örneklerinde müstahdemler, ev kadınları ve emekliler hisse senetlerinin sırasıyla %30, %23.6 ve %14.3'üne sahip olabilmişlerdir. Almanya'da ulaşım,su, elektrik gaz vb. alt yapı tesisleri yasal gereklilik olarak yerel yönetimlerde kalmakta, hizmet alımında özel sektöre başvurulmaktadır. Bu nedenle yerel yönetimlerde, İngiltere kadar geniş bir özelleştirme yaşanmamıştır³¹¹.

Başka bir AB ülkesi Fransa'da önemli miktarda özelleştirme yapılmış, 1990'larda yapılan özelleştirmelerde alüminyum işletmeleri hisselerinin %53'ü, çelik işletmeleri hisselerinin %64'ü, tütün tekelinin %90'ı, petrol dağıtım kuruluşunun %35'i özel şirketlerin eline geçmiştir³¹². Ayrıca su dağıtım hizmetinin %75'i özelleştirilmiştir. Ancak yerel yönetimlerin daha önce değişik hizmetlerde bir elden kullanılabildiği nitelikli işgücünün özelleştirmeler sonucu azalması ve sorumlulukların değişik şirketler arasında dağılmış olması, merkezi olarak işgücünü ihtiyaç olan yerde ve zamanda kullanarak sağlanan tasarrufu azaltmış, yerel yönetimlerin etkinlik alanı daralmıştır³¹³. Değınilen ülkelerdeki özelleştirmelere etkileri bakımından yaklaşıldığında, sonuçların olumlu olduğunu, amaçlarına ulaştığını söylemek zordur. Çünkü özelleştirmeler sonrası işsizlik %12 gibi bir orana yükselmiştir³¹⁴.

Japonya'da özelleştirmeler Almanya'dakine benzer bir şekilde işletmelerde kamunun payının azaltılması şeklinde yürütölmektedir. Örneğın British Telecom'un üç misli büyüklükteki Nippon Telegraph & Telephone işletmesindeki devlet payı %33'e indirilmiştir. Ancak özelleştirme bir kısım işçilerin işlerini kaybetmesine yol açmıştır. Japon Demiryollarının özelleştirilmesinde 93.000 çalışandan 61.000'nin işine son verilmiş daha sonra bunlardan 41.000 işçiye diğer şirketlerde iş olanağı sağlanmakla birlikte 20.000 kişi

³¹⁰ Lorrain, Dominique-Stoker Gerry; The Privatization of Urban Services in Europe, Redwood Books, Trowbridge, Wiltshire, 1997, s. 78.

³¹¹ Cevizoğlu, s.133-134.

³¹² Dikbaş, 2003, s.212-213.

³¹³ Lorrain, Stoker, 1997, s. 102-108.

³¹⁴ Dikbaş, 2003, s. 208-214.

açıkta kalmıştır. İtalya'da ise kamu işletmeleri holding yapısında örgütlenmişler, daha sonra özelleştirilmişlerdir. Fransa'da 33 kamu işletmesinin %20'sinin çalışanlara satılması planlanmıştır. Yabancılara satılan oran %15 civarındadır³¹⁵.

Bu noktada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında uygulama farklılıklarına değinilmelidir. Almanya, Japonya Fransa gibi gelişmiş ülkelerin özelleştirmede ulusal sermayeye öncelik verdiklerini ifade etmek mümkündür. Gelişmiş ülkelerde özelleştirmede ulusal özel sermaye tercih edilirken, gelişmekte olan ülkelerde yapılan özelleştirmelerde kamu işletmelerinin yabancı uluslararası şirketlere devredilmesi söz konusudur. Öte yandan örneğin İngiltere'de kar veya zarar eden işletmeler özelleştirme kapsamında iken gelişmekte olan ülkelerde (Arjantin örneğindeki gibi) yalnız karlı kuruluşlar özelleştirme kapsamındadır³¹⁶. Yine İngiltere'de yerli veya yabancı şirketlerin hiçbiri özelleştirilen şirketin sermayesinin %15'inden fazlasına sahip olamamaktadır³¹⁷.

Özelleştirme kapsamına alınan belediye ve şehircilik hizmetleri (elektrik dağıtımı, gaz, ulaşım vb.) gibi özelleştirmelerin arkasında da temelde özel şirketlerin ve yatırımcıların kar beklentileri bulunmaktadır. Ancak bu güne kadar bu tip özelleştirmenin gerçekleştirildiği ülkelerde varılan noktada, sosyal yarar ihmal edildiğinden tüketici, hizmet alan yurttaş değil, müşteri konumuna getirilmiş, pek çok konuda yerel yönetimin gereği olan yurttaşın bilgilenme, katılım, açıklama isteme gibi kamudan talep etme hakları işlerliğini yitirmiştir. Diğer özelleştirmelerde olduğu gibi, Doğu Avrupa ve Latin Amerika ülkelerinde şehir ve belediye hizmetlerinin özelleştirilmesinin yaygınlaşmasında, Dünya Bankası ve uluslararası kuruluşların acele özelleştirme öneren reçeteleri etken olmuştur. Gerekçe olarak özelleştirmede finansal gerekliliklerin olduğu, kamusal varlıkların satışının diğer kamusal amaçlı hizmetlerin finansmanında kullanılabileceği gibi savlar kullanılmaktadır. Ancak kamu işletmelerinin bir defada satılarak elden çıkarılması; su, gaz vb. gibi sürekliliği olan ihtiyaçları ortadan kaldırmadığından, uzun dönemli hizmetler ve bunların devamını sağlayacak yatırım ihtiyaçlarını karşılama bu hizmetlere daha yüksek fiyat ödenmesini gerektirmektedir³¹⁸.

Küreselleşme sürecinde Afrika Ülkeleri de pek çok diğer ülke gibi IMF ve Dünya Bankası'ndan alınan borçlar karşılığında özelleştirmenin ağırlıklı olduğu yeni-liberal ekonomik politikaları uygulamaya zorlanmışlardır. Afrika Ülkelerinde özelleştirme değişik şekillerde uygulanmıştır. IMF ve Dünya Bankası'nın danışmanları anılan ülkelere; üretimde

³¹⁵ Cevizoğlu, s.147-148.

³¹⁶ Cevizoğlu, s.135-151.

³¹⁷ Dikbaş, 2003, s.199.

³¹⁸ Lorrain, Stoker, s.205-210 .

daha büyük etkinlik, verimlilik ve daha iyi hizmet sağlayacağı, refah getireceği ve bunun aşamalı olarak tabana yayılacağı tarzındaki vaatleriyle özelleştirme programlarını uygulattırılmışlardır. Ancak bu uygulamalar sonrasında Zambiya'da 60.000 iş kaybedilmiş, Gana'da birkaç yüzbine varan istihdam daralması görülmüştür. Özelleştirme hizmet fiyatlarını da olumsuz etkilemiştir. Zambiya'da otobüs ücretlerinin aşırı artışı nedeniyle karlılığı fazla olmayan kırsal kesime otobüs seferleri kaldırılmış, okula giden çocuklar dahil, bölge insanı mağdur edilmiştir. Nijerya'da 1995'e kadar geçen on yılda gaz fiyatı %6000, haberleşme hizmetleri %2500-5000, elektrik fiyatı %883 oranında artmıştır. Gana'da özelleştirme artan sağlık ve eğitim ücretleri nedeniyle yoksulların ulaşamayacağı duruma gelmiştir. Zimbabwe'de özelleştirme işletmelerde işten çıkarma ve artan hizmet fiyatlarına yol açmış, örneğin Zimbabwe Pamuk İşletme'sinde çalışan işçi sayısı 3000'den 500'e inmiştir. Sonuçta Afrika ülkelerindeki özelleştirmenin sonuçları istihdamın daralması, işini sürdürenlerin çalışma koşullarının kötüleşmesi, artan işsizlik olmuştur³¹⁹. Yine Afrika Ülkelerinden Kenya'da 2000-2002 yıllarını kapsayan dönemde 50.000 işçilik bir istihdam düşürmesi yaşanmıştır. Uganda'da 1997'de hizmet sektöründe 150.000 kişilik azaltmaya gidilmiştir. Yemen'de sivil hizmet sektörüne uygulanan IMF planında %20 oranında maaş indirimine başvurulmuştur³²⁰.

Özelleştirmenin işsizliğin arttırması bağlamında en fazla sorun eski merkezi planlama ülkelerinde yaşanmış, milyonlarca insan işinden olmuştur. Bu ülkelerden Bulgaristan'da 1989-1991 arasında özelleştirilen işletmelerde istihdam gerileyerek çalışan sayısı 4 milyondan 1 milyona inmiştir. Çek Cumhuriyetinde aynı dönemde değişik endüstri işletmelerinde %12, imalat sanayinde %10, gıda sektöründe %4 oranında istihdam azalmıştır. Macaristan'da 1992-1993 döneminde aynı oranlarda istihdam daralması gerçekleşmiştir. Doğu Almanya'da 1992 sonuna kadar toplam istihdam 9 milyondan 6.3 milyona, özelleştirme idaresinin kontrolündeki işletmelerde ise 4.2 milyondan 1.2 milyona düşmüştür. Polonya'da özelleştirmenin ilk yılında %15, takip eden iki yılında yıllık %25 oranında istihdam düşmüştür. Rusya, Vietnam gibi ülkelerde de benzer durumlarla karşılaşmıştır³²¹. Rusya'da Batılı "şok terapi" yaklaşımı istismarı beraberinde getirmiş, kamu varlıklarının özelleştirilmesinden sağlanan milyarlar güçlü kişilerin İsviçre'deki banka hesaplarını kabartmış, 1942'den sonraki en büyük ekonomik çöküntüyü yaşayan Rusya

³¹⁹ Jauch, Herbert; "The Big Privatisation Debate- African Experiences", **Labour Resource and Research**

Institute (LaRRI) for The Namibian, Katutura, Windhoek The Republic of Namibia, 13 November 2002, s.1.

³²⁰ Lloyd, Vincent, Weissman Robert; "Against the Workers, How IMF and World Bank Policies Undermine Labor Power and Rights"**Multinational Monitor**, Washington D.C., September 2001, s.3.

³²¹ Martin, B.; "The Social And Employment Consequences of Privatization In Transition Economies: Evidence and Guidelines" **ILO, Working Paper** IPPRED-4, Geneva, 1997, s.15.

devleti fiilen iflas etmiştir³²². Rusya'da 1990'lardaki (135.000 kuruluşun özelleştirildiği) büyük çaplı özelleştirme sonucu yıllık ulusal gelir %69 azalmış, işsizlik %12'ye bazı bölgelerde %25'e kadar yükselmiş, 24 milyon insan yoksulluk sınırının altına düşmüştür³²³.

Bu örneklerle bakarak konuya genel bir perspektiften yaklaşıldığında yeni-liberal çözümlene olan özelleştirmenin küçük şirketlerden çok büyük şirketlerin lehine olduğu, İngiltere dahil pek çok ülkede kamu varlıklarının piyasa değerinin çok altında özelleştirildiği, halka satış paylarının kısa bir süre sonra büyük şirketlere geçtiği, böylece örneğin İngiltere'de spekülatoörlere 3.3 milyar sterlinden fazla kaynağın aktarıldığı izlenmiştir. Bu gelişmelerden özelleştirmelerin "halka açılma" sloganına rağmen yerli ve yabancı konsorsiyumlara doğrudan satış şeklinde gerçekleştirildiği, böylece ulusal ekonomik denetim ve işlevselliğın yabancı odaklara devredildiği, pek çok ülkede özelleştirmenin hazine tarafından finanse edildiği anlaşılmaktadır³²⁴. Bu hususlar ışığında özelleştirmenin istihdamı ve işgücü talebini daraltıcı, iş güvencesini azaltıcı, emeğın pazarlık gücünü kırııcı etkilerinin olduğu ve bunların ücretlerin düşmesinde etken olduğu ifade edilebilir.

2. Ulus Devlet ve Sosyal Devlet Anlayışının Gerilemesi

Yirminci yüzyılda gelişmiş ölkelerde devlet "sosyal devlet" şeklinde yapılandırılmış, eski klasik devlet anlayışının ötesinde pek çok sosyal ve ekonomik sorumluluğu olan devlet modeli geliştirilmiştir. Yirminci yüzyılın sosyal devlet görüşü, ekonomik ve sosyal gelişmeye aynı derecede önem veren, her iki gelişmeyi birbirinden ayrılmaz kabul ederek, bu gelişmelerin sağlanmasında devlete önemli görevler getiren bir yaklaşımı benimsemiştir. Sosyal devlet; ekonomik adaleti gerçekleştirmek için kişiyi ekonomik yaşamda yalnız bırakmayan, ekonomik ve sosyal yapıda değişiklik yapılmasını öngören, bu amaçla ekonomik ve sosyal yaşama müdahale eden devlettir³²⁵. Şunu da vurgulamak gerekir ki sosyal devletin hayata geçmesi, asla kendiliğinden ve kapitalizmin doğal bir sonucu olarak gerçekleşmiş değildir. Böyle önemli bir dönüşümün gerisinde, kapitalizmin bünyesinde ve fakat ona karşı ve ona rağmen varlık kazanan, Batılı emekçi kitlelerin asırlar süren çetin sendikal ve siyasal mücadeleleri yatar³²⁶.

Ancak 1980'lere gelindiğinde küreselleşme olgusunun etkisiyle sosyal devlet konusunda dünyayı saran değişik görüşler ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, küreselleşme

³²² Ellwood, s.11-12.

³²³ Dikbaş, s. 240-241.

³²⁴ Brendan, Martin; Özelleştirme Kimin Çıkarına (Çev.O. Deniztekin) Cep Kitapları, İstanbul, 1995, s.139-147.

³²⁵ Sözer, Ali Nazım ; Türkiye'de Sosyal Hukuk, 2. Baskı, Barış Yayınları, İzmir,1998, s. 7.

³²⁶ Işıklı, Alpaslan; Dünya Bankasının Laik İmparatorluğunda Kumarhane Kapitalizmi, Otopsi Yayınevi, İstanbul, 2002, s.49 .

tarafklararınca (radikaller) desteklenir. Buna göre küreselleşme olgusu uluslararası şirketlerin büyümesi ile küresel kapitalizmin yayılmasını sağlar ve böylece piyasa kuralları, homojenlik, barış, uyum ve uluslararası bağımlılık ile karakterize edilen "sınırsız bir dünya" yaratır³²⁷. Küreselleşme taraftarlarının başında gelen Thomas Friedman bunun kaçınılmaz olduğunu, bir tercih olmadığını bir realite olduğunu belirtmektedir. Friedman'a göre devletler küreselleşmeye karşı koymaları halinde bedelini Tayland, Malezya, Endonezya'da olduğu gibi ağır ödeyeceklerdir. Bununla birlikte Friedman, devletin küreselleşme süreci karşısında önemini yitirmeyeceğini, büyük olmaktan çok hızla küçülmek ve kalitesini arttırmak zorunda kalacağını ileri sürmektedir³²⁸.

İkinci görüş küreselleşme karşıtlarınınadır. Bu görüştekiler küreselleşmenin olumsuzluklarını; ulusal ekonomiler, insani değerler, ulusal egemenlik ve üçüncü dünya ülkeleri açısından ortaya çıkan sonuçlarla göstermektedirler. Söz konusu sosyal bilimcilere göre sermayenin küreselleşmesi refah devletini zayıflatmakta, zengin-fakir uçurumunu ve sosyal dengesizlikleri arttırmaktadır³²⁹.

Üçüncü görüş, küreselleşmenin fazla abartıldığını iddia etmektedir. Buna göre devletin en önemli yönetim fonksiyonları baki kalacaktır, yeni "realite" kaçınılmazdır ve korkulmamalıdır. Bu gruptakiler, küreselleşmenin olumsuz etkilerini önemsiz gösterme eğilimindedir. Küreselleşme ile devlet güçlerinde azalma olmayacak, tersine ulusal ve uluslararası alanda devlet daha güçlü hale gelecektir. Hatta bazı uluslararası ilişkiler bilimcileri, devletin egemenliğinin "de facto" olarak zayıflamaktan ziyade güçleneceğini ifade etmektedir. Bu görüşün bir uzantısı küreselleşmeyi bir realiteden çok bir 'mit' olarak gören ve 1913'te, 1990'a göre daha küresel bir ekonomi olduğunu iddia edenlerdir. Buna göre küresel ekonomi fikri yeni bir olgu değildir. Günümüzde küreselleşme olmadığına göre devletin nüfuzunu azaltan etkileri de yok demektir³³⁰.

Bu noktalardan hareketle, küreselleşmeyi tamamen savunanların devletin gerileyeceği hatta yok olabileceğine, bunun iyi bir şey olduğuna ilişkin görüşleri ile; buna karşın küreselleşmeyi sosyal açıdan sakıncalı gören, devlete olumsuz etkileri olduğuna inanan temelden farklı iki görüş olduğu anlaşılmaktadır. Üçüncü görüş küreselleşmenin abartılı

³²⁷ Farazmand, Ali; "Globalization, The State and Public Administration: A Theoretical Analysis with Policy Implications for Developmental States", **Public Organization Review**, Vol 1. Kluwer Academic Publishers, Norwell, Massachusetts, 2001 s.439.

³²⁸ Friedman, Thomas; Lexus ve Zeytin Ağacı. Küreselleşmenin Geleceği, (Çev. Elif Özsayar), Boyner Holding Yayınları, İstanbul, 2000, s.35.

³²⁹ Farazmand, s.440.

³³⁰ Jegede, Francis; "Globalisation -The New Order or Disorder? Consequences for Individuals, Nation-States and Society", **Metropolitan University Seminar Paper**, Manchester, July 2001,s.5 .

olduğunu savunurken devlete etkisinin olmayacağı hatta devletin daha da güçleneceğini savunmakta, yararı bakılan pencereye göre ayarlamakta, genel olarak devletin gerileyeceğini ileri sürmektedir.

Öte yandan sosyal devletin işlevsel yapısının ekonomik imkanlardan soyutlanarak kısıtlanmak istenmesi gelir dağılımı, sosyal adalet gibi pek çok konuda kaygıları gündeme getirmektedir. Çünkü sosyal devlet, piyasa mekanizmasının yerine getirmediği gelirin dağılımındaki adaleti sağlamak durumundadır. Bu noktada sosyal güvenlik harcamaları önem kazanmaktadır. İleri sosyal güvenlik uygulamaları olan AB ülkelerinde sosyal içerikli harcamalar milli gelirin ortalama %31.4'nü teşkil etmektedir. Bu durum sosyal devletin, ekonomik refah devleti ile eş anlama geldiğini göstermektedir³³¹. Amaç ise genelde aşırı servet farklılıklarını azaltmak, bir grubu veya bölge halkını korumak olabilir. Sosyal devletin ücretler konusu ile yakından ilgili en önemli politika araçlarından biri de ücret politikalarıdır. Çağdaş ve sosyal ücret politikasının üç esas amacı; kitlelerin enflasyondan korunması, refah düzeyinin düşürülmemesi, ücret politikasının üretimi arttırmaya yönelik olması, ulusal gelirin adil dağılımının sağlanması şeklindedir. Ayrıca asgari ücret tespiti ve sosyal güvenlik kurumlarının yapılandırılması gereklidir³³².

Bu sosyal gerekliliklere karşın yeni-liberal politikaların yarattığı sonuçlar farklı olmaktadır. Küreselleşmenin ücret düzeyi üzerindeki potansiyel etkileri ise; sosyal devleti, işgücü talebini, kamunun işsizlikle mücadelesini ve emeğin pazarlık gücünü aşağı çekmektedir³³³. Bu amaçların gerçekleştirilmesinde önce alt yapı hazırlanmakta, ulus devletin küresel ekonomiye zoraki eklenmesinde kendi ekonomik politikalarını belirleyebilme ve bunu uygulayabilme işlevlerine büyük ölçüde sınırlama getirilmektedir. Burada söz konusu olan Merkez ülkelerin ürettiği uluslararası ekonomik politikaların diğer ülke ekonomilerini kendi ulusal ekonomilerine uyumlu olacak şekilde ölçek, gelişmişlik düzeyi, çeşitlilik, ekonomi ve sanayi politikalarını düzenlemekte olmasıdır³³⁴.

Küreselleşmenin dünya üzerindeki ulusal hükümetlerin ve devletin doğası ile niteliğine önemli katkılarda bulunduğunu savunan yeni-liberal yaklaşıma göre ise, devletin doğasındaki değişim küresel bir olgudur. Ancak artan uluslararası bağımlılık ve uluslararası güç haline gelen şirket güçlerinin çıkarlarını devletlere dikte ettirme ve toplumda kamu politikası

³³¹ Eurostat (Statistical Office of the European Communities); Taxation in the European Union : 1995 to 2001, **InfoBASE EUROPE**: European Database, Luxembourg, 18 June 2003, Record No. 6966.

³³² İnce, Ergun; Her Yönüyle Ücret , Milliyet Yayınları : 115, İstanbul, 1999, s.33.

³³³ Dolvik, Torres, s. 17.

³³⁴ Jones, Barry; The World Turned Upside Down? Globalization and the Future of the State, Manchester University Press, Manchester, 2000, s.92-93 .

tercihlerini etkileme kabiliyetini elde ettikleri ortamda, küreselleşme ve uluslararası bağımlılık, hem olumsuz hem de olumlu etkilere yol açmakta, ABD ve bazı Batı Avrupa ülkeleri gibi en güçlü birkaç sanayileşmiş ülkeye yararlı olurken, çoğu az gelişmiş ülkeyi önceki koloni güçlerine daha bağımlı hale getirmektedir³³⁵.

Öte yandan yeni-liberal görüşün sosyal devlet konusundaki öğretisi, bu uygulamanın geçici olduğu yönündedir. Bu anlayışa göre sosyal devlet ve Keynesyen ekonomik yaklaşım, iki kutuplu dünyada bir tarafta merkezi planlama ekonomilerinin varlığını sürdürdüğü ve kapitalist ülkelerde işçileri etkileme imkanlarının olduğu dönemlerde geniş kitlelere karşı kapitalist düzeni koruma işlevini yerine getirmiştir. Artık bu risk kalktığına göre, demokrasi ve sosyal devlet kapitalizm için bir tehlikedir. Krizi yaratan husus devletin ekonomiye müdahalesi ve yüksek ücretlerdir. Yeni-liberal yaklaşımın çözümü, sosyal devlet yükümlülüklerinden kaynaklanan maliyetlerden kurtulma, özelleştirme politikaları, devletin elindeki kaynakların sermayeye aktarılması şeklindedir. Ayrıca sendikaların etkinliğini azaltacak veya onları ortadan kaldıracak senaryolar uygulanmaktadır. Bu senaryolarda kullanılan savlara göre; şirketler zor durumdadır, rekabet koşulları ağırdır, çözüm çok çalışmak az ücret almaktır. Bu bağlamda esnek firma, işçinin sayısını, çalışma saatini, ücretini sınırlamaya tabi olmaksızın esnekleştirebilmeli, kazanılmış haklar, iş hukuku kuralları terk edilerek kural dışılaştırılmış bir ortamda sermaye emeği istismar edebilmeli ve uluslararası pazarda ayakta kalılabilmelidir³³⁶. Sosyal devleti zayıflatan bu gelişmeler doğal olarak gelir dağılımının yapısal bozulmasında büyük bir etken olmaktadır. Konu aşağıda şematize edilmiştir.

ŞEMA 3: GELİR DAĞILIMINDA YAPISAL DEĞİŞİM

2. ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN EGEMEN OLDUĞU KÜRESEL GELİR DAĞILIMI

Şema 3'te ulus devlet ekonomisindeki gelir dağılımı ile çok uluslu şirketlerin egemen olduğu, küresel üretimdeki gelir dağılımı şekilsel olarak karşılaştırmaktadır. Şemanın başlangıcında ilk şekil, üretim faktörlerinin piyasa mekanizmalarının içerisinde milli gelirden alabildikleri payı temsil etmektedir. İzlendiği gibi ulusal ekonomideki üretim süreci sonrasında %20'lik gelir dilimlerini temsil eden beş okun gösterdiği, alt ve üst gelir grupları arasında büyük farklılıkların bulunduğu bir gelir dağılımı tablosu ortaya çıkmaktadır. İkinci şekilde ise, ortaya çıkan adaletsiz tabloyu düzeltme görevi sosyal devlete düşmekte; vergiler, sosyal harcamalar ve transfer harcamaları gibi uygulamalarla ikinci bir gelir dağılımı düzenlenmekte, ilk oluşan gelir dağılımı revize edilerek sosyal dengelere daha uygun ve adil bir gelir dağılımı elde edilmektedir. Üçüncü şekilde, ÇUŞ'lerin egemen olduğu küresel üretim sürecinde ise yeni liberal politikalar gereği dış sermayeyi çekebilme vb. gerekçelerle ulus devlet vergi ve diğer sosyal transferlerini gerçekleştirmekten alıkonulmakta, ayrıca ÇUŞ karlarının önemli bölümü dışarı transfer etmektedir. Böylece gelir dağılımının sosyal aşaması sayılan ikinci aşaması etkin olarak gerçekleşmediğinden adil olmayan ilk gelir dağılımı aynen devam etmektedir.

Çünkü uluslararası şirketlerin yaygınlaşmasıyla ulus devletin vergi toplama kapasitesi zayıflamakta, bunların yer ve faaliyetlerinin içeriği konusunda elde ettikleri serbestlik, farklı tüketim vergilerinin değişik hükümlere tabi olmaları, bu şirketlerin sosyal yükümlülüklerden kaçma ve istismarına uygun ortam yaratmakta, uluslararası şirketlerin denetimine geçen ulus devletlerin etkisizliği de buna katkıda bulunan diğer etken olmaktadır. Bunun yanı sıra sosyal devlet yapısından uzaklaştıkça, bölüşüm işlevinin dayandığı temel felsefe, piyasanın ortaya çıkardığı gelir dağılımına müdahale edilmemesi ve yoksulluk gibi sorunların çözümünün sosyal devlet yerine piyasanın gelişimine bırakılmasıdır. Devlet yalnız temel kamu hizmetlerini yürütecek, istikrar, bölüşüm ve kalkınma sorunları ise piyasaya bırakılacaktır³³⁷.

Küreselleşme ideolojisi ile birlikte gelişen sosyal harcamaların kısılması, kamunun ekonomi dışı bırakılması, gelir dağılımına müdahale edilmemesi şeklindeki sosyal devlete yönelik erozyon, "devletin küçültülmesi" sloganıyla sevimlileştirilmek istenmektedir. Gerçekte ise devletin baskıcı ve sömürüye aracı olan yanları büyütülmekte, buna karşılık halkın gereksinimlerini karşılamaya yönelik sosyal yan küçültülmektedir³³⁸. Sosyal devletin ortaya

³³⁷ Jones; 2000, s.95-97

³³⁸ Işık; 2002, s.37-38.

çıkışının temelinde ticari değil, sosyal düşünce ve kaygılar bulunur. Ancak yeni-liberal politikaların devlete biçtiği rol içerisinde bu düşüncenin yeri olmamaktadır. Küresel ekonominin denetiminde ise kamunun bu işlevleri uluslararası finans kuruluşlarına devredilmektedir.

3. Uluslararası Finans Kurumlarının Artan Etkinliği

Bu kurumlar belli başlı olarak Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Ticaret Örgütü ve Dünya Bankasıdır. IMF ve Dünya Bankası 1944 yılının Temmuz ayında ABD'nin New Hampshire eyaletinin Bretton Woods şehrinde yapılan BM Para ve Maliye Konferansında kurulmuştur. Amaç, İkinci Dünya Savaşının yol açtığı yıkımın etkilerinden Avrupa'yı düzlüğe çıkarabilmek, dünyayı ekonomik bunalımlara karşı kullanabileceği finans kaynaklarını sağlayan bir sistemi tesis etmektir³³⁹.

Uluslararası finans kuruluşları, uluslararası ticaret, yatırım, yardım ve borçlarla ilgili kuralların konulması, yürütülmesi işlevlerini yerine getirirler. Dünya Bankası ve IMF özellikle 1980 sonrasında verdikleri borçları şartlar ileri sürerek vermektedir. "yapısal uyum programı" denilen bu borç programları ile borç verilen ülkelerde yatırım ve ticaretle ilgili bütün ulusal sınırlama ve kurallar kaldırılmakta, kamu hizmetleri özelleştirilmekte, emeği koruyan yasalar zayıflatılmakta, sosyal hizmetler kesintiye uğratılmaktadır. Kuralsızlaştırma ve işçi haklarını zayıflatma yönündeki bu politikalar sayesinde büyük şirketler, yüksek karlar sağlamaktadır³⁴⁰.

Bu bağlamda uluslararası finans kuruluşları tarafından verilecek finansal yardımların koşulu olarak dayatılan "yapısal uyum programları" serbest piyasa yönelimli ekonomi politikaları olarak tanımlanabilir. Bu politikalarla IMF ve Dünya Bankası gibi temel uluslararası finansal kuruluşlarca gelişmekte olan ülkelere kredi verme koşulları dayatılırken, aynı zamanda mevcut borçların geri ödenebileceği ekonomik ortam da yapılandırılmaktadır. Örneğin IMF, şartlılık ilkesi gereği verdiği kredilerin geri dönüş koşullarını hazırlama gerekçesiyle pek çok şartı borçlu ülkelere dayatmakta, bu şartlar yerine getirildikçe kredileri taksitle ödemektedir. Borçlanan ülkeler borcu borçla öder hale gelirken bağımlılıkları artmaktadır. Bu süreç işletilirken uluslararası ticaret ve yatırımlara yönelik

³³⁹ Eğilmez, Kumcu; s.64-65.

³⁴⁰ American Federation of Labor - Congress of Industrial Organizations (AFL-CIO) "Global Economy World Bank & IMF Fact Sheet", **America's Union Movement Bulletin**, Washington D.C., 14 July 2005, s.1.

düzenlemelerle yabancı yatırımlar için uygun ortam yaratılması amaçlanmakta, esas amaç ise ulusal kalkınma modellerinin yerine dışa dönük bütünleşme modellerine geçişi sağlamak olmaktadır. Sanayileşmiş ülkelerin aksine gelişmekte olan ülkelerde yapısal uyum programları, kamunun liderliğindeki modernleşme ve sanayileşme politikalarından kopuş anlamına gelmektedir³⁴¹.

Bu kapsamda IMF ve Dünya Bankasının 26 ülke ile yaptığı borçlanma anlaşmalarına ilişkin araştırmalar, bu anlaşmaların emeğin haklarını, gücünü ve on milyonlarca insanın yaşam standartlarını yıkıcı etkilerini yansıtmaktadırlar. Bunlar arasında sosyal hizmetlerin kısılması, kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi ve bu özelleştirme öncesi çalışanların değişen ölçülerde işten çıkarılması, hükümet veya özel işverenlere işçi çıkarma veya toplu işten uzaklaştırmalarını kolaylaştırıcı yasal düzenlemelerin getirilmesi, ücret düzeyi, asgari ücret düzeyinin düşürülmesi, yönetici ve çalışanların arasındaki ücret makasının açılması yönünde koşulların sağlanması, emeklilik sistemlerinin özelleştirilmesi, işçilerin sosyal haklarını azaltan zorlayıcı önlemler sayılabilir³⁴². Çünkü bu kuruluşların karar mekanizmaları Merkez ülkelerin egemenliğindedir (örneğin IMF'de oyların %17.35'i ABD'nin, %5.02'i İngiltere'nin, %6.08'i Almanya'nın, %5.02'i Fransa'nın, %6.22'i Japonya'nın elindedir)³⁴³.

Diğer taraftan, 1980'ler sonrasında küreselleşmeye uyum, birçok ülke için varlığını sürdürebilmenin temel koşulu olarak gösterilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından küreselleşme sürecine uyum, IMF ve Dünya Bankası kaynaklı yapısal uyum politikalarının yaşama geçirilmesi anlamını taşımaktadır. Küreselleşme süreci ile birlikte artan istikrarsızlık ortamlarında sıkıntıya düşen ülkelere IMF ve Dünya Bankası tarafından 1980'li yıllarda dayatılan uyum programlarının temel mantığı yeni-liberal politikaların yaşama geçirilmesidir. 1980'lerde uyum programları uygulayan gelişmekte olan ülkelerin çoğunluğunda hızlı bir küreselleşme süreci yaşanmıştır³⁴⁴.

Uluslararası finans kurumları, görünen amaçlarının ötesinde, ulusal ve uluslararası ekonomileri sermaye kesiminin istekleri doğrultusunda yapılandıran, serbestleştiren ve sermayenin özgürleşmesi girişimlerini sürükleyen kuruluşlardır. IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü'nün yönlendirdiği ekonomik politikaların ana fikri "devletin ekonomik hayattan elini çekmesi" olarak ifade edilen yeni-liberalizmi esas almaktadır. Temel yaklaşım

³⁴¹ Soyak, Alkan; "Yapısal Uyum Programları ve Yoksulluk İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", [Bilim ve Ütopya](#), Sayı 125, Kasım, Ankara, 2004, s. 37-38

³⁴² Lloyd, Vincent- Weissman, Robert; "Against the Workers, How IMF and World Bank Policies Undermine Labor Power and Rights" **Multinational Monitor**, Washigton D.C., September 2001, s.1-2.

³⁴³ Değirmenci, Koray; [IMF Nedir?](#) Ulus Yayınları, Ankara, 2001, s. 7-8.

³⁴⁴ Şenses, s. 257.

devleti küçülterek daha fazla kar sağlamak. Daha fazla kar, daha ucuz üretim mantığından hareket eden yeni-liberal sistemde, gerek ücret politikaları, gerekse kamu sektörünü daraltma ve ücretleri düşürmede baskı aracı olmaktadır. Daha fazla kar yaklaşımı ücretleri düşürmenin yanında kamunun elindeki karlı sektörleri kendi karını arttıracak araç olarak özel sektöre devrini istemektedir. Bundaki zamanlama da önemlidir. Çünkü ancak bugün gelinen aşamada özel sermaye anılan sektörleri ele geçirebilecek büyüklüğe erişmiştir³⁴⁵.

IMF ile Dünya Bankası arasındaki görev paylaşımına göre; Dünya Bankası ekonomik reformları, IMF ise yapısal reformları üstlenmiştir. Bu başlık altında, Dünya Bankası sorumluluk alanı, ticari liberalizasyon, bankacılık sektörünün kural dışılaştırılması, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi, maden yataklarının özelleştirilmesi, vergi reformu ve tarım alanlarının özelleştirilmesi vb. olarak özetlenebilir. IMF tarafından yürütülen yapısal uyum programları'nın işlevi de; altyapısı Dünya Bankası tarafından hazırlanan bu planın son adımını atarak ülkelerin gerçek varlıklarına el konulmasını mümkün hale getirmektedir³⁴⁶.

Bir başka nokta IMF'nin ülkelerin borç ödeme sorunlarına bakış açısıyla ilgilidir. Görünüşte ülkelerin ödemeler dengesindeki bozuklukları gidermesi için verilen borçlar, ekonominin borç veren kurumlara bağımlılığını artırmaktadır. IMF'den ve Dünya Bankasından borç almanın temel karşılığı ülkelerin bu kurumların özelleştirme programlarını uygulama mecburiyetidir. Bugüne kadar IMF'den borç alan bütün ülkeler sonuçta daha fazla kamusal değerini özelleştirmiştir. Diğer dikkat çeken nokta IMF özelleştirme programlarının yoğunluğunun artmasına paralel olarak, kamusal varlıkların daha ucuz el değiştirmeye başlamış olmasıdır. Çünkü veriler 1985'den önceki dönemde IMF'ye borçlu ülkelerin kamusal varlıklarının satışından elde edilen gelirin 2003'e göre daha fazla olduğunu işaret etmektedir. IMF'ye borç alınan her dolar için yapılan özelleştirmede bir dolarlık kamusal değer yaklaşık 50 sente satılmaktadır. Dünya Bankasında alınan borçlar için de aynı durum söz konudur. Değinilen bu iki yorum birbiriyle uyumludur. Çünkü IMF'nin öne sürdüğü koşullarla borç alan hükümetler daha fazla kamusal varlığı elden çıkarmaya zorlanır. Küresel sermayenin elindeki eşdeğer varlıklar ise çok daha pahalı değerlerden işlem görürler³⁴⁷.

IMF destekli özelleştirme programlarının işletme bazında verimlilik konusuna ilişkin araştırmalarda, kamu işletmelerinin satışlarından önceki son üç yılda (hükümetlerin kendilerini satışa hazırlamaları nedeniyle) daha iyi performans sergiledikleri saptanmıştır.

³⁴⁵ Chossudovsky, Michel; Yoksulluğun Küreselleşmesi, (Çev. Domanıç Neşenur), Çivi Yayınları, İstanbul, 1999, s.48-49.

³⁴⁶ a.g.e, s.49

³⁴⁷ Brune, Garrett , Kogut ; s. 4-5.

Ancak özelleştirme sonrası bunların daha yüksek verimliliği yakaladığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında IMF programlarının gelişmekte olan ülkelere sermaye akışı sağlamaktan çok, kamusal varlıkların satış yoluyla ele geçirilmesi gibi özel bir amaca yönelik olduğu ifade edilebilir³⁴⁸.

IMF'nin yapısal uyum programlarını uygulayan ülkeleri konu alan bir araştırmada IMF politikalarını uygulayan 89 az gelişmiş ülkenin 1965'den 1995'e kadar olan ekonomik büyümesi incelenmiştir. Bu ülkelerden 48'i borç aldığı yıla göre kişi başına düşen zenginlik açısından bir ilerleme kaydetmemiş, yine 48 ülkeden 32'si daha fakirleşmiş, 14'ünün ekonomisi borç aldığı yıla oranla en az %15 küçülmüştür. Örneğin IMF, 1989-1991'de Doğu Avrupa rejimlerinin yıkılmasıyla dünyanın bu parçasına da kendi iradesini dayatma fırsatı bulmuştur. IMF stili "şok terapi"yi uygulayan Rusya'da 1992-1996 arasında üretim yarı yarıya düşmüş, aynı durum Ukrayna, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın da başına gelmiştir. Bu sürede Rusya'da, yoksulluk sınırının altında yaşayan insan sayısı 2 milyondan, 60 milyona fırlamıştır. Hızla gerçekleştirilen özelleştirmeler ile bir "özelleştirme mafyası" doğmuş, iktidar ve medyayı tamamen kontrolleri altına almıştır³⁴⁹.

IMF'nin 1997 Asya krizi sonrasında diğer Asya ülkelerine önerdiği ve uygulattığı programın özellikle finansal kesimde güven sağlamaya yönelik bölümünde aksamalar olmuş, iç talep çöküntüsü nedeniyle reel ekonomide önemli gerileme görülmüştür³⁵⁰. Örneğin Güney Kore 1997 Asya ekonomik krizinde o güne dek kaydettiği sınai-teknolojik ilerlemeleri kaybetmiş, Güney Kore, Filipinler, Malezya ve Tayland para birimleri %65-70'lik düşüş yaşamıştır³⁵¹. G.Kore hükümetine kredi karşılığı, kurallarını harfiyen uygulattırılan IMF politikalarıyla iki yıl içinde ekonomi küçülüp, halkın alım gücü büyük ölçüde düşerken, işsizlik %2.5'tan %6.8'e yükselmiş, yüz binlerce işçi işten çıkarılmıştır³⁵².

Diğer bir uluslararası finans kurumu Dünya Ticaret Örgütü kendi görev tanımına göre ülkelerarası ticaret akımlarının mümkün olduğunca öngörülebilir, serbest ve olağan olabilmesi için gereken çerçeveyi oluşturmak ve kuralları koymak ve uygulamak amacıyla kurulmuş uluslararası bir kurumdur³⁵³. Belirtilen amaç bu olmakla birlikte, Dünya Ticaret

³⁴⁸ a.g.e, s 18-20.

³⁴⁹ Enerji ve Yol Yapı Sendikası Yayın Kurulu; "IMF Politikalarının Çeşitli Ülkelerdeki Sonuçları", <http://www.antimai.org/eko/eyapiyol1.htm> (20.05.2004).

³⁵⁰ Uygur, Ercan; "Krizden Krize Türkiye, 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri" Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2001/1, Ankara, 2001, s. 32 .

³⁵¹ Allan, H. Meltzer; "Asian Problems And the IMF", **The CATO Journal**, Vol.17 No.3 , Washington D.C., February 24, 1998, s.27.

³⁵² Gan, Ivan; "Asian Crisis, Social Fallout Clouds Asia's Emerging Recovery" **Asia Times**, New York, 23 June 1999, s.190.

³⁵³ Eğilmez, Kumcu, s.360 .

Örgütünün Merkez ülkelerin uluslarüstü bir ticari icra organı ve yargı mercii olarak işlev gördüğü ve ülkelerin bir aparatı olduğu kanaati kabul görmektedir. Çünkü 20. yüzyılda iyice akışkanlık kazanan sermaye, ülkelerin milli hukuk sistemlerine tabi olmak istememekte, kendi kural ve kurumlarını dayatmaktadır. Dünya Ticaret Örgütünün ticari anlaşmaların uygulaması ve sorunları çözümüleme sistemi, gelişmiş ülkelerin çıkarlarına göre düzenlenmekte, gelişmekte olan ülkeler dikkate alınmamakta, esas sorun artan ticaretin kar dağılımındaki adaletsizlik olmaktadır. Çünkü dünya ticaret hacmi son dört yılda %25 artmasına karşın nüfusları dünya nüfusunun %20'sini kapsayan en yoksul ülkeler, bu ticaret akışından ancak % 0.03 pay alabilmektedir³⁵⁴.

Yine 10. yılında Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (North American Free Trade Agreement-NAFTA) ülkeleri içerisinde her aile ve kesimden milyonlarca kişi uygun işlerini kaybetmenin sıkıntısını yaşamışlardır. İmalat sektöründe çalışan işçilerden işini kaybedenler hizmet sektöründe eski ücretlerinin %23'ü ile %77'si arasında değişen kısmını alabilmektedirler. 1998 yılı sonrasında 3 milyon Amerikalı NAFTA veya Dünya Ticaret Örgütü bağlantılı fabrika kapanmaları sonucu işlerinden olmuşlardır. ABD Çalışma Bakanlığının bu durumdaki işçilere yardım programlarından sadece birinde 525.094 işçi devlet yardımına muhtaç kaldığı için belgelendirilmiştir³⁵⁵.

Uluslararası finans kuruluşları küreselleşme ile ortaya çıkan yeni düzenin ekonomik yaptırım gücü olarak faaliyet göstermekte ve işçiler üzerinde çeşitli etkileri bulunmaktadır. Bunlardan birisi işçi haklarını geriye götürmektir. Örneğin Arjantin'de sendikaların daha güçlü konumda oldukları sektör olarak toplu pazarlık sistemi yıkılarak, yalnız işletme bazında toplu pazarlık düzeni getirilmiş, Meksika'daki uygulamalarda kıdem tazminatı, iş kıdemliliği ödemesi kaldırılmıştır. ABD'de sendikal haklara çeşitli sınırlamalar getirilmektedir. Gerçek ücretlerin düşürülmesi diğer bir etki alanını oluşturmaktadır. Nijerya'da IMF kaynaklı ücret dondurma ve ücret azaltma politikaları, işçileri sendikasız, düşük ücretli, sosyal ödemesiz işlere zorlamıştır. Tabi ücret düşüşleri gelirin azalmasına ve işçilerin yaşam koşullarının bozulmasına yol açmıştır. Gana'da uluslararası finans kurumlarının baskısı ile su dağıtım hizmeti özelleştirilince, suyun fiyatı %95 oranında artmış olup, asgari ücretli bir kişinin ücreti üç kova suya ancak yetebilmektedir. Amerika'da ise her yıl 100 hastaneden biri kapanmakta, ikisi özelleştirilmektedir. Bu durum işçiler açısından sağlık sektöründeki işlerinin kaybı, daha kalitesiz ve sürekliliği olmayan sağlık hizmeti anlamına gelmektedir. Ayrıca yoksul ve borcu

³⁵⁴ Kwa, Aileen; "WTO and Developing Countries" *Foreign Policy Infocus*, Vol. 3, No. 37, Washington D.C., November 1998, s.1.

³⁵⁵ "Free Trade Area of Americas and Workers' Rights and Jobs" *Global Trade Watch* www.citizen.org/trade/ftaa/workers (25.05.2005).

artan ülkeler ödeme zorlukları karşısında daha düşük ücret politikaları uygulamaya zorlanmakta ve ücret gelirleri azalmaktadır³⁵⁶.

Çeşitli ülkelerden derlenen bu örnekler uluslararası finans kuruluşlarının izlediği politikaların sosyal açıdan olumsuz etkilerini sergilemektedir. Anılan kurumlar kamu düzenlerinin yıpratıldığı ve sermaye yayılmasının hızlandığı ortamda geliştirdiği mekanizmalarla ücretleri düşük düzeye çeken koşulları hazırlamakta ve bunların işleyişini doğrudan kontrol etmektedirler. Bu gelişmelerin bir yönü işletmelerin yapısını etkilemesi olmaktadır.

B. İşletmenin Değişen Yapısı

İkinci Dünya Savaşı sonrasında artan tüketimi karşılamak için kitle üretimini esas alan bir sanayi politikası uygulanmıştır. Bu dönemde işletmeler büyük piyasalara, niteliği az işgücüne ve standart ürünlere dayanarak üretimde bulunmuşlardır. “Fordist” veya “Taylorist” üretim olarak adlandırılan bu üretim biçiminde standart tüketim maddelerinin üretilip, geniş ve çok farklılık arz etmeyen piyasalarda pazarlamasında başarı kazanılmıştır³⁵⁷.

Fordist üretim, hareketli montaj hattı sayesinde belirli ürünler için özel olarak hazırlanmış makinelerle, kitlesel, standart ve fiyat rekabetine dayalı üretimi ifade etmektedir. Hareketli montaj hattı Fordist üretimde endüstriyel organizasyonla, işletme organizasyonunu belirgin biçimde etkilemiştir. Bu modelde üretim sürecinin tüm aşamalarını kapsayacak bir plan esas alınmış, iş sistematik olarak alt bölümlere ayrılmış, bölümler ise ayrıntılı şekilde tanımlanmıştır. Planda sıkı işbölümüne tabi tutulan işçilerin hareketleri, verimliliği en üst düzeye çıkaracak biçimde sınırlanmış ve zamanlaması yapılarak en ince ayrıntılarına kadar hesaplanmıştır. Böylece kitle üretimi, görevler ve pozisyonlar (yatay işbölümü) ile planlama ve kontrol gibi işlevleri kapsayan hiyerarşik yapılanmanın (dikey işbölümü) ileri derecede farklılaşmasına neden olmuştur. İşbölümü ve uzmanlaşma, işin niteliksiz ve yarı nitelikli işgücü tarafından yapılmasına olanak tanımış, nitelikli işgücüne olan bağımlılık azalmıştır³⁵⁸. Ancak ayrıntılı işbölümünün dayandığı, işçi tarafından işin basit tekrarlara indirilmesiyle hız ve verimlilik artışı sağlamak ve işçinin üretim sürecinde kontrolünü azaltmak amacı, işin niteliksizleştirilmesini de beraberinde getirmiştir. İşçinin karar alma sürecinde bulunmaması

³⁵⁶ AFL-CIO (American Federation of Labor - Congress of Industrial Organizations); “Global Economy, World Bank & IMF Fact Sheet”, **America’s Union Movement Bulletin**, Washington D.C., 14 July 2005, s.1.

³⁵⁷ Kurtulmuş, Numan ; Sanayi Ötesi Dönüşüm, İz Yayınları İstanbul, 1996, s.181.

³⁵⁸ Erdut, Tijen; Yeni Teknolojilerin İş İlişkilerinin Yapısı Üzerindeki Etkisi, Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayın No. 28, Ankara, 1998, s.42-44.

yüksek ücretle telafi edilmeye çalışılmış ise de iş motivasyonunun azalması engellenememiştir³⁵⁹.

Fordist sistemde verimliliğin artırılması amacıyla işin daha fazla ayrıntılandırılması, emek yerine makine ikame edilmesi girişimleri sonrasında aşırı makineleşme bir noktadan sonra verimliliği arttırmaya yetmeyen bir yapıya dönüşmüş, sermayenin teknik bileşeni makine kullanımının artırılması mümkün olmamaya başlamış,1970'lere gelindiğinde sistemin, yatırılan sermayeye yeterince kar sağlayamaması durumu ortaya çıkmıştır. Sermaye getirisinin düşmeye başlaması kar oranı krizinin çıkmasının temel nedeni olmuştur³⁶⁰. Bu gelişmeler sonrasında sanayileşmiş ülkelerde yeni teknolojilerin üretim ve organizasyon modellerini etkilediği hareketli montaj hattı sayesinde belirli ürünler için özel olarak hazırlanmış makinelerle, kitle, standart ve fiyat rekabetine dayalı üretimi ifade eden Fordist ve Taylorist yaklaşımların önemini yitirdiği ileri sürülmektedir³⁶¹.

Fordist sistemin sakıncalarına karşı geliştirilen "Yenilenen İşletme Modeli"nde işin kısa aralıklarla mekanik kontrolü azaltılmış, bilgisayarlı kontrol sistemleri sayesinde aynı işletme içindeki atölyeler arasında rekabet ve karşılaştırma gibi çeşitli denetim mekanizmaları oluşturulmuştur. Ayrıca grup çalışmaları önem kazanmıştır. Nitelikli işçilerden oluşan gruplarda iş tanımları grup esasına göre yapılmaktadır. Grup üyelerinin yatay işbölümü ve görev alanları geniş olup, dikey işbölümüne göre farklı işlerde çalıştırılması (iş rotasyonu) söz konusudur. Grup kalite denetimi dahil işten bütün olarak sorumludur. Bu çalışma yöntemine uygun yeni ücret sistemleri de oluşturulmaktadır. Dikey işbölümünde değişiklik daha sınırlı kalmakta, eşgüdüm ve denetim işlevlerinin en alt düzeye indirilmesi, planlama, kalite denetimi gibi işlevlerin işyerine yakınlaştırılması, işletmede yeniliklerin planlanması, organizasyonu ve uygulanması sürecinin işletmenin alt kademelerinde çalışanların görüş ve önerilerine açık hale getirilmesi amaçlanmaktadır³⁶². Diğer taraftan teknolojik gelişmeler ve talebin niteliğinde meydana gelen değişiklikler işletmelerde yatay ve dikey işbölümünde köklü değişikliklere yol açmaktadır. İki modelin karşılaştırması aşağıda sunulmuştur.

TABLO 13: TAYLORİST-FORDİST VE YENİLENEN İŞLETME ÜRETİM İLİŞKİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

TAYLORİST-FORDİST MODEL	YENİLENEN İŞLETME MODELİ
-------------------------	--------------------------

³⁵⁹ Yentürk, Nurhan; "Üretim ve Organizasyon Sisteminde Değişmeler ve Türkiye Uygulamaları", **Petrol- İş Yıllığı '93-'94**, No 36, İstanbul, 1995, s.803.

³⁶⁰ a.g.e., s. 802-806.

³⁶¹ Erdut, Tijjen; s.42-43.

³⁶² a.g.e.,s.44-50,64.

Standart üretim	Ürün farklılaşması
Fiyat rekabeti	Kalite rekabeti
Hareketli montaj hattı	Modül üretimi
Tek amaçlı makineler	Genel amaçlı makineler
Niteliksiz işçiler	Nitelikli işçiler
Düşük iş motivasyonu	Yüksek iş motivasyonu
Çatışmacı iş ilişkileri	İşbirliğine dayanan ilişkiler
Hiyerarşik yönetim	Katılımcı yönetim
Dikey işbölümü (planlama ve uygulama arasında ayırım)	Dikey iş entegrasyonu (planlama ve uygulamada işbirliği)
Dışarıdan kontrol	İçeriden kontrol
Yatay işbölümü (görevlerin aşırı genişlemesi)	Yatay iş entegrasyonu (işin sınırlandırılması)
İşçileri işyerine bağlama	Rotasyon
Makine temposuna uygunluk	Montaj hattından bağımsızlık
Zaman standartları	Zaman egemenliği

Kaynak: Bozkurt Veysel; Enformasyon Toplumu ve Türkiye, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.37.

Tablo 13 yorumlandığında; yatay işbölümünde iki sistem arasında birinin daha merkezi, diğerinin ise ademimerkezi olan değişik planlama, çalışma ve denetim özelliklerinin olduğu, nitelik yönünden işgücü gereksiniminin farklılaştığı görülmektedir. Üretim ilişkilerinin değişime uğramasında küresel rekabet ortamı öncelikli faktör olmaktadır. İşletme yapısının değişiminde, yeni-liberalizmin ulusal ekonomileri saf dışı bırakarak oluşturduğu küresel mal ve hizmet pazarlarının değişen rekabet koşullarından kaynaklanan işgücü maliyetini düşürme baskısı etken olmaktadır. Bu durum Fordist üretim biçimine göre şekillenmiş üretim ilişkilerinin esnekleşmesine ve taşeron ilişkisinin yaygınlaşmasına zemin hazırlamaktadır.

1. Rekabet ve İşgücü Maliyetini Düşürme Baskısı

1980'lere kadar etkili olan Fordist üretim sisteminde rekabet gücünün fiyat üzerine kurulu olduğu ve verimlilik artışının maliyet düşürme esasına dayalı ucuz işgücünün oluşturduğu karşılaştırmalı üstünlük söz konusudur. Fakat 20. yüzyılda ortaya çıkan üretim sistemleriyle rekabetin niteliği değişikliğe uğramaktadır³⁶³. Ekonomilerin giderek uluslararası nitelik kazanması rekabetin ve rekabet gereklerinin artması, işkollarının bütününü, boyutu ne olursa olsun işletmelerin tamamını etkilemektedir. Uluslararası piyasalarda tarifeye bağlı ve tarife dışı engellerin azaltılması, ulaştırma ve iletişim sistemlerinin etkinliğinin artırılması ve genel olarak teknolojilerin ve sermayenin uluslararası akıcılığı ekonomilerin küreselleşmesine ve işletmeler arası rekabetin artmasına yol açmıştır³⁶⁴.

Ekonomide küreselleşme; ticaret, finans ve uluslararası şirketlerin doğrudan yatırımları gibi konularda yapısal değişiklikleri beraberinde getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı

³⁶³ Yentürk, Nurhan; "Post- Fordist Gelişmeler ve Dünya İşbölümünün Geleceği" **Toplum ve Bilim Dergisi**, Bahar sayısı, No.56-61,1993, s.52.

³⁶⁴ Erdut, Zeki; Rekabetin İşgücü Piyasasına Etkisi, Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası, Yayın No. 29, İzmir, 1998, s. 4.

sonrasındaki görüşmeler sonucunda; gümrük tarifelerinin %40'dan %6'ların altına indirilmesi, hizmet ticaretinde sınırlamaların düşürülmesi, kuralsızlaştırma ve özelleştirme, ulusal ekonomileri ithalata açmıştır. Ticaretin büyük artışında, ulaşım ve haberleşmedeki teknolojik ilerlemenin sağladığı maliyet azalması büyük etken olmaktadır. Ancak bütün bu gelişmelere rağmen ticaretin büyük bölümü gelişmiş ekonomiler olan ABD, Batı Avrupa ve Japonya ile Doğu Asya ve Latin Amerika'daki yükselen pazarlarda cereyan etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin çoğu bu gelişmelerin dışında bırakılmakta, gıda ve ham madde ihracatçısı konumları değişmemektedir³⁶⁵.

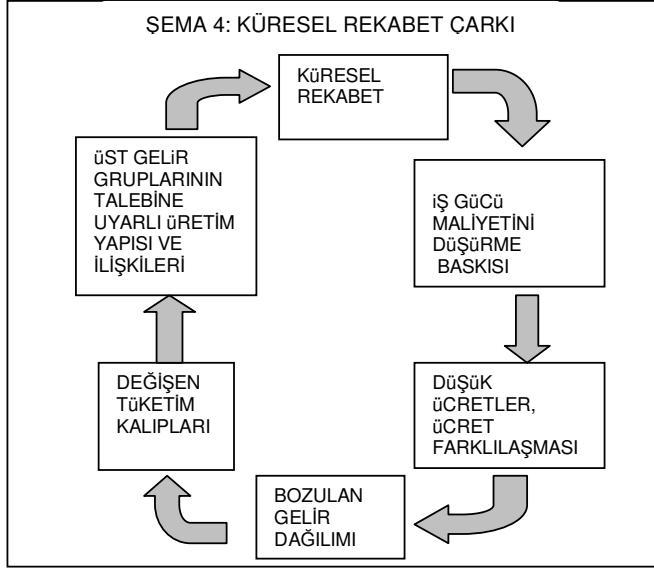
Bu bağlamda coğrafya ile rekabet ilişkisi kurulduğunda, rekabetin kapsamı biri yerel (ulusal ölçekte), diğeri küresel (dünya ölçeğinde) iki zıt uç arasında değişiklik göstermektedir. Günümüzdeki rekabet ortamında sanayi veya ürün piyasalarından çok azı tamamen yerel veya tamamen küresel özellik taşır. Eğer tüketimin %10'nundan azı ithalat ile karşılanıyor veya ihracat toplamı ile doğrudan yabancı yatırım oranının toplam üretim içerisindeki payı %10'nun altında ise rekabetin yerel olduğu söylenebilir. Bu oranların %50'nin üzerine çıkması ise küresel rekabetin göstergesidir. Bu bağlamda 1990'larda otomotiv sektöründe Kuzey Amerika, AB, Japonya arasındaki uluslararası sermaye akış oranı %30'a ulaşmıştır. ABD ve Japon otomobil imalatçılarının AB pazarındaki pazar payı %37'dir. Gelişmekte olan Asya ülkelerinde ABD ve Avrupa otomobil imalatçılarının payı %10'u bulmaktadır. Bu durum gelişmiş ülkeleri içeren otomotiv endüstrisi pazarlarının küresel olma yolunda büyük mesafe katettiğini, ancak bu değişimin henüz dünyanın belirli bölgeleriyle sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu kriterlere göre küresel pazar koşulları sıralamasında Kuzey Amerika, AB, Japonya önde gelirken, Doğu Avrupa, Güney Amerika ve Doğu Asya (Japonya dışında) tali bölgeyi oluşturmakta, ancak bütün pazarlarda küreselleşme eğilimi genişlemektedir³⁶⁶.

Genişleyen küresel pazarlardaki çok uluslu şirket rekabeti, satranç karşılaşmasına benzeyen üç boyutlu bir mahiyet kazanmıştır. İşletmenin bir pazarda yaptığı hamle, aslında diğer pazarlardaki rakiplerine üstün konuma gelebilmek için yapılan şaşırtıcı manevra olabilmektedir. Bu yaklaşıma "stratejik karşılıklı bağımlılık altında rekabet" adı verilmektedir. Bu şartların olduğu durumda rekabetin karmaşık ilişkileri kolayca bilinen analiz biçimleri ile anlaşılabilir. Çünkü oyun kuralları içerisinde rakip oyuncuların birinin yaptığı hamle, rakibinin yaptığı hamle seçeneklerine göre düzenlenmektedir. Hatta bazen bu rekabet biçimi bulunduğu coğrafyanın çok ötesini etkileyebilmektedir. Kapitalist dünya ekonomisi içerisindeki bu oyunda her devlet kendi kapitalistlerini önce rekabetçi, sonra da tekelci konumuna

³⁶⁵ Gilpin, s.5-6 .

³⁶⁶ Calori, Roland-McDonald, Sarah-Katryn-Nunes, Pancho; The Dynamics of International Competition, SAGE Publications, California, 2000, s.38-39.

getirmek için çaba harcamakta, sistemin küresel özelliği arttıkça, Merkezdeki güçler arasındaki iktisadi, siyasi, kültürel rekabet ivme kazanmaktadır³⁶⁷.

Şema 4 yorumlandığında, ulusal ekonomi dışına taşınmış, kamu veya alternatif bir denetim sisteminin olmadığı küresel rekabetin, gelir dağılımının bozulmasına yol açmakta olduğu söylenebilir. Kapitalist ekonominin işleyişinde talebin sürekli ve kar sağlayıcı olması yeterlidir. Talebin toplumun hangi sosyal katmanından geldiği, bunun toplumsal ihtiyaçları karşılaması veya karşılamaması dikkate alınmaz. Çünkü kapitalist ekonomide esas olan emek gelirleri ile temin edilen ücret mallarını belirlemek değildir. Emek gelirleri ve ücret malları, üretim sürecindeki işlerliği sağlamadaki rolleri oranında değer taşırlar³⁶⁸. Eğer ücret malları kar sağlamak için yeterli talep oluşturabiliyorsa, üretim bu talebe cevap verecek şekilde örgütlenir. Burada niteliği düşük işçi kitlelerinin ihtiyaçlarını karşılama, veya sosyal öncelikler önemli değildir. Üretimde az miktarda nitelikli işçiyi, değişik ücret politikaları ile istihdam etmek yeterlidir. Kaynakların kıtlığı söz konusu değildir. Çünkü yeni-liberal düzenin doğal dengeyi ve çevresel faktörleri dikkate almak gibi bir kaygısı pek yoktur³⁶⁹.

Yeni-liberal düzenin ortaya çıkardığı bozuk gelir dağılımı temeline dayalı rekabet ortamında öncelik, az gelirli insanların ihtiyaçları değil, yüksek gelir dilimlerindeki azınlığın az,

³⁶⁷ MacMillan, Ian C.- Van Putten, Alexander B. - McGrath, Rita Gunther; "Global Competition: What's the First Move?" **Business History Review**, Harvard Business School, Boston, June 23, 2003, s.19-21.

³⁶⁸ Kuruç, Bilsay; "Ücretler ve Karlar Üzerine" **İktisat Üzerine Yazılar II**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 32-33.

³⁶⁹ Şenatalar, Burhan; "Globalleşme ve Türkiye Ekonomisi", **Dünya ve Türkiye'deki Son Gelişmeler Işığında Yeni Endüstriyel İlişkiler**, Öz İplik-İş Sendikası Eğitim Yayınları, Ankara,(tarihsiz) s. 45-46.

ancak pahalı tüketim tercihlerini tatmin etmektir. Bu nedenle fiyat rekabeti yerini, marka ve kalite rekabetine bırakmaktadır. Değişen tüketim kalıpları önemli ölçüde ücret geliri ile karşılanan standart malların üretimine göre düzenlenmiş Fordist üretim biçimini ortadan kaldırmaktadır. Alt gelirliilerin taleplerindeki azalmayı ise, geliri daha yükselen üst gelir gruplarının az, fakat yüksek kaliteye endeksli talebi dengelenmektedir. Üretimin yapılanması da üst gelir gruplarını tatmine yönelik standart dışı, fiyattan çok kaliteyi ön planda tutan, stoka üretimi ortadan kaldırıp müşterinin beğenisine göre sıfır stokla doğrudan tüketiciyi muhatap alan yeni üretim yapısı ve ilişkilerini oluşturmaktadır. Tekrar başlangıç noktasına gelen süreçte rekabet çarkı yeniden işlemekte ve nitelsiz emeğin üretimdeki payını azaltıcı işlevine devam etmektedir. Uluslararası rekabetin zorlamaları, işgücü maliyetini aşağı çekme eksikli baskıları da beraberinde getirmektedir. Bu baskılar karşısında, rakipler arasında kuralları belirleyen yerleşik bir mekanizma bulunmamaktadır. Bu yüzden teknoloji yoğunluklu verimlilik artışları çalışanlara daha az çalışma süreleri veya daha yüksek ücretler getirmemekte, bunun yerini düşük fiyatlı mal üretimi tutkusu doldurmaktadır³⁷⁰.

Değindildiği gibi kuralsızlaştırmayla sermayenin akışkanlığı büyük ölçüde artmıştır. Bu durum ara mallarının ticaretinde üretim sürecinin her bir parçasının değişik coğrafyada gerçekleştirilmesini kolaylaştırmakta, bu imkanı iyi kullananlara rekabet mücadelesinde büyük avantajlar sağlamaktadır. Üretim aşamalarının değişik coğrafyaya dağıtılmakta oluşu nedeniyle, ucuz emek avantajını kullanan gelişmekte olan ülkelerde imalat sanayi büyümekte, ürün ihracına dayalı rejimlerin, katma değer ihracına dayalı ihracata dönüşmesini sağlamaktadır. Ancak bu katma değer ihracı, büyük ölçüde düşük katma değere göre düzenlenmekte, “merkez yetki ve güç” içerikli yüksek katma değer üretimi anılan ülkelere çıkarılmamaktadır³⁷¹.

Küresel rekabetin etkileri, ucuz işgücü dışında rekabet imkanı olmayan ülkelerle sınırlı olmayıp, Batı ülkeleri de çok ciddi rekabet etkisiyle karşı karşıyadır. Batı ülkelerinde işçilere “küreselleşme var, rekabet artıyor, rekabet edebilmemiz için ücret artış taleplerinizi frenleyin, sendikalar eskisi kadar güçlü olmamalı, taleplerde bulunulmamalı” mesajları verilmektedir³⁷².

Çünkü yeni-liberalizm anlayışında rekabet sermaye ile ücret arasında değildir, işçilerle işçilerin, işverenlerle işverenlerin rekabetidir. Ücretler bu rekabet sonucunda belirlenir.

³⁷⁰ Seltzer, Richard; “Global Competition and the Long Road to General Prosperity” <http://www.samizdat.com/global.html>, (16.05.2005).

³⁷¹ Milberg, William; “The Changing Structure of International Trade Linked to Global Production Systems: What Are The Implications?” **Working Paper No.33, ILO**, Geneva, 2004, s. 9-10

³⁷² Şenatalar, s. 45-46.

Sendikal örgütlenme ve toplu pazarlıktan uzak durulmalıdır. Çünkü böyle yapılmakla sendikalar rekabeti kontrollerine almaya çalışır, böylece kendi üyelerini üye olmayan işçilerle yapacakları ücret rekabetinden alıkoymuş olurlar. Benzer şekilde asgari ücret uygulaması bu düzeyin altında çalışmaya istekli pek çok işçiyi iş bulma imkanından mahrum eder³⁷³. Rekabetin işgücü maliyetini düşük tutma baskısına bağlı olarak, şirketlerin üretimlerini başka ülkede gerçekleştirmesi nedeniyle, örneğin ABD'de milyonlarca yüksek ücret ödeyen işin kaybolduğu hesaplanmaktadır. Bu gelişmeler sonucu imalat sanayindeki işçiler taban ücretlerde rekabete zorlanmakta, sendikaların talepleriyle ücret kazancı sağlama, yerini işverenin isteği ile kazanılan ücretten fedakarlığa dönüşmektedir. Böylece işçilerin pazarlık kozu büyük ölçüde azalmış, çalışanlar kaybetmiş, sermaye ve mülk sahipleri kazanmış olmaktadır³⁷⁴. Küresel rekabetin değiştirdiği üretim ilişkileri ve bu kapsamda ücretleri zayıflatan önemli bir gelişme üretim ilişkilerindeki değişim ve sürecin esnekleşmesi olmaktadır.

2. Yeni Üretim İlişkileri

Günümüzde işletmelerin rekabet gücünü koruyabilmesinin gereklerinden biri olarak görülen esnek üretim, üretim bandında kitlesel olarak gerçekleştirilen standartlaşmış mal üretiminin(Fordist üretim)ötesinde gerçekleştirilen farklı bir üretim biçimi olarak gelişmektedir. Bu üretim biçimi talep esaslı olup, tüketicinin beğenisine göre değişen talebi kısa sürede karşılamaya yöneliktir. Burada bireysel tercihlere uyum ön plandadır. Bu bağlamda esnek üretim; sanayi yapıları, üretim teknikleri, sermaye yapısı, tüketim biçimleri ile işgücü piyasası ve işletme uygulamalarını etkileyen yapısal değişimi kapsamaktadır³⁷⁵. Değınilen değişim üretim ilişkilerinin dönüm noktasını oluşturmaktadır.

Öte yandan değişen sosyo-ekonomik koşulların yanı sıra ileri teknoloji uygulamaları, üretim sürecinin esnekleşmesine büyük katkıda bulunmaktadır. Teknolojik yeniliklere göre değişen rekabet koşullarına uyum sağlama zorunluluğu, esnek üretime geçişi ve işgücü istihdamında esnekliği beraberinde getirmiştir. Esnek üretim sistemleriyle donatılmış işletmelerde, yöneticiler hem insan kaynaklarının kullanımında, hem iş koşulları ve ücretlerin

³⁷³ Heyne, Paul-Boettke, Peter J.- Prychito, David L.; The Economic Way of Thinking, Prentice Hall, New Jersey, 2005, s.273-274.

³⁷⁴ Wolff, Ed-Bernstein, Jared; "Inequality and Corporate Power" **Multinational Monitor**, Washington D.C., May 2003, s.43-44.

³⁷⁵ Erdut Zeki, s.36.

belirlenmesinde üretim sisteminin esnekliğine göre davranmaktadırlar. Bunun nedeni çalışma hayatında esnekliğin, aynı zamanda politik bir tercih olmasıdır³⁷⁶.

Esnek üretim sistemi için standart bir tanım bulunmamakla birlikte; işlemsel ve kontrol özellikleri açısından birbirinden farklı yapılardaki geniş bir üretim sistemleri yelpazesini anlatan genel bir terimdir. Bu kavram, bir malzeme taşıma sistemiyle birbirine bağlanmış, bilgisayar sayısal denetimli ya da sayısal denetimli tezgahlardan ve bunların işleyişini kontrol eden bilgisayar sisteminden oluşan ve birbirinden farklı parçalar üretebilen bir üretim sistemi olarak tanımlanabilir³⁷⁷.

Yeni üretim ilişkilerinde işletmeler, küresel rekabet şartlarına göre yapılanırken, büyük yekpare üniteler yerine geniş bir coğrafyada ve işletmeler zinciri şeklinde teşkilatlanmayı yeğlemektedirler. Ağ işletme olarak nitelendirilen bu sistem; genellikle bir oligopol yapısındaki ana işletmenin bir üretim projesini gerçekleştirebilmek amacıyla aralarında kaynaklar tahsis ettiği, oluşturduğu çok sayıda küçük ve orta boy işletmelerin faaliyetlerinin koordinasyonunu sağladığı ve iş bölümüne dayandığı bir teşkilatlanma şeklidir. Üretim işlevleri bakımından, dikey boyuta sahip hiyerarşik düzen söz konusudur. Dikey boyut, büyük işletmelerle küçük ve orta ölçekli işletmeler arasında, keza büyük işletmelerle kamu araştırma laboratuvarları arasında işbirliğine ihtiyaç gösterdiğinden sistemin geneli yatay boyutu da içerir. İlk örneği Japonya'da görülen otomobil sanayinde belirginleşen ağ işletme sistemiyle, ana işletmenin üretim sürecini kontrolünde bulundurduğu yarı hiyerarşik bir yapı oluşmuştur³⁷⁸.

Üretimde esnekleşme, işletme ölçeğinin küçülmesini de beraberinde getirmekte, ağ işletmelerin yaygınlaşmasıyla sermaye ihracı artmaktadır. Bu bağlamda gelişmiş ülkelerin yaklaşımları üretim ilişkilerinin esnekleşmesi açısından önemli göstergeler oluşturmaktadır.

TABLO 14: ESNEK ÇALIŞMADA ULUSAL YAKLAŞIMLAR

ÜLKE	İŞLETMELERİN KÜÇÜLMESİ	SERMAYE İHRACI
ABD	Yüksek	Yüksek artan trend
Kanada	Yüksek	Yüksek artan trend
İngiltere	Yüksek	Yüksek artan trend
Fransa	-	Yüksek artan trend
Almanya	Düşük	Düşük artan trend
İtalya	-	Düşük artan trend

³⁷⁶ Erdut, Tijen, s.27 .

³⁷⁷ Kırıl, Çağlar; *Esnek Üretim / Esnek Otomasyon Sistem ve Teknolojileri*, TÜBİTAK Özel Yayını, Ankara, 1994, s.11.

³⁷⁸ Erdut Z.eki, s. 32.

Kaynak:OECD,Technology, Productivity and Jobs, Vol.2, Analytical Report, Paris 1996,s.168.

Tablo 14 yorumlandığında yeni-liberal politikaların öncüsü gelişmiş ülkelerde işletme ölçeklerinin küçüldüğünü, ağı işletmelerin yaygınlaşmasına koşut olarak sermaye ihracının bu değişimi desteklediği izlenmektedir. Kıta Avrupa'sı ve Japonya'da da aynı değişim izlenmekle birlikte gerçekleşmesi daha ağır olmaktadır. Küresel ekonomiye geçişte sınırlı standart ürünler çevresinde üretim yapan kuruluşlar, rekabet etme imkanı açısından küçük ve orta ölçekli işletmeler şeklinde yapılandırılmaktadırlar³⁷⁹. Esnekliğin diğer bir önemli özelliği kapitalizmin emek gücü tasarrufunda başvurduğu yaygınlaşan uygulamalardan birisi olmasıdır³⁸⁰. İşgücü maliyetini aşağı çekme eksenli yeni teknolojiler, sermaye açısından büyük fırsatlar yaratmakta ve geniş kitleliliğin avantajını kullanabilen emeğin pazarlık gücünü, geliştirdiği yeni esnek üretim ilişkileri içersinde zayıflatmaktadır.

Son dönemlerde üretim tesislerine aylık, hatta günlük talep değişikliklerine cevap verebilecek özellikler kazandırılmaya ve üretim hacmindeki değişikliklere karşı hassas sistemler geliştirilmeye çalışılmaktadır. Örneğin Japon Nissan Firması, sekiz değişik türdeki aracın aynı anda üretimini gerçekleştirecek üretim hattı, robotların çalıştığı çok amaçlı araç montaj parkurları, işgücü tasarrufunda küçük ayrıntılar dışında %100 otomatik kaynak kapasitesi, kalite kontrolünde yüksek doğrulukla işleyen merkezi kalite kontrol ünitesi, az miktarda çalışan nitelikli işgücü için fikri yaratıcılığa uygun çalışma ortamı sağlama, bilgi akış sistemi içersinde üretimin tüm aşamalarını gerçek zaman ölçeğinde denetleyebilen kontrol sistemi, yeni modellerin geliştirilmesinde daha kısa zamanı sağlayabilen esnek üretim sistemlerini geliştirmektedir³⁸¹.

Üretim sürecinde esnekliğe ilişkin diğer bir konu taşeron ilişkisidir. Aslında taşeron ilişkisi bir çeşit esnek üretim yöntemidir denilebilir. Yeni üretim ilişkilerinde yarı mamul girdi sağlayan şirketler ile ana şirketler arasında zamanında, hatasız ürün esnekliğine dayalı ilişkiler ağı bir organizasyon özelliği olarak kendini göstermektedir. Bu ilişki, ana firma ile taşeron firma arasında karşılıklı dizayn ve bilgi akışı, ürün esnekliği temeline dayalı bütünleşmeyi kapsamaktadır³⁸². Günümüzde işletmeler büyük çoğunlukla üretim konusunda yoğunlaşmakta, üretim dışında kalan işlerin taşeronlar tarafından yapılması tercih edilmekte, böylece üretim maliyetlerini düşürmeyi ve verimlilik artışı sağlamayı hedeflemektedirler.

³⁷⁹ Özgener, Şevki; "Küresel Rekabet Ortamında Küçük ve Orta Boy İşletmelerin Yeniden Yapılanması", <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nisan2000/kresel.htm>, (05.07.2005).

³⁸⁰ Akkaya, Yüksel; "Esneklik Versus İşsizlik", **Evensel Kültür** Sayı 116, İstanbul, 29 Haziran 2004, s.7.

³⁸¹ "Development of Intelligent Body Assembly System"

<http://www.nissan-shatai.co.jp/new/eng01/technology/lineIBS.htm>, (01.10.2005).

³⁸² Yentürk, 1995, s.807.

Bu tarz esnekleştirme uygulaması, mal veya hizmet üretimini bölümlere ayırdıktan sonra bunların her birini veya birkaçını taşeronla vermek, yani üretim sürecini taşere etmektir. Taşeronluk; belirli bir üretim dönemi için bir ürünün tasarımı, hazırlanması, üretimi ve üretiminin sürekliliği ile ilgili tüm işlemlerden birinin veya birden fazlasının, düzenleyici olarak anılan işletmenin yönergelerine veya üretim aşamasının son çıktısında aranan teknik gereksinimleri yerine getirmek kaydıyla, taşeron olarak isimlendirilen bir işletme tarafından yerine getirilmesidir. Bu şekilde taşeronluk esas işletme ile yarı bütünleşme halindedir³⁸³.

Taşeronlukta üçlü bir istihdam ilişkisi söz konusudur. Bunlar üretimi yapan işveren, bu işverene işçi temin eden taşeron firma ve işçilerdir. İşçiler, üretimi yapan işletme ile değil taşeronla belirli süreli iş sözleşmesi yapmakta, taşeron firma üretimi yapan firmayla hizmet sözleşmesi yapmaktadır³⁸⁴. Bu bağlamda taşeronlar iki grupta toplanabilir. Birinci gruptakiler kendi işlerinde uzmanlaşmış, kurumlaşmış, iş hacmi itibarıyla sürekli işçi istihdam eden şirketlerdir. Ana şirket, uzmanlıklarından yararlanarak maliyeti aşağı çekmek ve kaliteyi yükseltmek için bu taşeronları kullanabilir. İkinci gruptakileri uzmanlık, örgütlenme, teçhizat yönünden yetersiz olanlar oluşturur, kullanılma amaçları ise sınırlı süre için düşük ücretli işgücü sağlayabilmeleridir³⁸⁵.

Uluslararası ölçekte taşeron ilişkisine gelince, bir ülkedeki ana şirketin üretim sürecinin belirli bir aşamasına mal veya hizmet olarak girdi sağlaması için diğer bir ülkedeki firmayla sözleşme yapmasıdır. Örneğin gelişmiş ülkelerde giyim sektöründeki büyük perakende satış şirketleri, emek yoğun parçaların üretimini az gelişmiş ülkelerde ve genelde kadınların istihdam edildiği ucuz ücretle üretim yapan şirketlere yaptırırlar³⁸⁶.

Sonuç itibarıyla Fordist üretimin motoru yoğun tüketici talebi olmuştur. Ancak özellikle küreselleşme hareketinin ivme kazandığı 1980'li yıllardan sonra gelir dağılımının üst gelir dilimlerini aşırı zenginleştirilmesi sonrasında tüketici tercihleri değişmiştir. Yüksek gelirli küçük grubun standart dışı farklı ürünlere artan talebi rekabeti hızlandırmıştır. Fordist üretim sisteminin, daha küçük miktarda üretime geçmesi, sistemin yapısı gereği mümkün olamamıştır. Bu nedenle kapitalist girişimciler büyük ölçekli üretimi sona erdiren esnek üretim arayışına yönelmişlerdir.

³⁸³ Erdut, Zeki, s.39.

³⁸⁴ Kenar, Necdet; "Dünya Uygulamaları Çerçevesinde Türk Çalışma Hayatında Esneklik İhtiyacı ve Yapılması Gerekenler", **İşveren Dergisi**, Mart 2002, s.28.

³⁸⁵ Genel-İş Sendikası; **Taşeronlaşma**, Sendikal Sorunlar Dizisi No.1, Ankara, 1995, s.4-5

³⁸⁶ "Subcontracting" CPE Globalization Briefs Glossary, <http://www.populareconomics.org/globalization/html%20Glossary.html> , (01.10.2005).

C. İşgücü Piyasasında Değişim

İşgücü piyasası, en önemli üretim faktörü olan emeğin veya bir ülkedeki toplam emek arzını ifade eden işgücünün, emek talebi ile buluşma sahalarıdır³⁸⁷. İşgücü fiilen çalışanlar ile işsizlerden oluşur. İşgücü piyasası, işgücü arzı ile talebini karşı karşıya getirerek bir fiyat ve karşılığında işgücü miktarı oluşturan piyasa olarak da tanımlanabilir. Şirketler üretimde gerekli üretim faktörlerini bedel karşılığında faktör piyasalarından temin ederler. İşgücü piyasası emek faktörünün alınıp satıldığı bir faktör piyasası olmakla birlikte, özellikleri itibarıyla emek faktörü, mal gibi değerlendirilemez. İşgücü piyasasında kısa dönemde sermaye stoku sabit varsayıldığından değişken faktör işgücü olmaktadır³⁸⁸.

Küreselleşme sürecine koşut olarak işgücü piyasalarında meydana gelen önemli değişim, işgücünün uluslararası ölçekte bölünmesi olmaktadır. 1970'lerde köklü endüstri ülkelerinde başlayan endüstri yoğunluğunun azaltılması; bu ülkelerde hizmet sektörünün büyümesini, uluslararası finans faaliyetlerini arttırırken, bazı temel üretim faaliyetlerinin gelişmekte olan ülkelere kaydırılmasına yol açmıştır. Örneğin İngiltere'de 1980'lerden itibaren hizmet sektörü ağırlıklı ekonominin gelişmesine koşut olarak ileri düzeyde hizmet ihracı artarken, gelişmekte olan ülkelere mal ve değişik ürünlerin ithalini öngören bir vizyon geliştirilmiştir. Ancak üretim faaliyetlerinde daha fazla nitelik gerektiren işgücü yine ileri endüstri ülkelerinde muhafaza edilmektedir. Bu bağlamda nitelikli ve yüksek ücretli işgücünden; tasarım, proje, teknik araştırma geliştirme aşamalarını yürütenler, ileri ülkelerde çalışmalarını devam ettirmektedir. İmalatın sıradan aşamaları ise az gelişmiş ülkelere transfer edilmektedir. Bu durum işgücü piyasalarındaki bölünmenin temel nedenini oluşturmaktadır³⁸⁹. İmalat sanayi ihracatındaki değişim aşağıdadır.

TABLO 15: İMALAT SANAYİ İHRACATINDA ÜLKELERİN PAYLARI *

	1955	1973	1994	2005
Sanayileşmiş Ülkeler	85.2	83.9	72.9	71.6
Gelişmekte Olan Ülkeler	4.4	6.6	24.7	28.4
Eski Doğu Bloku	10.4	9.5	2.4	

Kaynak: 1)Zengingönül, Oğul; Küreselleşme, Adres Yayınları, Ankara, 2004, s.38

2)UNDP; Human Developmant Report, New York, 2005 s.277'deki değerlere göre düzenlenmiştir * Dünya ihracatının yüzdesi olarak

Tablo 15 küreselleşme sürecinin artmasıyla birlikte gelişmekte olan ülkelerin imalat sanayi ürünü ihracatlarının arttığını göstermektedir. Burada söz konusu olan emek yoğun

³⁸⁷ Zaim, 1997, s.11

³⁸⁸ Ataman, Berrin Ceylan; İşgücü Piyasası ve İstihdam Politikalarının Temel Prensipleri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1999, s.7.

³⁸⁹ Jones, Barry; The World Turned Upside Down? Globalization and the Future of the State, Manchester University Press, Manchester, 2000, s.81-82.

imalat sanayi veya üretim sürecinde katma değerin emek yoğun aşamaları olup, ileri teknoloji ürünü veya teknoloji üretimi sanayileşmiş ülkelerin elindedir. Gelişmiş ülke orijinli uluslararası sermaye, gelişmekte olan ülkelerde imalat sanayinde artan doğrudan yabancı yatırımları sayesinde emek yoğun imalat sanayi ürünlerinin veya üretimin sürecinin emek yoğun aşamalarının üretim maliyetini bu ülkelerdeki ucuz ve yasal korunması olmayan işgücünden yararlanarak aşağı çekmektedir. Böylece gelişmekte olan ülkeler Merkez tarafından yönlendirildikleri ihracata yönelik kalkınma politikalarıyla gelişmiş ülkelerin pazarlarına emek yoğun imalat sanayi ürünleriyle girme rekabetine dayalı bir düzen içine çekilmektedirler. Bu gelişmeler bağlamında işgücü piyasalarındaki değişimin; finans, sermaye, mal ve hizmet, işgücü piyasalarının küreselleşmesi ile bunların karşılıklı bağımlılıkları temelinde ele alınması gerekmektedir.

Öte yandan işgücü piyasalarının küreselleşmesiyle ortaya çıkan bütünleşme sermayeye diğer üretim faktörlerinin yanısıra, işgücü faktörünü de küresel olarak kar maksimizasyonu sağlayacak biçimde bir araya getirebilmesi için uygun ortam sunmaktadır. Küresel işgücü piyasası varlığı dikkate alındığında; sermaye bir ülkeye ait işgücü piyasasına bağımlı olmadığı, sermayenin farklı ülkelerin işgücü piyasalarında istihdam edebileceği geniş bir işgücü arzının mevcudiyeti ifade edilebilir. Bu bağlamda işgücü piyasalarının küreselleşmesi, uluslararası akışkanlığı yüksek olan sermaye bakımından değişik ülkelerdeki işgücünün açık rekabete sokulduğu tek bir uluslararası işgücü piyasası işlevi üstlenir³⁹⁰.

Küreselleşen ekonominin değişikliğe uğrattığı işgücü piyasalarının yapısal şekilleri çoğu ülkede, durağan özellikler göstermektedir. İşgücü piyasasının mevcut haliyle dünya ekonomisinde işsizliğin artmasına neden olan yapısal özellikleri; ekonominin kuralsızlaştırılması, üretim yapısındaki değişme, bölgesel ve sektörel mobilitenin eksikliği, gelir vergisi ve ücret dışı emek maliyeti, emek gücündeki yapısal değişim olarak sıralanabilir. Bu gelişmeler dünya genelinde istihdamı olumsuz etkilemiş, işsizlik giderek önemini arttıran bir problem haline gelmiştir. İşsizlik, gelişmekte olan ülkelerde yoksullukla iç içe geçmişken, gelişmiş ülkelerde %10'lardan aşağı düşmeyen kronik bir sorun haline dönüşmüştür. Gelişmiş ülkelerde bu durumun en önemli nedeni teknolojik yeniliklerin daha az istihdam yaratmasıdır. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna doğru geçildikçe işçi sınıfının önemi azalmakta ve işçi sınıfı toplumdaki etkin üretim gücü olmaktan çıkmaktadır. Dünyada toplam

³⁹⁰ Koray, Meryem; "Esneklik ya da Emek Piyasalarının Küreselleşmesi", **Petrol-İş Yıllığı**, 95-96, Yayın No.44, İstanbul, 1995, s.759.

üretim artarken istihdam azalmakta ve çalışan başına üretim miktarı değeri yükselmektedir. Sanayileşmiş ülkelerde işgücüne katılım oranı giderek gerilemektedir³⁹¹.

Bu bağlamda bir taraftan yüksek nitelikli işgücüne duyulan ihtiyaç artarken, düşük nitelikli işgücüne olan ihtiyaç sürekli azalmaktadır. Böylece rekabetin ortaya çıkardığı yeni üretim ilişkileri sonrasında işgücü piyasaları karmaşık bir hal alırken, iş aramak ve işe girmek zorlaşmaktadır. İşsizliğin yanı sıra nitelikli işgücü açığı sorunun diğer yönünü oluşturmaktadır. Bu gelişmeler, işgücü piyasasının geleneksel yapısında bozulma etkisi göstermiştir³⁹². Sonuç olarak teknolojik ilerlemeler, sosyal davranış değişiklikleri, demografik değişiklikler ve ekonomik koşullar, işgücünün rekabet ortamı olan işgücü piyasasındaki değişimi yönlendiren etkenler olmaktadır.

İşgücü piyasasındaki değişimin nedenleri dünyanın değişik bölgelerindeki kaynakların değerinin ve işgücü maliyetinin düşük olmasında aranmalıdır. Düşük işgücü maliyetleri gelişmiş ülkelerdeki sermayeyi çekerek üretimin özellikle emek yoğun aşamalarını ucuz elde etmelerine imkan sağlamaktadır. Böylece ÇUŞ'ler nihai ürünleri için rekabet kolaylığı sağlayan fiyat avantajını yakalamaktadırlar. Çin, Hindistan, Endonezya, Güney Doğu Asya Ülkelerinin düşük maliyetli, verimli işgücünün çekiciliği ve sürekliliği, işgücünün kıt ve/veya maliyetinin yüksek olduğu ABD ve Japonya'daki pek çok şirketi bu bölgelerde üretim yapmaya teşvik etmiştir. Örneğin 1970'lerden itibaren General Electric, Westinghouse, Texas Instrument ve General Motors gibi büyük Amerikan Şirketleri, ucuz otomotiv parçaları, elektronik eşya üretimi amacıyla üretim faktörlerini Uzak Doğu'ya kaydırarak fabrikalar açmışlardır. Keza Liz Claiborne, Evan Picana ve Bloomingdale tekstil, Hasbro ve Tyco gibi oyuncak ve ev eşyası üreticisi şirketler aynı nedenle faaliyetlerini buralara kaydırmışlardır³⁹³.

Bu gelişmelerden en fazla etkilenen ve ABD nüfusunun yarısına ulaşan hacmi ile Çin işgücü, ülke imalat sanayinin hızla artan talebini karşılamaya çalışmaktadır. Bu durum Çin'in kırsal kesiminden göç eden 150 milyonluk insanın ucuz işgücü piyasasına aktarılması sonucunu yaratmıştır. Halen 20 milyon düşük ücretli işgücü bu emek gücüne eklenmektedir³⁹⁴. Böylece yüksek akışkanlığa sahip sermaye, kuralsızlaştırma ve finansal

³⁹¹ Baştaymaz, Tahir; "Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Açmaz: Aşırı İşsizlik veya Kırsal Eksik İstihdam", **Mercek Dergisi**, MESS Yayını 3, İstanbul, 10 Nisan 1998, s.20-21.

³⁹² Yöney, Zerrin Fırat; "İstihdam Hizmetlerinin Değişen Yapısı ve Özel İstihdam Büroları" Endüstri İlişkileri İnsan Kaynakları Dergisi Cilt: 5 Sayı: 2 Aralık 2003, http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=160&hit=ny (01.02.2005)

³⁹³ Tağraf, Hasan; "Küreselleşme Süreci ve Çokuluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi" **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, Sivas, 2002 s. 2.

³⁹⁴ Schmid, John-Romell, Rick; "China's Economic Boom Ripples Across the Globe" **Milwaukee Journal Street News Paper**, Milwaukee, Jan 6 2004, s.11.

serbestleşme sonrası, özellikle aynı imkana sahip olmayan niteliği az emek karşısında her coğrafyadaki işgücü piyasalarında tekel oluşturma koşullarını arttırmıştır denilebilir.

İşgücü piyasalarının liberalleştirilmesi konusundaki önemli eleştiri, bunların düzgün, eşitlikçi bir uluslararası liberalleştirilme yerine, bu işleyişin sermaye ve mal piyasalarının lehine olacak bir kuralsızlaştırma şeklinde yürütüldüğü noktasında toplanmaktadır. Ayrıca uluslararası finans sistemi yarattığı riskleri telafi edici hiçbir mekanizmaya sahip değildir. Tersine geçim sağlayabilmek için baş vurulan son çare olarak enformel sektör, büyük riskleri beraberinde taşımaktadır. Çünkü finansal krizler sonrası işini kaybeden insanlar enformel ekonomiyi iyice kabartmakta, doğal olarak bu durumda gelir ve ücretler düşmekte, sosyal güvenlik sistemleri çökmektedir³⁹⁵. Öte yandan finansal ve ticari kuralsızlaştırma işgücü piyasalarına ve istihdam alanına enformel ekonomi ve enformel istihdam şeklinde yansımış ve küresel bir sorun oluşturmuştur

1. Enformel Ekonomi ve İstihdam

Enformel ekonomi; gerek işçiler, gerekse ekonomik birimlerle ilgili ekonomik bütün faaliyetlerin yasalar veya uygulamayla yapılandırılan düzenin kısmen veya tamamen dışında kalan ve denetlenemeyen bölümüdür³⁹⁶. Bu faaliyetler içersinde uyuşturucu trafiği, kaçakçılık, kara para aklama gibi illegal olanların yanında çoğunluğu, mal ve hizmet üretimini içeren düzenlenmemiş, kaydı bulunmayan faaliyetler yer alır. Bu tarz ekonomi, evsizlerin alüminyum teneke toplamasının ötesinde, kan satma, ev yapımı yiyecek eşya pazarlama dahil, pek çok işleri kapsar³⁹⁷.

Enformel ekonomi, mal ve hizmet alım-satımlarını belgelememe, belgeleri kayda almama, tümünden kayıtsız alım-satımlar ile bunun uzantısı olarak enformel istihdam gibi faaliyetler yanında, silah kaçakçılığı, uyuşturucu, tarihi eser kaçakçılığı, organ ticareti, kumar vb. suç niteliğindeki faaliyetleri de kapsayabilmektedir³⁹⁸.

Başka bir yaklaşıma göre enformel ekonomi bir ülkede "milli gelir" olarak tanımlanan kavram ile fiilen beyan edilen gelir arasındaki alanı kapsar. Bu alan dar anlamda yasal ekonomik faaliyetler alanında yürütülen, fakat vergi idaresine beyan edilmeyen gelir kalemlerinden oluşmaktadır. İdareye bildirilmeyen gelirler ya da gerçek değerlerinin altında beyan edilen gelirler de bu kapsamda düşünülmelidir. Öte

³⁹⁵ Esim, Simele; "Empowerment of Women Throughout The Life Cycle As A Transformative Strategy For Poverty Eradication" **United Nations, No. EGM/POV/2001/EP.1** New Delhi, 19 November 2001, s.2-3.

³⁹⁶ Hussmans, Ralf; "Statistical Definition of Informal Employment" 7th Meeting of the Expert Group on Informal Sector Statistics (Delhi Group) **ILO**, New Delhi, 2-4 February 2004, s.3.

³⁹⁷ Barber, **D.A.**; "The New Economy" **Tuscan Weekly**, California, January 2003, s.5.

³⁹⁸ Engin, Yusuf; "Haksız Rekabet ve Sosyal Politikalarda Etkisi Açısından; Kayıtdışı Ekonomi" **Mercek Dergisi**, İstanbul, Temmuz 2003, s.11.

yandan yasadışı ekonomik faaliyetler, çoğu ülke mali mevzuatı açısından vergi kapsamına alınmaktadır. Böylece yasadışı olmakla beraber, idareye bildirilmemiş olan bu tür ekonomik faaliyetler de enformel ekonomiye dahil olurlar. Burada faaliyetin kendisi yasal olmakla birlikte yasa dışılığı vergi kapsamı ve kamusal bilgi dışında kalmasından kaynaklanan enformel ekonomik faaliyetler ile, faaliyet itibariyle de yasa dışı olan ve doğal olarak vergi ve kamunun kontrolü dışında bulunan yasa dışı ekonomik faaliyetler söz konusudur. Bunlar faaliyetleri itibariyle suç teşkil eden ve suç teşkil etmeyen enformel ekonomi olarak sınıflandırılabilir. Ancak tüm koşullarda devletin bilgi ve denetimi dışında devam eden ekonomik faaliyetler olmasından dolayı her ikisi de vergi ve sosyal güvenlik mevzuatının dışındadır³⁹⁹.

Enformel ekonominin nedenleri ekonomik sistem ve bireyler açısından ele alınabilir. Ekonominin gelişmişlik düzeyi, gerekli yatırımlarla kalkınmanın gerçekleştirilememiş olması, istihdam olanaklarının sunulamaması, sınırlamaların fazlalığı, enformelliğe katkıda bulunan faktörler olmaktadır. Tarım ve hizmet sektörlerinin denetimi zor olduğundan bu sektörlerde daha yoğun enformellik izlenmektedir. İşletmelerin küçülmesi enformelliği büyütmektedir. İmalat sanayinin hizmetler sektörü lehine küçülmesinin enformel sektörün büyümesine neden olduğu saptanmıştır. Gelir dağılımındaki bozukluk, orta gelir grubunun azlığı, yoksulluk, bireyleri enformelliğe iten diğer faktörlerdir. Ekonomide sürekli yaşanan yüksek enflasyon olgusu, enformel ekonomiyi büyüten bir neden olduğu gibi, enformel ekonomi de enflasyonun artmasına katkıda bulunmaktadır. Enformel ekonominin nedenleri arasında ekonomi politikaları, ekonomik istikrarsızlık ve krizler ile vergi afları başta olmak üzere vergiden kurtulma eğilimi, çalışma maliyetini düşürme, sosyal güvenlik sisteminin eksik çalışması ve denetimden uzaklığı, toplumun kamu harcamaları ile vergiler arasındaki ilişkisini kuracak eğitim düzeyinin olmayışı ile teknolojik gelişmelerin (makine vb)sermaye mallarını ucuzlatarak evde üretimi kolaylaştırması sayılabilir⁴⁰⁰.

Enformel ekonomik faaliyetler aile ihtiyaçlarını karşılama amaçlı yapıldığında yasal olmasına ve kısmen milli gelir hesaplamalarında yer almasına rağmen, enformel ekonominin

³⁹⁹ Önder İzzettin; "Kayıtdışı Ekonomi ve Vergileme", İ.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi No.23-24 İstanbul, 2001, s.110.

⁴⁰⁰ Ilgın, Yılmaz; Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları; Uzmanlık Tezi, DPT Yayını, Ankara, 1999, s.23-26.

büyük bölümü yasal olmayan faaliyetleri kapsamakta ve bu değerler milli gelir muhasebe yöntemleriyle tespit edilememektedir⁴⁰¹.

TABLO 16: KAYITDIŞI EKONOMİNİN UNSURLARI

İSTİHDAM ŞEKLİ	İŞLETMENİN ŞEKLİ
İşletme sahibinin çalıştırması	Küçük ölçekli işletme
Kendini istihdam	Kendi hesabına çalışma, aile işletmesi
Ücret işçiliği	Küçük ölçekli işletme,taşeron zincirinde yer alma, belli bir kurumsal yapı bulunmamakta

Kaynak: Altuğ, Osman; Kayıt Dışı Ekonomi, Cem Ofset, İstanbul, 1994, s.113.

Tablodan enformel ekonomiyi işletme sahibine doğrudan bağlı, küçük ölçekli iş yerleri olarak görmek, bunların devletten gizlenen kayda geçirilmeyen /geçirilemeyen, bu nedenle denetlenemeyen faaliyetler olarak algılamak mümkündür. Genel olarak enformel ekonominin, mal ve hizmet üretimine konu olmasına karşılık ekonominin geleneksel ölçüm yöntemleriyle net tespit edilemeyen ve GSMH hesaplamalarına yansımaya alanları kapsadığı kabul edilmektedir⁴⁰².

Enformel ekonominin neden genişlediği konusuna basit bir cevap bulunmamaktadır. Bu konuda değişik ülkeler, bölgeler veya sanayi kollarında çok değişken faktörlerin etkili olduğu değerlendirilmektedir. Bazı ülkelerde ekonomik büyüme olmamakta veya çok cılız kalmaktadır. Örneğin sermaye yoğun ekonomik büyüme modelini izleyen ülkelerde istihdam yaratmayan büyüme olmaktadır. Bu durumda iş arayanların çoğunluğunun karşılaştığı hayal kırıklığı ve ümitsizlik kendilerini enformel ekonomiye yönlendirmektedir. İleri teknoloji temelli ekonomik büyüme modellerinde daha çok yüksek nitelikli işgücü veya hizmet sektörlerinde talep canlı kalabilirken, imalat sanayi yoğunluklu düşük nitelikli işgücüne olan talep azalmakta ve bu grubu enformel ekonomiye itmektedir. Bazı durumlarda ileri teknoloji temelli formal sektörle rekabet koşulları düşük nitelikli işgücüne yalnız enformel sektörde çalışma seçeneğini bırakmaktadır. Daha iyimser bakış açısına göre ise bazı endüstri kollarında veya bölgelerde küçük ölçekli enformel işletmeler formal sektöre göre daha çok iş yaratma dinamiğine sahiptirler. Bu nedenle genişleme söz konusudur. Enformel ekonomide genişlemenin diğer önemli nedeni küresel yeniden ekonomik yapılanma ve yol açtığı krizler olmaktadır. Öte yandan kamu sektörünün kapanması veya daraltılmasıyla işlerinden atılan

⁴⁰¹ Temel, Adil-Şimşek, Ayşegül-Yazıcı, Kuddusi; Kayıtdışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü, DPT Yayını, 1994, s.1.

⁴⁰² Temel, Şimşek, Yazıcı; 1994 s.2

işçiler enformel ekonomiyi büyütmektedir. Ayrıca sosyal kamu harcamalarının kesilmesi, hane halklarını bunu telafi edebilmek için enformel ekonomiye yönelmektedir⁴⁰³.

Bu bağlamda küreselleşme temeline dayalı dış ticaret rekabetinin işletmeleri maliyet düşürmeye ve ucuz emeğe yönlendirmesi, enformel ekonominin yaygınlaşmasında başlıca faktör olmaktadır. Bu doğrultudaki kuralsızlaştırmanın önemli nedenlerinden birinin, sermayenin enformel işgücü piyasalarından en fazla yarar sağlama amacı olduğu ifade edilebilir⁴⁰⁴. Buna bağlı olarak enformel ekonomi, tamamen olmamakla birlikte büyük ölçüde gelişmekte olan ülkelerle ilgili bir olgudur ve özellikleri ülkelere göre farklılıklar gösterir⁴⁰⁵.

Gelişmekte olan ülkelerde; borç krizleri, kamu sektörünün dağıtılması, IMF ve Dünya Bankasının yapısal uyum programları içerisinde işgücü piyasasının kuralsızlaştırılması, 1997'den itibaren birbirini izleyen ekonomik ve finansal krizler Afrika, Asya ve Latin Amerika'da milyonlarca insanı formel ekonomiden dışlayarak enformel ekonomiye kaydırmıştır. Diğer taraftan uluslararası şirketler temel fonksiyonlar dışındaki faaliyetleri için emek örgütlenmesinin zayıf olduğu alanlarda taşeronlaşma ve sermaye ihracına yönelerek enformel ekonominin yaygınlaşmasını arttırmaktadır. Bu şirketler işgücü piyasasındaki gelir, sosyal yardımlar ve çalışma şartları gibi yasal zorunlulukları dejenere ederek kuralsızlaştırılmış çalışma yöntemlerini (yarım gün, çağrı üzerine, mevsimlik, kısa süreli çalışma vb) ikame etmektedirler⁴⁰⁶.

Enformel ekonominin büyümesinde bir diğer etken esnek üretimin ağırlık kazanmasıdır. Dünya ölçeğinde pazar ve rekabet koşullarının değişmesi, işvereni sürekli verimliliğini artırmak ve işgücü maliyetini düşürmek zorunda bırakmakta, bu ise üretimin esnekleştirilmesiyle mümkün hale gelmektedir. Büyük firmalar esnekliği taşeron firmalara vererek hızlı nüfus artışının, göçün, işsizliğin ve çarpık kentleşmenin işgücü piyasası üzerindeki etkilerinin de katkısıyla enformel istihdama zemin hazırlanmaktadır⁴⁰⁷. Enformel ekonomideki artış nedenleri ülkelere göre farklılık göstermektedir. Çünkü ileri teknolojinin artan kullanımına bağlı olarak ekonomide yüksek nitelikli hizmet sektörü gelişmekte, düşük nitelikli imalat işleri geri planda kalmakta, nitelikli işgücü gerektiren

⁴⁰³ Carr, Marilyn-Chen Martha; "Globalization and the Informal Economy: How Global Trade and Investment Impact on the Working Poor?" Women in Informal Employment: Globalising and Organizing (WIEGO) **Harvard University Pub.**, Massachusetts, May 2001, s.3.

⁴⁰⁴ a.g.e., s.26

⁴⁰⁵ ILO; International Labour Conference, Ninetieh Session, Provisional Record 25, Geneva, 2002, s.8.

⁴⁰⁶ Gallin, Dan; "Organizing in the Global Informal Economy"

http://www.global-labour.org/workers_in_the_informal_economy.htm . (12.10.2005).

⁴⁰⁷ DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Küreselleşme Özel İhtisas Komisyon Raporu DPT: 2514 . ÖİK: 532, Ankara, 2000, s.263 .

sektörlerde rekabet imkanı olmayanlar enformel sektöre kaymaktadırlar. Bazı bölgelerde tabanda mikro ölçekli işletmeler, formel sektörden fazla iş imkanı yaratabilmektedirler⁴⁰⁸.

TABLO 17: BAZI OECD ÜLKELERİNDE ENFORMEL EKONOMİNİN BOYUTLARI (%)*

Ülkeler/ Yıllar	1960	1978	60-78 Artış oranı	89-90	96-97	78-97 Artış oranı	2000 2001*
İsveç	5.4	13.2	7.8	15.8	19.5	6.3	19.1
İtalya	4.4	11.4	7	22.8	27.2	15.8	27.0
Fransa	5.0	9.4	4.4	9.0	14.8	5.4	15.0
Kanada	5.1	8.7	3.6	12.8	14.9	6.2	15.8
Almanya	3.7	8.6	4.9	11.8	14.8	6.2	16.3
ABD	6.4	8.3	6.1	6.7	8.8	0.5	8.7
İngiltere	4.6	8.0	3.4	9.6	13.0	5	12.5
İrlanda	1.7	7.2	5.5	11.0	16.0	8.8	15.7
İspanya	2.6	6.5	3.9	16.1	23.0	16.5	22.5
Japonya	2.0	4.1	2.1	-	11.3	7.2	11.1
Avustralya	-	-	-	10.1	13.9	-	14.1
Ortalama	5.1	8.7	5	11.9	16.8	7.5	16.7

Kaynak: Schneider, Fredrich; "Illegal Activities And The Generation of Value Added:Size, Causes And Measurement of Shadow Economies", United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) Bulletin on Narcotics,Vol.LII, Nos.1/2, 2000, (a) s.11. * Toplam ekonomi içerisinde enformel ekonominin boyutları

Tablo 17'deki veriler OECD ülkelerinde enformel ekonomideki artışı işaret etmektedir. 1960 yılında OECD ülkelerinde enformellik ortalaması %5.1 iken,1978'de %8.7, 1989-90'da %11.9, 2000-2001'de %16.7 şeklinde artış kaydetmiştir. Ancak bu ülkelerde ekonomi henüz büyük ölçüde kamunun denetimi dışına çıkarılabilmiş değildir. Bu nedenle enformel ekonomi gelişmiş ülkelerde henüz gelişmekte olan ülkelerdeki kadar büyük bir sorun olmamakla birlikte, yaygınlaşmakta ve artan bir risk oluşturmaktadır.Diğer taraftan küreselleşme hareketi ile kapitalist modele dönüştürülen eski merkezi planlama ülkelerinde enformel ekonomi büyük bir tırmanış kaydetmiştir.

TABLO 18: SEÇİLMİŞ GEÇİŞ SÜRECİNDEKİ ÜLKELERDE ENFORMEL EKONOMİ *

ESKİ SSCB	1989- 90	1994-95	99/200 0
-----------	-------------	---------	-------------

⁴⁰⁸ Carr,Chen s.3.

Azerbaycan	21.9	59.3	60.6
Kazakistan	17.0	34.2	39.8
Rusya	14.7	41.0	46.1
Ukrayna	16.3	47.3	52.2
Ortalama	16.7	35.3	48.1
MERKEZİ AVRUPA	1989- 90	1994-95	2000
Bulgaristan	24.0	32.7	39.8
Macaristan	27.5	28.4	27.1
Polonya	17.7	13.9	29.1
Romanya	18.0	18.3	36.9
Ortalama	17.6	20.9	29.1

Kaynak: 1) Schneider, Fredrich- Dominik, Enste: "Hiding in the Shadows, The Growth of the Underground Economy", IMF, **Economic Issues**, No.30, Washington D.C., March 2002 (a). s.10

2) Schneider, Friedrich; Size and Measurement of the Informal Economy in 110 Countries Around the World, Workshop of Australian National Tax Centre, ANU Pub., Canberra, Australia, July 17, 2002, (b) s.13.

*Enformel ekonominin genel ekonomi içersindeki oranı (%)

Tablodaki eski Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ÷lke örnekleri izlendiğinde, enformellik hacminin iki-÷ç misli gibi büyük bir oranda arttığı gör÷lmektedir. Bu ÷lkelerde pazar ekonomisine geçiş sürecinde IMF ve Dünya Bankası vesayetindeki yapısal uyum programları, bu meyanda özelleştirme ve kuralsızlaştırma, enformel ekonomindeki hızlı artışın temel nedeni olarak gör÷lebilir⁴⁰⁹.

Gelişmekte olan ÷lkelerin bütünü ele alındığında enformel ekonominin toplam ekonomi içersindeki büyüklüğü %40 civarındadır. Afrika ÷lkelerinde 2000 yılı itibariyle ortalama enformel ekonomik büyüklük %42'dir. Enformel ekonominin en büyük olduğu ÷lke %59.4 ile Zimbabve; en düşük olanı %32.8 ile Güney Afrika'dır. Bunlar henüz hammadde ihracatına dayalı ekonomilere sahip enformel ekonominin boyutlarının fazla olduğu ÷lkelerdir. Latin Amerika ÷lkelerinde enformel ekonomi 1999-2000 dönemi itibariyle ortalama %41 olarak tahmin edilmektedir. Asya ÷lkelerindeki enformel ekonomi ortalaması %26 olmakla birlikte, Japonya ve Körfez ÷lkeleri ile Hong Kong ve Singapur gibi şehir devletleri hariç tutulduğunda bu oran %34 olmaktadır⁴¹⁰.

⁴⁰⁹ Schneider (a), s.10-11

⁴¹⁰ Schneider(b), s.6-11 .

TABLO 19: SEÇİLMİŞ GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE
ENFORMEL EKONOMİNİN BOYUTLARI * (2002)

Ülkeler	Oran
Zimbabve	59.4
Fas	38.4
Afrika Ülkeleri Ortalaması	42
Güney Afrika	32.8
Tayland	52.6
Asya Ülkeleri Ortalaması	26 **34
Hindistan	26.4
Çin	13.1
Bolivya	67.1
Meksika	32.1
Şili	19.8
Latin Amerika Ülkeleri Ortalaması	41

Kaynak: Schneider, Friedrich; Size and Measurement of the Informal Economy in 110 Countries Around the World, Workshop of Australian National Tax Centre, ANU Pub., Canberra, Australia, July 17, 2002, (b) s.6-11 .
*Enformel ekonominin genel ekonomi içerisindeki oranı (%) ** Japonya, Körfez Ülkeleri, Hong-Kong gibi ekonomiler dışında enformellik oranı

• Tablo 19'daki Afrika, Asya ve Latin Amerika ülke örneklerinde enformel ekonominin büyük boyutlara ulaştığı izlenmektedir. Genel olarak 2000 yılında enformel ekonomi/ ulusal gelir oranı esas alındığında enformel ekonominin boyutları ortalama olarak OECD ülkelerinde %18, gelişmekte olan ülkelerde %41, geçiş sürecindeki ekonomilerde ise %38'lik boyuta sahiptir⁴¹¹. Sonuç olarak son yirmi yıllık dönemde dünyanın her bölgesinde enformel ekonominin keskin bir tırmanış kaydettiği görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelere yalnız Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinde dikkate değer bir ekonomik büyümeye görülmüştür . Ancak finansal krizlerin arefesinden başlayarak bu ülkelerde formel ücret işçiliği büyük oranda zarar görmüştür. Krizler sonrası tahribatın ne ölçüde hafiflediği bilinmemekle birlikte, Latin Amerika'da tarım dışı enformel ekonominin %55 civarında, Asya'nın farklı bölgelerinde %45 ile %85 arasında ve Afrika'da %80 civarında olduğu tahmin edilmektedir⁴¹². Enformel ekonominin küresel olarak boyutu ise 9 trilyon Dolar kadar tahmin edilmekte olup, bu hemen hemen ABD ekonomisinin büyüklüğü kadardır⁴¹³.

Enformel istihdam ise, işlerin tamamının enformel sektörde gerçekleştiği veya belirli bir zaman sürecinde, enformel bir işletmede esas veya yardımcı gelir getiren bir işte çalışmayı kastetmektedir. Enformel işletmeler sahiplerinden ayrı bir işletme yapısına sahip olmayan, yine üretimde sahiplerinin kullanabileceği kişisel kaynaklar dışında finansal

⁴¹¹ Schneider(b), s.1.

⁴¹² Carr, Chen, s.3.

⁴¹³ Llosa, Alvaro Vargas; "The Individualist Legacy, in Latin America", **The Independent Review**, vol. VIII, no. 3, 2004,s.435.

imkanları olmayan, genelde aile işletmesi olarak çalışan işletmelerdir. Aile işçisi olarak evlerinde çalışanlar, mevsimlik işçiler en geniş enformel istihdam şeklidir⁴¹⁴.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmekte olan ülkelerde sanayinin kurulması ve kalkınmada kapitalist ekonomik işleyişin yararlı olacağı ileri sürülmüştür. Bu yaklaşımda Japonya, Almanya gibi harbin ağır yıkımına uğramış sanayileşmiş ülkelerin izlediği yol etkin olmuştur. Ancak aynı konumda olmayan gelişmekte olan ülkelerde yatırım, verimlilik artışı ve kalkınma konularında bu tahminler tutmamıştır. Kırsaldan kente göçle birlikte işgücü piyasaları üzerinde oluşan baskı 1960'ların ortalarından itibaren işsizliğin yanısıra küçük üretici faaliyetlerin artmasına yol açmıştır. Yasal ve kurumsal düzenlemelerin tamamen dışında kalan bu kitlelere iş sağlama ve gelir yaratma amaçlı bu istihdam şekline enformel istihdam denilmektedir. Burada kırsal göçün arttırdığı işsizlik sorununu azaltma, modern işletmelerde istihdam imkanı bulamayanların küçük işletmeler sayesinde yaşamlarını sürdürme çabaları söz konusudur. Gelişmekte olan ülkelerde 1980'ler sonrasında istihdam büyük ölçüde enformel sektörde yaratılmaktadır. Enformel ekonominin yaygınlaşmasında etkili olan faktör, küreselleşmeyle bağlantılı yapısal uyum programları ve ihracata dayalı sanayileşme modelidir. Bu modelin benimsettirildiği gelişmekte olan ülkeler uluslararası pazarlara girebilmek ve rekabete dayanabilmek için işgücü maliyetlerinin düşülmesi amacıyla taşeron ilişkilerine yönelmişlerdir. Üretim sürecini parçalara ayırarak, işgücünün enformel istihdam şekillerinde sosyal korumadan uzak çalıştığı küçük işletmelerde yaptırılması, büyük işletmelere işgücü maliyetini düşürme imkanını sağlamaktadır. Sosyal devletin yapısal emeği koruma politikalarının maliyeti arttırıcı unsurlar olarak gösterilmesi, istihdam ve gelir güvencesi, sosyal güvenlik, toplu pazarlık düzenine göre işgücü piyasalarını düzenleyen yasa, kural ve politikalarda temelden değişikliklerin kaynağı olmuştur. Bu süreçte sendikalar önemli güç kaybı yaşamakta, sosyal güvenlik sistemleri etkinliğini kaybetmektedir⁴¹⁵. Enformel ekonominin tarım dışı sektörde boyutları daha da artmakta, özellikle Güney Asya Ülkelerinde yükselmektedir. Örneğin Hindistan'da tarım dışı enformel istihdam, toplam istihdamın %91'ini, Pakistan'da %67'sini oluşturmaktadır⁴¹⁶.

Ülkelerin ekonomik gelişmişliklerine göre formel istihdamın boyutu da farklılık göstermektedir. Formel istihdam yüksek gelirli ülkelerde toplam istihdamın %84'ünü oluştururken bu oran orta gelirli ülkelerde %58, düşük gelirli ülkelerde %17'ye

⁴¹⁴ Hussmans; 2004, s.4.

⁴¹⁵ Toksöz, Gülay; "Enformel Sektör, Enformel İstihdam: Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşma Nedenleri", **TES-İŞ Dergisi** Sayı 2006-2 Ankara, 2006, s.42-44.

⁴¹⁶ ILO, Global Employment Trends, Geneva, 2003, s.50.

gerilemektedir⁴¹⁷. Değişik gelişmişlikteki seçilmiş bazı ülkelerde enformel istihdamın boyutları aşağıdadır.

TABLO 20: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE ENFORMEL İSTİHDAMIN HACMİ *

Ülke	Enformel İstihdamın Kurumsal İstihdama Oranı (%)
AB	20
Almanya	22
İsveç	19.8
ABD	11.3
Fransa	6-12
İtalya	30-48
Hindistan	44.2
Arjantin	42.9
Brezilya	37.7
Meksika	35.3

Kaynak: 1)Toksöz, Gülay; Enformel Sektör, Enformel İstihdam: Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşma Nedenleri, TES-İŞ Dergisi Sayı 2006-2 Ankara, 2006, s.50,

2) Szirmai, Adam; The Dynamics of Socio-Economic Development, <http://dynamicsofdevelopment.tu.tue.nl/chapter5.htm> (09.09.2006)

Tablo değişik gelişmişlik düzeyindeki ülkelerde enformel istihdamın boyutlarının farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde enformel istihdam, bu ülkelerin çeşitli sosyo ekonomik geriliklerinden ve enformel ekonomilerinin büyüklüğünden ötürü gelişmekte olan ülkelere göre daha büyük boyutlardadır. Enformel ekonomi gelişmekte olan ülkelerde daha geniş istihdam alanı oluşturmaktadır. Dünyanın az gelişmiş bölgelerine bakıldığında örneğin Kuzey Afrika'da kadınların %43'ü enformel ekonomide istihdam edilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler genelinde kadınların %60'dan fazlası enformel ekonomide istihdam edilmektedir. Sahraaltı Afrika ülkelerinde tarım dışı sektörde kadınların %84'ü, erkeklerin %63'ü, Latin Amerika'da kadınların %58'i, erkeklerin %48'i enformel ekonomide istihdam edilmektedir. Asya'da kadın ve erkek oranları hemen hemen eşit olup, benzer şekilde yüksek enformel istihdam söz konusudur⁴¹⁸. Bu verilerden 21.yüzyılın başında dünyanın büyük kısmının denetim dışı bir ekonominin elinde bulunduğu, özellikle gelişmekte olan ülkelerde enformel ekonominin esas büyüyen sektör olduğu değerlendirilebilir. Bu durum doğal olarak bozuk gelir dağılımı, sosyal güvencesizlik ve sosyal dışlanmışlık gibi türlü çarpıklıkların kaynağını oluşturmaktadır.

2. Artan İşsizlik

Uluslararası kabul gören şekliyle işsiz, hali hazırda ve geçmişte iş arayan ve içinde bulunulan durumda işe hazır konumda bulunan kişiler olarak

⁴¹⁷ Chen Martha Fact Sheets: The Informel Economy, WIEGO, <http://www.wiego.org/main/fact1.shtml>, (21.06.2004).

⁴¹⁸ ILO; Women And Men In The Informal Economy: A Statistical Picture, ILO Geneva, 2002, s.17

tanımlanmaktadır⁴¹⁹. İşsiz,19.yüzyılda yeteneksizliğinden dolayı meslek edinememiş veya geçimsizliği nedeniyle iş bulamamış insan olarak gösterilmiştir. Günümüzde çalışma arzu ve iktidarında olan milyonlarca işsiz insanın bulunması konunun toplumun ekonomik yapısından kaynaklandığını göstermektedir. İşsizlik ekonomik sistemin bünyesinden kaynaklandığından kişisel değil, sosyal bir sorundur⁴²⁰.

İşsizlik konusunda 1980'ler sonrası etkisi artan yeni-liberal öğretinin yaklaşımları 19.yüzyıldaki görüşlerden farklı değildir. Yeni-liberal savlarda işsizlik nedeni olarak esnek olmayan emek arzı gösterilmektedir. Buna göre işsizlik ancak kişinin çalışma kararına bağlıdır. Kişi açısından özellikle vergi sonrasında gelir düzeyi, işsizlik ödemelerine yakın olması halinde çalışmamayı seçmektedir. Ancak bu görüşün ampirik bulgularla kesin desteklenme imkanı bulunmamaktadır. Çünkü 1980'lerde işsizlik ödemelerinden yararlanma bütün ülkelerde zorlaştırılmasına karşılık, işsizliğin artışı önlenememiştir. Bu tarz düşünce kısa süreli işsizlik artışının bir nedeni olabilir. Örneğin Kanada, Finlandiya ve İrlanda'da işsizlik ödemeleri ve süreleri Norveç, İsveç ve İsviçre'nin daha gerisinde olmasına rağmen bu ülkelerde işsizliğin artışı 1980'leri takiben 5 yıl içerisinde gerçekleşmiş, diğerlerinde aynı durum 10 ila 20 yıllık bir aradan sonra görülmeye başlamıştır⁴²¹. Bu sonuçlara bakarak işsizliğin artmasında yeni-liberal görüşün çalışanları kabahatli gösteren, gerçek dışı yaklaşımlarının kabul edilmesi mümkün değildir.

Öte yandan işsizliğin artmasında sosyal devlet anlayışının geriletilmesinin önemli katkısı olduğu ifade edilebilir. Sosyal devlet ve bununla bağlantılı olarak refah ve demokratikleşme, yeryüzünün ancak sınırlı bir bölümünde ve özellikle de Batı ve Kuzey Avrupa ülkelerinde belli ölçüde gerçekleştirilmiştir. Gerçek bu olmasına karşın, sahip oldukları ayrıcalıklardan en ufak bir tâvize bile razı olmayan yeni-liberal yaklaşımın mevcut ekonomik bunalımların baş sorumlusu olarak sosyal devleti göstermesi ve kamuoyunda hedef konumuna getirmesinde küçümsenmeyecek adımlar atılmıştır. Böylece 19. yüzyıl kapitalizminin yeni-liberalizm adı altında diriltilmesi sağlanabilmiştir. Yeni-liberaller devletin küçültülmesi amacını adeta büyüdü bir reçete gibi benimsetmek suretiyle, sosyal devletin kaldırılmasını amaçlıyorlar. Bu ideolojide işsizliğin önlenmesi ve herkese iş sağlanması yönündeki beklentilerin karşılanması bakımından umut bağlanan tek unsur özel sermayedir.

⁴¹⁹ ILO; Unemployment, Underemployment and Inactivity Indicators, **Key Indicators of Labour Market** (KILM 8 - 13), Geneva, 2003, s.4.

⁴²⁰ Zaim; s.169-171.

⁴²¹ Lane, Cloda; "An Analysis of the Causes of Unemployment"
www.maths.tcd.ie/local/JUNK/econrev/ser/html/unemp.html - 27k ,(26.10.2005).

Sermayenin önünde, daha az zahmetli ve daha çok güvenceli kâr olanakları açıldıkça, üretim ve istihdama katkıda bulunarak kâr etmeye çalışacağını beklemek boşunadır. Günümüzde 200 kadar dev işletme, dünya ekonomisinin dörtte birini denetim altında bulundurmakta, buna karşılık, dünya faal nüfusunun ancak yüzde %0,75'ine iş sağlamaktadır⁴²².

Bu gelişmelere bakarak dünyada güncel olarak işsizliğin önemli iki kaynağından bahsedilebilir. Bunlardan bir tanesi, ileri teknoloji ve otomasyondur; üretim artık giderek emek yoğun sanayilerden, ileri teknoloji makine ve sermaye yoğun üretime kaymaktadır. İkincisi uluslararası rekabetin katı kuralları nedeniyle ucuz emeğin bulunduğu yerlere doğru sermaye ve yatırımın akışkanlık kazanmasıdır⁴²³. Rekabet gücünü arttırmak isteyen özel sektörün, maliyet düşürmek amacıyla daha az emek faktörü ile daha çok verim elde etmeye çalışması, işsizlik sorununu hem doğrudan, hem dolaylı olarak etkilemektedir. İşletmelerin küçülmesine paralel olarak bu türde işini kaybedenler, özellikle sanayi tipi üretimde kitlesel olarak istihdam olunan orta sınıf işçiler olmaktadır. Üretim sürecinin parçalanabilmesi ve emek maliyetinin daha düşük olduğu yerlere taşınabilmesi, ücretlerin göreceli olarak yüksek olduğu Batı toplumlarında daha büyük bir sorun yaratmaktadır. Asya ile olan rekabetinde, ileri teknolojiyle birlikte daha az ve ucuz emek faktörünü kullanma trendinin genişlediği Avrupa için bu durum, orta ve uzun vadede daha çok işsizlik anlamına gelmektedir⁴²⁴.

Konuya ilişkin olarak OECD ülkelerinde yürütülen araştırmalar, artan küresel rekabet koşullarının işgücünün yapısını değiştirdiğini göstermektedir. Bu durumda emek yoğun işler yerini, sermaye yoğun işlere bırakmaktadır. Örneğin OECD ülkelerinin Güneydoğu Asya ülkeleriyle yaptığı ticaret, emek yoğun mallar üzerine ağırlık kazanmakta olduğundan, gelişmiş OECD ülkelerinde düşük nitelikli emek talebi ve ücretler üzerindeki baskı dolayısıyla işsizlik artmaktadır. Çünkü OECD ülke menşeli uluslararası şirketler, kendi ülkeleri yerine Güneydoğu Asya ülkelerinin ucuz emeğinin avantajını elde etmektedirler⁴²⁵.

ILO'nun 2003 Dünya İstihdam Raporunda işsizliğin yeni bir zirve olan 180 milyona ulaştığı özellikle ekonomik şoklara karşı işleri daha korunmasız durumda olan kadınlar ve gençlerin daha çok etkilelendiği, 2002 sonunda yoksulluk ücreti ile çalışan veya günde bir

⁴²² Işıklı, Alpasan;" Neoliberalizm ve İşsizlik"

www.harb-is.org.tr/media%5Cagudosya1.doc - 25 Ekim 2005 (26.10.2005)

⁴²³ Oğuz, Şeref; "Dünyada İşsizlik" **Türk Henkel Dergisi**, İstanbul, Mayıs 1996, s.11

⁴²⁴ Goldsmith, Edward. ' The Winners and The Losers', The Case Against The Global Economy, Sierra Club Books, San Francisco, 1996, s.174

⁴²⁵ Lane, Cloda; "An Analysis of the Causes of Unemployment"

www.maths.tcd.ie/local/JUNK/econrev/ser/html/unemp.html (26.10.2005)

dolarlık sınırının altında çalışan sayısının 550 milyona çıkarak yeniden 1998'deki zirve noktasına ulaştığı belirtilmektedir⁴²⁶. Dünyadaki işsizlik eğilimi aşağıdadır.

TABLO 21: DÜNYADA İŞSİZLİK (Milyon kişi)

	1993	1998	2000	2003	2005
Erkek	82.3	98.5	100.6	108.1	112.9
Kadın	58.2	71.9	73.4	77.8	78.9
Genç	69.5	79.3	82.9	88.2	89
Toplam	140.5	170.4	174	185.9	191.8

Kaynak:1) ILO,Global Employment Trends, Geneva, 2004, s.1

2) ILO, Global Employment Trends Brief, Geneva, 2006, s.10

Tablo 21 incelendiğinde son 12 yıllık dönemde dünya genelinde işsiz sayısının 51.3 milyon arttığı görülmektedir. Bu durum işgücü arzının devamlı olarak fazla olduğunu, iş yaratma kapasitesinin yetersizliğini işaret etmektedir. 2001'de başlayan iki yıllık ekonomik durgunluk sonrası (2002'de %2.5, 2003'de %3 olarak gerçekleşen) ekonomik büyüme esnasında bile hafif olmasına rağmen, küresel işsizlikte artış izlenmektedir. ILO'nun verileri 2002'deki 185.4 milyon işsiz sayısının 2005'de 191.8 milyona ulaştığını belirtmektedir. Bu süreçte işsizlikten en fazla etkilenen 15-24 yaş arası gençler olmuş,küresel ortalama genç işsiz %14.4 oranına yükselmiştir. Bunun yanında enformel istihdam, ekonomisi yavaş gelişen ülkelerde daha çok olmak üzere genel bir artışla 550 milyona çıkmıştır⁴²⁷. Bölgesel olarak işsizlik durumu aşağıda sunulmuştur.

TABLO 22: DÜNYANIN DEĞİŞİK BÖLGELERİNDE İŞSİZLİK ORANLARI

(%)

	2001	2002	2003	2004
Genel	6.1	6.3	6.2	6.1
Sanayileşmiş Ekonomiler	6.1	6.8	6.8	7.2
Geçiş Sürecindeki Ülkeler	9.5	9.4	9.2	8.3
Doğu Asya	3.3	3.1	3.3	3.3
Güney Doğu Asya	6.1	7.1	6.3	6.4
Güney Asya	4.7	4	4.8	4.7
Latin Amerika, Karayipler	9.0	9.0	8.0	8.6
Orta Doğu ve K. Afrika	12.0	11.9	12.2	11.7
Sahra Afrika'sı	10.6	10.8	10.9	10.1

Kaynak: ILO;Global Employment Trends, Geneva, 2004, s.3.

ILO;Global Employment Trends, Brief , Geneva, 2005,s.8

Tablo 22 değerlendirildiğinde, işsizlik açısından Latin Amerika ve Karayipler'de az bir düzelme görülmektedir. Ancak düzelme çok yavaş ilerlemektedir. Latin Amerika'da işsizliğin %1'lik düşüşünde işsizliğin azalmasından çok Arjantin'de işgücüne katılımdaki düşüşün etkisi bulunmaktadır. Ancak yine de 2004'de artış yeniden izlenmektedir. Doğu Asya'da ise %7'lik bir ekonomik büyümeye karşılık işsizlikte artış olmuştur. Bunda Çin'deki tarımdan az istihdam

⁴²⁶ ILO,Global Employment Trends, Geneva, 2003, s.1-2

⁴²⁷ ILO;Global Employment Trends, Geneva, 2004 s.2-5

kapasiteli imalat sanayi ve hizmet sektörüne dönüşüm sürecinin etkisi hissedilmektedir. Güney Doğu Asya'da işsizlik 2002'ye göre azalmakla birlikte henüz 2001'deki düzeyin üzerindedir. Bölgesel %5.1'lik ekonomik büyümenin işsizliğin azalmasında katkısı olmamaktadır. Ayrıca Güney Asya'da artan enformel ekonomi ve yoksulluk nedeniyle ücretlerde iyileşme görülmemektedir. Orta Doğu ve Kuzey Afrika, artan işsizlikle karşı karşıya olup, %11.7 ortalama ile işsizlik yönünden dünyanın en sorunlu bölgesi olmaktadır. Bunda artan işgücü miktarının etkisi söz konusudur. Sahra Afrika'sında değişiklik görülmezken geçiş sürecindeki ekonomilerde kayda değer bir düzelmeye görülmemekte ve dünya genelinde ekonomik büyümeye rağmen işsizlik konusunda ilerleme kaydedilmediği izlenmektedir⁴²⁸.

TABLO 23: SEÇİLMİŞ AVRUPA ÜLKELERİNDE İŞSİZLİK (%)

Ülkeler	1970	1990	1995	1999	2001	2004	2005
Avusturya	1.4	3.2	4.3	4.7	6.7	4.3	4.6
Belçika	2.3	7.2	9.3	8.6	6.2	8.1	8
Danimarka	1.7	8.3	7.0	5.4	4.2	6.0	4.9
Finlandiya	2.4	3.2	15.5	10.0	9.2	9.2	8.3
Fransa	2.3	9.2	11.6	12.0	8.8	9.6	9.8
Almanya	0.8	4.7	8.1	8.7	8.0	10.7	10.8
Yunanistan		7	9.1	10.8	10.4	9.8	10.2
İrlanda	5.3	13.0	12.2	5.8	3.7	5.0	4.3
İtalya	4.2	11.4	11.5	11.0	9.6	9.2	8
Hollanda	1	7.4	7.1	3.6	2.1	-	5
Portekiz	2.5	4.7	7.2	4.4	4.3	6.0	6.9
İspanya		16.0	22.7	16.0	19.3	11.7	10.2
Türkiye		8	6.9	8.9	10.6	15*	13.9**
İngiltere	3.1	6.8	8.6	6	4.8	5.1	4.7
OECD Ort.		5.9	7.3	6.9	7.1	7.2	8.9

Kaynak:1)ILO; World Employment Report, 2001Statistical Annex,Table4, Geneva, , s.338-345.

2) OECD, Statistical Annex, 2001, s.304.

3) Nichel Stephen, Nunziata Lucca, Ochel Wolfgang; Unemployment in The OECD Since 1960s. The Economic Journal, Issue 115, Royal Economic Society, Blackwell Publishing, Oxford,Jan.2005, s.2.

4) Türkiye Ekonomi Kurumu, 2002 Hane Halkı Bütçe Anketi :Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamalarına İlişkin Sonuçların Değerlendirilmesi,Tartışma Metni, 2003/6, Ankara,2003, s.6.

5)* TÜSİAD, Türkiye'de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik, Yayın No. TÜSİAD; T/2004-11/381, İstanbul, 2004 s.132.

6) EOROSTAD, Euro-Indicators News Release , Bruxelles, 2005 S.1-2

7) TÜİK, HİA, 2005, Haber Bülten Özeti,Sayı 36, Ankara 2006, s. 1 ** Tarım Dışı işsizlik

Tablo 23'de Avrupa ülkelerini kapsayan değişik kaynaklı bilgiler 1970 yılı ile karşılaştırıldığında 1990'larda küresel esaslı politikaların etkisiyle işsizliğin sıçrama yaptığını, izleyen dönemde ise daha az tempoda olmakla birlikte genelde işsizlik eğiliminin arttığını yansıtmaktadır. Avrupa'da 1970 yılında işsizlik ortalamasının %2 olduğu düşünülecek olursa

⁴²⁸ a.g.e. s. 3-4

son dönemlerin işsizlik oranının yüksekliği daha iyi anlaşılabilir⁴²⁹. Avrupa dışındaki sanayileşmiş ülkelerde işsizliğin izlediği trend aşağıda sunulmuştur.

TABLO 24: DİĞER GELİŞMİŞ ÜLKELERDE İŞSİZLİK (%)

	1970	1990	2004
Avustralya	1.9	6.7	5.5
ABD	4.3	5.6	5.5
Japonya	1.3	2.1	4.8
Kanada	4.7	8.1	6.4

Kaynak : 1) OECD; Employment Outlook, Paris, 2004, s.293.

2) Nichel, Stephen-Nunziata, Lucca-Ochel Wolfgang; Unemployment in The OECD Since 1960s. The Economic Journal, Issue 115 Royal Economic Society 2005, Blackwell Publishing, Oxford , Jan. 2005, s.2.

3) U.S. Department of Labor; Bureau of Labor Statistics Office of Productivity and Technology Publication Washington D.C., 2005, s.4

Tablo, 34 yıllık dönemde Avrupa dışındaki gelişmiş ülkelerden ABD’de işsizliğin nispeten az, Japonya önemli ölçüde arttığını göstermektedir. Avustralya ve Kanada’da 1990 sonrası bir miktar düzelme görülmele birlikte bu ülkeler nüfusları itibariyle diğer ikisinin yanında çok geride olduğundan genelde işsizliğin olumsuz gelişme izlediği ifade edilebilir. Ancak veriler konusunda ihtiyatlı olmak gerekmektedir. Çünkü farklı araştırmalara göre işsizlik konusunda ABD’de milyonlarca işçi, iş bulma umudunu yitirerek artık iş aramaktan vaz geçmelerinden dolayı resmi istatistiklerde işsiz gösterilmemektedir. Bu durumda olan işçi sayısı 9.4 milyondur. Bu nedenle gerçek işsizlik %6’nın üzerindedir. Öte yandan tam gün çalışma azaldığından, 2001 sonrasında yarım gün (part time) çalışanların sayısı %46 oranında artmıştır⁴³⁰. Uluslararası sermayenin ucuz emek nedeniyle yönlendiği gelişmekte olan ülkelerde ise işsizlik aşağıdaki gibidir.

TABLO 25: SEÇİLMİŞ GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE İŞSİZLİK (%)

	1985	2002	2005
Çin	1.8	4.0	4.6
Tayvan	2.9	5.0	3.8
Arjantin	5.3	19.6	11.1
Brezilya	3.4	9.4	10.2
Meksika	2.5	3.3	3.6
Filipinler	6.4	9.8	9.8
Malezya	8.3	3.8	3.9

Kaynak:1) ILO;Global Employment Trends, Geneva, 2001, Tablo 1.1 , s.120

2) Industrial Development & Investment Center, MOEA;

http://investintaiwan.nat.gov.tw/en/env/stats/unemployment_rates.html (28.10.2005).

3) World Bank, World Development Indicators, Washington D.C.,2005, s.60-62.

⁴²⁹ ILO;Global Economic Trends, Geneva,2003 s.100

⁴³⁰ The “Trickle-Down Recovery” **Center for Regional Employment Strategies Pub.**, Los, Angeles, July - August, 2003, s.3.

- 4) China expects higher urban unemployment rate, SINA Corporation (NASDAQ: SINA) release <http://english.sina.com/china/1/2005/0306/23646.html> (02.09.2006)
 5) Department of Investment Services(DOIS) Taiwan, <http://investintaiwan.nat.gov.tw/en/news/200602/2006022801.html> (02.09.2006)
 6) www.theodora.com/wfbcurent/argentina/argentina_economy.html (02.09.2006)
 7)ILO; Global Employment Trends, Geneva 2004, s. 13

Küreselleşmenin ivme kazandığı 1980'lerin ortasından itibaren 20 yıla yakın bir zaman sürecinden bakıldığında, işsizliğin Kore ve Malezya'da azaldığı diğer ülkelerde arttığı izlenmektedir. Sanayileşmiş ülkelere ihracatı daralan Asya Ülkeleri 1997 krizi ve takip eden 2001 krizi ile karşılaşmışlardır. Endonezya, Tayland, Malezya, Filipinler gibi küresel pazar ağırlıklı ticaret üzerine kurulu ekonomiler büyük sıkıntı yaşamışlardır. Bu bağlamda Asya ülkelerinin işsizlik ortalaması da %6'dan %6.8'e yükselmiştir. Bu ülkelerdeki çocuk işçiliği ve kadın ticareti önemli sorunlar olarak devam etmektedirler. Keza Çin'in kentsel alanlarında resmi rakamlara göre 2000 yılında %3.2 oranında olan işsizlik rakamları, 2002 itibariyle tarım sektöründeki işsizliğin ve kamu sektörünün küçültülmesinin de katkısıyla gerçekte %7.5 gibi yüksek bir tırmanış eğilimi izlemiştir⁴³¹. Öte yandan Güney Amerika ülkeleri ve Filipinler'de krizlerin de etkisiyle işsizlikte ciddi oranda yükselme izlenmekte, bu durum dış kaynaklı sermayenin işsizliğin çözümünde katkısının sınırlı kaldığını göstermektedir. Küresel ekonomiye eklenme sonrası geçiş sürecindeki ülkelerde işsizlikle ilgili gelişmeler aşağıda sunulmuştur.

TABLO 26: SEÇİLMİŞ GEÇİŞ SÜRECİNDEKİ ÜLKELERDE İŞSİZLİK (%)

	1990	1995	2002
Bulgaristan	1.7	16.5	17.6
Çek Cumhuriyeti	0.7	4.0	7.3
Macaristan	1.7	8.7	5.8
Polonya	6.5	13.3	19.9
Azerbaycan	0.2	0.6	1.3
Rusya	5.2	9.2	8.6
Ukrayna		5.6	10.2
Estonya	0.6	10.6	10.3

Kaynak: 1) ILO, Global Employment Trends, Geneva, 2001, Table 4, s.123.

Washington D.C.,2005, s.60-62. 2) World Bank, World Development Indicators,

Geçiş sürecindeki ekonomilerden seçilen örneklerde 1990'larda yeni-liberal şok terapi programlarının uygulanmaya başlamasıyla işsizliğin büyük artış kaydettiği son dönemde bazı ülkelerde hafif düzelme eğilimlerine rağmen sorunun kronikleştiği ifade edilebilir. Diğer

⁴³¹ ILO; Press Release, Geneva, 24 Jan. 2003, s.2 .

ülkelerle karşılaştırıldığında küreselleşme olgusunun getirdiği işsizliğin en derin izlerini bu ülkelerde görmek mümkündür.

İşsizlik sorununa ait sıralanan örnekler emeğin üretim içerisindeki payının azaldığını işaret etmekte, emek dünya genelinde üretime biçim veren değerler sistemindeki yerini kaybetmek üzere görülmektedir. 1950'li yıllarda imal edilen ürünlerin maliyet tablosunda emek %55'lik bir oran teşkil ederken, bu oran bugün %11'lere düşmüştür. Böylece üretimin alt basamakları kaybolmaktadır. Gerçekten günümüzde bilgisayar entegreli üretim, emek cephesinde köklü değişimler yapmaktadır. Örneğin dünyanın en büyükleri arasında yer alan bazı şirketler son birkaç yılda üretim ve ciro açısından 3-4 kat büyüme sergilerken, bünyelerinde barındırdıkları işgücü %25 oranında azalmıştır⁴³². Sonuçta farklı, ancak aynı doğrultudaki veriler, gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere küreselleşme ile artan işsizlik ilişkisini doğrulamaktadır. Doğal olarak kronikleşen ve artan işsizlik ücretleri olumsuz etkilemektedir. Küreselleşmenin yeni koşulları işin yeterli gelir getirmesi kadar sosyal güvenlik, uygun çalışma koşulları, iş yönetiminde temsil edilmenin önemini arttırmaktadır⁴³³.

Küreselleşme bağlantılı artan işsizlik çalışanlar açısından yaşamsal baskıları ve zorlukları beraberinde getirmektedir. ABD'de yapılan resmi bir araştırma bulguları; çalışanlardan %83'ünün bir evvelki işlerine göre son işlerini bulmada daha fazla zorluk çektiklerini, %61'inin bir evvelki işlerine göre düşük ücretli işleri kabul etme zorunda kaldıklarını, %56'sının gıda giderlerini kısmaya mecbur kaldıklarını, %33'ünün sağlık sigorta kapsamından çıkarıldıklarını, %26'sının evlerini değiştirmek veya yakınlarının yanına taşınmak zorunda kaldıklarını ortaya çıkarmıştır⁴³⁴. Bu gelişmeler küreselleşme sürecinin işsizlik ile doğrudan ilişkisini doğrulamaktadır.

3. Azalan Sanayi İstihdamı

Günümüzdeki işsizlik sorununa yaklaşıldığında işgücünün nerede istihdam edildiği ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda çalışma yaşamında ağırlık bir taraftan enformel sektöre kayarken, diğer taraftan 1950'li yıllardan sonra gerek gelişmiş, gerekse gelişmekte olan ülkelerde hizmet sektörünün genişlediği izlenmektedir. Hizmet sektöründe, diğer çalışma koşullarına göre önemli derecede heterojenlik söz konusudur. Ayrıca bu sektörün genişlemesi refah düzeyinin artışı ile doğrudan ilişkilidir. Burada daha önceleri ticarete konu olmayan kişi ve hane halkları tarafından karşılanan ihtiyaçların gelirin

⁴³² Ekin Nusret; "Türkiye'de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları", **İstanbul Ticaret Odası**, Yayın No.2000-33 s.48 .

⁴³³ ILO;Global Employment Trends 2004-05, Geneva, 2005, s.23.

⁴³⁴ Teicher, Stacy A.; "When Joblessness Persists" **Christian Science Monitor**, Boston, June 2 2003, s.1.

yükselmeye bağılı olarak parayla sağlanması söz konusudur. Evde yemek pişirme yerine dışarıda lokantalara gitmenin yaygınlaşması bu konuda örnek teşkil edebilir. Gelişmekte olan ülkelerdeki kentlerde, burjuvazinin gelişmesiyle enformel hizmet ekonomisinin genişlemesi, kırsal kesimdeki işgücü fazlalığı ve ekonominin iş yaratma kapasitesinin yetersizliğine bağılı olarak gerçekleşmektedir. Bir bakıma hizmet sektörüne üretken olmayan ve ekonomik büyümeyi yavaşlatıcı bir etken olduğu gözünü bakmak yerine, bu sektörün düşük verimliliği olan faaliyetleri, teknolojinin katkısıyla gelir getiren işlere çevirdiğini ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda bankacılık, sanayinin diğer finans hizmetleri, bilişim ve haberleşme teknolojilerinin gelişimi sayesinde etkin bir konuma gelmişlerdir. Gelişmiş 15 ülkedeki araştırmalar hizmet sektörünün temel parçaları olan ulaştırma ve haberleşmenin diğer sektörlerdeki verimliliğin ötesinde verim artışı sağlamakta olduğunu yansıtmaktadır. Böylece toplam talebin canlı tutulması ve iş kapasitesinin büyümesi yönünde etki yaratılmış olmakta, hizmet sektörünü büyütme, verimlilik ve iş kapasitesi artışının uzun dönemli bir aracı olarak görülmektedir⁴³⁵.

Çünkü özellikle gelişmekte olan ülkelerde imalat sanayindeki büyümenin yoksulluğun azaltılması yönünde etki göstermediği anlaşılmıştır. Ayrıca gelişen teknoloji ile birlikte imalat sanayi artık sermaye yoğun bir yapıda gelişmekte olduğundan bu ülkelerde hizmet sektörünün büyümesi yoksulluğun azaltılmasında tercih edilen yöntem olarak görülmektedir⁴³⁶.

Bu noktaların ışığında genel anlamda hizmet sektörü somut bir mal üretimi olmaksızın, ihtiyaçların karşılanmasına yönelik üretimi ifade eder. Genel olarak sanayiye göre daha emek-yoğun bir sektördür. Hizmet sektörü gerek tarım, gerekse sanayi toplumlarında ekonominin bir parçası olarak var olmuştur. Son dönemlerde, sanayileşmiş ülkeler başta olmak üzere, üretimde ve istihdamda hizmet sektörünün ağırlığı büyük ölçüde artmıştır. Hizmet sektörü alanında, ticaret, turizm, finans yönetim, sigortacılık, sağlık, eğitim, hukuk gibi sosyal ve bireysel hizmet sektörleri hızlı bir gelişme yaşamaktadır⁴³⁷. Bu bağlamda işgücü yapısı değişmekte, sanayi toplumları bilgi toplumuna dönüşmektedir.

Hizmet sektörünün büyümesine karşın sanayi sektörü daralmakta ve sektörel istihdamı azaltılmaktadır. 1980'li yılların başında küresel işgücünün tarım sektöründeki istihdam payı %53, sanayi sektöründeki istihdam payı %18.5, hizmet sektöründeki istihdam

⁴³⁵ ILO;World Employment Report 2004-05,Geneva, 2005, s.13-14.

⁴³⁶ a.g.e., s.139.

⁴³⁷ Sapıncalı Faruk; "1980 Sonrası Ekonomik Gelişmelerin İşgücü ve İstihdama Etkisi" Kamu-İş Dergisi, Cilt 4, Sayı 3, Ankara, Ocak-1998, s.131-159,

payı %26.75 iken, 2000'lere gelindiğinde küresel işgücünün tarım sektöründeki istihdamı %16'ya gerilemiş, sanayi sektöründe bu oran %25 olarak gerçekleşmiş, hizmet sektörü ise büyük bir büyüme ile %59'a yükselmiştir. Hizmet sektöründeki büyüme en fazla yüksek gelirlili sanayileşmiş ülkelerde görülmektedir. Bu ülkelerde 1980'ler başında ortalama %62.5 olan hizmet sektörü istihdamı 2000'lerde %71.3'e yükselmiş, %32 olan sanayi istihdamı ise %25.5'e gerilemiştir. Küresel olarak sanayi sektörü istihdamında %6 kadar artış ise, başta ucuz ve sosyal güvencesiz işgücünden yararlanmak için gelişmiş ülkelere göç eden ülkelere kayan yabancı yatırımlardan kaynaklanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere doğrudan yabancı yatırımların tercihi olan ucuz niteliksiz işgücü, tarımdaki çalışanların kentsel alanlara çekilmesiyle karşılanmaktadır⁴³⁸. Hizmetler sektöründeki büyümenin bir göstergesi de ücret ve maaş geliri sağlamadaki payları olmaktadır.

TABLO 27: ALT SEKTÖRLERDE ÜCRET VE MAAŞ GELİRLERİ PAYI (2002)

ENDÜSTRİ KOLU	SAĞLANAN MAAŞ VE ÜCRET GELİRİNİN PAYI (%)
Madencilik	<1
Tarım, Ormancılık, Balıkçılık	1
İnşaat	5
İmalat Sanayi	12
Küçük El Sanatları	<1
Federal Devlet Hizmetleri	2
Enformatik (Bilgisayar yazılım vs)	3
Ulaştırma ve Depolama	3
Toptan Ticaret	4
Muhtelif Servis Hizmetleri	5
Merkezi ve Yerel Yönetim Hizmetleri	6
Finans Hizmetleri	6
Turizm Seyahat	9
Perakende Satış	11
Profesyonel Destek Hizmetleri	12
Eğitim ve Sağlık	20

Kaynak: Bureau of Labor Statistics, Industry Employment, Occupational Outlook, Washington D.C., Winter 2003-2004, s.3 .

ABD'de işletme bazındaki verileri içeren 184 endüstri ve iş kolunda yapılan araştırmada hizmet sektöründe her beş işten birinin eğitim ve sağlık hizmetlerine ait olduğu anlaşılmaktadır. Diğer hizmet sektör alanları ilave edildiğinde hizmet sektörünün payı %80'ler civarında olmaktadır. Bu durum hizmet sektörünün diğer sektörlerle göre büyüklüğü hakkında fikir vermektedir. Farklı konumdaki ülkeler dikkate alındığında sektörel büyüklükler aşağıdaki tablodadır.

TABLO 28: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE SEKTÖREL İSTİHDAM (2002)

Ülkeler	Tarım	Sanayi	Hizmet	Ülkeler	Tarım	Sanayi	Hizmet
Fransa	1.5	24	74.5	Endonezya	55.5	13	31.5

⁴³⁸ World Bank, World Development Indicators 2002, Washington D.C., 2002, s.56-58.

Almanya	2.5	32.5	65	Kore	11.5	28.5	60
İngiltere	1.3	24	74.7	Malezya	17	31	52
ABD	2.5	22	75.5	Rusya	11.5	29.5	59
Japonya	5.5	30	64.5	Romanya	42	27.5	30.5
Avustralya	5	20	75	Polonya	19	31	50
Kanada	3.5	21.5	75	Brezilya	22.5	18.5	53
İspanya	7	29	64	Meksika	18	24	58
Danimarka	3.5	26	71.5	Mozambik	84.5	7.5	13

Kaynak: World Bank, World Development Indicators 2002, Washigton D.C., 2002,

s.56-58.

Tablo'da gelişmiş, gelişmekte olan ve geçiş sürecindeki ülkelerden seçilen örnekler hizmet sektöründeki istihdamın geldiği durumu yansıtmaktadır. Gelişmiş ülkelerde hizmet sektörü istihdamının ortalama %70'ler civarında olması ekonominin büyük ölçüde bu sektöre dayandırıldığını, sanayi istihdamının azaldığını göstermektedir. Diğer taraftan gelişmekte olan büyük ülkelerden Çin ve Hindistan'da diğer sektörler kayan işgücüne rağmen, istihdam tarımsal ağırlıklı özelliğini devam ettirmektedir. Uluslararası sermayenin yöneldiği diğer gelişmekte olan ülkelerde hizmet sektörü büyümesine karşın, sanayi istihdamının önemli bir payı devam etmektedir. Geçiş sürecindeki ülkelerde tarım ve sanayi istihdamı değişiklik göstermekle birlikte önemli paylarını sürdürmektedirler. Bu ülkelerde 1989 yılında sanayi istihdamı %30 civarında iken 2004'de bu oran %20'lerin altına inmiştir⁴³⁹. Ekonomik gelişmenin düşük olduğu ve uluslararası sermayenin rağbet etmediği ülkelerde ise tarım sektörünün boyutları çok geniştir.

Ekonomik olarak sektörlerin GSYİH'dan aldıkları pay da hizmet sektöründeki değişimi ortaya koymaktadır. Bu bağlamda gelişmiş ekonomilerde 1990'da ortalama %33 olan sanayinin GSYİH payı, 2001'de %29'a inmiş, hizmet sektörü %64'den %70'e yükselmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde sanayinin GSYİH payı %38'den %36'ya, tarımın payı %16'dan %12'ye inmiş, buna karşılık hizmet sektörünün payı %46'dan %52'ye çıkmıştır⁴⁴⁰. Bu veriler çerçevesinde küreselleşme sürecindeki etmenlerin istihdamın yapısını değiştirerek, sanayi ve tarım istihdamını daralttığı bunun yerine hizmet sektörünü genişlettiği ifade edilebilir. Bu sektörde esnek çalışma yöntemlerini uygulama kolaylığı, sendikal örgütlenmenin zorluğundan dolayı ücretlerin baskı altında tutulması daha kolay olabilmektedir.

4. İşgücü Piyasasında Bölünme

Küreselleşme kaynaklı değişimler kapsamında öncelikli olarak emeğin ucuzlaması ile ücret farklılaşması sayılabilir. Bu sistem yeni-liberal düzenin yaygınlaşmasına koşut olarak işgücü piyasalarındaki "ikili", "bölünmüş" veya "katmanlar halindeki" yapılanma içerisinde

⁴³⁹ Newell Andrew; "The Distribution of Wages in Transition Countries", **University of Sussex Discussion Paper**, Classification: J310, P2, Brighton, UK, Feb. 2001, s.19.

⁴⁴⁰ DPT, Uluslararası Ekonomik Göstergeler, Ankara, 2003, s.14.

gerçekleştirilmektedir. Bu katmanlar içerisinde üst ve alt tabakaları bulunan birincil sektör ile ikincil sektör arasında ücretlerin yüksekliği, iş güvenliği, iş statüsü, yükselme fırsatları açısından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu tip istihdam için eğitim temel gereksinim olmaktadır. Birincil sektörün ilk kuşağının (katmanın) cazip imkanlarının yanında ikinci kuşağı da göreceli olarak iyi ücretli olan, yükselme ve eğitim fırsatları açısından imkanlar sağlayan bir konumda bulunur. İşçiler işbaşı eğitiminin verdiği beceri oranında değerlendirilirler. Bölünmüş işgücü piyasasının temel ve ikincil sektörleri arasında çok keskin farklılıklar bulunur. Düşük ve orta sınıf kategorileri ikincil sektörü oluşturur. Bu sektörde eğitim zafiyeti veya çalışma koşullarından kaynaklanan iş güvencesi zayıf istihdam yapısı söz konusudur⁴⁴¹.

Bölünmüş işgücü piyasalarında belirli işler, belirli okullardan, belirli çevreden ve aile geçmişi olan kesimden eleman temin etmektedirler. İşgücü piyasasının birincil ve ikincil sektörleri arasındaki öncelikli fark birincisinde ücret ve kademe olarak yükselme imkanları bulunurken, ikinci sektörde ücret konusunda zayıf ihtimalli bazı iyileşmelerle sınırlı gelişmenin olabildiği, ancak yükselmenin söz konusu olmadığı durum mevcuttur. Ayrıca birincil sektörde işgücü piyasalarında emek coğrafi mobiliteye sahipken, diğer sektör bundan mahrumdur. İkinci grup işçiler genellikle göçmen azınlıklar ve siyahlar gibi çalışma kategorisini yükseltmeyen aile çevresinden sağlanmaktadır. Göçmen grubun zamanla iş katmanını yükseltmesi halinde yeri sosyal konumu düşük ırk ve etnik gruplar tarafından doldurulmaktadır. Bunlar yoksul işçiler olarak isimlendirilmektedir. Bu hususların ışığında normal ve ucuz işgücü piyasaları karşılaştırılacak olursa, normal piyasalarda ücret, işçinin tek başına marjinal üretim değeri ile ölçülür. Ancak küresel işgücü piyasalarında farklılaştırılmış ve düşük ücretler üzerine kurulu uygulamalar gelişmektedir. Bunlar bölümlenmiş işgücü piyasaları ve ücret sınırlamaları olarak ifade edilebilir⁴⁴².

Bölümlenmiş işgücü piyasasındaki temel anlayış işlerin iki unsur halinde organize edilmiş olmasıdır. Bu grupların kendi içerisindeki emek devinimi, gruplar arasındakinden daha fazladır. Bunlardan ilki temel unsur olan merkezi (birincil) işlerdir. Bu gruptakiler daha fazla ücret sağlayan ve (sağlık sigortası, ücretli izin gibi) sosyal ödeme alma imkanı daha fazla olan işlerdir. İşçilerin zaman içerisinde dikey yükselme, kazanç ve yaşam standardını yükseltme imkanı vardır. İkinci grup ise çevresel işlerdir. Bu gruptakiler düşük ücretli, zayıf sosyal hakları olan, sendikasız, ve çalışma şartları birincil işlere göre kötü olan işlerdir. Bu

⁴⁴¹ Rima, Ingrid H.; *Labor Markets, Wages and Employment*, W.W. Norton&Company, London 1981, s.224.

⁴⁴² a.g.e., s.224-226.

grubun işçi devri yüksektir. Kişisel beklentiler açısından istikrarsız iş yaşamı söz konusudur⁴⁴³. İkili işgücü piyasalarının karşılaştırılması aşağıda sunulmuştur.

TABLO 29: İKİLİ İŞGÜCÜ PİYASASI ÖZELLİKLERİ

ÇEKİRDEK İŞGÜCÜ	ÇEVRE İŞGÜCÜ
İyi eğitim almış işçiler	Yetersiz eğitim almış işçiler
Kurumsal olarak nitelikli işçiler	Nitelik düzeyleri düşük işçiler
Düzenli istihdam kayıtları	Düzensiz istihdam kayıtları
Düşük işgücü devri	Yüksek işgücü devri
İşe ilişkin önemli sorumluluklar	İşe ilişkin daha az sorumluluk
İyi çalışma koşulları	Kötü çalışma koşulları
İyi ücret	Düşük ücret
İşletme destekli emeklilik ve diğer yardımlar	İşletme emekliliğe ilişkin destek sağlamaz
Kariyer beklentisi	Kariyer beklentisi yoktur
Sendikalı işgücü	Düşük sendikalaşma
Önemli derecede mesleki eğitimin sağlanması	Daha düşük düzeyde mesleki eğitimin sağlanması

Kaynak: Shackleton, J.R.; Training for Employment in Western and the United States, Edward Elger Publications, England, 1995, s.35 .

Tablo 29’da nitelikli ve niteliksiz işgücü arasındaki farklılaşmasının büyüdüğü ve koşulların birbirine zıt olduğu izlenmektedir. Küresel işgücü piyasasının bu tarz işleyişi yeni bir işbölümü ortaya çıkarmıştır. Bu yeni işbölümü küresel ucuz emek ekonomisine “aktif şekilde” dahil olmayan, emek maliyetlerinin düzenlenmesi açısından önemli “ucuz emek rezervleri”ni içermektedir. Tablodakilere ilave olarak bölümlenmiş işgücü piyasalarına işin özelliği ve işçinin özelliği açısından yaklaşmak mümkündür. İşin özelliği açısından düşük ücretli bu işgücü piyasalarında; (i) emeğin mobilitesi çok düşüktür, (ii) ücretler ekonomik büyümeyi geriden izler, (iii) işçinin pazarlık gücü çok düşüktür, (iv) ırk, cinsiyet ayırıcılığı söz konusudur. (v) hiçbir sosyal yarar ve ödeme yapılmaz, (vi) tek tip ücret karakterinde grup işçiliği temelinde ücret düzeyleri geçerlidir. İşçinin özelliği bakımından ise; (i) yüksek oranda düşük ücretli işçi işsizliği vardır, (ii) istihdam düzeyi düşüktür, (iii) işgücü piyasasından önemli bir dışlanma söz konusudur, (iv) eğitim düzeyi lise veya altıdır⁴⁴⁴.

Bu özelliklerin geçerli olduğu Üçüncü Dünyadaki herhangi bir merkezde ücretlerin arttırılması doğrultusundaki toplumsal baskılar dahil olmak üzere işçi huzursuzlukları baş gösterirse, uluslararası sermaye üretimi alternatif ucuz emek merkezlerine kaydırılabilir ya da bu merkezlerdeki taşeronlara başvurabilir.

Gerçekten 1980’ler sonrası ulusal sınırları kolayca aşma imkanına kavuşmanın sermayeye sağladığı büyük fırsatlardan birisi de ucuz emek veya düşük ücretle işçi bulma olanaklarıdır. Güncel gelişme düşük ücretli üretim yapılan ülkelerden yüksek gelirli tüketim pazarlarına ürün sağlama şeklindedir. Gelişmekte olan ülkeler açısından düşük ücretli işler genelde çalışanlar için fırsat olarak anlatılmakla birlikte, bu durumun gerçekleşmesi tamamen dış talep artışına endekslidir. Değinen koşullarda günümüzde az gelirli ekonomiler ihracata yönelik büyüme stratejisine yönlendirilmekte, bu paralelde imalat sanayi ürünleri de son dönemlerde önemli bir

⁴⁴³ Bernstein, Jared-Hartman, Heidi; “Defining and Characterizing the Low-Wage Labor Market”, U.S. Department of Health and Human Services Office of Planning and Evaluation Pub., Washington, D.C., 2000, s.15-16 .

⁴⁴⁴ a.g.e., s.17.

değişim süreci yaşamaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerin mamul madde ihracının toplam ihracat içerisindeki oranı, 1970’de %20 iken 1998’de %71’e yükselmiştir⁴⁴⁵.

İhracata yönelik modelde, zengin ekonomilerin pazarlarına ulaşabilmek önemlidir. Mamafih düşük ücretli sektörlerin, yüksek gelirliliğe pazarlarına girişi bu ülkelere olan yeni bağımlılıkları beraberinde getirmektedir. Çünkü büyük perakendeci ticari holdingler, araçlar ve uluslararası marka kuruluşlarının pazar gücünü elde bulundurmalarından dolayı küçük işletmelerin, aracı firmalardan bağımsız bu pazarlara girişi pek mümkün değildir. Bu bağlamda Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Japonya, mamul ihraç ürünleri açısından büyük bir satın alma potansiyeline sahiptirler ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülke mamul madde pazarlarına girişinde artış izlenmektedir. Örneğin ABD’nin OPEC dışındaki gelişmekte olan ekonomilerden ithalat payı 1980’ler itibarıyla %21.9 iken, 2000 yılında bu oran %42.6’ya ulaşmıştır. Zengin tüketici pazar bağlantısını geliştirebilmek, artık ticari anlaşmaların temel noktası haline gelmiştir. Sanayileşmiş ülkeler, büyük ölçüde tekstil ihraç ürünleri ve mamul giyim eşyası satan konuma getirilen gelişmekte olan ülkeleri, yarattıkları hassas ortamda kendi pazarlarına girişlerine sınırlamalar getirerek cezalandırabilmektedirler⁴⁴⁶.

Diğer bir nokta, gelişmekte olan ülkelere verilen rolün artık değişmekte olduğudur. Bu stratejinin temelinde çok uluslu şirketlerin ucuz emek deposu olarak gördüğü ülkelere yönelerek, kuruldukları ülkelerin sosyal güvenlik sistemleri ve insani emek ücretlerinden kurtulmak yatmaktadır. Ancak düşük emek ücretlerinden sağlanan gelirin aslan payını araçların aldığı ifade edilirse yanlış olmayacaktır. Bu konuda tarım sektörü ücretlerinden bir örnek vermek gerekirse; gelişmemiş, izole alanlarda ücret volatilitesi (değer kayganlığı) daha yüksektir. Bu bölgelerde verim düşüklüğüne bağlı ücret kaybı söz konusudur ve ücret dengesinin düşük oluşması yoksul tabanı etkiler. Toprak sahipleri açısından ise mobilitesi olmayan işgücü bir çeşit güvencedir. Hindistan’da 257 gelişmemiş izole bölgede yapılan ve 1956 ile 1987 yıllarını kapsayan ücret araştırmasında, bankacılık sistemi ve diğer bölgelerle daha iyi irtibatı olan bölgelere kıyasla, gelişmemiş izole alanlarda, hava şartlarına bağlı verimlilik dalgalanmalarında ücretin %50’den fazla düştüğü görülmektedir⁴⁴⁷. Tarımın yoksulluk ücretlerini ağırlıklı olarak bu kesimlerin işçileri oluşturmaktadır.

Küreselleşme olgusunun ortaya çıkardığı ucuz işgücü piyasaları küreselleşme ile ücretler arasındaki etkileşimde önemli bir konuyu oluşturmaktadır. Sermayenin küreselleşme ile kazandığı güç emeğin üretimden hakkını alabilme yönündeki direncini önemli ölçüde kırmıştır. Uluslararası ortamda ucuz işgücü piyasası, iş ve işçi özellikli olmak üzere iki temel grupta tanımlanabilmektedir. Tanımlamalar ne olursa olsun, piyasanın temel özellikleri şöyledir.

-Ucuz işgücü piyasasında düşük nitelikli işçilerin gerçek gelirlerinde daimi bir düşme ve işgücü içerisindeki ucuz işçi miktarında devamlı artış söz konusudur.

-Ucuz emek kaynağının önemli kısmını kadın, azınlık, (üniversite mezunu olmayan) düşük eğitimli, sendikasıız ve giyim sektöründe daha yoğun olan işçi tabanı oluşturur. Ancak bu grubun yapısı da değişmekte, erkek sayısı artan daha eğitimli işçileri de içermektedir.

-Düşük ücretli işçi olma ihtimali ücretin eğitim, tecrübe, meslek, ve endüstri dalı gibi faktörlere bağlı olarak değişmesinden ötürü artmaktadır⁴⁴⁸.

Gelişmiş ülkelerde düşük nitelikli emeğe olan toplam talebin 1980’ler ve 1990’larda azalması sonrasında, ABD’de düşük nitelikli işçi ücretlerinde önemli düşüşler görülürken, AB ülkelerinde bu durum düşük nitelikli işgücünde artan bir işsizlik şeklinde kendini göstermektedir. Sendika karşıtlığı gibi ücretleri baskı altında tutan politikalar devam ettiği sürece dengesizlikler artacaktır. Bu bağlamda “haksız ücret politikalarını” uygulama imkanı olmayan ülkeler, uzun dönemde küreselleşme nedeniyle bu adil olmayan ücret politikalarını

⁴⁴⁵ Heintz, James, “Low-wage Manufacturing Exports, Job Creation and Global Income Inequalities” Political Economy Research Institute Draft Paper, **University of Massachusetts Pub.**, Boston, 11 Apr. 2002 s.1-2 .

⁴⁴⁶ a.g.e., 2002 s.2.

⁴⁴⁷ Jayachandran, Seeam; “Selling Labor Low”, California Center for Population Research, University of California, Paper ccpr-041-04, Santa Barbara, May 2004. s.24-25.

⁴⁴⁸ Bernstein, Hartman, s.28-29.

uygulayan ülkelerle olan ticaretinde kendi düşük ücretli işçileri açısından sarsıcı ücret gelişmelerine sahne olabilir⁴⁴⁹.

İşgücünün niteliğindeki farklılaşma işgücü piyasasında ücret farklılaşmasının arttırmakta yüksek ve düşük nitelikli emek arasındaki ücret makası açılmaktadır. Aşağıdaki örnekte ABD’de eğitim düzeyine göre ücretlerin ile işgücü katmanlarının durumu verilmiştir.

TABLO 30: İŞÇİ ÜCRETLERİ VE NİTELİKLERİNE GÖRE İŞGÜCÜ ORANLARI

	*Düşük Ücret (\$/Saat)	*Orta Ücret(\$/Saat)	*Yüksek Ücret(\$/Saat)
	5.92	11.20	25.03
Eğitim	**Düşük Ücretli İşçi (%)	**Orta Ücretli İşçi (%)	**Yüksek Ücretli İşçi(%)
Lise altı	22.9	9.1	2.2
Lise	39.3	37.8	19.6
Üniversite terk	24	22.5	15.7
Üniversite ve üstü	13.8	30.7	62.5

Kaynak: Bernstein, Jared- Hartman, Heidi; Defining and Characterizing the Low-Wage Labor Market, U.S. Department of Health and Human Services Office of Planning and Evaluation Pub., Washington, D.C.,2000, s. 36.

*Ortalama ücrettir. ** Toplam işçi miktarı içerisinde o eğitim düzeyindekilerin oranı

Tabloda yüksek, orta ve düşük ücretlerin ortalaması kıyaslanmaktadır. Burada yüksek ücretlerin, düşük ücretlerin dört mislinden daha fazla olmasından dolayıyla farkın çok açık olduğu göze çarpmaktadır. Yine tablodan ücretler arasında bu farklılaşmanın temelinde eğitim düzeyinin önemli rolü anlaşılmaktadır. Çünkü liseden az eğitimler arasında yüksek ücretli oranı çok küçük iken, üniversite ve üniversite üzerinde eğitimi olanların yüksek ücretlilerin çoğunluğunu oluşturduğu görülmektedir. Bu durum küreselleşme sürecinde nitelikli işgücüne olan talebin artmasıyla doğru orantılı işgücü piyasalarında nitelikli ve niteliksiz işgücü ücretleri arasındaki artan farklılaşmanın boyutları ve bunun eğitim düzeyi ile olan bağlantısı hakkında fikir vermektedir.

⁴⁴⁹ Freeman, Richard B. "Are Your Wages Set in Beijing?" *The Journal of Economic Perspectives*, American Economic Association, Summer 1995, s.15-32.

Öte yandan emeğin ucuza sağlanması ilk bakışta, gelişmekte olan ekonomiler için doğal gelebilir. Ancak bu durumun olumsuz etkilerinin başında nitelikli emek göçü gelmektedir. Çünkü ücret düzeyinin düşük tutulması sonucu, gelişmekte olan ülkelerin nitelikli işgücü, daha çok gelir elde edebileceği gelişmiş ülkelere göç etmektedir. Halbuki nitelikli iş gücü ekonominin temel ihtiyaçlarından biridir. Ucuz emek politikası bu nedenle daha ağır sorunlara yol açmaktadır. Genellikle kamu eğitim kurumlarında yüksek maliyetle elde edilen eğitilmiş işgücünün gelişmiş ülkelere göçü, bu ülkelere bedava kaynak aktarılması ile aynı şeydir. Ayrıca ücretleri düşük tutmanın bir de asgari seviyesi vardır. Ücretler, işgücünün varlığını sürdürmesi, yeniden üretimi için belirli bir düzeyi korumalıdır. Çünkü sürekli ücret düşüklüğü çalışanların verimliliğini azaltarak üretim maliyetini olumsuz yönde etkilemektedir⁴⁵⁰.

Ücret sınırlamaları bağlamında ise söylenebilecek şey, özellikleri benzer olan işlerin belirli bir zaman süresi ve ücret sınırlamaları içerisinde kazanç sağlayabilmeleridir. Asgari ücret uygulaması bu konuda iyi bir örnek teşkil eder. Düşük ücretli sanayi işleri, düşük hacimli satış işleri, idari hizmetler vb. bu grupta toplanabilir. Son 15 yılda gerçek ücretlerin azalma sürecine girmesiyle, asgari ücretlilerin işgücü piyasalarındaki ayrımcılığın kurbanları olduğu söylenebilir⁴⁵¹.

Bunlara ilave olarak işçilerin özelliklerine göre de ucuz işgücü piyasaları şekillenmektedir. Bu sınıflamadaki işçiler genelde yüksek işsizlik riskinde olan, yoksulluk sınırında ücret alan, eğitimi lise veya altında olan işçilerdir. Bunların sendikalaşma oranları çok düşüktür. Örneğin ABD’de düşük ücretli işçilerin ancak %5.7’si sendikalaşma olanağı bulabilmektedir. Aynı oran orta ücretli grupta %22.7’dir⁴⁵². Küreselleşme olgusunda diğer bir gelişme toplu pazarlık düzeninin bozulmasıdır.

D. Toplu Pazarlık Düzeninin Bozulması

Toplu pazarlık işveren ile sendika temsilcileri arasında, ücret ve çalışma koşullarını belirlemeyi kapsayan karşılıklı bir uzlaşma sürecidir⁴⁵³. Toplu pazarlıklar sadece ücret ve çalışma koşullarını belirlemekle sınırlı olmayıp, “kural koyma ve politika oluşturma süreci” olarak işlev görmekte, bunun yanı sıra çalışma ilişkilerinden doğan sorun çözme aracı, kapsam ve boyutlarının genişlemesine koşut olarak “kararlara katılım biçimi” olmaktadır⁴⁵⁴. Ancak günümüzde küresel politikaların hedefi yatırım maliyetini düşürerek, sosyal güvenliği zayıflatarak ve bireyi sorunlarını çözme konusunda her türlü kamu desteğinden mahrum bırakarak kar arttırmak olmaktadır. Bu bağlamda toplu pazarlık sistemleri sektörel, bölgesel veya işletme düzeyine indirgenerek değişime uğratılmaktadır. Devlet ise sosyal sorumluluklarından arınmış olarak ARGE projelerini subvansize edip sermaye yatırımlarını ve teknolojik ilerlemeyi hızlandırmaya çalışmaktadır⁴⁵⁵.

⁴⁵⁰ Kepenek, Yakup; Gelişimi, Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi, Savaş Yayınları, Ankara,1984,s.464-465.

⁴⁵¹ Bernstein, Hartman, s.30.

⁴⁵² a.g.e, s.33.

⁴⁵³ Zaim; 1997 s. 313-336.

⁴⁵⁴ Koray, Meryem; Endüstri İlişkileri, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1997, s.99-100.

⁴⁵⁵ Fuchs, Christian; “Globalization and Self-Organization in the Knowledge-Based Society” TripleC, Vol. 1, No. 2, **Vienna University of Technology** Pub. 2003. s.134.

Yeni-liberal model işgücü piyasaları üzerinde etkilerini arttırırken, kayıplar ücretler ve işsizlik ile sınırlı kalmayıp, güven ortamının ve endüstriyel ilişkilerin sarsılması şeklinde kendisini göstermektedir. Çalışanların haklarını korumadaki örgütlülüğünün zayıflamasında sermayenin en önemli araçları; işgücü piyasalarının büyük ölçüde esnekleştirilmesi, finansal serbestleşmenin yol açtığı krizler, küreselleşmenin enformel sektörü yaygınlaştırması olmaktadır⁴⁵⁶. Toplu pazarlık düzeni bozuldukça işçileri temsil eden sendikalar sayı ve üye bakımından azalmakta işçi-işveren ilişkileri toplu pazarlık düzeninin dışına taşınmakta, pazarlık gücünü kaybeden emeğin üretimden aldığı pay düşmektedir.

1. Zayıflatılan Sendikal Örgütlülük

Toplu pazarlık düzeninin vazgeçilmez kurumları sendikalardır. Sendikalar emeğin, sermaye karşısında haklarını koruyabileceği yasal bir yapılanmadır. Sendikalar üyelerinin gerçek ücretlerini en yüksek düzeyde olmasına çalışır. Sendikal haklar her ülkede yasalarla güvence altına alınması sayesinde varlıklarını güçlü bir şekilde koruyacak imkanlara kavuşmuşlardır. Sendikaların ekonomik, sosyal ve politik fonksiyonları bulunur. Politik fonksiyonlarını siyasi partiler aracılığıyla, sosyal faaliyetlerini sosyal ve kültürel etkinliklere katılarak, ekonomik fonksiyonlarını toplu iş sözleşmesi mekanizması aracılığıyla yerine getirirler⁴⁵⁷.

Ancak sendikal hareket, tüm dünyada ciddi bir gerileme yaşamaktadır. Birçok ülkede sendikalar hızla üye kaybetmekte, sendikalaşma oranları düşmektedir. Üye kaybı sendikaların toplumsal etkilerini her geçen gün azaltmaktadır. İşçinin sosyo-ekonomik dayanışma örgütleri olan sendikaların bu zayıflama süreci, bir dizi uygulamalar ile gerçekleştirilmektedir. Özelleştirmeler, uluslararası tahkim, esneklik, sosyal güvenliğin tasfiyesine yönelik uygulamalar ile işçi sınıfının kazanılmış hakları geri alınırken, işçi örgütleri de güçsüzleştirilmektedir. Gerek yasal mevzuatta, gerek iş organizasyonlarında, gerekse fiili uygulamalarda bu strateji hayata geçirilmektedir. Bu süreç sonucu, hemen tüm ülkelerde sendikalaşma eğilimi azalmaktadır⁴⁵⁸. 1980'ler sonrası yaygınlaşan kuralsızlaştırma,

⁴⁵⁶ Şenses Fikret; "Neoliberal Ekonomi Politikaları, İşgücü Piyasaları ve İstihdam", **Petrol-İş** Yıllığı 2000-2003, Yayın No.85, İstanbul, 2004, s.157-159.

⁴⁵⁷ Lordoğlu, Törüner, Özkaplan, s.181-183.

⁴⁵⁸ Birleşik Metal-İş; "Dünyada ve Türkiyede Sendikal Örgütlülük", **Birleşik Metal-İş** Yayınları Eğitim Dizisi No.5, 2002, s.8-12.

korumacı politikalar yerine mal ve hizmet piyasalarına hakim olan serbestleşme, kuralsız olmaması gereken işgücü piyasalarına kuralsızlaştırmayı getirmiştir⁴⁵⁹.

Öte yandan uluslararası şirketlerin yeni iletişim teknolojileri kullanarak fabrikalarını küresel coğrafyada merkezi olmayacak şekilde dağıtabilmesi, sendikaların yerel işgücü piyasalarındaki gücünü azaltmaktadır. İşletmelerin kapatılması veya küçülmesi tehdidi karşısında sendikaların pazarlık gücü zayıflamıştır. Sendikaların üye kayıplarının artmasında, teknolojinin endüstri ilişkilerinde meydana getirdiği değişikliklerin yanı sıra siyasal, yasal, sosyo-kültürel nedenler de bulunmaktadır. 1973 sonrası başlayan ekonomik daralma, enformel sektörün hızla gelişmesi, yeni-liberal politikaların etkinleşmesinin yarattığı işgücünün yapısındaki değişimler bu kapsamda ifade edilebilir. Ekonomik faktörler içerisinde uluslararası rekabeti arttıran küreselleşme, yönetim değişiklikleri, çok uluslu şirketlerin etkinliğinin artması, küçük işletmelerin yaygınlaşması sıralanabilir. Siyasi faktörlerden Doğu Bloku'nun çöküşü, sol partilerin çeşitli ülkelerde iktidarı kaybetmeleri önde gelen nedenler olarak ifade edilebilir. Diğer taraftan sendikaların gücünü ve iş güvencesini zayıflatan yasal değişiklikler, kadınların işgücü piyasasına artan katılımları, bireyselleşme eğilimlerine yönelik kamuoyu yönlendirmeleri, sendikaların değişen koşullara uyum sağlamadaki güçlükler sendikal örgütlülüğü olumsuz etkilemektedir⁴⁶⁰.

Sermayenin küresel hareketliliğinin artması sendikaları zayıflatan nedenler arasındadır. Öncelikle uluslararası sermayeyi ülkelere çekmek isteyen ulus devletler, sendikal hakların kısıtlanması, ücretlerin düşürülmesi, çalışma koşulları konusunda şirketlere hoşgörü gösterilmesi gibi tavırlarla dış yatırım için cazip bir konum elde etmeye çalışmaktadırlar. Sosyal damping niteliği taşıyan bu uygulamalar bazı şirketlerin az gelişmiş ülkelerde yatırım yapmasında etkili olabilmektedir⁴⁶¹. Bulgular sendikaların hızla üye kaybettiklerini göstermektedir.

TABLO 31: SEÇİLMİŞ GELİŞMİŞ ÜLKELERDE SENDİKALAŞMA ORANLARI VE DEĞİŞİMİ

ÜLKELER	1995 (%)	DEĞİŞİM (1985-95)	2002 (%)	DEĞİŞİM (1995-02)
Fransa	9,8	-% 37,2	9.7	0
İngiltere	32,9	-% 27,7	30.4	-%5
Almanya	28,9	-%17,6	23.2	-%9
İtalya	44,1	-% 7,4	34.0	-%6

⁴⁵⁹ Ataman, Berrin Ceylan; *İşgücü Piyasasında Kurumsallaşma*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No. 583, Ankara, 1999, s.3-4.

⁴⁶⁰ Akad, Zehra Güner; "Sendikaların Örgütlenme Kapasiteleri", *Petrol-İş* Yıllığı 2000-2003, Yayın No.85, İstanbul, 2003, s. 323-332

⁴⁶¹ Sarıgöçer, Gülşen; "Küreselleşme ve Çokuluslu İşletmelerin Çalışma İlişkilerine Etkileri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt 6, Sayı 1, İzmir, 2004 s. 153-154 .

Polonya	33,8	-% 42,5	14.7	-%3
Macaristan	60,0	-% 25,3	19.9	-% 6.2
Finlandiya	79,3	% 16,1	71.2	-%11
İsveç	91,1	% 8,7	78.0	-%7
Danimarka	80,1	% 2,3	73.8	-%.5
Portekiz	25,6	-% 50,2	14.7	-%5
Yunanistan	24,3	-% 33,8	26.7	-%7
Avusturya	41,2	-% 19,2	35.4	-%8
Hollanda	25,6	-% 11,0	22.1	-%5
İspanya	18,6	%62,1	14.9	-%4
ABD	14.3		12.8	-%2
Japonya	24.5		20.3	-%5
Kanada	37,4	%1,8	32	
Avustralya	35,2	-%29,6	25	
Yeni Zelanda	24,3	-%55,1	23	

Kaynak: 1) ILO, World Employment Report 1997/98, Trade Unions, Geneva, 1997 , s.27-32
2) European Commission, Industrial Relations in Europe, Brussel, 2004, s.19.

Tablo 31'den sendikalaşma yoğunluğu açısından farklılıkların 1990'lı yıllarda arttığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Avrupa'nın gelişmiş ekonomilerini temsil eden dört ülkede de (Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya'da) sendikalaşma oranlarında hızlı düşüşler yaşanmıştır. 1995 yılına kadar Avrupa'da sendikalaşma oranlarının yükseldiği ülkeler de vardır. Bu bağlamda özellikle Kuzey Avrupa ülkeleri, diğer ülkelere göre gözle görülür farklılık sergilemektedir. Danimarka, Finlandiya, Belçika ve İsveç'te, diğer ülkelerde işsizliğin arttığı ve sendikalaşma oranlarının düştüğü dönemlerde sendikalaşmanın sabit kaldığı, ya da yükseldiği görülmektedir. Bu ülkelerde sendikalaşma oranlarında düşüşe engel olan en önemli faktör olarak, işsizlik ödemelerinin sendikalar üzerinden gerçekleştirilmesi gösterilmektedir. Her birinde farklı nitelikte olsa da bu rol anılan ülkelerde işsizlik dönemlerinde sendika üyeliğinin korunmasını sağlamıştır. Örneğin Belçika'da 1993 yılında çalışan işçiler arasındaki sendikalaşma oranı %44.6 iken işsizler arasındaki sendikalaşma oranının %61.3 olduğu ifade edilmektedir⁴⁶².

Ancak 1995 sonrası sendikal örgütlülükte düşüş Kuzey Avrupa ülkelerini de (örneğin İsveç'te %5, Finlandiya'da %6.8, Danimarka'da %6.2 düşüş) içine almıştır. Diğer taraftan son yıllarda artan kadın emeğinin önemli bir kısmı yarım günlük (part-time) veya geçici sözleşmelerle işe alınmaktadır. Bu işletmelerde sendikalaşma son derece düşüktür. Kadın emeğinin bu şekildeki a-tipik istihdamı sendikalaşma oranının düşüklüğüne katkı yapan etmenler arasındadır. Dikkati çeken diğer nokta Avrupa genelinde sendikal örgütlülükte çok büyük farklılıkların bulunmasıdır. Kuzey Ülkelerinde yüksek örgütlülüğün devam ettiği, Fransa, İspanya, Polonya, Baltık Ülkeleri ve Macaristan'da ise sendikal örgütlülük oranının düşük olduğu izlenmektedir. İsveç'teki %80'ler civarındaki sendikal örgütlülüğe karşın, Fransa'da bu oranın %10 olduğu göz önüne alındığında, farklılığın boyutları çarpıcı olarak

⁴⁶² Birleşik Metal-İş; "Dünyada ve Türkiyede Sendikal Örgütlülük", **Birleşik Metal-İş Yayınları** Eğitim Dizisi No.5, 2002, s.44-45 .

görülmektedir. ABD, Japonya, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda gibi diğer ileri endüstri ülkelerinde işgücü piyasalarında küreselleşmeye bağlı olarak sendikal örgütlülüğün düşüş eğilimini sürdürmesi, işsizlikteki artış ve işgücü piyasalarına katılımdaki yapısal değişiklikler ile esnek istihdam gibi nedenlere dayanmaktadır. Fransa'da ise toplu pazarlık düzeninin parçalanmış yapısı, sendikalar arası rekabet, sendikal örgütlülüğün düşüklüğü olmasına yol açmaktadır⁴⁶³. Aslında sadece gelişmiş ülkelerde değil, dünya üzerinde birçok farklı bölgede ülkeler düzeyinde sendikaların üye kaybı söz konusudur.

TABLO 32:SEÇİLMİŞ GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE SENDİKALAŞMA ORANLARI VE DEĞİŞİMİ

ÜLKELER	SENDİKALAŞMA ORANI (1995)	SENDİKALAŞMA ORANINDA DEĞİŞİM (85-95)	SENDİKALAŞMA ORANI (2002)
Mısır	%38,8	-%9,1	
G.Afrika	%40,9	%130,8	
Arjantin	%38,7	-%42,6	
Küba	%70,2	-%29,8	
Meksika	%42,8	-%28,2	%20
Venezüella	%17,1	-%42,6	
Kore	%12,7	%2,4	%11
Filipinler	%38,2	%84,9	
Tayland	%4,2	-%2,5	%2 (1998)

Kaynak: 1) ILO, World Employment Report 1997/98, Trade Unions, Geneva, 1997, s.27-32
2) OECD, Employment Outlook, Paris, 2004, s.145 .

Tablo 32'den anlaşıldığı gibi özellikle Latin Amerika ülkelerinde, tıpkı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi sendikalaşma oranlarında büyük oranda düşüşler yaşanmakta, pek çok ülkede sendikal örgütlülük önemli ölçüde gerilemektedir. Bir çok ülkede işgücü piyasası reformları adı altında yapılan yeni düzenlemelerin genel çerçevesi işçilerin geçmiş yıllarda kazanmış oldukları haklara yönelmiştir. Sendikaların gücünün azaltılmasını hedefleyen bu reformlar; işsizlik sigortası ödeneklerinin azaltılması, işsizlik sigortası ödeneğinden yararlanma koşullarının zorlaştırılması, asgari ücretlerin düşürülmesi, genç işçiler için daha düşük asgari ücret uygulanması, ücret artışlarının düşük tutulması, erken emeklilik ve malullük yardımlarından yararlanma imkanlarının zorlaştırılması, çalışma sürelerine ilişkin düzenlemelerin liberalizasyonu gibi tamamen sosyal devletin tasfiyesine yöneliktir⁴⁶⁴.

Geçiş sürecindeki ülkelere bakılacak olursa, endüstri ilişkileri 1990'lar öncesi merkezi politika ve yönetim tarzına göre düzenlenirken, bu tarihten sonra toplu pazarlık düzeninin mevcut olduğu piyasa sistemine geçilmiştir. Bu ülkelerde sendikal

⁴⁶³ European Commission, Industrial Relations in Europe, Brussel, 2004, s.19 .

⁴⁶⁴ Birleşik Metal-İş; "Dünyada ve Türkiyede Sendikal Örgütlülük", **Birleşik Metal-İş Yayınları** Eğitim Dizisi No.5, 2002, s.45-48

örgütlülük büyük farklılık göstermekte olup, derlenebilen verilere göre oransal değer olarak 1990'larda Polonya'da %34 iken, Rusya Federasyon'da %74 şeklinde olduğu görülmektedir.

TABLO 33: GEÇİŞ SÜRECİNDEKİ ÜLKELERDE SENDİKAL ÖRGÜTLÜLÜK (1998)

Bulgaristan	%58
Çek Cum.	%48.2
Macaristan	%60
Polonya	%33.8
Rusya	%74
Estonya	%36.1
Slovenya	%61.7
OECD Ortalama	%39
AB Ortalama	%44.4

Kaynak: ILO, World Employment Report 1997/98, Trade Unions, Geneva, 1998 s.32-34

Tablo 33'de geçiş sürecindeki ülke örneklerinde sendikal örgütlülük oranının piyasa ekonomisi uygulayan diğer ülkelere göre daha yüksek gerçekleştiğini göstermektedir. Bu bağlamda yakın geçmişlerine bağlı olarak anılan toplumlarda emeğin sosyal ağırlığının konuyla ilgili olduğu değerlendirilebilir. Ancak küreselleşmenin etkisini artırma sürecinde bu ülkelerde de sendikal örgütlülük gerilemekte olup, örneğin 2002 itibariyle bu oran Polonya'da %14'e gerilemiştir. Aynı konumdaki geçiş sürecindeki ülkelerde benzer gelişmeler olmaktadır⁴⁶⁵.

Yakın geçmiş emeğin pazarlık gücü ve üretimden hak ettiği payı almasının, ancak sermaye karşısında dayanışmalarına bağlı olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda sendikaların çok önemli katkı ve fonksiyonlarına değinilmiştir. Yeni-liberalizm merkezli politikalar ise teknolojinin sağladığı imkanlardan yararlanarak emeğin uzun bir mücadele ile ancak 20.yüzyılda elde edebildiği toplu pazarlık düzeninden kaynaklanan gücünü bertaraf etmektedir.

2. Toplu Pazarlık Düzeninin Ademimerkezileşmesi

Endüstri ilişkileri üç şekilde işlemektedir. Bunlardan birisi ulusal veya işkolu düzeyinde sendikalar ve işveren kuruluşları arasındaki anlaşmalar yoluyla yürütülmektedir. İkincisi tek olarak işçi ile bir işveren arasındaki anlaşma yöntemidir. Üçüncüsü hem işveren hem de işçiler açısından getirilmiş yasalar çerçevesinde belirli bazı sektörler veya işçilerin kategorilerine göre özellikli düzenlemeler yapılarak gerçekleştirilmektedir. Ulusal düzeydeki anlaşmalar bazen genel prensipleri ortaya koyan

⁴⁶⁵ <http://www.eiro.eurofound.eu.int/2002/08/feature/pl0208105f.html>, (11.11.2005) .

ancak detaylar üzerindeki anlaşma zeminini işletme düzeyinde yapılan görüşmelerle düzenleyen usulleri içerir⁴⁶⁶.

Toplu pazarlıkta merkezileşme, ücret yapısının oluşumunda yerleşmiş müşterek temsil sistemini kastetmektedir. Temsil edilen işçi tabanı genişledikçe toplu pazarlık düzeni daha merkezi bir özellik göstermekte, temsil edilen işçi sayısı azaldıkça merkezilik özelliği zayıflamaktadır. Ulus düzeyinde, işkolu düzeyinde ve işletme düzeyinde üç tip toplu pazarlık uygulaması içersinde, (işçilerin en geniş tabana sahip olduğu) ulusal düzeyde toplu pazarlık süreci, işçilerin pazarlık gücünün en fazla, merkezilik özelliğinin en yüksek olanıdır. Dünyanın çeşitli ülkelerinde sendikalar ve işverenlerin ilk merkezi toplu ücret görüşmelerini 1950'lerde başlattığı görülmektedir. Bu ülke çapında ve işçilerin pazarlık düzeyinin en üst düzeyde olduğu bir toplu pazarlık uygulamasıdır. Sektör düzeyi denilince örneğin tekstil işkolunda sendikal örgütlenme, yalnız bu işkolu çalışanlarını kapsadığından pazarlık gücü ilgili işkolu ile sınırlıdır, ulusal düzeye göre merkezilik özelliği daha azdır. İşletme düzeyi ise yalnız işletme ile sınırlı ve işçilerin pazarlık gücünün daha azaldığı merkeziliğin en alt düzeyde olduğu bir uygulamadır⁴⁶⁷.

1980'li yıllardan itibaren esnek üretim sistemi ve küresel rekabetin ortaya çıkardığı koşullar karşısında hem işletme yapısı hem de ücretlerin esnekleştirilmesi söz konusu olmuş, böylece endüstri ilişkilerinde önemli bir değişiklik kendini göstermiş ve toplu pazarlık düzeyi işletme düzeyine kayma eğilimine girmiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda toplu pazarlık düzeyi makro düzeyden mikro düzeye kayarak ademi merkezileşmekte ve buna koşut olarak ülke, işkolu düzeyindeki örgütlerin etkinliği azalmaktadır⁴⁶⁸.

Toplu pazarlık düzeyi ile ücretler ilişkilendirildiğinde, örneğin ABD'de merkezileşme yoğunluğu ile ücret düzeyi artışı arasındaki ilişkiyi konu alan araştırmalar 1950'li yıllarda imalat sanayi sektöründe merkeziliğin yoğunluğu arttıkça ücretlerin de olumlu etkilendiğini ortaya koymuştur⁴⁶⁹.

Avrupa'ya gelince 1950'lerden 1980'lerin başlarına kadar özellikle Kuzey Avrupa ülkelerinde ücretlerin belirlenmesi merkezi toplu pazarlık düzeni içerisinde gerçekleştirilmiştir. 1980'lerin başından itibaren merkezi toplu pazarlık düzeni gerilemeye başlamış ve ücret

⁴⁶⁶ Silva, Syrian ; "The Changing Focus of Industrial Relations and Human Resource Management"; [ILO Workshop on Employers' Organizations Paper](#), in Asia-Pacific in the Twenty-First Century, Turin Italy, 5-13 May 1997. Geneva, 1997, s.8-11.

⁴⁶⁷ Ortiguera, Salvador; "The Rise and Fall of of Centralized Wage Bargaining", **European University Institute**, Firenze, Italy, 9 June 2004, s.1-7

⁴⁶⁸ Şen, Sabahattin; Toplu Sözleşme Düzeyinin ve İçeriğinin Değişmesi, Sendikal Nottlar, Sayı 23, İstanbul 2004, s.141-142

⁴⁶⁹ Rima, s.159-160.

pazarlığında daha az işçinin temsiline dayalı yaklaşımlar ağırlık kazanmıştır. Ayrıca teknolojiye gelişmenin emek niteliği arasındaki talep farkını arttırması ve üretim araçlarını ucuzlatması merkezi toplu pazarlığın zayıflamasına katkıda bulunmuştur. Çünkü teknolojiye gelişime paralel olarak artan işgücü heterojenliği, merkezi toplu pazarlığı destekleyen koşulları zayıflatmakta, iş kuruluşları arasındaki koordinasyon azalmaktadır. Kuzey Avrupa ülkelerinde sosyal devletin iki yapı taşı, gelişen doğrudan vergilendirme ile işsizlik sigortası programlarıdır. Anılan ülkelerde işsizlik sigortası yönetiminin (devlet fonlarından finanse edilmesine karşın) sendikalarda bulunması (Ghent Sistemi) sendikal örgütlülüğün %90'lara ulaşan bir düzeyde yüksek olmasını sağlamıştır. Toplu pazarlıkta merkezilik uygulaması kesintisiz 1980'lere kadar devam etmiştir. Ancak Ghent Sistemi İngiltere ve İskandinav ülkeleri dışındaki Avrupa ülkelerinde terkedilmiş, yerini devletin denetiminde zorunlu işsizlik sigortası almış ve sendikal örgütlülük ancak %50'lere kadar yükselebilmştir⁴⁷⁰.

TABLO 34: TOPLU PAZARLIKTA MERKEZİLEŞME ENDEKSİ (2004)
(tam merkeziliğin 1 değerini aldığı endekse göre)

Dönem	Danimarka	Finlandiya	İsveç	İngiltere	İtalya	ABD
1973-1979	0.62	0.47	0.6	0.26	0.1978	0.07
1980-1986	0.42	0.4	0.5	0.12		0.07
1987-1993	0.33	0.35	0.35	0.12	0.1527	0.07

Kaynak: Ortiguera, Salvador; The Rise and Fall of of Centralized Wage Bargaining, **European University Institute**, Firenze, June 9 2004, s.9.

Tablo 34'den anlaşıldığı gibi toplu pazarlığın işleyişi açısından İngiltere, AB içersinde istisna teşkil eder. İngiltere'de 1980'lerde işveren sendikaları yerine, ferdi olarak işverenin toplu pazarlığa katılması söz konusudur. Bu durum 1980'lerde %70 olan toplu pazarlık kapsamını 1990'ların ortasında %20 civarına indirmiştir. Keza Merkezi Avrupa'da organize olmamış bir pazarlık düzeni işlemektedir. İtalya'da ise merkezilik özelliğindeki düşüklüğün işsizlik ödemeleri konusundaki düzenlemelerin yetersizle ilgili olduğu değerlendirilebilir. Gelişmiş ülkelerde ulusal toplu pazarlık düzenini çözme istikametindeki eğilimin bir süre sonra Avrupa'nın müşterek işgücü piyasasındaki düzeni tamamen yıkacağı öngörülmektedirler⁴⁷¹.

⁴⁷⁰ Ortiguera, s.7-10

⁴⁷¹ Traxler, Franz; "Collective Bargaining in the OECD: Developments, Preconditions and Effects" **European Journal of Industrial Relations**, Vol. 4, No. 2, London, 1998 s. 218

Öte yandan Avrupa ülkelerindeki hükümet politikaları da toplu iş sözleşmelerinin esnekleştirilmesine yönünde oluşturmaktadırlar. Bu bağlamda İngiltere, İspanya, Portekiz ve Fransa'da görülen yasal düzenlemeler kapsam olarak ücret, çalışma süreleri ve koşullarının işyeri düzeyinde saptanmasını teşvik etmektedir. Hollanda, İsveç ve kısmen Belçika'da hükümet politikaları 1980'li yıllarda toplu pazarlık sisteminin ulusal düzeyden bölgesel ve işyeri düzeyine indirgenmesini kolaylaştırmıştır⁴⁷².

Bu gelişmelere koşut olarak Avrupa'da toplu pazarlıkta temsil şeklinin, işkolu düzeyinden işletme düzeyine indirgenmesi doğrultusundaki gelişmelerde ilk aşama sayılan 1980'lerin ortasından sonra çalışma saatleri, ikinci aşama 1990'lardan sonra ise ücret konularında, merkezi toplu pazarlığın zayıflaması söz konusudur. Her iki gelişmede de toplu pazarlık, esnek çalışma düzenine göre yapılandırılmakta, ancak değişim radikal değil göreceli olarak gerçekleştirilmektedir. Bu değişim sürecinde Avrupa'nın diğer ülkelerinden farklı olarak İngiltere ve İrlanda çok işverenli toplu pazarlıktan, tek iş verenli pazarlığa geçmiştir. Bu yaklaşımda, iş uyumsuzluğu ve ücretler konuları dışarıda bırakılarak serbest toplu pazarlık düzeninden işçilerin beklediği temel işlev ihmal edilmektedir. Danimarka, İsveç ve İspanya gibi ülkelerde ise uzun dönemli bir değişim süreci geçiren toplu pazarlık düzeni merkezi yapısından uzaklaşarak, endüstri kolu düzenine indirgenmektedir⁴⁷³. Diğer bir Avrupa ülkesi Fransa'da 1980'ler özellikle 1990'lar sonrası işkolu düzeyindeki toplu pazarlığın yerini işletme düzeyine bıraktığı görülmektedir. Almanya'da uzun süredir işkolu düzeyinde uygulanan toplu pazarlık düzeyinin işletme düzeyine indirgenmesi konusunda işveren kesiminin yoğun baskısı vardır. Yalnız Finlandiya ve Portekiz'de toplu pazarlıkların merkezileşmesi eğilimi vardır⁴⁷⁴. Merkezilikte ulusal düzey, işkolu düzeyi, işletme düzeyindeki toplu pazarlık katmanları arasındaki koordinasyon önemlidir. Bu ilişki aşağıdadır.

⁴⁷² Şen ; s.142-143

⁴⁷³ a.g.e., s. 220-223

⁴⁷⁴ a.g.e., s.146-147

TABLO 35: ABD, JAPONYA VE BAZI AB ÜLKELERİNDE TOPLU PAZARLIK DÜZEYLERİ

ÜLKELER	ULUSAL DÜZEY	İŞ KOLU DÜZEYİ	İŞLETME DÜZEYİ
Avusturya	.	3	1
Belçika	3	1	1
Danimark	2	2	1
a			
Finlandiya	3	1	1
Fransa		1	3
Almanya		3	1
Yunanista	1	3	1
n			
İrlanda	3	1	1
İtalya		3	1
Japonya			3
Hollanda		3	1
Portekiz		3	1
İspanya		3	1
İsveç		3	1
İngiltere		1	3
ABD		1	3

1 = Mevcut Toplu Pazarlık Düzeyi, 2 = Önemli Ancak Etkin Olmayan Toplu Pazarlık Düzeyi, 3 = Etkin Toplu Pazarlık Düzeyini temsil etmektedir.

Kaynak: Eironline, "Industrial relations in the EU, Japan and USA, 2001"

<http://www.eiro.eurowfound.eu.int/print/2002/12/feature/tn0212101f.html>, (15.07.2004)

Tablo 35, bazı AB ülkeleri, Japonya ve ABD'de ücretin belirlenmesinde geçerli olan toplu pazarlık düzeylerini yansıtmaktadır. Üç ülkede; Belçika, Finlandiya ve İrlanda'da ulusal düzey ağırlıklı konumdadır. Diğer sekiz ülke Avusturya, Almanya, Yunanistan, İtalya, Hollanda, Portekiz, İspanya ve İsveç'te işkolu düzeyi ağırlıklıdır. Danimarka'da pazarlık düzeyinde eşitlik söz konusudur. İngiltere ve Fransa'da ise işletme düzeyinin ağır bastığı izlenmektedir. Ancak ücret dışında diğer konularda uzlaşma daha yüksek düzeyde oluşmaktadır⁴⁷⁵. Bulgulardan sendikal örgütlülüğün yüksek olduğu ülkelerde toplu pazarlığın merkezilik eğiliminin yüksek olduğu saptanabilir. Doğal olarak toplu pazarlıkta tabanın geniş tutulması işçilerin pazarlık gücünün tek elden koordine edilmesini destekler. Gelişmeler tek elden yürütülen merkezi toplu pazarlığın ademimerkezi yönde değiştiğini göstermektedir. Ücret belirleme mekanizmalarında merkezilik ve koordinasyonu içeren diğer veriler aşağıda sunulmuştur.

⁴⁷⁵ <http://www.eiro.eurowfound.eu.int/print/2002/12/feature/tn0212101f.html>, (15.07.2004).

TABLO 36: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE ÜCRET BELİRLEME MEKANİZMASINDA MERKEZİYET VE KOORDİNASYON

ÜLKE	YAYGIN PAZARLIK DÜZEYİ	KOORDİNASYON ENDEKSİ
ABD	1	1
Almanya	2	4
Avustralya	2→3	2
Avusturya	2	4
Belçika	3	4
Finlandiya	3	3
Fransa	2→1	2
Hollanda	2	4
İtalya	2	4
Japonya	1	5
Kanada	1	1
Norveç	2→3	4
Türkiye	1	1-2

Kaynak: TÜSİAD; Türkiye'de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik, Yayın No. TÜSİAD; T/2004-11/381, İstanbul, 2004, s. 121.

İkinci sütunda; 1 sayısı işletme düzeyinde, 2 sayısı işkolu düzeyinde, 3 sayısı ulusal düzeyde yürütülen toplu pazarlığı temsil etmektedir. Üçüncü sütunda; 1 sayısı ücret pazarlığında müstakil işletme düzeyindeki toplu pazarlığı, 5 sayısı ise merkezi pazarlığı ve konfederasyon olarak örgütlenmiş sendikal kurumsal işleyişi temsil etmekte, sayısal değer arttıkça koordinasyonun etkinliği artmaktadır.

Tablo 36 incelendiğinde Kıta Avrupa'sında ve özellikle Kuzey Avrupa ülkelerinde toplu pazarlık düzeninin güçlü olduğu ve değişik düzeylerde de olsa, pazarlıklar arasında açık koordinasyonun bulunduğu, buna karşılık Kuzey Amerika, İngiltere ve Avustralya'da toplu pazarlık düzeyinin düşük, koordinasyon mekanizmasının ise zayıf olduğu izlenmektedir. Bunun istisnası Japonya'da ve Almanya'dır. Japonya'da yaygın toplu pazarlık düzeyi işletme, Almanya'da işletme ve iş kolu karışımı olmakla beraber sendikal kuruluşlar arasında gizli koordinasyon bulunmaktadır. Sendikaların kendi içlerinde belirledikleri ücret oranları referans oluşturmakta veya Almanya'da lider konumundaki metal sektöründe varılan toplu iş sözleşmeleri diğer sektörler için belirleyici rol oynamaktadır⁴⁷⁶. Bu gelişmeler esas olarak tarihsel açıdan merkezi toplu pazarlık yapısına sahip Avrupa ülkeleri için geçerli olup, geçmişten itibaren işyeri düzeyinde toplu pazarlığın geçerli olduğu ABD ve Japonya'da etkili olmamıştır⁴⁷⁷.

⁴⁷⁶ TÜSİAD; Türkiye'de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik, Yayın No. T/2004-11/381 İstanbul, 2004, s.132

⁴⁷⁷ Şen, s.148

AB ülkelerinde ücret ve çalışma koşullarının toplu sözleşmelerle belirlenmesi ülkeler arası değişikliklere rağmen, genelde yüksek gözükmektedir. Örneğin Avusturya'da özel sektör çalışanlarının neredeyse tamamına yakını bir işkolu sistemi içerisinde bulunmaktadır. Danimarka, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, İspanya ve İsveç'te yüksek oranlı bir toplu sözleşme düzeninin varlığı söz konusudur. Avusturya, Fransa, Almanya ve Hollanda'da işkolu sözleşmeleri, imzalayan taraflar dışındaki çalışanlar için de geçerli olabilmektedir. Keza Finlandiya, Yunanistan ve İrlanda'da toplu pazarlık, işkolu düzeyinde gerçekleşmektedir. İngiltere'de pazarlık işletme ve daha alt düzeyde gerçekleştirilmekte olup, çalışanların ancak üçte biri toplu pazarlık kapsamında bulunmaktadır. ABD'de ise sendikalı ve sendikasız sektörler birlikte bulunmakta, sendikalı sektörlerde toplu pazarlık geçerli iken, sendikasız kesimde işletme yönetimlerinin kararları ücreti ve diğer koşulları düzenlemektedir. Aynı durum Japonya için de geçerlidir. Ancak Japonya'da gerçekleştirilen toplu pazarlıkların kapsam dışı diğer sektörler üzerinde önemli etkisi olmaktadır⁴⁷⁸.

Konu ile ilgili diğer husus toplu iş sözleşmesi (TİS) kapsamında bulunan işlerdir. Bunların toplam istihdam içerisindeki oranı ülkelere göre önemli farklılıklar göstermektedir.

TABLO 37: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE TOPLAM İSTİHDAM İÇERİSİNDE TİS KAPSAMINDAKİ İŞÇİLERİN ORANI (%) (2005)

Brezilya	10.7	Kore	7.3	Tayland	0.5
Malezya	3.3	Yeni Zelanda	13.4	ABD	13
Finlandiya	61.8	Fransa	94.5	İsveç	84.2
Hollanda	76.3	İtalya	84.1	İngiltere	32.1

Kaynak: Lawrence, Sophia-Ishikawa, Junko ; Social Dialogue Indicators Trade Union Membership and Collective Bargaining Coverage: Statistical Concepts, Methods and Findings, ILO, Working Paper No. 59, Appendix A, Geneva, 2005, s. A.10-13

Tablodan izlendiği gibi seçilen AB ülke örneklerinde İngiltere dışında TİS kapsamı önemli bir işçi tabanına sahiptir. Ancak ABD'de bu oran çok düşüktür. Diğer taraftan yabancı sermayenin ilgi alanı olan Doğu ve Güney Asya ülkeleri ile Latin Amerika'dan Brezilya örneklerine bakıldığında TİS kapsamının çok dar olduğu görülmektedir. Anılan ülkelerde toplu pazarlık düzeninin etkin olmamasının, yabancı sermayenin bu ülkelere yönelmesindeki önemli bir nedenini oluşturduğu ifade edilebilir.

Toplu pazarlık düzeninin işleyişinde "toplular" olma özelliği sendikal örgütlülüğün gerilemesine ve TİS kapsamının düşüklüğüne koşut olarak azalırken, devam

⁴⁷⁸ <http://www.eurofound.eu.int/print/2002/12/feature/tn0212101f.html> , (15.07.2004).

edebilen toplu pazarlık sisteminde temsil edilen işçi tabanı daraltılarak ve aralarındaki koordinasyon azaltılarak işçilerin pazarlık gücü zayıflatılmakta, bu durum ücretlerin düşük oluşumunda etkili olmaktadır. İşgücü piyasalarında toplu pazarlık düzeninin etkinliğinin azalmasına koşut olarak, nitelikli işgücü ile talebi buluşturmayı amaçlayan insan kaynakları yaklaşımı toplu pazarlık düzenini ikame etmeğe başlamıştır.

3. İnsan Kaynakları Yaklaşımının Önem Kazanması

Kamunun ekonomik yaşamdan uzaklaşması sonrasında özel sektörde uzun vadeli istihdam hedefleri, istihdam politikalarının yarattığı işleri elde etmeleri için işçilerin talep edilen nitelik ve kapasiteye uygunluğu temeline dayandırılmıştır. Böylece insan kaynakları politikaları (işgücüne katılım ve istihdam gibi) işgücünün arz yönüne ilişkin olarak 1962'den itibaren ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. İnsan kaynakları politikalarının varsayımı, eleman bekleyen işlerin bulunduğu, ancak iş ve işçi arasında uyumlu buluşmanın sağlanamadığı, bu yaklaşımın sorunu gidereceği şeklindedir⁴⁷⁹.

Esas olarak insan kaynakları yönetimi endüstri ilişkilerinde önemini 1970'lerden itibaren ABD'den başlayarak sanayileşmiş ülkelerde arttırmaya başlamıştır. İşletmelerin stratejik kararlarında insan kaynakları yönetiminin önemini arttıran faktörler arasında; sanayileşmiş ülke ekonomilerinin yapılarındaki değişim, ulusal ve uluslararası rekabetin yoğunlaşması, ekonomik faaliyetlerin küreselleşmesi, verimlilik artışının azalması, ekonomik ve siyasi gelişmelere bağlı olarak özellikle özel sektörde sendikal örgütlülüğün sürekli zayıflaması, endüstri ilişkilerinde teknolojik gelişmeler sonucunda nitelikli işgücüne ihtiyaç gösteren işlerin çoğalması ve gelişen eğitim düzeyine bağlı olarak işgücünden beklentilerin farklılaşması gösterilmektedir. Bu gelişmeler endüstri ilişkileri sisteminin etkinliğini zayıflatırken işletmelerin insan kaynakları yönetimini benimsemeye yönlendirmiştir⁴⁸⁰.

Yukarıdaki hususlardan anlaşılacağı gibi, insan kaynakları yaklaşımı toplu pazarlığın yerine ikame edilmek üzere geliştirilmekte olan bir mekanizmadır. Niteliği düşük işçilerin bu sistemde fazla bir yerinin olacağını düşünmek iyimserlik olacaktır. İnsan kaynakları ancak nitelikli eleman temininde başvurulan bir yöntem olmaktadır. Niteliksiz işgücü ise toplu pazarlık düzeninin ortadan kalkmasına koşut olarak ücret gelirini koruyacak imkanlardan mahrum kalmaktadır.

⁴⁷⁹ Rima, 1981, s.352

⁴⁸⁰ Levitan Sar A., Mangum Garth L., Marshal Ray; Human Resources and Labor Markets, Haper&Row Publishers, New York, 1972, s.369.

İnsan kaynakları kullanıldığı yere göre değişen anlamlar taşımaktadır. İnsan kaynakları yaklaşımı; işletmelerde ve iş çevrelerinde, işletme bünyesinin eleman ihtiyaçlarını karşılama sürecinde, işe alma, işten çıkarma, eğitim ve diğer personel konularını kapsayan bir sistem olarak algılanmaktadır. Bu yaklaşımda insan davranışlarının nesnel varlıklar gibi tahmin edilebilir olmadığı ileri sürülmekte, yaratıcı ve sosyal yönleriyle yapacağı toplumsal katkıların emeği maddi olarak değerlendiren düşüncenin ötesinde olacağı vurgulanmaktadır⁴⁸¹. Sermaye kaynaklı yorumlar, değerın esas olarak emek tarafından yaratıldığını benimseyen toplumcu görüşleri, “sendikalar ve toplu pazarlık düzeni üretimden ve toplumdan daha fazla pay koparma aracıdır” şeklinde tanıtarak karşıt kamuoyu oluşturmaya çalışmakta, finans sermaye verimliliğinin ancak yönetim fonksiyonunun bir araya getirdiği entelektüel sermaye (beşeri sermaye) ile sağlanabileceği, emeğin alternatifsiz olmadığı, bilakis ikame edilebileceği görüşünü savunmaktadırlar. Öte yandan gelişmiş ülkelerin insan kaynakları kavramını yorumlası, gelişmekte olan ülkelerdeki (bu ülkelerin kalkınması için gerekli) nitelikli emeğin, kendi ülkelerine göç ettirilmesi olmaktadır⁴⁸².

Diğer bir görüşe göre de insan kaynakları yaklaşımı; eleman ihtiyacının belirlenmesi, uygun elemanın seçilerek kurum kültürüne alıştıırılması, işçilerin motivasyonu, performanslarının değerlendirilmesi, çatışmaların çözümü, bireyler ve gruplar arası ilişkinin ve iletişimin sağlanması, yeniden yapılanma, çalışanların eğitimi ve gelişimi gibi birçok uygulamayı kapsar⁴⁸³.

Bu gelişmeleri esas alan ve işletme bazında insan kaynakları konusunu ön plana taşıyan eğilimler artış göstermektedir. Benzer değerlendirmelere göre insan kaynakları; şirket stratejileri doğrultusunda işgücünün bilgilendirilmesi, eğitilmesi, ortak hedeflere yönlendirilmesinden sorumlu olup, şirketler finansal sermaye ile değil, insan sermayesi ile daha büyük rekabet gücü elde etmektedirler. Şirketlerin en önemli varlıklarını müşteri portföyü ve insan kaynakları teşkil etmektedir. İnsan sermayesine yatırım yapmanın marjinal değeri, makine ve tesise yatırım yapmanın marjinal değerinden yaklaşık üç kat daha büyük olmakla birlikte, sıralanan nedenler şirketleri insan kaynakları yönetimine daha çok yöneltmektedir⁴⁸⁴. Bu bağlamda insan kaynakları, bir işveren tarafından yönetilen işgücü olarak da tanımlanmaktadır ve hangi ölçekte olursa olsun işletmede işçilerin optimal etkinlikte çalıştırılması amacıyla iş yönetimi için gerekli varlıktır. Diğer taraftan güncel insan kaynakları

⁴⁸¹ a.g.e., s.509-510.

⁴⁸² Reynolds, Masters, Moser, s.106-107.

⁴⁸³ Fındıkçı, İlhami; *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s.78.

⁴⁸⁴ Muter, Şener; “Endüstri İlişkileri Açısından İnsan Kaynaklarının Önemi” *İşveren Dergisi*, Ankara, Temmuz, 2000, s.3.

yaklaşımının altında yatan temel görüş sermayenin geri dönüşünü yani sermaye karlılığını esas almaktadır⁴⁸⁵.

Bu yaklaşımda işletmede personel ücretlerini belirleyen ve etkileyen değişik faktörlerin rolü bulunmaktadır. Bunların bir kısmı işletme içinde izlenen politikalara bağlı iken, diğer kısmı işletmenin dış çevresinden kaynaklanan ve işletmenin kontrolü dışında kalan faktörlerdir. İş ve performans değerlemeleri uygulaması, motivasyon amaçlı yüksek ücret politikası ve toplu sözleşmeler işletme içi öğeleri oluştururken; yasaların getirdiği yükümlülükler, işgücü piyasasındaki ücret düzeyi ve sendikal örgütlülüğün derecesi ise işletme dışı öğeleri oluşturmaktadır. Bunlara özetle şöyle değinilebilir.

- İş Değerlemesinin Etkisi: İş değerlendirme sistemi ile işin zorluk veya risk değerleri sıralanır. Ücret yapısı bundan sonra kurulur. Daha değerli işe daha fazla ücret ödenir.

- Performans Değerlemenin Etkisi: Performans değerlendirme yönteminin bir önemli amacı ücretlendirmedir. Performans değerlendirme, işçilerin belirli dönemde gösterdikleri başarı ve hedeflere ulaşma derecesine göre ödüllendirmeyi amaçlayan bir yöntemdir.

- Toplu Sözleşmelerin Etkisi: Toplu pazarlık, çalışma koşulları ve ücret konusunda işçi ve işveren taraflarının görüşmeleridir. Bu pazarlık işveren-işçi ilişkilerinde bir denge ve uzlaşma sağlamayı amaçlar. Özellikle ekonomik amaçların ya da çıkarların pazarlık yoluyla belirli bir temele ve anlaşmaya dayandırılması sağlanır.

- Yasaların Etkisi: İşletmeler, devletin getirdiği çeşitli kurallara, çalıştırdıkları işçiler ve onlara uyguladıkları ücret sistemi bakımından uymak zorundadırlar. Örneğin, devlet asgari geçim düzeyini belirleyerek, asgari ücret oluşumunu gerçekleştirir. İşletmeler açısından bu değerden daha az bir ücretle işçi çalıştırmak mümkün değildir.

- Piyasa Ücret Araştırmalarının Etkisi: Piyasa ücret araştırmaları, her işe ödenen ücretin incelenmesine değil, daha çok kilit ya da standart işlere ödenen ücret düzeyinin saptanmasına yöneliktir. Karşılaştırmaların yalnız salt ücretler değil, verilen primler ve sosyal yardımlar da dahil edilmektedir. Piyasa ücret araştırması sadece işletmeler tarafından değil, aynı zamanda işçi sendikalarınınca da özellikle toplu sözleşmelere dayanak olması bakımından yapılabilmektedir⁴⁸⁶.

Öte yandan teknolojik ilerleme yüksek nitelikli işçilere olan talebi arttırmasının yanında, küresel ticaret ve sermayenin kuralsız dolaşımının gelişmiş ülkelerde düşük nitelikli

⁴⁸⁵ Reynolds, Masters, Moser, s.79-80.

⁴⁸⁶ Akalp, Gizem; "İnsan Kaynakları Yönetimi'nde Ücret Sistemine Genel Bir Bakış" http://www.isguc.org/performans_deger.php (26.05.2005)

işgücüne talebi azaltması, işletmelerin yapısal değişimi insan kaynaklarına olan eğilimi arttırmıştır. Bilişim ve haberleşme teknikleri ve daha nitelikli beceri, tercih edilme nedeni olmaktadır.

Sonuç olarak sanayi devrimi sonrası büyük ölçekli işletmelerde gerçekleştirilen düşük nitelikli işgücü ile yürütülen üretimin yerini esnek çalışma ve istihdam yöntemlerinin almasına koşut olarak işgücü piyasasında ücretlerin belirlenmesinde yasal çerçeveye göre işleyen toplu pazarlık düzeni zayıflamaktadır. Emeğin örgütlenmesinin güçlü olduğu toplu pazarlık düzeninde düşük nitelikli işçiler yararlanabilmekte iken, teknolojinin gelişmesi bu tür işgücüne talebi azaltmıştır. İşletmelerin nitelikli işgücü ile sınırlı gereksinimlerini toplu pazarlık düzeni dışına taşıma fırsatı veren insan kaynakları yaklaşımı, sosyal açıdan niteliği az geniş kitlelerin ücret gelirini kaybetmesi veya çok düşük ücretlerle çalışması anlamına gelmektedir. Günümüzde finansal kuralsızlaştırma yoluyla ucuz ve az nitelikli işgücü için az gelişmiş ülkelere girme imkanını yakalayan sermayenin, işgücü piyasası gelişmemiş ve korumasız olan bu ülkelere yönelmesi işsizliğin artışına katkıda bulunmaktadır. Bu ortamda insan kaynakları uygulaması ile ücret, çalışma koşulları gibi konularda işçi işverenle bire bir karşı karşıya bırakılmış, işçilerin pazarlığındaki “toplu olma” niteliği bir tarafa bırakılarak yeni-liberal kuramın ön gördüğü işgücü piyasası koşulları oluşturulmuştur. Bu durum, özellikle büyük sayıda niteliği az işgücünün pazarlık imkanının zayıflatılarak ücretlerin düşürülmesi anlamına gelmektedir.

II. Küreselleşme Sürecinde Ücretlerde Ortaya Çıkan Gelişmeler

Küreselleşme olgusunun en çok etkilediği konulardan birisini ücretler oluşturmaktadır. Ulusal sınırların ticaret üzerinde etkinliğinin azaldığı yeni-liberal düzende kamunun hiçbir şekilde içinde olmadığı ekonomik yapılar dayatılmaktadır. Kurgulanan bu ortamda, öncelikli amaçlarından birisi kamu yararı ve çalışanların haklarını korumak olan ulus devlet erozyona uğramakta, sermaye ve emek arasında üretimden pay almada emeğin güçlü sermaye karşısında pazarlık gücü azalmaktadır. Emek faktörü, sermaye faktörünün akışkanlık kazanması ve istediği pazara kolayca girebilmesi nedeniyle sermaye bağımlısı bir duruma gelmiştir. Emek, piyasa mekanizması söyleminin arkasında artık sermayenin takdir ettiği kadar üretimden pay alabilmektedir.

Bu bağlamda işgücü piyasalarında toplu pazarlık düzeninin zayıflamasıyla farklı ücret standartlarında bölümlenmiş, önemli bölümü ise ucuz işgücü piyasalarından oluşan bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu yapı içerisindeki enformel ekonomide ücretler formel ekonomideki düzeyin çok gerisinde oluşmaktadır. Ancak küreselleşme formel

ekonomide de ücretler üzerinde çeşitli etkiler yapmaktadır. Ücret düzeyinin düşmesi ve buna bağlı olarak milli gelir dağılımında emeğin payının azalması, üzerinde durulması gerekli ciddi bir sorundur. Bu bağlamda özellikle gelişmiş ülke işgücü piyasalarında esnek çalışma yöntemlerine başvurularak nitelikli ve niteliksiz işgücü arasındaki gelir farkı açılmaktadır. Asgari ücret düzeyinin gerilemesi de emek gelirlerinin azalmasının diğer bir göstergesidir. Öte yandan performans değerlemesi gibi yeni ödeme biçimlerinin toplu iş sözleşmelerini ikame etmesiyle, sayısal olarak küçük az nitelikli işgücünün geliri artarken, büyük sayıdaki niteliksiz işgücünün gelirleri azalmaktadır. Ayrıca uygulanan politikalar verimlilik ve ekonomik büyümeyle orantılı ücret artışına imkan vermemekte, gelir dağılımı emek aleyhine gelişmektedir.

Küreselleşme olgusunun ivme kazandığı son yirmi-yirmi beş yıllık dönemde ücretlerin dünyada gösterdiği farklı gelişmeleri, gelişmiş ve gelişmekte olan değişik coğrafyadaki ülke örnekleriyle incelemek yararlı olacaktır.

A. Gelişmiş Ülkeler

Gelişmiş ülkeler denilince hatıra ABD, AB'nin İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya gibi büyük ekonomileri ile Japonya gelmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı ekonomileri büyük kitlelere iş sağlamış, ayrıca işçi ücretlerinin satın alma gücü 1970'lerin başına kadar artış göstermiştir. Ancak bu tarihten sonra gerek Kuzey Amerika, gerekse Batı Avrupa ekonomileri varlık dağıtan niteliklerini yitirmeye başlamışlardır. ABD'de sorun temelde ücrettir. İşgücünün niteliksel olarak aşırı parçalanması sonucu, çalışanlardan önemli bir bölümü yoksulluk ücretleri almaktadır. Batı Avrupa'da ücretlerde azalma göreceli olarak az olmasına karşın, uzun süreli işsizlik artışı devam etmektedir. Bu ekonomilerin tümünde artan kamuoyu şikayeti artık refahtan pay alamamak üzerine toplanmaktadır⁴⁸⁷. Ayrıca gelişmiş ülkelerde sanayide istihdamın azalması ve hizmet sektörünün büyümesiyle ortaya çıkan hizmet sektörü ağırlıklı ekonomi bütün sosyal sınıfların refahına yetecek eşitlik ve etkinlikte olamamaktadır.

1. Amerika Birleşik Devletleri

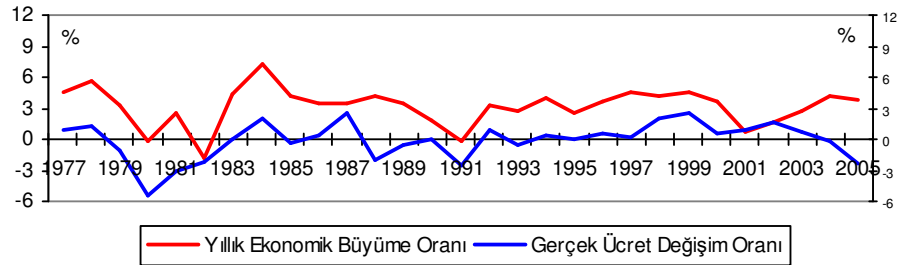
Konuya genel bakışta Batı ülkelerindeki yoksulluk ve işsizliğin büyük bir teknolojik gelişme süreci ile örtüştüğü izlenmektedir. Teknolojik gelişme sanıldığı gibi çok büyük bir verimlilik artışı sağlamamakla birlikte, bugün gelişmiş ülkeler 1970'dekinden daha zengin ve üretkendirler. Burada esas sorun artan servet paylaşımından kaynaklanmaktadır. Bu çelişkinin temelinde modern teknolojinin geçmişe kıyasla çalışanların gelirleri arasında

⁴⁸⁷ Krugman, Paul; "Europe Jobless, America Penniless?", **Foreign Policy**, No.95, New York, 1994 , s.1.

uçurumlar yaratmakta olması yatmaktadır. ABD gibi işgücü piyasası ne adil, ne de fazla yasal korumaya sahip olmayan bir ortamda kazançların dağılımında ürkütücü bir kutuplaşma izlenmektedir. Avrupa'da daha etkin toplu pazarlık düzeni ve göreceli olarak sosyal devlet ağırlığı sayesinde gelir dağılımındaki eşitsizlik daha makul boyutlarda tutulabilirken, küreselleşme etkisini artan işsizlikle göstermektedir. Günümüzde insanların çoğu bu uzun dönemli krizi teknolojik güçteki artıştan çok, artan dış rekabete bağlamaktadırlar. Çünkü İkinci Dünya Savaşından 1970'lere kadar olan dönemde genişleyen refah, özellikle kentsel yoksulluğu ortadan kaldırmış ve ABD'de yaşam standardı iki kat artmıştır. Yine Batılı ülkelerden İngiltere'de yaşam standardı iki, Fransa'da üç, Almanya ve İtalya'da dört misli artış kaydetmiştir. İşsizlik ise gerek ABD, gerekse Batı ülkelerinde %1'ler gibi çok düşük bir düzeyde seyretmiştir. 1930'ların ekonomik çöküntüsünün getirdiği olumsuzluklar, Başkan Roosevelt'le başlayan sosyo-ekonomik politikaların devamında 1970'lerin başında yerini daha eşit, daha varlıklı bir topluma bırakmış, bir orta sınıf ortaya çıkmıştır⁴⁸⁸.

Ancak son otuz yılda orta sınıfın gelirleri önemli ölçüde azalmaktadır. Bunda sonuncusu 2001 (ABD'deki 11 Eylül saldırıları) sonrası meydana gelen ekonomik durgunluklar etkin olmaktadır. Diğer taraftan değiştirilen politikalarla vergi yükünün zenginden dar gelirliye kaydırılması, sağlık giderlerinin yükünün çalışanlara aktarılması bu gelişmede başlıca etmenler olmaktadır⁴⁸⁹. Bu gelişmelerin 1970'lerin ortasından itibaren ücretler üzerindeki etkisi aşağıda sunulmuştur.

GRAFİK 4: ABD'DE EKONOMİK BÜYÜME VE ÜCRET ARTIŞLARI

Kaynak: 1) U.S. Department of Labor; Employment Cost Indexes, 1975-1999, Bureau of Labor Statistics , Bulletin 2532, September 2000, s.9.

2) U.S. Department of Labor, Employment Cost Indexes, Bureau of Labor Statistics, News Release USDL 06-157. Sept.2005, s.2 .

3) U.S. Department of Commerce, Bureau of Economic Analysis, 2005 Gross Domestic Products Annual Rates <http://www.bea.gov/bea/dn/gdplev.xls> , (14.11.2005).

Grafik 4, ABD ekonomisinin %83'ünü oluşturan özel sektördeki gerçek ücretlerin gelişimini yansıtmaktadır. ABD'de 1975 ile 1981 arasındaki dönemde nominal ücretlerde

⁴⁸⁸ a.g.e., s.1-2

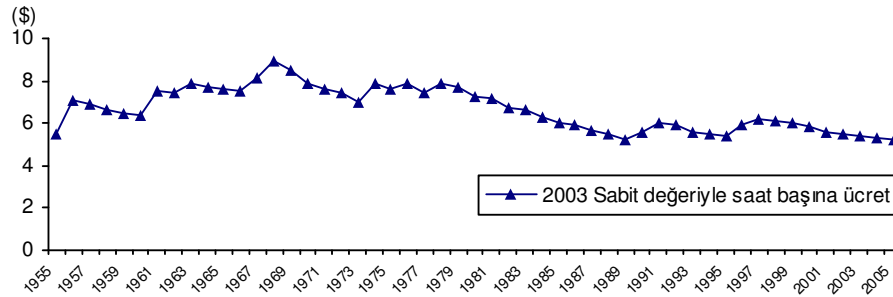
⁴⁸⁹ Mishel, Lawrence-Ettlinger, Gould Elise; "Less Cash in Their Pockets

Trends in Incomes, Wages, Taxes, and Health Spending of Middle-Income Families, 2000-03", Economic Policy Institute, Washington D.C., Oct. 21 2004, s. 154

artış ortalama %8.1 olarak gerçekleşmiş, ancak bu artış oranı 1982-1999 arasında %4.1'e kadar gerilemiştir. Ücretlerdeki gerçek artışı ortaya koyabilmek için fiyat artışları dikkate alındığında, 1978 ile 1981 arasındaki fiyatların hızlı yükseldiği dönemde ücret artışlarının negatif gerçekleştiği görülmektedir. 1982-1986 arasında %2 civarında gerçek artış gösterebilen ücretler, 1997'ye kadar genelde kayba uğramıştır. 1997 ve 1998'de yeniden %2 civarında gelişme görülmekle birlikte, 1999 yılında ani düşüşle %0.8 gibi çok düşük bir artış oranına gerilemiştir. 1977-1999 arasındaki 22 yıllık dönem genelinde ücretler %216 artarken, fiyatlar da %208 artmış, dolayısıyla satın alma gücü olarak ücretler ancak %4 gibi basit bir gelişme gösterebilmiştir⁴⁹⁰. 2000 sonrasına bakıldığında 2003 yılında ücretlerde %1.5'lik bir artış izlenmekle birlikte, 2004'de başlayan negatif eğilim, 2005'de ücretlerin %2.3'lük bir orana kadar gerilemesi ile sonuçlanmıştır. Bu 1981'den beri gerçekleşen en büyük ücret düşüşüdür⁴⁹¹. Yıllık %3.8 gibi ekonomik büyüme performansına rağmen, son dönemde ücretlerdeki %1.5 ve %2.3 oranındaki düşüşler, ekonomik gelişmede sosyal dengesizliğin göstergesi olmaktadır⁴⁹².

ABD'de son 28 yıllık sürede ekonomik büyüme oranı her zaman ücret artışlarının ilerisinde olmuştur. ABD'de GSMH (1977-2004) 27 yılda %126 oranında artmıştır⁴⁹³. Aynı dönemde genel ücret düzeyinin %4 civarında arttığı dikkate alınırsa ABD ekonomisinde yeni-liberal politikaların etkinliğinin artmasına koşul olarak ekonomik büyümenin ücretlere yansımadağı ifade edilebilir. Bu gelişmede enflasyonist politikaların rolü bulunmakta ve 1970'lerin başından beri ücret erozyonu eşit olmayan şekilde devam etmektedir⁴⁹⁴. Ücretlerdeki gelişmeler hakkında fikir veren diğer bir husus asgari ücretlerdeki gelişme olmaktadır.

GRAFİK 5: ABD'DE ASGARİ ÜCRETİN GELİŞİMİ

⁴⁹⁰ U.S. Department of Labor, Employment Cost Indexes, 1975-1999, Sept. 2000, s.8-9.

⁴⁹¹ U.S. Department of Labor, Employment Cost Indexes, 2005. Bureau of Labor Statistics, News Release USDL 06-157, Sept.2005, s.1-2.

⁴⁹² Bernstein, Bared; Wages Picture, Economic Policy Institute, 25 Oct. 2005 www.epi.org/content.cfm/webfeat_econindicators_wages_20051028-8k-, (20.11.2005).

⁴⁹³ U.S. Department of Commerce, Bureau of Economic Analysis, 2005 Gross Domestic Products Annual Rates <http://www.bea.gov/bea/dn/gdplev.xls>, (14.11.2005).

⁴⁹⁴ Greider, William; "The Pooring of America", **Dallas Morning News**, Dallas Texas, August 30,1992, s.1.

Kaynak: <http://www.newsbatch.com/econ-minwg.html>, 15.11.2005)

Grafik 5'de ABD'de asgari ücretin Fordist üretim ilişkilerinin etkin olduğu 1950'lerin ortasında önemli gelişme kaydettiği izlenmektedir. 1970 yılında en yüksek noktasına ulaşan 15 yıllık dönemde genel eğilim, yüksek artış yönündedir. Ancak 1973 petrol krizi sonrasında artış yerini düşüşe bırakmakta ve asgari ücret düzeyi 1970'lerin sonuna kadar (1960'ların ikinci yarısındaki düzeyine) gerileyerek, dalgalı bir seyir izlemektedir. 1979 sonrasında (Başkan Reagan'ın yeni liberal politikaları yaygın biçimde uygulamaya koymasıyla) başlayan ve günümüze uzanan dönemde, kısa süreli iki artış dışında düşüş eğiliminin sürdüğü ve 2005 yılında asgari ücretin satın alma gücünün, 1955 yılının gerisinde kaldığı görülmektedir.

Günümüze gelişen sosyal koşullarında özellikle ABD'de geliştirilen farklı bir ücret kavramı, yaşam ücreti olmaktadır. Yaşam ücreti, işçilere yasal asgari ücretin üzerinde bir ücretin ödenmesi olarak algılanmaktadır. Uygulamada yerel yönetimlerden ihale yoluyla iş alan işletmelerin bir kısım işçilerinin ekonomik subvansiyonlar ile desteklenmesi yaşam ücretinin uygulamasını göstermektedir. Bunun temelinde yerel yönetimlerin sosyal nedenlerle işçilere yoksulluk düzeyinde ücret ödemekten kaçınmaları yatmaktadır. ABD'de dört kişilik bir ailenin yoksulluk sınırı olan ücret düzeyinde ücret ödeyen toplam iş sayısı 1980'lerde % 23.7 iken, 2000'lerde bu oran %26.8'e yükselmiştir. İşte yaşam ücreti uygulaması bu koşulları iyileştirmek için devreye sokulmakta ve düzeyi genelde yoksulluk sınırı olarak hesaplanan gelirin %100'ü ile %130'u arasında fazla olan bir ücret düzeyi olmaktadır⁴⁹⁵.

TABLO 38: ABD'DE ÇEŞİTLİ BÖLGELERDE YAŞAM ÜCRETİ ÖRNEKLERİ

Bölge	Dönem	Yaşam Ücreti ve Sosyal Katkılar	Kapsamı
Adiland/Oregon	2001	Ücret ve sosyal katkı payları toplam saat başına 10.75 \$	5.000 \$ üzeri ihale alan müteahit ve taşeron işçileri
		Saat başına 7.49 \$, yıllık olarak yoksulluk sınırının üzerinde olacak şekilde düzenlenmekte	Yıllık blançosunda 100.000 \$ kar sağlayan 25 ve daha fazla işçisi olan şirketler, taşeronlar (kar amaçlı olmayan şirketlerde 100'den fazla işçi çalıştıranlar)
Boston	1997		
Denver	2000	Dört kişilik bir ailenin yoksulluk sınırının %100 üzerinde saptanmakta	2000 \$'ın üzerinde ihale alan tüm şirketlerde
Madison/Wisconsin	2001	Yoksulluk sınırının %110 üzerinde Saptanmakta	5000\$'ın üzerinde ihale alan tüm şirketlerde
San Francisco	2000	%25 artış, ayrıca sağlık giderleri Yılda 10.000 \$, takip eden yıllarda	Yerel yönetim hizmet alanı çalışanları ihaleleri, San Francisco hava alanı ihaleleri

Kaynak: Living Wage, Economic Policy Institute;
http://www.epinet.org/issueguides/livingwage/LivingWage_IssueGuide.pdf (15.09.2006)

Görüldüğü gibi ABD'de yaşam ücreti ve bunun ödeme koşulları yöresel koşullara göre büyük değişiklik göstermektedir. Yaşam ücreti ile tam gün ve iş gücüne olan işlerde çalışanların yoksulluk içersinde yaşamlarını önleme, kendi kendilerine yetecek gelir sağlamaları, devlet yardımına muhtaç olmamaları, işçilerin kendileri ve aileleri için tatminkar bir yaşama sahip olabilmeleri amaçlanmaktadır. Yaşam ücretinde asgari ücret gibi yasal bir zorunluluk bulunmamakta bunu kurumlar ücret politikaları kapsamında kendileri saptamaktadırlar. Örneğin Texas'ta bir üniversitede üç kişilik bir aile için saptanan yaşam ücreti saatte 9.76 dolardır⁴⁹⁶. Yani ABD'de yaşam ücreti ülke çapında yasal olarak düzenlenmiş bir uygulama olmayıp daha çok yerel yönetimler ve üniversite vb. bazı kuruluşlarda bölgesel sosyo-ekonomik koşullara göre oluşan bir karakterde olup, henüz geniş bir uygulama alanı yoktur.

⁴⁹⁵ Living Wage, Economic Policy Institute;
http://www.epinet.org/issueguides/livingwage/LivingWage_IssueGuide.pdf (15.09.2006)

⁴⁹⁶ Texas A&M University Senate; Living Wage Initiative ,Information Packet, Living Wage Resolution, Kingsville, April 27 2005 , s.3,27.

Öte yandan emek gelirlerinin üretimden aldığı pay hakkında fikir sahibi olmak için ücret konusunu ekonomik büyüme ile ilişkilendirmek mümkündür. Ücretleri verimlilikteki gelişmelerle ilişkilendiren veriler ise aşağıdadır.

TABLO 39: ABD'DE VERİMLİLİK VE ORTALAMA ÜCRETLERDEKİ GELİŞİM

	Verimlilik Endeksi (1992=100)	Ortalama Saat Ücret Endeksi
1973	75	100
1975	76	99.8
1980	80.3	102.8
1985	87.7	103.7
1990	94.4	103.7
1995	102.1	101.9
2000	115.3	107.4
2003	129.1	112.9

Kaynak: http://www.epinet.org/datazone/05/prody_comp.pdf, (15.11.2005)

Tablo incelendiğinde ABD'de 30 yıllık sürede işçilerin verimlilikleriyle katma değeri sürekli arttırdığı görülmektedir. Buna rağmen endeks tablosunda verimlilikte otuz yılda 1.73 katı bir artışa karşın, ücretlerin aynı dönemde 1.13 katı artış kaydetmesi, verimlilik artışının ücretlere fazla yansımadığını ortaya koymaktadır. Ücretler konusunun diğer yönü yeni üretim ilişkileri, işgücü piyasasındaki değişime ve işgücü niteliğindeki değişime bağlı olarak ücret farklılaşmasının artmış olmasıdır. Öte yandan teknolojik gelişim ABD'de önemli ücret farklılaşmasını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda az sayıda nitelikli işçinin ücret gelirinde artış görülürken düşük ve hatta orta nitelikli işçi ücretleri düşüş kaydetmektedir.

**TABLO 40: ABD ÜCRET ARALIĞINA GÖRE ORTALAMA ÜCRETİN DEĞİŞİM ORANLARI
(1979-1999)**

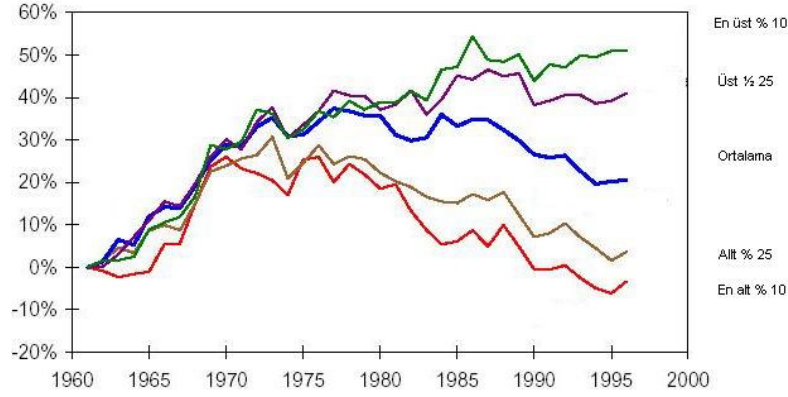
DÜŞÜK İŞÇİ	NİTELİKLİ	ORTA İŞÇİ	NİTELİKLİ	YÜKSEK İŞÇİ	NİTELİKLİ
	-% 7.3		-%1.3		%9.4

Kaynak: Bernstein, Jared-Hartman Heidi; "Defining and Characterizing the Low-Wage Labor Market", U.S. Department of Health and Human Services Office of the Secretary Assistant Secretary for Planning and Evaluation Pub., Washington, D.C.,2000, s.42.

Tablo 40'da görüldüğü gibi düşük nitelikli, hatta orta nitelikli işçi ücretlerinde azalma söz konusu iken, daha az sayıdaki yüksek nitelikli işçi ücretleri artış kaydetmiştir. Ekonomide büyümeden kaynaklanan artışlar düşük ve orta nitelikli işçi ücretlerine yansımamakta, bilakis bu ücretler azalmaktadır. Bu koşullarda 1960 ve sonrasında tam yıl ve tam iş günü çalışılan

değişik ücret geliri dilimlerinde meydana gelen farklılaşma grafik olarak aşağıda gösterilmektedir.

GRAFİK 6: ABD'DE ÜCRET FARKLILAŞMASI

Kaynak: Tabulations of Annual March Current Population Survey Data

<http://www.ksg.harvard.edu/inequality/images/WageSlide.PDF> (20.03.2004)

Grafikteki veriler ABD'de 1960'lar ile 1970'lerin başında büyüyen ekonomiyle birlikte ücretlerin bütün ücret dilimlerinde daha eşitlikçi biçimde arttığını işaret etmektedir. Fordist üretim ilişkilerinin ve daha etkin toplu pazarlık düzeninin hakim olduğu, nitelikli ve nitelsiz işgücü farklılaşmasının fazla belirgin olmadığı 1960 ile 1970 arası dönemde ücret düzeyinin topyekün yükseldiği ve 1970'de dönem başına göre %30'lar civarında bir artışın gerçekleştiği izlenmektedir. Ancak 1970'lerin başından itibaren ücret katmanlaşması kendini artan oranda ortaya koymaktadır. Bu bağlamda en alt %10 ve %25'lik niteliği ve ücreti düşük dilimdekilerin ücret artışlarında negatif gelişme, 2000'li yıllara kadar devam etmektedir. 1980'lerden itibaren üstteki %25'lik (nitelikli) ücret dilimdeki işçilerin ücretlerinin fazla, en üstteki %10'luk dilimdekilerin daha fazla ücret artışı elde ettikleri ve farklı nitelikteki işgücü arasında gelir farkının açıldığı görülmektedir. Büyüyen fark nedeniyle 1979'da en üst %10'luk ücret diliminin kalan %90'a göre ücreti 3.7 kat iken bu oran 2004'de 4.7 katına çıkmıştır⁴⁹⁷. Ücret farklılaşmasının en önemli kriteri olan eğitim durumuna göre ücretlerdeki gelişme durumu ise aşağıda sunulmuştur.

TABLO 41: FARKLI EĞİTİM DURUMUNA GÖRE SAAT BAŞINA GERÇEK ÜCRETLER*

Liseden az	Lise	Üniversite Terk	Üniversite	Daha Yüksek
------------	------	-----------------	------------	-------------

⁴⁹⁷ Francis, David R; "Wages Up for the Well-Off, but Not for Others", **Christian Science Monitor**, Boston, Feb 11, 2004, s.1.

1973	11.83	13.56	14.60	19.77	23.90
1980	11.71	13.11	14.20	18.70	22.74
1985	10.83	12.85	14.22	19.73	24.76
1990	10.17	12.48	14.25	20.12	25.82
1995	9.39	12.42	13.89	20.61	27.19
2000	9.76	13.13	14.93	22.93	29.00
2003	10.12	13.57	15.23	23.44	29.58

Kaynak: Economic Policy Institute, http://www.epinet.org/datazone/05/wagebyed_m.pdf, (15.11.2005)

Tablo 41’de 1970’lerin başında eğitim durumuna göre ücret farklılığının daha az olduğu, 1980 yılına kadar ücretlerde düşüş olmakla birlikte bunun bütün gruplara yansıdığı izlenmektedir. Ancak 1985’den başlayarak düşük eğitimlilerin ücretleri sürekli düşerken, üniversite ve üniversite üstü eğitimi olanlarda ücret artışı izlenmektedir. Lise eğitimliler 2003 yılına gelindiğinde 1973’deki düzeyini ulaşamamıştır. Veriler farklı nitelikteki işgücü arasındaki ücret farklılaşmasını doğrulamaktadır. Bu gelişmelerin, toplu pazarlık düzeninin zayıflayarak yerini insan kaynakları yaklaşımına bırakması ve teknolojinin üretimde esnek istihdam usullerini yaygınlaştırması sonucu meydana geldiği ifade edilebilir. Tablo 41 aynı zamanda ABD işgücü piyasasında niteliği düşük işgücünün gerçek gelirindeki gerilemenin sürekliliğini de göstermektedir. Üretimde (2003 sabit değerleriyle) ortalama saat ücretleri 1973’de 13.89 dolar düzeyinden 1996’da 11.82 dolara, 2003’de 10.12 dolara gerilemiş, işçiler geçmişte aynı işi yapanlardan daha az kazanır olmuşlardır. Değişik ücret katmanlarını kapsayan bir açıdan bakıldığında ücretlerde artış çok yavaş seyretmekte olup, henüz 1970’lerdeki düzeyinin altındadır⁴⁹⁸. Öte yandan ABD’de erkek ve kadın ücretlerindeki gelişmeler karşılaştırıldığında aşağıdaki tablo ile karşılaşılmaktadır.

TABLO 42: ERKEK VE KADIN ÜCRETLERİNDEKİ GELİŞİM

	Saat Başına Ortalama Ücret \$		Ortalama Ücret Endeksi	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
1973	17.71	11.18	100	100
1975	17.89	11.20	99.8	98.6
1980	18.79	11.92	101	100.2
1985	18.32	12.29	103.4	103.9
1990	17.43	12.98	98.4	116.1
1995	17.07	13.10	96.4	117.2
2000	17.86	13.92	100.8	124.6
2003	18.20	14.73	102.7	131.8

Kaynak: Mishel, Lawrence – Bernstein, Jared – Allegretto, Sylvia; The State of Working America 2004-05 Cornell University Press, New York, 2005, s.25.

⁴⁹⁸ Mishel, Lawrence-Bernstein, Jared-Allegretto, Sylvia The State of Working America 2004-05 Cornell University Press, New York, 2005, s.25.

ABD’de kadın ücretlerinin daha düşük olması nedeniyle, kadın istihdamı artmaktadır. Tablodaki verilere göre 1973’den beri erkek ücretlerinde ciddi bir artış gerçekleşmemişken, kadın ücretlerinde göreceli bir artış söz konusudur. Hatta kadın ücretlerinde en üst ücret diliminde ortalama %20’lik bir ücret artışı gerçekleşmiştir. Buna rağmen aynı işe ödenen erkek ve kadın ücretleri arasında eşitsizlik olup, ortalama kadın ücreti, ortalama erkek ücretinin %80’i kadardır⁴⁹⁹.

Diğer taraftan ABD’de ırk yapısının ücretler üzerinde azımsanamayacak etkisi olmaktadır. Bu yönüyle ABD, AB ülkelerine göre daha belirgin durumdadır. Bu olgunun gerisinde ülkeye gelen göçler vardır. ABD’ye son kırk yılda artan sayıdaki az gelirli değişik grupların göçü, düşük nitelikli işgücüne katılımı büyük ölçüde arttırmaktadır. 1960 sonrası ele alındığında özellikle 1990’ların ortasından itibaren her göç dalgası kendisinden öncekilerden daha az gelir elde edebilmektedir⁵⁰⁰. Böylece düşük nitelikli ucuz işgücü yapısı etnik değişime uğramaktadır.

TABLO 43: ABD’DE DÜŞÜK NİTELİKLİ İŞGÜCÜNÜN KOMPOZİSYONU (1980-2000)

	Beyazlar(%)	Siyahlar (%)	Latin Kökenli(%)*	Asyalı(%)
1980	73.2	15.1	10.2	1.5
2000	58.2	13.5	24.6	3.4

Kaynak: Borjes, Georges J.; "Wage Trends among Disadvantaged Minorities", **National Poverty Center, Working Paper Series 5-12**, Harvard University, August 2005, s.32.

* Meksika, Küba, Porto Riko, Güney Amerika ülkeleri kökenli işgücü

Tablo 43’e göre ABD’de düşük nitelikli işgücünde esas olarak beyazların, az miktarda da siyahların oranı azalırken, Latin kökenli ve Asyalılar hızla artmaktadır. 1960 sonrası siyah göçü çok düşüktür, ancak Meksika ve Güney Amerika ile Asya ülkelerinden göç artarak ucuz, düşük nitelikli işgücüne katılımı beslemektedir. ABD’de düşük ücretli grupta beyazlar azalırken, yerini diğer ırklar almaktadır.

TABLO 44: ABD’DE DÜŞÜK ÜCRETLE* ÇALIŞANLARIN IRKLARA GÖRE ORANLARI(%)

Yıllar	Beyazlar		Siyahlar		Latin Kökenli		Asyalılar	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
1980	72.2	81.9	15.1	10.6	10.2	5.6	1.5	1.2
2000	55.4	67.5	13.5	12.4	24.6	14.5	3.4	2.9

⁴⁹⁹ http://www.epinet.org/datazone/05/wagebyed_w.pdf (16.11.2005)

⁵⁰⁰ Borjes, Georges J.; "Wage Trends among Disadvantaged Minorities", **National Poverty Center, Working Paper Series 5-12**, Harvard University, Boston, August 2005, s.9-11

Kaynak: Borjes, 2005, s.34 * farklı grupların en alt %20'lik ücret dilimindeki oranı

Tabloda düşük ücretle çalışanların oranının Latin kökenliler ve Asyalılar arasında arttığı, siyahlarda fazla değişiklik olmadığı, beyazlarda ise önemli miktarda azaldığı izlenmektedir. Özellikle düşük ücretle çalışan kadınların erkeklerden daha fazla arttığı anlaşılmaktadır. Ücret konusunda ırklar arasında ayırım devam etmekte olup, siyahların ve Latin kökenlilerin ücreti beyazlara göre ortalama %30 geridedir⁵⁰¹.

TABLO 45: ABD'DE EMEK GELİRİNİN MAKRO EKONOMİK GELİŞİMİ
(Endeks 1992 yılı 100 alınarak düzenlenmiştir)

YILLAR	EMEK GELİR ENDEKSİ
1950	104
1960	105
1970	104
1980	102
1990	100
2000	100
2005	95

Kaynak: Gomme, Paul-Rupert, Peter; Measuring Labor's Share of Income, Federal Reserve Bank Of Cleveland, www.clevelandfed.org/Research/PolicyDis/No7Nov04.pdf (12.09.2006)

Tablodaki verilere bakıldığında ABD'de artan ekonomik büyümeden emeğin yararlanmadığı ve gün geçtikçe üretimden aldığı payın azaldığı görülmektedir. Verimlilikteki artış sermayeye gitmekte, işgücü bundan yararlanamamakta, ekonomi büyümekte ancak gelir dağılımı ücretliler aleyhine gelişmektedir⁵⁰².

2. Avrupa Birliği

Avrupa Birliği (AB)'nin son genişleme öncesi 12 üyesi ile Norveç'i kapsayan emeğe ait yıllık ortalama kazançları, fiyatları ve emek verimliliğini kapsayan ücret araştırmaları ilgili hükümetlerin katkısıyla yapılmıştır. Ücretlerin milli gelir artışından aldığı payı ön planda tutan bu araştırmalar ücretlerin gelişimi hakkında fikir vermektedir. Bu açıdan yaklaşıldığında Fransa'da 1980'ler sonrası ücretlerle ilgili önemli kısıtlamalar izlenmektedir. Sosyalist Hükümet sonrası 1982'de başlayan ücret ve fiyatları dondurma politikası sonucu ücret artışları azalmış ve özel sektördeki yüksek ücret düzeyinde büyük bir durgunluk yaşanmıştır. Ücretleri sınırlama politikasının devamında özelleştirme ve tepedekilere zirve tarzındaki açık farklı ücret uygulamaları görülmüştür. 1980'lerde toplu pazarlık düzenine karşı sistemli bir dağıtma politikası izlenmiştir. Bunun etkisi ile 1990'dan itibaren ücret farklılaşması artış

⁵⁰¹ Armas, Genaro C.; "White Men Still Outearn Other Groups" **Toledo Blade**, Marh 21, 2003, s.1.

⁵⁰² Gomme, Paul-Rupert Peter; Measuring Labor's Share of Income, Federal Reserve Bank Of Cleveland, www.clevelandfed.org/Research/PolicyDis/No7Nov04.pdf (12.09.2006)

eğilimini yükseltmiştir. Ortalama ücret 1980'lerden itibaren ancak %16.1 artabilmiştir. Bunun nedeni düşük ücretli iş sayısının ikiye katlanmış olmasıdır⁵⁰³.

TABLO 46: FRANSA'DA ÜCRETLERİN GELİŞİMİ

YILLAR	GERÇEK ÜCRET ARTIŞI(%)	MİLLİ GELİRDE VERİMLİLİK ARTIŞI(%)	YILLIK EKONOMİK BÜYÜME(%)
1961-1970	4.9	4.9	
1971-1980	3.6	2.9	
1981-1990	1.1	2.1	2.1*
1991	1.4	1.0	
1992	2.2	2.3	1.5
1993	0.7	0.8	0.9
1994	0.2	2.4	1.9
1995	0.9	1.2	1.8
1996	1.2	1.3	1.1
1997	0.8	1.9	1.9
1998	1.6	2.1	3.6
1999	1.3	1.3	3.2
2000	0.8	1.5	3.5

Kaynak : 1) <http://www.eurofound.eu.int/print/2000/07/study/tn0007402s.html>
(26.11.2005)

2) DPT, Uluslararası Ekonomik Göstergeler, Ankara, 2003, s.12 * 1985-1994 Ortalaması

Tablo 46'da Fransa'da ücret gelirlerinin 1960'lı yıllarda verimlilik artışı kadar arttığını hatta 1980'li yıllara kadar verimlilik artışının az önünde gittiği görülmektedir. Ancak sonraki dönemde ücretin milli gelirden aldığı payın sürekli gerilediği, ücretlerin 1981-1990 yılları arasında verimlilikten aldığı payın azaldığı izlenmektedir. 1990'lı yıllar içerisinde 1991 dışında ücretlerin verimlilik artışını bazı yıllar az, bazı yıllar önemli oranda geriden izlediği görülmektedir. Ücretler ekonomik büyüme ile ilişkilendirildiğinde benzer bir durumla karşılaşmaktadır. Ancak 1990'ların sonuna yaklaşıldığında ekonomik büyüme ile ücret artışları arasındaki fark açılmaktadır. Bu veriler ışığında küreselleşme olgusunun artan etkileri doğrultusunda Fransa'da ücretler, ne ekonomik büyüme ne de verimlilik artışı ile tam uyumlu pay almaktadır.

AB'nin diğer büyük ekonomisi Almanya'da 1990'lı yıllardaki ücret artışları (1992 dışında) verimlilikteki artışının gerisinde kalmıştır. Almanya'da ekonomik büyümedeki yavaşlamasının da etkisiyle ücret artışlarının düşük olduğu, hatta eksi artışların bile gerçekleştiği görülmektedir. Ekonomik büyüme dikkate alındığında 1993 ile 2002 dışında ücret artışları değişen oranlarda ekonomik büyümenin gerisindedir.

TABLO 47: ALMANYA'DA ÜCRETLERİN GELİŞİMİ

YILLAR	YILLIK GERÇEK ÜCRET ARTIŞI(%)	MİLLİ GELİRDE VERİMLİLİK ARTIŞI(%)	YILLIK EKONOMİK BÜYÜME(%)
1992	5.5	2.7	2.7
1993	0.1	1.9	2.2
1994	-0.5	2.9	2.3

⁵⁰³ <http://www.euro.eu.int/2000/07/word/fr0005163s.doc> (15.05.2005).

1995	1.8	2.7	1.7
1996	0.5	2.5	0.8
1997	-1.1	2.4	1.4
1998	0.5	1.4	2.0
1999	1.4	1.5	2.0
2000	0.3	2.5	2.9
2001	-1	1.7	0.8
2002	0.5	1.5	0.2
2003	1	0.8	0.1
2004	0.25	1.2	1

Kaynak : 1) <http://www.eiro.eu.int/2000/07/word/de00052625.doc> , (15.05.2005).

2) Gasnier, Oliver; Cross Asset Research, Global Economic Outlook, London, Ocak 2005, s.3,32

3) <http://www.oecd.org/dataoecd/30/14/29861140.xls> (26.11.2005).

4) <http://www.eu2002.dk/EU2002/eu/default.asp?MenuElementID=5164> (15.05.2005).

5) ILO; Key Indicators of Labour Market (KILM) 18, Labour Productivity and Labour Costs, Total Economy, Third Edition , Geneva, 2003, s.10.

Almanya'da ücretler açısından önümüzdeki dönemler için de çok iyi bir gelecek beklenmemektedir. Bu ülkede toplu pazarlık düzeni, 1990'larda işgücü piyasasından uzaklaştırılması istikametindeki girişimlere rağmen, etkin konumunu hala sürdürmektedir. Ancak 2010'a yaklaştıkça işçiler, toplu iş sözleşmelerinde daha düşük ücretlerle çalışma durumu kabullenme durumunda kalacaklardır. Temizlik, turizm, büyük satış alanlarında şimdiden ücretler 944 ile 1380 Euro arasında dalgalanmaya başlamıştır. Bu düşük ücret gelişmeleri üzerine, gıda sektöründe sendikaların asgari ücret istekleri 1500 Euro olarak belirlenmektedir⁵⁰⁴. Bu gelişmelerde Almanya AB Para Birliğinin kurucusu konumunda olduğundan, ücretleri sınırlama politikası komşu ülkelerdeki toplu pazarlık işleyişi üzerinde baskı yaratarak ücretleri aşağı çeken bir rekabet anlayışını yeğlemiştir denilebilir⁵⁰⁵.

AB'nin bir diğer büyük ekonomisi İngiltere'de ücretler 1960'lı yıllardan 1980'li yıllara kadar verimlilik artışı ile orantılı gelişme göstermiş, ekonomik büyüme genelde ücretlere yansımıştır. Ancak yeni-liberal politikaların egemen olduğu, özelleşmenin ivme kazandığı 1980'lerden itibaren durumda değişiklik olmuş, iki yıl hariç (1997,1999) ücret artışları verimlilikteki ve ekonomik büyümedeki gelişmenin gerisinde kalmıştır. Dolayısıyla bu ülkede ücretlerin, verimlilik artışı ve ekonomik büyümeden elde etmesi gereken oranda yararlanamadığı ifade edilebilir.

TABLO 48: İNGİLTERE'DE ÜCRETLERİN GELİŞİMİ

YILLAR	GERÇEK ÜCRET ARTIŞI(%)	MİLLİ GELİRDE VERİMLİLİK ARTIŞI(%)	YILLIK EKONOMİK BÜYÜME(%)
1961-1970	2.7	2.6	
1971-1980	1.7	1.6	1.9*
1981-1990	2.2	2.2	3.3**
1991	1.6	2.1	
1992	1.5	2.2	0.1
1993	1.4	3.8	2.3

⁵⁰⁴ Dufour, Jean Guy; "E.U. Enlargement: How Can Our Hopes Overcome Our Fears?" http://www.euromarches.org/english/04/0319_5h.htm , (15.05.2005).

⁵⁰⁵ <http://www.eiro.eu.int/2000/07/word/de00052625.doc> , (15.01.2005).

1994	1.8	2.6	4.7
1995	0.1	1.2	2.9
1996	0.2	1.3	2.6
1997	1.7	1.7	3.4
1998	1.1	2.3	2.9
1999	2.6	0.9	2.4
2000	2.2	2.0	3.1

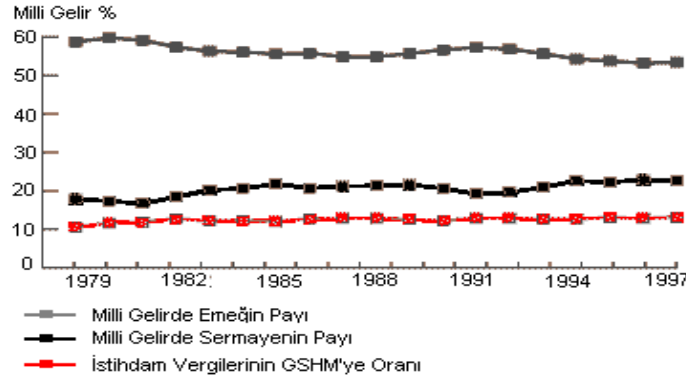
Kaynak:1) <http://www.eiro.eufound.eu.int/print/2000/07/study/tn0007402s.html>
(26.11.2005)

2) European Commission, Competitiveness Council, Economic Growth and Standart of Living, European Competitiveness Report, (Chapter 2), Brussel, 2001, s.21

3)DPT;Uluslararası Ekonomik Göstergeler,Ankara,2003, s.12 *1975-85,**1985-1990 ortalaması

Tabloda izlendiği gibi İngiltere’de gerçek ücretlerdeki oransal artış büyük ölçüde verimlilik artışı ve ekonomik büyümenin gerisindedir. Ücret gelirindeki azalma doğal olarak bölüşümde emeğin ve sermayenin paylarını değiştirmiştir.

GRAFİK 7: İNGİLTERE’DE MİLLİ GELİRDE ÜCRET VE KAR PAYLARI

Kaynak: Atkinson, Anthony Barnes “The Distribution of Income in the UK and OECD Counties in the 20th Century”, **Oxford Review of Economic Policy**, Vol. 15, No. 4, London, 1999 s.56-75.

İngiltere’de ücretlerle ilgili gelişmeler sonrasında emek geliri azalmış, sermaye gelirleri artmıştır. Grafikte İngiltere’de 1979-1998 döneminin başında GSMH’nin %60’ına tekabül eden ücretlerin, dönem sonunda %5.4 azalarak %58.8den %53.4’e düştüğü, kar payının %4.7’lik artışla %17.9’dan %22.6’ya yükselmiş olduğu, istihdam vergilerinin ise %2.5 oranında arttığı ve emeğin milli gelirden aldığı payın azaldığı izlenmektedir.

Diğer bir AB üyesi İtalya’da ücretlerdeki gelişmeler istikrarlı ve olumlu bir seyir izlemekte, özellikle 1990’lı yıllarda ücret artış oranlarında iniş çıkışlar görülmektedir.

TABLO 49: İTALYA’DA ÜCRETLERİN GELİŞİMİ

YILLAR	YILLIK GERÇEK ÜCRET ARTIŞI (%)	YILLIK VERİMLİLİK ARTIŞI (%)	YILLIK EKONOMİK BÜYÜME(%)
1988	3.2	1.9	
1989	0.7	2.4	3.0*
1990	3.8	0.3	
1991	2.4	0	

1992	0	2.1	0.8
1993	-1.3	2.5	-0.9
1994	-0.8	4.7	2.4
1995	-1.3	2.5	2.9
1996	1.2	0.6	1.1
1997	1.3	2.2	2.0
1998	1.6	1.4	1.8
1999	-4.2	0.6	1.7
2000	0.5	1.4	3.1

Kaynak: 1) <http://www.eiro.eurofound.eu.int/1998/06/feature/it9806326f.html> (15.06.2005)

2) <http://www.oecd.org/dataoecd/30/14/29861140.xls>, (26.11.2005).

3) European Commission, Competitiveness Council, "Economic Growth and Standart Of Living", **European Competitiveness Report**, (Chapter 2), Brussel, 2001, s. 21.

4) DPT; Uluslararası Ekonomik Göstergeler, Ankara,2003, s.12. * 1985-1990 ortalaması

Tabloda izlendiği gibi İtalya'da yıllık ücret artış oranları 1980'lerin sonundan itibaren zaman zaman eksiye geçen düşük bir artış trendi takip etmektedir. İtalya'da 1979 ile 1997 arasında ekonomide verimlilik oranı ortalama %2 olarak gerçekleşmiştir. Ücret artışları bazen verimliliğin üzerinde gerçekleşmesine karşın, genelde verimlilik artışının gerisinde kalmıştır. Ekonomik büyüme ile ücretler karşılaştırıldığında bazı yıllar gerçekleşen ekonomik büyümeye karşın ücret artışlarının gerilemesi, genelde ücret gelirlerinin azaldığını ve gelir dağılımının olumsuz etkilendiğini işaret etmektedir⁵⁰⁶. Bu ülkedeki negatif ücret artışları sık tekrarlanmaktadır.

AB örnekleri içerisinde Danimarka ele alındığında bu ülkede ücretlerin uzun dönemlerde verimlilik ve ekonomik büyümeye yakın oranda gelişme gösterdiği ifade edilebilir. Danimarka'da 1987 yılından beri iktidardaki hükümetler rekabet esaslı ücret politikası izlemektedirler. 1990'ların ikinci yarısından sonra Danimarka şirketlerinin rekabet ettiği ülkelerdeki ücret düşüklüğü nedeniyle, ülkede ücret düzeyini koruma zorlaşmıştır. Ancak ücretlerin son on yılda göreceli olarak verimlilikteki artışa yakın seyrettiği izlenmektedir⁵⁰⁷.

TABLO 50: DANİMARKA'DA ÜCRETLERİN GELİŞİMİ

YILLAR	GERÇEK ÜCRET ARTIŞI(%)	MİLLİ GELİRDE VERİMLİLİK ARTIŞI(%)	EKONOMİK BÜYÜME(%)
1961-1970	3.9	3.4	
1971-1980	1.6	1.6	2.1
1981-1990	0.5	2.0	1.3
1991-2000	1.7	2.2	2.3

Kaynak:1) <http://www.eiro.eurofound.eu.int/print/2000/07/study/tn0007402s.html> (26.11.2005)

⁵⁰⁶ Cameron, Gavin – Wallace, Chris; "Economic Performance in Bretton Woods Era and After", Department of Economics Discussion Paper Series, Number 130, London, November 2002, s.4.

⁵⁰⁷ <http://www.eiro.eu.int/2000/07/word/dk0005178s.doc> (15.06.2005).

2) European Commission, Competitiveness Council, "Economic Growth and Standart Of Living", Economic Growth and Standart Of Living, European Competitiveness Report, (Chapter 2), Brussel, 2001, s. 21.

Tablodan Danimarka'da gerek üretimdeki verimlilik artışı, gerekse ekonomik büyümede ile ücret gelirleri arasındaki ilişkinin diğer ülke örneklerine göre daha sağlıklı olduğunu ifade edilebilir. Bu durum anılan ülkedeki sosyal devlet yapısının etkinliğini koruduğu şeklinde yorumlanabilir.

Farklı bir AB örneği İrlanda'da 1980'ler sonrası ekonomik büyümenin iyi bir performans sergilediği görülmektedir. Bu paralelde verimlilik artışı iyi bir gelişme izlemiştir. Ancak bu ülkede de ücret artışları ne verimlilikteki artış, ne de ekonomik büyüme oranıyla tam uyumlu bir gelişme gösterememiştir.

TABLO 51: İRLANDA'DA ÜCRETLERİN GELİŞİMİ

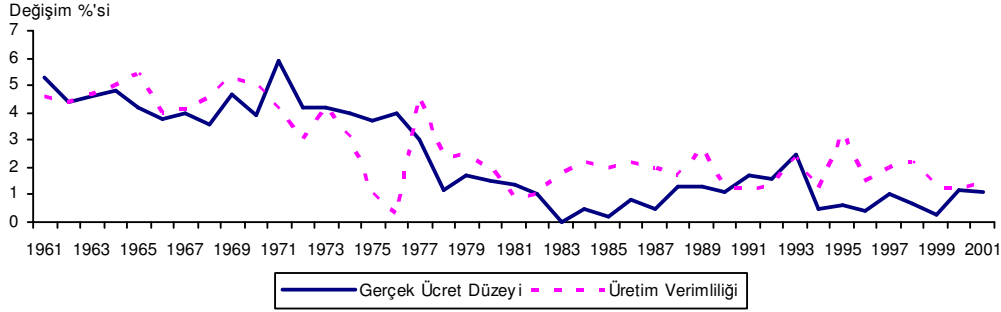
YILLAR	GERÇEK ÜCRET ARTIŞI(%)	MİLLİ GELİRDE VERİMLİLİK ARTIŞI(%)	EKONOMİK BÜYÜME(%)
1961-1970	4.1	4.2	
1971-1980	4.2	3.7	3.5*
1981-1990	2.1	3.8	4.6**
1991-2000	1.4	3.2	6.9

Kaynak:1) <http://www.eiro.eufound.eu.int/print/2000/07/study/tn0007402s.html> (26.11.2005).

2)) European Commission, Competitiveness Council, "Economic Growth and Standart Of Living", **European Competitiveness Report**, (Chapter2), Brussel, 2001, s. 21. * 1975-1985, ** 1985-1990 ortalaması

AB'nin büyük ekonomileri ile ekonomi politikaları açısından farklı konumdaki ülke örnekleri sonrasında AB genelinde ekonomik büyüme açısından farklılıkların bulunduğu, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya gibi büyük ekonomilerde ekonomik büyüme açısından iniş çıkışlar olduğu, düşük ekonomik büyümeye bağlı olarak zaman zaman dönemsel durgunlukların meydana geldiği bunların ücretlere de yansıdığı ifade edilebilir. Ancak ekonomik büyüme açısından İrlanda gibi iyi performans sergileyen ülkeler de bulunmaktadır. İrlanda'da ekonomik büyümeyi etkin kılmada temel katkının verimlilik artışı olmasına karşın bu ülke de dahil hiçbir AB üyesi ülke örneğinde ücretlerin üretimdeki verimlilik artışından tam yararlanmadığı izlenmektedir. AB genelinde ücret verimlilik ilişkisi aşağıdadır.

GRAFİK 8: AB GENELİNDE ÜCRET VE VERİMLİLİK İLİŞKİSİ

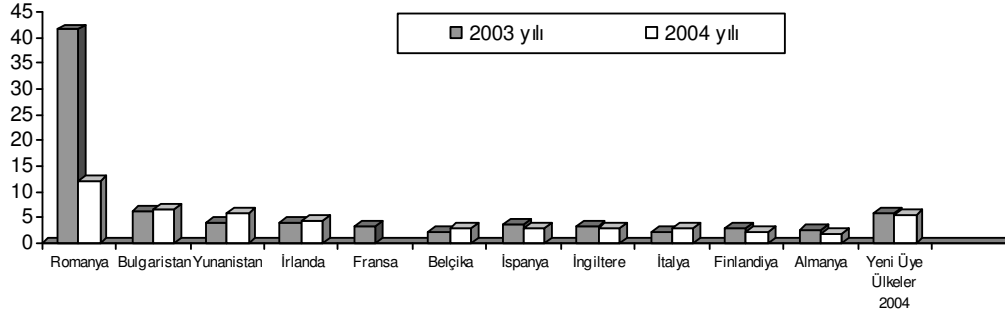

Kaynak: 1) <http://www.eurofound.eu.int/print/2000/07/study/tn0007402s.html> , (26.11.2005).

2) European Commission, Competitiveness Council, "Economic Growth and Standart Of Living", **European Competitiveness Report** ,(Chapter2), Brussel, 2001, s. 21.

Grafikte AB genelinde 1980'lerin başına kadar verimlilik ve ücretlerdeki gelişmelerin paralellik gösterdiği izlenmektedir. Ancak bu tarihten sonra ücretlerdeki artış, verimlilik artışının gerisinde kalmıştır. 1993 yılında her iki eğilimde kısa süreli bir eşitleme görülmekle birlikte, 1990'larda ücretlerin verimlilik artışı oranında gelişme gösteremediği izlenmektedir. Ekonomik büyüme ile ücretlerdeki gelişim ilişkilendirildiğinde de aynı durum söz konusu olup, (1993 yılındaki istisna dışında) ücret artışları ekonomik büyümenin de gerisinde kalmıştır⁵⁰⁸. Bu verilerden AB'de son dönemde gerçek ücret artışlarının önce yavaşladığı daha sonra gerilediği, ekonomik büyüme ile verimlilik artışıyla orantılı gelişme gösteremediği ifade edilebilir. AB'nin genişlemesi sonrasındaki gelişmeler ise aşağıdadır.

GRAFİK 9: AB ÜLKELERİNDE NOMİNAL ÜCRET ARTIŞ ORANLARI (2003-2004)

Kaynak : <http://www.eurofound.eu.int/2005/03/update/tn0503103u.html> , (15.06.2005),

AB'nde (25 üyeli yapıya geçmesi sonrasında) güncel gelişmelere bakıldığında tüm üye ülkelere uygulanan kolektif mutabakat sağlanmış nominal ücret artışlarında az da olsa bir düşüş yaşadığı izlenmektedir. 2003 yılı itibariyle nominal ücret artış ortalaması %4.2 iken bu oran 2004'de %4 olmuştur. Enflasyon dikkate alındığında gerçek ücret artışındaki düşüş daha fazla olup 2003'de %1.8 olan ücret artış oranı 2004'de %1'e gerilemiştir. AB'ne üye ülkeler, aday ülkelerle birlikte ele alındığında nominal ücret artış oranları 2003'deki % 5.6'lık

⁵⁰⁸ European Commission; "Economic Growth and Standart Of Living", **European Competitiveness Report**, (Chapter2), Brussel, 2001, s. 21.

değerinden 2004’de %4.4’değerine gerilemiştir⁵⁰⁹. Enflasyondan arındırıldığında 2001-2004 döneminde saatlik ücretlerde artış %0.02’dir. Bunun anlamı, AB genelinde son dönemlerde ücret artışları ancak enflasyonu karşılayabilmekte, gerçek bir gelir artışı olmamaktadır⁵¹⁰.

AB’nde asgari ücret uygulamasına bakıldığında üye ülkelerin dörtte üçünde asgari ücret (sektörel toplu iş sözleşmelerinin belirleyici rol oynadığı ve toplu iş sözleşmelerinin kapsamı dışındaki sektörlerin bundan büyük ölçüde etkilendiği bir işleyiş düzeni içersinde), ulusal düzeyde saptanmaktadır. Ulusal düzeyde asgari ücret uygulaması AB üyesi olmayan ABD, Kanada ve Japonya gibi gelişmiş ülkelerde de benzer biçimde olmaktadır. Son olarak 25 üye ülke sayısına ulaşan AB’nin 18 üyesinde ulusal düzeyde asgari ücret saptanması söz konusudur. Fransa, İspanya, Hollanda, Belçika, Lüksemburg, Portekiz ve Yunanistan’da işgücü piyasasında alt düzeydeki ücreti koruma amaçlı bu uygulamanın uzun bir geçmişi bulunmaktadır. İrlanda ve İngiltere ulusal asgari ücret sistemini ancak 1990’larda yürürlüğe koymuşlardır. Avusturya, Danimarka, Finlandiya, İtalya, İsveç’te toplu iş sözleşmeleri düşük ücretleri düzenlemede kullanılan esas yöntem olmaktadır⁵¹¹.

TABLO 52: SEÇİŞMİŞ AB ÜLKELERİNDE ASGARI ÜCRET DÜZEYİ (2003)

Ülke	Uygulamanın Başlangıcı	Kapsamı	Düzenleme Şekli	Aylık Miktar (Pound)	Ortalama Ücrete Oranı
Belçika	1975	21 yaş üzeri işçiler özel sektör işçileri	Toplu pazarlık (Aylık ücret)	1162	%49.2
Yunanistan	1991	19 yaş üzeri bütün işçiler	Toplu pazarlık (aylık)/ Hükümet (saatlik)	725	%51.3
İspanya	1980	Bütün işçiler	Hükümet (saatlik)	617	%31.8
Fransa	1970	16 yaş üzeri işçiler	Hükümet (saatlik)	1150	%60.8
Hollanda	1969	23 yaş üzeri işçiler	Hükümet (aylık)	1225	%46.7
Portekiz	1974	Bütün işçiler	Hükümet (aylık)	543	%38.2
İngiltere	1999	21 Yaş üzeri işçiler	İlgili kurumlarla koordinasyon sonrası hükümet tarafından (saatlik)	983	% 41.7

Kaynak: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions; Working Poor in the European Union” Dublin, 2004, s.73

AB’de asgari ücrette uygulama genelde 1970’lerde başlamıştır. İngiltere’de ise daha yenidir. Ülkeler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin Fransa’da asgari ücret ortalama ücretin %61’i iken, Portekiz’de %38.2 si kadardır. Öte yandan AB ülkelerinde küreselleşmenin getirdiği bir ücret farklılaşması söz konusudur. Seçilen dört ülke (Fransa, Almanya, Hollanda ve İngiltere) AB işgücü pazarlarının farklı özelliklerini yansıtmaktadır. Anılan ülkelerden İngiltere ve Hollanda’da istihdam, Fransa ve Almanya’ya göre daha yüksek durumdadır. İngiltere’de işgücü niteliğinden kaynaklanan gelir farklılıkları yüksektir.

⁵⁰⁹ <http://www.eiro.eurofound.eu.int/2005/03/update/tn0503103u.html> , (21.06.2005).

⁵¹⁰ Roach, Stephen; “The Big Squeeze”
<http://www.morganstanley.com/GEFdata/digests/20050404-mon.html> , (20.12.2005).

⁵¹¹ European Industrial Relations Observatory (EIRO); Minimum Wages in Europe,
www.eiro.eurofound.eu.int/2005/07/study/tn0507101s.html - 158k - (29.11.2005).

Hollanda ve Almanya’da ücret oluşumu toplu pazarlık düzeni ağırlıklı olduğundan, ücret farklılaşması daha düşüktür. Fransa’da ise asgari ücretin etkisi büyüktür. İngiltere’de ücret belirlemede bireyselleşme ve istihdamın kuralsızlaştırılması daha yaygındır. Ancak gençlere, otel ve ikram hizmetleri vb. sektörlerde düşük ücret ödenmesi, yöneticilerin ise yüksek ücret alması gibi hususlarda bu ülkeler arasında büyük benzerlik bulunmaktadır⁵¹². AB’den seçilen diğer örnek asgari ücrete ilişkin gelişmeleri ele almaktadır.

TABLO 53: SEÇİLMİŞ AB ÜLKELERİNDE GERÇEK ASGARİ ÜCRETTEKİ GELİŞMELER*

Ülke	1995	1998	2001	2002	2003	2004
Belçika	52	49	-	46	-	-
Fransa	47-48	49	47-48	46-47	46-48	-
İrlanda	-	-	51	49	51	-
Hollanda	48	46	45	45	-	-
İspanya	42	-	35	33	-	33
İngiltere	-	-	37	38	39	40

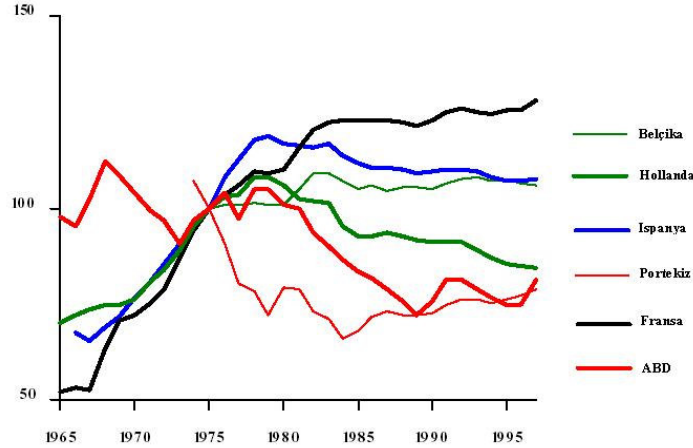
Kaynak: European Industrial Relations Observatory (EIRO); Minimum Wages in Europe, www.eiro.eurofound.eu.int/2005/07/study/tn0507101s.html - 158k - (29.11.2005) * Değerler ortalama ücretin yüzdesi olarak yansıtılmıştır.

Tabloda AB ülkelerinde asgari ücretin, ortalama ücretin yüzdesi olarak oranı ve bu oranın gösterdiği değişiklik izlenmektedir. Asgari ücretin ortalama ücrete göre miktarı ülkeler arasında farklılıklar göstermekte olup, en az olduğu ülke İspanya’dır. Ülke örneklerinde asgari ücretin ortalama ücretin yarısından az olduğu görülmektedir⁵¹³. Öte yandan satın alma gücü olarak asgari ücretin en fazla gerilediği ülke de İspanya olmaktadır. Fransa ve İrlanda’da asgari ücretlerde fazla değişiklik göze çarpmazken diğerlerinde biraz düşme söz konusudur. Ücretler genel düzeyinin ekonomik büyümenin gerisinde olduğu AB genelinde asgari ücretin gelişme göstermediği, hafif azaldığı ifade edilebilir. Asgari ücretteki gelişmeler açısından ABD ve AB ülkeleri kıyaslandığında aşağıdaki grafik yararlı olacaktır.

⁵¹² Salverda, Wiemer – Bazen, Stephen- Gregory, Mary ve diğerleri;“The European-American Employment Gap, Wage Inequality,Earnings Mobility and Skill: A Study for France, Germany,the Netherlands, the United Kingdom and the United States”, Final Report, European Commission, DG Employment and Social Affairs , Brussel, June 2001, s.14-15.

⁵¹³ European Industrial Relations Observatory (EIRO); Minimum Wages in Europe, www.eiro.eurofound.eu.int/2005/07/study/tn0507101s.html - 158k - (29.11.2005)

GRAFİK 10: ABD VE BAZI AB ÜLKELERİNDE GERÇEK ASGARI ÜCRETLER*

Kaynak: <http://www.cerc.gouv.fr/rapports/summary-cserc6.PDF> , (09.03.2006), s.4. *1975=100 olarak alınmıştır.

Endeks değeri olarak düzenlenen grafik incelendiğinde, gerçek asgari ücrete ilişkin gelişmelerde ülkeler arasında farklılıklar göze çarpmaktadır. Genel bir değerlendirme yapıldığında, asgari ücret düzeyinin 1980'ler sonrası genelde azaldığı ve 1990'ların sonunda, 1975 düzeyinin altına indiği ifade edilebilir. Portekiz dışındaki Avrupa ülkelerinde 1980'lere kadar yüksek bir yükselme eğilimi gösteren asgari ücretin, 1980'ler sonrasında Belçika'da artışını durdurduğu, İspanya'da hafif bir düşme sürecine girdiği, Hollanda'da düşüş gösterdiği, Fransa'da mutedil bir artış kaydettiği izlenmektedir. Portekiz'de 1975 sonrası keskin bir düşüş söz konusudur. Bu ülkede asgari ücretlerde 1990'larda kısmi artış görülmekle birlikte gerçek asgari ücret hala 1970'li yılların düzeyinin altındadır. 1980'ler sonrasında asgari ücretin düzeyinde genel eğilim düşüş yönündedir. ABD'de ise asgari ücret düzeyinin 1960'lı yıllarda AB'den daha iyi konumda iken 1980'lerde AB'nin gerisinde kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda küreselleşme sürecinde yasal koruma unsurunun daha fazla olduğu AB'de ücretlerin göreceli olarak daha az etkilendiği ifade edilebilir.

Öte yandan çoğu AB üyesi olan OECD ülkelerinde düşük ücretli çalışanlar olarak isimlendirilen kitlelerden bahsetmek mümkündür. OECD tanımına göre düşük ücret, tam gün çalışan ve ortalama ücretin 2/3nü tekabül eden ücret eşliğidir⁵¹⁴. Bu tanımları Avusturya, Fransa, Yunanistan, İrlanda, İtalya ve Portekiz benimsemiştir. Bazı belirlemeler bunu ortalama ücretin %50'si olarak ifade etmektedir. AB geneline göre ise aylık ortalama ücretin %60'ıdır. Ancak bazı ülkeler kendi tanımlarını yapmaktadır.

⁵¹⁴ Wiemer, Salverda; RTD Info "Where Do Low Wages Lead?" <http://europa.eu.int/comm/research/rtdef20/en/society.html> , (15.08.2005).

Almanya’da ulusal ortalama ücretin %75’inden, Norveç’te %85’inden az olan ücret, düşük ücret kabul edilmektedir⁵¹⁵.

TABLO 54: AB’NDE DÜŞÜK ÜCRETLİ ÇALIŞANLAR

ÜLKE/ YIL	DÜŞÜK ÜCRET TANIMI	DÜÇ* ORANI
Avusturya/1993	Ortalama kazancın 2/3’nün altında kalan tam gün işçileri	% 16
Fransa/2001	Kazancı, aylık ortalama ücretin 2/3’nün altında olan işçiler	%13
Almanya/1997	Tam gün çalışanlardan geliri, ortalama kalan tam gün işçileri	% 17
Yunanistan/1995	Aylık ortalama safi ücretin 2/3’nün altı	% 17
İrlanda/1997	Kazançlar, ortalama kazancın 2/3 nün altındaki düşük ücretli işçiler	% 18
İtalya/1998	Kazançları ortalamanın 2/3 nün altındaki tam gün işçileri	% 10
Lüksemburg	Kazançları ortalamanın 2/3 nün altındaki tam gün işçileri	% 16
Hollanda	Kazançları ortalamanın 2/3 nün altındaki tam gün işçileri	% 16
Norveç	İmalat sanayiinde çalışan beden işçilerinin ortalama saat ücretinin % 85’i	% 30 Kadın % 14 Erkek
/1999		
Portekiz/1998	Kazançları ortalamanın 2/3 nün altındaki tam gün işçileri	% 6
İspanya/-	Ortalama ücretin % 75’nin altı	% 13
İngiltere	Erkek ortalama kazancın yarısı	% 21

Kaynak:European industrial relations observatory on-line Eiroline,“Low-wage Workers and the Working Poor”,<http://www.eurofond.eu.int/2002/08/study/tn02081901s.html>.(18.06.2005) s.4-6.

Tablo 54’de düşük ücretli işçilerin toplam işgücü içerisindeki oranında ülkeler arası farklılık görülmektedir. Ancak hepsinde önemli ölçüde düşük ücretli çalışan olduğu izlenmektedir. Bu konudaki gelişmelere bakıldığında Norveç’te düşük ücretli işçi sayısı azalmıştır. Danimarka’da ise sabit çizgide seyretmektedir⁵¹⁶. Ancak düşük ücretli işçi sayısının işgücü içerisindeki oranı genelde artış kaydetmektedir.

TABLO 55: TAM GÜN ÇALIŞAN DÜŞÜK ÜCRETLİ İŞÇİLER

ÜLKE	YILLAR	DÜŞÜK ÜCRETLİ İŞÇİ ORANI
Almanya	1975	% 29.7
	1986	% 34.8
	1997	% 35.5
Fransa	1983	% 11.4
	1989	% 13.4
	1990	% 15.7
	2001	% 16.6

⁵¹⁵ European industrial relations observatory on-line Eiroline, “Low-wage Workers and the Working Poor”,<http://www.eurofond.eu.int/2002/08/study/tn02081901s.html>., (10.06.2005) s.3-5 .

⁵¹⁶Eiroline,“ Low-wage Workers and the ‘Working Poor”,<http://www.eurofond.eu.int/2002/08/study/tn02081901s.html> .,(12.06.2005), s.5-6 .

Kaynak: Questionnaire for EIRO comparative Study on Low-wage Workers and the Working Poor-The Case of Germany; Eiroline, <http://www.eurofond.eu.int/2002/08/study/de02052075.doc>, (10.06.2005).

Tablo 55'den AB'nin iki büyük kurucu ortağı Almanya ve Fransa'da artan sayıda işçinin, işsizlik ve diğer etkiler karşısında az ücretle çalışmaya razı olduklarını anlamak mümkündür. AB geneli ele alındığında düşük ücretlere yönelik son araştırmalar 1996 yılına ait olup, kamu sektörü dahil işçilerin %40'nın düşük ücretli kategoride çalıştıklarını göstermektedir⁵¹⁷. Bu gelişmeler küreselleşmenin ücretler üzerindeki artan baskısını yansıtmaktadır. Bu bağlamda dünyada 1995 yılında günde 1 dolardan az ücret alan 627.4 milyon işçi sayısı, 2005 itibarıyla 520.1 milyona düşmekle birlikte, 2 dolardan az ücretle çalışan sayısı 1 milyar 354 milyondan 1 milyar 374 milyona yükselmiştir. Bu durumda 10 yılda kaydedilen ekonomik büyümenin yoksulluk ücretlerine yansıdığını ileri sürmek mümkün değildir⁵¹⁸. Diğer taraftan AB işgücü piyasasında farklı nitelikte işgücüne olan talepte de değişim söz konusudur.

TABLO 56: SEÇİLMİŞ AB ÜLKELERİNDE FARKLI NİTELİKTEKİ İŞGÜCÜNE TALEP*

	Düşük İşgücü	Nitelikli	Orta İşgücü	Nitelikli	Yüksek İşgücü	Nitelikli
	1992	1998	1992	1998	1992	1998
Fransa	27	20	50	52	23	28
Almanya	11	11	72	68	17	21
Hollanda	32	21	46	49	22	30
İngiltere	55	44	13	15	32	41

Kaynak: Salverda, Wiemer-Bazen, Stephen-Gregory, Mary ve diğerleri; "The European-American Employment Gap, Wage Inequality, Earnings Mobility and Skill: A Study for France, Germany, the Netherlands, the United Kingdom and the United States", Final Report, European Commission, DG Employment and Social Affairs, Brussel, June 2001, s.35.

*Toplam işgücü talebi içerisinde farklı nitelikteki işgücüne olan talep oranını göstermektedir.

Tablo 56'da AB ülkelerinde işgücünün talep yapısında yüksek nitelikli işgücüne doğru değişim izlenmektedir. Düşük nitelikli işgücüne olan talep azalmasına bağlı olarak bu grubun ücretleri de olumsuz etkilenmektedir. Ücret oluşum sürecinin yüksek nitelikli işgücüne avantaj sağlayan değişimi, ücret belirleme sürecinin insan kaynakları yaklaşımına indirgenmesi sonucunda bireyselleştirilmesiyle sağlanmaktadır. Bu bağlamda farklı nitelikli işgücü arasında yüksek nitelikli emeğin daha fazla olan mobilitesi yüksek ücret elde etmede yardımcı olmaktadır⁵¹⁹.

⁵¹⁷ Wiemer, Salverda; RTD Info "Where do low wages lead?" <http://europa.eu.int/comm/research/rtdinf20/en/society.html>, (15.08.2005).

⁵¹⁸ ILO, Global Employment Trends Brief, Geneva, 2006, s.11.

⁵¹⁹ a.g.e., s.35-36.

AB içerisinde ücret makasının en açık olduğu ülke İngiltere'dir. En üst %10'luk ücret dilimindekiler ile en alt %10'nun saat başına ücretleri kıyaslandığında birinci grup ikincilerin 3.47 katı ücret alabilmektedirler. Bunu 3.06'lık oranla Fransa izlemektedir. Almanya'da 2.86, Hollanda'da 2.62'lik oranlarla ücret makasının açıklığının daha geride olduğu ülkelerdir. Ücret eşitsizliği açısından AB ile kıyaslandığında ABD'nin 4.63'lük oranla, AB'nin oldukça ilerisinde olduğu görülmektedir⁵²⁰. AB'nin büyük ekonomilerinden İngiltere'de ücret farklılaşması artışını sürdürmektedir. Bu ülkede 1970 yılında en üst %5'lik ücret diliminin ücret ortalaması en alt %5'lik dilimin 2.5 katı iken 1995'de 3.3 katına çıkmıştır. Fransa'da 1970'de en üst %5'lik ücret dilimi en alt %5'lik dilimin 3.4 katı iken 1995'de de değişmemiştir. Almanya'da daha düşük olan (2.4) bu fark 1995'e değişiklik olmadan gelmiştir. Bu farklılıkların, kıta Avrupa'sında işgücü piyasasında yüksek asgari ücret uygulamaları, ücretlerin merkeziliği daha yüksek toplu pazarlık düzeni aracılığı ile belirlenmesi, iş güvencesinin göreceli olarak iyi oluşu gibi faktörlerden kaynaklandığı söylenebilir⁵²¹. Ayrıca AB ülkelerinde ücret gelirinin azalması eğilimi doğal olarak ücretin milli gelir içerisindeki payının azalması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Ancak emeğin milli gelirdeki payını içeren gelişmelerde ülkeler arasında farklılık göstermektedir.

TABLO 57: SEÇİLMİŞ AB ÜLKELERİNDE ÜCRETİN MİLLİ GELİR İÇERSİNDEKİ PAYI (%)

Ülke	1960	1961-1970	1971-1980	1981-1990	1991-2000
Avusturya	76.4	76.7	78.8	80	76.4
Belçika	69.9	70.4	75.8	74.3	72.2
Fransa	75.2	75.3	76.6	75.4	69.3
Almanya	70.6	71.6	73.7	70.9	67.9
İrlanda	79.4	79.3	77.3	72.5	63.7

Kaynak: European Commission; European Economy, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Number 70, Statistical Annex, Brussel, 2000,s.153.

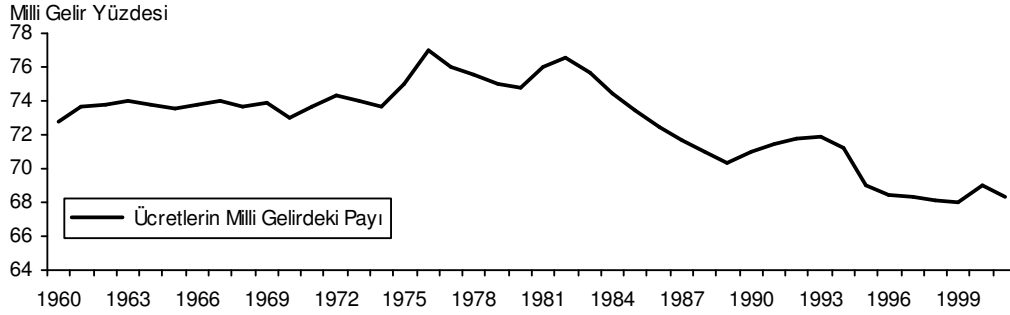
Tablodan değişik konumdaki AB ülkelerinde ücret gelirinin milli gelirden aldığı payın 1960'lı ve 1970'li yıllarda artış kaydettiği görülmektedir. Ancak 1990'lı yıllarda ücret gelirinin payının hepsinde azaldığı, bazı ekonomilerde bu azalmanın daha mutedil, bazılarında daha çok olduğu izlenmektedir. Örneğin Avusturya'da en yüksek konumuna 1980'lerde ulaşan ücret gelirleri, 2000'li yıllarda 1960'lar düzeyine gerilemiştir. Buna rağmen 40 yıllık uzun dönem olarak düşünüldüğünde ücretlerin payı sabit kalmıştır. Belçika'da %2.3'lük bir artış söz konusudur. En fazla azalma %16'nın üzerindeki bir düşüşle (son dönemlerde ekonomik

⁵²⁰ a.g.e., s. 8.

⁵²¹ Ohtake, Fumio; *Aging Society and Inequality*, **Special Topic**, Vol.38-No.7 Philadelphia, July 1,1999 s.1.

büyüme olarak %9'luk ekonomik büyüme performansı gerçekleştiren) İrlanda'da görülmekte, bunu %6'lık düşüşle Fransa izlemektedir. Almanya'da ücretlerin payı %2.7 azalmıştır.

GRAFİK 11: AB GENELİNDE GERÇEK ÜCRETLERİN MİLLİ GELİR İÇİNDEKİ PAYI

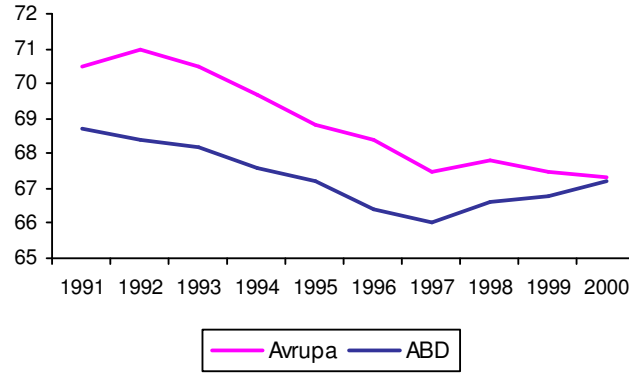

Kaynak: <http://www.eurofound.eu.int/print/2000/07/study/tn0007402s.html> , (6.11.2005), s.7.

Grafik 11 incelendiğinde AB'nde enflasyondan arındırılmış ücret gelirin'in 1960'larda hafif değişken ve genelde sabit bir özellik taşıdığı, 1970'lerin ortasına doğru güçlenen sosyal devlet uygulamalarının da etkisiyle yükseliş gösterdiği izlenmektedir. Ancak bu durum yeni-liberal politikaların ağırlık kazanmaya başladığı 1980'lerin başında itibaren yerini sürekli düşüşe bırakmıştır. Gerçek ücret artışının emek verimliliğinin ilerisine geçebildiği 1970'lerde gelir dağılımında emek geliri lehine gelişme olmuştur. Ancak 1980 sonrası ücret artışlarının verimlilik artışının gerisinde kalması bölüşümde emek gelirinden bir kısmının sermaye gelirlerine aktarılması durumunu ortaya çıkarmaktadır⁵²². Buna rağmen işgücü piyasalarının farklı koşulları ve diğer etkenlerin etkisiyle AB'de ücret gelirin'in milli gelirdeki düşüşü ABD kadar hızlı gerçekleşmemiştir.

GRAFİK 12: AB GENELİ VE ABD'NDE ÜCRET GELİRLERİNİN MİLLİ GELİR PAYI

⁵²² <http://www.eurofound.eu.int/print/2000/07/study/tn0007402s.html> , (6.11.2005), s.7.

Kaynak: 1)Determinants and Benefits of Investment in the Euro Area, The **EU Economy 2001 Review**, Brussel, 2001, s.102.

2) Shapiro, Isaac-Kamin David; "Share of Economy Going to Wages and Salaries Drops For Unprecedented 14th Straight Quarter" <http://www.cbpp.org/10-29-04pov.htm> (30.11.2005).

AB ve ABD'de ücret gelirlerinin 1990'lı yıllardaki milli gelirden aldığı payı gösteren grafik 12'den, hem ABD'nde, hem AB'nde ücret gelirlerinin payının azaldığı anlaşılmaktadır. İzlendiği gibi 1990'da ABD'de ücretlerin milli gelir payı AB'den % 2 kadar daha düşüktür. ABD'de ücretlerin milli gelir içerisindeki payı 1990 sonrasında %3 bir düşüş göstermiştir. ABD'de 2000 yılına doğru ücret artışlarının %3'e çıkması ile artma eğilimi gösteren ücret gelirleri, 2000 sonrasında ekonomik büyümenin %3.5'a kadar yükselmesine karşılık ücretlerdeki artışın yeniden negatif gelişme göstermesiyle 2001 yılında ücret gelirlerinin milli gelir içerisindeki payı %49.5'e, 2004'de ise %45.4'e kadar varan büyük gerileme göstermiştir⁵²³. AB ülkelerinde ücret gelirlerinin milli gelir payı 1990'ların başında kısa süreli %0.5'lik bir artış sonrası 1993 sonrasında düşüş eğilimine girmiş ve 2000'de ücretlerin milli gelir içerisindeki payı %4 kadar azalmıştır⁵²⁴. Bu veriler emeğin küreselleşmenin hareketinin yoğunluğunun arttığı 1990'lı yılların (ABD için daha çok olmak üzere) genelde hem AB, hem de ABD'de ücret gelirleri açısından azalma anlamına geldiğini göstermektedir.

3. Japonya

Dünyanın en gelişmiş ekonomilerinden birisi olan Japon ekonomisi son 40 yılda başarılı bir büyüme performansı göstermiştir. 1960'larda ekonominin yıllık büyüme oranı ortalama %10, 1970'lerde %5 olarak gerçekleşmiştir. Ancak bu gelişim 1990'lar periyodunda aşırı dış yatırım ve spekülasyon borsaları nedeniyle yavaşlayarak %1.7'ye inmiştir⁵²⁵. Japon ekonomisi 1990'lar boyunca durgun seyir izlemiş, bu durum ücret gelirlerini

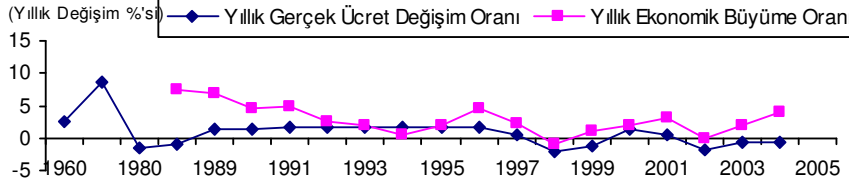
⁵²³ Shapiro, Isaac-Kamin, David; "Share of Economy Going to Wages and Salaries Drops for Unprecedented 14th Straight Quarter" <http://www.cbpp.org/10-29-04pov.htm>, (30.11.2005).

⁵²⁴ European Commission; Determinants and Benefits of Investment in the Euro Area, The **EU Economy 2001 Review**, Brussel, 2001, s.102.

⁵²⁵ Romer, Paul M; "Economic Growth" <http://www.stanford.edu/~promer/Econgrom.htm> (14.07.2005)

etkilemiştir. Japonya’da 1960’lardan itibaren ekonomik büyüme ve gerçek ücretlerin seyri aşağıya çıkarılmıştır.

GRAFİK 13 : JAPONYA’DA ÜCRETLERİN GELİŞİMİ

Kaynak:1) Japanese Ministry of Health, Labour and Welfare Trends in Wage Levels, Basic Surveys on Wage Structure, 2001, s.45.

2) Japanese Ministry of Health, Labour and Welfare Average Monthly Cash Earnings of Regular Employees, Japanese Working Life Profile 2004/2005, Labour Statistics, Tokyo, 2005 s.49.

3) Federal Reserve Bank of St. Louis; International Economic Trends, Research Division St. Louis, 2005, s.30.

Grafik 13’de Japonya’da 1980’li yıllara kadar gerçek ücretler ile ekonomik büyüme ile arasında genel bir paralellik izlenmektedir. Ücretlerdeki yıllık artış oranı 1960’ların başından 1970’lerin ortasına kadar önemli bir sıçrama yapmış, ancak 1980’ler sonrasında önemli bir düşüş göstermiştir. Japonya’da 1990’lı yıllarda ekonomik performansın gerisinde seyreden ücretlerde dönemsel durgunluk, hatta zaman zaman ekşi büyüme görülmektedir. 2000 yılı sonrasında ise ücretlerde negatif gelişmenin kalıcılaştığı görülmektedir. Ücretlerin gelişiminde 1980 sonrasında bakıldığında, 1980-90 arası dönemde ortalama %3.6 ücret artışının gerçekleştiği, takip eden 1991-1995 döneminde ücret artışının %1.8, 1996-2001 arasında -%0.1, 1998-2001 arasında ise -%0.8 olarak gerçekleştiği görülmektedir⁵²⁶. Japonya’da ekonomik büyüme ile ücret artışları ilişkilendirildiğinde ücretlerin ekonomik büyümenin gerisinde kaldığı izlenmektedir. Özellikle 2000’li yıllarda ekonomik büyüme ile ücret artışları arasındaki fark açılmış, artı ekonomik büyümeye rağmen ücret artışları ekşi olarak gerçekleşmiştir.

Ayrıca 2000’li yıllarda Japonya’da ve Avrupa’da işsizlik İkinci Dünya Savaşını sonrasında en yüksek oranlarına çıkmıştır. Benzer gelişme emek gelirinin durgunluğunda görülmektedir. Japonya’da saat başına ücret artış oranı 2001-2004 arasındaki dönemde %1.2 azalmış, dönem sürecince gerçek ücretlerin büyümesi %0.02 olmuştur. Sonuç olarak Japonya’da Avrupa’dakine benzer şekilde ücret gelirlerinin artmadığı bir dönem yaşanmaktadır⁵²⁷.

Öte yandan Japonya’da asgari ücretin yasallaşması 1959 yılında olmuştur. Bu tarihten itibaren asgari ücretin saptanması kurumsal değişiklikler geçirmiş olup, sistem karmaşık, eş zamanlı olarak çoklu platformlarda işleyen bir görünüme sahiptir. Yürürlükte olan sistem merkezi devlet organlarınınca düzenlenen bir asgari ücret sistemiyle, değişik bölgelerde ademi merkezi işleyen asgari ücret sistemlerinin birleşimi şeklindedir. Japon asgari ücret sisteminde Merkezi Asgari Ücret Danışma Komitesi, bölgesel asgari ücret komisyonları ile endüstri kolu

⁵²⁶ Osawa, Naoto-Kamiyama, Kazushige-Nakamura, Koji-Noguchi, Tomohiro-Mae, Eiji; An Examination of Structural Changes in Employment and Wages in Japan, **Bank of Japan, Monthly Bulletin**, Tokyo, August 2002, s.56

⁵²⁷ Ohtake, Fumio; “Aging Society and Inequality”, **Special Topic**, Vol.38-No.7 Philadelphia, July 1, 1999 s.1.

asgari ücret komisyonları yer almaktadır. Bu üçlü yapıda merkezi organ ülke genelinde asgari ücret düzenlemelerine ilişkin esasları düzenlemekte, yerel komisyonlar bölgesel asgari ücreti belirlerken, endüstrinin çeşitli alanları için oluşturulmuş asgari ücret komisyonları da endüstri kolları için aynı işlevi yerine getirmektedir⁵²⁸.

Japonya'da işkoluna bakılmaksızın bütün çalışanları kapsayan Çalışma Bakanlığının çeşitli kurumların görüşlerini de alarak saptadığı bir temel bir asgari ücret düzeyi söz konusudur. İkinci aşamada asgari ücret belirli işkollarında spesifik endüstri dalını içeren toplu iş görüşmeleriyle saptanmaktadır⁵²⁹.

TABLO 58: JAPONYA'DA ASGARİ ÜCRETİN GELİŞİMİ

Yıl	Bölgesel Asgari Ücret (Yen/Gün)	Ortalama Ücret Cinsinden % 'si Bölgesel Asgari Ücretin
1988	3776	41.1
1992	4504	42.5
2003	5312	42

Kaynak: 1) ILO; Minimum Wage Fixing in Japan, Labour Law and Labour Relations Branch (LEG/REL) Briefing Note No.3, Geneva 1999, s.2-3.

2) Liu, Eva-Wu, Jackie; Minimum Wage Settings, Research and Library Services Division, Legislative Council Secretariat, Hong Kong, 1999, s.37

3) ILO; Labor Situation in Japan, Geneva, 2005, s.83

Japonya'da değişik (Tokyo, Osaka vb) 47 asgari ücret bölgesi bulunmaktadır⁵³⁰. Son 15 yılda bu bölgeleri kapsayan ve ülke ortalaması olarak hesaplanan asgari ücretin, ortalama ücrete göre önemli bir oransal bir artışı görülmemektedir. Endüstri dallarındaki asgari ücret de eklenerek ülkedeki ortalama asgari ücret dikkate alındığında Japonya'da ortalama ücretin yüzdesi olarak belirtilen ortalama asgari ücret oranı 1986 yılında %29 iken, bu oran 2000 yılında %33'e çıkmıştır. On dört yıl gibi uzun bir süre için %4'lük artış ile ücret artışlarındaki 1990'lar sonrası azalma ilişkilendirildiğinde Japonya'da asgari ücret düzeyinde kayda değer artış olmadığı anlaşılmaktadır⁵³¹. Öte yandan Japonya'da ücretlerdeki gerilemeye karşın ücret katmanları arasındaki farklılıkta fazla bir değişim olmamaktadır. Japonya'da 1970 yılında en alt %5'lik ücret dilimi, en üst %5'lik ücret diliminin

⁵²⁸ ILO; Minimum Wage Fixing in Japan, Briefing Note No. 3, www.ilo.org/public/english/dialogue/govlab/legrel/papers/brfnote/minwages/issues3.htm - 33k (08.10.2006)

⁵²⁹ ILO; Minimum Wage Fixing in Japan, Labour Law and Labour Relations Branch (LEG/REL) Briefing Note No.3, Geneva 1999, s.2-3.

⁵³⁰ Liu, Eva-Wu, Jackie; Minimum Wage Settings, Research and Library Services Division Legislative Council Secretariat, Hong Kong, 1999, s.25

⁵³¹ Neumark, David-Wascher William; Minimum Wages, Labor Market Institutions, And Youth Employment: A Cross-National Analysis, **Federal Reserve Bank Pub.** JEL Classification : J 23, J 38, New York, March 2003, s.32.

2.5 katı iken 25 yıllık dönem sonunda 2.7 katına çıkmıştır. Bu ülkede fazla bir ücret farklılaşması izlenmemektedir⁵³².

B. Gelişmekte Olan Ülkeler

Gelişmekte olan ülkeler kapsamında ilk olarak Doğu ve Güneydoğu Asya ülkeleri ele alınacaktır. Doğrudan yabancı yatırımlar, ihracata dayalı ekonomik büyüme modeli uygulamasına yönlendirilen bu ülkelere, düşük ücretli işgücü piyasaları ve bazı endüstri dallarındaki yüksek nitelikli işgücü nedeniyle yönelmişlerdir. Bu bağlamda 1980’de toplam yabancı yatırımlarından %8 kadarını alan Doğu Asya ülkeleri 2003’de %17’sini almıştır⁵³³. Örneğin ABD’li şirketler ucuz emek pazarları olarak özellikle G.Kore, Tayvan, Malezya, Singapur’a yönelmiştir. Bu bağlamda ABD’nin gelişmekte olan ülkeler içerisinde doğrudan yatırım payı 1977’de %6.5 iken 2000 yılında %25’e yükselmiştir⁵³⁴. Gelişmiş ülkelere özellikle imalat ve tekstil sanayi üretiminde küresel kuralılaşmanın sağladığı avantajlar ve ucuz işgücü (sosyal damping) nedeniyle Doğu Asya ülkelerine yönelen doğrudan yabancı yatırımlar yerel ekonomilerdeki büyüme üzerinde etkili olmuştur.

TABLO 59: DOĞU ASYA ÜLKELERİNDE EKONOMİK BÜYÜME (1980-1990/1990-2000)*

ÜLKE	EKONOMİK BÜYÜME (%)	ÜLKE	EKONOMİK BÜYÜME (%)
Çin	10.1-10.3		
Kore	8.9- 5.7	Malezya	5.3- 7.0
Singapur	6.7- 7.8	Tayland	7.6- 4.2

Kaynak : World Bank; World Development Indicators 2002, Washington D.C. 2002, s.204-206 * birinci değerler 1980-1990, ikinci değerler 1990-2000 dönemi ortalamasını yansıtmaktadır.

Tabloya göre Doğu ve Güney Doğu Asya ülkelerinde ekonomik büyüme iyi bir performans sergilemektedir. Ancak büyüme hızı 1997 Asya Krizi ile değişmiştir. Tayland’da 1998’de ekonomi %8.3 küçülmüştür. 1997-2000 arasında 2 milyon kişi işini kaybetmiş işsizlik %2.1’den %7.3’e çıkmıştır. Kore’de 1998 yılında ekonomik küçülme %6 olup, aynı dönemde işsizlik %2.1’den %8.3’e yükselmiştir⁵³⁵. Ayrıca dış yabancı yatırımlar artmasına rağmen 2000’ler sonrasında ekonomik büyüme hızı yavaşlamış ve Doğu Asya ülkelerinde ekonomik büyüme ortalaması 2003’de %6’ya kadar gerilemiştir⁵³⁶. Gelişmekte olan ülkelere ücretlerin gelişimi önemli ölçüde yabancı sermaye yatırımlarıyla ilişkili olup, ülkeler arasında farklılık göstermektedir.

⁵³² Ohtake, s.1 .

⁵³³ Akhtar, Shamshad; “Economic Integration of East Asia: Trends, Challenges and Opportunities” **The Royal Society**, London, 27 October 2004, s. 6.

⁵³⁴ Devine, Jim; Globalization and the Universal Market Economics Department, Loyola Marymount University Publication, Los Angeles, August 7, 2000 , s.8.

⁵³⁵ Hahnel, Robin; Capitalist Globalizm in Crisis,Part One, Boom and Boost, <http://www.zmag.org/zmag/articles/dec98hahnel.htm>, (12.03.2006).

⁵³⁶ Developing Asia and the World, **Asian Development Outlook** 2004 , Oxford University Press, London, 28 Apr.2004, s.5.

1. Doğu ve Güneydoğu Asya Ülkeleri

Ücretler konusu Çin'deki son ekonomik gelişmelerle yakından ilgilidir. 1978'den başlayarak Çin ekonomisinde iyi bir büyüme temposu yakalanmıştır. Başlangıçta kamu işletmeleri doğrudan özelleştirme yerine piyasa ekonomisine açılmış, piyasa ekonomisi kurallarına göre çalışan özellikle kolektif tipi işletmeler üzerindeki sınırlamalar kaldırılmıştır. Özeti bu olan uygulama ile 1990'lı yıllara kadar kentsel işletmelerde tama yakın istihdam ve iyi bir ekonomik büyüme sağlanmıştır. Bu arada tarım kesiminden kentsel işgücüne makul ölçüde katılım sağlanmıştır. Ancak 1996 sonrasında ekonomi daha fazla piyasa ekonomisine dönüştükçe ve kamu işletmeleri dışındaki işletmelerin ekonomideki payları arttıkça, ekonomik büyümede büyük bir yavaşlama ortaya çıkmış, bu durumun değişik sonuçları görülmüştür. Bu bağlamda kamu ve yerel yönetime ait işletmelerin özelleştirmesi üretimi büyük ölçüde azaltmıştır. Fiyatlarda görülen durgunluk, etkileri olumsuz fiyat düzenlemelerini getirmiştir. Kentsel istihdam düşmüş, ihracat gerilemiştir. Bunların içersinde en endişe vereni ise büyük boyutlara varan kentsel işsizlik olmuştur⁵³⁷.

Çin'de ücretler konusunda veriler çok sınırlıdır. Enformel sektördeki ücretler hakkında hemen hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Kentsel alanlardaki formel sektörde 1990 ile 2002 arasındaki dönemi içeren farklı yapıdaki kurumlarda ücret artışlarını yansıtan veriler bu konuda fikir verebilmektedir.

TABLO 60: ÇİN'DE KENTSEL FORMEL SEKTÖRDE GERÇEK ÜCRET ARTIŞ ORANLARI(%)

	1990-1996	1996-2002	1990-2002
Ortalama	5.7	11.8	7.9
Kamu işletmeleri	4.8	12.0	7.5
Kooperatif İşletmeler	3.2	9.7	5.9
Dış finansmanlı işletmeler	-	10.7	
Çok hisseli işletmeler	-	10.6	
Müşterek katılımlı işletmeler	-	10.5	
İşsizlik Oranı	4.23	7.4	
Ekonomik Büyüme	12.8	7.8	

Kaynak: Ghose, Ajit K.; "Employment in China: Recent Trends and Future Challenges", Employment Analysis Unit, Employment Strategy Department, **Employment Strategy Papers**, 2005/14, Beijing, 2005, s.13-14

Tablo 60'da Çin'de gerçek ücretlerin artışı yansıtılmıştır. Burada dikkati çeken iki husustan birisi kentsel bölgelerde formel sektörde ücretlerin, işsizliğin büyüdüğü 1996 sonrasında daha fazla artmış olmasıdır. Diğer husus istihdamın hızla azaldığı kamu işletmelerinde ücret artışlarının daha yüksek olmasıdır⁵³⁸. Ancak ülkede yabancı etkisi arttıkça kamu işletmeleri piyasalara açılmaya zorlanarak büyük ölçüde kent

⁵³⁷ Pinyao, Lai; China's Economic Growth: New Trends and Implications, Chinese Academy of Social Sciences, **China & World Economy**, Blackwell Publishing, Number 1, 2003, London, 2003, s.9-10

⁵³⁸ Ghose, Ajit K.; "Employment In China: Recent Trends and Future Challenges" Employment Analysis Unit, Employment Strategy Department, **Employment Strategy Papers**, 2005/14, Beijing, 2005, s.15

işsizliği yaratılmaktadır. Bu durum fiyatları baskı altına alırken pek çok işletmenin kapanmasına yol açarak işsizliği arttırmaktadır⁵³⁹.

Çin’de 1990’lı yıllarda gerçekleşen ortalama %10 civarındaki ekonomik büyüme dikkate alındığında, 1990-1996 döneminde ücretlerin ekonomik büyümeyi geriden izlediği anlaşılmaktadır. 1996 sonrasında dış kaynaklı işletmeler nitelikli işgücüne ödedikleri artan ücretlerin karşılığını, işsiz kalan niteliksiz işgücünü için ödedikleri fonlarla telafi etmişlerdir. Böylece ücret gelirinde artış geniş bir kitleden daha dar bir kitleye aktarılmıştır. Bu bağlamda değişik işletme biçimleri arasında ücretlerin göreceli durumu aşağıda yansıtılmıştır.

TABLO 61: ÇİN’DE DEĞİŞİK İŞLETMELERDE GÖRECELİ ÜCRETLER*

	1990	1993	1996	1998	2002
Kamu İşletmeleri	100	100	100	100	100
Kolektif İşletmeler	73.6	73.4	68.5	69.5	59.6
Müşterek Katılımlı İşletmeler	-	105.9	109.2	109.9	96.8
Hisse Paylaşımlı İşletmeler	-	146.4	121.4	115.2	107.6
Yabancı Finansmanlı İşletmeler	-	150.5	149.4	153.3	139.0

Kaynak: Ghose, Ajit K.; “Employment in China: Recent Trends and Future” Employment Analysis Unit, Employment Strategy Department, **Employment Strategy Papers**, 2005/14, Beijing, 2005, s.15 *Endeks değeri olarak yansıtılmıştır.

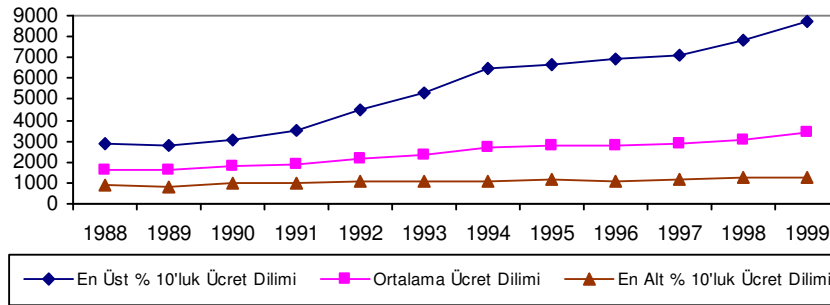
Tabloda dış finansmanlı işletmelerin kamu işletmelerinden daha fazla ücret ödedikleri, ancak zamanla ücret farkının azaldığı izlenmektedir. Formel sektörde kolektif işletmeler ve yerel yönetim işletmeleri, daha az ücret ödemektedirler . Bu durum anılan işletmelerin daha az nitelikli işgücü istihdam ettiklerini

⁵³⁹ Pinyao, Lai; China’s Economic Growth: New Trends and Implications : China’s Economic Growth: New Trends and Implications, Chinese Academy of Social Sciences, China & World Economy, Blackwell Publishing, Number 1, 2003, London, 2003, s.15

göstermektedir. Öte yandan ücretler açısından 1996-2002 döneminde yerel yönetim işletmeleri, diğer kamu işletmelerine göre daha geri konumdadırlar. Bu gelişmeler nitelikli ve niteliksiz işgücü arasındaki ücret farklılaşmasını yansıtmaktadır⁵⁴⁰. Ücretlerdeki farklılaşma ülke genelinde gelir eşitsizliğine yol açmaktadır.

GRAFİK 14: ÇİN'DE ÜCRETLERİN GELİŞİMİ (1988-2000)

Yuan/ay

2000

Kaynak: Park, Albert-Song Xiaoqing-Zhang Junsen-Zhao NYaohui; The Growth Wage Inequality in Urban China, The World Bank Preliminary Draft, February 2003, s.40

⁵⁴⁰ Ghose , s.15

Grafik 14 Çin’de 12 yıllık dönemde ücretlerin genelde artış kaydetmekle birlikte, bunun işgücünün katmanlarına eşit oranda yansımadığını, nitelikli ve niteliği az işgücü arasında farkın arttığını göstermektedir. Bu bağlamda en üst %10’luk işgücü diliminin ücret düzeyi artışı 1988’deki 2864 yuanlık (344 Dolar) seviyesinden, 1999’da 8697 (1044 Dolar) yuanlık seviyeye çıkmıştır. Buna karşılık en alt %10’luk dilimin ücret düzeyi 1988’deki 910 (109.2 Dolar) yuanlık düzeyinden 1999’a kadar az bir artışla 1391 (167 dolar) yuana yükselebilmiştir. Ortalama ücret düzeyi 1704 (204.6 Dolar) yuandan 3431 yuana (411.9 Dolar) çıkmıştır. Bu veriler Çin’de üst ücret dilimi dışında kalan büyük bir kesimin ekonomide sağlanan milli gelir artışına paralel şekilde ücret artışından pay sağlayamadığını, ücret eşitsizliğinin artarak üst dilimdeki çalışanların gelirini arttırdıklarını, orta ve alt dilimdeki kesimde ücret geliri artışının marjinal kaldığını göstermektedir⁵⁴¹.

Çin’de ücretlerle ilgili bir diğer sorun ücret gecikmesidir. 2001’de ödenmemiş ücretler 4.4 milyar Dolar gibi büyük bir yekun tutmaktadır. Çin İşçi Sendikaları Birliğine göre 79.000 iş yerinde çalışan 13.9 milyon işçiye olan borç 3.9 milyar Dolar’dır⁵⁴². Ücret gecikmesinin nedeni olarak düşen tarım fiyatları ve ödenmeyen vergilerin yol açtığı özellikle yerel kamu gelirlerindeki düşüş gösterilmektedir. 1997’de Çin’in Dünya Ticaret Örgütüne üyeliği sonrası tarım gelirlerindeki düşüş bu problemi tırmandırmıştır⁵⁴³.

Diğer taraftan Çin’de ücret ayırmacılığı mevcuttur. Örneğin kırsal kesimden göç edenler kentte daha az ücretle çalışmaktadırlar. Cinsiyete kaynaklı farklılıkta ortalama erkek ücreti, ortalama kadın ücretine göre %18.5 oranında daha fazladır. Erkek emeklilik ikramiyesi ve diğer yan ödemeleri kadınlara göre fazladır⁵⁴⁴.

Çin’deki asgari ücrete değinilecek olursa ,dünyadaki pek çok ülkenin aksine Çin’de yasal asgari ücret tespiti bulunmamaktadır. 2003 itibariyle en düşük ücret düzeyinin 150 milyon TL’ye eş değer olduğu tahmin edilmektedir⁵⁴⁵. Bu durumda Çin’de işgücü piyasalarında düşük ücretlere koruma getirilmemesi söz konusudur. Amacı aynı konumdaki ülkelerle rekabette sermayeye avantaj sağlamaktır. Bu durum sosyal damping

⁵⁴¹ Park, Albert- Spng, Xiaoqing-Zhang, Yunsen- Zhao, Yahohui; “The Growth Wage Inequality in Urban China” http://siteresources.worldbank.org/INTPGI/Resources/13933_inequality_Yaohui_Zhao.pdf , s.7-8 (12.12.2006)

⁵⁴² Greenfield, Gerard-Pringle,Tim, “The Challenge of Wage Arrears in China”, Paying Attention to Wages, **ILO Labour Education Publications** 2002/3 No. 128 Geneva, 2002 s.31

⁵⁴³ Greenfield, Gerard-Pringle Tim; The challenge of wage arrears in China, www.ilo.org/public/english/dialogue/actrav/publ/128/7.pdf (01.10.2006)

⁵⁴⁴ Li, Haizheng;”Economic Transition and the Labor Market in China”, **Georgia Institute of Technology Pub.**, J.E.L Code: J40, Atlanta, 15 July 2005, s.13.

⁵⁴⁵ Acuner, Zafer; “Dünya ve Türkiye Gerçeğinde Çin Gerçeği”, **Jandarma Dergisi**, Temmuz 2004, s.25 .

yaratmakta, çocuk işçiliği dahil emek istismarına uygun koşullar ortaya çıkmaktadır. Bu koşullarda Çin uluslararası sermaye için ucuz işgücü piyasası konumundadır.

Öte yandan Çin'in kentsel kesimlerinde son yirmi yılda gelir artışı görülmekle birlikte, gelir dağılımındaki bozulma, sosyal yardım fonlarının kısılması ve gelir getirisinin elde edilmesindeki belirsizlikler 1990'larda kentsel yoksulluğun artışına neden olmuştur. 1990'larda yoksulluğun artışına gıda fiyatlarındaki göreceli artış ile barınma, eğitim, sağlık hizmetleri gibi daha önce kamu tarafından karşılanan harcamaların kesilmesi neden olmuştur. 1990'larda gelirdeki artışın 1990'lardaki radikal piyasa reformlarıyla eritilmesi sonucu 2000'lerde kentsel yoksulluk 1986'dan daha fazladır⁵⁴⁶.

Gelişmekte olan Doğu Asya ülkelerinden bir diğeri Güney Kore'dir. 1945'de bağımsızlığını kazanması sonrasında; (1961 yılına kadar yeniden inşa, 1962-1973 arasında ihracata dayalı büyüme, 1974-1982 arası krizler ve krizlerden çıkış, 1983-ile 1992 arasında yeni liberal düzene entegrasyon adlandırılan) değişik dönemsel özellikler içeren süreçte G.Kore yüksek bir ekonomik büyümeyi ve insani gelişmeyi gerçekleştirmiştir. İnsani gelişme açısından ekonominin nitelikli işgücü talebindeki artış etken olmuştur⁵⁴⁷.

Ancak 1998 yılı Asya ülkeleri için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu bağlamda diğer Doğu ve G.Doğu Asya ülkeleri ile birlikte Kore'de de işsizlikte artış görülmüş, işini kaybedenlerin istihdam içersindeki oranı 1998'de %5'e, 1999'da %7'ye çıkmıştır⁵⁴⁸. Krizin etkileri nedeniyle G.Kore'nin 1980-90 yılları arasında ortalama %8.9 olan ekonomik büyümesi, 1990-2000 döneminde ortalama %5.7 olarak gerçekleşmiştir⁵⁴⁹.

Kore'deki ekonomik gelişme ile ücretler ilişkilendirildiğinde 1980-1992 dönemi tarım dışı sektör ücretleri yıllık gerçek ücret artışı %7'dir⁵⁵⁰. Dönemsel ekonomik büyüme dikkate alındığında ücretlerin ekonomik büyümenin gerisinde kaldığı ifade edilebilir. Kore'de ücretlerdeki artış 1990'ların ortalarına kadar artı değerlerde (1995'de %5.1, 1996'da %6.7, 1997'de %2.4 olarak) gerçekleşmiş, ancak 1998'de (Asya Krizi'nin hemen sonrasında) eksi %9.3'lük büyük bir düşüş yaşamıştır⁵⁵¹. 2000'li yıllarda ortalama gerçek ücret artışı ise yıllık

⁵⁴⁶ Meng, Xin – Gregory, Robert – Wang, Youjuan; Poverty, Inequality, and Growth in Urban China, 1986-2000, Department of Economics, Research School of Social Sciences, Australian National University, 2004, s.1

⁵⁴⁷ Jong-Wha, Lee; "Economic Growth And Human Development In The Republic Of Korea 1945-1992" ILO, **Occasional Paper** No.24, Geneva, 1999 s.2.

⁵⁴⁸ ILO Magazine, *World Employment Report 1998-99*, Geneva, 1998, s.8 .

⁵⁴⁹ The World Bank, *World Development Indicators*, Washington D.C., 2002 s.205 .

⁵⁵⁰ http://www.unicef.org/infobycountry/repkorea_statistics.html (01.12.2005)

⁵⁵¹ http://www.ifwea.org/isc/pilot03/library/labor_situation_in_Korea_9905.html (01.12.2005)

%1.1 oranıyla ekonomik büyümenin gerisinde kalmıştır⁵⁵². Sonuç olarak bu ülkede ücret artışlarının ekonomik büyümenin gerisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Bu hususların ışığında Güney Kore'de ücretlerin özellikle 1997 sonrası kayba uğradığı ve gerileme kaydettiği ifade edilebilir.

Diğer Güney Doğu Asya ülkelerine bakıldığında, bu ülkelerin işgücü piyasalarının çoğunlukla düşük ücretli işgücünden oluştuğu ifade edilebilir. Örneğin Çin'in pek çok bölgesinde imalat sanayi ortalama ücret aylık 99 Dolar iken, Endonezya'da 66 Dolar ile daha ucuzdur⁵⁵³. Filipinlerde ise ülke nüfusunun üçte biri günde bir dolarlık yoksulluk ücretinin altında çalışmakta olup, yoksulluk gün geçtikçe kötüleşmektedir⁵⁵⁴.

Öte yandan Güney Doğu Asya ülkelerinde ücret artışları 1990'ların sonuna doğru eksi gelişme göstermeye başlamıştır. 1996 yılı itibariyle yıllık ortalama ücret artışı Tayland'da %2.3, Filipinlerde %3.3, Malezya'da %5.8 iken, 1998'de bu oranlar sırasıyla -%8.3, -%3 ve -%2.3 olarak değişmiştir⁵⁵⁵. Sonuç itibariyle bu ülkelerde ekonomik büyüme yavaşlamakla birlikte ücret artışları daha fazla yavaşlamıştır. Ayrıca nitelikli ve niteliksiz işgücü arasında farklılaşma söz konusudur. Ortalama ücretlerdeki eksi gelişmeye karşın 1990'ların ikinci yarısında nitelikli işgücü ücreti Malezya'da %6.1, Tayland'da %5.7, Endonezya'da %3 artış kaydetmiştir⁵⁵⁶. Öte yandan 2000'li yıllarda Malezya, Tayland, Endonezya ve Filipinler'de imalat sanayindeki niteliksiz veya yarı nitelikli işgücü ortalama ücretleri genelde aylık 40-50 Dolar ile 300 Dolar gibi çok düşük düzeyini devam ettirmektedir. Japonya'da bu rakam 2800, Hong Kong ve Singapur'da 1500-1700 Dolar civarında olması Doğu Asya ülkeleri arasında bölgesel işgücü göçüne neden olmaktadır⁵⁵⁷.

Güney Doğu Asya ülkeleri işgücü piyasalarını, gelişmiş işgücü piyasaları ile kıyaslamak, bu ülkelerdeki ücretlerin düşüklüğü açısından daha iyi fikir vermektedir. ABD'de 2006 itibariyle federal asgari ücret saatte 5.15 Dolardır⁵⁵⁸. Anılan ülkelerin işgücü piyasalarında ise niteliksiz bir işçinin ortalama günlük ücreti 10 dolardan azdır. Asgari ücret uygulaması bazı ülkelerde 1990'lardan sonra görülmeye başlamış olup, bölgelere göre farklılık göstermektedir. Bu bağlamda Filipinlerde kentsel kesimde asgari

⁵⁵² http://www.oecd.org/document/49/0,2340,en_2649_33729_30481201_1_1_1_1,00.html (01.12.2005)

⁵⁵³ Janowitz, Michelle; Southeast Asian Outlook, **Business Facilities**, New Jersey, July 2005, s.14

⁵⁵⁴ Escobar, Pepe; The Sick Man Of Asia, **Asia Times**, Tokyo, 30 Sept. 2004, s. 1

⁵⁵⁵ <http://www.ilo.org/public/english/region/asro/bangkok/feature/f-emp36.htm> (02.12.2005)

⁵⁵⁶ Gross, Ames, "Human Resource Issues in Southeast Asia". **International HR Journal**, Pacific Bridge, Inc., Mayland, Fall 1997, s.9

⁵⁵⁷ <http://laborsta.ilo.org/cgi-bin/brokerv8.exe>, (01.12.2005),

⁵⁵⁸ <http://www.dol.gov/dol/topic/wages/minimumwage.htm> (11.03.2006)

ücret günlük 5.50 Dolardır. Kırsal alanda günde 4.50 Dolara kadar düşebilmektedir⁵⁵⁹. Tayland'da asgari ücret kırsal alanda günlük 5.13 Dolar, Bangkok'ta günlük 6 Dolar civarındadır. Asya ülkelerinde 1990'ların başında çok düşük olan gerçek asgari ücret 1995'e kadar bir kat kadar artmakla birlikte, dış sermaye çekebilmek için sürekli düşük tutulmaya çalışılmaktadır. Ayrıca aşırı çok düşük asgari ücrette küçük artışlar olsa dahi işçilerin yaşam standardını çok fazla iyileştirmemektedir⁵⁶⁰.

2. Latin Amerika Ülkeleri

Meksika, Latin Amerika ülkeleri içerisinde ABD kaynaklı doğrudan yabancı yatırımların yönlendiği dikkati çeken ülke konumundadır. Bu ülkede 1980'lerden itibaren üç döviz krizi, yüksek enflasyon ve makroekonomik çelişkilerle zorlu bir süreçten geçmektedir. 1994'de NAFTA üyesi olması sonrasında Meksika'da kamu işletmeleri özelleştirilmiş, finansal kuralsızlaştırılma gerçekleşmiş, ücret ve fiyatlar üzerinde baskı kurulmuştur. Bu durum doğal olarak işgücü piyasalarını etkilemiştir. Meksika, düşük nitelikli işgücü açısından bol, niteliği yüksek işgücü bakımından kıt beşeri ve fiziki sermaye imkanlarına sahiptir. Bu bağlamda Meksika'da nitelikli ve niteliksiz işgücü ücretleri göreceli olarak değişikliğe uğramış, niteliğe bağlı olarak ücret eşitsizliği artış kaydetmiştir. Bu bağlamda 1987'de düşük eğitimlilerin ücretleri, yüksek eğitimlilerin ücretlerinin %65 kadarı iken 1998'de %30'u gibi bir orana gerilemiştir. Bunun nedeni ticari ve dış yatırım konularındaki liberalizasyon olmuştur. Ticari gümrük tarifelerinin düşürülmesi en çok emek yoğun sektörleri ve düşük nitelikli işgücünü olumsuz etkilemiştir. NAFTA üyeliği sonrasında yabancı yatırımların artan nitelikli işgücü talebi bu grubun ücretlerini artırırken, ortalama ücret düzeyi ve istihdam düşmüştür⁵⁶¹.

GRAFİK 15: MEKSİKA'DA ÜCRETLERİN GELİŞİMİ

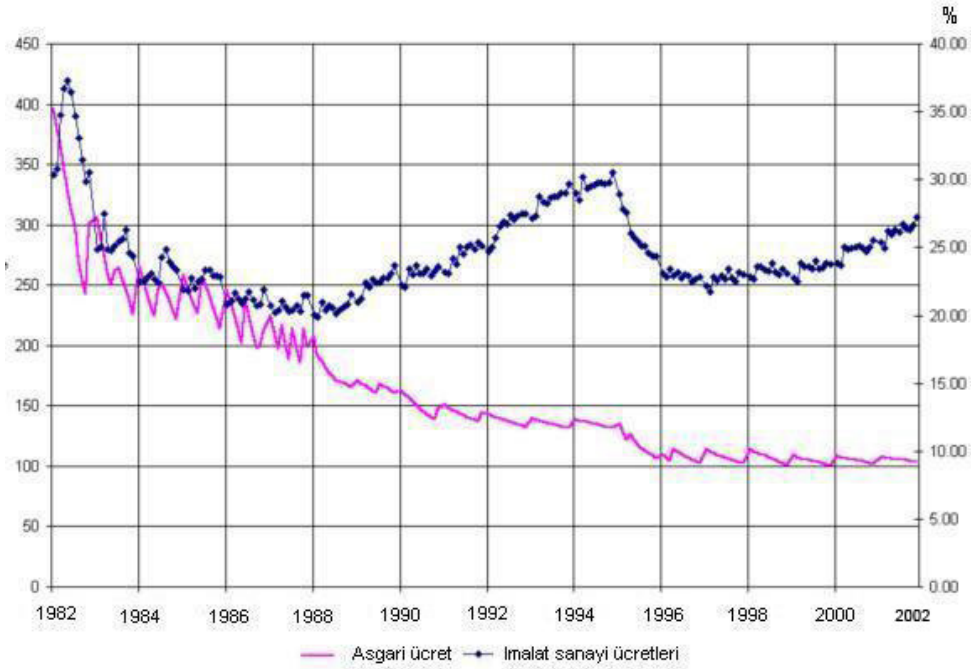
İmalat sanayi ortalama gerçek ücreti (\$/ay)

asgari ücret*

⁵⁵⁹ Gross Ames, McDonald Tim; "Compensating, Hiring and Retaining Employees in Southeast Asia" http://www.pacificbridge.com/pdf/pub_asia_1998_compensating.pdf (01.12.2005) s.2-3

⁵⁶⁰ Gross Ames, "Human Resource Issues in Southeast Asia" <http://www.pacificbridge.com/Publications/AsiaFall1997.htm> (02.12.2005)

⁵⁶¹ Hanson, Gordon H.; "What Has Happened To Wages in Mexico Since NAFTA? Implications For Hemispheric Free Trade", <http://www.nber.org/papers/w9563> (02.12.2005) s.3-6

Kaynak :1)Devine, Jim;"Globalization and the "Universal Market":An Essay on Krugman's Analysis of Increasing Inequality", Economics Department, **Loyola Marymount University Publication**, Los Angeles, 2000, s.9

2)Hanson, Gordon H.; "What Has Happened To Wages in Mexico Since NAFTA? Implications For Hemispheric Free Trade" , <http://www.nber.org/papers/w9563> (02.12.2005) s.3-6

* Meksika'daki asgari ücretin ABD asgari ücreti cinsinden oransal değeri

Grafik 15'de izlendiği gibi Meksika'da asgari ücret düzeyi 1984'den beri sürekli düşmektedir. 1995 NAFTA krizi sonrası düşüş keskinleşmiştir. Gerçek imalat sanayi ücretleri 1998 sonrasında bir miktar artış göstermekle birlikte 2002 yılındaki imalat sanayi ücretleri 1982 Kasım'ındaki seviyesinin %10 altındadır. Asgari ücret ise %75'lik büyük bir düşüşe maruz kalmıştır⁵⁶². Bu durum ücret düzeyinin düşmesinin yanında ücret farklılaşmasının artmakta olduğu anlamını taşımaktadır.

Öte yandan Meksika'da 1950 ile 1981 yılları arasında yıllık ortalama %3.5 oranında ekonomik büyüme gerçekleştirmiştir. Ekonominin dışa bağımlılığı arttıkça bu oran gerilemiş ve önce 1981 ile 1988 arasında %3'e düşmüş, özelleştirme ve finansal kuralsızlaştırmanın artışına koşut olarak 1988-2002 arasında ortalama %0.6 gibi çok düşük bir düzeye

⁵⁶² Devine, Jim; Globalization and the Universal Market Economics Department, **Loyola Marymount University Publication**, Los Angeles, August 7, 2000, s. 9

gerilemiştir. Ekonomik büyüme yavaşlamakla birlikte, ücretlerdeki azalmanın bu yavaşlamadan daha fazla olduğu ifade edilebilir⁵⁶³.

Latin Amerika ülkelerinin bütünü ele alındığında 1980'ler sonrası yeni-liberal politikaların uygulanması sonrasında bu ülkelerde genelde ekonomik durgunluk görülmüştür⁵⁶⁴. 1980'lerde Latin Amerika ülkelerinin ekonomik büyüme ortalaması %1'in altında gerçekleşmiştir. 1990-2001 döneminde ekonomik büyüme artarak dönem ortalaması %3.52'ye yükselmiştir⁵⁶⁵. 1990-2001 döneminde bu ülkelerde ortalama gerçek ücretler %1.6, imalat sanayindeki ortalama gerçek ücretler %1.8'lik bir artış kaydetmiştir. Bu gelişmelere rağmen ücretler 1980 yılındaki satın alma gücünün %98'i kadardır. Yani ücretler ekonomik büyümeye rağmen 1980'den beri gelişme kaydetmemiştir. Ayrıca çok büyük bir kesimin asgari ücretle çalıştığı bu ülkelerde asgari ücret 1980'deki satın alma gücünün önemli miktarda gerilemiş olup, 1980 satın alma düzeyinin %74'ü kadardır. Seçilmiş örnekler aşağıda sunulmuştur⁵⁶⁶.

TABLO 62: LATİN AMERİKA ÜLKELERİNDE ASGARİ ÜCRETLER *

Meksika	%31.2	Haiti	%32.7
El Salvador	%33.1	Uruguay	%42.1
Ekvator	%40	Venezüella	%45
Bolivia	%43.6	Şili	%45
Peru	%32.1	Paraguay	%45

Kaynak:ILO;"Globalization and Decent Work in the Americas" Fifteenth American Regional Meeting Minutes, Lima, December 2002, Geneva, 2002, s.12

* 2001 yılındaki asgari ücretlerin 1980 yılı satın alma gücü olarak değeri yansıtılmaktadır

Latin Amerika ülkelerindeki asgari ücret gelişmelerine bakıldığında 1980'ler sonrası yeni-liberal politikaların ağırlık kazanmasına koşut olarak işgücü piyasalarındaki yasal düzenlemelerin zayıflamasının etkileri görülmektedir. Bu bağlamda birkaç istisna dışında Latin Amerika ülkelerinde asgari ücret gerilemiş ve uygulamada bağlayıcı özellikleri ve etkinliği azalmıştır. 1980 sonrası gerçek asgari ücret artışı yıllık ortalaması %0.8 düzeyinde gerçekleşmiş olup, satın alma gücü olarak 1990'ların sonunda 1980'lerdeki düzeyinin %27 oranında gerisindedir. Aynı dönemde Latin Amerika ülkelerinde tarım dışı sektörün %59'u oranında olan enformel sektör ücretleri her yıl %1 oranında azalmıştır⁵⁶⁷.

⁵⁶³ Tornell, Aaron- Westermann, Frank-Martínez, Lorenza-Kehoe, Timothy J.; "Liberalization, Growth and Financial Crises:Lessons from Mexico and the Developing World," University of Minnesota and **Federal Reserve Bank of Minneapolis**, Discussion Paper, December 2003, s.5-6

⁵⁶⁴ UNDP, Human Development Report, New York, 2003, s.38

⁵⁶⁵ World Bank, World Development Indicators, 2002, Washington D.C., 2002, s.204-206

⁵⁶⁶ ILO;"Globalization and Decent Work in the Americas" Fifteenth American Regional Meeting Lima, December 2002, Geneva, 2002, s.12

⁵⁶⁷ ILO, "Decent Work in the Americas", World of Work, **ILO Magazine**, No.31 Geneva,October 1999,s.10.

Diğer önemli konu boyutu büyüyen enformel ekonomidir. 1980'ler sonrasında Latin Amerika ülkelerinde yeni yaratılan işlerin %85'i ücretlerin ve sosyal güvencenin çok düşük olduğu enformel sektörde (çok küçük ölçekli işletmeler, tarım, küçük ölçekli hizmet veren ekonomik birimlerde) gerçekleşmiştir⁵⁶⁸. Boyutları çok büyük olan enformel sektör nedeniyle bu ülkelerde genel ücret düzeyinin çok düşük olduğu değerlendirilebilir. Çünkü gerek Latin Amerika, gerekse benzer konumdaki bölgelerde küresel ticaret ve yatırımlar sermayeyi ödüllendirmekte uluslararası şirketler sınırları kolaylıkla aşabilmektedirler. Buna karşın işgücünün (özellikle düşük nitelikli işgücünün) aynı hareket serbestisi yoktur. Böylece sermaye gün geçtikçe artan bir biçimde düşük ücretli işgücü potansiyeline sahip ülkelere ve enformel sektör istihdamına uygun alanlara kaymaktadır. Küresel ekonomi zinciri içerisinde DYY'lar ve taşıyon ilişkileri pek çok kilit endüstri kolunda üretim ve bölüşüm ilişkilerini değişime uğratmaktadır. Sonuçta Latin Amerika ve benzer konumdaki ülkelerde her gün artan sayıda işgücü daha düşük ücretle çalışmakta, üretimin diğer unsurlarının maliyet etkilerini düşürmek de işgücünün sırtına yüklenmektedir. Çünkü ortaya çıkan koşullarda düşük nitelikli işgücü ve zayıf üreticilerin pazarlık gücünü zayıflatılmakta, daha yoğun bir rekabet ortamına çekerek üzerlerindeki baskı arttırılmaktadır. Bu bağlamda enformel ekonomi ile ücretler ve yoksulluk arasında bağ bulunmaktadır. Çünkü enformel ekonomideki ortalama ücretler formel sektörün gerisindedir. Bu nedenle enformel ekonomide çalışanların büyük çoğunluğu, formel sektördekilere göre göreceli olarak daha da yoksul konumdadırlar. Özellikle enformel sektördeki kadınlar için bu durum daha etkilidir⁵⁶⁹.

Diğer bir gelişme ücret farklılaşmasıdır. Latin Amerika ülkeleri Çin ve diğer bazı Asya ülkeleri gibi düşük ücretli işgücüne dayalı ihracat modeline koşullandırılmaları sonrasında 1980'ler ve 1990'larda artan ücret eşitsizliği ile karşılaşmışlardır. Yeni liberal politikaların ağırlık kazandığı ticari ilişkilerin liberalleştiği bu ülkelerde düşük nitelikli işgücü gelirini kaybetmektedir⁵⁷⁰. Ticari liberalleşme ile eşitsizliğin yaygınlaşması bütün dünyada benzer özellikler göstermektedir. Latin Amerika'da da aynı durum söz konusu olup, ücretler arasındaki fark açılmakta, işgücünün fazlasını oluşturan niteliği düşük işgücünün gerçek ücretleri düşmektedir⁵⁷¹. Latin Amerika ülkelerinde kamu işletmelerinin özelleştirilmeleri, ticaretin, sermaye hesaplarının ve iç finans piyasasının liberalleştirilmesi, vergi ve işgücü piyasası reformları nitelikli ve niteliksiz işgücüne olan talebi de değiştirmiştir. Ücret katmanlaşmasını arttıran bu gelişmeler sonrası Latin Amerika ülkelerinde

⁵⁶⁸ a.g.e. s.10

⁵⁶⁹ Carr, Chen, s.2

⁵⁷⁰ Atolia, Manoj; Trade Liberalization and Rising Wage Inequality in Latin

America: Reconciliation with HOS Theory1, Discussion Paper JEL Classification: F11, F13, F17, J31, **Florida State University**, October 27, 2005, s. 3

⁵⁷¹ UNDP, Human Development Report 2003, New York, 2003 s.3

nitelikli ve niteliksiz işgücü ücret farklılaşması, niteliksiz işgücü aleyhine %20 ile %40 arasında artmıştır⁵⁷².

Öte yandan yoksulluk, çevresel bozulma, uluslararası finans kurumlarının denetiminde karşılaşılan problemler, Latin Amerika ülkelerinde olumsuz gelişmelere yol açmıştır. Ekonomik büyüme açısından küreselleşme Latin Amerika ülkeleri genelinde büyük bir yavaşlama getirmiş, 1960-1980 arasındaki dönemde %3 olan ortalama yıllık ekonomik büyüme 1980-89 arasında -%0.3, 1990 arasında %1.4, 2000-2004 arasında ise %0.2 gibi bazen eksi büyümenin gerçekleştiği bir gerileme eğilimine dönüşmüştür. Bu kapsamda 1980-2004 arasındaki yirmibeş yılda gelir eşitsizliği de artmış, yoksulluğun artışında ekonomik büyümedeki düşüşün büyük etkisi olmuştur⁵⁷³.

3. Afrika Ülkeleri

Gana, Tanzanya, Uganda, Etyopya, ve Güney Afrika gibi örneklerle Afrika ülkelerinin geneli ele alındığında mutlak değer olarak istihdam artmakla birlikte, hızla büyüyen işgücüne katılım oranı nedeniyle işsizlik büyümektedir. Afrika ülkelerinde formel istihdam ya gelişmemekte veya gerilemektedir. Buna karşın enformel istihdamda süratli bir artış söz konusudur. Bu sektör formel sektörde istihdam edilemeyen işgücünü çekmektedir. Formel sektörde yüksek olan işsizlik, enformel sektörde daha azdır. Enformel sektördeki büyüme formel sektör ücretleri üzerinde baskı oluşturmakta ve gerilemesine neden olmaktadır⁵⁷⁴.

Gelişmekte olan ülkeler içerisinde en yoksul grubu oluşturan Afrika ülkelerinde ücretlere ilişkin sınırlı veriler ILO'nun araştırmalarına dayanmaktadır. ILO'nun bu ülkelere ait imalat sanayini esas alan ücret araştırması sonuçları aşağıdadır.

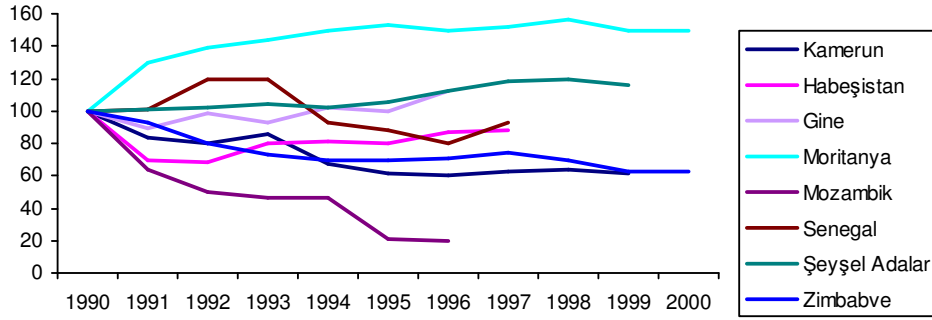
GRAFİK 16: SEÇİLMİŞ AFRİKA ÜLKELERİNDE İMALAT SANAYİ ÜCRETLERİNİN GELİŞİMİ

Gerçek Ücret Endeksi

⁵⁷² Behrman, Jere R.-Birdsall, Nancy-Székely Miguel; Economic Reform and Wage Differentials in Latin America, Inter-American Development Bank Working Paper 436, New York, 2000, s.4

⁵⁷³ Weisbrot, Mark-Rosnick, David; "Another Lost Decade? Latin America's Growth Failure Continues into the 21st Century", **Center for Economic Policy and Research**, http://www.cepr.net/publications/latin_america_2003_11.htm, (05.12.2005).

⁵⁷⁴ Kingdon, Geeta-Sandefur, Teal Francis; "Labor Market Flexibility, Wages and Incomes in sub-Saharan Africa in the 1990s", Global Poverty Research Group Department of Economics, **University of Oxford** Pub.No. GPRG-WPS-030, London, 2005, s.4-5,37

Kaynak: <http://www.ilo.org/public/english/employment/strat/kilm/kilm15.htm> (15.09.2005)

Grafik'te seçilen Afrika ülkelerinde 1990-2000 döneminde genel olarak azalan bir gerçek ücret eğilimi izlenmektedir. Bu ülkelerden yalnız Moritanya'da artış görülmektedir. Gine ve Şeyşel Adalarında ücret düzeyinde önemli değişiklik olmadığı, kalanında ise gerçek ücretlerin düştüğü görülmektedir. En kötü düşüşün gerçekleştiği Mozambik'te işçiler 1996 yılında, 1990 yılındaki ücret gelirinin ancak % 20'sini alabilmekteydi⁵⁷⁵.

Afrika Ülkeleri içerisinde Güney Afrika'da işgücü piyasaları farklı özelliğe sahiptir. Bu ülkede güçlü işçi sendikaları, işsizliğin telafi enstrümanı olarak ücret düzeyinin esnekleştirilmesine karşı, diğer OECD ülkelerine göre daha dirençlidirler. Buna rağmen 1990'lı yıllarda işsizliğin %10'dan %30'a büyük yükselişi, ücret düzeyinin %30 oranında düşmesine yol açmıştır⁵⁷⁶.

Gelişmekte olan ülkeler için genel bir değerlendirme yapıldığında, doğrudan yabancı yatırımların işgücü piyasalarının düşük ücret düzeyinde olmaları nedeniyle tercih ettiği Asya ülkelerinde başlangıçta ücretlerde artış sağlamakla beraber bunun hiçbir zaman verimlilik artışı ve ekonomik büyümeden tam yararlanacak bir düzeyde olmadığı, 1990'ların ikinci yarısında finansal krizlerin de etkisiyle ekonomik büyüme ve ücret artışlarının yavaşladığı ifade edilebilir. Gelişmekte olan ülkelerde gerçek ücretler çoğunlukla verimlilik artışından hak ettiği payı alamamakta, verimliliğin getirisi büyük ölçüde sermayeye kaymaktadır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde ücret düzeyindeki artışın tabana yayılmayan yüksek nitelikli işgücü ile sınırlı kalan özelliği bulunmaktadır. Çin ve Hindistan gibi ülkelerde yalnız bir kesimi

⁵⁷⁵ <http://www.ilo.org/public/english/index.htm> (05.12.2005)

⁵⁷⁶ Hulme, David-Teal, Francis; Research Summary 2004, Global Poverty Research Group, University of Oxford Pub., London, 2004, s.9

kapsayan ücret artışlarının gelir dağılımını olumlu etkilediğini söylemek mümkün değildir⁵⁷⁷. Örneğin 1978 sonrasında tarım işçiliğinin yaygın olduğu kırsal kesim ile kentsel bölgeler arasındaki gelir dağılımındaki denge 2.5 kat kırsal aleyhine bozulmuştur. Hatta bu oranın 1/6'ya çıktığı tahmin edilmektedir⁵⁷⁸. Yine Hindistan'da 1989-1990 sonrasında en üst gelir diliminin geliri diğer gelir dilimleri aleyhine %40 artmıştır⁵⁷⁹. Diğer taraftan gelişmekte olan ülkelerdeki düşük ücretler, gelişmiş ülkelerde ücretleri baskı altında tutma aracı olarak kullanılmaktadır.

C. Geçiş Sürecindeki Ülkeler

Geçiş sürecindeki ekonomiler denilince, Sovyetler Birliği dağılmadan bu birliğin üyesi olan ülkeler ile Varşova Paktı üyesi (Yugoslavya ve Arnavutluk bu pakt içinde yer almıyordu), aynı zamanda merkezi planlama ekonomisini uygulayan ve 1990 sonrasında kapitalist modeli uygulamaya yönlendirilen ülkeler anlaşılmaktadır. Bunların başında bugünkü Rusya Federasyonu gelmektedir.

1. Rusya Federasyonu

Yirmibirinci yüzyılda küreselleşme dünyanın değişik bölgelerinde homojen bir gelişme göstermemekte ve büyük farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Rusya ve komşularının serbest piyasa sistemine geçiş süreci, politik ve ekonomik düzensizliği beraberinde getirmiş ve Rusya'da son yirmi yılda %50 oranında bir üretim kaybı olmuştur. Rusya'nın mevcut politik sistemi, küreselleşmenin yarattığı sorunlarla baş etmekten uzaktır. Rusya'nın uzun ve derin krizlerle yaşadığı sarsıntılar, bu ülkenin küreselleşmenin etkilerine karşı aşırı kırılgan olduğunu ortaya koymuştur. Küreselleşme politik çalkantıların etkin olduğu Rus toplumunda devam eden bir dizi dönüşüm hareketi olarak sürmektedir⁵⁸⁰.

Bu bağlamda Rusya'nın küresel ekonomiye geçişi için geliştirilen IMF kaynaklı strateji, "şok terapi" olarak isimlendirilmiş ve 1 Ocak 1992'de yürürlüğe konmuştur. Hedefi Rusya'da olduğunca kısa sürede bir pazar ekonomisi yaratmaktır. İzlenen yol; fiyatları serbest bırakmak, ticari liberalleşme yoluyla rekabeti teşvik etmek, özelleştirme ile işletmeleri özel mülkiyete devretme gibi yöntemler olmuştur. Bundan Amerika'nın beklediği bir diğer amaç, kendisi ile Rusya arasında yumuşamanın Amerika'nın güvenliğine hizmet edecek olmasıydı. Ancak "Washington Mutabakatı" olarak bilinen bu yaklaşım Rusya'da başarısızlıkla

⁵⁷⁷ <http://newsbatch.com/econ.htm>, (11.11.2005)

⁵⁷⁸ <http://www.globalpolicy.org/socecon/inequal/2003/0925chinaurbanrural.htm> (15.07.2005)

⁵⁷⁹ Ghosh, Jayati; "Income Inequality In India", <http://www.countercurrents.org/eco-ghosh170204.htm> (15.07.2005)

⁵⁸⁰ Rozanova, Julia; "Russia in the Context of Globalization", **Current Sociology**, November 2003, Vol. 51(6): 649-669 SAGE Publications, London, 2003, s.9-11.

sonuçlanmıştır. Özellikle büyük ölçekli özelleştirme programlarının tabandan yukarı, konsensüs sağlanmadan, aşamalı yapılmaması olumsuz sonuçlarda önemli etken olmuştur⁵⁸¹. Bu süreçte kırılmalı artan ekonomi nedeniyle 1997'de Tayland'da başlayan ve zincirleme yayılan ekonomik krizler Rusya'yı sarsmıştır. Rusya'daki ekonomik gerileme, küresel fiyat eğilimlerinin gücünü ortaya koymuş, meydana gelen deflasyon ve diğer gelişmeler, küreselleşmenin olumsuz yönünün çok güçlü olabileceğinin bir kanıtı olmuştur⁵⁸². Küresel kapitalist sisteme eklenme sürecinde Rusya ile Asya ve Doğu Avrupa ekonomilerindeki gelişmeler aşağıdadır.

TABLO 63: GEÇİŞ SÜRECİNDEKİ ÜLKELERDE EKONOMİK BÜYÜME (1990-2000,2003)

ÜLKE	BÜYÜME %		ÜLKE	BÜYÜME %	
	1990-2000	2003		1990-2000	2003
Azerbaycan	-6.3	11.2	Ermenistan	-1.9	13.9
Beyaz Rusya	-1.6	-	Bulgaristan	-2.1	4.3
Çek Cumhuriyeti	-0.9	-	Estonya	-0.5	-
Gürcistan	-13	-	Macaristan	1.5	-
Kazakistan	-4.1	9.2	Romanya	-0.7	4.9
Slovakya	-2.8	4.2	Tacikistan	-10.4	-
Türkmenistan	-10.6	-	Ukrayna	-9.3	9.4
Özbekistan	-4.4	-	Rusya	-4.8	-

Kaynak : 1) World Bank, World Development Indicators 2002, Washigton D.C., 2002, s.204-206.

2) World Bank, World Development Indicators 2005, <http://devdata.worldbank.org/wdi2005/TOC.htm> (12.09.2006)

Tablo 63'den eskiden merkezi planlama ekonomisi uygulayan ülkelerde GSMH'nın azalma eğilimini ve meydana gelen ekonomik daralmayı izlemek mümkündür. 2003 yılı itibariyle Dünya Bankası geçiş sürecindeki ülkelere ait büyüme verileri vermekle beraber, anılan ülkeler şok terapi denilen, yeni-liberal ağırlıklı sisteme yönlendirilmeleri sonrasında, ciddi üretim ve verimlilik güçlükleriyle karşılaşmışlardır. Bu durum doğal olarak ücretlere yansımış, ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. Rusya'da Sovyetler Birliği döneminde hem bu ülke, hem diğer merkezi planlama ekonomisi ülkelerde ücretler merkezi yönetim tarafından tayin edilmekte, standart ücret kalemlerine ilave olarak ücretli tatil, sağlık hizmetleri, iskan, kreş hizmetleri gibi çalışılan işletmenin sağladığı yararlar bulunmakta idi. 1960'larda işçiler endüstriyel branşlarına göre gereken beceri, bölgenin çalışma koşullarına uygun bir tarifeye dayanan ücret sistemine göre ücretlendirilmekteydi. Yüksek ücretler ücra ve iklimsel koşulları elverişsiz bölgelere işçi cezbetmek için kullanılmaktaydı. Yan ödemeler işletme düzeyinde bireysel ve tim

⁵⁸¹ Saunders, Paul J.;"Why "Globalization Didn't Rescue Russia", **Policy Review** No.104, Washington D.C., Feb.2001, s. 2.

⁵⁸² Kahn, Joseph; "Russia's Crisis Reveals the Ugly Side of Globalization," **The New York Times**, August 30, 1998, s.1.

performansına göre işin değerlendirilen ekonomik önceliğine ve beceri gereksinimine göre ödenmekteydi. Bu uygulamada sağlık ve eğitim gibi doğrudan üretici olmayan hizmet sektörlerinde, endüstriden az ücret ödenmiştir⁵⁸³.

Ancak Sovyetler Birliğinin dağılması sonrasında ücretler konusu Rusya için en karmaşık sorunlardan birisini oluşturmuş ve 1990'larda başlayan geçiş sürecinde Rusya genelinde ücret ödemelerinin geç yapılması kronik bir sorun haline almıştır. Rus ekonomisinin geçirdiği ağır sarsıntı nedeniyle, 1995'de 112 milyar dolarlık toplam gecikmiş ödeme ve birikmiş müşteri borcu ile karşılaşmıştır. 1995 itibariyle ücretlerin %19'u geç ödenmekte idi. 1996'da yasal ödemeler toplamında ferro metalurji sektöründe %62, petrol çıkarma sektöründe %86, gıda sektöründe %22 oranında gecikmiş ödeme söz konusudur⁵⁸⁴.

Ekonomik sarsıntı sonrasında çalışanların yegane gelir kaynağı olan ücretlerin ödenmesinde ortaya çıkan sıkıntılar, sosyal açıdan insanları ve toplum yapısını olumsuz etkilemektedir. Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU) tarafından Rusya'da çalışanların ücretlerinin ödenememesi konusunda pek çok çarpıcı örnek verilmektedir. Mesela Volgograd'daki Aktuba isimli fabrikada işçilere 12 ay ödeme yapılmamıştır. Diğer taraftan Sen Petersburg'daki askeri bir araştırma merkezinde 2000 işçi 11 aydır ücret alamadıkları için greve gitmişlerdir. Yine Volgograd'daki Armina fabrikasının kadın işçilerine üç yıl süreli olarak ücret karşılığında ayakkabı ve sütyen verilmekte, onlarda bunu caddelerde elden satmaktadırlar. Moskova yakınlarındaki bir otomobil fabrikası olan Moskvich'de işçilere yedek parça, İniva tekstil fabrikalarında yatak çarşafı, Vladimir yakınlarındaki Gus-Khrustlaniy seramik cam fabrikasında, kristal ve seramik vazolar ücret bedeli olarak verilmektedir. Rusya'da milyonlarca insanın aylarca ödenmeyen ücretleri büyük meblağlar oluşturmaktadır. Öğretmenlerin maaş alacağı 1 milyar dolardır. Toplam ödenmeyen ücretler 10 milyar dolar, ödeme yapılamayan kişi sayısı 20 milyon, ödeme yapma gücü olmayan işletme sayısı ise 98.400 dür⁵⁸⁵.

⁵⁸³ Bignebat, Céline; "Spatial Dispersion of Wages in Russia :Does Transition Reduce Inequality on Regional Labour Markets ?" TEAM, University of Paris I & CNRS , Discussion Paper, JEL classification: J71, J42, P23, R23, Paris, March 2003, s.3-4.

⁵⁸⁴ http://www.russiansabroad.com/russian_history_225.html, (09.08.2005).

⁵⁸⁵ ICFTU (International Confederation of Free Trade Unions); "Unpaid Wages Raise the Risks of Social Instability in Russia", www.hwartford-hwp.com/archives/63/040.html - 8k -(09.08.2005).

Ücret ödemelerinde ortaya çıkan bu sorunların kaynağını Rusya'nın, Batı kaynaklı kapitalist ekonomiyi yapılandırma amaçlı yeni-liberal programlarının başarısızlığı oluşturmaktadır. Rusya'nın IMF etkisindeki ekonomik programlarının uygulanmasıyla Batılı banker ve yatırımcılara yapması gereken ödemeleri gerçekleştirememesi, bütün ekonomik alanlarda sıkıntıya yol açmıştır⁵⁸⁶. Ücretlerin geç ödenmesi 1992 -1997 arası dönemde bir misli artmış olup, 1997 itibariyle geç ödeme süresi genelde üç aydır. Bunun %54'ü niteliksiz işgücüne ait gecikmelerdir⁵⁸⁷.

Ekonomik sorunlardan kaynaklanan biriken ücret borçlarına ilişkin olarak 1997 yılından 2003'e kadar olan dönemde kısmi bazı değişiklikler olmuş ve Rusya Federasyonu İstatistik Komitesinin raporlarına göre önceden gelen ödeme borçları 2002 Eylül ayından sonra %9.6 oranında azalmıştır. Ancak geriye dönük ödeme borçları 723 milyar Ruble gibi aşırı bir boyuttadır. Bunlardan 25 milyar 225 milyon ruble endüstri sektörü, 4 milyar 813 milyon Ruble sosyal sektör işçilerinin ödenmeyen ücretleridir⁵⁸⁸. Ücretlerin ödenmemesi konusu ise 1994'den itibaren daha geniş bir sorun olma yolundadır.1998 itibaren işgücünün %40'ı ile % 70'i arasında değişen bölümü bu sorunla karşı karşıya kalmaktadır⁵⁸⁹.

Öte yandan eksi ekonomik büyüme nedeniyle 1990'lı yıllardan 2000 başlarına kadar olan dönemde Rusya'nın Safi Milli Hasılası %43 azalmıştır⁵⁹⁰. Doğal olarak bu durum, Rusya halkının temel gelir kaynağı olan ücret gelirlerine yansımıştır. Rusya'da üretim faktörleri içerisinde ücretlerin son on yıllık sürede azalması ülkede ortalama gerçek gelirin %200'den daha fazla düşmesine yol açmıştır. 1999 yılı itibariyle ülkedeki işçilerin %42.3'ünü oluşturan bir bölümü yaşamlarını sürdürebilecek bir ücret alamamakta, yoksulluk sınırı altında bulunmaktadır. Yine 2000'li yılların başında ortalama gerçek ücret 1990 düzeyinin %32'si kadardır. Rusya'da ücretin yanısıra sosyal ödemeler de çok düşük düzeyde seyretmektedir. Sosyal ödemeler ülkedeki toplam gelirin ancak %2'si gibi çok düşük bir düzeydedir. Yoksul kişiler büyük bir sosyal dışlanma ile karşıkarşıya bulunmakta, sosyal hizmetler ve

⁵⁸⁶ Kotz, David M.; Capitalist Collapse How can Russia Recover? **Dollars and Sense Magazine**, Boston, November/December 1998, s.4.

⁵⁸⁷“ <http://www.csv.warwick.ac.uk/fac/soc/complabstuds/russia/campaign.doc> (12.03.2006)

⁵⁸⁸ RF Statistic Committee “Mass Back Wages as A Factor of Russia's Economic Growth”, English **Pravda**, Moscow, 17.03.2003, s.1.

⁵⁸⁹ Bignebat, Céline; “Spatial Dispersion of Wages in Russia :Does Transition Reduce Inequality on Regional Labour Markets ?”TEAM, **University of Paris I & CNRS**, Discussion Paper JEL classification: J71, J42, P23, R23, Paris, March 2003, s. 6-7.

⁵⁹⁰ World Bank, World Development Indicators 2002, Washington D.C. 2002, s.209.

yardımlardan yararlanamamaktadırlar. Nüfusun en yoksul kesiminin sosyal yardımlardan yararlanması söz konusu bile değildir⁵⁹¹.

Rusya'da, ortalama ücretlere göre asgari ücretlerde daha büyük gerileme söz konusudur. 1990 itibariyle ayda ortalama 71.9 Dolar olan asgari ücret 2000 yılına %66 oranında azalarak ayda 24.75 Dolar olarak gelebilmiştir⁵⁹². Ayrıca bu büyük ülkede fiyatlar ve yaşam standartları bölgelere göre büyük farklılık gösterdiğinden, ülke çapında yürütülen merkezi asgari ücret uygulaması bazı bölgeler için durumu daha kötüleştirmektedir. Rusya'da merkezi bütçeden ücret alan kamu işletmelerindeki ücretler ortalama ücretlerin gerisinde olup, uygulanan asgari ücretler kamu hizmetindeki pek çok insanın yaşam koşullarını koruma açısından yararlı olamamaktadır⁵⁹³. Rusya'da asgari ücret, ortalama ücretin %20'sinden daha azdır. Ortalama ücretlerin zaten düşük olduğu Rusya'da asgari ücretin çalışanların ihtiyaçlar açısından fazla bir anlam taşımadığı ifade edilebilir⁵⁹⁴. Diğer taraftan Rusya'da geçiş dönemi ile birlikte başlayan büyük bir enflasyon yaşanmaktadır. 1998 enflasyon oranı %28 iken, 1999'da %86'ya tırmanmıştır. 1998 ile 2002 dönem enflasyonu ise %34.38 olarak gerçekleşmiştir⁵⁹⁵. Yüksek orandaki enflasyon da dikkate alındığında Rusya'da ücretlerin satın alma gücünün ülkenin küreselleşme sürecine çekilmesiyle birlikte büyük ölçüde azaldığı ifade edilebilir.

Öte yandan Rusya'da değişik yönlerde gelişen eşitsizlik eğilimi izlenmektedir. Bu bağlamda artan ücret eşitsizliği söz konusudur. Rusya'da merkezi planlama dönemi sonrasında diğer Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerine göre çok daha fazla ücret eşitsizliği artışı yaşanmaktadır. Resmi istatistiklere göre hesaplanan ve verilere göre Rusya'da ücret eşitsizliği Gini katsayısı olarak 1990'lar öncesinde 0.22 civarında iken, 1996'da 0.5'e yükselmiştir. En yüksek ücret dilimindeki %10'luk grubun ücret geliri geri kalan %90'lık grubun 3.3 katı iken, artarak 10 katına ulaşmıştır. Aynı dönemde diğer Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde Gini katsayı oranı ortalama 0.2-0.25 düzeyinden 0.3-0.35 düzeyine çıkmıştır. Gelir dağılımındaki eşitsizliğin temel nedeni ücret gelirlerindeki artan eşitsizlik olmaktadır⁵⁹⁶. Ücret eşitsizliği endüstri dalları arasında emek niteliğine göre oluşan ücret

⁵⁹¹ Annan, Kofi; "The UN Secretary-General Message on the International Day for the Eradication of Poverty", UN in Russia, UNDP Moskow Office, ILO News Paper, 7 October 2001 , s.1.

⁵⁹² World Bank, World Development Indicators 2002, Washigton D.C. 2002, s.65.

⁵⁹³ Chetvernina, Tatyana-Buchtikova, Alena; "Minimum Wages in Russia, Minimum Wages in the Czech Republic", **ILO SRO-Budapest Reports**, No. 4, Budapest, April 1994, s.1.

⁵⁹⁴ ILO, "What Wage Policy for Russia", **ILO Subregional Office Newspaper** 94-2, Budapest, Feb. 2004, s.1.

⁵⁹⁵ Russia Annual Inflation Rates http://www.worldwide-tax.com/russia/rus_inflation.asp, (07.08.2005).

⁵⁹⁶ Lehmann, Hartmut-Wadsworth, Jonathan; Wage Arrears and the Distribution of Earnings in Russia

farklılaşması ile tarım ve merkezi bütçeye bağlı işletmelerdeki düşük ücretli işgücü istihdamından kaynaklanmaktadır. Rusya'da değişik nedenlere bağlı olarak üst ücret grubundakilerin ücret miktarları tam olarak açıklanmaması nedeniyle ücret eşitsizliğinin görünenden daha çok olduğu değerlendirilebilir⁵⁹⁷.

2. Diğer Geçiş Sürecindeki Ülkeler

Rusya dışındaki diğer geçiş sürecindeki ülkelerin tamamı ele alındığında bu ülkelerde piyasa ekonomisine geçiş, gerçek ücretlerde büyük azalma, ücretlerin ödenmemesi ve zorunlu izin gibi olumsuzlukları beraberinde getirmiştir. Bu gelişmeler nüfusun önemli bir bölümünde yoksulluğun artması sonucunu yaratmıştır⁵⁹⁸. Ayrıca ücret ödenmelerinin geciktirilmesi sorunu geçiş sürecindeki bütün Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerini etkilemektedir. Örneğin Ukrayna'da ödenmemiş ücretler ülke genelinde aylık ücretlerin %30'dan çoğunu oluşturmaktadır. Beş milyondan fazla Ukraynalı işçi ücretlerini zamanında alamamaktadır. Moldova'da bu süre iki yıla kadar çıkmaktadır. Bulgaristan'da birikmiş ücret borcu 1991 ile 1996 arasında önce yedi kat, 1997 ile 1999 arasındaki dönemde yeniden iki kat artmıştır. 2001'de Beyaz Rusya'da ödenmeyen ücret oranı, toplam işgücü ödemelerinin %7.5'şidir. IMF ve Dünya Bankası destekli uyum programlarının ücretlere ilişkin koruyucu düzenlemeleri zayıflatıcı müdahaleleri, zorla yapılan ve şeffaflıktan uzak özelleştirmeler ile artan borç stoku, anılan ülkelerde ücretlerde sorunların ortaya çıkmasının başlıca nedenleri olarak sıralanabilir⁵⁹⁹.

1990 sonrasında geçiş sürecindeki ülkelerde ücretler ve üretim azalan gelişme göstermişlerdir. İstihdamın da bu süreçte düşüş yaşadığı ifade edilebilir. Sovyetler Birliğinin dağılması arefesi olan 1989 yılındaki ücretlerin 10 yıllık bir dönemdeki değişimi bu konuda fikir verebilecektir.

Discussion Paper No. 410, December 2001, CERT Discussion Papers from Centre for Economic Reform and Transformation, **Heriot Watt University**, Edinburg, 2002, s.3.

⁵⁹⁷ Lukyanova, A.L.; *Wage inequality in Russia (1994-2003) POLICY BRIEF*
http://www.eerc.ru/details/download.aspx?file_id=8389, (06.12.2005).

⁵⁹⁸ "Employment, Skills and Transition", *Transition Report 2000, European Bank for Reconstruction and Development*, Nov.2000, London, 2000,s.133.

⁵⁹⁹ ILO, "Paying Attention to Wages" **Labour Education Pub. No.2002/3** No.128, Geneva, 2002 s.V-VI .

TABLO 64: GEÇİŞ SÜRECİNDEKİ ÜLKELERDE ORTALAMA GERÇEK ÜCRETİN DEĞİŞİMİ

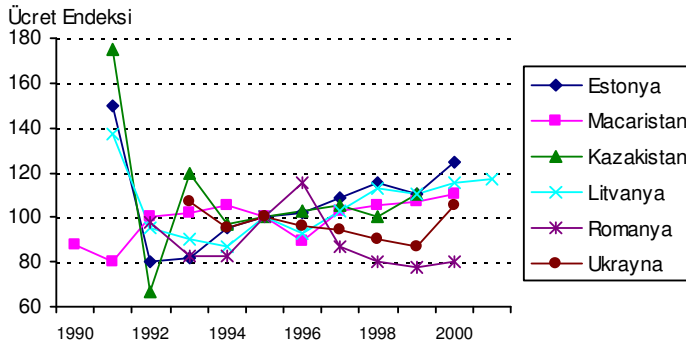
ÜLKE	ÜCRET DÜZEYİ
	1999 yılı ücret düzeyinin 1989 ücret düzeyi olarak karşılığı (%)
Rusya, Kazakistan	40
Moldovya	43
Azerbaycan	45
Litvanya	48
Bulgaristan	50
Kırgızistan	60
Letonya, Estonya, Romanya	65
Gürcistan, Hırvatistan	75
Macaristan	82
Belarus, Polonya	85
Slovakya, Slovenya	92
Çek Cum.	105

Kaynak: Newell, Andrew; "The Distribution of Wages in Transition Countries", **University of Sussex Discussion Paper**, Classification: J310, P2, Brighton, Feb. 2001, s.15

Tablo 64'de 1990 öncesi merkezi planlama ekonomisi uygulamakta olan geçiş sürecindeki ülkelerde emek gelirinin büyük bir gerilemeye

uğradığı yansıtılmaktadır. Başta Rusya, Kazakistan olmak üzere geçiş sürecindeki ülkelerin yarısında ücret düzeyi on yıl öncesinin yarısı bile değildir. Çek Cumhuriyeti dışında diğerlerinde de ücret geliri kaybı söz konusudur. Bunun muhtemel nedeninin gizli işsizlik olduğu ileri sürülebilir. Ancak büyük ölçüde özelleştirmeye rağmen 1989 üretimi ile karşılaştırıldığında safi milli hasıla Polonya dışında artmamıştır. Safi milli hasıla karşılaştırması yapıldığında 1989 yılına göre on yıl sonra üretim Rusya, Kazakistan, Bulgaristan, Kırgızistan, Litvanya, Letonya'da %40, Ukrayna ve Gürcistan'da %70, Azerbaycan'da %50 azalmıştır. Yalnız Polonya'da %20'lik artış söz konusudur⁶⁰⁰. Üretim düşüşünün ücretleri olumsuz etkilediği ifade edilebilir. Bu nedenle Doğu Avrupa ülkelerinde 1989 sonrası on yıllık süreci içeren imalat sanayi gerçek ücretlerine ilişkin gelişmeler grafikte sunulmuştur.

GRAFİK 17: SEÇİLMİŞ GEÇİŞ SÜRECİNDEKİ ÜLKELERDE İMALAT SANAYİ

ÜCRETLERİ

Kaynak: <http://www.ilo.org/public/english/employment/strat/kilm/kilm15.htm> (06.08.2005)

Grafik geçiş sürecindeki ülkelerde imalat sanayindeki gerçek ücretlerde istikrarsızlık ve kayıpların olduğunu göstermektedir. Ayrıca Belarus, Makedonya ve Romanya'da ücretler bu ülkeler için baz alınan 1995 yılının gerisinde kalmıştır. Ancak aynı dönemde Ermenistan, Azerbaycan, Estonya, Kırgızistan, Polonya ve Tacikistan'da imalat sanayi gerçek ücretlerinde %20'ye kadar varan artışlar olmuştur⁶⁰¹.

Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinde ücretler konusu geçiş süreciyle birlikte değerlendirilmelidir. Çünkü merkezi planlamanın uygulandığı ekonomide ücretin işlevi piyasa ekonomisinden farklı olup, ücretler emeğin yeniden üretim maliyeti şeklinde algılanmamakta, işin karşılığını vermek amaçlanmaktadır. Devlet ve işletmeler, işçilerin sağlık ve eğitim ve iskan ihtiyaçlarını bedelsiz karşılamasının yanında bazı yaşam maliyetlerini de (kreş,tatil,vb)

⁶⁰⁰Newell, Andrew; "The Distribution of Wages in Transition Countries", **University of Sussex Discussion Paper**, Classification: J310, P2, Brighton, Feb. 2001, s.16

⁶⁰¹<http://www.ilo.org/public/english/employment/strat/kilm/kilm15.htm> (06.08.2005).

ucuz karşılamaktadır. Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde bu ücret dışı subvansiyonlar kalkmış ve devletin rolü büyük ölçüde zayıflamıştır. Buna karşılık kamunun geçmişte sağladığı kaybedilen imkanları, yeni ücret sistemi telafi edememiş ve geçiş süreciyle birlikte ücretlerin gerçek değeri azalmaya başlamıştır. 1990'ların ikinci yarısından sonra ücretlerdeki biraz toparlanmaya rağmen işgücü piyasaları gelişmiş pazar ekonomilerindeki işlevini kazanamamış, işçilerin yaşam koşullarını iyileştirememiştir. Ücret ödemelerinin geç yapılması bu ülkelerin ortak sorunu olmaya devam etmektedir. Yasal denetimin olmaması, gecikmiş ve bozulmuş ödeme düzeni milyonlarca çalışanı hileli iflaslar ve iflas suçlarının kurbanı yapmış, işçiler ücretlerini alamamışlardır⁶⁰². Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerindeki ortalama ücretlerin Batı Avrupa ile kıyaslaması aşağıdadır.

TABLO 65: MERKEZİ VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİ SANAYİ SEKTÖRÜ ORTALAMA ÜCRETLERİ (2002)

ÜLKE	ÜCRET MİKTARI (EURO/ AY)	SATIN ALMA GÜCÜ*
Bulgaristan	123	351
Romanya	123	402
Liyvanya	200	471
Letonya	240	505
Estonya	230	570
Slovakya	450	677
Polonya	450	679
Macaristan	390	691
Çek Cum.	390	824
Slovenya	870	1136
Ortalama	345	634
AB-10 Ortalaması	1928	1928

Kaynak:Galgoczi, Béla; Wage Trends in Central and Eastern Europe, Labour Education 2002/3 No. 128, Geneva, 2002, s.41 *Euro'nun bu ülkelerdeki daha yüksek satın alma gücü kastedilmektedir

Tablo 65 incelendiğinde Merkezi ve Doğu Avrupa'da ücret düzeyinin AB'ye göre geride olduğu görülmektedir. Ancak bu ülke koşullarına göre Euro'nun satın alma gücü AB'nin ilk 10 üyesi ülkeden yüksek olduğundan aradaki gerçek fark görünenden azdır. AB'ye son 10 eski sosyalist ülkenin katılmasıyla hem bu ülkelerde, hem de eski üye ülkelerde sosyal krizler beklenebileceği şeklinde değerlendirmeler yapılmaktadır. Çünkü yeni üyeler AB kriterlerini yakalayabilmek için yoksulluğun, işsizliğin, ücret kesintilerinin ve sosyal yardımların kesilmesi gibi sorunlarla karşı karşıyadır (AB üyelerinin kişi başına gelir ortalaması 24.250 Euro, iken Macaristan'da bu rakam 7.080, Letonya'da 3.470 dir)⁶⁰³. Ayrıca on eski Merkezi ve Doğu Avrupa ülkesinin ortalaması alındığında ücret gelirinun Gayri Safi Milli Hasıla içerisindeki payı %40.5'dir. (Macaristan %31, Bulgaristan %33, Slovakya %34,

⁶⁰² Galgoczi, Béla; Wage Trends in Central and Eastern Europe, Labour Education 2002/3 No. 128, Geneva, 2002, s.41.

⁶⁰³ Salzmann, Markus; "The Social Consequences of European Union Expansion" <http://www.wsws.org/articles/2004/apr2004/euro-a20.shtml> , (09.08.2005).

Çek Cum. %39, Polonya, Litvanya %49). Genişleme öncesi on beş üyeli AB'de ise bu ortalama %59'dur⁶⁰⁴.

Ücret eşitsizliği Rusya kadar olmamakla birlikte diğer Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri için de geçerlidir. Örneğin Ukrayna'da 1986 ile 2003 arasında Gini katsayısı olarak ücret eşitsizliği 4.3'den 4.6'ya yükselmiştir⁶⁰⁵. Bu verilerden yola çıkarak geçiş sürecindeki Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde kapitalist sisteme geçişte başta ücretler olmak üzere çeşitli ekonomik ve sosyal sorunların yaşanmakta olduğu ifade edilebilir.

III. Ücretlerdeki Değişimin Küresel Etkileri

Küreselleşmenin iddia edildiği gibi dünyanın her tarafında bütün sosyal toplumların eşit yararlandığı bir olgu olmadığı, bilakis eşitliği bozan ve toplumsal tabakalaşmayı arttıran etkilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Küreselleşme ne homojen karakterde, ne de eşitlik sağlayıcı özellikte bir süreçtir. Aslında küreselleşme yalnız 20. yüzyılda yeni-liberalizm ideolojisinde yer alan bir olgu olmayıp, farklı sosyal sistemlerde görülebilen bir eğilimdir. Yeni-liberal güdümlü küreselleşmenin bugünkü aşaması mevcut sosyal sistemlerde yeni farklılaşmaları ortaya çıkarmaktadır. Bunun anlamı devam eden küreselleşme olgusunun bütün bölgeleri ve toplumları etkileyerek herkese yarar sağlamak değildir. Ancak küreselleşme insanların sosyal konumlarını ve yaşamlarını bir şekilde etkilemektedir⁶⁰⁶.

Bu etkileşim kapsamında küresel bütünleşmenin ücretler üzerindeki etkilerine bakıldığında bölgelere göre değişen özellikler göze çarpmaktadır. İmalat sanayindeki artış, doğrudan yabancı yatırımlar ve uluslararası şirketlerin dünya çapındaki faaliyetleri, Güney Doğu Asya ülkelerinde istihdam ve yaşam standartlarının kısmen iyileşmesine katkıda bulunmuştur. Buna karşılık çok sayıdaki ülkenin küresel ekonomideki payları küçülmüş, artan bir sosyal dışlanma, işsizlik ve yoksullukla karşı karşıya bırakılmışlardır. Bundan öte dünya finans piyasalarındaki gelişmeler, makro ekonomik istikrar politikalarını sınırlamış, böylece ekonomik kırılganlık artmış ve özellikle yoksul ülkelerde işgücü piyasalarındaki zayıf gruplara darbe vuran ağır ekonomik krizleri hazırlamıştır. IMF politikaları gibi sınırlamalar içeren küresel politikalara geçiş, küresel ekonomide büyümenin yavaşlamasına neden olmuştur. Yine yeni-liberalizm veya yaygın adıyla küreselleşme Güney Asya'daki sınırlı sayıdaki ülkede bir miktar gelir dağılımını iyileştirici etkisine karşılık, diğer olumsuz etkileri

⁶⁰⁴ Galgoczi, s.3

⁶⁰⁵ Ganguli, Ina-Terrel, Katherine; Institutions, Markets and Men's and Women's Wage Inequality: Evidence from Ukraine, **Discussion Paper Series** No.1724, Bonn, August 2005, s.9-12.

⁶⁰⁶ Fuchs, s.4 .

nedeniyle farklı ekonomik konumdaki ülke ve insanlar arasındaki zenginlik ve yoksulluk farkının açılmasına yol açmıştır⁶⁰⁷.

Bu bağlamda yaşanan gelişmeler küreselleşme oluşumunun; piyasa mekanizmasının egemenliği veya daha gerçek yüzüyle büyük firmaların piyasalar üzerindeki egemenliği olarak işlediğini göstermekte, ancak varılan sonuçlar, serbest piyasanın refahı arttırdığı konusundaki iddiaların inandırıcılığı ile çelişmektedir. Serbest pazarı olumlu tanıtan kuramlar, çok sayıda küçük ve bağımsız firma rekabetinin refahı arttıracığı varsayımını ileri sürmektedirler. Bu varsayım kullanılarak uygulamada aşındırılan devlet bürokrasinin yerini büyük ölçüde uluslararası şirket bürokrasileri doldurmaktadır. Kaynak dağılımındaki optimizasyonun devlet yerine, tamamen piyasa aracılığı sağlanabileceği savına sığınan görüşler ise bu konuyu by-pass etmektedir. Dolayısıyla piyasa mekanizmasının serbestçe uygulanması talebi, kaynak dağılımı kararlarının piyasa mekanizmasına bırakılması isteminden öte, şirketlerin faaliyetlerini kar oranının en yüksek olduğu yerlerde yürütebilmeleri ve bu faaliyetlerinde devlet müdahalesini en aza indirme anlamına gelmektedir. Sermayeye dolaşım hakkı kazandırmak, rekabet ortamının artmasına yol açmakla birlikte, küresel gelişmeler sermayenin devlete ve emeğe karşı baskı gücünü arttırdığını, işçi örgütlerinin gücünü zayıflattığını göstermektedir⁶⁰⁸.

Sermayenin uluslararası kurgulamasının ücretler üzerinde değişik ülkelerdeki etkileri dikkate alındığında, 1980'ler sonrası gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında farklılıklar ortaya çıktığı izlenmektedir. Gelişmiş kapitalist ülkelerden örneğin ABD'de ücretler sabit sayılabilecek bir çizgi izlemekte, ekonomik büyümeyle orantılı pay alamamaktadır. Milli gelir içersinde emeğin aldığı pay azalmıştır. AB ülkelerinde de benzer durum görülmekte, çoğunlukla gerçek ücretler mevcut durumunu iyileştirememektedir. AB ülkelerinin ortak noktası, milli verimlilik artışına paralel bir ücret artışı ve milli gelirin büyümesiyle orantılı ücret artışı sağlanamamasıdır. Yasal ve sosyal nedenlerle AB ülkelerinde ücretleri düşürme çok kolay olmadığından, bu durum işsizliği arttırmıştır. AB ülkelerinde işsizlik oranı %10'lar civarında seyretmektedir⁶⁰⁹. Ayrıca ortalama ücretin altında düşük ücretlerle çalışma ve enformel ekonomi yaygınlaşmaktadır. Gelişmiş ülkelerde nitelikli ve niteliği düşük işçiler arasındaki önemli boyutta ücret farklılaşması meydana gelmiş olup, buna

⁶⁰⁷ Dolvik, Torres, s. 9.

⁶⁰⁸ Prendergast, Renee-Steward Frances; *Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma*, (Çev. Eser İdil) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s.14-15.

⁶⁰⁹ Krugman, Paul; "Europe Jobless, America Penniless?", *Foreign Policy*, No.95, New York, 1994, s.1.

bağlı olarak ücret makası açılmaya devam etmektedir. Nitelikleri az ve orta olan üretim işçilerinin ücretleri azalırken, az miktarda nitelikli iş gücünün ücretleri artmıştır⁶¹⁰.

Diğer taraftan gelişmiş ülkelerde küreselleşme sürecinin asgari ücret üzerindeki etkisinin azaltıcı yönde olduğu ve 1980'ler sonrası bu taban ücretin, yasal bir külfet olarak görülüp önemli ölçüde aşındırıldığı anlaşılmaktadır. Doğu Asya ülkelerinde ise ucuz emek nedeniyle yabancı yatırımların bu ülkelere yönelmesi sonucu ücretlerde artış eğilimi görülmekle birlikte, 1997 Asya krizi sonrasında bunun yavaşladığı ve alt ücret dilimlerine yansımadağı, anılan ülkelerde ortalama ücret düzeyinin gelişmiş ülkelerin düzeyine yaklaşmadığına değinilmiştir. Öte yandan Latin Amerika gibi sermayenin yöneldiğı diğer gelişmekte olan ülkelerde ücret düzeyi genelde düşüş kaydetmiştir. Geçiş sürecindeki eski merkezi planlama ekonomilerinde küresel kapitalist üretim sürecine geçişte yaşanan 'şok' üretimi düşürmüş, buna koşut olarak ortalama ücretler ve asgari ücret düzeyleri ortalama %50'lere yaklaşan oranlarda düşüş kaydetmiştir.

Küreselleşmenin çok yönlü ekonomik etkileri arasında sermayenin serbest dolaşımı, ücretleri etkileyen önemli faktör olmaktadır. Sermayenin gelişen bu özelliğini mercak altına alan ve OECD ülkeleri ile sermayenin yöneldiğı ülkeleri kapsayan araştırma sonuçları, dikey üretim hattını kaydıran sermayenin toplam ihracatının %21'i civarındaki miktarını bu şekilde gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu gelişmeler işgücü piyasasını etkilemiş, (örneğin yalnız 1970-1990 döneminde uluslararası sermaye ihracı %30 artmıştır) sermaye ihracının artışı ile örtüşen biçimde ücretlerin göreceli yapısında ve düşük nitelikli işçi istihdamında değişiklikler meydana gelmiştir. Bu süreçte yüksek nitelikli işgücü gerektiren üretim aşamaları, sermayenin menşe ülkesindeki işgücünde aranan nitelik yoğunluğunu yükseltmiştir. Bu gelişmelerin ortaya koyduğu sonuç küresel bazda sermaye ihracının düşük nitelikli işgücü kategorilerinde ortalama olarak ücretleri en az %1.8 oranında aşağı çekerken, yüksek nitelikli kategorilerde %3.3 civarında arttırmış olmasıdır. İncelemeler uluslararası sermaye ihracının işgücü piyasalarında ücret farklılaşmasını arttırarak düşük nitelikli işgücünün gerçek ücretlerini düşürücü etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Yani uluslar arası sermaye ihracının kaybedeni düşük nitelikli işgücü

⁶¹⁰ Stokes, Bruce; *Globalization: Workplace Winners and Losers*, Great Decisions, Foreign Policy Organization Inc., New York, 1997, s. 83-84

olmakta, yüksek nitelikli işgücü ücretlerini göreceli olarak yükseltebilmektedir⁶¹¹. Bu yöndeki gelişmelerse ücret eşitsizliğini arttırmaktadır.

Gelişmiş ülkeler arasında ücret eşitsizliği bakımından ABD önlerde yer almaktadır. Amerikan işgücünün özelliklerinin bu konuda payı olmakla birlikte, eşitsizliğin temel nedenini ücreti belirleyen kurumlar arasındaki yaklaşım farkları oluşturmaktadır. Sanayileşmiş diğer ülkelerde orta nitelikli işçi ücretleri ile düşük nitelikli işçi ücretleri arasındaki fark ABD'den daha azdır. İşgücünün bu heterojenliğinde; beceri, eğitim, iş deneyiminin yanı sıra sendikal örgütlülüğün zayıflığı etken olmaktadır. Diğer taraftan ABD'de niteliği bakımından işgücünün yarısını düşük nitelikli işgücü oluşturmakta ve nitelikli işgücü ile aralarındaki ücret makası daha açık bulunmaktadır. En üst %10 diliminde yer alan işçilerle orta becerili işçiler arasındaki ücret farkı diğer sanayileşmiş ülkelerde daha az iken, ABD'de ücret farklılaşmasının %50'si nitelikli işçilere ödenen yüksek ücretlerden kaynaklanmaktadır⁶¹². ABD'de 1981'da bir üst yönetici ortalama işçi ücretinin 25 katı maaş alırken, bu oran 1999'da 419 katına çıkmış, 1981-2000 arasında yüksek ücretlerde artış %4300 olmuştur⁶¹³. Doğal olarak bu ücret farklılaşması gelir eşitsizliğinin artmasına neden olmaktadır. Örneğin en üst %10'luk ücret dilimi ile en alt %10'luk dilimin ortalama oransal değeri ABD'de 4.63 katı iken, aynı oran İngiltere'de 3.47, Fransa'da 3.06, Almanya'da 2.86 ve Hollanda'da 2.82'dir⁶¹⁴. ABD ücret eşitsizliğinde AB'nin önündedir.

Görüldüğü gibi küreselleşme olgusunun diğer alanlarda olduğu gibi, ücretler açısından da kazananları ve kaybedenleri söz konusudur. Güney Kore, Singapur, Tayvan'da ücret düzeyi ve işçilik maliyetleri 1980'ler düzeyine göre iki misline yakın artış göstermiştir. Ancak bu duruma bakarak kesin değerlendirmeler yapılamaz. Çünkü hala pek çok ülkede kötü çalışma şartları ve uluslararası çalışma standartlarının ihlali devam etmektedir. Küresel ticaretin liberalleştirilmesinin temelinde yatan önemli nokta gelişmiş ülkelerdeki nitelikli ve niteliksiz emek arasında meydana gelen talep

⁶¹¹ Geishhecker, Ingo- Gorg Holger; "International Outsourcing and Wages: Winners and Losers" Discussion Paper JEL Classification: JEL F16, L24, J31, University of Nottingham, Nottingham, March 2004, s.1

⁶¹² American Enterprise Institute for Public Policy Research; Wage Inequality: International Comparisons of Its Sources, September 1996 [Conference Summary](#),

<http://202.121.129.66/transcend/www.aei.org/cs/cs6931.htm> (20.09.2005)

⁶¹³ Useem, Jerry; "The Winner-Steal-All Society", **American Prospect**, Volume 13, Issue 19, October 21, 2002, s.34

⁶¹⁴ Salverda, Bazen, Gregory, s. 8

farklılaşması ve bunun yarattığı ücret farklılaşmasıdır⁶¹⁵. Denilebilir ki küreselleşme artan eşitsizliklerin kaynağı olmaktadır.

A. Artan Küresel Eşitsizlik

Küreselleşmenin getirdiği riskler ve yüklerin, kırılğan yapıdaki gelişmekte olan ülke ekonomileri ile dünyanın yoksul nüfusu için olumsuz sonuçları ilgili çevrelerce kabul görmektedir. Ekonomik ve mali küreselleşmeye bağlı olarak tekrarlanan krizler, gelişmekte olan ülkeler ile ağırlıklı olarak bu ülkelerdeki yoksul ve güçsüz kitlelerin üzerine yüklenmektedir. Küresel üretimde hasılanın küresel toplum tarafından geniş tabanlı ve adil dağıtıldığı söylemek mümkün değildir. Küreselleşme nihai bölüşüm katmanında hem ülkeler hem de ülkeler içersindeki kişiler arasında kazananlar ve kaybedenler yaratmaktadır. Kaybedenler, tüketim mallarındaki kesin ve göreceli fiyat değişikliklerine karşı aşırı zayıf, yoksul kitlelerdir⁶¹⁶.

Diğer taraftan ekonomik performans göstergeleri, yeni-liberal esaslı küreselleşmenin gelişim sürecinde küresel büyümenin ağırlaştığını, ekonomik gelişme bakımından bölgeler arasında önemli farklılıkların ortaya çıktığını yansıtmaktadır. Dünya genelinde Asya ülkelerinde yoksulluk sınırında yaşayan insanların sayısı azalmakla birlikte, düzelleme marjinaldir. Çünkü düşük ücret düzeyinin ikiye katlanması dahi, yüksek ücretli Batı ülkelerine göre önemsiz sayılabilecek bir artıştır. Eşitsizlik konusunda küresel bazda düşük ücretli işgücünün boyutları çok büyüktür. 2005 yılında küresel olarak 2.5 milyar insan (dünya nüfusunun %40'ı) günde 2 Dolar; bunun 1 milyarı ise günde 1 Dolarlık yoksulluk sınırı altındaki gelire yaşamlarını sürdürmektedir⁶¹⁷.

Son yirmi yılı ağırlıklı olarak ele alan, dünya nüfusunun %80'inini barındıran aynı zamanda üretimin %91'ini sağlayan 73 ülkede gelir dağılımını analiz eden çalışmalar; gelişmiş, gelişmekte olan ve geçiş sürecindeki ülkelerde, ülke içi eşitsizliğin üçte iki oranında arttığını işaret etmektedir. Eşitsizlik zaten yüksek olan düzeyinin üzerine çıkmış, büyüme ve yoksulluğun azaltılması yönündeki ilerleme yavaşlamıştır⁶¹⁸. Gelir dağılımında artan eşitsizliğe yol açan çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler özetle; sendikal örgütlülüğün azalması, şirketlerin çok uluslu yapıya dönüşerek küresel ekonomiyi denetimlerine almaları, azalan

⁶¹⁵ Nissanke, Machiko-Thorbecke Eric; "The Impact of Globalization on the World's Poor" **UNU-WIDER** United Nations University World Institute for Development Economics Research Draft Paper, Helsinki, June, 2005, s.6 .

⁶¹⁶ a.g.e., s.9.

⁶¹⁷ UNDP; Human Development Report 2005, New York, s.20-24.

⁶¹⁸ Cornia, Giovanni Andrea- Addison, Tony-Kiiski, Sampsa; Income Distribution Changes and Their Impact in the Post-World War II Period, **UN University** World Development For Institute Research Discussion Paper No. 2003/28 , Helsinki, March 2003, s.1.

asgari ücret düzeyi, yükselen borsa, zenginlerinin vergi yükünü azaltma, çok uluslu şirketlere sağlanan vergi indirimleri, sosyal devletin zayıflaması sonrası sosyal yardımların azalması, gelir eşitsizliğinin yadırganmaması gereken bir oluşum olduğu yönünde kamuoyu oluşturulması, kamu harcamalarının düşürülmesi şeklinde sıralanabilir⁶¹⁹.

Bu bağlamda eşitsizlik, yaratılan gelirin paylaşılması sırasında meydana gelmektedir. Günümüzde küresel düzeyde olsun, ülke düzeyinde olsun eşitsizliğin, uygulanan ekonomik politikalara ve ekonomik koşullara bağlı olarak bütün ülkelerde arttığı görülmektedir. Gelir dağılımındaki eşitsizliklerden biri üretim faktörlerinin elde ettiği gelirler bağlamında, diğeri bireysel gelir ve tüketim boyutunda ortaya çıkan eşitsizliklerdir. Küreselleşmenin ücretleri azaltmasının hem fonksiyonel hem de bireysel eşitsizliği şiddetlendirmekte olduğu ifade edilebilir⁶²⁰.

Bu bağlamda ekonomik küreselleşmenin etkisi karın artması, şirketlerin güçlenmesi ve işgücünün zayıflaması yönünde olmuştur⁶²¹. Küresel sistem içerisinde karın büyük bölümü elit gruplara, Amerikalı yatırımcılara ve çok uluslu şirketlere gitmektedir. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkeler açısından küresel sisteme, özellikle serbest ticaret ve borçlanma yoluyla katılım çok olumsuz sonuçlar doğurmuştur⁶²². Uluslararası küreselleşme; zenginliğin birkaç elde yoğunlaşmasına, yatırımların yavaşlamasına, artan işsizlik ve dünya nüfusunun her gün artan bir bölümünün gelir düzeyinin azalmasına neden olmaktadır. Araştırmalar küreselleşmenin uluslar arasında ve ulus bazında gelir eşitsizliğini arttırdığını yansıtmaktadır. Örneğin, ticaret ve yatırımların çok büyük bir bölümü sanayileşmiş ülkeler ve dünya ticaretinin 1/3'nü kontrol eden küresel şirketler arasında gerçekleşmektedir. Dünyanın en büyük 100 ekonomisinden 51'i uluslararası şirketlerdir. Kamunun dışlandığı küresel ekonomide milyonlarca kişi işlerinden olmakta ve yeni-liberalizmin ulusal ekonomilerini sarstığı devletlerin yurttaşlarına yardım imkanlarını zayıflatmaktadır⁶²³.

Küreselleşme süreci, gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerdeki işgücü piyasalarını etkilemiş, gelişmiş ülkelerde 1960'lı yıllarda başlayan sanayinin daralma süreci ve özellikle dayanıksız tüketim malı üreten sanayilerdeki gerileme, istihdam yapısında önemli değişikliklere yol açmıştır. İstihdamın bileşimi, imalat sanayi gibi yüksek ortalama ücret ödeyen kesimlerden, hizmetler gibi genellikle düşük ücret yapısına sahip sektörlerle kaymaya

⁶¹⁹ Wolff, Ed-Bernstein, Jared; "Inequality and Corporate Power" **Multinational Monitor**, Vol.24, No.6, Washington D.C., June 2003, s. 44-45.

⁶²⁰ Sapançalı Faruk; **Sosyal Dışlanma**, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No.: 09.1600.0000.000/DK.03.048.314, İzmir, 2003, s. 90-91 .

⁶²¹ a.g.e., s.26.

⁶²² a.g.e., s.37-38.

⁶²³ Mazur, Fay, "Labor's New Internationalism", **Foreign Affairs**, New York, January/ February 2000, s. 80.

devam etmektedir. Bu bağlamda sendikal mücadeleler sonucu elde edilen emek standartlarının aşındırılması önemli ölçüde gerçekleşmiştir. Bu süreçte çok uluslu şirketlerin istihdam politikası giderek nitelikli bir çekirdek işgücü yanında, iş güvenliği olmadan rutin işler yapan düşük ücretli ve yarı zamanlı veya geçici işçi konumundaki bir kitlenin yaratılmasıyla gelir dağılımının bozulmasına yol açmıştır⁶²⁴. Örneğin ABD’de 1969 yılında bir üniversite mezunu benzer bir işteki çalışana göre %50 oranında daha fazla ücret alırken 1997’de bu oran %70’e yükselmiştir. Yine 1969’da lise mezunu bir işçi diploması olmayan benzer bir işteki işçiye göre %9 fazla ücret alırken 1997’de bu fark %37’ye yükselmiştir. Aynı şekilde 25 yıl iş deneyimi olan işçi, 5 yıllık deneyimi olandan %68 fazla ücret alırken, bu oran %91’e kadar yükselmiştir. Küresel olarak pek çok ülkedeki ücret farklılaşması, eşitsizliğin önemli nedenidir⁶²⁵.

Küreselleşme sürecinde ABD dahil dünyada yirmi beş yıl öncesine göre ücretler donmuş veya düşürülmüş, çalışma saatleri artmış, iş güvencesi giderek kaybolmuştur⁶²⁶. Bütün bu gelişmelerin sonucu son otuz yılda küresel bazda ekonomik yönden zenginlik çok az bir gruba indirgenmiş, % 1’lik kesimin serveti ikiye katlanmıştır. Orta sınıf 1990’lara kadar ekonomik ıskaladaki yerini koruma mücadelesi vermiş, ancak tabandaki %80’lik halk kitlesi ücret gelirlerinin azalmasıyla 1970’lerin gerisine gitmişlerdir⁶²⁷.

Dünya genelinde 100 ülke üzerinde 40 yılı aşan sürede toplanan veriler, emeğin milli gelirden aldığı paylardaki değişimi ortaya koymaktadır. İlk önce 1960-1993 dönemini, ikinci olarak 1993 sonrası dönemleri kapsayan araştırmalara göre, (kişi başına milli geliri yılda 430 doların altındaki) yoksul ülkelerde 1993 yılına kadar emeğin payı her yıl %1 oranında düşmüştür. Emeğin milli gelir payındaki bu düşüş 1993 sonrası hızlanarak yılda %3 oranına ulaşmıştır. Zengin ülkelerde ise 1993’e kadar emeğin payı yılda %2 oranında artmış 1993 sonrası yerini yılda %4’lük bir düşüşe bırakmıştır. Yoksul ülkelerde 1960’lardan 1990’ların sonuna kadar emeğin payı düşmüş, zengin ülkelerde kar payı yükselmiştir⁶²⁸.

Öte yandan artan göç olgusu düşük ücretli işgücünün genişlemesine yol açarak gelir dağılımının bozulmasına katkıda bulunmaktadır. Örneğin ABD’de 1969 yılında toplam erkek işgücünün en alt basamaklarını oluşturan göçmen işçiler toplam düşük ücretli işçilerin %15’ini

⁶²⁴ Şenses, Fikret; *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 165-166.

⁶²⁵ Reed, Deborah; “Income Inequality in the Golden State: Why the Gap Has Widened Between Rich and Poor” Public Research Brief, **Public Policy Institute of California**, Issue 17, San Francisco, Feb 1999, s.1.

⁶²⁶ Fox Jeremy; *Chomsky ve Küreselleşme* (Çev. Kılıç Ebru), Everest Yayınları, İstanbul, 2001, s. 39.

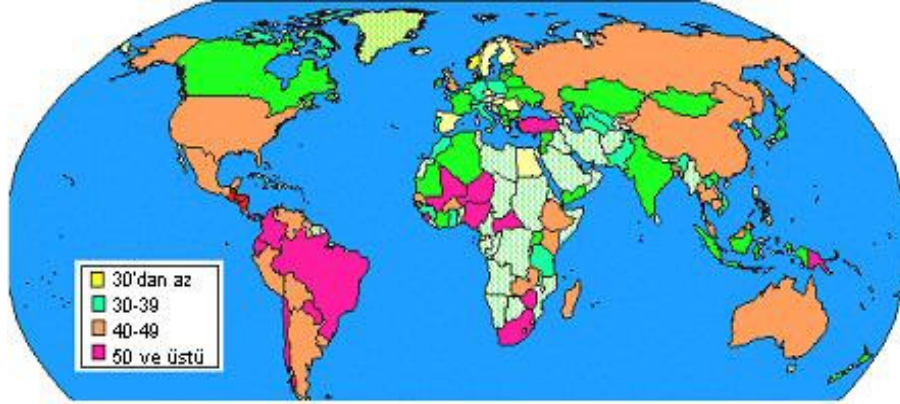
⁶²⁷ Wolff, Bernstein, 2003, s.45.

⁶²⁸ Ann, E. Harrison-Berkeley UC; “Has Globalization Eroded Labor’s Share? Some Cross-Country Evidence” Discussion Paper, **University of California**, Los Angeles, October 2002, s.15 .

oluştururken 1997'de bu oran %36'ya yükselmiştir. Düşük ücretli grubun içerisinde de en düşük ücretlilerin yarısından fazlası göçmen işçilerdir⁶²⁹.

Bu gelişmeler çerçevesinde dünyada gelir dağılımındaki bozulma eğilimine bakıldığında, 1988 ile 1993 arasında küresel Gini Katsayısının 0.62.den 0.65'e yükseldiği görülmektedir⁶³⁰. 2003 yılında global Gini Katsayısının 0.66'ya çıkması eşitsizliğin artmaya devam ettiğini göstermektedir. Çünkü dünyadaki en zengin %5'lik gelir dilimi, en yoksul %5'lik dilime göre küresel gelirden 114 kat daha fazla pay almaktadır. En zengin %1'lik grup, tabandaki % 57'nin gelirine eşit gelir sahibidirler. Tabii küresel gelir eşitsizliği gelir dağılımını bozmaktadır. Uzun dönemli bir karşılaştırma yapıldığında, örneğin 1820'lerde Batı Avrupa'nın fert başına milli gelir payı Afrika'nın 2.9 katı iken 1992'de bu 13.2 katına çıkmıştır⁶³¹. Dünyanın 500 zengin kişinin geliri 416 milyon en fakir durumdaki insanın gelirinin üzerindedir⁶³². 2004 yılında dünya nüfusunun %0.13'lük bölümü dünya varlıklarının %25'ini kontrol etmekte, keza dünya nüfusunun %20'lik bölümü küresel bazda üretimin %86'sını tüketirken %80'nine ancak %14'lük bir parça bırakmaktadır⁶³³. Sonuçta gelir dağılımına ilişkin araştırmalar küresel eşitsizliğin göstergesi olmaktadır. Eşitsizlik sorununun küresel boyutu ve küresel gelir dağılımı haritaya yansıtılmıştır.

HARİTA 1: DÜNYADA GELİR DAĞILIMI EŞİTSİZLİĞİNİN GÖRÜNÜMÜ*

Kaynak: <http://www.newsbatch.com/econ-worldgini.html> (10.11.2005)

* Sayılar Gini Katsayısı değerleridir. Sarı renk işaretli eşitliğin iyi olduğu ülkelerde katsayı 30'un altındadır. Bunu takip eden renk kodlarında eşitlik giderek bozulmaktadır. Koyu pembe olan katsayının 50 ve üzerindeki ülkeler en yüksek gelir eşitsizliğini yansıtmaktadır.

⁶²⁹ Reed, s.2.

⁶³⁰ <http://www.carnegieendowment.org/files/booklaunch2.ppt#367.4>, (12.03.2006)

⁶³¹ UNDP; Human Development Reports, 2003, s.39.

⁶³² UNDP; Human Development Reports, 2005, s.37.

⁶³³ Shah, Anup; "Poverty Around The World"

<http://www.globalissues.org/TradeRelated/PovertyAroundTheWorld.asp#Inequality>, (12.10.2005).

Harita'da izlendiği gibi dünyanın çok büyük bölümü (Gini katsayısı olarak 0.3'lük) kabul edilebilir sınırın üzerinde gelir eşitsizliğine maruz bulunmaktadır. Bu konuda en iyi durumdaki ülkelerin İskandinav ülkeleri olduğu görülmektedir(örneğin İsveç'te %22). Bu bağlamda Amerika kıtası Avrupa'dan daha kötü durumdadır. Kuzey Avrupa ülkeleri en iyi durumda gözükmemektedir. Latin Amerika ülkeleri başta olmak üzere gelişmekte olan ülkelerde eşitsizlik büyük boyutlardadır. Geçiş sürecindeki ülkelerde yeni liberal programların uygulanması sonrası eskiden daha eşitlikçi olan durumun yerini büyük bir eşitsizliğe bıraktığı ifade edilebilir.

Küresel eşitsizliğin diğer bir boyutu küresel üretimin paylaşımında ülkeler arasında meydana gelen eşitsizlik noktasındadır. Küreselleşme sürecinde Amerika sadece Batılı olmayan ülkeler için serbest ticaretin değerini söz konusu etmekte, kendi sanayileri ve ticaretleri uzun zamandır sıkı koruma altında olan dünya liderleri yoksul ülkelere serbest ticaret ve kuralsızlaştırmayı dayatmaktadırlar⁶³⁴.

TABLO 66: EN ZENGİN VE EN YOKSUL ÜLKELER ARASINDAKİ EKONOMİK EŞİTSİZLİK

YIL	ORAN
1820	1/3
1913	1/11
1950	1/35
1973	1/44
1992	1/71
2005	1/94.3

Kaynak: 1) UNDP, Human Development Report, New York, 2003, s.40.

2) UN;The Inequality Predicament, Report on the World Social Situation, New York, 2005, s. 45.

Tablo 66'dan izlendiği gibi zengin ve fakir ülkeler arasındaki eşitsizlik oranının paydası 1913 ile 1973 arasındaki 60 yıllık sürede 33 kat artmışken, yeni-liberal küreselleşme olgusunun başlaması ile birlikte 32 yılda bu eşitsizlik değişimi 150 yıllık (1820-1973)süredeki değişime eşit hale gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında en az gelişmiş ülkelerin 329 dolarlık yıllık kişi başına milli geliri ile yüksek gelirli OECD ülkelerinin yıllık 31.020 dolarlık geliri karşılaştırıldığında ikincilerin yıllık gelir ortalamasının birincilerin yaklaşık 94.3 katı olduğu görülmektedir⁶³⁵.

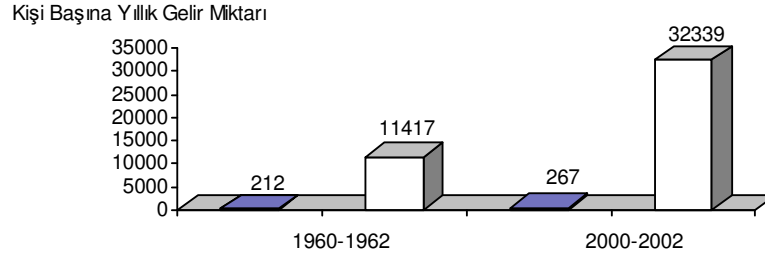
Değinilen bu hususlar zengin ve yoksul ülkeler arasındaki mesafe ve eşitsizliğin boyutlarındaki artan eğilimi göstermektedir. BM'nin aynı konudaki araştırmaları da son elli yılda uluslar arasında eşitsizlik arttığını, zengin ülkelerin ekonomisi yoksul olanlardan daha hızlı büyüdüğünü göstermektedir. Çin ve Hindistan son yirmi yılda büyüyen ekonomiler olmakla birlikte ülke içi eşitsizlikler artmıştır. Birkaç yoksul ülke zengin ülkelerle olan

⁶³⁴ Fox;2001, s.6

⁶³⁵ UNDP, Human Development Indicators, New York, 2005, s.45.

mesafesini azaltırken, genelde zengin ve yoksul arasındaki fark açılmaktadır⁶³⁶. Aşağıdaki grafik durumu yansıtmaktadır.

GRAFİK 18: EN ZENGİN VE EN YOKSUL ÜLKELERDE KİŞİ BAŞINA MİLLİ GELİRDEKİ ARTIŞ

Kaynak: UN, The Inequality Predicament, Report on the World Social Situation, New York, 2005, s. 45.

Grafikte en yoksul 20 ülke ile en zengin 20 ülkenin son kırk yılda kişi başına milli gelir artışı izlenmektedir. Burada en yoksulların geliri kırk yılda (%20.6 artışla) 212 Dolardan 267 Dolara çıkabilmiş iken, aynı dönemde en zenginlerin geliri (%284 artışla) 11.417 Dolardan 32.339 Dolara yükselmiştir. Bu durum ülkeler arasındaki eşitsizliğin boyutlarının çok arttığını göstermektedir⁶³⁷. Ülkeler arasındaki eşitsizliğin boyutlarını daha çarpıcı yansıtabilmek için alt gelir dilimindeki ortalama bir Amerikalının geliri dünya nüfusunun 2/3'ünden daha yüksek durumda olduğunu veya Amerikanın gelir açısından en üstteki 25 milyon kişinin geliri dünyadaki 2 milyar kişinin gelirine eşit bulunduğunu ifade etmek yararlı olacaktır⁶³⁸. Eşitsizliğin diğer bir boyutu bölgeler arası eşitsizliktir.

TABLO 67: BÖLGESEL OLARAK GELİR DAĞILIMINDAKİ DEĞİŞİM (%) *

Bölge	1980	86-90	2001
Sahraaltı Afrika	3.3	2.5	1.9
Güney Asya	1.2	1.3	1.6
Orta Doğu, Kuzey Afrika	9.7	7.3	6.7
Latin Amerika	18	14.2	12.8
Doğu Asya, Pasifik	1.5	1.9	3.3
Yüksek Gelirli OECD Üyesi Olmayan Ülkeler	45.3	48.2	59.2
Yüksek Gelirli OECD Ülkeleri	100	100	100

Kaynak: UN; The Inequality Predicament, Report on the World Social Situation, New York, 2005, s. 46.

* OECD ülkelerindeki ortalama kişi başına gelire oranla diğer bölgelerdeki ortalama kişi başına gelir artış oranı yansıtılmaktadır.

Tablo verilerine göre OECD ülkelerinin ortalama kişi başına gelir artışı kıyaslandığında, dünyada gelişmekte olan bölgelerden Güney ve Doğu Asya dışında bütün bölgelerde kişi başına gelir artışı, 1980-2001 döneminde göreceli olarak azalmıştır. Oransal olarak bu azalma Sahraaltı

⁶³⁶ Hennigan Michael; ANALYSIS/COMMENT, Worlds Apart: Why so Many Countries Stood Still or Went Backwards Since 1980, **Irish Business**, Dublin, Nov 22, 2005 s.14 .

⁶³⁷ UN; The Inequality Predicament, Report on the World Social Situation, 2005 s.45

⁶³⁸ UNDP; Human Development Report, New York, 2005 s.269 .

Afrika'da %3.3'den %1.9'a, Orta Doğu Kuzey Afrika'da %9.7'den %6.7'ye, Latin Amerika'da %18'den %12.8'e düşme şeklinde gerçekleşmiştir. Güney Asya ve Doğu Asya'da bir miktar artış gerçekleşmiş ise de bölgesel gelir düzeyleri çok düşük olduğundan yaşam standartlarını yükseltme açısından büyük katkısı beklenmemelidir. Zengin bölgelerde kişi başına gelir artışı, yoksul bölgelere göre daha yüksek olup, esas artışın zengin OECD üyesi olmayan ülkelerde meydana geldiği bunların ortalama gelirini %45.3'den %59.2'ye çıkardığı, böylece OECD gelir ortalaması ile gelir farkını daralttığı ifade edilebilir⁶³⁹.

Öte yandan küreselleşen dünya ekonomisinde, pek çok ülkede gerçekçilikten uzak derecede düşük ücretler nedeniyle, özellikle imalat sanayinde çalışan işçiler mağdur olmaktadır. İmalat sektörünün dışa kayması sonucu ekonomi hizmet sektörü üzerine büyümektedir. Hizmet sektörü ücretlerinin çoğu ise asgari ücret civarındadır. Yeni ekonomik yapı işçilere imalat sanayindeki kazançlarını koruyacak koşulları sağlamamakta, büyük ücret dengesizliğine yol açmaktadır. Ekonominin ölçülebilir adaletsizliği toplumsal servetin dağılımında da kendini göstermektedir. Birleşmiş Milletler raporunda belirtildiği gibi, dünya üretiminin %80'ni gelişmiş ülkelerde yaşayan bir milyar insan elde ederken kalan %20'lik bölümünü geliştirmekte olan ülkelerdeki 5 milyar insan paylaşmakta ve bu büyük soruna çözüm getirilememesi farklı toplumlar, ülkeler ve bölgelerde sosyal, politik ve ekonomik sarsıntılara, karışıklara yol açan kırılğan ortamın temel nedeni olmaktadır⁶⁴⁰.

B. Artan Ulusal Eşitsizlikler

Küresel ve bölgesel olarak artan gelir eşitsizliği ülke bazında da söz konusudur. Konunun yakın geçmişine bakıldığında gelişmiş pazar ekonomilerinin İkinci Dünya Savaşından göreceli olarak yüksek bir gelir eşitsizliği ile çıkmasına rağmen bu durumun 1950'ler, 1960'lar ve 1970'lerde azaldığı görülmektedir.

TABLO 68: SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİNDE GELİR DAĞILIMI * (1950-1980)

Dönem	Kanada	Fransa	Almanya	İtalya	Japonya	Hollanda	İngiltere	ABD
1950	19.6	-	13.9	-	-	17.6	-	23.8
1960	16.6	40.1	11.2	19.1	8.5	12.5	11.5	25.0
1970	26.5	26.6	11.7	15.8	6.6	10.6	11.8	23.4

Kaynak:1) Cornia, Giovanni Andrea-Addison, Tony-Kiiski, Sampsa; Income Distribution Changes and Their Impact in the Post-World War II Period, Discussion Paper No. 2003/28, UN University, March 2003, Helsinki 2003, s.1

* değerler en üst ve en alt gelir dilimlerinin oranını yansıtmaktadır.

Tablo 68'de yer alan ülkelerde 1950'li yıllarda genelde eşitlik doğrultusunda bir gelişme eğilimi izlenmektedir. 1960'lar ve 1970'lerde İtalya, Fransa ve Japonya'da aynı eğilim devam etmekte, eşitlikten uzaklaşan İngiltere'de az, Kanada'da ise az

⁶³⁹ UN;The Inequality Predicament , Report on the World Social Situation, New York, 2005, s.46-47

⁶⁴⁰ a.g.e., s. 1

sayılmayaacak bir değişim görülmektedir. Ancak genel eğilim eşitlikçi yönde görülmektedir. Ancak bu gelişmeler küreselleşme sürecinde tersine çevrilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası eşitlikçi yönde gelişerek azalan gelir dağılım grafiğinin küreselleşme ile birlikte yeniden bozulma eğilimine girerek yükselmesi bir U paterni çizmektedir.

TABLO 69 : SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİNDE 1980'LER SONRASI GELİR DAĞILIMI*

Dönem	Kanada	Fransa	Almanya	Hollanda	İngiltere	ABD
1980'ler	0.28	0.29	0.25	0.26	0.30	0.34
1990'lar	0.315	0.327	0.36	0.326	0.36	0.408

Kaynak: 1) Sapancalı, Faruk; Sosyal Dışlanma, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No.: 09.1600.0000.000/DK.03.048.314, İzmir, 2003 s. 93

2) UNDP, Human Development Report, New York, 2003, s.282 *Gini Katsayısına göre hazırlanmıştır.

Tablo 69'da gelir dağılımı açısından bozulma eğilimi izlenmektedir. Gelişmiş ülkelerde gelir dağılımındaki artan eşitsizliğin değişik nedenleri bulunmaktadır. Avrupa ülkelerinde ücret oluşumunda etkili olan sendikalar ve göreceli olarak yüksek asgari ücret üzerindeki baskılar nedeniyle, ücretlerin gelişme gösterememesi gelirler arası eşitsizliği artırmıştır. ABD'de asgari ücretin düşmesi, sendikal örgütlülüğün azalması ücret gelirini olumsuz etkilemiş, gelir dağılımının bozulmasına yol açmıştır⁶⁴¹. ABD'de 2000'deki gelir dengesizliği ve servetin belirli ellerde toplanması 1920'lerdeki benzer bir durum sergilemektedir. Son 20 yılda en alt gelir grubundaki insanların ücretlerinin yarısı ya değişmemiş veya azalmıştır⁶⁴²

TABLO 70: ABD'DE DEĞİŞİK GELİR DİLİMLERİNDE GELİR ARTIŞI (1979-2000)

En Alt %20'lik Gelir Dilimi	%9
İkinci %20'lik Dilim	%13
Üçüncü %20'lik Dilim	%15
Dördüncü %20'lik Dilim	%24
En Üst %20'lik Dilim	%68

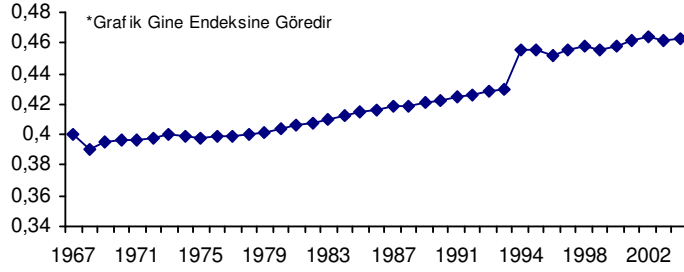
Kaynak: <http://www.newsbatch.com/econ-faminc79to99.html> (16.11.2005).

Tablo 70 ABD'de 1979-2000 arasındaki dönemde değişik gelir grupları arasındaki bozuk gelir dağılımını yansıtmaktadır. Büyüyen ekonomide varlıklı üst gelir dilimlerinin 21 yıllık sürede gelir paylarını %68 oranında arttırmış iken, en alt gelirli %9 gibi çok düşük bir pay alabilmişlerdir. Bu çarpık gelir dağılımı ile orta sınıf ortadan kalkarken, bu gruptakilerin gelir payları da varlıklı gruba kaymaktadır. Gelir dağılımındaki bu ciddi bozulma grafik olarak aşağıdadır.

⁶⁴¹ Cornia, Addison, Kiiski, s.4.

⁶⁴² Collins, Chuck, "The Growing Income Inequality" www.ufent.org, (05.11.2004)

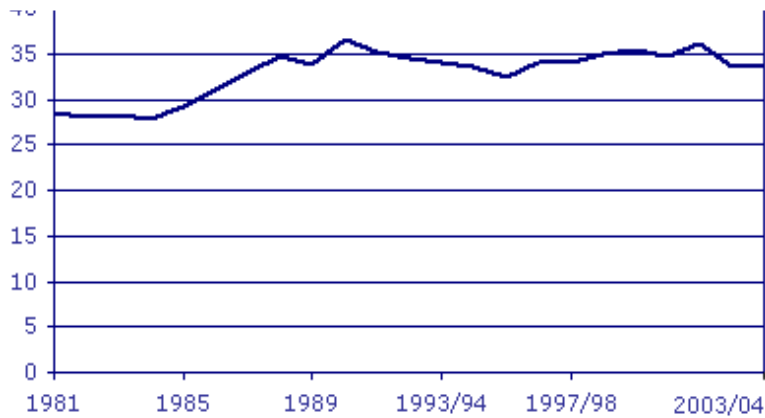
GRAFİK 19: ABD'DE ARTAN GELİR EŞİTSİZLİĞİ

Kaynak: <http://www.newsbatch.com/econ-qinihistus.html>, (16.11.2005)

Grafik 19 ABD'de 1960'lı yıllarda gelir dağılımının daha adil bölüşümü yönünde gelişme gösterdiğini, ancak 1973 petrol krizi durgunluğunda tekrar eski duruma döndüğünü yansıtmakta, fakat 1970'lerin sonuna kadar gelir dağılımını bozucu ciddi gelişmeye rastlanmamaktadır. Gelir dağılımında aşırı bozulma 1980'lerde başlamıştır ve son 25 yılda artan şekilde devam etmektedir. Geline noktada en üst %1'lik gelir dilimi en alt %5'lik dilimin 63 katı gelir elde etmektedir. Gelir düzeyi düşük olmayan orta sınıf açısından bakıldığında bu durum, yüksek gelirli 2.6 milyon Amerikalının gelirinin, orta gelirli 100 milyon Amerikalının geliriyle eşit olduğu şeklinde yorumlanabilir⁶⁴³. 1980'lerden itibaren başlayan gelir dağılımındaki dengenin zengin lehine değişimi olgusu, 1970'lerin ortalarından itibaren İngiltere, Avustralya, Yeni Zelanda gibi OECD içerisinde yeni-liberal politikaları ilk uygulayan ülkelerde de benzer çizgiyi izlemiştir. İngiltere'de milli gelir dağılımındaki gelişmeler ise aşağıda sunulmuştur.

GRAFİK 20: İNGİLTERE'DE MİLLİ GELİR DAĞILIMI

⁶⁴³ Noble, Charles ; "What John Kerry Won't Say About the Two Americas"
www.logosjournal.com/noble_election.htm - 60k - (20.11.2005)

Kaynak: <http://www.statistics.gov.uk/cpi/nugget.asp?id=332> (15.06.2005) (Gini Katsayısı %'si olarak görülmektedir)

Grafik irdelendiğinde İngiltere'de gelir dağılımının 1980'lerin ortasından sonra bozulmaya başladığı görülmektedir. Bu bozulmanın temelini nitelikli ve nitelsiz işgücü arasındaki ücret farklılaşması, sendikaların etkinliğinin azalması ve beceri gerektiren teknolojik değişim oluşturmaktadır. Ayrıca 1980'ler sonrası bazı gelir vergisi indirimleri gelir dağılımının kötüleşmesine katkıda bulunmuştur. Dönem içerisinde erkek işgücü değişmemiş, daha ucuz kadın işgücünde artış olmuştur⁶⁴⁴. Bu nedenlerle İngiltere'de 1990 sonrasında milli gelir dağılımında kısmi bozulma izlenmektedir.

İskandinav ülkeleri ve Hollanda ise gelir dağılımında (U dönüşü olarak isimlendirilen) eşitsizliğe geri dönüş (ABD ve İngiltere gibi) ilk ülkeler grubuna göre 5 ila 10 yıllık bir zaman aralığından sonra alt gelir gruplarında başlamış ancak etkisi anılan ülkeler kadar fazla olmamıştır⁶⁴⁵. Öte yandan aşırı olmamakla birlikte Japonya da gelir dağılımı dar gelirli aleyhine değişen ülkelerdendir.

Kaynak: Ohtake, Fumio; "Aging Society and Inequality" , **Special Topic**, Vol.38-No.7, Philadelphia, July 1,1999, s.361.

Japonya'da gelir dağılımındaki eşitlik istikametinde gelişmeler 2. Dünya Savaşını takip eden 30 yılda büyük oranda eskiden miras kalan eşitsizliği azaltmış ve 1970'lerin sonunda Gini Katsayısı olarak 0.26 gibi bir noktaya gelinmiştir. Ancak 1980'lerden itibaren eğilim tersine dönmüş ve Gini katsayısı biraz yükselmiştir. Bu eşitsizliğin ortaya çıkmasında 1980'ler sonrası rekabeti düzenleyen kuralların kaldırılması ve daha ucuz kadın işgücünün devreye sokulması önemli rol oynamıştır⁶⁴⁶. Grafikte hanehalkı gelirlerinin ekonomik büyümenin yüksek gerçekleştiği 1960'lı yıllardan 1980'lerin ortalarına kadar gelirin daha adil bölüşüldüğü bir gelişme izlenmektedir. Ancak 1980'lerin ortalarından itibaren gelişen bir eşitsizlik kendini göstermektedir.

⁶⁴⁴ <http://www.statistics.gov.uk/cpi/nugget.asp?id=332> , (15.07.2005).

⁶⁴⁵ Cornia, Addison, Kiiski, s.3.

⁶⁴⁶ Ohtake; 1999,s. 362.

İrlanda, Batılı ülkeler içerisinde istisna teşkil etmektedir. Bu ülkede son 10 yılda iyi performanslı bir ekonomik büyüme görülmüş, GSMH iki kat artmıştır. Bu gelişme işgücünün büyümesinden çok, eğitimin katkısı ve kadınların işgücü içerisindeki payının yükselmesi ile gerçekleşmiştir. İrlanda'da 1991 ile 2001 arasında işgücüne katılım 500.000 kişi artarak 1.72 milyona ulaşmıştır. Yüksek nitelikli işgücü yalnız dış yatırımları çekmekle kalmamış, verimliliği de (1990'larda %20) arttırmıştır. Ancak gerçek ücretlerde artış yıllık % 2.9'luk verimlilik artış oranında olmamış, %2 olarak gerçekleşmiştir⁶⁴⁷. İrlanda'da 1973'de en zengin %10'luk dilim milli gelirin %26.4'nü, en fakir %10'nu gelirin 1.7'sini elde etmekte iken 1995'e gelindiğinde anılan oranlar %25.1 ve %2.1 (gini 0.367'den 0.362'ye düşmüştür) şeklini almıştır⁶⁴⁸.

Konuya gelişmekte olan ülkeler açısından yaklaşıldığında; yeni liberal politikaların işgücü piyasaları ve işgücüne ilişkin yasa ve kurumlarda yarattığı yapısal değişiklikler sonrası ücret esnekliği, asgari ücretin aşındırılması, kamu sektöründe istihdamın daraltılması, artan işsizlik, iş güvencesini koruyucu koşulların zayıflatılması buna ilişkin yasal mekanizmanın yıpratılması, ekonomik liberalleşmenin bu ülkelerdeki uygulamasının tipik özellikleri olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere benimsetilen yabancı dış yatırımları çekme ve ihracatı artırma yaklaşımı anılan ülkeler arasında "sonuna kadar rekabet" gibi bir yarışı körüklemekte, işgücünün ekonomik ve sosyal haklarının korunması, çevrenin zarar görmemesi gibi yaşamsal konuların ihmal edilmesine yol açmaktadır⁶⁴⁹. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerin en büyüklerinden Çin'de, gelir eşitsizliği 1980'lerin ortalarından itibaren U dönüşünü başlatmıştır. Gelir dağılımındaki gelişim aşağıdadır.

TABLO 71: ÇİN'DE GELİR EŞİTSİZLİĞİ

YIL	Gini Katsayısı
1956	0.56
1964	0.31
1978	0.32
1984	0.28
1988	0.34
1995	0.39
1998	0.39
2000	0.42

Kaynak: 1) Cornia, Addison, Kiiski, s.8

2)OECD;Income Disparities in China an OECD Perspective, Paris, 2004,s. 20.

⁶⁴⁷ The Irish Labour Market Review 2002; Labour Market Overview,http://www.fas.ie/FAS_Review/LMO.html (10.06.2005)

⁶⁴⁸ Nolan, Brian-Bertrand, Maitre; *Income Inequality in Bust to Boom: The Irish Experience with Growth and Inequality*. Brian Nolan, Philip J. O'Connell, and Christopher T. Whelan, Editions, Dublin, 2000. s.151.

⁶⁴⁹ UN,The Inequality Predicament, Report on the World Social Situation, New York, 2005, s. 3-4.

Çin’de gelir eşitsizliği son 50 yılda önce azalan sonra artan bir U paterni izlemiştir. Dönüm noktası 1980’lerin ortasıdır. 1950’lerin başında Gini katsayısı 0.56 gibi yüksek bir düzeyde iken, tarımsal komünlerin kurulması, endüstride üretim araçlarının kamulaştırılması ve az da olsa sosyal güvenlik sisteminin gelişmesi eşitsizliği azaltmış, Gini katsayısı 1964’de 0.31’e, 1984’de 0.28’e kadar inmiştir. 1978’den itibaren uygulamaya konan tarımsal reformlarla kırsal komünlerin yerini aile ölçeğinde işletmelerin alması çiftçilerin fiyatları belirlemesinde ve dolayısıyla gelirlerini arttırmalarında yararlı olmuştur. Hızlı bir tarımsal büyümenin gerçekleşmesi ile 1978-1984 arasında kırsal yoksulluk oranı %30.7’den, %15.1’e gerilemiştir. Kentsel bölgelerde kamu işletmesi temelindeki ekonomide, eşitsizliğin artmasına neden olabilecek bir gelişme yaşanmamıştır. Bu durum 1985’de sonrasında özellikle 1990’dan itibaren bozulma göstermiş ve Gini katsayısı 1995’de 0.39’a çıkmıştır. Eşitsizliğin önemli nedeni kırsal ve kentsel bölgeler arasındaki farklılaşmanın artmasıdır. Bu durumun ortaya çıkmasında tarımsal ürün fiyatlarının %30’lara varan düşüşü ve tarımsal vergilerin üç misli artışı önemli etken olmuştur. Ayrıca kentsel ekonomik faaliyetlerin hacminde, sahil kesimlerindeki kentler ile iç bölgelerdeki kentler arasında (iç bölgelerin daha az gelir elde ettiği) bölgeler arası eşitsizlik söz konusudur. Sahil kesimlerinde dış yatırımlara büyük vergi ve diğer kolaylıklar sağlanması, ihracata yönelik sektörlere sağlanan ayrıcalıklar, eşitsizliğin artmasında rol oynamaktadır. Bölgeler arası eşitsizlik oranı 1988’de 9.22 iken, 1995’de 9.79’a yükselmiştir. Bütçe uygulamasında merkeziliğin azalması bölgeler arası kaynak transferini azalttığından eşitsizliğin artmasına katkıda bulunmaktadır⁶⁵⁰.

Bu gelişmelere bağlı olarak 1980’lerde kentsel gelir ortalaması kırsal kesim ortalamasının 1.8 katı iken 2000’lerde bu oran üç katına ulaşmıştır. Ancak Çin’deki akademik kaynaklar bu oranın altı kat olduğu görüşünü taşımaktadırlar. Benzer gelir farklılığı sahil ve iç bölgeler arasında da görülmektedir⁶⁵¹. Çin’de liman şehirleri ve bunların hinterlandı Pekin, Şangay ve Tianjin gibi metropollerde 1978 ile 1998 arasında kişi başına düşen milli gelir yıllık %11 civarında artarken, örneğin Tibet gibi diğer bölgeler, çok yoksul olan çizgilerini sürdürmektedir⁶⁵². Kısaca Çin’de gelir dağılımında bölgesel ve gelir dilimleri arasındaki fark artmıştır. Diğer gelişmekte olan ülkelerde konunun gelişimi aşağıda sunulmuştur.

⁶⁵⁰ Cornia, Addison, Kiiski, s.7-8

⁶⁵¹ Galbraith, James; Inequality of Wealth and Income Distribution “Rich Man, Poor Man”, Global Policy Forum, The Economist, London, 25 Sept 2003 , s.33 -35

⁶⁵² UNDP, Human Development Report 2003, s.62

TABLO 72: SEÇİLMİŞ GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE GELİR DAĞILIMI*

Ülke	1970'ler	1980'ler	2000
Hindistan	30.9	32.4	37.8
Pakistan	35.5	33.4	39
G.Kore	36.1	35.6	31.6
Filipinler	41.9	45	46.1
Tayland	41.9	47.4	43.2
Tayvan, Singapur		0.28	0.32 (1998)
Endonezya	35(1960'lar)	32	38 (1997)

Kaynak: 1) Sapancalı, 2003, s.95

2) UNDP, Human Development Report , New York, 2004 s.188

3) Cornia, Addison, Kiiski, s.9-10

* Değerler Gini

katsayısıdır.

Çin'in dışında kalan Doğu ve Güney Doğu Asya ülkelerine bakıldığında, Güney Kore ve Tayland'da son dönemlerde gelir dağılımında daha eşitlikçi bir gelişim izlenmekle birlikte, bu ülkeler genelinde küreselleşme ile dünyanın hemen her tarafında başlayan gelir eşitsizliğine doğru ılımlı bir dönüş izlenmektedir. Örneğin Tayland'da hem düşük nitelikli, hem de eğitilmiş işgücüne karşı talep ücretlerin yükselmesini sağlamıştır. Güney Kore'de ücretlerde cinsiyet, nitelikli niteliksiz işgücü farklılıklarının azalması sonucu 1976-93 döneminde eşitsizlikte düşme olmuş, ancak bu durum kalıcı olmamıştır. Endonezya'da değişim ılımlı olmakla birlikte eşitliğe doğru değişim 1990'larda yerini eşitsizliğe kayan bir eğilime bırakmıştır. Hong Kong, Tayland ve Singapur'da ise hem nitelikli hem de niteliksiz işgücünün birlikte istihdam edilebilmesinin sağladığı ve 1980'lerin başına kadar devam eden eşitlikçi gelişme 1993 sonrası işgücünün nitelikleri arasında beliren ücret farklılaşmasıyla değişmiş 1990'ların sonuna doğru eşitsizlik eğilimi artmıştır⁶⁵³.

⁶⁵³ Cornia, Addison, Kiiski, s.9-10

Öte yandan Hindistan'ın Dünya Bankası ve IMF kaynaklı "Yeni Ekonomi Politikası" sonucu, çok uluslu şirketler ekonominin her sektörüne girmekte, hisse senedi piyasaları iniş ve çıkışlar yaşamaktadır. Özellikle tüketim mallarının miktarı ve tüketim tercihlerinin çeşitliliği artmıştır. Ekonomi politikaları 250 milyonluk orta sınıfa göre düzenlenirken, istihdam sürecinde yoksul kesimin sürdürülebilir yaşamı ihmal edilmektedir⁶⁵⁴. Sonuç olarak Doğu ve Güney Doğu Asya ülkelerinde gelir dağılımı açısından dünyanın diğer gelişmekte olan ülkelere göre daha eşitlikçi gözükmeyle birlikte 1990'larda, özellikle 1997 krizi sonrasında eşitsizlik yönünde gelişmeler izlenmektedir⁶⁵⁵.

Öte yandan geçiş sürecindeki ülkelerde gelir dağılımındaki eşitsizlik 1970'lerde azalmış, 1980'lerde ılımlı bir artış göstermiş, ancak 1989 hızlı bir bozulma yaşanmıştır.

TABLO 73: GEÇİŞ SÜRECİNDEKİ ÜLKELERDE GELİR DAĞILIMINDAKİ EŞİTSİZLİK*

Ülke	1989	1995	2000
Rusya	25.7	40.9	45.6
Polonya	24.9	30	31.6 (1999)
Romanya	23.5	28.4	49.1 (1999)
Macaristan	21.4	23	24.4 (1999)
Çek Cum.	18.5	23.4	25.4
Slovenya	23.7	25	28.4

Kaynak:1) Cornia, Addison, Kiiski, s.5

2) UNDP; Human Development Report, New York, 2004 s.188-191

* Veriler Gini Katsayına göre.

Tablo 73'deki örneklerde geçiş sürecindeki ülkeler içerisinde Rusya ve Romanya'da gelir dağılımındaki bozulmanın özellikle 1989 sonrası IMF'nin "şok terapi" uygulamasıyla eş zamanlı olarak büyük ölçüde arttığı görülmektedir. Bu ülkelerde eşitsizliğin belli başlı artış nedenleri; asgari ücretin düşüşü, ücretlerin çok düşük olduğu enformel sektörün büyümesi, yaygınlaşan ücret ödemesi gecikmeleri, endüstri kolları arasında küreselleşme sonrası nitelikli ve niteliksiz işgücü arasındaki ücret farklılaşması ile daha önce bulunmayan bankerler vb. özel uzmanlık dallarının elde ettikleri yüksek gelirlerden kaynaklanmaktadır. Yapısal değişimin yarattığı ekonomik daralma, azalan sosyal yardımlar, özelleştirmenin etkileri de buna ilave edilebilir⁶⁵⁶.

Latin Amerika ülkelerine gelince, bu ülkelerin gelir dağılımında dünyanın eşitlikten en uzak ülkeleri olduğu ve eşitsizliğin gelirler bağlamında olduğu kadar; eğitim fırsatı, sağlık, temiz su ve elektrik kullanımı gibi çeşitli alanlarda görülmesinin, kalkınma açısından büyük engel oluşturduğu ifade edilebilir.

⁶⁵⁴ Muricken, Ajit; "Tyranny of Economic Globalizm Emerging Trends and Impact ", http://www.cadm.org/article.php3?id_article=483. (30.07.2005)

⁶⁵⁵ Sapancalı, 2003 s.96

⁶⁵⁶ Cornia, Addison, Kiiski, s.5.

TABLO 74: SEÇİLMİŞ LATİN AMERİKA ÜLKELERİNDE GELİR DAĞILIMINDAKİ EŞİTSİZLİK *

Ülke	1970'ler	1980'ler	1998
Brezilya	57.0	58.7	60.7
Şili	48.0	51.0	57.5
Meksika	55.0	52.7	51.9
Arjantin	35.8	43.0	47.9
Uruguay	45.1	39	45.1 (2000)
Venezüella	50.1	40	49.5 (1997)

Kaynak:1) Cornia, Addison, Kiiski, s.6-7

2) <http://www.eldis.org/static/DOC16999.htm> (12.12. 2005)

3) UNDP, Human Development Report 2004, s.188-191 * Veriler Gini Katsayına göre.

Gini katsayısına göre hazırlanan ve 1970-1990'lar sonuna kadar kapsamı olan bulgular, eşitsizlik yönünden Latin Amerika'nın, Asya ortalamasına göre 10 puan daha yukarıda olduğunu göstermektedir. Asya gelir dağılım eşitsizliğinde Gini katsayısı olarak OECD ülkelerinden %17.5, Doğu Avrupa ülkelerinden ise %20.4 geridedir. Latin Amerika ülkelerinden Uruguay, Arjantin ve Venezüella gelir eşitsizliğinde diğerlerine göre biraz geride olmasına rağmen eşitsizlik artışı devam etmektedir. Brezilya ise bölgenin en adil olmayan ülkesi konumundadır. Meksika'da bir miktar düzelme söz konusudur⁶⁵⁷.

⁶⁵⁷ UNDP; Human Development Report, New York, 2005, s. 55-56

Bölgenin kentsel yoğunluklu ve eğitim standardı nispeten yüksek iki ülkesi, Uruguay ve Arjantin dışarıda tutulacak olursa 1950'lerde Latin Amerika ülkelerinde eşitsizlik Gini katsayısına göre yüksek bir eşitsizlik değeri kabul edilebilecek 0.45 ile 0.60 değerleri arasında değişmekteydi. Bu yerleşik sosyal kutuplaşma 1970'lerdeki ekonomik büyümeye bağlı olarak kısmen azalmıştır. 1980'ler ile 1990'ların ilk yarısına kadar olan dönemde ise eşitsizlik, dış kaynaklı krizlerden etkilenerek artmış, ekonomik büyüme ağırlaşmıştır. Eşitsizlik 1980'lerde Kolombiya, Uruguay ve Kosta Rika da azalmasını sürdürürken, bölgenin diğer ülkelerinde önemli ölçüde artmıştır. Bu bağlamda 1980 sonrası emeğin milli gelir payı; Arjantin, Şili ve Venezüella'da %6, Meksika'da %10 oranında düşmüştür⁶⁵⁸.

Latin Amerika ülkelerinde ücret farklılaşması ve gelir eşitsizliğinde ırk ayırımına geniş ölçüde rastlanmaktadır. Brezilya'da beyaz olmayanların ücreti beyazların %53'ü kadardır. Bu oran Peru'da %49, Trinidad'ta % 22 kadardır ⁶⁵⁹. Latin Amerika gelir eşitsizliği yönünden dünyada kötü bir bölge konumunu sürdürmekte ve %10'luk üst tabaka gelirin %48'ini elde ederken en alt %10'luk tabaka %1.6'sını alabilmektedir⁶⁶⁰.

Sahraaltı Afrika bölgesi eşitsizlik boyutlarının en yüksek olduğu bölge olup, Gini katsayısı olarak eşitsizlik Orta Afrika Cumhuriyetinde 0.61, Güney Afrika'da 0.59, Sierra Leone'de 0.63 gibi yüksek düzeylerde⁶⁶¹. Eşitsizliğin artışı bir çok ülkede 1998 Endonezya örneğinde olduğu gibi sosyal patlamaları ve huzursuzlukları beraberinde getirmektedir. Gelişmiş ülkeler arasında ticari blokların oluşması ve bölgeselleşme iddiaları, bu bloklar dışında kalan gelişmekte olan ülkelerin durumunu daha da güçleştirmektedir⁶⁶².

Ülkeler açısından elde edilen bulgular küresel boyutta özetlendiği takdirde; 1950-1970'ler döneminde gelir eşitsizliğinin Afrika ve Latin Amerika istisnaları dışında azaldığı, ancak 1980'ler sonrası eşitsizliğin U dönüşle yeniden yükseldiği görülmektedir. 1990'ların sonuna kadar uzanan dönemde, eşitsizliğin tırmanmaya başladığı dönüm noktası, ülkeden ülkeye zamanca farklılık göstermiştir. Bu dönüm noktası örneğin Sri Lanka ve Tayland için 1970'lerin ortası, OECD ülkelerinde yeni-liberal uygulamanın öncüsü ülkeler (ABD, İngiltere) için 1970'ler, Latin Amerika için 1980'lerin ortaları, Çin için 1984, çeşitli Avrupa ülkeleri için

⁶⁵⁸ Cornia, Addison, Kiiski, 2003, s.6-7

⁶⁵⁹ World Bank; "Inequality in Latin America And The Caribbean" Breaking With History? [World Bank](#) Report, Washington D.C., Oct. 8, 2003, s.442

⁶⁶⁰ UNDP; Human Development Report, 2005 s.270-273

⁶⁶¹ Sapancalı, 2003 s. 94-95

⁶⁶² Zencirkıran, Memet; Küresel Sorunlar Sarmalı; Yeni Binyıl Gazetesi, İstanbul, 6 Haziran 2000, s.19

1985-90, geçiş sürecindeki Avrupa ülkeleri için 1989-92, İtalya ve Finlandiya için 1992-93 olmuştur.

TABLO 75: FARKLI 75 ÜLKEDE GELİR EŞİTSİZLİĞİNDEKİ DEĞİŞİM (1960-1990'LAR)

Gelişimin Niteliği	EKONOMİK GELİŞMİŞLİK DÜZEYLERİ BAKIMINDAN ÜLKELEF			
	Gelişmiş	Gelişmekte Olan	Geçiş Sürecinde	Toplam
Artan Eşitsizlik	12 Ülke	16 Ülke	20 Ülke	48 Ülke
Sürekli Eşitsizlik	4 Ülke	10 Ülke	2 Ülke	16 Ülke
Azalan Eşitsizlik	2 Ülke	7 Ülke	0	9 Ülke
Toplam	18 Ülke	33 Ülke	22 Ülke	73 Ülke

Kaynak: Cornia, Addison, Kiiski, [s.14-15](#)

Tablo 75'de görülen durum ülkelere göre sıralandığında şöyledir. Artan eşitsizliğin olduğu 12 gelişmiş ülke; Avustralya, Danimarka, Finlandiya, İtalya, Japonya, Hollanda, Yeni Zelanda, Portekiz, İspanya, İsveç, İngiltere, ABD'dir. Eşitsizliğin arttığı 16 gelişmekte olan ülke; Arjantin, Şili, Çin, Kolombiya, Kosta Rika, Guatemala, Hong Kong, Meksika, Pakistan, Panama, Porto Riko, Güney Afrika, Sri Lanka, Tayvan, Tayland, Venezüella'dır. Bu grupta bulunan geçiş sürecindeki 20 ülke; Ermenistan, Azerbaycan, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Gürcistan, Macaristan, Kazakistan, Letonya, Litvanya, Makedonya, Moldova, Polonya, Romanya, Rusya, Slovakya, Ukrayna, Yugoslavya'dan oluşmaktadır.

Eşitsizliğin sürekli olduğu 4 gelişmiş ülke; Avusturya, Belçika, Kanada, Fransa'dır. Eşitsizliğin sürekli olduğu 10 gelişmekte olan ülke; Bangladeş, Brezilya, Fil Dişi Sahili, Dominik Cumhuriyeti, El Salvador, Hindistan, Endonezya, Senegal, Singapur, Tanzanya'dır. Geçiş sürecindeki ülkelere eşitsizliğin arttığı iki ülke Belarus ve Slovenya'dır.

Eşitsizliğin azaldığı iki gelişmiş ülke Almanya ve Norveç'tir. Bu grupta bulunan 7 gelişmekte olan ülke ise; Bahama, Honduras, Jamaika, G.Kore, Malezya, Filipinler ve Tunus'tur. Eşitsizliğin azaldığı geçiş sürecinde ülke bulunmamaktadır⁶⁶³. Bu verilerden küreselleşme sürecinde küresel, bölgesel olduğu kadar ulusal ölçekte de gelir dağılımının bozulduğu ifade edilebilir.

C. Yeni Ödeme Biçimlerinin Ortaya Çıkışı

Küreselleşmenin ortaya çıkardığı işgücü piyasalarındaki esneklik belli başlı olarak, sayısal esneklik, işlevsel esneklik, çalışma sürelerinde esneklik ile ücret esnekliğini kapsamaktadır. Sayısal esneklik ekonomik ve teknolojik koşullar ile talepte meydana gelen değişikliklere göre işgücü miktarı ve niteliğinin kolay ve hızlı şekilde değiştirilebilmesi iken, işlevsel esneklik piyasadaki talebe, teknolojiye ve şirket politikalarında ortaya çıkan

⁶⁶³ Cornia, Addison, Kiiski, [s.14-15](#)

değişikliklere uyum sağlayabilecek şekilde işçilerin farklı işleri yapabilme yeteneği ve becerilerinin yaygınlaştırılması olmaktadır. Çalışma sürelerinde esneklik çalışma sürelerinin serbestçe düzenlenmesi farklı yoğunlukta kısmi (part-time) vb. çalışma biçimlerinin uygulanması olmaktadır. Esnekliğin bir parçası olan ücret esnekliği, ücretin bireysel ve kurumsal performansa bağlı olarak belirlenmesidir. Bu yeni ödeme biçimi ile işveren işgücü maliyetini düşürmekte, işçiler arasında rekabet yaratılarak niteliklerine göre ücret farklılaşmasına gidilmektedir. Ücret esnekliği işverene istediği gibi ücretlendirme yapabileceği olanağı sağlamaktadır⁶⁶⁴.

Yeni ödeme biçimlerinin ortaya çıkması küreselleşmenin ortaya çıkardığı bir gelişmedir. Daha önce değinildiği gibi toplu pazarlık düzeninde ücretler; yasal düzenlemeler kapsamında asgari ücretin belirlenmesi, sendikaların toplu iş görüşmeleri, iş mahkemelerinin kararları ve bireysel hizmet akdi şeklindeki yöntemlerle belirlenmektedir. Burada ücretler ve ücret artışlarını etkileyen faktörler kar, iş değerlemesi, iş kıdemliliği, geçim maliyeti, işgücü arzının azlığı veya çokluğu, tarafların pazarlık güçleri ve nitelikleri olarak sıralanabilir. Ücret artışlarını belirlemede çalışma gruplarının verimlilik veya kar artııcı performans değerlemesi ön planda tutulmamaktadır. İşgücü niteliğindeki farklar, değişik ücret uygulaması olarak yansıtılmaktadır⁶⁶⁵.

Örneğin bazı ABD kaynaklarında performansa dayalı ödeme; sayısal yöntemlerle ölçülebilen üretim hedefleri, tanımı yapılan faaliyetlerin başarılması sonucuna bağlı olarak yapılan ödeme ile sonuçları sayısal ölçülebilen diğer faaliyetlerde başvuru olan ödeme biçimi şeklinde tanımlanmaktadır⁶⁶⁶.

Ancak endüstrileşmiş ülkelerde rekabet koşullarında çalışan endüstri dalları rekabet avantajını düşük ücretler üzerine değil, gelişmiş teknoloji, verimlilik ve kalite üzerine kurduklarından, ücret politikalarını yüksek gelir ve yaşam standardı üzerine inşa etmektedirler. Bu yaklaşımda teknolojiden tam yararlanma ve verimliliğin düşük ücretlerle sağlanamayacağı, bunun yerine performans değerlemesi temeline dayalı az ve nitelikli işgücü istihdamının rekabet açısından tercih edilmesi gündeme gelmektedir. Böylece performans değerlemesine dayalı ücret belirleme, teknolojinin gereksinim duyduğu yüksek katma değer sağlayabilecek işgücünü çekebilmenin yöntemi olarak kullanılmaktadır⁶⁶⁷.

⁶⁶⁴ Köstekli, Şeyma İpek; "Esneklik ve Sendikal Politikalar I," Kamuoyunda Esneklik, MESS Yayınları , İstanbul 1999, s. 147

⁶⁶⁵ Silva, Sriyan de; "An Introduction To Performance and Skill-Based Pay Systems" **ILO Paper** ACT/EMP/17, Geneva, August 1998, s.27-28

⁶⁶⁶ US, Army Federal Acquisition Regulation Supplement, Subpart 3210, Washington DC. 2001 s. 32.1002

⁶⁶⁷ Silva; s.28

Geliştirilen performans değerlendirme sistemleri ise, tim olarak çalışan değişen sayıdaki işçiyi kapsamaktadır. Performans değerlemesinde üretim süreci ve üretim hasılasını geliştirmenin yanında işçilerin ve çalışma gruplarının performansı kadar kusurlarını da saptamak gibi farklı amaçları bulunmaktadır⁶⁶⁸. Performans değerlemesi tim çalışmasında daha yaygın kullanılmakta, havacılık gibi alanların yanı sıra pek çok ticari işletmede başvurulan bir sistem olmaktadır⁶⁶⁹. Bu uygulamalar eğitim gibi konuların yanında, ücret belirlemede referans alınmaktadır.

Yukarıdaki gelişmelere koşturarak yeni-liberal politikaların ağırlık kazanmasıyla pazarlık gücü zayıflamakta olan ve özellikle nitelikli ve niteliksiz işgücünü ayrıştırılmasıyla dayanışma olanakları azalan işgücünün toplu pazarlık düzeninin kendilerine sağladığı avantajlar önemli ölçüde azalmaya başlamıştır. Bunun yerini işveren tarafından tayin edilen yeni ödeme biçimleri almaktadır. Bu ödeme biçiminde ücretlerin oluşumunda göz önüne alınan sekiz temel faktör ise; gerçekleştirilen üretim, ödemeye esas iş zamanı gibi değişik üretim birimlerine uygun görülen ödeme kriterlerinin uygulanması, işletme ortaklarının gelirin bölüşülmesine ilişkin oylarının dikkate alınarak bunun bir bileşkesinin çıkarılması, ücret tespit komisyonunun ücret belirlemesi, yönetici kadronun ücretleri belirlemesi, bütün ortakların tayin ettiği ücret düzeylerinin belirlenmesi, eşit ödeme ve ödemenin mülkiyet sahipliği oranında yapılması şeklindedir⁶⁷⁰. Bu hususlardan ücretin belirlenmesinde tarafların uzlaşması değil, işveren tarafının takdirinin geçerli olduğu sonucu çıkmaktadır.

Buradaki yaklaşım, bugüne kadar taban ödeme ve çalışma konumuna bağlı olarak ücretlerin düzenlenmesinde fazla bir esneklik olmadığı görüşüne dayanmakta, performans ve verimliliği mükafatlandıran işletmenin karı veya zararına katılan işgücü ön plana çıkmaktadır. Ancak bu uygulama daha çok çekirdek işgücüne uygulanmakta, hatta işçilerin bir kısmı diğerlerine komuta edebilmektedir. Bu bağlamda performansa dayalı sistemlerde, değişik ücret ödeme seçenekleriyle işçi veya çalışma timinin performans değerlemesine bağlı olarak etkin kullanılmaya çalışılmaktadır. Burada işçiler kendi performansları üzerinde kendileri kontrol kurmaktadır.

Ancak esnek çalışma uygulamaları ve bu bağlamda performansa dayalı ödeme sisteminin genelde bireyselliği arttırarak sendika üyeliğinin zayıflaması, çalışanların iş güvencesinin azalması, tam gün ve kısmi süreli çalışan işçiler arasında eşitsizlikler yaratması

⁶⁶⁸ Brannick, Michael T.-Salas, Eduardo-Prince, Carolyn; Team Performance Assesment and Measurement, Lawrence Erlbaum Associates Publisher, London, 1997, s.314

⁶⁶⁹ a.g.e. s.3

⁶⁷⁰ Stimpson, Jeff; The New Compensation Models AICPA, December 6, 2004

<http://www.cpa2biz.com/news/Selected+Features/The+New+Compensation+Models.htm> (05.12.2005)

gibi sonuçlar yarattığı görülmektedir. Böylece işçilik maliyetleri asgari ücretin altına çekilebilmekte, çalışma süreleri uzatılmakta, iş yoğunluğu, sendikasılaşma ve enformel istihdam artmakta, çalışma koşulları kötüleşmektedir. Özellikle kriz dönemlerinde toplu iş sözleşmelerinin kapsamındaki daralma ve içeriğindeki işvereni kayıran ücretleri aşağı çeken değişim dikkat çekmektedir⁶⁷¹.

Böylece ücret esnekliği de dahil işgücü piyasalarındaki esneklik uygulamaları özellikle gelişmekte olan ülkeleri daha çok etkilemektedir. Esnekliğin bu ülkelerin dünya pazarı ile bütünleşmesinde rekabet gücünü arttırdığı savı, iddia olmanın ötesine geçememekte, çalışma mevzuatını esnekleştiren ülkelerde işsizlik oranının arttığı kapitalizmin dönemsel krizlerini önleyemediği izlenmektedir. İşgücü piyasalarının gelişmediği, gerçek ücretlerin sürekli gerilediği ülkelerde esneklik daha fazla enformellik, yüksek işsizlik, düşük ücret ve sendikasılaşma anlamını taşımaktadır⁶⁷².

D. Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma

Yoksulluğun objektif ve her kesim tarafından kabul gören tanımı bulunmamaktadır. Yoksulluk “insanların ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli kaynağa sahip olmama”, “mutlak asgari refah düzeyinin altında kalma” veya “yaşamda kalabilmek için gerekli mal ve hizmetlere olan ihtiyaçların karşılanamaması” şeklinde farklı tanımlanabilmektedir. Ortak kavramlar ise ihtiyaç, refah ve kaynaklar şeklinde olup tanımları yoruma açıktır. Bu nedenle yoksulluk tanımı ve ölçümünde her kesim tarafından kabul görebilecek sonuçlar almak kolay olmamaktadır⁶⁷³.

Yoksulluk, niceliksel olarak mutlak ve göreceli yoksulluk olarak değerlendirilmektedir. Her ikisi de gelir düzeyi olarak sayısal sınırları içerir. Bu bakımdan “gelir yoksulluğu” terimi kullanılabilir. Yaşamın sürdürülebilmesi için en az gelir düzeyi, değişik ekonomik ve sosyal göstergelere bağlı olarak saptanır ve bu sınırın altında yaşayanlar belirlenir. Bu yaklaşım var olan ekonomik görünümdeki yoksulluğun niceliksel yapısını açıklamaktadır. Konunun niteliksel yönü, bulunulan yer ve koşullara bağlı olarak yeterli geliri olmasına karşın, insani bir yaşam sağlamanın mümkün olmamasıdır ki buna “insani yoksulluk” denilebilir⁶⁷⁴.

Yoksulların çoğunluğunu yoksul çalışanların oluşturduğu ve yoksulluğun temelinde yetersiz ücret gelirinin bulunduğu ifade edilebilir. Yoksul çalışmanın çeşitli tanımları

⁶⁷¹ Türk-İş; “Esnek Çalışma”, **97-99 Petrol-İş Yıllığı**, İstanbul, 1999, s.890

⁶⁷² Hatman, Ülkü; Esneklik Kavramı Neyi İfade Ediyor? www.metalurji.org.tr/dergi/dergi131/d131_3537. (25.10.2006)

⁶⁷³ Şenses, s.62-63

⁶⁷⁴ Sapancalı, Faruk; “Yeni Dünya Düzeni ve Küresel Yoksulluk”, **DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 3 Sayı: 2, İzmir, 2001 s.126

yapılmaktadır. Fransa'da kabul gören tanımlamaya göre yoksul çalışan yılda en az altı ay işgücüne katılım sağlamış çalışan veya iş arayan, aynı zamanda aile yaşam standardı yoksulluk sınırının altında olan kimselerden oluşmaktadır. ABD'de ise yoksul çalışan yılın yarısını işgücü piyasasında çalışarak veya iş arayarak geçiren ancak yoksulluk koşullarında yaşayan kişiler olarak tanımlanmaktadır. AB genelinde işgücündeki konumuna göre bir yıl öncesine kadar çoğunlukla işi olan, son yılda en az 15 saat çalışmış, yoksulluk sınırı olarak ise ortalama hane halkı gelirin %60'sının altında kalan kişiler yoksul çalışan olarak tanımlanmaktadır⁶⁷⁵. ABD'de yoksul çalışan tanımı işgücü anlamında aynı olmakla birlikte farklı olarak federal yoksulluk sınırının altında çalışanları bu grupta kabul etmektedir⁶⁷⁶. AB'nde çeşitli tanımlamaların tamamını kapsayan yoksullar ile yoksul çalışanların toplam nüfus içerisindeki payı aşağıdaki gibidir.

TABLO 76: SEÇİLMİŞ AB ÜLKELERİNDE YOKSUL ÇALIŞANLARIN GENEL NÜFUSA ORANI

Ülke	Yoksul Çalışan Nüfus(%) *	Yoksulluk Sınırı Altında Yaşayan Nüfus(%)**
Belçika	5	8
Danimarka	4	4
Yunanistan	14	16
İspanya	9	14
Fransa	7	11
İtalya	10	15
Portekiz	15	15
İngiltere	7	10
İsveç	5	6
AB Geneli	7	10

Kaynak: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions; Working Poor in the European Union" Dublin, 2004, s16 *yoksul çalışanların genel nüfus içerisindeki oranı ** Yoksulluk sınırı altında yaşayanların genel nüfus içerisindeki oranı

Tablodan izlendiği gibi yoksul çalışanların genel nüfus içerisindeki oranı ve bunların toplam yoksulluk sınırı altında yaşayanlara göre oluşturduğu büyüklük, ülkelere göre önemli değişiklik göstermektedir. Örneğin Danimarka ve Portekiz'de yoksulların tamamını yoksul çalışanlar oluşturmaktadır. AB genelinde yoksulluk sınırının altında yaşayanların çoğunluğunu yoksul çalışanların oluşturduğu ve bu durumun Akdeniz ülkelerinde daha yoğun, Kuzey Avrupa ülkelerinde daha az olduğu izlenmektedir.

Avrupa'da yoksul çalışanlar olarak nitelendirilen istihdam içerisinde kalan ancak belirli yoksulluk sınırının altında bulunan bu grubu son yirmi yıldaki gelişmeler yaratmıştır. Yoksul çalışan grubu ile düşük ücretli işçilik arasında sıkı bir anlam bağlantısı vardır. Avrupa'da 1980'lerin başlangıcından sonra ücret gelirin dağılımında eşitlikten uzaklaşmıştır. Bunun

⁶⁷⁵ A.g.e. s.6-7.

⁶⁷⁶ U.S. Department of Labor, Bureau of Labor Statistics, Report 983, Washington D.C, 2005, s.2 .

nedenleri, artan işsizliğin baskısı altında işçilerin pazarlık gücünün zayıflaması, kurumsal değişiklikler ve iş gücünün yapısal değişikliğe uğramasıdır⁶⁷⁷.

ABD'de dört kişilik aile için yıllık gelir itibariyle federal yoksulluk sınırı 20.000 Dolar'dır⁶⁷⁸. ABD'de 18 ile 64 yaşları arasındaki işgücünün üçte biri olan 28 milyon insan federal yoksulluk sınırının altında ücret almaktadırlar. Öte yandan işlerin üçte biri kısmi (part-time) iş kapsamında olup bu grup çalışanların üçte birinden fazlasını 18 ile 25 yaş arasında ve çoğunluğu ebeveynlerinin evinde oturanlar oluşturmaktadır. Genel bir perspektiften bakıldığında ABD'de ailelerin %63'ü federal yoksulluk sınırının altındaki bir gelirle yaşamaktadırlar. Bunların içerisinde azınlıklar olduğu gibi beyazların da %60 gibi büyük bir oranda olduğu izlenmektedir. ABD'de yoksul çalışanların beşte biri ülke dışı (çoğunluğu Meksika) doğumludurlar⁶⁷⁹.

Gelişmekte olan ülkelerde yapısal uyum programlarının yarattığı koşullar bir taraftan istihdamın daralmasına yol açarken formel ekonomide çalışanların ücret gelirlerinde önemli azalma meydana gelmiştir. Böylece 1980'ler sonrası ücret geliri ve sosyal koruma gibi hakların gerilemesine bağlı olarak ücretlilerin yoksulluk oranı yükselmiştir.

TABLO 77: SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE ÇALIŞAN YOKSULLARIN İŞGÜCÜNE ORANI (%)

Brezilya	12.5	Hindistan	45
Ekvator	22.2	Pakistan	35.9
Çin	18.5-20.2	Fas	15.3

Kaynak: Sapançalı Faruk;2003, s.162

Yukarıdaki örneklerden izlendiği gibi yoksul çalışanlar gelişmekte olan ülkelerde önemli bir sorun olma durumu sürdürmektedirler. Latin Amerika'da 15 milyon işçi, kendisi ve ailesi için günde 1 Dolarlık gelir yoksulluk gelirini elde edememektedirler. Sahraaltı Afrika'sında bu sayı (1998 itibariyle) 115 ile 153 milyon arasındadır. Doğu Asya'da verimlilik artmasına karşın çalışan yoksulların oranı hala yüksektir. Örneğin Çin'de toplam istihdamın %18'inin üzerinde bir sayı olan 130 milyon kişi 1 Dolarlık yoksulluk sınırının altında bir gelirle çalışmaktadırlar. Hindistan'da istihdamın %45'inden fazlasına tekabil eden 187 milyon kişi

⁶⁷⁷ European industrial relations observatory on-line Eiroline Low-wage Workers and the "Working Poor", <http://www.eurofond.eu.int/2002/08/study/tn02081901s.html>, (10.06.2005) s.3.

⁶⁷⁸ US [Federal Register](#), Department Of Health And Human Services Pub. Vol. 71, No. 15, January 24, 2006, s. 3848.

⁶⁷⁹ Conlin, Michelle-Bernstein, Aaron; "Working...And Poor" **Business Magazine**, 31 May 2004, s. 1

çalışan yoksullardır⁶⁸⁰. Asya hala dünyadaki yoksul nüfusun %75'ini barındırmakta olup, bölgede nüfus artışının ekonomik büyümeden hızlı oluşu da önemli etken olmaktadır⁶⁸¹.

Öte yandan yoksulluğu tanımlamak değişik anlayışlardan dolayı zor olmaktadır. Gelir yoksulluğunu ortaya koyabilmek için, genellikle ülke gelirin nüfus yüzdeleri arasındaki dağılımı, kişi başına düşen ulusal gelir gibi göstergeler ile BM ve Dünya Bankası gibi kuruluşların başvurduğu günde 1 veya 2 dolarlık gelir sınırı gibi yaklaşımlar kullanılmaktadır. Dünya Bankasının yoksulluk sınırına ilişkin kullandığı iki düzey bulunmaktadır. Kullanılan yöntem düşük gelirli ülkelerde hanehalkının değişik ihtiyaç kalemlerinden oluşan toplam tüketimini hesaplamak olmaktadır. Ulusal ve sosyo-ekonomik çevre koşullarına göre belirlenen, günde 1 veya 2 Dolarlık yoksulluk sınırı da bu amaçla kullanılmaktadır⁶⁸².

Bu sınırlardan günde 1 Dolardan az gelikle yaşayanlar denilince, (satın alma gücü paritesine göre 1985 fiyatlarıyla 1 Doların karşılığı olan)1993 uluslararası fiyatlarına göre günde 1.08 Dolardan az gelikle yaşayan nüfusu kapsamaktadır. Günde 2 dolardan az gelikle yaşayanlarda 1993 uluslararası fiyatlar karşılığı günlük 2.15 dolar esas alınmaktadır⁶⁸³.

Ancak bu tarz hesaplamaların gerçekleri yansıttığı kuşkuludur. Dünya Bankası 2004 yılında yayınladığı bildiri küresel yoksulluğun azaldığını 1981'de günde 1 doların altında yaşayan 1.5 milyar insan sayısının 2001'de 1.1 milyara düştüğünü, dünya nüfusunun %40 olan mutlak yoksulluk oranının %21'e düştüğünü belirtmiştir⁶⁸⁴. Küresel yoksulluk istatistikleri küreselleşmenin taraftarları ile karşıtları arasındaki anlaşmazlıkta kullanılan doküman olarak önem taşımaktadır. Kapitalizm savunucuları insanları yoksulluktan kurtarmak ve kalkınmayı sağlamak için tamamen serbest piyasa sistemine dayanan çözüm dışında bir çarenin bulunmadığını öne sürerken, karşıtları kapitalizmin yoksul insanlar için yaşamı zorlaştırdığını savunmaktadırlar.

Dünya Bankasının açıklamaları 1981 sonrası 400 milyon kişinin yoksulluktan kurtulduğunu ileri sürmekle beraber bunun doğruluk payı düşüktür. Çünkü ABD'de 1993 yılındaki 1 doların satın alma gücü ile o dönemde alınabilecek mal veya hizmetin bugün itibarıyla temin edilmesi için hesaplanan miktar 1.40 dolardır. Diğer taraftan pek çok uzmana göre 1 Dolarlık gelikle yoksul insanların ne kadar ihtiyacının karşılanabileceği belirli değildir.

⁶⁸⁰ Sapancalı, 2003, s.161-162

⁶⁸¹ Kennedy Miranda; Asia's Working Poor, <http://marketplace.publicradio.org/shows/2006/09/04/AM200609048.html> (09.10.2006)

⁶⁸² World Bank, Making Services Work For Poor People, World Development Report, 2004, s.20

⁶⁸³ UNDP; Human Development Report, New York, 2005, s.357

⁶⁸⁴ World Bank; Press Release No. 2004/309/S, Washington D.C., 23.04.2003, s.1

Ayrıca 1 Doların yerel para cinsinden karşılığı ile uzun dönemde bir kişinin yaşamını sürdürmesinin mümkün olmadığı ileri sürülmektedir. Bu gerekçelerle 1 Dolarlık yoksulluk sınırının gerçekçi olduğunu kabul etmek mümkün değildir. Keza Dünya Bankasının referans yılını 1985'den 1993'e değiştirmesiyle örneğin Latin Amerika'da yoksulluğun %23.5'den %15.5'e gerilemiş gibi gösterilmesi de gerçekçi değildir. Bu nedenlerle kullanılan yöntemler gerçekleri yansıtmaktan yoksun olup, mutlak yoksulluğun Dünya Bankası'nın kamuoyunu inanması istediği şeklin aksine artış olması olasılığı çok yüksektir⁶⁸⁵.

Dünya Bankasının yoksullukla ilgili istatistiklerinin yeterli olmadığı buna ilişkin hesaplamalarda hem kavram hem yöntem olarak ciddi eksikliklerin olduğu, küresel yoksulluğun azaldığına ilişkin yorumların yoksulluğu düşük gösteren tahminlere dayandırıldığı akademik çevreler tarafından da ileri sürülmektedir⁶⁸⁶. Dünya Bankasının (günde 1 Dolarlık düzey genelde Afrika ülkeleri gibi en az gelişmiş ülkeler, günde 2 Dolarlık düzey ise Doğu Asya, Latin Amerika gibi orta gelir düzeyli ülkeler için) kullandığı uluslararası mutlak yoksulluk pek çok temel gereksinimi tutarlı biçimde kapsamamakta ve değişik zaman ve bölgeler için genel kabul görmediği gibi güvenilir bulunmamaktadır. Bankanın kullandığı yöntemlerle kişi bir konumda yoksul görülürken, başka bir konumda yoksul sayılmamaktadır. Diğer taraftan Bankanın kullandığı yoksulluk sınırı, insanların temel gereksinimlerini yansıtmaktan uzak, gerçekçi olmayan bir yaklaşım olmaktadır. Diğer önemli konu yoksulluğu yansıtmada kullanılan veri tabanının sınırlı bilgi veya tahminlerden öteye geçememiş olmasıdır⁶⁸⁷. Bu bağlamda gelir yoksulluğunu belirleme amaçlı olarak tüm ülkeleri kıyaslayabilecek normlar, statik ve tüm toplumlara aynı yalınlıkla kullanılacak biçimde devam ettirilemeyeceği gerçeği ve toplumsal kalkınmanın etkileri dikkate alındığında günümüz için gelir yoksulluğu sınırını belirlemede günde 1 dolarlık yoksulluk sınırı kavramı anlamını iyice kaybetmiştir⁶⁸⁸.

Küresel yoksullaşmaya genel perspektiften yaklaşıldığında, 20. yüzyılın son çeyreğinin tarihe sağlık ve eğitim programlarının çözülmesi, ulusal kurumların çökmesi, gelişmekte olan ülkelerde verimli sistemlerin yıkılışının yol açtığı küresel yoksullaşma ile geçeceği söylenebilir. Yoksulluğun küreselleşmesi 2. Dünya Savaşı sonrası Üçüncü Dünya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmasıyla sağladıkları başarıların borç krizleriyle tersine

⁶⁸⁵ Robeyns, Ingrid; "The Rhetoric of Global Poverty Statistics", <http://www.ingridrobeyns.nl/Downloads/globalpoor.pdf> (18.12.2005)

⁶⁸⁶ Raghavan, Chakravarthi; "World Bank Poverty Data, Methodology Faulted", Third World Economics, No. 287 Penang Malesia, 31 August 2002, s.1

⁶⁸⁷ Pogge, Thomas-Reddy Sangay G.; "Unknown: The Extend, Distribution and Trend of Global Income Poverty" **Columbia University Discussion Paper**, New York, March 26, 2003, s.1-2

⁶⁸⁸ Vandemoortele, Jan ;"Are We Really Reducing Poverty?" **United Nations Development Programme Bureau for Development Policy Discussion Paper**, New York, July 2002, s.6

çevrilmesiyle bağlantılıdır. Küreselleşme olgusunun yaygınlaştırılmasına koşut olarak yoksullaşma, dünyanın belli başlı bölgeleri olan; Kuzey Amerika, Batı Avrupa, eski Sosyalist Blok ve yeni sanayileşen Güney Doğu Asya ve Uzak Doğu ülkelerini etkisine almıştır. 1990'larda açlık; Sahra Afrika'sında, Güney Asya'da, Latin Amerika'nın çeşitli bölgelerinde felaket halini almış, sağlık merkezleri ve okullar kapanmış, yüz milyonlarca çocuk ilk öğretimin dışında kalmıştır. Doğu Avrupa ve Balkanlar'da tüberküloz, malarya, kolera gibi enfeksiyon hastalıklarının sayısında sıçrama görülmektedir. Afrika'da açlık kuru savan kuşağını aşarak nemli tropikal kuşağa uzanmıştır. Bu kıtada 18 milyon insan ve iki milyon göçmen açlık havuzlarında yaşamakta, 10 ülkede 130 milyon insan ciddi risk altında bulunmaktadır⁶⁸⁹.

Bu bağlamda dünyada her yıl 10.7 milyon beş yaş altı çocuk ölümü yaşanmakta, bir milyar kişi günde 1 Dolarlık mutlak yoksulluk sınırının altında yaşam savaşı vermekte, üç milyon insan salgın hastalıklar nedeniyle yaşamını kaybetmektedir. Ayrıca 2003 yılında 1990 yılına göre 18 ülkede toplam olarak 460 milyon kişi daha insani gelişmişlik endeksinin altına düşerek yoksul sayısında büyük bir artışın kaynağını oluşturmuşlardır⁶⁹⁰.

Gelişmeler bu istikamette olmakla birlikte, uluslararası sermayenin ve çok uluslu şirketlerin kurallarını belirlediği ve piyasaların biçimlendirdiği küresel ekonomide, sosyal politikaların ve maliyetlerinin sorumluluğunu üstlenen çıkmamaktadır. Her ne pahasına olursa olsun ekonomik gelişme hedeflenirken, sosyal gelişmenin ve adaletin göz ardı edilmesi eşitsizlik, yoksulluk ve dışlanma sorunlarının uluslar arası boyut kazanmasını hızlandırmaktadır. Dolayısıyla eğitim ve sağlık alanlarında sorunlar yaşanmakta, doğanın tükenme hızı artmakta, çevre sorunları şiddetlenmekte, uluslararası çalışma standartları aşınmakta, gerçek ücretlerde gerileme gözlenmekte, çocuk işçi istihdamı artmakta, işten çıkarmalar yoğunlaşmakta, işsizlik sorunu yapılaşmakta, sosyal huzursuzluklar ve şiddet artmaktadır⁶⁹¹. Eşitsizliğin artışı ve üst gelir gruplarının küresel gelirin çoğunu elde etmesi küresel olarak harcama önceliklerini insani ve sosyal yatırım alanlarının dışına taşımaktadır.

⁶⁸⁹ Chossudovsky Michel; "Global Poverty in the Late 20th Century," **Journal of International Affairs**, Vol. 52, no. 1, Columbia University Pub., New York (Fall 1998), s. 293-310

⁶⁹⁰ UNDP; **Human Development Report**, New York, 2005, s.3

⁶⁹¹ Selamoğlu, Ahmet; Yoğunlaşan Sosyal Sorunlarıyla Küreselleşme. Küreselleşmenin İnsani Yüzü. (Der:Bozkurt, Veysel), Alfa Kitabevi İstanbul, 2000, s.40

TABLO 78: KÜRESEL HARCAMALARDA ÖNCELİKLER*

KÜRESEL ÖNCELİK KALEMİ	HARCAMALAR (milyar\$)
Temel Eğitim Harcamaları	6
Kozmetik Ürünler (yalnız ABD)	8
Su ve Çevre Sağlığı	9
Dondurma (Yalnız Avrupa)	11
Doğurganlık ve Kadın Sağlığı	12
Parfüm (ABD; Avrupa)	12
Temel Sağlık ve Beslenme	13
Ev Hayvanları Maması (ABD, Avrupa)	17
Eğlence Sektörü (Japonya)	35
Sigara (Avrupa)	50
Alkollü İçkiler (Avrupa)	105
Narkotik Maddeler	400

Kaynak: Shah, Anup; "Poverty Facts and Stats",
<http://www.globalissues.org/TradeRelated/Facts.asp#6> (11.08.2005)

*1998 Yılı

Tabloya bakıldığında kapitalist ekonominin piyasa düzeninin kaynakları en rasyonel şekilde değerlendireceğine ilişkin savın geçerli olmadığı söylenebilir. Çünkü narkotik maddeler, alkol gibi sosyal ve insani boyutu olmayan, kar amaçlı harcamaların büyük boyutlarına karşın, sağlık ve eğitim gibi temel insani konuların çok geride kaldığı anlaşılmaktadır. Kaynak dağılımındaki bu çarpık gelişmeler yoksulluğun nedenleri arasındadır. Ayrıca yoksulluğun artışı, milli gelirden büyüme ve eşitsizliğin artmasına bağlı olarak değişmektedir. Ekonomik gelişme ile yoksulluğun etkileşimi aşağıda sunulmuştur.

TABLO 79: 1990'LI YILLARDA DÜNYADA EKONOMİK BÜYÜME VE YOKSULLUK İLİŞKİSİ

BÖLGE	KİŞİ BAŞINA MİLLİ GELİR ARTIŞ ORANI(%)	YOKSULLUK SINIRINDAKİ AZALMA % *
Doğu Asya, Pasifik	6.4	14.9

Güney Asya	3.3	8.4
Latin Amerika, Karayip	1.6	-0.1
Orta Doğu, Kuzey Afrika	1	-0.1
Sahra Altı Afrika	-0.4	-1.6
Merkezi ve Doğu Avrupa ve BDT	-1.9	-13.5

Kaynak: UNDP, Human Development Report 2003, s.41, * İki dolarlık fakirlik sınırını yansıtmaktadır.

Tablo 79'da yoksulluğun dünyanın önemli bir bölümünde az veya eksi ekonomik büyümeye bağlı olarak arttığı izlenmektedir. Dünya geneline bakıldığında Sahraaltı Afrika ülkelerinde 1 Doların altında gelire yaşayanların sayısı 2001 yılında 1990 yılına göre 100 milyon artmıştır. Latin Amerika ve Orta Doğu hiçbir gelişme kaydetmemiştir. Merkezi ve Doğu Avrupa'da yoksulluk büyük bir artış göstermiş, yoksulluk oranı %5'den %20'ye çıkmıştır. Doğu ve Güney Asya bölgelerinde görülen iyileşme Çin ve Hindistan gibi kalabalık ülkelere kaynaklanmaktadır. Yoksulluğun azalmasında Doğu Asya özellikle Çin ilerleme kaydetmiştir. Bu ülkede mutlak yoksulluk sınırının altında yaşayanlar 1990-2001 arasında %50 (130 milyon kişi) azalmakla birlikte, 1996 sonrasında bu gelişmede önemli düşüş görülmektedir. Yoksulluktaki azalmanın %90'ı 1990-1996 arasında olmuştur. Güney Asya'da Hindistan'da yıllık %4'lük ekonomik büyümenin etkisi ile iyileşme söz konusudur. Ancak dünya geneli ele alındığında yoksullukla mücadele konusundaki gelişmeler ümit verici olmaktan uzaktır⁶⁹².

TABLO 80: DÜNYADA MUTLAK YOKSULLUK *

BÖLGE	%	1987	%	1993	%	1998
Sahra Altı Afrika	46.6	217.2	49.7	242.3	46.6	290.9
Doğu Asya ve Pasifik	26.6	417.5	25.2	431.9	15.3	278.3

⁶⁹² UN, Human Development Report, 2005 s.34-35

Güney Asya	44.9	474.4	42.4	505.1	40.0	522.0
Latin Amerika, Karayipler	15.3	63.7	15.3	70.8	15.6	78.2
Asya	0.2	1.1	4.0	18.3	5.1	24.0
Merkezi ve Doğu Avrupa,Orta						
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	4.3	9.3	1.9	5.0	1.9	5.5
Toplam	29.0	1.183.2	28.1	1.304.3	9 24.0	1.198.

Kaynak:Sapancalı, 2003, s.127

* ilk sayılar milyon olarak mutlak yoksul nüfusu, oransal değerler olan ikinci sayılar bu nüfusun genel nüfus içerisindeki büyüklüğünü göstermektedir.

Tablodan izlendiği gibi oransal olarak dünya üzerindeki mutlak yoksulluk azalmakla birlikte sayısal artış devam etmektedir. Günümüzde 1.2 milyara yakın insan mutlak yoksulluk sınırının altında yaşamaktadırlar. Mutlak yoksulluk etkin olduğu ülke ve bölgelerde açlık anlamına gelmektedir. Bu durumda dünya nüfusunun beşte birinin yalnız açlığını giderecek kadar tüketime katılabildiği anlaşılmaktadır. Örnekleme yapılacak olursa Nijerya, Zambiya, Gambiya, Orta Afrika Cumhuriyeti, Mali, Nijer gibi ülkelerde nüfusun üçte ikisi açlık sınırının altında yaşamakta, Hindistan, Pakistan, Nepal, Gana, Bangladeş ve Madagaskar'da yaşayanların %90'ının ancak karınlarını doyurabildikleri görülmektedir⁶⁹³. Yoksulluk sorununun gerçek boyutlarını daha çarpıcı bir şekilde ortaya koyabilmek için günde 2 dolarlık gelir sınırı olan "göreceli yoksulluk" oranlarına bakıldığında konunun küresel kapsamının çok daha geniş olduğu görülmektedir.

TABLO 81: DÜNYADA GÖRECELİ YOKSULLUK *

BÖLGE	987	1	993	998
Sahra Altı Afrika	1.1	5	4.0	0.5

⁶⁹³ Sapancalı; 2003 s.126-128

Doğu Asya ve Pasifik	3.0	3	9.8	19.6
Güney Asya	5.2	4	2.5	0.2
Latin Amerika, Karayipler	0.2	5	1.1	1.4
Asya Merkezi ve Doğu Avrupa,Orta	5	7.	5.3	5.6
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	8.9	1	3.6	0.8
Toplam	6.3	3	6.7	2.1

Kaynak: Sapancalı, 2003 s.128

* oransal değerler olan sayılar yoksul nüfusun genel nüfus içerisindeki büyüklüğünü göstermektedir. 1993 yılı dolar satın alma gücü paritesine göre hazırlanmıştır.

Tablo 81'deki veriler göreceli yoksulluğun boyutlarının mutlak yoksulluğun çok üzerinde olduğunu ve dünya nüfusunun üçte birinin yoksullukla karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Örnelemek gerekirse mutlak yoksulluk oranının %44.2 olduğu Hindistan'da göreceli yoksulluk oranı %86.2'dir. Bu oranlar Nijerya'da %90.8, Mali'de %90.6 gibi ürkütücü düzeye yükselebilmektedir⁶⁹⁴.

Diğer örnek Latin Amerika'dır. 2003 yılında Latin Amerika Ülkelerinde günde 2 Dolarlık yoksulluk sınırında yaşayanların sayısı 220 milyona (genel nüfusun %43.4üne) ulaşmıştır. Arjantin ve Uruguay'da kırsal kesimde yoksulluk sınırı %23.7'den %45.4'e yükselmiştir. Meksika ve Ekvator'da kırsal kesimdeki yoksulluk hafif azalmıştır. Ancak Latin Amerika ve Karayipler genelinde (55 milyon insan beslenme yetersizliği ile karşı karşıyadır) nüfusun %11'i yetersiz beslenmektedir⁶⁹⁵.

Burada Çin örneğini mercek altına almak faydalı olacaktır. Çünkü Çin büyük nüfusu ile dünya yoksulluk istatistiklerini değiştirebilen bir konumdadır.

⁶⁹⁴ Sapancalı, s. 127-129

⁶⁹⁵ Economic Commission for Latin America and Caribbean, "Region's Poverty Indices Stagnate" Global Policy Forum, <http://www.globalpolicy.org/soecon/develop/2003/0825eclac.htm> (14.02.2005)

TABLO 82: ÇİN'DE YOKSULLUK SINIRINDAKİ NÜFÜSÜN GENEL NÜFUSA ORANI

Yıllar	Oran(%)
1987	28
1990	32
1993	29
1996	17
1999	17

Kaynak: Vandemoortele, Jan; "Are We Really Reducing Poverty?" UNDP , Bureau for Development Policy Discussion Paper, New York, July 2002, s.9

Tablo 82'deki gelişim göz önüne alındığında Çin'de mutlak yoksulluk sınırı (1Dolar/gün) altında yaşayanların azaldığı bunun yıllık olarak yaklaşık %4'lük bir azalma oranına tekabül ettiği ifade edilebilir. Ancak ulusal yoksulluk tahminleri çok daha az bir azalmayı göstermektedir. Tarım Bakanlığına göre gelir yoksulluğu yılda %1 azaltılabilmiştir. Benzer şekilde diğer araştırmacıların bulguları 1988-95 arası için gelir yoksulluğunun %3 azaldığı yönünde olmasına karşılık, Dünya Bankası 1987-1996 arasında mutlak yoksulluk sınırını %11 oranında düşmüş göstermektedir⁶⁹⁶. BM ve Dünya Bankasının gelir yoksulluğu verilerindeki farklılıklardan, dünyadaki yoksulluğun yüzeysel istatistiklerin gösterdiğinden daha fazla olduğu sonucu çıkarılabilir.

Yoksulluğun temel nedenlerinden biri gelir dağılımındaki aşırı bozukluk olmaktadır. Yoksulluğun azaltılmasında gelir dağılımındaki düzelmenin etkisine bakılacak olursa, örneğin en üst %20'lik gelir dilimindeki grubun gelirinin %5 oranında transfer edilmesi halinde Meksika'da yoksulluk sınırının altında yaşayanların oranının %16'dan %4'e, Brezilya'da ise %22'den %7'ye düşmesi sağlanabilecektir⁶⁹⁷. Ancak küreselleşmenin bu yönü toplumların dikkatinden gizlenmektedir. Bu bağlamda

⁶⁹⁶ Vandemoortele, s.8-9

⁶⁹⁷ UNDP, Human Development Report, New York, 2005, s. 64

küreselleşmenin kaynağı ülkelerde, destekleyici resmi hükümet yayınları ve popüler medya küreselleşmenin dünyada yoksulluğu azalttığı yönünde yayınlar yapmaktadır.

Rusya ve diğer eski merkezi planlama ülkelerinde de küreselleşme gelir dağılımında değişime ve yoksulluğun artışına yol açmıştır. Yoksulluğun artışında finansal hareketliliğin yükselmesine paralel olarak, sermayenin kontrolsüz ülke giriş ve çıkışlarının büyük etkisi olmakta, her kriz arkasında yoksulluk bırakmaktadır. 1980'ler sonrası sık tekrarlanan ekonomik krizlerin yoksulluk üzerine önemli etkileri olmuştur.

TABLO 83: BAZI ÜLKELERDE EKONOMİK KRİZLERİN YOKSULLUK ÜZERİNE ETKİSİ

Ülke	Kriz	Yoksulluk	Yo %	Kriz	Yoksulluk	Yo %	Kris	Yoksulluk	Yo %
Arjantin	1987	2	25	1989	3	47	1990	7	33
Arjantin	1993	8	16	1995	8	24	1997	0	26
Endonezya	1996	3	11	1998	9	18	1999	7	11
Ürdün	1987	0	3	1989	-	-	1992	9	14
Meksika	1994	0	36	1995	-	-	1996	0	43
Rusya	1996	9	21	1998	7	32	-	-	-
Tayland	1996	4	11	1998	9	12	-	-	-

Kaynak : The World Bank, World Development Report, 2000/2001, New York, 2001 s. 163

Tabloda yansıtılan verilerden, küreselleşmenin yarattığı finansal krizlerin dünyada çeşitli ülkelerde yarattığı eşitsizlik ve arttırdığı yoksulluk artışıyla, geniş kitleleri olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır. Küreselleşmenin kısmen yoksulluğa

bağlı olarak hızlandırdığı olgulardan biri de emeğin mobilitesidir. Bu diğer anlamı ile uluslararası işgücü göçüdür. Göç olgusu ağırlıklı olarak gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere gelen dış göç ile gelişmekte olan ülkelerdeki büyük ölçüde kırsaldan kente yaşanan iç göçü içermektedir⁶⁹⁸.

Göçler, yoksulluğun artmasında diğer bir etken olmaktadır. Bu gelişme iki türlü gerçekleşmektedir. Göçmenlerin yoksulluğu, yoksul nüfusu arttırmakta, ayrıca bunlar düşük ücretlerle çalışarak göç ettikleri ülkenin yurttaşları ile yarattıkları rekabet yüzünden onların da yoksullaşmasına yol açmaktadırlar. Göçmenlerin yol açtığı yoksulluğun boyutuna bakılacak olursa, ABD’de 34.6 milyon olan yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfusun %16’sını (5.6 milyon) göçmenler oluşturmaktadır. Ayrıca Amerika’da doğan göçmen ailelerin çocuklarından oluşan %7.5’luk (2.6 milyonluk) nüfus buna eklenince bu sayı artmaktadır. Sonuç olarak bugün ABD’nin yoksul nüfusunun üçte birini 1965 yılından itibaren ABD’ye göç eden insanlar oluşturmaktadır⁶⁹⁹.

Göçün ortaya çıkardığı yeni bölüşüm ilişkileri yoksulluğun artmasında rol oynamaktadır. Çünkü göçmenlerin gelirinin yerel yurttaşlardan düşük olması, genel gelir düzeyinin artışı üzerinde düşürücü baskı oluşturmaktadır. Yine ABD’de yapılan araştırmalar, ülke genelinde yoksulluk sınırı altında yaşayanların genel ortalamasının %11.3 iken, göçmenlerde bu oranının %17.8, yeni gelen göçmenlerde %22.4 olduğunu göstermektedir. Bu göçmenlerin yoksulluk oranının yerel yurttaşlara göre iki misli fazla olması yoksulluk oranını yükseltmektedir⁷⁰⁰. Ayrıca düşük gelirli göçmen aile çocukları sayısının 1999’da 6.2 milyondan (%21.6) 2002’de 7 milyona (%26.2) yükselmesi yoksulluğun artışına katkıda bulunmuştur⁷⁰¹.

Göç nedenleri çeşitli olmakla birlikte AB’nde bunun önemli nedeni, nitelikli ve niteliksiz işgücü yetersizliği olmaktadır. Bunun temelinde AB’nde bu yüzyılın ilk yarısında günümüzdeki nüfusun %10’na ulaşacağı tahmin edilen nüfus azalması yatmaktadır. İşgücü yetersizliği daha şimdiden pek çok ülkede kendini hissettirmektedir. Bu bağlamda değişik nedenlerle sosyal konumu ve ücreti düşük işler yerel ülke yurttaşlarınca yapılmamaktadır. Bu durumda bir taraftan

⁶⁹⁸ Sapancalı, 2003 s.98

⁶⁹⁹ Edwin, S. Rubenstein; Poverty: The Immigration Dimension, October, http://www.mnforsustain.org/immq_immigration_increasing_poverty_rubenstein1003.htm (16.12.2005)

⁷⁰⁰ Chapman, Jeff-Jared Bernstein; “Immigration and Poverty: How Are They Linked?” **Monthly Labor Review**, Vol.126, No.4 April 2003, s.10-11

⁷⁰¹ Capps, Randy-Fix Michae-Reardon-Anderson, Jane; “Children of Immigrants Show Slight Reductions in Poverty, Hardship” **Snapshots of America’s Families III**, No. 13, 2003, s.1

işsizlik sorunu devam ederken, düşük ücretli işgücü piyasasındaki işgücü eksikliği varlığını sürdürmektedir. Sonuç olarak işgücü piyasasının gerek yüksek nitelikli, gerekse niteliksiz işgücü talebini karşılamak için AB'ye yabancı işçiler gelmektedirler. İleri endüstri ülkeleri Avusturya, Almanya, Hollanda, Belçika, Fransa ve İsveç'te nitelikli göçmenler beş yıllık çalışma vizeleri ile alınmakta, imalat sanayi, madencilik ile bilgi ve haberleşme gibi hızlı teknolojik değişimin yaşandığı sektörlerdeki iş açığını doldurmaktadırlar. Yasal veya yasal olmayan yollarla gelen niteliksiz göçmenler ise, en düşük sosyal ve mesleki konumu olan düşük ücretli iş gereksinimini karşılamaktadır⁷⁰².

Göç yeni bir olgu olmamakla birlikte değişik ülkelerde iş fırsatlarını yakalayabilme gayreti göçü arttırmıştır. Günümüzde 175 milyon kişi uluslararası göçmen konumunda bulunmaktadır. Bunların içersinde Hindistan'dan Kanada'ya göçmenler olduğu gibi, Çin'de doğup New York'a göçmenler mevcuttur. Göçmen olayı genelde düşük gelir düzeyindeki sosyo-ekonomik olarak kırılgan ülkelerin koşullarından kaynaklanmaktadır. Bunda artan eşitsizliğin rolü bulunmaktadır. Örneğin Meksika'nın safi milli hasılası artmasına rağmen eşitsizlik ABD'ye göç olayını kontrol edilemez bir duruma sokmaktadır⁷⁰³. AB'ne benzer şekilde ABD'ye artan sayıdaki yeni göçler büyük ölçüde düşük nitelikli işgücüne katılımı arttırmakta olup, ABD'de düşük ücretli grubun en düşük tabanını oluşturanların yarısından fazlası göçmen işçilerdir⁷⁰⁴. ABD'de yoksul işçileri Latin Amerika göçmenleri oluşturmaktadır. ABD'de Latin Amerika ülkelerinden göç etmiş insan sayısı 43 milyondur. Benzer göç olgusu örnekleri için Fransa'ya Tunus ve Cezayir'den, Almanya'ya Türkiye'den göç etmiş nüfus gösterilebilir⁷⁰⁵.

Göç olgusunda dönemsel özellikler söz konusudur. 1980'li yıllara kadar gelişmiş ülkelere yönelik göç hareketi devam etmiş, ancak ekonomik krizle birlikte Batı Avrupa ülkeleri göçü durdurma kararı alarak, göçmenlere farklı politikalar uygulamaya başlamışlardır. 1980'li yıllara kadar göçmenler ekonomik gelişme ve refah devleti kazanımlarından eşit şekilde yararlanmalarına karşılık, 1980'ler sonrasında küreselleşme ile birlikte artan göç hareketleri, göçmen işçiler açısından olumlu sonuçlar yaratmamıştır. Öte yandan göç edilen ülkede yabancı işçilerin istihdam edildiği emek yoğun sektörlerdeki üretimin, işgücünün ucuz olduğu

⁷⁰² Louka, T. Katseli; "Immigrants and EU Labor Markets", <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?id=274>. (15.12.2005)

⁷⁰³ Lagace, Martha; "What World Migration Means for Business" <http://hbswk.hbs.edu/pubitem.jhtml?id=3479&t=globalization> (12.07.2005)

⁷⁰⁴ Reed, s.3

⁷⁰⁵ Rima, Ingrid H.; Labor Markets, Wages and Employment, W.W. Norton&Company, London, 1981, s.224-226

ülkelere kaydırılması, göçmen işçileri düşük ücretli taşeron işletmelerde veya enformel alanlarda çalışmaya zorlamaktadır⁷⁰⁶.

Göç olgusunda çok uluslu şirketlerin katkısı büyüktür. Karargahlarını dünyanın neresine kurarlarsa kursunlar diğer bölge ve ülkelerle iş yapan çok uluslu büyük şirketlerin çoğunluğu kendi ülkelerine ihtiyaçları olan eğitilmiş işgücünü transfer etmekte, küresel güç kazanmak amacıyla çoklu kültürlerde karmaşık ve süratli değişen ortamlarda etkin çalışabilecek yönetici ve işgücü elde etme gayretini sürdürmektedirler. Küresel mobilite konusu, mal ve hizmetin çıkış ve varış ülkelerini içerecek tarzda neredeyse sonsuz denilebilecek değişiklik bileşenleri yaratabilmektedir⁷⁰⁷. Bu göç dalgasının adına beyin göçü denilmekte ve zaten yoksul olan gelişmekte ülkelerin kalkınma için beşeri sermayesini çalmaktadır. Beyin göçü iyi eğitim görmüş, düşünen, üreten, kalifiye/ nitelikli/ seçkin/ profesyonel işgücünün, araştırma yapmak veya çalışmak amacıyla en verimli oldukları dönemde bir başka ülkeye gidip geri dönmemeleridir. Gelişmiş ülkelerde eğitim ülkenin ihtiyaçları ve gelişmişlik düzeyine göre şekillenmiştir. Bu ülke ihtiyaçlarına göre donanım alan kişiler kendi ülkelerindeki teknolojinin çok ötesinde ve üzerinde eğitim, bilgi ve beceri kazanarak bu niteliklerini kendi ülkelerinde kullanamayacaklarını anlayarak geri dönmemektedirler. Dönenlerde ülkelerinde ihtiyaç duyulan işgücü nitelikleri ile uyumadıklarından boşa çıkmaktadırlar⁷⁰⁸.

Bu nedenlerle ülkeler arasında göç edenlerin içersinde artan sayıda genç eğitilmiş nüfus öne çıkmaktadır. Örneğin ABD’de Latin göçmenlerin %11.2’si üniversite veya daha yüksek dereceden mezundurular. ABD’ye göç etmiş insanların %25.8’i yüksek eğitim almışlardır. ABD gibi bir ülkeye göç edebilmek ve iyi bir ekonomik konuma gelebilmek eğitimi gerektirmekte, ancak bu durum beyin göçünü hızlandırmaktadır. Küreselleşmenin ve yarattığı göç olgusunun ulus devletleri götürdüğü istikamet, onların hoşlanmadıkları istikamet olmaktadır⁷⁰⁹.

Öte yandan gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere göçün özelliği, önemli artış kaydetmesidir. 1950 yılında yasal yollardan ABD’ye göç edenlerin sayısı iki buçuk milyon iken, 1980’de altı milyona çıkmıştır. Farklı araştırmalara göre 21. yüzyıla girerken dünyada 130 milyon kişi doğdukları memleketten başka ülkelere

⁷⁰⁶ Sapancalı, 2003 s.100-101

⁷⁰⁷ Collie, Cris; "Global Workforce Mobility", <http://www.hroeurope.com/Magazine.asp?artID=30> (12.05.2005)

⁷⁰⁸ Kaya, Muammer; "Beyin Göçü Erozyonu", http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=152 (14.06.2005)

⁷⁰⁹ Collie, Cris; "Global Workforce Mobility", <http://www.hroeurope.com/Magazine.asp?artID=30> (12.05.2005)

yaşamaktadır. Yabancıların azımsanmayacak bir bölümünü "beyin göçü" olarak Batı ülkelerine gidenler ve davet edilenler oluşturmaktadır. 1972 ile 1985 yılları arasında Hindistan, Çin, Güney Kore ve Filipinlerde bilimsel eğitim gördükten sonra ABD'ye giderek orada yerleşenlerin sayısı 145 bindir. 2000 yılının başlarında Almanya bilgisayar yazılım alanlarında çalıştırılmak amacıyla başta Hindistan olmak üzere yabancı ülkelere 20 bin kişilik bir insan gücü ithal edeceğini açıklamıştır. 1998 yılında belirli alanlarda uzmanlık kazanmış 250 bin Afrikalı, ABD'de ve Avrupa ülkelerinde çalışmaktaydı⁷¹⁰.

Küreselleşme ile birlikte gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında artan gelir eşitsizliği, gelişmiş ülkelere olan göçü daha da arttırmıştır. OECD ülkelerine gelen göçmen sayısı 1988 ile 1998 yılları karşılaştırıldığında, 13 milyonun üzerinde artış göstermiş, göçmen sayısı 57 milyona (toplam nüfusun %7'si) ulaşmıştır⁷¹¹. İç göç ise mülksüzleşmenin getirdiği iticiliği ve istihdam olanakları ile kentsel alanın çekiciliğine bağlı olarak gelişen bir olgu olup, ağırlıklı olarak kendini geliştirmekte olan ülkelerde hissettirmektedir. Kırsal kesimdeki gelir farklılığı iç göçün artmasında yol açmaktadır⁷¹². Göç olgusunun daha büyük bölümünü oluşturan iç göç için örnek vermek gerekirse Çin'de kırsal kesimden kentlere 100 milyondan fazla kişinin göç ettiği söylenebilir. Afrika ise en büyük göç hareketine tanık olmaktadır⁷¹³.

Göç olgusunun ücretleri baskı altına alma etkisinin boyutlarına gelince, ABD'de yapılan araştırmalar herhangi bir iş kolundaki göçmen işgücünün %1lik bir artış göstermesinin, yerli işgücünün haftalık ücretlerinde %0.5'lik bir düşüşe yol açmakta olduğunu ortaya koymaktadır. ABD'de işgücünün yaklaşık %10'nu göçmen işçiler oluşturduğu ve bunların ücret genel düzeyini %5 oranında düşürdüğü tahmin edilmektedir. Düşük nitelikli işgücünde göçmen işgücünün etkisi daha fazla olmaktadır. Göçmen işçi oranındaki artışa bağlı olarak ABD işgücü piyasasının %23'nü oluşturan düşük nitelikli işlerde yerli çalışanların genel ücret düzeyindeki düşüşün %12'ye ulaştığı veya yılda 1.95 Dolar civarında azalmaya yol açtığı hesaplanmaktadır. Ancak göçün ücretlerde meydana getirdiği düşüş baskısı

⁷¹⁰ Öymen, Onur; *Geleceği Yakalamak Türkiye'de ve Dünyada Küreselleşme ve Devlet Reformu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000 s. 67-72

⁷¹¹ Sapancalı; 2003 s.100-101

⁷¹² a.g.e. s.104-105

⁷¹³ Lagace, Martha; "What World Migration Means for Business"

<http://hbswk.hbs.edu/pubitem.jhtml?id=3479&t=globalization> (12.07.2005)

Siyahlar, Latin kökenliler gibi azınlıklar üzerinde daha etkili olmakta ve anılan oran %16'ya veya yıllık ortalama ücretteki düşüş 2.236 Dolara kadar çıkabilmektedir⁷¹⁴.

Bu bağlamda göçün geçmişe göre özellikle düşük nitelikli işçiler üzerinde daha fazla ücret baskısı yarattığı görülmektedir. ABD'de 1970 nüfus sayımında göçmen işçilerin %63'ünün iyi eğitilmiş Kanada veya Avrupa doğumlu oldukları saptanmış iken 2000 nüfus sayımı göçmenlerin %48'inin liseden az eğitimi olan Meksika, Karayip ve Orta Amerika göçmeni olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum özellikle tabandaki düşük ücretleri baskılamaktadır. Yapılan araştırmalar göç olmaması halinde ABD'de lise terk işçilerin ortalama ücretlerinin bugünkü düzeyinin %7.4 kadar daha üzerinde olacağını göstermektedir⁷¹⁵. Göçün ücretler üzerindeki bu etkisinin farklı konumdaki ülkeler için de geçerli olduğu ancak etkinin boyutlarını farklı olacağı ifade edilebilir.

Sonuç olarak bulgular, küreselleşme sürecinde kazanan ve kaybedenler olduğunu doğrulamaktadır. Kazananlar içersinde sermaye, rant kar gelirleri ile az sayıdaki yüksek nitelikli işgücü olmakla birlikte, kaybedenler emeği dışında geliri olmayan işgücünün gerçek sahipleri olmaktadır. Gelir dağılımı bozulmakta, ülkeler, bölgeler ve üretim faktörleri ile emeğin kendi içersinde nitelikli ve düşük nitelikli işgücü arasındaki gelir dağılım mekanizması; az gelişmiş, fakir, az nitelikli aleyhine hızla değişmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESEL ESASLI POLİTİKALARIN TÜRKİYE'YE YANSIMASI VE ÜCRETLER

I. Türkiye'deki Ekonomik Yapının Dönemsel Özellikleri

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte ekonomik yapı ve politikalar değişen iç ve dış siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmelerin etkileriyle biçimlenmiştir. Cumhuriyet döneminin başlangıcında izlenen ekonomik politikalar geçmişte ülkenin sömürgeleştirilmesine bir tepki mahiyetinde olmuştur. Çünkü Cumhuriyet öncesi 19. yüzyılda Osmanlı Devleti o dönemin küreselleşme sürecine reformlar, Avrupa ülkeleri ile karşılıklı imzalanan ticaret anlaşması ve yoğun sermaye girişleriyle

⁷¹⁴ Camarota, Steven A.; "The Wages Of Immigration" **Center for Immigration Studies**, Center Paper 12, Washington D.C. 1998, s.5,29

⁷¹⁵ "Immigration and Wages" Editorial, **Washington Post**, April 6, 2006; s. A28

eklemlenmiştir. Mal ve hizmet hareketlerinde tek taraflı serbestlik ve ayrıcalıklar tanıyan ve kapitülasyon denilen bu anlaşmalar, Osmanlı'nın dışa eklemlenmesini daha da kolaylaştırmıştır⁷¹⁶.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa ekonomisiyle ilişkilerin geliştirilmesi süreci onaltıncı yüzyılda başladı ve Avrupa ile yapılan ticaret geliştikçe ülkenin kapalı ekonomisi çözüldü. Osmanlı'da her bölgenin Avrupa sistemine katılması aynı hızda gelişmedi ve bazı bölgeler birkaç yüzyıl boyu Batının ekonomik egemenliğinin dışında kaldı. 1783-1911 arasında dış ticaretinde büyük artış görülen Osmanlı Devleti'nde dolaysız yabancı yatırımlar 1860'lardan 1880'lerin sonuna kadar genelde sabit kalmışken, 1890-1914 döneminde üç kat artmıştır⁷¹⁷.

Osmanlı Devleti 19.yüzyıldan itibaren Avrupa devletlerinin ağır borç baskısı altına alınmıştır. İngiltere ile 1838 Ticaret Anlaşmasının imzalanması sonrasında devlet tam anlamıyla liberal ekonomi politikası izlemeye zorlanmış, gümrük duvarları indirilmiş, yeni filizlenmeye başlayan sanayi büyük çöküş içersine girmiştir. Önce pamuk ve tiftik sanayi, sonrasında deri işleme sanayi zarar görmüştür. Pamuk iplik ve kumaş olarak işlenirken işlenmeden hammadde olarak satılmaya başlanmıştır. Kısacası 1838 Anlaşması uyarınca izlenen serbest ticaret politikasıyla ekonomik bağımsızlık büyük ölçüde kaybedilmiştir. Osmanlı iç pazarı önce İngilizler daha sonra bütün yabancılara açıldıktan sonra dış ticaret açıkları büyümüş, dış ticaretten sağlanan vergi gelirlerinin Batılı ülkelere sağlanan ayrıcalıklarla zayıflamasına bütçe açıkları da eklenince, Osmanlı Devleti büyük mali krizle karşı karşıya kalmıştır⁷¹⁸.

Batı'nın gerçekleştirdiği sanayi devrimi ile tanışamayan, yarı sömürge durumuna düşen Osmanlı Devleti, gümrük koruması ve vergi oranlarını saptama gibi ekonomi üzerindeki en doğal denetim hakkını bile kaybetmiştir. Borçlandırma siyasetinin başlattığı kısır döngü her seferinde daha pahalı borçlanmayı beraberinde getirmiş, Avrupa kaynaklı borç miktarı 1881'de 131 milyon İngiliz Sterlini iken 1914'te Dünya Savaşı başladığında 142,2 milyon Sterline çıkmıştır⁷¹⁹. Böylece Osmanlı Devleti dış mali çıkar çevrelerinin denetimine alınmıştır⁷²⁰.

Dünyanın çalkantılı bir döneminde, Osmanlı Devleti tarih sahnesinden çekilirken, "Türk Ulusu" kimliği ortaya çıkarılarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus devlet şeklinde yapılandırılması özveriyle gerçekleştirilebilmiştir. Bu yapılanma 1914-45 arasındaki 30 yıllık sürede iki dünya savaşı ve bir büyük ekonomik bunalımın küresel sistemi çökertip mal ve

⁷¹⁶ Kazgan, Gülten; Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999, s.32-34.

⁷¹⁷ Akçura, Yusuf; Osmanlı Devletinin Dağılıma Devri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s.153

⁷¹⁸ Karluk, Rıdvan; Türkiye Ekonomisi, Beta Yayınları, İstanbul, 2002, s.150-151

⁷¹⁹ Kongar, Emre; 21.Yüzyılda Türkiye, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000, s.341-343.

⁷²⁰ Tuncay, Mete-Koçak, Cemil-Özdemir, Hikmet-Boratav, Korkut-Hilav, Selahattin-Katoğlu, Murat-Ödekan, Ayla; Türkiye Tarihi. Çağdaş Türkiye 1908-1980, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s.268-269.

sermaye hareketlerini asgariye indirdiği, ekonomi politikalarının her yerde zorunlu olarak içe döndüğü ve serbest piyasa ekonomisine güvenin iyice sarsıldığı bir dönemde mümkün kılınmıştır⁷²¹. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nden devraldığı ekonomi bütünüyle geri kalmış, sermaye birikiminden yoksun ve yoksul bir görüntüye sahiptir⁷²².

Sanayi yok denecek kadar yetersiz sadece temel imalat etkinliklerinden oluşmaktaydı. Örneğin maden sanayi kurulamamıştı ve imalat iç pazarların tüketim ihtiyacına bile yetmemekteydi. Tarım ve maden çıkarma etkinlikleri, Avrupa ekonomileri açısından gerekli işlevleri yerine getirme ile sınırlıydı. Türk, Müslüman yurttaşların ekonomide etkinliği çok düşüktü. Sermaye sahibi ve işçi olarak Türkler ekonomide yalnız %15'lik bir pay sahibi iken, Rumlar sermayenin %50'sini, işçiler olarak %60'ını, Ermeniler sermayenin %20'sini, işçi miktarının %10'unu oluşturmaktadırlar. Bununla birlikte savaş yıllarının insan gücü alanında önemli bir yıkıma neden olması, ayrıca savaş sırasında ve sonrasında azınlıkların büyük ölçüde ülkeden ayrılmaları, hem sermaye hem de nitelikli işgücü sorunlarını ağırlaştırmıştır⁷²³.

Cumhuriyet sonrasında öncelikli hedef kalkınma olmuştur. Başlangıçta Osmanlı döneminin ekonomik dışa bağımlılığının ortadan kaldırılmasına özen gösterilmiş, ulusal kalkınma modeline dayalı ekonomik politikalar önem kazanmıştır. Bu bağlamda 1929 Dünya bunalımının Türkiye'yi etkilemesi sonucu liberal ekonomi yerini daha devletçi bir politikaya bırakmıştır. Çünkü Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki liberal deneyim ve özel teşebbüsü büyük ölçüde destekleme tarzındaki ekonomi politikası ile ekonomik bağımsızlık ve hızlı kalkınmanın gerçekleşmeyeceği görülmüştür⁷²⁴. Ayrıca hammaddeyi gümrüksüz ithal eden, basit işlemlerle bunu üreten ve iç piyasasda rekabetin olmamasından dolayı aşırı kar sağlayan yeni sanayicilerin bu tutumları devletçiliğe geçişi etkilemiştir⁷²⁵. Ancak Türkiye'deki devletçilik özel kesime karşı olmayan, hatta destek olan ancak toplum yararının gerektirdiği durumlarda kamunun devreye girmesini ve kıt kaynakların akılcı kullanılmasında devlet gözetimini öngören bir yaklaşımdır⁷²⁶.

İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar devam eden devletçilik yaklaşımının ardından hazırlanan İvedili Sanayi Planı, tarımdaki gelişmeyi hedef alan ve bu bağlamda tarımda su altı ve toprak altı servetini değerlendirme temelinde bir sanayi planı idi. Bu plan aynı

⁷²¹ Kazgan; 1999, s. 53-54

⁷²² a.g.e., s.327

⁷²³ Kongar, s.347-348

⁷²⁴ Güven, Sami; 1950'li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri, Ezgi Kitapevi, Bursa 1998, s.34-35

⁷²⁵ Boratav, Korkut; Türkiye'de Devletçilik, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1974, s. 158

⁷²⁶ Kışlalı, Ahmet Taner; Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi, İmge Kitapevi, Ankara, 1997, s. 47

zamanda ülke içersinde bölgesel uzmanlaşmayı, enerji kaynakları etrafında endüstri kompleksleri oluşturmayı da amaçlamaktaydı. Ancak savaş sonrası ABD denetimindeki IMF, Dünya Bankası, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) gibi kuruluşlara üye olma devletçi planla mümkün olmayacağından planın özellikle ağır sanayi ile ilgili bölümlerinden vazgeçilmiş, öncelik tarım sektörüne kaydırılmış, yol yapımı başta olmak üzere alt yapı yatırımları öncelik almıştır. Özel sektöre girmek istediği alanlarda tam serbesti sağlanması benimsenmiştir⁷²⁷.

1950 yılında meydana gelen hükümet değişikliği ülke kalkınmasında tarım sektörünü öncelikli hale getirmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen büyüme tarımsal ürünlere, hammadde ve yatırım malı ithaline bağlı olmuş, bu durum bir çok dalganmayı kamufle etmiştir. Örneğin 1953 yılında GSMH'da büyük artış olurken 1954 yılında büyük düşüş yaşanmıştır. Ayrıca 1950-1959 arası her ne pahasına olursa olsun ekonomik kalkınma sağlamayı sağlayabilmek için kırsal kesime satın alma gücü kazandırma ve özel sektörü genişletme amaçları için ekonomide enflasyonist politikaların benimsendiği bir dönem olmuştur⁷²⁸. Türkiye ekonomisi 1960 yılına gelinceye kadar plansız ve dengesiz bir şekilde büyümüş, 1950'lerin ikinci yarısından sonra sektörlerin bu arada sanayi sektörünün büyüme hızı yavaşlamıştır. Yürütülen projeler arasında koordinasyon sağlanamamış, projeler sağlam kaynaklarla finanse edilememiş ülke dağınık bir şantiye görünümüne bürünmüştür. 1962'de planlı ekonomi dönemine girildikten sonra ithal ikameci sanayileşme modeli benimsenmiştir. 1980 sonrası ise ekonominin uluslararası piyasalara eklenmesine geçilmiştir⁷²⁹.

TABLO 84: DÖNEMSEL ÖZELLİKLERİNE GÖRE İZLENEN EKONOMİ POLİTİKALARI

DÖNEM	DÖNEM ÖZELLİĞİ
1923 -1945	Yeniden İnşa ve Korumacı – Devletçi Sanayileşme
1945 -1961	Savaş Sonrası Yeniden Uyum Dönemi
1962 -1979	İthal İkameci Dönemi
1980 -1988	Uluslararası Piyasalarla Ticaret Temelinde Bütünleşme
1989 -	Uluslararası Finans Kapitalle Bütünleşme ve Krizler

Kaynak:1)Boratav, Korkut; Türkiye İktisat Tarihi, İmge Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2004, s.13-14, 2) Kazgan, Gülten; Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999, s.90.

⁷²⁷ Parasız, İlker; Türkiye Ekonomisi, 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi Kitapevi, 1998, Bursa, 1998, s. 12-13

⁷²⁸ Parasız, 1998. s. 76-110

⁷²⁹ Karluk; s. 231-233

3) Karluk, Rıdvan; Türkiye Ekonomisi, Beta Yayınları, İstanbul, 2002, s.221-233

Yukarıdaki sınıflandırma Cumhuriyetin temellerinin atıldığı günlerden başlayarak günümüze kadar geçen süreçte değişik dış ve iç etkenlerin etkisiyle ortaya çıkan dönemleri ve bu dönemlere ismini veren başat ekonomik özellikleri sıralamaktadır. Türk ekonomi tarihinin bu genel akışı içerisinde en keskin değişimin 1980'de 24 Ocak Kararları olarak anılan düzenlemeler ile gerçekleştiği ifade edilebilir. 1980 yılına Türkiye ekonomik tarihinin en büyük dönüşüm yılı olarak bakılacak olursa, gelişmeleri 1980 öncesi ve sonrası olarak sınıflandırmak uygun olacaktır. Bu çerçevede dönemsel politika ve özelliklere aşağıda değinilmektedir.

A. 1980 Yılına Kadar

Cumhuriyet ile başlayan dönemin başlıca sorunu, toplumun farklı kesimleri arasında dayanışmayı sağlayarak, siyasi bağımsızlığı ekonomik bağımsızlıkla tamamlamaktır. Bu amaca ulaşmanın yolu, ulusal sanayi kurmak ve geliştirmektir. Cumhuriyetin kuruluş dönemine damgasını vuran ekonomik görüş, sanayileşmedir⁷³⁰. Bu hedefi yakalayabilmek için önemli çabalar sarf edilmiştir. Denilebilir ki Türkiye'nin ekonomik yapısına şekil veren kararlar, daha Cumhuriyet ortada yokken Şubat 1923'de toplanan İzmir İktisat Kongresinde alınmıştır. İzmir İktisat Kongresinden itibaren ekonominin yapısı ve ekonomik politikaların gelişimi dönemsel olarak ana çizgileriyle aşağıda sunulmuştur.

1. Yeniden İnşa ve Korumacı – Devletçi Sanayileşme

Bu dönem büyük ölçüde İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar çerçevesinde şekillenmiştir. Kongre aldığı kararlardan anlaşılacağı gibi, geleceğin ekonomisinde temel öge olarak ulusal ekonomi yaklaşımını esas almıştır. Başka bir deyimle İktisat Kongresinde, Kurtuluş Savaşını gerçekleştiren ögelerin ulusal kimliği, ekonomik alanda da somutlaştırılmak istenmiştir⁷³¹. 1923-1929 döneminin ekonomi politikaları İktisat Kongresinde olgunlaştırılan ulusal ekonomi görüşüne dayanmaktadır. Bu dönemde korumacı ve sanayileşmeyi öne çıkaran eğilimleri gerçekleştirebilmek için devlet desteği ile yerli ve ulusal bir burjuvazinin yetiştirilmesi kalkınma ve çağdaşlaşmanın temel mekanizması olarak görülmüştür. Dolayısıyla 1923-1929 yılları açık bir ekonomi ve yeniden yapılanma dönemi olup, özel sermaye birikimini teşvik edip arttırmak için, gümrük duvarları ile yerli sanayinin korunması

⁷³⁰ Kepenek, Yakup-Yentürk Nurhan; Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000, s. 509

⁷³¹ Parasız, İker; Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa, 2003, s.329-330

ve yatırım malları için vergi bağıışıklığı getirilmesi gibi bazı ayrıcalıklar ve imkanlar sağlanması yoluna gidilmiştir⁷³².

Türkiye'nin ilk ekonomik etkinliklerinden İzmir İktisat Kongresinde; Aşar vergisinin kaldırılması, reji idare ve yönetiminin kaldırılması, koruyucu gümrük tarifelerinin kabulü ve dış müdahalelerin önlenmesi, ticari faaliyetleri destekleyecek bir bankanın kurulması, borsaların millileştirilmesi büyük ticaret merkezlerinde borsalar açılması, Kabotaj hakkının alınması, Sanayi Teşvik Kanununun güncelleştirilmesi, bir sanayi bankası kurulması, günlük çalışma süresinin sekiz saat olması ve haftada bir günlük iş tatili verilmesi, iş kazasına karşı çalışanlara işveren ve kurumları tarafından güvence sağlanması, sendika hakkının tanınması gibi belli başlı kararlar alınmıştır. Bu kongrede alınan kararlar liberal gözükmeyle birlikte doğrudan ekonomiye müdahale etme, teşebbüs kurma ve işletme ile yönleri dikkate alındığında temelde karma ekonomi düşüncesinin egemen olduğu ifade edilebilir. Diğer önemli nokta geçmişte tamamen yabancı güdümüne giren ekonomiye milli yapı kazandırma gayretidir⁷³³.

Cumhuriyetin kuruluşundan başlayarak geçen ilk on yılda genel ekonomi politikasının İktisat Kongresinde alınan kararlar ve Lozan'da belirtilen sınırlamalar çerçevesinde kaldığı söylenebilir. Bu dönemde genellikle "liberal" bir ekonomi politikası izlendiği ifade edilebilirse de bunu, devletin ekonomiye tamamen karışmaması yerine daha az müdahalesi şeklinde yorumlamak doğru olur. Sanayi ürünlerin ithalatı ve ticareti alanında kurulan tekeller, sanayi teşvik girişimleri ve özellikle demiryolları başta olmak üzere yürütülen kamulaştırma işlemleri hükümetin bu dönemdeki ekonomiye müdahale şekilleridir.

Cumhuriyetçi yenileşmenin temeli, yenileşmenin dış baskılara karşı ulusal çerçevede gerçekleştirilmesi olmaktadır. Az gelişmiş ekonomik yapı üzerinde kurulan ulus devletinin, öncelikle giderilmesi gereken ekonomik yetersizlikleri mevcuttur. Ekonomik gelişmeyi sağlayacak yasal, kurumsal ve kültürel alt yapının hazırlanması gereklidir. Bu nedenle sermaye birikimi, işgücünün gelişimi yasal düzenlemeler ve bunlarla birlikte kurumların oluşturulması bir bütünlük içerisinde yürütülmeye çalışılmıştır⁷³⁴.

1923-1929 tarımsal üretimin hızla büyüdüğü dönemdir. Dönem içerisinde tarımsal ürünün yıllık artış oranı %8.9, milli gelirin büyüme hızı ise %8.6 olarak gerçekleşmiştir.

⁷³² Yavuz, Erdal; Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler:1839-1950, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 156

⁷³³ Parasız, İlker; Türkiye Ekonomisi, 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi Kitapevi, 1998, Bursa, s.3

⁷³⁴ Kepenek, Yentürk, 2000, s. 36-37

Tarımın yanı sıra sanayi %10.2 gibi iyi bir büyüme performansı sergilemiştir. Ancak henüz sanayi milli gelirin artışında bir motor işlevini yerine getirme durumunda değildir (sanayin GSMH içersindeki payı %11dir). Bu dönemde gelir dağılımına ilişkin gerçekleştirilen en önemli gelişme, Aşar vergisinin 1925'de kaldırılmasıdır. Bu suretle eskiden vergi biçiminde ürününü dışarı aktaran çiftçi, bu sefer aynı ürünü fiyat karşılığı pazarlama imkânı bulmuş, böylece kamu kesiminden tarım kesimine gelir aktarması sağlanabilmiştir⁷³⁵.

1923-1929 yıllarını kapsayan güvenilir işçi ücret verileri bulunmamaktadır. Ancak imalat sanayi tahminleri 1923-29 dönem ortalamasında, 1923 değerlerine göre ücretlerde %4.2'lik bir artış işaret etmektedir. İşçi gelirlerindeki artışın gerçek ücret artışının yanı sıra istihdam artışından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Memur maaşlarının milli gelirden aldığı pay değişmeden %6 civarında devam etmiştir⁷³⁶.

Devletçilik 1930'larda yalnız dünya ekonomik bunalımının zorlamaları ile değil, aynı zamanda hızlı ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için geçerli bir yöntem olarak kabul edilmiştir. Temel yaklaşım, özel kesimi yaratmak ve korumak olduğu için Türkiye'nin devletçilik anlayışı kapitalizmin bunalımlarına karşı önlem niteliği taşımaktadır⁷³⁷. Aslında yeni cumhuriyetin ekonomi politikası, baştan beri bir ölçüde devletçidir. Çünkü kuruluş sırasında ekonomik olarak hemen hiçbir kaynak yoktur. Bu nedenle devlet işe karışmak gerekliliğini duymuştur⁷³⁸.

Özendirme ve destekleme dönemi 1930'lara kadar sürmüştür. Bu yıllarda dünyadaki ekonomik bunalımın yanında, çağdaş bir devlet kurma yönünde çabalar da hükümetin ekonomide daha etkin olmasını gerektirmekteydi. Dönemin ekonomi politikaları açısından ağırlıklı özellikleri korumacılık ve devletçiliğin sonuçları ise, sanayileşmenin başlamasıdır. 1930'lu yıllarda dünyanın kapitalist ekonomilerinde yaşanan büyük ekonomik krizin de etkisiyle Türkiye ekonomisi daha içsel bir yaklaşımla ve kamu sektörü ağırlıklı bir ulusal sanayileşme dönemi yaşamıştır⁷³⁹.

Devletçilik uygulamasına iki yönden bakılabilir. Bunlardan birincisi, devletin sanayi üretim alanındaki girişimciliği, diğeri buna bağlı olarak ekonominin diğerk sektörlerinde yapılan düzenlemeler ve sağlanan gelişmelerdir. Devletçi uygulama, 1930'ların başında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile somutlaşmıştır. Planın temel

⁷³⁵ Parasız, 2003, s. 40-41

⁷³⁶ Boratav, 2004, s. 56-57

⁷³⁷ Kongar, s. 351-353

⁷³⁸ Avcioğlu, Doğan, Türkiye'nin Düzeni, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973, s. 290

⁷³⁹ Boratav, 2004, s.59-60

amaçları tarıma dayalı sanayileşme, ithal ikameci üretim ve işletme yeri seçiminin kalkınmada bölgesel dengeleri koruyacak şekilde seçimidir. Kurulması planlanan sanayi; dokuma, maden işleme, kâğıt, kimya ile taş, toprak şeklinde beş ana grupta toplanmıştır. Bu dönemde yatırım malı üretecek vasıflı girdi eksikliği, yatırım mallarının ihracat olanaklarının sınırlılığı ve iç pazarın ihtiyaçları nedenleriyle tüketim malları üretimi ağırlık kazanmıştır⁷⁴⁰.

Geçmişle bağlantılı ele alındığında dönemin özelliği ekonomiyi harekete geçirme, hızlandırma, yönlendirme, sanayi kurma, tarımı canlandırmadır. Ekonomi politikalarında ise esaslar; devlet yatırımcılığı ve işletmeciliği, devlet öncülüğü, devletin sosyo-ekonomik normlarına göre ekonominin yönlendirilmesidir⁷⁴¹. Devletçilik imalat sanayindeki gelişmeyi hızlandırmış; demir çelik fabrikaları gibi başlangıçta büyük yatırım gerektiren imalat dalları, özel kesimde sermayenin çok sınırlı olduğu, sermaye piyasasının olmadığı bu yıllarda kamu kaynaklarından karşılanarak kurulabilmiştir. Bundan başka KİT'ler özel karlılık değil, sosyal fayda ilkesine göre kurulduğu için, Anadolu'nun az gelişmiş yörelerine götürülebilmiş; ilkel tarım dışında ekonomik faaliyetin bulunmadığı yörelere imalat sanayini getirerek buralarda istihdam yaratmış, ekonomik faaliyeti harekete geçirip çeşitlendirmiş, refah artışı sağlamış, kitlesel göçleri sınırlamıştır⁷⁴².

1933-39 döneminde Sümerbank kurularak, devlet imalat sanayi bu kuruluşun yönetimine verilmiştir. Bu dönemde imalat sanayi, Sümerbank'ın öncülüğü ile gelişirken özel sektörde bankacılık sistemindeki gelişme sayesinde, ulaştırma imkanlarının ve bağlı alt yapıların geliştirilmesi ile özellikle büyük kentler ve bunlara yakın yerlerde yeni fabrikalar kurmak imkanına sahip olmuştur. Bu yatırımların finansmanında iç kaynaklar tümüyle kamusal kaynaklar olarak düşünülmüşse de buna halkın katılımı sağlanmıştır. Aslında Türkiye'nin ilk sanayileşme planları doğrudan doğruya Türk halkının katkısı ile finanse edilmiştir denebilir. Böylece Türk tarihinde ilk olarak Türk halkının çalışarak oluşturduğu gelir kendi öz kalkınmasının finansmanında kullanılmıştır. Bu dönemde tarım ve tarım dışı sektörlerden ve hatta devlet memuriyetlerinden elde edilen gelirlerin 1914'deki tüketim düzeyinin üstünde bir tüketim imkanı vermiş olmasına rağmen, bunun tasarrufa

⁷⁴⁰ Talas, Cahit; Ekonomik Sistemler, İmge Kitapevi Ankara, 1999, s.522-524

⁷⁴¹ Kılıçbay, Ahmet; Türk Ekonomisi, İş Bankası Kültür Yayınları Ekonomi Dizisi: 19, Ankara, 1992, s.100-101.

⁷⁴² Kazgan, 1999, s. 86-88

dönüştürülmesi yönündeki gayretlerin dönemin en olumlu kararından biri olarak kabul edilmesi gerekir⁷⁴³.

Devletçilik uygulaması özel kesimin gelişmesine çok yönlü katkı yapmıştır. Kamu sektörü, düz işçileri eğiterek becerili işçiye dönüştürmüş, teknik kadroları ve yönetim kadrolarını üretim sürecinde eğiterek becerikli kadrolar yaratmıştır. 1930'lu yıllardan itibaren özel kesim imalat sanayinin geliştiği 1960'lı yılların sonlarına kadar geçen sürede gelişmenin kaynağı KİT'ler olmuştur. Plan döneminde bir yandan kamu sektörü yaratılırken, diğer yandan yabancı işletmelerin ulusallaştırılması işlemi hız kazanmış ve 1938 ile 1944 arasında bedelleri ödenerek, yirmi kadar yabancı işletme ulusallaştırılmıştır⁷⁴⁴. Böylece ulus devletin ve ulusal ekonominin temellerinin atıldığı 1929 Büyük Dünya Krizi ile İkinci Dünya Savaşı gibi iki büyük dünya olayının yaşandığı 1923-1945 yılları arasında, Türkiye bir taraftan toplumsal değişim sürecinden geçer ve önemli iç badirelerle uğraşırken, diğer taraftan önemli çapta ekonomik gelişmeyi başarabilmiştir. Devlet özel sermayenin büyük yatırımlar gerçekleştiremeyeceği veya karlı görmediği alanlarda sorumluluk üstlenmiş, ancak kamu ve özel sektör birlikte gelişme göstermişlerdir⁷⁴⁵. 1923-39 döneminde kişi başına gelir artışında yıllık ortalamanın %9-10 olması uygulanan ekonomi politikalarının başarılı olduğunu göstermektedir⁷⁴⁶. Bölüşüm göstergeleri ise aşağıda sunulmuştur.

TABLO 85: BÖLÜŞÜM GÖSTERGELERİ (1930-1939)*

YILLAR	ÜCRETLER (ÖZEL SANAYİ)	MAAŞLAR	KARLAR (ÖZEL SANAYİ)
1932	1.3	8.2	3.4
1935	1.5	8.7	5.7
1939	1.7	9.1	6.2

Kaynak: Tuncay, Mete- Koçak, Cemil – Özdemir, Hikmet – Boratav, Korkut – Hilav, Selahattin – Katoğlu, Murat Ödekan, Ayla; Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s.301

* Yüzde olarak Milli Gelir Payı

Tablo 85'de Cumhuriyetin başlangıcında ekonominin büyük ölçüde tarım ağırlıklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde tarım üretimi çiftçiler ve büyük ölçüde aile

⁷⁴³ Kazgan, Haydar; Cumhuriyet Döneminde Türk Sanayinin Gelişmesi Sempozyumu, Atatürk'ün 100 Yıldönümü Anısına, İTÜ Yayını, İstanbul, 1981, s.6-7

⁷⁴⁴ Avcioğlu, 1973, s.296

⁷⁴⁵ Feroz, Ahmet; Modern Türkiye'nin Oluşumu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s.123-124

⁷⁴⁶ Kazgan, 1999, s.88-90

işçileri tarafından gerçekleştirilmekte olduğundan fazlaca bir sanayi işçiliği söz konusu değildir. Maaşlı kesimi, gelişme çizgisindeki KİT'lerde artan istihdama bağlı olarak üretime katılan çalışanlar oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi ücretler ve maaşlarda artış olmakla beraber, sanayi karlarının artışı daha fazladır. Ancak ekonominin tarıma dayalı özelliğinden dolayı milli gelirdeki payı düşük kalmaktadır. Ücretlerin gerçek değerinin artışı, fiyatların düşmesi ve sanayileşmede gelişmeye bağlı olarak ücretlilerin sayısındaki artış etken olmuştur. Aynı değerlendirme maaşlar için de geçerli olabilir. Öte yandan devletle iş yapan araçlar ile sanayi kesimleri durumlarını düzeltmekte, sermaye birikimine (devletle birlikte) katkı yapmaktadırlar⁷⁴⁷. Özetle Cumhuriyet'in başlangıcından 1940 yılına kadar geçen dönemdeki ekonomik politikaların, ekonomik açıdan durağan, yıkık bir ekonomiyi harekete geçirme dönemi olduğu, ekonominin fiziki ve manevi ölçülerle ivme kazandığı ifade edilebilir.

Türkiye'de 1940'lı yıllar, merkezden yönetimli bir koordinasyonun etkin bir şekilde uygulandığı savaş ekonomisi dönemidir. Türkiye İkinci Dünya Savaşına katılmamakla birlikte, savaş ekonomisinin ağır koşullarını bütünüyle yaşamıştır. 1940-45 arası savaşın da etkisiyle hammadde, ara malı ve yatırım malı biçimindeki üretim girdilerinin daralması ve faal nüfusun önemli bölümünün silah altına alınması sonucu üretken sektörlerde ve milli gelirden daralmanın yaşandığı bir dönem olarak görülmektedir. Silâh altına alınan işgücü üretimi düşürmüş ve tarım kesiminde ciddi üretim azalmaları yaşanmıştır. Savaş öncesi başlamış olan sanayi yatırım programları, savunma harcamalarının öncelik alması nedeniyle ertelenmişlerdir⁷⁴⁸. Bütün bu gelişmeler savaşın devam ettiği yıllarda ekonomik bir gerilemeye neden olduğundan, 1940-1945 arasındaki ekonomik gelişmedeki durgunluğu 'kesinti' olarak isimlendirmek mümkündür. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise Sovyet toprak taleplerine bağlı savaş riskinin belirmesi olağanüstü koşulların devam etmesine yol açmıştır. Böylece 1948 yılına kadar olan dönemde gelir artışı azalmış, enflasyon görülmüştür.

Dönem içerisinde sanayi üretimi %5.5, tarımsal üretim %7.1, genel milli gelir %6 oranında azalmıştır. Fiyat denetim önlemleri, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi gibi önlemlerle daralan üretim ve enflasyonun halk üzerindeki etkileri hafifletilmeye çalışılmış ise de, milli gelirin bölüşümünde gelir sahiplerinden; mülk gelirlerinin emek gelirleri, karların ücretler, piyasaya dönük büyük çiftçilerin ise küçük çiftçiler aleyhine

⁷⁴⁷ Boratav, 2004, s.76-79

⁷⁴⁸ Erkan, Hüsnü; Sosyal Piyasa Ekonomisi: Ekonomik Sistem ve Piyasa Ekonomisine İşlerlilik Kazandırılması, Kongrad Adenauer Vakfı Türkiye Temsilciliği Yayını, İzmir, 1987, s.202

gelirlerini arttırdığı ifade edilebilir⁷⁴⁹. 1940-1945 döneminin bazı bölüşüm göstergeleri aşağıda sunulmuştur.

TABLO 86: BÖLÜŞÜM GÖSTERGELERİ (1938-39, 1944-1945 DÖNEMLERİ)

ENDEKS TÜRÜ		39	1938- 45	1944-
Nominal	Ücretler		100	271
Endeksi				
Gerçek	Ücretler		100	45
Endeksi				
Maaşların	Milli Gelir		8.4	8.2
Payı				
Milli Gelir	Endeksi		100	75
Buğday	Fiyat		100	568
Endeksi				
Sanayi Fiyat	Endeksi		100	357
Toptan Eşya	Fiyat		100	449
Endeksi				

Kaynak: Boratav, Korkut; Türkiye İktisat Tarihi, İmge Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2004, s.88

Tablodan tarım ürünlerinin ticari kazançların kaynağı olduğu, buna karşılık ücret gelirinin yarıdan fazla azaldığı izlenmektedir. Maaşların milli gelirden aldığı pay 1941’de %10 artmakla birlikte, artan enflasyon nedeniyle milli gelir payında düşüş yaşanmış, ancak dönem sonunda eski düzeyine yaklaşmıştır. Bu dönemde maaşların enflasyon karşısında ezilmemesi için çaba gösterilmiş, memur yaşam standardı milli hâsıladaki gerileme oranında düşmüştür. İşçilerde ise hem göreceli hem mutlak bir gerileme söz konusudur. Savaş yıllarında istihdamdaki

⁷⁴⁹ Boratav, 2004, s. 81-91

gerilemelerin bunda önemli payı olduğu söylenebilir. Tarım ürünlerindeki artış, çiftçilerin ve tarım ürünlerini pazarlayan ticaret burjuvazisinin durumlarını ilerletmiştir⁷⁵⁰.

Türkiye’de 1930’lu ve 1940’lı yıllar KİT’lerin, sanayileşme çabaları ve ihtiyaç duyulan işgücünün sağlanmasındaki zorlukların aşılmasında etkin olduğu dönemdir. KİT’ler ekonomik işlevlerine ek olarak ülkenin sosyal gelişmesinde, eğitim, sağlık, spor, şehircilik, vb pek çok alandaki faaliyetleriyle önemli katkıda bulunmuşlardır⁷⁵¹. Bu dönemi İkinci Dünya Savaşı galiplerinin hazırladığı yeni dünya düzeninde Batı eksenli bir değişim çizgisi izleyecektir.

2. Savaş Sonrası Yeniden Uyum Dönemi

Türkiye’nin uluslararası sisteme katılması 1945 sonrasında olmuştur⁷⁵². İkinci Dünya Savaşı sonrasında izlenen ekonomi politikalarının özelliği, özel sermaye birikiminin yeni kaynaklarla beslenerek hızla genişlemesi ve bunun toplumsal ve ekonomik gelişmeyi açık biçimde belirlemesidir. Savaş yıllarında ileri boyutlara ulaşan sermaye birikimi, özellikle ticaret sermayesi diğer iç ve dış tesirlerin de katkısıyla ekonomik ve sosyal gelişmede önceki dönemlere göre çok daha fazla etkinlik kazanmıştır. Bu süreç kırsal kesimin pazara açılmasını, yeni tüketim kalıplarıyla birlikte özel sermaye birikiminin ileri boyutlara ulaşmasını sağlamıştır⁷⁵³.

Vaner Planı olarak da bilinen 1947 Ekonomik Kalkınma Planı tarımsal faaliyetlere öncelik vermekte, kara ve demiryolu ve liman inşası gibi alt yapı, enerji ve imalat sanayiye yönelik yatırımlar öngörmekteydi. Ancak OECD’den kredi temini için yapılan müracata olumsuz karşılık alınması üzerine plan yatırım hedefleri %75 kısılarak değiştirilmiştir⁷⁵⁴. 1950 sonrasında ise, temel ekonomik anlayış ve uygulama değişmemiş olmakla beraber, planlama anlayışı terkedilmiştir. Demokrat Parti hükümetiyle birlikte, artık “plansız” dönem başlamıştır. Bu bağlamda ekonomik etkinlikler liberal planlama anlayışına bile uymayan günlük kararlarla veya özel girişimin eğilimlerine göre belirleniyordu⁷⁵⁵.

⁷⁵⁰ a.g.e., s.87-89

⁷⁵¹ Makal, Ahmet; “Türkiye’nin Sanayileşme Sürecinde İşgücü Sorunu, Sosyal Politika ve İktisadi Devlet Teşekkülleri: 1930’lu ve 1940’lı Yıllar” **Toplum ve Bilim**, Bahar 2002, s.34-36

⁷⁵² Kazgan, 1999, s.92

⁷⁵³ Kazgan, 1999, s.108-109

⁷⁵⁴ Karluk; s.228

⁷⁵⁵ Kongar, s.359

Ancak KİT'ler Türkiye'deki sanayileşmenin belkemiğini oluşturmaya devam etmiştir. 1950'li yılların başında imalat sanayi katma değerindeki payları %58-59 düzeyine varmıştır. Kamu iktisadi girişimlerinin imalat sanayi üretimindeki ve katma değerindeki payı 1970'lerin sonuna kadar artarak sürmüştür (bu yılda imalat yatırımlarında payları % 55'i buluyordu). Buna karşılık aynı yıllarda, işyeri sayısında payları %4 kadardı. KİT'lerin ortalama büyüklüğü, ortalama özel kesim firmalarının çok üstünde bulunuyordu⁷⁵⁶.

Dönemin ana ekonomik göstergeleri hızlı bir büyümeyi yansıtmaktadır. Sabit fiyatlarla milli gelirdeki yıllık değişim ortalaması %10.2'lik bir artış göstermektedir. 1945 sonrası gerçekleştirilen büyüme, savaş yıllarını kapsayan altı yılın telafisi olarak görülebilir. Bu kayıpların telafi edildiği 1946-1948 yıllarının ortalama büyüme hızı %17.2 olup, 1948'de GSYİH miktarı 1939'daki düzeyini aşmıştır. Büyüme esas olarak tarım sektöründe meydana gelmiş ve 1947'de milli gelir payı %42 olan tarımın payı, 1953'de %45.2'ye çıkmış, sanayi sektörünün payı %15.2'den %13.5'e düşmüştür. Bunun kökeninde dünya ekonomisi içerisinde hammaddeci ihtisaslaşmaya yönlendiren bütünleşme eğilimi bulunmaktadır⁷⁵⁷.

1946-1953 yıllarında hızlı büyüme süreci yakalanmış ve savaş yıllarında yaşam koşulları zorlaşan emek geliri sahipleri, 1950'ye gelindiğinde savaş öncesi gelir düzeylerini aşmışlardır. Ancak bölüşüm göstergelerine göre tarım dışındaki ücretli ve maaşlı grubun milli gelirdeki payının azaldığı görülmektedir.

TABLO 87: BÖLÜŞÜM GÖSTERGELERİ (1946-1953 DÖNEMİ)

GELİR TÜRÜ	DÖNEM ARALIĞI	DEĞİŞİM *
Memur maaşı	1946-1953	%8.3
		%6.6
Memur maaşı(tarım dışı hâsıla payı)	“	%13
	“	%13
Sanayi Üretim Artışı	“ “	% 114
Gerçek Ücret Artışı	“	% 100
	“	
Gerçek Ücretlerde Değişim	1950-1953	%22.2 %18.8
Ücret, maaş gelirleri	“ “	%19.5
		%16.1
Ücret maaş(tarım dışı hâsıla)	“	%38.9 %32
	“	

Kaynak: Boratav, Korkut; Türkiye İktisat Tarihi, İmge Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2004 s.102 ve 103'deki bilgilerden derlenmiştir. * İlk oranlar 1946, ikincileri 1953 yılındaki milli gelir paylarını yansıtmaktadır

Tablo 87'den dönem içerisinde maaşların tarım dışı hasıladaki payı sabit kalmakla birlikte büyümenin tarım geliriyle sınırlı olması sanayi üretiminin azalması nedeniyle milli gelir payının azaldığı anlaşılmaktadır. Ücretlerde verimlilik artışı nispetinde

⁷⁵⁶ DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi, Ankara,1973, s. 206 ve 228

⁷⁵⁷ Tuncay, Koçak, Özdemir, Boratav, Hilav, Katoğlu, Ödekan, s. 316

gelişme olmadığından bir miktar aşınma söz konusudur. Dikkate değer nokta küçük tüccar ve esnafın bir miktar, büyük toprak sahiplerinin ve ithalat sermayesinin çokça nemalandığı milli gelir artışı 1950'den sonra emek gelirinin aleyhine gelişmiş ve bu kesimin geliri tarım dışı hasılda %7, milli gelirin genelinde %3.5 civarında düşme kaydetmiştir. Bu dönemde sanayi karlardan çok tarım ürünlerinin pazarlaması ile ithalat sermayesinin yararlandığı ifade edilebilir. Bu nedenle ücretli ve maaşlı grupların milli gelirden aldığı payın azaldığı anlaşılmaktadır. Tarım kesiminin diğer kesimlerden daha hızlı büyümesi bu olguya katkıda bulunmuştur. Sanayi hâsılanın %114 arttığı dikkate alınırsa ücretlerin katma değer payının aşındığı ifade edilebilir⁷⁵⁸.

Öte yandan çok partili sistemin 1950'de iktidara getirdiği Demokrat Parti, uluslararası sistemle bütünleşmek için yola çıkarken, sonuç ödeyemeyeceği çapta kısa vadeli borç birikiminin getirdiği kambiyo krizi ve IMF istikrar programı olmuştur. 1950'den 1953'e kadar (2. Dünya Savaşı ve sonrasında risk ortamı için ihtiyat bulundurulmuş ve seçim sonrası devralınan 250 milyon dolarlık döviz rezervi dâhil) mali kaynakların kullanılması ile yıllık ortalama %11.3 gibi bir GSMH artışı sağlanmış, GSMH'nın yarısını teşkil eden tarım %12.2, sanayi üretimi ise %10.5'lük yıllık ortalama artış hızlarına ulaşmıştır. 1950-53 arası enflasyon çok düşüktür. Ancak dış dünyayla bütünleşme kısa vadeli borçlarla tüketim mali ithaline dönüşüncü olumlu başlangıç bozulmuştur. Dışa hesapsız açılma göstergelerin tümünü tersine döndürmüş, 1954-58 arasında gerçek GSMH büyüme hızı yıllık %4.1'e gerilerken enflasyon %13.3'e çıkmış, kamu yatırımlarını artırma baskısı altında kamu açığı yükselmiştir. Yaklaşık %3'lük hızlı nüfus artışına karşılık, gelir artışının %1.25'le sınırlı kalması, ayrıca tarımda makineleşme sonucu kırsal kesimde açığa çıkan işgücüne Balkanlardan gelen göçler de eklenince kentlere göç ve gecekondulaşma olgusu kendini göstermiştir⁷⁵⁹.

Dönemin değişik bir özelliği, sosyo-ekonomik karakteridir. Bu belli ölçüde bir "davranış" değişmesi, tüketim standartlarının yükseltilmesi hırsıdır. Bu olay ekonomi sosyolojisi açısından ihtiyaç doğrulması, ihtiyaç geliştirilmesidir. Geleneklerimiz yakın tarihe kadar kanaatkârlığı, azla yetinmeyi bir davranış biçimi olarak yerleştirdiği halde, 1950 sonrasında politikalarla toplum kanaatkârlık felsefesinden tüketime yönlendirilmiştir⁷⁶⁰.

Sonuç iki yönlü bir enflasyon biçiminde ortaya çıkmıştır. Bir yandan talep, öte yandan maliyet enflasyonu hükümeti 1958 Ağustosunda önemli kararlar almaya zorlamıştır. Bu önlemler Türk Lirasının değerinin düşürülmesini de içermekteydi. Ancak tamamlayıcı yapısal önlemler alınmadığı için ekonomik bunalımın getirdiği sorunlar çözülememiştir⁷⁶¹.

Gelir dağılımı noktasında 1954-1961 döneminde milli gelirden tarımın büyüme hızı, sanayinin gerisinde kalmıştır. Bu dönemde tarım dışı kesimin milli gelir payı aşağıdadır.

TABLO 88: BÖLÜŞÜM GÖSTERGELERİ (1954-1961 DÖNEMİ)

GELİR TÜRÜ	DÖNEM	DEĞİŞİM*	
		Toplam Milli Gelirde	Tarım Dışı Milli Gelirde
Memur maaşı	1953-1960	% 7	%14
Ücret (kamu sektörü)	“ “	% 9.5	%16.4
		% 2	%3.9 %4.7
		% 2.7	
Ücretler (özel sektör)	“ “	%7.7	%15.3 %20
		%11.6	
Ücret ve maaş geliri	“ “	%16.7 %23.8	%32 %41.1

Kaynak: Tuncay, Koçak, Özdemir, Boratav, Hilav, Katoğlu, Ödekan, s.323-324

* Birinci oransal değerler 1953, ikinciler 1960 yılını yansıtmaktadır.

⁷⁵⁸ Boratav,2004, s.104-105

⁷⁵⁹ Kazgan,1999, s.108-109

⁷⁶⁰ Kılıçbay,1992. s.108

⁷⁶¹ Kongar, 2000, s.358

Tablo 88'de tarım dışı kesimin gelirlerinde nispi bir iyileşme görülmektedir. Bunun anılan grupların savaş yılları sonrası geçmişte kaybettiklerini telafi yönünde 1947'den itibaren başlayan düzelenin devamı niteliğinde olduğu ifade edilebilir. Ancak tarım dışı istihdamın büyüdüğü bu dönemde tarım dışı çalışanların yani işçi, memur kesiminin tarım dışı oluşan milli gelirden aldıkları payın izlenmesi gereklidir. Çünkü bu dönemde milli gelir artışına rağmen gerçek ücretlerde önemli değişiklik olmamış, 1959 yılında dört yıl öncesine göre %3.2'lik bir gerileme kaydedilmiştir⁷⁶². Bu gelişmede sanayi sektörü içerisinde işgücü ile sermaye arasında bölüşüm ilişkisinin sermaye lehine çevrilmesi etken olmuştur. Burada dikkate alınması gereken diğer husus tarım dışı gelirin kendi içerisindeki dağılımında işgücünün ücret geliri ile sermaye payına ilave olarak küçük üretim ve hizmetlerde çalışan marjinal grupların oluşturduğu "tampon" bir grubun bulunmasıdır. Bu gruplar anılan dönemde genişlemiş ve tarım dışındaki nüfus içindeki oranları %34,9'dan %35,9'a yükselmiştir. Bu grubun büyük bölümünü düzensiz gelir sahipleri oluşturmaktadır⁷⁶³.

Türkiye'de makroekonomik politikaların dönemlendirilmesi esas olarak sermaye birikimi ve kâr oranlarının seyrine dayandırılmaktadır. Bu bağlamda 1960'ların sonlarından itibaren belirginleşen üç temel makroekonomik düzenleme rejimini izlenmektedir. 1968'den 1979'a kadarki dönemde ithal ikâmecî sanayileşme rejimi, 1980'den 1987'ye kadarki dönemde ihraç sanayiinin teşviki rejimi ve 1988'den sonraki dönemde de tam liberalleşme, makroekonomik politikaların belirleyici yönleri olmuştur. Bu rejimlerin ve içerdikleri makroekonomik düzenlemelerin kârlılığa etkilemelerinin yanı sıra kâr oranının genel hareketinin bu rejimlerin birinden diğerine geçişte belirleyici olduğu açıktır. Dahası, toplam kâr oranının makroekonomik politikaları yönlendiren ve belirleyen bir hareketi söz konusudur⁷⁶⁴.

3. İthal İkameci Dönem

1954-1961 dönemi enflasyonun hızlandığı döviz sıkıntısının arttığı, darboğazların şiddetlendiği, pek çok malın arzında kıtlıklar sonucu karaborsanın güçlendiği bir dönem olmuş, bunda ekonomi politikalarının belli modelinin olmaması, politikadaki istikrarsızlık ve eşgüdüm bulunmayışı etken olmuştur⁷⁶⁵. Bu nedenle 1960 sonrası değişim "planlı, denetimli ekonomi, hesaplı sermaye girişi ve istikrarlı büyüme" şeklinde isimlendirilmektedirler⁷⁶⁶. Dönemin öncelikli uygulamalarından biri ekonomik planlamaya önem verilerek, ekonomiye

⁷⁶²Tuncay ve diğerleri; 1995, s. 324-325

⁷⁶³Boratav, 2004, s. 114-115

⁷⁶⁴Eres, Benan; Türkiye'de Makroekonomik Politika ve Kâr Oranları: 1968-2000
<http://www.politics.ankara.edu.tr/dosyalar/benan.pdf> (10.11.2006)

⁷⁶⁵Kılıçbay, s 112-113

⁷⁶⁶Kazgan, 1999, s.111

dış ve iç dinamiklere uyumlu denetim anlayışının yanısıra, serbest piyasa ekonomisi yaklaşımlarının yön vermesi olmuştur⁷⁶⁷.

1960 sonrasına genel ekonomi politikası perspektifinden yaklaşıldığında; (Beş Yıllık Kalkınma Planlarında) karma ekonominin prensiplerine göre Kamu İktisadi Teşebbüslerine önem ve ağırlık verilmekte, önceki dönemin serbestleştirme ve özel kesime ağırlık vermeye dayalı politikasını dengeleme amaçlı bir karma ekonomi modelinin benimsendiği izlenmektedir⁷⁶⁸. Dönemin özelliklerinden birisini işçi haklarındaki gelişmeler oluşturmuştur. 1961 Anayasasının sağladığı ortamda işçi sendikaları güçlenmiş ve bunların faaliyet ve etkileri ekonomik gelişmelerde etkin rol oynamış, kurulan çok sayıda meslek kuruluşunun ekonomik alanda fikren ve uygulamada önemli etkilerinin olduğu görülmüştür. Ancak istikrar önlemlerine karşılık siyasi koalisyonlar ve çekişmeler nedeniyle kısa süreli ekonomi politikalarına sahne olunmuştur⁷⁶⁹.

Dönemin "Karma Ekonomi" olarak adlandırılan ekonomi politikasında iç piyasayı yerli üretime yönlendirme amaçlı olarak üretim düzeyi yeterli malların ithalatı yasaklanmış, denetimli kambiyo rejimi işletilerek mal ve hizmet hareketleri denetim altında tutulmuş, katlı kur sistemiyle serbest piyasa fiyatlarının etkenliği sınırlandırılmış, bütün bu önlemlerde tarımı ve imalat sanayini geliştirmek hedef alınmıştır. İthal ikameci olarak adlandırılan politikalar sayesinde uluslararası piyasalarda görülen faiz, döviz kuru, dış kaynaklı mal ve hizmet hareketlerinin iç piyasada kaynak dağılımını etkilemesine meydan verilmemiş ve ülke uluslararası finans kapitalin etkinlik alanına girilmemiştir. Bu uygulamadaki mali piyasa denetiminde, karlılığın tarım ve sanayide yükselmesi amaçlanmıştır. Kentlerde toprak rantı veya ithalat lisanlarından elde edilen rant dışında geniş bir rant ekonomisi görülmemekte, kar elde etmek için üretmek gerekmektedir. Tarımın geliştirilmesine yönelik gayretler ise Türkiye'yi dünyanın kendi kendine yeterli 7 ülkesi arasına sokmuştur. Bu dönemde dünya siyasi konjonktürü hem Batılı ülkelerde hem Türkiye'de bütün kesimleri ve partileri sosyal devleti geliştirme, gelir dağılımını düzeltmeye yönlendirmiştir⁷⁷⁰.

1960 sonrasındaki korumacı, iç pazara dönük ve ithal ikameci dönem ana hatlarıyla 1930'lu yılları andırmaktadır. Ancak sanayileşmenin içeriği ve sektör öncelikleri bakımından belirtilen dönemden farklı özelliktedir⁷⁷¹. Diğer taraftan planlı dönemle başlayan ilk üç Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulaması ile GSMH'da 1963-1967 döneminde %6.7'lik, 1968-1972 döneminde %6.6'lık, 1973-1976 döneminde ise %7'lik iyi bir büyüme hızına ulaşılmıştır⁷⁷². Dönemin bölüşüm göstergeleri aşağıda sunulmuştur.

TABLO 89: BÖLÜŞÜM GÖSTERGELERİ* (1968-1978)

YILLAR	TARIMIN PAYI	MAAŞ VE ÜCRETLERİN PAYI	TARIM VE EMEK DIŞI PAYI (KAR, RANT, FAİZ)	REEL ÜCRET ENDEKSİ
1963	41.2	21.5	37.3	100
1968	41.1	26.3	29.4	126
1973	33.1	30.4	33.5	143
1976	31.28	32.73	35.99	226

⁷⁶⁷ Kepenek, Yakup; Türkiye Ekonomisi, Savaş Yayınları, Ankara, 1984, s.436

⁷⁶⁸ Kılıçbay, s. 112-113

⁷⁶⁹ a.g.e. s.117-118

⁷⁷⁰ Kazgan, 1999, s. 111-113

⁷⁷¹ Tuncay ve diğerleri, 1995, s.326

⁷⁷² Kazgan, 1999, s. 110

Kaynak: 1) Özmucur, Süleyman; Milli Gelirin Üç Aylık Dönemler İtibariyle Tahmini, Dolarla İfadesi ve Gelir Yolu İle Hesaplanması, İSO Yayını, İstanbul, 1987, s. 80

2) Boratav, Korkut; Türkiye İktisat Tarihi, İmge Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2004 s. 137

*GSMH'ya oranı yansıtmaktadır.

Dönemin gelir dağılımı politikası, iç pazarı genişletip özel girişimin tarım sanayi hizmetler alanlarındaki karı sürdürecektir şekilde yürütülmüştür. Sendikal örgütlenmenin önünü açan yasal düzenlemeler, yüksek tutulan tarım fiyatları ve rekabetin pek fazla hissedilmediği ortamda işçi memur ücretleri iyileşme eğilimi göstermiştir. Dönemin başlangıcı olan 1960-1963 yılları arasında gerçek ücretler yılda %1.2'lik bir artış kaydetmiş, aynı oran 1964-1969 döneminde %6.6'ya yükselmiştir. Planlı kalkınma döneminde, sosyal devlet anlayışına uygun olarak işçi ücretlerinin artırılması, eşit işe eşit ücret ödenmesi vb. ilkelere Beş Yıllık Kalkınma Planları'nda yer verilmiştir. Ayrıca dönemin başında Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanununun çıkarılmasının ücret düzeyini yükseltici etki yarattığı söylenebilir. Sendikal örgütlenmenin artmasına örnek olarak tarım kesimi dışında, 1968 yılında sayısı 755 olan işçi sendikalarının sayısının iki yıl sonra 806'ya çıkması, toplam ücretli ve maaşlı olarak %31.4 olan sendikalaşma oranının %54.9'a yükselmesi ifade edilebilir⁷⁷³.

Tablo 89'da izlendiği gibi tarım sektöründe bir yandan istihdam azalıp gelir payı düşerken, bu gelir başlangıçta sanayi istihdamındaki artış nedeniyle ücretlere kaymış, ancak dönem sonunda emek dışı gelirlere daha fazla transfer olma özelliği kazanmıştır. Ücretler artış göstermekle birlikte, verimlilik artışı oranında bir gelişme söz konusu değildir. Katma değerden ücretlerin aldığı pay 1964'de %31 iken, 1972'de %25'in altına inmiş ancak sendikal hareketin etkinliği ile 1976'da dönem başındaki oransal değerini yakalamıştır⁷⁷⁴. Göreceli olarak bu dönemdeki gelişmeler ücretler yönünden olumlu değerlendirilebilir. Dönemin sonunda yeni bunalım olarak isimlendirilen ekonomik tıkanmanın tekrarlanması söz konusudur.

1960'ların başlangıcından itibaren ortalama %7 civarındaki büyüme hızının katkıları olmakla beraber 1970'lerin ikinci yarısından itibaren meydana gelen gelişmeler planları anlamsız hale getirmiştir. Döneminin sonuna yaklaşırken 1974 yılında patlayan petrol fiyatları, Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında ABD'nin koyduğu ambargo ile Batı Avrupa'nın örtülü ekonomik ambargosu ve Türkiye'nin yoğun ekonomik ilişkiler içerisinde olduğu ülkelerdeki işsizlik ve enflasyon bunalımları, olumlu giden tabloyu değiştirmiştir⁷⁷⁵.

1970'li yıllarda Türkiye ekonomisi dıştan gelen şokları mas etme ve mümkün mertebe diğer ekonomilere yönlendirme kapasitesinde bulunmadığından kısmen dış şokların etkisi, ekonominin yapısal enflasyon yaratma özelliği, iç ve dış diğer olumsuzlukların etkisiyle büyük enflasyonla karşı karşıya kalmış, piyasada ciddi darboğazlar belirmiş, gelir dağılımında bozulma, gerçek milli gelir artışında nüfus artışının da ilavesiyle eksi büyüme gerçekleşmiştir. Bu sıkıntıları döviz darboğazı, bir kısmı döviz sıkıntısından kaynaklanan enerji darboğazı ile bunun neden olduğu üretim yavaşlaması, gereksinim duyulan yatırım ve ara malların ithalinin tıkanmasının yarattığı üretim aksamaları şeklinde sıralamak mümkündür⁷⁷⁶.

Dış etkenlerden kaynaklanan ekonomik bunalıma karşın 1970'li yıllarda Türkiye'de ekonomik etkinlik ve verimlilik anlayışı kazanılamamıştır. Bunda yüksek karla çalışmaya ve mutlak korumacılığa alışmış sanayinin etkisi olmuştur. Türkiye'de ekonomik akılcılığın yerini her zaman almış olan kısa dönem rant arayışı, 1970'lerin sonlarında iyice yoğunlaşmıştır⁷⁷⁷. Üç yıl süreyle kısa vadeli borçlarla büyütülmeye çalışılan ekonomi 1977'ye gelindiğinde aşağı inmeye başlamış, 1978'de vadesi gelen borçları ödeyememe durumu ortaya çıkmıştır. Enflasyon %50'lileri aşmış, kıtlıklar artmış, ekonomi eksi büyümeye geçerek 1980 yılında varılan enflasyon oranı ülke tarihinde görülmemiş bir seviye olan %100'e ulaşmıştır⁷⁷⁸. Gerçek ücretler ise 1977'de %2.4 artışla en üst noktasına ulaştıktan sonra 1978'de %7, 1979'da ise %13.6 düşüşle 1950'lerin ortalarındaki ücret düzeyine gerilemiştir⁷⁷⁹.

B. 1980 Sonrasında Ekonomik Yapı ve Özellikleri

1973-1974 yıllarında Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün petrol fiyatlarını arttırmasıyla ekonomik bunalım görülmüş, enflasyon ile durgunluğun bir arada yaşandığı staflasyon denilen bir döneme girilmiştir. Bu gelişmeden en fazla etkilenen borçlarını ödeyemeyecek duruma gelen gelişmekte olan ülkeler olmuştur. Bu arada İkinci Dünya Savaşı sonrası refah-büyüme ikilisi şeklinde süregelen iç politikalar ile uluslararası ilişkileri ve gelişmekte olan ülkeleri etkileyen Keynes'ci yaklaşım yerini Friedman'cı monetarizme bırakmış ve bu görüş 1979 sonrası pek çok ülkede iktidarı ele geçirmiştir. Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisiyle dışa açık büyüme stratejisi bu ortamda oluşturulmuştur. Türkiye ekonomisi dış ticaret darboğazından kaynaklanan iç ve dış baskılar ve borç ödeyememenin yarattığı baskılar sonucu dışarıdan dayatılan ekonomik düşünce ve politikalara göre yeniden düzenlenmiştir⁷⁸⁰.

Planlı kalkınmanın uygulandığı 1960-75 yılları arasındaki onbeş yıllık sürede, sanayi kesiminde yılda ortalama yüzde 5.7'lik bir artışla 298 bin yeni iş imkanı oluşturulmuştur. Aynı dönemde katma değer yılda %13.8, sabit sermaye stoku ise %13.4 oranında artmıştır⁷⁸¹.

⁷⁷³ Parasız, 2003, s. 216

⁷⁷⁴ a.g.e., s.139

⁷⁷⁵ Kazgan, 1999, s. 119-120

⁷⁷⁶ Kılıçbay, s. 156-157

⁷⁷⁷ Kepenek, Yentürk, 2000, s. 513

⁷⁷⁸ Kepenek, 1984, s.436-437

⁷⁷⁹ Tuncay ve diğerleri, 1995, s.343

⁷⁸⁰ Kazgan, Gülten; Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Bilimsel Sorunlar Dizisi, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1988, s.27-29

⁷⁸¹ Tekeli, İlhan; Türk Sanayinin Yapısal Özellikleri Üzerine Bir Araştırma İçin Metodoloji Yaklaşım Önerisi,

Genel çizgisi ile 1970'lerin ekonomi yapısı iç talebe dönük ve ithal ikamesine dayalı, değerli döviz kuru ve koruma rantlarıyla desteklenen sermaye birikimine dayalı idi. 1980 sonrasında ekonomik yapıda sermaye birikimi, ekonomik dışa açılım modelindeki, ihracat teşviklerinin yardımıyla sağlanan rantlar ve ücret maliyetlerinin düşürülmesiyle sağlayacak şekildeki bir yapısal değişime yönlendirilmiştir⁷⁸². Bunun sonucu olarak Türkiye dışa açılma ve uluslararası rekabete uyum sürecine eklenmiş, aşamalı olarak dışa açık ekonominin gerektirdiği düzenlemeler yapılmıştır⁷⁸³.

1970'li yılların sonuna gelindiğinde ekonomik bunalımın halkı ve sermaye çevrelerini etkileyen boyutları artmış, tüketim mallarında fiyat denetiminin de yetersiz kalmasıyla kuyruklar, karaborsa ile yaşanan sıkıntılar başlamıştır. Bu ortamda işçilerin daha önce görülmemiş bir enflasyon karşısında gerçek gelir düzeylerini koruyabilme mücadelesi, 1977 seçimlerinde arttırılan taban fiyatlarının 1979'da enflasyon karşısında erozyona uğraması, çalkantılı bir ortam yaratmıştır. Diğer taraftan sanayi sermayesi artık değer oranının yükseltilmesi için, emek sermaye dengesini ezici biçimde kendi lehine çevirmeye çalışmaktaydı. Dönemin ekonomi planlayıcısı çevreler Türkiye'nin yüksek ücretlerle ihracat yapamayacağı ve batacağı, bu nedenle ücretleri denetim altına almanın yollarının bulunması gerektiği görüşünü ileri sürmekteydiler⁷⁸⁴. Ekonomik bunalımın giderek toplumsal ve siyasal boyutlar kazanarak daha ağırlaşması üzerine, 24 Ocak 1980'den başlayarak bir dizi yeni ekonomi politikası kararları alınmıştır. Önceleri ekonomik istikrar önlemleri olarak nitelenen bu kararlar, aynı yılın siyasal gelişmeleriyle tamamlanarak uzun süreli bir nitelik kazanmıştır.

Bunun için uluslararası konjonktür uygundu. Yeni gelişmeler içerisinde 20. yüzyılın son yirmi yılında yaygınlaşan yeni-liberal politikaların merkezinde, devletin her türlü müdahalesinin en aza indirilmesi, ulus devletlerin hükümlerinin haklarının kısılanması bulunmaktaydı. Ulus devletin yerini dolduracak karar merkezleri ise, piyasalar, merkez ülkeler ve çokuluslu şirketler olmalıydı⁷⁸⁵. Bu yaklaşım Türkiye'de ücretleri bastırmak isteyen çevrelerin fikirleriyle örtüştüğünden, ülke 1980 sonrasında dünyada etkinliği artan kuvvetli bir liberal akımın etkisine girmiştir. Böylece 1970'lerin sonlarında tıkanan ithal ikameci birikim modeli 1980 sonrasında yeni bir birikim modeline geçişin önkoşullarını hazırlamıştır.

Türkiye'de 1980'den 2000'li yıllara kadar yeni-liberal ve dışa açılımcı politikalar egemen olmakla birlikte, birikim tarzının özellikleri bakımından farklılaşan alt dönemlerden bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki 1980-1988 dönemi, ikincisi ise 1989'dan günümüze kadar olan dönem kapsamaktadır. İlk dönem dünya ile ticaret temelinde bir bütünleşmenin özelliklerini taşıırken, ikincisinde sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ön plana çıkmaktadır.

Farklı bir açıdan bakıldığında, 1980 sonrası üçlü olarak da bölümlenebilir. 1989'u izleyen yıllar için 1989-1993 sonrası, bunu izleyen yıllar 1994 sonrası şeklinde yapılabilecek yeni dönemlendirmenin ayırt edici özelliği ise, önce denetimsiz bir finansal serbestleştirme ve yüksek ücret artışları temelinde gelişen düzenleme rejiminin, 1994 krizinden sonra yeniden emek maliyetlerini düşürmeyi öne geçiren bir yeni uyum düzenine geçmesi olarak ifade edilebilir⁷⁸⁶. Genelde 1980 sonrası ulusal devletin ekonomiden uzaklaştırılması doğrultusunda, ücretleri kısıtlayan politikaların uygulandığı söylenebilir.

1. Uluslararası Piyasalarla Ticaret Temelinde Bütünleşme

Türkiye 1980'li yıllarda dünyadaki uygulama ile içerik, kapsam ve takvim açısından uyumlu olan bir dizi değişikliklerle dışarıya dönük mal ve sermaye hareketleri bakımından önemli ölçüde liberalleştirilmiştir. Bu gelişme devletçi gelenekle müdahale ve denetim ekseninde yapılmış Türk ekonomisi açısından hacimli ve radikal bir dönüşüm anlamına gelmektedir. Toplum bu dönüşüm sürecinde ekonomik büyüme-sanayileşme ufkunu yitirme, gelir dağılımının çalışanlar aleyhine ağır bir şekilde bozulması, istihdam hızının azalması işsizliğin artması gibi ağır bedeller ödemiştir⁷⁸⁷.

Türkiye 1980 sonrasında ihracata dönük büyüme stratejisine geçişte, sanayi ve büyüme için gerekli potansiyeli iç talepten çok dış talepten yani mal ve hizmet ihracına endeksl bir ekonomik yapılanmayı benimsemiştir. Bunun göstergesi ihracat/GSMH oranının arttırılması olmakta ve Türkiye gibi koşullu kredi alan ülkelere bu stratejiyi uygulaması zorunlu tutulmaktadır⁷⁸⁸. Türkiye de 1980 sonrasında dış dünya ile bütünleşme sürecinde, mal ve hizmet ticaretinin serbestleşmesini ve ulusal fiyat sisteminin giderek dünya fiyatlarına yaklaştırılmasına yönelik bir "yapısal uyum programına" yönlendirilmiştir. 24 Ocak kararları diye anılan programın amacı bir yandan ulusal ekonominin birikim ve kaynakların dağılım mekanizmalarında piyasa fiyatlarının ana belirleyici unsur oluşturmaya, diğer yandan dünya pazarlarıyla bütünleşmeyi sağlamaya ve mal ile hizmet ihracatını arttırmaya yönelik yoğun devlet

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayını, Ankara, 1992 s.1

⁷⁸² Yeldan, Erinc; *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003 a; s.54-55

⁷⁸³ Çelebi, Işın; *Ne Olacak, Ne Yapmalıyız?* Bilgi Yayınevi, İstanbul 2001, s.26-27

⁷⁸⁴ Boratav, 2004, s.145-147

⁷⁸⁵ Oyan, Oğuz; "Devleti Yeniden Biçimlendirme Çabaları ve Sendikal Tavrı" *Türk-İş 99 Yılı*; Türk-İş Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.24

⁷⁸⁶ Boratav, Korkut, "Yabancı Sermaye Girişinin Ayrışması ve Sıcak Para: Tanımlar, Yöntemler, Bazı Bulgular", *İktisat Üzerine Yazılar II*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.39-66

⁷⁸⁷ Berksoy, Taner; "Türkiye Ekonomisinde Değişim ve Kriz 24 Ocak 1980'den 5 Nisan 1994'e" *Petrol-İş '93-'94* Yılı, Yayın No.36, İstanbul, 1995, s. 621

⁷⁸⁸ Kazgan, 1988, s.85-86

desteğiyle sürdürülen dışa açılma stratejisidir. Bu gelişmeyi dünyada ağırlığını hissettirmeye başlayan küreselleşmeye eklenme şeklinde yorumlamak yanlış olmayacaktır⁷⁸⁹.

Küresel düzenle bütünleşme sürecinin birinci aşaması sayılan 1980-88 arasında uygulanan politikaların temel amaçları; dış ticaretin geliştirilmesi ve serbestleştirilmesi, döviz piyasasının ve sermaye girişlerinde serbestleşmenin başlatılması, iç fiyatların piyasa denge fiyatını yansıtmaması, para miktarının denetlenmesi, sermaye üzerindeki vergilerin hafifletilmesi, iç borçlanmaya geçiş, faiz hadlerinin serbestleşmesi ve gerçek düzeyine yükselmesi, devlet kesiminin küçülmesi, KİT'lerin özelleştirilmesi, gerçek ücretlerin ve maaşların düşürülmesi, tarım fiyatlarının baskı altında tutulması olarak sıralanabilir. Keza dış ticaret kapasitesinin artışı sağlayan politikanın uygulamadaki araçları da düşük ücret politikası, düşük tarımsal fiyatlar, düşük değerli TL, serbest döviz politikası, düşük vergi yükü, yüksek vergi bağımsızlığı ve teşvikler olarak belirlenmiştir. Bu dönemde IMF ve Dünya Bankası gibi istikrar programını finanse eden kredi kurumlarına yapılan taahhütler arasında ücretlerin denetleneceği, oluşan değil beklenen enflasyona göre ayarlanacağı, aynı politikanın tarım ürünlerinde izleneceği bulunmaktadır. Bu politikalar gerçek ücretlerin dönem boyunca sürekli düşmesi ile sonuçlanmıştır⁷⁹⁰.

Görüldüğü gibi 1983 yılında başlayan bu dönemin önemli özelliklerinden birisi emek ve emek dışı gelirlere vergilendirme açısından çifte standart uygulanmasıdır. 1983'te ücret gelirlerinin tabi olduğu en düşük vergi oranı %36 iken, mevduat faizleri, her nevi hisse senetlerinin kar payları, iştirak hisselerinden doğan kazançlar vb.nin tabi olduğu tek vergi oranı %25'ten %20'ye düşürülmüştür. 1984'ten itibaren ücretlilerin vergi oranı 6 puanlık indirimle %30'a düşürülürken, menkul sermaye iratları %10'luk bir vergiye tabi tutulmuştur⁷⁹¹. Böylece alt gelir gruplarının milli gelirdeki payı düşürülürken bu pay üst gelir gruplarına aktararak gelir dağılımının daha fazla bozulmasına yol açılmıştır.

Bu gelişmelere koşut olarak ulusal sanayinin ihracatçı nitelik kazanmasına öncelik verilmiş ve bu amaca uygun olarak yoğun bir teşvik sistemi uygulanmıştır. Vergi iadesi, teşvik edilmiş kredi ve gümrük vergisinden muaf yatırım malı ithalatı gibi unsurlardan oluşan ihracat teşviklerinin toplam imalat sanayi ihracatının %25'ine ulaştığı hesaplanmaktadır. İmalat sanayinde uygulanan ihracat teşvik primlerinin kurumlar vergisi toplamını aşarak adeta bir gelir transfer mekanizması olarak çalıştığı savunulmaktadır. Diğer yandan ulusal para devalüe edilerek uluslararası piyasalarda dalgalanmaya bırakılmıştır. Nihayet faiz ve kredi tahsisi üzerindeki kontroller kaldırılmış ve mali piyasalardaki menkul kıymetler çeşitlendirilerek finansal sisteme derinlik kazandırılmasına çalışılmıştır⁷⁹².

1980 sonrası serbestleşme sürecinde temel amaç, ne pahasına olursa olsun döviz kazanmak olarak ortaya çıkmıştır. İç ve dış ekonomi politikaları yanında yasal olanlardan, yasa dışı olabilecek işlemlere, toplumsal felsefeye, siyasal düzene kadar neredeyse her türlü dönüşüm bu amaca dönük olarak ayarlanmıştır⁷⁹³. Düşük ücret politikasıyla bir yandan iç talep kısılırken, diğer yandan üretim maliyetlerinin ücret yönünden aşağı çekilmesi sağlanmıştır. Böylece, ihraç fiyatlarının düşük tutulmasının önemli bileşenlerinden biri devreye sokulmuş oluyordu⁷⁹⁴. Ancak 1980'ler sonrası dönemde yapısal bir rekabet gücü oluşturmaktan uzak kalınırken, sanayide yapısal değişmeye dayalı ve karşılaştırmalı üstünlükleri geliştirici bir gelişme yaşanmamıştır. Bütün bunlara bağlı olarak yatırım malı sanayi gelişmemiş, yerli teknoloji üretimi konusunda önemli adımlar atılamamıştır. 1980'lerin sonunda ihracat artış hızındaki düşüşün yatırım gerçekleştirilmeden yalnız kapasite kullanım oranının artırılmasıyla sağlanamayacağı ortaya çıkmıştır⁷⁹⁵.

24 Ocak programı çerçevesinde ücretlerin düşük tutulmasının başlıca üç amacı olduğu söylenebilir.

- Kar oranlarını arttırarak yatırımları uyarmak,
- Yerli üretimin maliyetini düşürerek, ihracatı yapılan malları rekabet edilebilir duruma getirmek,
- İç talebi kısarak, iç pazarda alınması zorlaşan malların ihracatını arttırmak. Bu politikalarla ile emeğin fiyatı düşük tutularak, bir yandan yüksek kar oranının yatırımları uyarması, diğer yandan maliyet-iç talep öğeleriyle ihracatın artırılması amaçlanmaktadır⁷⁹⁶. Bu hususlar ışığında 24 Ocak önlemlerinin gerçek ücretleri düşürerek bir yandan iç pazar daraltmayı ve böylece ihracatı arttırmayı, diğer taraftan gelir dağılımını sermaye birikimini arttıracak şekilde değiştirmeyi amaçladığı ifade edilebilir.

Bu amaçlara ücretlerin düşük tutulmasıyla ulaşılabileceği tartışmalıdır. Birim üretim maliyeti içerisinde işgücünün payı sektörlere göre değişmekle birlikte %15-20 dolayındadır. Dolayısıyla ücret düşüklüğünün etkileri bu oranlarda sınırlı kalacaktır. Eğer yerli üretimin maliyeti gerçekten düşürülmek isteniyorsa, başta üretim teknolojisi olmak üzere, üretimin örgütlenmesi gibi konularda yenilikler gereklidir⁷⁹⁷. Ancak bunun sağlandığını söylemek güçtür. Yüksek enflasyon ve emek karşıtı gelir politikaları ile mal ve hizmet talebinin daraltılması, keza yüksek kredi ve kur maliyetleri ile finansal sermaye maliyetinin yükselmesi, üretken yatırımları önlemiştir. Buna kredi önceliklerinin imalat sanayinden, ticaret ve hizmet sektörüne kaydırılması da eklenince neden önemli bir sanayi yatırımı yapılmadığı anlaşılacaktır. Devlet borçlanma, faiz, vergi ve fon politikalarıyla, gelir bölüşümünü az tasarruf eden rantiyeye kesimlere yönlendirmiştir⁷⁹⁸.

1980-1988 döneminin 1983 yılına kadar devam eden ilk aşamasında izlenen ekonomi politikası tipik bir istikrar programı niteliğindedir. 1983-1988 arasındaki ikinci aşamasında genelde ekonomiyi, özelden mal ithalatını serbestleştirme gerçekleştirilmiştir. 1989 yılı

⁷⁸⁹ Kepenek, Yentürk; 2000, s.196-198

⁷⁹⁰ Kazgan, 1999, s.147-149

⁷⁹¹ Oyan, Oğuz; 24 Ocak Ekonomisinde Dışa Açılma ve Mali Politikalar, V Yayınları, Ankara, 1987, s.193-94

⁷⁹² Yeldan, Erinc; " Gümrük Birliği Uygulamasının Sosyal Sonuçları" Petrol-İş 97-99 Yıllığı, Yayın No.58, İstanbul, 2000, s.273

⁷⁹³ Kepenek, 1984, s.464

⁷⁹⁴ Yeldan, 2003 a, s.54-55

⁷⁹⁵ Yücel, İsmail Hakkı; Bilim-Teknoloji Politikaları ve 21. Yüzyılın Toplumu, DPT Yayınları, Ankara, 1997, s. 52

⁷⁹⁶ Kepenek, 1984, s.464

⁷⁹⁷ Kepenek, Yentürk, 2000, s.203

⁷⁹⁸ Boratav, Korkut – Türkcän, Ergun; Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s.26-29

başlangıçlı üçüncü aşamada Türk Lirası'nın konvertibilitesi, mali piyasaların serbestleştirilmesi, özelleştirme ile küreselleşmeye geçiş tablosu tamamlanmıştır⁷⁹⁹.

1980 öncesinin içe dönük sanayileşme yapısı, 24 Ocak 1980'den itibaren yürürlüğe konulan istikrar ve yapısal uyum programlarıyla, dışa dönük olarak çalışmaya zorlanmıştır. Ekonominin dışa döndürülmesi için iç talep düşürülmeye çalışılmış ve bu "gelir yöntemi" politikaları altında çeşitli ekonomi politikası araçları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Fiyat artışlarıyla, ücretler ve çiftçiler gibi aktif nüfusun % 85'ini oluşturan geniş bir üretici ve tüketici kesimin gerçek gelirleri, uzun bir dönem boyunca gerileme sürecine girmiştir. Emek ve sermaye gelirleri arasındaki fiyat yapısı bozulmuş, 1977'de ulaşılan düzeye kıyasla işlevsel gelir dağılımı 10 yılı aşkın bir süre boyunca sürekli gerileme kaydetmiştir. Bu dönemin en ağır ücret mağdurlarının memurlar olduğu ifade edilebilir. Memurların 1979 yılındaki maaş düzeyleri, 1989 sonunda yarından fazla azalmıştır⁸⁰⁰.

TABLO 90: BÖLÜŞÜM GÖSTERGELERİ (1980-1988 DÖNEMİ)

Yıllar	Tarımın Payı*	Maaş ve Ücretlerin Payı*	Tarım ve Emek Dışı Payı (Kar, rant, faiz)*	Gerçek Ücret Endeksi	Verimlilik Endeksi
1980	23.87	26.66	49.47	100	100
1988	17.6	24.3	56.3	67.5	210

Kaynak: 1) Özmucur, Süleyman; Milli Gelirin Üç Aylık Dönemler İtibariyle Tahmini, Dolarla İfadesi ve Gelir Yolu İle Hesaplanması, İSO Yayını, İstanbul, 1987, s. 80

2) Özmucur Süleyman, Türkiye'de Gelir Dağılımı, Vergi Yükü ve Makroekonomik Göstergeler, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, İstanbul, Mart 1996, s.66.

3) Boratav Korkut; Türkiye İktisat Tarihi, İmge Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2004 s.163

4) Yeldan, Erinc; Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.78 'deki bilgilerden derlenmiştir * GSMH içerisinde oransal pay

Dönemin ekonomik göstergelerinde yüksek verimlilik artışına karşılık 24 Ocak Kararlarıyla kurgulanan gelir dağılımının, emek gelirleri aleyhine işletildiği, tarımsal alandan sanayiye kayan istihdamın gelir payının da sermayeye kaydırıldığı görülmektedir. 1980 sonrası refah, umut vadeden savların, 1988'deki sosyal ölçekte ortaya çıkan sonuçları değerlendirildiğinde, başarılı olmadığı görülmektedir. Dönem içerisinde tarım ve ücretlerin milli gelir içerisindeki payı azalırken kar ve rant gelirleri artmıştır. Ayrıca (endeks değeri olarak) emek üretkenliğinin iki misli artmasına karşılık ücretlerde üçte bir oranında gerileme izlenmektedir. Bu durum ücret gelirlerinin üretimde hak ettiği payı alamadığını ortaya koymaktadır. 1980 sonrası ikinci aşamasındaki politikalar finansal serbestleşmeyi kapsayacak şekilde düzenlenmiştir.

2. Uluslararası Finans Kapitalle Bütünleşme ve Krizler

Türkiye ekonomisi sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle birlikte (1989) şiddetli ekonomik dalgalanmalara maruz kalmış, 1990 sonrası sürdürülemez maliye ve büyüme politikalarının yarattığı makroekonomik dengesizlikler sert makroekonomik önlemlerle dengelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda meydana gelen şiddetli kur artışları (TL'nin hızlı değer kaybı) ve hızlanan enflasyon sonucunda gerçek ücretlerde büyük düşüşler meydana gelmiştir. Bu dönemde meydana gelen işsizlikteki yükselişlerin ücretler üzerinde oluşturduğu baskı ücretlerin gerilemesindeki diğer önemli neden olmuştur⁸⁰¹.

1980'lerin sonuna gelindiğinde gerekli yatırımları sağlayamayan yapı, kamu sektörünün yatırım hacminin de liberalleşme akımına uyup geriletilmiş olması nedeniyle tıkanmıştır. Emek gelirinin daraltılmasına dayalı ve "yapay" nitelikli bu büyüme süreci, 1988'den başlayarak oluşan "siyasal ve toplumsal" potansiyel ile ters düşmeye başlamıştır. 1988 yılı ekonomide makro durgunluğa girildiği dönemdir. Söz konusu yılda milli gelirin artış hızı %1,5'e düşerken, sabit sermaye yatırımlarındaki değişime eksiye dönmüş, enflasyon %68'e tırmanmış ve gerçek döviz kuru 1980 sonrasında ilk defa değer kazanmıştır⁸⁰².

⁷⁹⁹ Kazgan, 1999, s.145-146

⁸⁰⁰ Kılıçbay, 1992, s.190-191

⁸⁰¹ Gürsel, Seyfettin-Pola, Sezgin; "Makroekonomik Şokların Rekabet Gücüne Etkisi", **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 1, Ankara, 2006, Sayfa 13

⁸⁰² Kazgan 1999, s.167-168

Uluslararası finans kapitalle bütünleşmede 1989 yılının dönüm noktası olarak görülmesinin nedeni 10 Ağustos 1989'da uygulamaya konulan 32 sayılı karardır. Bu kararlar birlikte döviz ve faiz uygulamaları, dış ticarete serbestleşmenin yanı sıra sermaye piyasalarının serbestleştirilmesi ve konvertibiliteye geçiş gerçekleşmiştir⁸⁰³.

Meydana gelen bu gelişmelere koşut olarak Türkiye ekonomisinin 1980'de başlayan uluslararası mal piyasalarına eklenmesi, 1989/90'da ulusal mali piyasaların serbestleştirilmesi, uluslararası sermaye hareketleri üzerinde kambiyo denetiminin kaldırılmasıyla tamamlanmıştır. Bu değişim sonrası tamamen dışa açık makro ekonomik uyum süreci başlamış, ulusal ekonominin birikim ve büyüme ilişkileri bu sürece uygun olarak şekillendirilmiştir. Bu politikalar beklenen amaçlar; yurt içi ve dışındaki tasarrufların mali sisteme aktarılması kredi hacminin genişletilmesi, ulusal mali piyasalarda faiz haddinin düşürülmesi, ucuz sermaye maliyeti ve kredi hacmine bağlı olarak yatırım harcamalarının artırılması ve böylece ekonomik büyümenin hız kazanması şeklindedir. Ancak gelişmeler tam tersi sonuçlar yaratmıştır. Burada üretken sektörler yatırım yerine finansal spekülasyon faaliyetlerine yönelme gerçekleşmiş, faiz oranları düşme yerine artmış, kamu maliyesi her defasında artan bir faiz yükü ile karşı karşıya kalmıştır⁸⁰⁴.

Bu dönemde gerçek üretim dalgalanmaya sevk edilmiş, rantiyeli tip gelişmeler uygun fırsatları yakalamış sonucunda gelir dağılımı bozulmuştur. Bu bağlamda Türk finansal sistemini belirleyen unsurları: (i) kamu kesimi açıklarının finansmanı için menkul kıymetler yaratılması, (ii) TL'nin yabancı para birimleri ile ikame edilir olması, (iii) spekülasyon kısa vadeli sermaye hareketlerinin ulusal finans piyasaları ve gerçek ekonomide yol açtığı olumsuzluklar, şeklinde sıralamak mümkündür⁸⁰⁵.

Bu gelişmelere paralel olarak yaklaşan seçim nedeniyle ekonomideki popülist eğilimlerin etkisiyle, gerçek ücretler kamu sektöründen başlayarak artmıştır. Kamu sektörü imalat sanayi gerçek ücretleri 1989'da %47.5'lik, 1991'de %31.1'lik iki sıçrama gerçekleştirmiştir. Özel imalat sanayi gerçek ücretleri de aynı eğilimi izlemiş ve ücret maliyetleri 1990, 1991, 1992'de sırasıyla, %16.1, %22.2 ve %20.2 artış göstermiştir. Buna ilave olarak kırsal kesimin gelirlerine fiyat desteğinin, genelde ise iç ticaret hadleri yoluyla devlet desteğinin artırıldığı görülmektedir. 1989 yılı, 1993 sonuna kadar süren ve 1994'te tekrar şiddetli bir mali krizle noktalan dört yıllık yeni bir sürecin kurgulandığı yıl olmuştur. 1989 stagflasyon yılı olmuş, GSMH'nin yıllık büyüme hızı %2'nin altında kalırken, enflasyon %60'ın üzerinde gerçekleşmiştir. Göreceli serbestleşen siyasal ortamda, işçi ücretleri ve memur maaşları yükselmiş ve 1988'de net yurtiçi faktör gelirlerindeki paylarını %17.4'e indiren koşullardan kurtularak bu payı %20.5'e çıkarmıştır⁸⁰⁶.

Bu süreçte tarım üretimi %7'yi aşan oranda düşmüştür. Bu durumdan çıkış yolu olarak, kısa vadeli sermaye ithali devreye sokulmak istenmiştir. Tarım 1980'de Net Yurtiçi Faktör Geliri fonksiyonel dağılımında %23.9 oranında pay alırken, 1989'da %17.6'ya, ücret-maaş ise %26.7'den %20.5'e düşmüştür. Bu da tarım iç ticaret hadlerinin %25 oranında gerilemesi ve gerçek ücret haddindeki düşüşün %25'e varmasıyla mümkün olmuştur⁸⁰⁷. Finansal bütünleşme ise ekonomik krizleri beraberinde getirmiştir.

Türkiye'de 1990 yılından günümüze kadar süregelen dönemde hem ülke içi hem de ülke dışı krizlerden büyük ölçüde olumsuz bir biçimde etkilenmiştir. 1994 Türkiye Krizi, 1997'de ortaya çıkan Türkiye'yi etkileyen Rusya-Asya Krizi, IMF ile birlikte uygulanan 17. stand-by sürecindeki Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri Türkiye ekonomisinin son dönemdeki kritik dönemleridir. Her ne kadar mali bir kriz olmamakla birlikte doğal bir afet olan 17 Ağustos 1999 Körfez Depremi yarattığı mali etkileri nedeniyle bu krizlerin bir parçası olarak mütalaa etmek mümkündür.

Krizlerle dışa daha bağımlı hale gelen Türkiye'de IMF programının işleyişi itibarıyla vadesi gelmiş iç ve dış borçlarını çevirme mekanizması olarak çalıştığı ifade edilebilir. Bu bağlamda IMF'den sağlanan her dış kaynak girişinin ardındaki gerçeğin aslında Türkiye ekonomisinin uluslararası sermayenin güvenini sağlama operasyonu olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye ekonomisi böylece dış kaynağa bağımlı hale getirilerek kendi öz kaynakları ve kendi kurumsal yapıları ile büyümesini sağlayamayacak duruma sürüklenmiştir⁸⁰⁸. Bu krizlerden özellikle 1994 ve 2001 krizleri ayrıntılı olarak incelemeyi gerektirir.

a. 1994 Krizi

Ekonominin iyice dışa açık, TL'nin konvertibl, iç ve dış borç yükünün çok ağırlaştığı, Güneydoğuda terörün tırmanan şiddetinin güvenlik harcamalarını arttırdığı bir dönemde, Türkiye ekonomisi yeni bir tıkanma sürecine girmiş ve uzun süre istikrarlı görünen Dolar/TL paritesinin bozulması üzerine enflasyon beklentisi ve paniği artmış, Hazine borçlanamaz

⁸⁰³ Uygur, Ercan; "Enflasyonun Aktörleri, Faktörleri ve Anti- Enflasyonist Politikalar, " **İşletme ve Finans Dergisi**, Sayı:9.1, 1993, s.23

⁸⁰⁴ Yeldan, Erinç; "Küreselleşmenin Neresindeyiz? Türkiye Ekonomisinde Borç Sorunu ve IMF Politikaları", **Petrol-İş** 2000-2003 Yıllığı, Yayın No. 85, İstanbul, 2003 b, s.106-107

⁸⁰⁵ a.g.e. , s.102-103

⁸⁰⁶ Kazgan, 1999, s. 169

⁸⁰⁷ Kazgan, 1999, s. 289

⁸⁰⁸ Yeldan, 2003 b, s.113

duruma gelmiştir. 1994 Krizinin ortaya çıkışında Merkez ülkelerinde 1990'dan itibaren durgunluk yaşanması, Irak Savaşı ve onun sonrasında Irak'a ambargo konulması önemli dış etkenlerdir. Türkiye başını ABD ve İngiltere'nin çektiği ambargonun en ön safında yer alarak Kerkük-Dört Yol boru hattını kapatmış, sonuçta savaş ve ambargodan en fazla zarar gören ülke olmuş, doğrudan ve dolaylı kayıplar 20 milyar dolara varmıştır. Bunda Güneydoğunun sınır ticareti dahil çöken ekonomisi ve PKK terörünü tırmandırıcı etkisi nedeniyle artan 6-7 milyar dolar güvenlik harcaması da dikkate alınmalıdır⁸⁰⁹.

Değinen durumun dış kredi bulma imkânlarını ortadan kaldırması üzerine, IMF ile yeni bir stand-by düzenlemesine gitme zarureti ortaya çıkmıştır. Bu ortamda, enflasyonu düşürmeye ve ekonomide istikrar sağlamaya yönelik olarak 5 Nisan 1994 kararları alınmıştır. Bu program ile önce ekonominin hızla istikrara kavuşturulması, devamında istikrarı sürekli kılacak yapısal reformların gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır.

1994 krizi; üretim ve yatırımda gerilemeye, borç yükü, enflasyon ve işsizlikte artışa, TL'de değer kaybına yol açmıştır. 1994 kriz yılında ekonomi %5 oranında küçülmüş, kişi başına milli gelir %7.1 azalmıştır⁸¹⁰. Devletin iç borçları üçe katlanarak toplam gelirlerinin %80'nine ulaşmış, dış borç ise 65.6 milyar dolar (GSMH'nin %60'ına eşit) yükselmiştir⁸¹¹. Kapasite kullanımı 1993'de %80'nin üzerindeki bir oran iken %75'e inmiş, imalat sanayi %6.9 oranında daralmıştır. Özel sektör imalat sanayinde bu daralma oranı %17'ye kadar ilerlemiş, otomotiv sektöründe %40'luk bir düşüş yaşanmıştır. Genel olarak yatırımda gerilemenin %21, özel sektörde %38 olduğu tahmin edilmiştir⁸¹².

Kararlar kapsamında düzenlenen önlemler, TL'nin %39 oranında devalüe edilmesi, Hazine Bonosu, tahvil ve repo gelirlerinden alınan %5'lik verginin kaldırılması, munzam karşılıkların sıfırlanması, döviz hesaplarına %22 hazır para zorunluluğunun getirilmesi, net aktif ve ekonomik denge vergilerinin bir defaya mahsus olarak toplanması, döviz kurlarının serbest bırakılması, kurların on banka verilerine göre belirlenmeye başlaması, TL cinsinden tasarruf mevduatına ve döviz tevdiat hesaplarına sigorta kapsamında sınırsız güvence getirilmesi, 10 yıllık aradan sonra IMF ile stand-by anlaşmasına gidilmesi, Hazinesinin Merkez Bankasından alacağı avansa sınır getirilmesi, KİT ve Tekel ürünlerinin fiyatlarının arttırılması, akaryakıtla ilişkin kesintilerin arttırılması ana başlıkları altında özetlenebilir⁸¹³. Nisan 1994 ekonomik istikrar programı enflasyonun düşürülmesini hedeflemektedir⁸¹⁴.

Dolayısıyla her istikrar programında olduğu gibi burada da ilk akla gelen ücret artışlarının enflasyonun altına çekilmesi yoluyla emeğin payını kısmak, sermaye için önceki telafi mekanizmalarını değiştirmeksizin doğrudan ücretleri baskı altına alma olmuştur. Kriz öncesi ve sonrasında ücretler ile TL'nin değeri arasındaki değişiklikler; 1980-1988 döneminde düşük ücret-düşük değerli TL ikilisi, 1989-1993

⁸⁰⁹ Kazgan, Gülten; "Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Uluslararası Bağlantıları Kriz", **Petrol-İş Yıllığı** '93-'94 Yayın No.36, İstanbul, 1995, s.680-81

⁸¹⁰ DPT, Uluslararası Ekonomik Göstergeler, Ankara, 2003, s.12-13

⁸¹¹ DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-2003, Ankara, 2004,s.47

⁸¹² Savran, Sungur; "Türkiye Ekonomisinde Kriz 1994'ten 1995'e" **Petrol-İş Yıllığı** '93-'94, İstanbul, 1995, s.623-624

⁸¹³ T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, 1980 Sonrası Ekonomik Politikalar ve Dış Ticaret Politikası, <http://www.dtm.gov.tr/Ekonomi/75yilbk/1980so.htm> (19.12.2005)

⁸¹⁴ Eğilmez, Kumcu, s.134

döneminde tersine dönerek gerçek ücret artışları-yüksek değerli TL ikilisine dönüşmüş, 1994 sonrasında düşük ücret-yüksek değerli TL ikilisi halini almıştır⁸¹⁵.

Kamu açıkları yönünden 1994 yılında harcama kısıcı politikalar belli bir oranda gerçekleştirilebilmiş ve 1993'de %12.2 olan Kamu Kesimi Borçlanma Gereği/GSMH oranı 1994'de %8.1'e düşmüştür. Ancak enflasyonu düşürmede başarı, döviz piyasasında istikrar sağlanamamıştır. Hükümet toplu sözleşme görüşmelerine sıfır zam teklifiyle başlamış, ancak erken genel seçimlerin baskısı ile %30'luk bir zanda anlaşma sağlanabilmiştir⁸¹⁶.

Aynı yıllarda Türkiye finansal liberalleşme ile yalnız kendi koşullarından kaynaklanan krizlerle değil, benzer durumdaki ülkelerin krizlerinden etkilenen kırılan bir yapı kazanmıştır. Küresel finansal sisteme eklenen gelişmekte olan ülkelerdeki krizlerin, domino etkisine benzer şekilde diğer gelişmekte olan ülkeleri de etkilediği, 1990'lar sonrasındaki tecrübeler ile ortaya çıkmıştır. Bunlardan Kore, Tayland, Endonezya gibi Asya ülkelerinden başlayıp Rusya ile genişleyerek devam eden ve Latin Amerika ülkelerine kadar uzanan krizler zinciri her defasında Türkiye'yi etkilemiştir.

Asya ülkelerini etkileyen kriz, ülkemizde talep daralmasına yol açan ihraç ve ithal mallarında fiyat düşüklüğüne neden olmuş, bu da cari işlemler dengesini olumsuz etkilemiştir. Krize bağlı olarak gelişmekte olan piyasalarda güvenin sarsılması döviz talebi arttırmış, Merkez Bankası rezervleri 2.8 milyar dolar düşmüştür. 1997 yılında Rusya'da yaşanan kriz Türkiye'den 11 milyar dolar sermaye kaçışına yol açmış, bu durum İstanbul Menkul Kıymetler Borsası bileşik endeksini %57 oranında düşürmüştü, ayrıca likidite sıkıntısı, dolayısıyla faiz yükselmelerine neden olmuştur⁸¹⁷. Her ekonomik kriz gibi doğal olarak ücretler düzeyini ve istihdamı olumsuz etkilemiştir.

b. 2001 Krizi

1989 yılındaki ödemeler dengesinde sermaye hareketlerinin tam serbestleşmesi sonrası, Türk finans piyasalarının kısa vadeli sıcak paranın spekülasyonuna açılmasıyla, ulusal piyasalarda döviz ve faiz kuru birbirine bağımlı hale gelmiş ve Merkez Bankasının kullanabileceği birbirinden bağımsız ekonomi politikası aracı olma özellikleri kaybedilmiştir. Bu yapıda makro finansal dengelerin sağlanmasının koşulu, yurt içi faiz getirisinin spekülatif döviz getirisinden yüksek olması, gerçek faizin yüksek tutulmasıdır. Böylece spekülatif yabancı sermaye, kamu açıklarını finanse ederken, ulusal ekonominin ithalat ve tüketim hacmini genişletmektedir. Bu nedenlerle kısa vadeli sermaye hareketlerine açılan Türkiye ekonomisinde çelişki yaşanmakta, makro finansal dengenin sağlanması için gerçek faiz haddinin, TL'nin değer kaybının üzerinde tutma gerekliliği sonucu dövizle paranın aşırı değerlendirilmesi, dış ticarete yönelik sektörleri geriletmiş, yüksek faiz ve para, sabit yatırımlara dönüşmeyerek tüketim ve ithalatı yükselip, cari işlemler açığını büyütüştür⁸¹⁸.

Bu bağlamda Türkiye, 22 Kasım 2000'de bir finansal kriz yaşamaya başlamıştır. Krizle birlikte bankalararası piyasada gecelik borçlanma basit faizi yaklaşık üç kat artarak ortalama %110.8'e, en yüksek %210'a fırlamış, 22 Kasım ve izleyen günlerde TCMB'nin döviz rezervinde önemli bir azalma meydana gelmiştir. TCMB, döviz rezervinin 5.5 milyar Dolar azalarak iki haftada döviz rezervi 24.4 milyar dolardan 18.9 milyar dolara inmiştir⁸¹⁹. Bu gelişmeler çerçevesinde Türkiye 1999 yılının sonuna doğru yaşanan Körfez Depreminin de etkisiyle ekonomi %6.1 oranında küçülmüş, enflasyon %70'e ulaşmış, bütçe açıkları büyümüş ve taşınmaz noktaya gelmiş, Hazine faizlerinin yıllık ortalama bileşik oranı %106'ya ulaşmıştır. 30 yıla yakın iki haneli yüksek enflasyon yaşayan Türkiye'nin bu yapısı

⁸¹⁵ Oyan, Oğuz; Türkiye Ekonomisi Nereden Nereye? İmaj Yayıncılık, Ankara, 1998, s.21

⁸¹⁶ Demir, Osman; Ekonomide Devlet, SPK Yayın No.71 İstanbul,1997, s.190-93

⁸¹⁷ T.C. Merkez Bankası; Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri, Ankara, 2002, s.26-28

⁸¹⁸ Yeldan, 2003 a, s.135-136

⁸¹⁹ Uygur, Ercan; Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2001/1, Ankara, 2001, s.6

artık sürdürülemez bir noktaya hızla yönelmiş, bundan sonraki aşama hiper enflasyona geçiş aşaması olarak görünmeye başlamıştır⁸²⁰. 2000 yılı başlarında faiz oranlarının öngörülenden daha hızlı düşmesi, tasarrufları azaltıcı ve özellikle dış ticarete konu olan malların (başta otomobil olmak üzere) tüketimi ile yatırımları teşvik ederek makine ve teçhizat malları ithalatının artmasına neden olmuştur. Bu iki temel etken cari işlemlerin daha fazla açık vermesine sebebiyet vermiştir⁸²¹.

2000 yılı Kasım ayına kadarki süreçte yapısal sorunlar ağırlığını korumuş, dışarıdan borçlanarak ve döviz iç piyasada değerlendirilerek sağlanan rahatlık ortamı sonrasında ciddi bir kriz kendini göstermiştir. Bu süreçte yukarıda değinilen cari işlemler açığının süratle artması sonucu finans sektörü etkilenerek likidite sıkıntısı oluşmuştur. Ayrıca ekonomideki yönetim boşluğu sonucu faizler hızla yükselmiş Aralık ayında %100'lerin üzerine çıkmıştır⁸²².

Kasım 2000 krizinin aşılmasına gayret edildiği dönemde siyasi bir gerginlik, ikinci bir spekülasyon atağı başlatarak bir döviz krizini tetiklemiştir. 2001 yılındaki bu kriz daha ciddi boyutlarda ortaya çıkmıştır. Bu dönemde kamu bankalarının görev zararlarından kaynaklanan 25 milyar Dolarlık alacak açıklarının zamanında kapatılmaması ile piyasalar üzerinde baskılar artmıştır. Bankaların içinde buldukları likidite sıkıntısı, faizler üzerindeki baskıyı artırmıştır. Ayrıca Şubat ayı içerisinde hissedilen durgunluk ortamında parasal taban daralmış net iç varlıklar aşağı inmiştir. Hazine ihalesinin yapılamaması, ve Merkez Bankasının sistemin önünü açıcı önlemleri zamanında alamaması gibi konuların da eklenmesiyle büyük ölçekli kriz kendini göstermiştir⁸²³.

Bunun sonucunda 21 Şubat 2001 itibarıyla bankalar arası para piyasasında gecelik faiz %6200'e, ortalaması ise %4200'e kadar fırlamış ve 16 Şubat'ta 27.94 milyar dolar olan Merkez Bankası döviz rezervi, 23 Şubat'ta 7 milyar Doların üzerinde bir erimeyle 22.58 milyar dolara inmiştir. Finansal baskı artarak Kasım 2000'de başlayan enflasyonu düşürme programı anlamını kaybetmiştir⁸²⁴. Krizin ekonomi üzerindeki etkileri gerçekten çok olumsuz olmuş bu bağlamda; ekonomi %8.5-9 daralmış, GSMH 51 milyar Dolar azalmış, kişi başına gelir 725 Dolar gerilemiş, 19 banka 125 büyük ölçekli işyeri kapanmış, 1.5 milyon kişi işsiz kalmış, %30 düzeyine düşen enflasyon %70'şi aşmış, Hazinesin faiz ödemeleri %101 artmış, iç borç stoku 2000 yılının dört katına ulaşmıştır⁸²⁵.

2001 krizinin yol açtığı belirsizlik ortamı GSMH'da ve sektörel büyüme hızlarında düşüşleri beraberinde getirmiştir. Toplam yurt içi talep %18.5 oranında azalmıştır⁸²⁶. Sektörel büyümede, GSYİH ve GSMH'deki daralmaların yanısıra yaşanan Kasım ve Subat krizleri toplam yurt-içi talepte bir önceki döneme göre %10.5 dolayında bir daralmayı beraberinde getirmiş, 1999 yılında GSYİH'nın %30.7'sine eşit işgücü ödemeleri 2001'de %28.3'e gerilemiştir⁸²⁷.

Öte yandan finansal krizlerin ücretliler açısından yarattığı olumsuzluklar büyük olmuştur. Kriz süresince imalat sanayinde gerçek ücretler %20, kamu sektöründe %27 oranında gerilemiş, bu gelişmeler gelir dağılımını daha bozarak, en alt gelir dilimlerindeki yoksulluğu arttırmış, orta gelir grubu ile en üst gelir dilimi arasındaki servet bölüşümü yeniden şekillenerek orta direk biraz daha budanmıştır⁸²⁸. 1980 sonrası küresel piyasalara bütünleşme sonrası sayısı artan mali krizlerden etkilenen ücret düşüşleri 1970'li yıllara göre çok daha derindir. 1997 sonrası dönemin emek verimliliği ile ücret düzeyi ilişkisi aşağıda izlenmektedir.

TABLO 91: İMALAT SANAYİNDE EMEK VERİMLİLİĞİ VE ÜCRETLERDEKİ GELİŞİM

Yıllar	Emek Verimlilik Endeksi *	İmalat Sanayi Gerçek Ücret Endeksi	Kamu Sektörü Ücret Endeksi **
1997	100	105.18	92.6
1998	110.51	110.51	70.4

⁸²⁰ Eğilmez, Mahfi; "Kasım 2000 Krizi Üzerine 1," http://www.mahfiegilmez.nom.tr/kose_1.htm (18.06.2005)

⁸²¹ Yöner, İzzet Ulvi; "Türkiye Ekonomisinin Son Dönemdeki Gelişmeler Işığında Bir Değerlendirmesi " 2023

Aylık Dergi, Mayıs 2005, s.1

⁸²² Çelebi; s.52-53

⁸²³ a.g.e, s.74-76

⁸²⁴ Uygur, 2001, s.22-23

⁸²⁵ Karluk, s.179-180

⁸²⁶ DPT; Ekonomik ve Sosyal Göstergeler , 1950-2003, Ankara, 2004, s.13

⁸²⁷ a.g.e.; s.15

⁸²⁸ Sönmez, Mustafa; Enflasyonu Yavaşlatmanın Faturası Yoksul Sınıflara, Petrol-İş Yayın No.93, İstanbul, 2004, s.20-22

1999	107.4	104.22	97.4
2000	118.1	93.09	106.2
2001	116.6	66.24	90.5

Kaynak. 1)Kotan, Zela; Uluslararası Rekabet Göstergeleri Türkiye Örneği, TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 2002, s.14-20

2)Bağdadioğlu, Enis; "Ekonomik Kriz ve Kamu Kesiminde Ücretler"

www.turkis.org.tr/icerik/makaleekonomidekrizveucetler.htm - 33k – (17.11.2005) deki bilgilerden derlenmiştir.

* Değerler her yılın üçüncü çeyreği itibariyledir

** Her yılın Ocak, 2001 yılının Şubat Aylarına göredir.

1997 yılını başlangıç alan tablo, emek verimliliğinin 1999'daki az bir düşüş dışında sürekli arttığını ve verimlilikte dört yıllık bir sürede %17 civarında artışın gerçekleştiğini yansıtmaktadır. Diğer taraftan aynı sürede imalat sanayinde gerçek ücretler düzeyi %34 civarında azalmış, dolayısıyla emeğin katma değerden aldığı pay yarıya yakın azalmıştır. Burada görüldüğü gibi verimlilik-ücretler düzeyi ilişkisinde, ücret düzeyinin aşağı çekilme nedeninin emek verimliliğindeki bir azalmadan kaynaklanmadığını vurgulamak gerekir. Ayrıca kamu kesimi verileri, bu kesimin ücret düzeyinin daha değişken olduğu, krizlerden sonra telafi mekanizmasının devreye girdiğini göstermektedir.

Diğer taraftan, 1993-2000 dönemi itibariyle kamu kesimindeki çıplak brüt ücretlerin gerçek düzeydeki gelişimine bakıldığında; kamu kesiminde istihdam edilen işçilerin gerçek ücret düzeylerinin en üst noktası olan 1993'ü izleyen 1994 yılında yaşanan kriz sonrası gerilediği, daha sonra yapılan toplu iş sözleşmeleriyle, özellikle 1999 yılında bağtlanan sözleşmelerle ücretlerde bir ölçüde artış sağlanmasına rağmen, 1993 yılına göre kaybın giderilmesi noktasına ulaşamadığı gibi, aynı dönemde gerçekleşen refah artışından pay alınamadığı görülmektedir. KİT'lerde satış hâsılatı içinde işçilik maliyeti 2000 yılı itibariyle %12.4 düzeyindedir⁸²⁹.

Türkiye'de son yirmibeş yılda görülen makroekonomik istikrarsızlık uygulanan istikrar programları ile yakından ilgilidir. Hükümetlerin uyguladığı istikrar programlarında mali düzenlemeleri özellikle alt yapı yatırımlarını kısma temelinde oluşturması ekonomik büyüme ve kalkınmayı olumsuz etkilemiştir. Bu bağlamda Türkiye'deki istikrar programları hem kamu hem de kamu yatırımları ile uyarılan özel yatırımları geriletmiştir⁸³⁰.

⁸²⁹ Bağdadioğlu, Enis; "Ekonomik Kriz ve Kamu Kesiminde Ücretler", www.turkis.org.tr/icerik/makaleekonomidekrizveucetler.htm - 33k – (23.12.2004).

⁸³⁰ İsmihan, Mustafa- Kıvılcım, Metin-Tansel Özcan-Tansel, Aysit; "Macroeconomic Instability, Capital Accumulation and Growth: The Case Of Turkey" Working Paper Series, No. 0209, **Economic Research Forum**, Cairo, 2003, s. 8-9

Buraya kadar değinilen hususların ışığında Türkiye’de küreselleşme esaslı politikalara geçişle birlikte beklenen kalkınma ve ekonomik büyümenin sağlanamadığı, finansal krizlerin etkisine girildiği, ücretleri düşürücü politikalar sonucu emek sermaye gelir dengesinin bozularak, gelir dağılımında adil olmayan bir bölüşümün meydana geldiği ifade edilebilir. Küreselleşme olgusunda uluslararası merkezlerden dünya ekonomisinin yönetilebilmesi için kamunun ekonomik yaşamdan çıkarılması ve yargı dâhil egemenlik haklarının sınırlandırılması söz konusudur. Kamunun ekonomiden uzaklaştırılmasının belli başlı bir yöntemi ise özelleştirme olmaktadır.

II. Ücretlere Etkisi Bakımından Küresel Ekonominin Unsurları

Küreselleşmenin Türkiye’deki alt yapısının 1980 sonrasında takip eden yıllarda başlayıp ikinci aşamasını 1989’da devletin finansal denetimin kaldırılması ile tamamlanan süreçte oluşturulduğuna yukarıda değinilmiştir. Bu süreçteki uygulamalar ve ortaya çıkan yapısal değişiklikler göz önünde bulundurulduğunda ücret düzeylerini ve gelir dağılımını büyük ölçüde etkileyen konulara değinmek yararlı olacaktır.

A. Yapısal Uyum ve Makro Ekonomik Gelişmeler

Türkiye’de ekonomik büyüme stratejisi 1980 yapısal programı ile ekonomiyi özel girişimciliğe ve piyasa güçlerine yönlendirmeyi amaçlamıştır. Böylece sektörel önceliklerde değişme meydana gelmiş ihracata yönelik imalat sanayi ile hizmetler göreceli olarak önem kazanmıştır. Uygulanan dışa açılma politikasındaki makro ekonomik gelişmelere bakıldığında 1980-1987 arasındaki yıllık ekonomik büyüme oranının ortalama %5, sabit yatırımların GSYİH yüzdesi olarak %20 oranında gerçekleştiği görülmektedir. Toplam tasarruf/GSYİH oranı %18.2, kamu borçlanma gereği /GSYİH oranı %5.5 olmuştur. Yapısal uyum sürecinin makro ekonomik değişkenlerine bakıldığında 1980-1987 arasında ekonomik artığı yaratmada emek gelirlerinin geriletilmesi ve iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine döndürülmesi yöntemine baş vurulduğu izlenmektedir. Ulusal ekonominin dış pazarlara eklemlendiği bu süreçte ihracat teşvikleri ve sermaye hareketlerinin, kamunun sermayeye kaynak aktarımına dayalı mali politikalarının, kamu fiyatlamasının ve KİT’lere yönelik üretim politikalarının ekonomik artık yaratma aracı olarak kullanıldığı söylenebilir. Ücretler yönünden önemli olan bu kesimin gelirlerinden kaynak yaratılmış olmasıdır. 1980-1988 arasında ücretler gerçek olarak %25 geriler ve imalat sanayiinde 1980’de %38.7 olan ücretlerin payı 1988’de %22.4’e düşerken, sanayi karları iki misli artmıştır. Dolayısıyla 1980 sonrası ücretlerin bastırılmasına dayalı kaynak aktarımı mekanizmasının yapısal uyum programlarının önde gelen temel unsuru olduğu ifade edilebilir. Öte yandan aynı dönemde

emek verimliliğindeki artış iki mislidir. Yani dönem boyunca ücretler verimlilikteki artışın gerisinde kalmıştır⁸³¹.

Ekonomik büyüme ile enflasyon ilişkilendirildiğinde, Türkiye yüksek enflasyon olgusu ile ilk kez 1970'li yıllarda tanışmıştır. 1980'li yılların sonuna gelindiğinde ekonomide gerekli alt yapı düzenlemeleri yapılmadan sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, ekonomide kısa vadeli sermaye girişi ile desteklenen tüketime dayalı bir büyümeyi teşvik ederken, kamu kesimi finansman dengesindeki bozulma büyümenin sürdürülebilir olmasını güçleştirmiş, ayrıca enflasyonun da kendi kendini besler bir yapı kazanmasına neden olmuştur. 1990'lı yıllarda görülen yüksek enflasyon ve yüksek büyüme hızları ise enflasyonun ekonomik büyümenin bir maliyeti olduğu şeklindeki görüşün destek bulmasına yol açmış, bu durum enflasyonla mücadelenin ikinci plana bırakılması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde enflasyonu düşürmek için bir çok istikrar paketi yürürlüğe konulmuş, ancak başarılı olamamıştır⁸³².

1980 sonrasında diğer önemli bir ekonomik kilometre taşı 1998'de başlatılan "Yakın İzleme Anlaşması" olmaktadır. Dolayısıyla 1998 yılı aynen 24 Ocak 1980, ya da sermaye hareketlerine tam serbestlik tanındığı Ağustos 1989 gibi önemli bir kilometre taşıdır. 1946 ile 2006 arasında Türkiye ile IMF arasında 20 stand-by anlaşması imzalanmış, Türkiye 60 yıllık dönemin 26 yılını IMF denetim ve gözetiminde geçirmiştir. 1980-1985 arasındaki beş yıllık bir dönem sonrasında 1998 yılında uygulamaya konulan ve 2008 yılına kadar sürecek Yakın İzleme Anlaşmasına göre Türkiye bankacılık ve sosyal güvenlik alanlarında değişiklik için yasal düzenlemeler yapacak, tahkimle ilgili Anayasal değişiklik gerçekleştirilecek, özelleştirme kapsamında POAŞ, THY, ERDEMİR hisseleri satılacak, TEDAŞ dağıtım işletmelerinin işletme hakları devredilecek, TELEKOM %49 hissesini satacaktı. Yakın İzleme Anlaşması sürecinde IMF gözetiminde yürütülen yapısal uyum programı çerçevesinde bütçenin temel harcama kalemini borç faizleri oluşturmuş, bu ödemelerin yapılabilmesi için kamu hizmetleri ve yatırımlar sürekli azaltılmıştır⁸³³.

Ekonomik büyüme bağlamında 1997-2001 arasında iniş sözkonusudur. Bu dönemde tarımda büyüme olmamış, sanayide büyüme -%1.3, hizmetlerde -%0.4, GSYİH genelinde -%0.6'lük negatif büyüme meydana gelmiştir. 2001-2005 arasındaki dönemde tarımda %1.8, sanayide %7.9, hizmetlerde %6.9'luk büyüme gerçekleşmiştir. Sekiz yıllık bu dönemde GSYİH'daki oransal paylara bakıldığında en büyük katkıların %57 ile

⁸³¹ Yeldan, Erinc; Türk Ekonomisinde Krizin Oluşumu, Türk Harp-İş Sendikası Yayını, Ankara 1997 s.18-22

⁸³² TÜSİAD Enflasyon ve Büyüme Dinamikleri, TÜSİAD Yayın No: 2002-12/341, İstanbul, 2002, s.13

⁸³³ DİSK; Bağımsız Sosyal Bilimciler 2006 Yılı Raporu, IMF Gözetiminde 10 Uzun Yıl, 1998-2008, Farklı Hükümetler Tek Siyaset, DİSK Yayınları No.53, Ankara, 2006, s. 5-9

tüketim, %27 ile stok artışlarından kaynaklandığı, sabit sermaye yatırım payının %16 ile sınırlı kaldığı izlenmektedir⁸³⁴. Bu gelişmelerden ekonomideki büyümenin istihdam yaratan, üretimi arttıran bir büyüme olmadığı söylenebilir. Buna karşılık sektörlerin tümü itibarıyla 1990-2005 dönemi verimlilik artışı %4 civarındadır⁸³⁵.

Öte yandan Türkiye'nin 1980 sonrasında borç stoku artmıştır. Yeni liberal mantık temeline göre hazırlanan özelleştirme programı ise bozulan mali dengeleri makro ekonominin birinci sorunu olarak yorumlayıp, genelde borç yönetiminin devamını sağlamaya yöneliktir. Özellikle son 20 yılda Türkiye'ye dış borç ödemesini birinci öncelik alan, IMF yönetimindeki sıkı mali politikalar uygulattırılmaktadır⁸³⁶. Dış borç stokuna ilişkin gelişmeler aşağıdadır.

TABLO 92: DIŞ BORÇ YÜKÜ (Milyon Dolar)

YILLAR	TOPLAM	KISA VADELİ BORÇLAR	UZUN VADELİ BORÇLAR	GSMH'YA ORANI
1970	1.929	-	-	26,9
1980	16.227	2.505	13.722	47,4
1985	25.476	4.759	20.717	30,7
1990	49.035	9.500	39.535	32,0
1992	55.592	12.660	42.932	29,1
1994	65.601	11.310	54.291	30,1
1996	79.194	17.072	62.122	19,4
1998	96.313	20.774	75.539	23,2
2000	118.615	28.301	90.314	34,0
2001	115.110	16.345	98.765	37,8
2002	131.000	15.000	116.000	55,5
2003	147.264	22.9222	124.342	58,9
2004	162.201	32.562	129.632	57,5
2005	171.078	38.247	132.632	59,1

Kaynak:1) DPT; Temel Ekonomik Göstergeler 1923-2003, Ankara 2004, s.77

2)Hazine Müşteşarlığı; Dış Borç İstatistikleri, <http://www.hazine.gov.tr/stat/ti87.htm> (01.12.2006)

⁸³⁴ a.g.e., s.11-13

⁸³⁵ DPT; 2006 Yılına Girenken Türkiye Ekonomisinin Orta Vadeli Gündemi <http://ekutup.dpt.gov.tr/tiktika/trekon06.pdf> (01.12.2006)

⁸³⁶ Yeldan, 2005, s.8 .

Tablo 92'de görüldüğü gibi IMF politikalarının denetiminde Türkiye'nin dış borç yükü genelde artan bir seyir izlemiş, azalmamıştır. Finansal liberalleştirme sonrası ekonominin dış borçla çevrilmesi her geçen yıl miktarın artmasında etken olmaktadır. 1999'dan itibaren borç yükünün GSMH'ya oranı riskli bir artış izlemektedir. Konunun diğer yönü iç borçlardır. Aslında kamu kesiminde oluşan iç borç yükü, faiz ödemelerinin hızlı artışı nedeniyle özellikle 1993 yılından itibaren kendini hissettirmeye başlamıştır. İç borç stoku 1990'lar boyunca her sene yapılan yeni borçlanmayla, sürdürülmüş, kamunun toplam net borç stokunun milli gelire oranı 2002 sonunda %82'ye yükselmiştir⁸³⁷. Bu bağlamda iç borç faiz ödemeleri 2001 yılı itibariyle vergi gelirleri toplamını aşmış, bütçe açıklarının kapatılmasına yönelik olarak çıkarılan yeni tahvil ve bono toplamının GSYİH'ya oranı 1990 yılında % 6 iken 1999'da %40'a yükselmiştir⁸³⁸. Gelişmeler iç borçlanmanın, kamu kesimi gelir-gider dengesizliği nedeni ile kullanılmış bir finansman aracı olmaktan çok, politik bir tercih olarak özel kesime kaynak aktarılmada kullanıldığını göstermektedir⁸³⁹.

B. Özelleştirme Uygulamaları

Özelleştirmenin yaşandığı ülkelerde devlet ekonomik alandan uzaklaştırılmakta ve işveren konumunu kaybetmektedir. Bu durum mülkiyet değişikliği veya şirket birleşmesi yoluyla ÇUŞ'lerin ülkeye girmesine uygun ortam hazırlamaktadır. Türkiye'de 1980 yılında IMF'nin yönlendirdiği "yapısal uyum programları" kamu varlıklarının özelleştirmesini, esnek işgücü piyasaları yaratabilmek için sendikal örgütlenme ve toplu pazarlık düzeninin etkinliğinin kaldırılmasını sağlayan yasal düzenlemelerin yapılmasını öngörmektedir. Bu değişim şüphesiz kaynak ve ekonomide yaratılan artık değer dağılımı ve kullanımında aktif konumdaki kamunun etkinliğini azaltmaya yöneliktir. Bu bağlamda ekonomik artık değer özel kesime transferinde kamu varlıklarının el değiştirmesi temel bir mekanizma olarak görülmektedir⁸⁴⁰.

1. Özelleştirmenin Nedenleri

Türkiye bağlamında özelleştirmenin ekonomik amaçlarının serbest piyasa ekonomisini güçlendirmek ve ona işlerlilik kazandırmak, sosyal amaçlarının sermaye mülkiyetini tabana yaymak suretiyle servetin geniş kitlelere yayılmasını sağlamak olduğu ileri sürülmektedir. Diğer amaçları olarak sermaye piyasasını geliştirmek, KİT'lerin Hazine ve

⁸³⁷ DPT; Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-2003, Ankara, 2004, s.3,85 .

⁸³⁸ Oruç, Bora; *Finansal Sistemlerin Ekonomik Kalkınma ve Krizler Üzerindeki Etkileri -Türk Sermaye Piyasaları-Sermaye Piyasası Kurulu Piyasa Gözetim ve Düzenleme Dairesi Yeterlik Etüdü*, Ankara, Ekim 2002, s.10

⁸³⁹ Yeldan, Erinc; "Küreselleşmenin Neresindeyiz? Türkiye Ekonomisinde Borç Sorunu ve IMF Politikaları" **Petrol-İş 2000-2003 Yılığ**. Yayın No.85, İstanbul 2003, s.105.

⁸⁴⁰ Yeldan, A. Erinc; "Assessing the Privatization Experience in Turkey: Implementation, Politics and Performance Results", Report Submitted to Economic Policy Institute, Washington D.C., **Bilkent University**, Ankara, June 2005,s.3 .

Merkez Bankası üzerindeki yükünü hafifletmek, KİT'lerdeki gizli işsizliği ortadan kaldırmak, yatırımcı sermayenin ülkeye girişini temin etmek ve devlete gelir sağlamak gösterilmektedir⁸⁴¹. Bu çerçevede Türkiye için Dünya Bankası tarafından finanse edilen özelleştirme planı ABD menşeli Morgan Bank tarafından 1986 yılında hazırlanmıştır⁸⁴².

Özelleştirmenin kamuoyuna tanıtımı yapılırken amacının ulusal servetin geniş kitlelere yayılmasını sağlamak olduğu ifade edilir. Özelleştirmeyi savunanlar servet dağılımındaki dengesizliğin başında gelir dağılımı ve gelirin geldiğini, ancak kamu teşebbüslerinin kurulup işletilmesinin kuşaklar arasında servetin devri vb. nedenlerle servet dağılımında dengesizliklere neden olduğunu ileri sürmektedirler⁸⁴³. Türkiye'de milli gelir yönünden çok büyük tabanı asgari ücretle hatta altındaki ücretlerle çalışan milyonlarca insanın bulunduğu dikkate alındığında bu kitlelerin özelleştirmeden pay sahibi olabileceklerini düşünmenin gerçekçi olmadığı kesindir. Bu nedenle özellikle ilk iki yöntemin amacına uygun geniş uygulama alanı bulması mümkün olmamaktadır. "Halka açılma" şeklindeki söylemlerin ise, özelleştirme karşıtı kamuoyu baskılarına karşı hafifletici ortam yaratmak ve milli ekonomideki yabancılaştırmayı gizlemek gibi nedenlere dayandığı düşünülebilir.

Özelleştirme konusunda yeni-liberal yaklaşım karşıtı görüşler, Türkiye'de devletin büyük olduğu iddiasıyla, özelleştirme çabalarına meşruiyet kazandırılmak istendiğini ve devletin küçültülmesinde önyargılı bir yaklaşımın söz konusu olduğunu dile getirmektedirler. Bu görüşlere göre, devletin büyüklüğü kavramını algılayabilmek için tek başına KİT'lerin varlığına ve sayısına değil, kamu harcamalarının GSMH içindeki oranına ve kamu personeli sayısına bakmak gereklidir. Bu açıdan kamu ekonomisinin toplam ulusal ekonomi içersindeki payı önemli bir ölçüt teşkil eder. ABD için bu pay 2000 yılı itibariyle %32.2, AB ülkeleri genelinde %41.8, OECD genelinde %46.6'dır⁸⁴⁴. Türkiye'de ise kamu harcamaları ve yatırımlarının GSMH'ya oranı 2004 itibariyle %17.1'dir⁸⁴⁵. Dolayısıyla Türkiye'de ekonomide kamunun büyüklüğü gelişmiş ülkelerin gerisindedir. Aslında Türkiye'de kamu harcamaları/GSMH oranı %40

⁸⁴¹ Aktan, C. Can; *Optimal Devlet*, TÜSIAD Yayını, İstanbul, 1995, s.11.

⁸⁴² LaGro, Esra; Privatization in Turkey: "The Political Economy of Privatization", **European Studies Research Platform**, Marmara University European Community Institute, Boğaziçi University Centre for Comparative European Studies, Discussion Paper Series Economics, İstanbul, 1999, s.4.

⁸⁴³ Aktan, C. Can; "Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme" **BİLKOM Yayıncılık**, İzmir, 1987, s.100.

⁸⁴⁴ Bogumil, Jörg; Staatsaufgaben im Wandel, <http://www.fernuni-hagen.de/POLAD/download/Politischebild1.pdf> (05.01.2006) , s.8-10.

⁸⁴⁵ DPT; Temel Ekonomik Göstergeler, Ankara, 2004, s.90.

civarında olmakla birlikte %23 oranındaki harcama borç faizi ödemeleridir⁸⁴⁶. Öte yandan kamu personelinin toplam istihdam içerisindeki oranı 1998 itibariyle ABD’de %15.1, AB ülkelerinde ortalama %18.4 ve OECD genelinde %18.6’dır⁸⁴⁷. Türkiye’de kamu çalışanı sayısı 2 milyon civarında olup, 21.2 milyonluk işgücü içerisindeki oranı %9,8’dir⁸⁴⁸. KİT’lerde 1987 itibariyle 648.176 olan çalışan sayısı %66.5 oranında azalarak 2004 itibariyle 271.416’dır⁸⁴⁹. Kamu çalışanı sayısının en liberal ekonomilerin gerisinde olduğu dikkate alınır ise kamu çalışanı sayısındaki fazlalık iddiasını özelleştirmenin makul bir gerekçesi olarak algılamak güçtür.

Özelleştirme konusundaki gelişmeler sonrasında “Türkiye’de özelleştirme uygulamalarında etkinliğin ve verimliliğin artırılması amacı geri plana itilerek özelleştirme stratejisi bütçe açıklarını finanse edecek bir durum almıştır” şeklindeki görüşler daha fazla kabul görmektedir⁸⁵⁰.

Bu bağlamda Türkiye’de sermayenin özelleştirmeden esas beklentileri; özelleştirme yoluyla sermayeye yeni değerlendirme alanlarının açılması, özelleştirmenin sağladığı rantlardan doğrudan yaralanma çabası, sermayenin daha yüksek kar oranlarına geçişi, devletin iç borçlanmasını artmasına bağlı olarak yükselen faiz hadlerinden nemalanma fırsatı yakalama, kredi, teşvik ve sübvansiyonlara öncelikli ulaşabilme ortamını yakalama, ideolojik mücadelenin kazanılarak sosyal devletin tasfiyesi şeklinde görülebilir. Konulara bu açıdan yaklaşıldığında özelleştirme olgusunun piyasaya mal ve hizmet üreten KİT’lerle sınırlı olmayıp kamusal hizmet alanına giren sağlık, eğitim, pazarlanabilir altyapı ve güvenlik gibi pek çok hizmet türünü içerdiği görülmektedir. Örneğin Köy Hizmetleri Müdürlüğü’nün 25 milyon kişiye sağladığı hizmet için ayrılan 300 trilyon TL Hazine kanalıyla sınırlı sayıda özel sektöre aktarılmaya çalışılmış, zaten bunu takip eden süreçte kurum kapatılmıştır⁸⁵¹.

Gelinen noktada işlevleri tanımsız kalan KİT’lerin, yoğun bir ideolojik koşullandırma kampanyasının eşliğinde varlığının gereksiz külfet olduğu kanısı yerleştirilmiştir. Yüksek maliyetli iç borçlanma ile finanse edilmeye başlanan kamu açıklarının ergeç kendi vergi yüklerini de artıracaklarını kavrayan özel sektör, bu kampanyanın ön saflarında yerini almıştır. 1980’lerde kamuoyu oluşturma amaçlı kullanılan “etkinlik amacı ile özelleştirme” söylemi ve

⁸⁴⁶ Pınar, Abuzer; “Türkiye’de Net Mali Yansıma: DİE Hanehalkı Verileri İle Bir Tahmin Denemesi”, Maliye Sempozyumu Bildirisi, Nisan 2005 <http://malibesempozyumu.pamukkale.edu.tr/abuzerpinar.pdf> (05.01.2006).

⁸⁴⁷ Bogumil s.8-10.

⁸⁴⁸ DİE; İstatistik Göstergeler 1923-2004, Ankara, 2005, s.160,169.

⁸⁴⁹ DPT; Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2004, Ankara, 2006, s.68

⁸⁵⁰ Kjelleström, Sven B.; Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları, TÜSİAD Yayını, İstanbul, 1992, s. 110.

⁸⁵¹ TMMOB; Yirminci Yılında Türkiye’de Özelleştirme Gerçeği Sempozyumu, Ankara, 2005, s.14-15

1990'ların başındaki hükümet programında yer alan "özelleştirme artı yeniden yapılandırma" ilkesi, yerini giderek "kamu açıklarını kapatma amacı ile özelleştirmeye" bırakmış, ayrıca yetersiz yatırım sonucunda teknolojik yıpranma tuzağına düşen KİT'ler, gerileyen piyasa veya muhasebe değerleri ile alıcıların kolay ulaşabilecekleri hedefler haline getirilmiştir⁸⁵².

2. Özelleştirme Uygulamaları

Türkiye'de KİT'ler Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren kalkınmanın motorunu oluşturmuş ve genellikle özel sermayenin yetersizlik veya karlılık nedeniyle yönelmediği alanlarda ekonomik gereklilikler ile ulusal veya kamusal yararı karşılamak amacıyla çalışmışlardır. Büyük çaplı işletmelerden oluşan ve yurdun temel sosyo-ekonomik alt yapısını oluşturan bu kuruluşların kamu ekonomisi içerisindeki büyüklükleri aşağıdadır.

TABLO 93: KİT'LERİN KAMU EKONOMİSİNDEKİ PAYLARI (1996)

Petrol		%	43
Madencilik	ve	%	24
Enerji			
Ulaştırma	ve	%	15
Hizmetler			
Tarım		%	12
İmalat		%	6

Kaynak. Akalın, Güneri; KİTLER ve Özelleştirilmeleri, Gazi Kitapevi, Ankara, 2003 s. 277

Türkiye için hazırlanan Özelleştirme Master Planı, yukarıda belirtilen alanlarda görev yapan 32 KİT'in "ekonomik hayatıyet" ve "yatırım gereklilikleri" kriterlerine göre rekabet koşullarında subvansede edilmeden, diğer koruma önlemlerine ve fiyat denetim işlemlerine gerek duyulmadan ekonomik etkinliklerini sürdürme durumları ve karlılıklarına göre sınıflandırmalarını yapmıştır. Bu düzenlemede özel sektör ile yabancı sermayenin kar sağlama amacıyla ilgi duyduğu kamu teşebbüsleri aşağıdaki üç öncelik sırasında gruplandırılmışlardır.

⁸⁵² Türel, Oktar; "Özelleştirme Üzerine Notlar"
http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/IktisatToplum11Agu-Turel.doc (05.01.2006).

**TABLO 94: ÖZELLEŞTİRME ÖNCELİKLERİNE GÖRE KİT'LERİN
SINIFLANDIRILMASI**

Birinci Öncelik	-Tamamen satılabilir işletmeler	TURBAN, THY, USAŞ
	-Çoğunluğu satılabilir işletmeler	YEMSAN, ÇİTOSAN
	-Büyük kısımları satılabilir işletmeler	TİGEM, TPAO, ETİBANK
İkinci Öncelik	-Kısmen satılabilir, kalan bölümlerinin rehabilitesi gerekli işletmeler	SÜMERBANK , TSEK
	-Parçalayarak satılabilir işletmeler	PTT, TEK
	- Satılması olası olanlar	EBK,TKİ,MKEK,T.GEMİS,ORÜS
	- Önce kamu kaynağı kullanılarak hazırlama sonrası satılabilir işletmeler	ÇAYKUR, TÜRKŞEKER, SEKA, PETKİM, TUGSAŞ, ASOK, TTK
Üçüncü Öncelik	Kamu hizmeti veren işletmeler	DMO, T.DENİZ İ., TCDD, DHMİ,TMO,TZDK,TUSAŞ

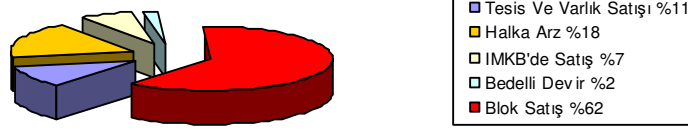
Kaynak: LaGro, Esra; "Privatization in Turkey: An Evaluation, The Political Economy of Privatization", **European Studies Research Platform**, Marmara University European Community Institute, Boğaziçi University Centre for Comparative European Studies, Discussion Paper Series, Economics, İstanbul, 1999, s.14

Tablo 94'de görüldüğü gibi yabancı danışmanlık kurumlarınca işletmeler satış kolaylığı ile karlılıklarına göre alıcı sermayenin tahmin edilen talep profiline göre sıralanmıştır. Karlı kamu işletmeleri elden çıkarılırken, diğerlerinin kamu kaynakları kullanılarak hazırlanması ve özel sektörü tatmin edecek verimlilik ve karlılığa ulaştırıldıktan sonra satılması önerilmektedir. Genellikle bütün ülkelerde KİT'lerin özelleştirmesinde iki temel yöntem uygulanmaktadır. Bunlar KİT'lerin kısmen veya tamamının "blok satış" denilen usulle yerli ve yabancı ortaklara satılması veya "halka arz" yöntemleridir⁸⁵³. Blok usulü satış özelleştirilecek işletmelerin belli bir oranının veya tamamının pazarlık usulü ile satılmasını kapsamaktadır. Halka arz usulünde ise menkul kıymetler satın alınması için yazılı, sözlü veya resmi şekilde çağrıda bulunmayı ve işletme hakkında bilgilendirmeyi kapsamaktadır. Bu uygulamanın bir örneği 1988 yılında Teletaş Telekomünikasyon Endüstri ve Ticaret A.Ş.'deki kamu hisselerinin %22'lik kısmının halka satışı şeklinde gerçekleştirilmiştir⁸⁵⁴.

GRAFİK 22: YÖNTEMLERİ İTİBARIYLA TÜRKİYE'DE ÖZELLEŞTİRME İŞLEMLERİ

⁸⁵³ Kepenek, Yeldan; 2000, s.266-267.

⁸⁵⁴ Suiçmez, Halit-Yıldırım, Şevket; Dünyada ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları:508 Ankara, 1993, s.77-79.

Kaynak: T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, Yıllar İtibariyle Özelleştirme İşlemleri, 1986-2005, Ankara, 2005 s.26

Grafik 22'deki verilerde özelleştirmelerde iddia edilen önemli boyutta "halka açılma" gibi gelişme olmadığı görülmektedir. Temel yöntem blok usulü satışla kamu varlıkları belirli ellere devredilmektedir. Bu perspektiften bakıldığında uygulanan özelleştirme politikalarının katkısıyla ülke ekonomisine yabancı damgası vurulduğu ifade edilebilir. Çünkü Türkiye'de geniş halk kitlelerinin satın alma gücünün bulunmadığı bilinen bir gerçektir. Bu nedenle kamu varlıklarının satışının halka devir olmadığı hiçbir kuşkuyla yer kalmadan ifade edilebilir.

Türkiye'de özelleştirme uygulamalarının yasal çerçevesi, 24 Kasım 1994 tarihine kadar geçen süre zarfında yapılan 29 dolayında (1984-1994) yasal düzenleme ile şekillenmiş ve büyük bir birikim oluşturmuştur. Ancak Türkiye'de ilk özelleştirme uygulamalarının başladığı süreçte yetki sorununun halledilemediği ve hukuksal alt yapının hazırlanmadığı görülmektedir. Bu durumun sonucu olarak özelleştirme uygulamaları yargıdan dönmüştür. Hukuksal alt yapının oluşturulamamasında idarenin kendisini başlangıçta kurallara bağlamak istemeyişinden kaynaklandığı değerlendirilmektedir⁸⁵⁵. Türkiye'de özelleştirme uygulaması 1994 yılına kadar, Toplu Konut Kamu Ortaklığı İdaresi gibi farklı kurumların kararları ile yürütülmeye çalışılmıştır. Söz konusu döneme ilişkin yapılan özelleştirme çalışmalarına ait hukuki düzenlemelerde; amacın, yöntemin, öncelik sırasının, özelleştirme ile ilgili organların görev ve işleyişinin ve en önemlisi de özelleştirme ile sağlanacak gelirin hangi amaçlar için kullanılacağına açık ve net biçimde ortaya konulmadığına dikkat çekilmiş, bu tarz eleştirilerde özelleştirme uygulamalarının halkın bilgisi dâhilinde ve şeffaf biçimde yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur⁸⁵⁶.

1994 yılına kadar farklı kurumlar eliyle yürütülen özelleştirme faaliyetlerini tek elden yürütmek için özel bütçeli, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (ÖİB) 27 Kasım 1994 tarih, 4046 sayılı Kanun'la Başbakan'a bağlı kamu tüzel kişiliğine sahip bir kuruluş olarak yaşama

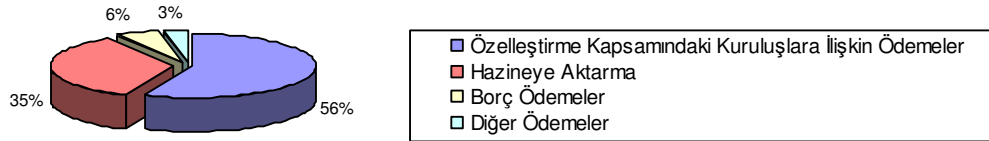
⁸⁵⁵ Tan, Turgut, "KİT'lerin Özelleştirilmesi ve Sorunlar", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 25, Sayı 1, Ankara, 1992, s.30-53.

⁸⁵⁶ Aktan, C. Can; Kamu Ekonomisinden Piyasa Ekonomisine Özelleştirme, BİLKOM Yayıncılık, İstanbul, 1994, s 121.

geçirilmiştir. Kuruluş amacı özetle Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun kararlarını uygulamak, özelleştirme uygulamalarının gerektirdiği, özelleştirme ile ilgili her türlü işlemi yürütmektir⁸⁵⁷.

Kuruluş sonrası ÖİB aracılığı ile yürütülen özelleştirmenin 2002 yılı sonunda tamamlanan ikinci aşamasında KİT iştirak paylarının, piyasa değeri ve çalışan sayıları göreceli olarak düşük tesislerin (et, süt, yem, v.b.), teknolojisi standartlaşmış, yerel tekeller kurmaya elverişli ve üretkenlikten yana ciddi bir zaafı bulunmayan tesislerin (başlıca çimento fabrikalarının), yarım kalmış yatırımların, esas üretim faaliyeti ile bağlantısı zayıf gayrimenkuller ve teçhizatın satışına yönelmiştir. Sorunlu sektör ve işletmeler (örneğin kömür, demiryolu ulaşımı, şeker ve elektrik enerjisi) ile ilgili kararlar olabildiğince ertelenmiştir. Sorunlu kuruluşların pek çoğu Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (ÖİB)'nin gözetimine alınmışlardır. Bu kuruluşlarda çalışanların sayısı 1990'da 69 bin kişi iken, 2002'de 163 bin kişidir⁸⁵⁸. Özelleştirme uygulamasının sonuçlarına bakılacak olursa özelleştirme satış hâsılatı Hazinesin kaynak ihtiyaçlarına kayda değer bir katkı sağlamadığı görülmektedir.

GRAFİK 23: ÖZELLEŞTİRME GELİRLERİNİN KULLANIMI

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, Özelleştirme İdaresi Başkanlığının 2001, 2002, 2003 Yılları Eylem ve İşlemlerinin Araştırılıp Denetlenmesine İlişkin Rapor, Sayı: 2005/4, Ankara, 22 Eylül 2005, s.7

Türkiye'de 1985 ile 2002 yılları arasında gerçekleştirilen özelleştirmelerde elde edilen hâsıla 9.1 milyar dolar civarındadır. Bunun ancak 3.4 milyar dolarlık bir kısmı hazineye aktarılabilmiş, kalanı özelleştirme giderlerini oluşturmuştur. Birinci kullanım kalemi (%50 ile) kamu işletmelerinin tasfiyesi için yapılan (kredi borçları, personele verilen tazminat, emeklilik ikramiyesi gibi) yasal ödemelerdir. İkinci kalem Kamu Ortaklığı Fonuna aktarılan payı göstermekte olup, mevzuata göre yalnız baraj, otoyol ve içme sularının alt yapısı ile sınırlıdır. Üçüncü kullanım kalemi, özelleştirme uygulamaları için çıkarılan bono ve tahvil ödemeleri gibi tutarlardan oluşmaktadır⁸⁵⁹. Böylece 1986 yılından itibaren kamuya ait veya kamu iştiraki olan kuruluşlarda bu kamu iştiraklerinin özelleştirilmesi kapsamında Özelleştirme İdaresi

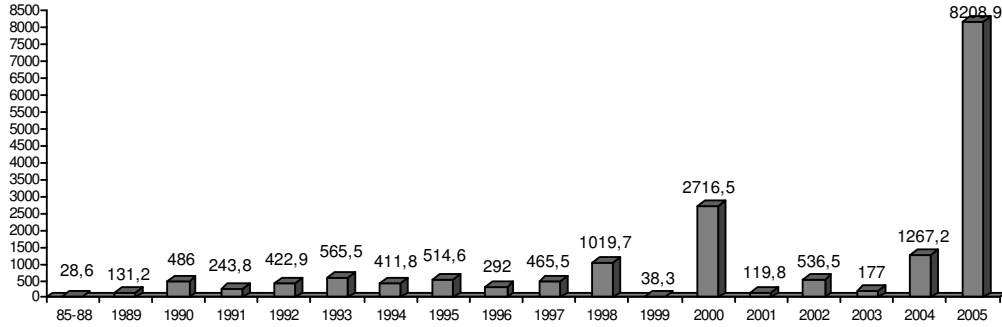
⁸⁵⁷ ÖİB; http://www.oib.gov.tr/baskanlik/oib_gorev.htm (01.12.2006)

⁸⁵⁸ Türel, Oktar; "Özelleştirme Üzerine Notlar", http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/IktisatToplum11Agu-Turel.doc (05.01.2006).

⁸⁵⁹ Yeldan, 2005, s.39 .

tarafından 167 kuruluşta hisse senedi ve varlık satış/devir teslim işlemi yapılmış ve bu kuruluşlardan 153'ünde kamu payı kalmamıştır.⁸⁶⁰

GRAFİK 24: TÜRKİYE'DE ÖZELLEŞTİRME İŞLEMLERİNİN HACMI

Kaynak: T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, 1985-2005 Dönemi Uygulamaları, Ankara, 2006,s.26

Grafik özelleştirme işlemlerinin ABD Doları cinsinden hacmi ve izlediği gelişimi yansıtmaktadır. Ekonomik krizleri hatırdan tutan bir gözlemlerle bakılacak olursa, özelleştirme düzeyinin yükseldiği yılların 1994, 1999, 2001 krizlerini, krizleri takip eden ve borç ödeme zorluklarının yaşandığı dönemlerle yakınlığı görülecektir. Burada özelleştirmenin açık kapama amaçlı olduğu şeklindeki görüşlerin doğruluk kazandığı ve özelleştirme ile bütçe açıklarının karşılanması arasında paralellik kurma yönünde azımsanmayacak bulguların olduğu görülmektedir.

Türkiye'deki temel endüstriyel kuruluşların özelleştirilmelerine kısaca değinilecek olursa her biri kendi alanlarında lider olan bu kuruluşların özelleştirme süreçlerinde yasal olmayan uygulamalar, rasyonel olmayan pazarlama stratejileri, çıkar istismarı gibi durumlarla karşılaşmıştır. Bu örneklerden Ortadoğu ve Avrupa'nın önde gelen petro-kimya kompleksi PETKİM'in blok usulü satışla %88.9 hissesi Standart Chemical Inc(Uzan Grubu) tarafından alınmış, ancak çeşitli nedenlerle 2004'de ihale iptal edilmiştir. Tepkilere rağmen satışı konusunda çalışmalar yürütülmektedir. 1994/95 sonrası bu karlı tesislerin özelleştirme programına alınmasıyla yatırımlar yavaşlatılmış, satış değerlerinin düşürülmesi için tesisler küçültülmüş, teknolojisinin geri olduğu tarzında manüplasyonlar yapılmıştır.⁸⁶¹

Değininmesi gereken önemli bir nokta KİT'lerde eleştirilen aksaklıkların bu kuruluşların çalışanlarının ve yöneticilerinin yanlışlarından kaynaklanmadığıdır. Çünkü

⁸⁶⁰ T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, 1985-2003 Özelleştirme Uygulamaları, www.oib.gov.tr/program/uygulamalar 2003 (10.10.2005).

⁸⁶¹ Yeldan, 2005, s.17-18

ülkemizde kamu işletmeleri kendi kurum hiyerarşi içerisinde dış müdahale ve baskılar olmadan çalışma imkânını 1950 yılına kadar bulabilmişler ve görevlerini büyük başarılarıyla gerçekleştirmişlerdir. Kamu sektörü 1950'lerden sonra artan, 1990'lardan itibaren ise iyice ağırlaşan sistemli bir politika ile taraftarlarına geçim kapısı olarak gören ve ideolojik kadrolaşma amaçlı siyasi kadrolar tarafından yıpratılmıştır. 1950'li yıllardan itibaren kamu kesiminin yatırımlarında siyasi parti hesapları ve ülkemizdeki bazı büyük sermaye gruplarının çıkarları ön planda tutulduğu, özellikle 1980'lerin sonralarından itibaren uygulanan politikalarla bu işletmelerin başarısız kalması için kasıtlı denebilecek yanlış politikalar uygulandığı şeklindedir. Son on yılda özellikle hızla yaygınlaşan taşeronlaşma; kamu kurum ve kuruluşlarının zarar ettirilmesi ve yağmalatılması; bazı kuruluşların yenilenmeyerek çürütülmesi ve sonra kapatılması bu stratejinin unsurlarıdır⁸⁶².

1990'da 500 büyük kuruluşu içerisinde 88 olan yabancı şirket sayısının 2005'de 149'a yükselmesi sanayi ve istihdam sektörlerinde yabancılaşmayı sergilerken, aynı durum bankacılık için de söz konusudur. Türkiye'de yeni bankaların da yabancılara geçmesi halinde sektördeki yabancı payı %50'ye yaklaşmaktadır. Hâlbuki AB'nin büyük ülkeleri Almanya, Fransa, İtalya ve İspanya gibi ülkelerin bankacılık sektöründeki yabancı payı %12'yi aşmamaktadır⁸⁶³. Bu durum Türkiye'de özelleştirmenin ekonomik gereklilikten çok, IMF'nin direktifi doğrultusunda kamu varlıklarının özel yabancı sermayeye aktarılmasını sağlamak amacını taşıdığı kanaatini güçlendirmektedir.

3. Özelleştirmenin Sonuçları

Özelleştirme çeşitli sonuçlar ortaya koymaktadır. Yeni-liberal politikaların dayattığı hızlı özelleştirmenin sonuçları bütün ülkelerdeki işletmeler açısından yıkıcı olmuş, yeni-liberal varsayımları izleyen büyük işletmelerden bazıları yeniden yapılanma fırsatı bile bulamadan ağır arz ve talep krizlerine ve finansal krizlere maruz kalmışlardır. Bunlar işletme ile sınırlı kalmayıp, ülke çapında krizlere dönüşmüşlerdir. Son yıllarda sık tekrarlanan krizler ekonomik büyümenin önünde en büyük engeli oluşturmaktadır⁸⁶⁴. Bu durum Türkiye'deki küçük işletmeler için de geçerlidir. 2000 yılında kapanan şirket sayısı, 2003 yılında 5436'e yükselmiş, 2004 yılının ilk altı ayında bu sayı 8298'e çıkmıştır⁸⁶⁵.

⁸⁶² Koç, Yıldırım; *Atatürk'ün Millileştirmeleri ve Devletleştirmeleri, Günümüzün Özelleştirmeleri* TES-İŞ Eğitim Yayını, Ankara, 2003, s. 4-5.

⁸⁶³ Dikbaş, Kadir- Özcan, Zafer; "Ekonomide Yeni Bir Dönem", *Aksiyon Dergisi*, 23.01.2006 Sayı: 581, s. 21.

⁸⁶⁴ King, Lawrence; "Shock Privatization The Effects of Rapid Large- Scale Privatization on Enterprise Restructuring" *Politics & Society*, Vol. 31 No. 1, 30, Washington D.C., March 2003, s.9 .

⁸⁶⁵ Petrol-İş; IMF'nin Tahribatı Türkiye: 2000-2004, Petrol-İş Yayın No. 96 İstanbul 2004, s.24.

Diğer bir konu özelleştirme kapsamında işletmelerin parçalanması ve küçültülmesine bağlı olarak istihdamın olumsuz etkilenmesidir. Örneğin özelleştirme konusunda ekonomik gereklilikten çok satılabilirliği kolaylaştırmak ve kamu işletmelerini özel/yabancı sermayeye devrini hızlandırmak için yüksek verimliliğine rağmen PETKİM işletmelerinin ölçeğinin küçültülmesi yönündeki baskılar sonucunda son beş yılda bu işletmelerde işçi ve idari personel sayısı yarı yarıya azalmış ve riskli düzeye gerilemiştir. Eğitimli ve tecrübeli çalışanlar PETKİM'den ayrılmaya devam etmektedir. Yine TÜPRAŞ'da 2001 sonrası istihdam %8.7 azalmıştır. Aynı durum SEKA İşletmeleri için de geçerli olup, özelleştirme ve kapatma girişimleri ile baskı altına alınan işletme çalışanları büyük ücret azalmaları ve istihdam düşüşü ile karşı karşıyadır. Sonuç itibarıyla Türkiye'de özelleştirme yoluyla işgücü istihdamı ve ücretler üzerinde baskı olmaktadır⁸⁶⁶.

Öte yandan özelleştirme yoluyla kamu işçi miktarı çok büyük oranda düşürülmüştür. 1990'da özelleştirme kapsamındaki kuruluşlar da dahil olmak üzere işletmeci KİT'lerde toplam 643 bin kişi çalışmaktaydı. 1980-95 döneminde istihdam düzeyindeki azalmayı emeklilik, işten ayrılma ve ölüm gibi nedenlerle sınırlı tutmakta etkili olan örgütlü emek direnci 1994 bunalımından sonra zayıflamış, 2002'de işletmeci KİT çalışanlarının sayısı büyük ölçüde gerilemiştir⁸⁶⁷. 2002 yılı sonundan 2004 Ağustos sonuna kadar, 27'si özelleştirme kapsamında olmak üzere toplam 51 KİT'te emekliliğe sevk ya da iş akitlerinin feshi yoluyla 35 bin 27 işçinin işine son verilmiş ve bu yıl sonunda 218 bin 111 işçinin çalıştığı KİT'lerde Ağustos 2004 sonu itibarıyla istihdam edilen işçi sayısı 186 bin 379'a kadar inmiş yani KİT'lerde çalışan işçi sayısı 1990 yılına göre %70 oranında düşürülmüştür⁸⁶⁸. Özelleştirme ile yaşanan işten çıkarmalar ve beraberinde ciddi işsizlik sorunları yaratmaktadır. Bu hususlar aşağıda tablolandırılmıştır.

TABLO 95: SEÇİLMİŞ KİT'LERDE ÖZELLEŞTİRMENİN İSTİHDAMA ETKİSİ

KURUM	DÖNEM	TESİS/FABRİKA SAYISI	ÇIKARILAN İŞÇİ SAYISI	ÇİŞ* ORANI(%)
ÇİTOSAN Çimento	1989-98	35	5265	74,1
Limanlar	1997	3	345	100
HAVAS/İSAS	1995		2925	77,3
Sümerbank Mağaza	1993-98		1180	98,3
Denizcilik İşletmeleri		3	183	100
Sümer Holding	1996-98	13	4377	100
ORÜS	1996-98	18	1854	93,3

⁸⁶⁶ Yeldan, 2005, s.19-25 .

⁸⁶⁷ Türel, Oktar; "Özelleştirme Üzerine Notlar",

http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/IktisatToplum11Agu-Turel.doc (07.08.2003)

⁸⁶⁸ Şenyüz, Hanife; "Kamu İşçisi Topun Ağzında" **Radikal Gazetesi**, Ekonomi Sayfası, 16.11.2004

TURBAN			140	48,3
ELEKTRİK		3	1551	61
PETKİM	1999-04		2812	41.5
TÜPRAŞ	2001-04		432	8.7
SEKA	2001-02		1250	24
Diğerleri			1551	42,6
Toplam			23865	

Kaynak:1) Petrol-İş 1997-99 Yıllığı, İstanbul, 2000, s.332-335

2) Yeldan, , 2005, s.46

* İşten Çıkarılan İşçilerin Çalışan İşçi Sayısına Oranı (Özelleştirme sonrası ortalama sendikasılaştırma oranı %72'dir)

Tablo 95'de izlendiği gibi özelleştirilen işletmelerde işten çıkarma oranı çok yüksek düzeylere (ortalama %68.2) ulaşmaktadır. Özelleştirme sonrası işten çıkarmalar yanında özelleştirme kapsamına alınan KİT'lerde istihdamın azaltılması için erken emekliliği teşvik uygulamasına gidilmiştir. İstihdam seviyesindeki düşüş, bugün sosyo-ekonomik bir sorun olarak ülke gündeminin başında yer alan işsizliği pekiştirmektedir.

Bu işten çıkarmalar sonrasında verimliliğin olumlu etkilendiğini söylemek mümkün olmamaktadır. Çünkü özelleştirme öncesi çimento fabrikalarında 249.000 ton olan dış satım, özelleştirme sonrasında 40.000 tona düşmüştür⁸⁶⁹. Özelleştirme öncesi yılda 33.560 ton olan üretim yapan Et ve Balık Kurumu'nun (EBK) bu üretimi, özelleştirme sonrasında 1.339 tona, Süt Endüstrisi Kurumunun (SEK) 62.776 ton olan üretimi ise 25.650 tona düşmüştür. Bu durum özelleştirmenin verimi arttıracığı ve kaynakların etkin kullanımına imkân sağlayacağı gibi görüşlerin pek gerçekçi olmadığını göstermektedir⁸⁷⁰.

Özelleştirmenin istihdam bağlamındaki etkisi özelleştirme sonrası işten çıkarmalarla sınırlı kalmamaktadır. İşyerindeki istihdam seviyesinin istikrarı ile ilgili olarak, işçi devri yani işe giriş ve çıkış hareketleri de etkilenmektedir. İşçi devrini arttıran bu iki faktörden farklı olarak uzun dönemde etkisini gösteren üçüncü faktör özel sektör ile kamu sektörü arasındaki istihdam etme yaklaşımındaki farklılıktır. Kamu sektöründe uzun süreli istihdam etme ve çok zorunlu olmadıkça işten çıkarmama eğilimi vardır. Özel sektörde ise çalışma ilişkisi başarılı olma ve teşebbüse faydalı olma kriteri ile sürdürülmektedir. Ayrıca işçinin çalışma süresi ile ücreti ve sosyal hakları arasındaki doğrudan ilişki, özel sektör işverenince artan bir yük olarak görülmekte, işveren yükten kurtulmak için işçi devrini yükseltmektedir⁸⁷¹.

⁸⁶⁹ Petrol-İş Sendikası; "Türkiye'de Özelleştirme", **Petrol-İş** 97-99 Yıllığı, Yayın No.58, İstanbul, 2000, s.332.

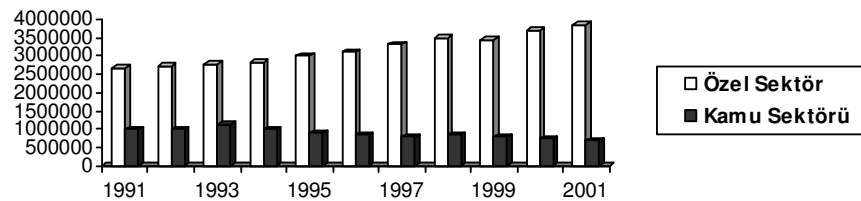
⁸⁷⁰ Ergin, Gürol; **Kuşatılmışlar Ülkesi Türkiye**, Art Yayın, Ankara, 2001, s. 48.

⁸⁷¹ Alper, Yusuf; **İktisadi Amaçları ve Sosyal Sonuçları ile Özelleştirme**, Sağlık-İş Yayını, Ankara, 1994, s. 138.

Özelleştirme öncesinden başlanarak alınan tedbirlerle, çalışanlara yönelik düzenlemelerle işçi devrinin yoğunluğunu azaltmak ve yaratacağı sosyal tepkiyi hafifletmek mümkün olabilir. Örneğin ÇİTOSAN'a ait işyerlerinde özelleştirmeye ilişkin yasaların çıktığı 1984 yılından, özelleştirmenin gerçekleştirilmeye başlandığı 1989 yılına kadar istihdamda toplam %20.4 oranında azaltmaya gidilmiştir. Çimento sektöründe 1985 yılında 12.136 olan toplam istihdam 1989'da 9.658'e düşmüştür. Böylece istihdamı azaltarak satışı cazip hale getirmek, özelleştirilecek işletmeleri daha rahat satmak hedeflenmiştir⁸⁷². Türkiye'de 1980'ler sonrası işsizlik özelleştirmenin de katkısıyla artış eğilimini sürdürmüştür. İşsizliğin artmasının temelinde uygulanan politikalar bulunmakla birlikte, radikal özelleştirme uygulamalarının önemli yeri olduğunu ifade etmek gerekir. Türkiye'de işsizlik oranı artmaya devam etmektedir. 2001 yılında resmi olarak %8.5 olarak hesaplanan işsizlik oranı 2004 yılı itibariyle %10.5'e yükselmiştir⁸⁷³.

Çalışanlar açısından bir diğer olumsuzluk farklı statülerde çalışan personelin özelleştirmeden sonra bu statülerini korumalarına hukuken imkân bulamamasıdır. Statü değişikliği, personelin sahip olduğu hakları da etkilemektedir. 8.6.1984 tarih ve 233 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında KHK ile bir yandan KİT'lerin satışı düzenlenmiş, öbür yandan özelleştirmede en önemli sorunlardan biri olan personel için yepyeni bir statü öngörülmüştür. İşçi ve memur statüsünde olmayan sözleşmeli personel, hiçbir güvenceye sahip değildir ve özelleştirme aşamasında kolayca işten çıkarılabilecek gruba oluşturmaktadırlar. Bu nedenle 1984'den beri yapılan düzenlemelerle, KİT'lerde istihdam edilen personelin statüsünde değişiklikler yapılmış ve sözleşmeli personel sayısı sürekli artış göstermiştir.

GRAFİK 25: KAMU VE ÖZEL SEKTÖRDE SÖZLEŞMELİ PERSONEL DURUMU

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İşgücü İstatistikleri, Ankara 2001, s.137-138

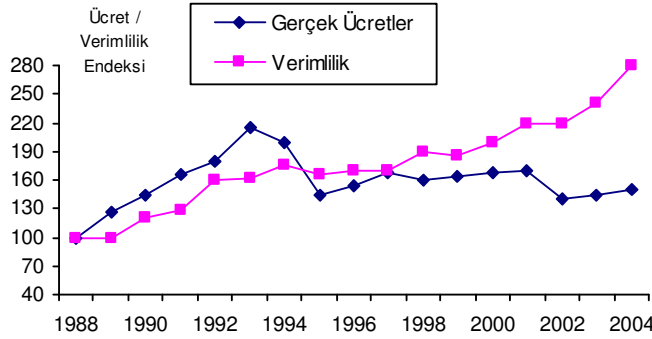
⁸⁷² Petrol-İş; "Özelleştirme", Petrol-İş Yıllığı '92, İstanbul, 1993, s.524.

⁸⁷³ DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Ankara 2004, s. 129 .

Grafik 25'de 1991-2001 döneminde özel kuruluşlardaki sözleşmeli işçi sayısı yılda ortalama %4 artarken (2.560.000'den 3.744.000'e), kamu kesiminde çalışanlarında %1.9'luk bir azalma görülmektedir (bu sayı, 1994 yılı Ocak ayında 1 milyon 45 bin ile en üst noktasına ulaşmış, ancak dönemin bütününde 953 binden 789 bine inmiştir). Dönem içinde özel sektörün toplam sözleşmeli işgücü içindeki payı %72.9'dan %82.7'ye çıkmıştır⁸⁷⁴.

Özelleştirmenin bir diğer etkisi ücretler üzerinde olmaktadır. Özel kesim, ücretleri büyük ölçüde karı düşüren bir maliyet unsuru olarak gördüğünden ücret politikaları, kamu kesimi ücret politikalarından farklıdır. IMF ve Dünya Bankası'nın Türkiye'ye önerdiği ve uygulattığı sisteme uygun olarak Türkiye'de özelleştirmenin ücret seviyesi üzerindeki etkisini ağırlıklı olarak 24 Ocak Kararları sonrasında uygulanmaya başlayan ve bugün de uygulanmakta olan ekonomik politikaların bir ayağını düşük gerçek ücret ve maaş politikası oluşturmuştur⁸⁷⁵. Bu bağlamda Türkiye'de özelleştirme özellikle niteliği düşük emek için daha fazla sorun kaynağı olmakta, istihdam kapasitesini düşürerek işsizliğin artmasına yol açmakta, bu durum doğal olarak ücretlerin genel seviyesini düşürme yönünde baskı oluşturmaktadır. Konuya ilişkin olarak imalat sanayindeki gelişmeler aşağıdadır.

GRAFİK 26: ÖZEL İMALAT SANAYİNDE VERİMLİLİK VE GERÇEK ÜCRETLERDEKİ GELİŞİM

Kaynak: Yeldan, 2005, s.34

Grafik 26'da izlendiği gibi, Türkiye'deki özelleştirmenin yaygınlaşmasına koşut olarak imalat sanayi ücretleri bundan büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Türkiye'de özelleştirme uygulaması esas itibarıyla finansal kuralsızlaştırmanın başladığı 1989 sonrası ivme kazanmış, ekonomik değer fazlasının emek gelirlerinden sermaye gelirlerine kaydırılması ücretlerin düşürülmesini gerektirmiştir. Bu yaklaşım yabancı sermayeye cazip

⁸⁷⁴ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İşgücü İstatistikleri, Ankara, 2001, s. 137-138.

⁸⁷⁵ Erdoğan, Seyhan; "Kamu Kesiminde Gerçek Ücretler", *Türk-İş Dergisi*, Sayı 317, Ankara, 1996, s. 24.

koşullar oluşturulması kapsamında değerlendirilebilir. Bu açıdan yaklaşıldığında 1990 ile 1993 arasında görülen yükselme dışında başta özelleştirme olmak üzere uygulanan politikalar ücretlerde sürekli bir düşüşe neden olmuştur. Finansal kuralısızlaştırma sonrası 1990'lı ve 2000'li yıllarda kırılanlaşan ekonomide meydana gelen ekonomik krizlerde bu gelişmelerde etken olmuştur. Yine görüldüğü gibi dönem başlangıcı 1988 yılından itibaren işgücü verimlilik endeksi yaklaşık iki misli artmasına karşın, gerçek ücretlerde buna orantılı gelişme olmamış hatta 1993 yılındaki konumunun çok gerisine gitmiştir⁸⁷⁶. Böylece üretimde yaratılan katma değer ücretlere yansımamış, ancak sermaye gelirlerini arttırmıştır.

KİT'lerin önemli kuruluş amaçlarından birisi gelir dağılımı üzerinde düzenleyici bir rol oynamaktır. Uzun yıllar boyunca bu kuruluşlar kar amacından çok sosyal amaçlar için faaliyet göstermişlerdir. Bu bağlamda toplumun tüm kesimlerine altyapı hizmetleri sunmuşlar, düşük gelir grupları için temel tüketim maddelerini ucuza üretip satmışlardır. Böylece özel sektörün karlı bulmadığı veya yeterli sermaye birikimine sahip olmadığı için üretime katılmadığı sektörlerde daha az maliyetle üretim yapıp düşük bir fiyata sattığı için gelir dağılımının düzelmesi yolunda çaba göstermişlerdir.

Özelleştirmeyi savunanlar ise sermayenin tabana yayılmasıyla gelir dağılımının daha düzenli hale geleceğini öne sürmektedirler. Bu görüşe göre KİT'ler öncelik çalışanlarda olmak üzere halka satılacaktır. Böylelikle hem sermaye tabana yayılacak hem çalışanların kendi işletmelerine ortak olması verimliliği artıracaktır. Ayrıca devlet KİT satışlarından elde ettiği gelirle, hem yeterli sermaye birikimi elde edememiş küçük üreticilere kaynak aktaracak, hem sağlık, eğitim, kültür ve altyapı yatırımları gibi geniş toplum kesimlerini ilgilendiren yatırımlara bütçede daha fazla pay ayırabilecektir⁸⁷⁷.

Şu ana kadarki özelleştirme sürecinde bunların hiçbirisinin gerçekleştirilemediği izlenmektedir. Çünkü sermayeyi tabana yayabilmek için tabanda belli bir birikimin olması gereklidir. Gelir dağılımının her geçen gün daha bozulduğu bir ortamda sermayenin tabana yayılması dilekten öteye gitmemektedir. Düşük veya orta gelire sahip kesim tasarruf gücünü tamamen yitirmiş durumdadır. Bugüne kadar özelleştirmelerde %62'lik bölümün blok satış olarak gerçekleşmesi bunu kanıtlamaktadır. Kaldı ki daha önceleri küçük hatta orta kesimdeki tasarruf sahiplerinin edinebildikleri az miktardaki hisse senetleri dahi kısa bir süre içinde büyük sermaye sahiplerinin elinde toplanmıştır. Toplumun büyük bir kesimini oluşturan orta ve düşük gelirli kesimin elindekilerin tamamını kaybetmeleri toplumun bütünü açısından sağlıksız bir duruma yol açmaktadır. Ayrıca gelir dağılımını bozan diğer bir unsurun KİT

⁸⁷⁶ Yeldan, 2005, s.10-11.

⁸⁷⁷ TÜSİAD; Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları, İstanbul,1992, s.12.

hisselerinin belli ve sınırlı kuruluşlar elinde toplanmasıyla devlet tekelinin ortadan kalkıp özel tekellerin oluşması kaygısıdır. Bu durumda, özel tekellerin izleyecekleri fiyatlandırma ve üretim politikası toplumun genel yararları ile çatışabilecektir⁸⁷⁸. Kamusal varlığın özele devri bir gelir/mülkiyet devri ile sınırlı olmayıp, özel sermayedarlar arasında mülkiyet farklılaşmasına ve tekelleşmeye yol açmaktadır. Bu bağlamda Et Balık Kurumunun Ankara arsasının bir sendikaya satışı işleminin geçerli bir gerekçe olmadan iptal edilerek arsanın yeni bir ihale ile tüketim mallarında marka olan özel sermayeye devrinin gerçekleştirilmesi bu konuda bir örnektir⁸⁷⁹.

Diğer taraftan Türkiye’de özelleştirme ile kamu sektörünün ortadan kaldırılması, kamu yararı düşünülerek yapılan ve karlılığın az olduğu bölgelerdeki yatırımları etkilemekte, kar vaat etmeyen bölgelere yatırım gitmemektedir. Böylece Türkiye’nin bölgesel gelişmişlik farklılıklarının artmasında özelleştirmenin olumsuz etkisi olmakta, yerinde istihdam imkânı kısıtlı bölgelerden diğer bölgelere göç potansiyeli artmaktadır⁸⁸⁰. Uzun yıllardır kamuya hizmetten uzaklaşan yönetim zihniyetleri ve özel girişimin geri bölgeleri kalkındırma gibi bir hedefinin olmaması nedeniyle yatırımların Batı illerinde yoğunlaşması sonucu, örneğin İstanbul ile Muş arasında sosyo-ekonomik gelişmişlik farkı 1/6 ya çıkmıştır. İç göç olgusu genelde artan bu bölgeler arası dengesizlikten kaynaklanmakta, böylece Türkiye’nin 61 kalkındırılmamış ilinden, 20 gelişmiş iline iç göç devam etmektedir⁸⁸¹.

Öte yandan özelleştirme sürecindeki kuruluşların sermaye açısından önemli diğer husus bunların mülkiyetindeki taşınmaz varlıklar olmaktadır. Özellikle belediye ve mücavir alan sınırları içinde bulunan kuruluşların özelleştirmeleri sonrasında bunların imar durumlarında değişiklik yapılması kentsel rant pazarı yaratmaktadır. Bu değişikliklerle kentsel doku zedelenerek, kentin yeşil alan ve sosyal gereksinimleri yerine yapı ve araç yoğunluğu doğuracak noktalar oluşmaktadır⁸⁸².

C. İşletme Yapısında Değişim ve Taşeronlaşma

Türkiye’de küreselleşme sürecine koşut olarak rekabete karşı ayakta kalabilmek için büyük işletmeler, gelişmiş sanayi ülkelerinin çok uluslu şirketleri başta olmak üzere yabancı ortaklarla şirket evlilikleri yapmaktadırlar. Ayrıca her büyüklükteki işletme normal çalışma usullerinden uzaklaşmakta iş hukuku mevzuatından kurtulma anlamına gelecek yöntemlere

⁸⁷⁸ Duran, Muzaffer; KİT’lerin Özelleştirilmesi Sorunu”, **Yeni İş Dünyası**, Sayı 66, İstanbul, Nisan 1985, s.7.

⁸⁷⁹ TMMOB Yirminci Yılında Türkiye’de Özelleştirme Gerçeği Sempozyumu, Ankara, 2005, s.14

⁸⁸⁰ Yamak, Rahmi-Yamak, Nebiye; “Türkiye’de Gelir Dağılımı ve İç Göç”, DEÜ Sosyal **Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 1 Sayı 1 Yıl 1999, s.11

⁸⁸¹ DPT; İllerin ve Bölgelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Ankara, 2003, s.54

⁸⁸² TMMOB; Yirminci Yılında Türkiye’de Özelleştirme Gerçeği Sempozyumu, Ankara, 2005, s.321-322

başvurmaktadırlar⁸⁸³. Bu bağlamda işletmeler Türkiye’de finansal liberalleşme sonrası 1994 ve 1998 yılları ile Kasım 2000, Şubat 2001 ayında yaşanan kriz dönemlerinde azalan talep ve buna bağlı artan stokların eritilmesine yönelik; ücretsiz izin, münavebeli çalışma, iş sürelerinin azaltılması vb. işgücü azaltmaları ile üretimlerine devam etmişlerdir⁸⁸⁴.

Öte yandan işletmelerin yapısını etkileyen uluslararası rekabet gücü ve esneklik arasındaki ilişkiye bakıldığında Türkiye’de esneklik, iş güvenliğinin ortadan kaldırılması ve ücretlerin düşürülmesi yoluyla maliyetin düşürülmesine dayandırılmaktadır. Esnekleşmenin aktif yöntemi ise esnek teknolojiler ve kalifiye olduğu için farklı ve değişken teknolojileri kullanabilen esnek işgücü istihdam edilerek teknolojik yenilikleri gerçekleştirme veya diğer işletmelerin yaptığı değişikliklere kolayca uyum sağlayarak rekabet gücü elde etme şeklinde uygulanmaktadır. Burada taşeron ilişkiler ve bu ilişkilerin özel biçimi olarak fason ilişkiler her iki strateji içerisinde gelişen ilişkiler olmaktadır. Bu anlamda fason üretim, fason işveren konumundaki iş yerinin malzemesi kullanılarak işveren firmaların belirledikleri özelliklere uygun yapılan üretim veya hizmet olarak sürdürülmektedir⁸⁸⁵. Türkiye ihracatının motor sektörünü oluşturan tekstil sanayiinin %90’ı fason üretim yapan şirketlerden oluşmaktadır. Anılan şirketlerde işçilerin %80’i enformel çalışmakta olup, sonuç itibarıyla Türkiye’deki ücretle geçinen nüfusun %65’i güvencesiz işçilerden oluşmakta, sanayii ve hizmet üretimi esas olarak güvencesiz işçiler tarafından yürütülmektedir⁸⁸⁶.

Yukarıdaki gelişmelere koşut olarak Türkiye’de taşeronluğun sektörel veya endüstriyel boyutları konusunda sağlıklı veriler bulunmadığı ifade edilebilir. Türkiye’de 1980’lerden sonra yaygınlaşan taşeronluk sisteminin esas nedeni ucuz işgücü kullanmak, sendikasız ve toplu sözleşmesiz işçi çalıştırmaktır. Öte yandan özelleştirme, taşeronlaşmayı gündeme taşımıştır. Özelleştirilmesi planlanan işyerlerinde taşeron ilişkisi işgücü maliyetini azaltmak, işyerini sendikasızlaştırarak özelleştirmeyi kolaylaştırmak amacıyla kullanılmaktadır. Toplu iş sözleşmesi düzeninde işçi çalıştırma maliyetinin sendikasız ve sigortasız işçi çalıştırmaya göre fazla olması taşeronlaşmayı teşvik etmektedir. Ayrıca uygulanan ekonomik ve sosyal politikalar işletmelerin küçülmesini ve işin bir bölümünün taşerona devrini cazip hale getirmektedir. İstihdam vergilerinin fazla olması diğer bir etkidir. Yine taşeronlaşma, çalıştırılan işçi sayısına bağlı olarak işverenlere (özürlü ve eski hükümlü

⁸⁸³ Arıcı, Kadir; Globalleşme Sürecinde İş Hukukunda Esneklik Arayışları, Yeni Endüstriyel İlişkiler, Öz-İplik İş Sendikası Eğitim Yayınları, Ankara, (tarihsiz) s.104-105

⁸⁸⁴ Yüksel, Nihat; “Çalışma Hayatında Esnekleşme İhtiyacı”; **İşveren Dergisi**, Şubat 2003, s. 9-10

⁸⁸⁵ Taymaz, Erol; Türkiye’de Fason Üretim, Petrol-İş Yayın No.44 İstanbul, 1995, s.712-713.

⁸⁸⁶ Türkiye’de Yeni Bir Toplumsal Hareket Gelişiyor: Güvencesiz İşçiler Hareketi, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=381 (06.12.2006).

işçi çalıştırma, toplu işçi çıkarma, kantin açılması, izin kurulu, işçi sağlığı, işyeri hekimi vb) mali ve sosyal yükümlülükler getiren yasal düzenlemelerden kaçınma aracı olmaktadır⁸⁸⁷.

Öte yandan taşeronların küçük işletmeler olması ve bunların da yapısal özellikleri nedeniyle sendikalaşma oranının, ücretlerin ve diğer üretim maliyetlerinin büyük işletmelere göre düşük olması taşeronluğun enformelleşme amacıyla kullanılmasına uygun ortam yaratmaktadır⁸⁸⁸.

Türkiye'de taşeronlaşmaya bakıldığında bunun inşaat ve tekstil sanayinde başladığı, 1990'lardan sonra yaygın bir uygulama haline geldiği görülür. Taşeron işçilerinin toplam çalışanların %30'u ile %50'sini oluşturduğu işyeri sayısı giderek artmaktadır. Petrol-İş Sendikası'nın örgütlü olduğu işyerlerinde yapılan bir araştırmaya göre, 1994'de Özel-Petrol isimli şirkette %18.5 olan taşeron işçi oranı 1997'de %23.4'e çıkmıştır. 2000 yılında Petrol-İş Sendikası'nın örgütlü olduğu Özel-Petrol isimli işletmede sendikalı üyesi kalmamıştır⁸⁸⁹. Öte yandan kamuda taşeronlaşma, özelleştirmeleri hızlandırmanın bir aracı olmaktadır. Türkiye Elektrik Kurumu'nun (TEK) özelleştirilme girişimi bunun çarpıcı örneklerinden biridir.

TEK önce TEAŞ ve TEDAŞ olarak ikiye ayrılmış, daha sonra bazı dağıtım bölgeleri özelleştirilmiştir. Elektrik Mühendisleri Odası ve işkolunda örgütlü sendikaların başlattıkları hukuk mücadelesiyle, dağıtım hizmetlerinin özelleştirilmesi uzun süre engellenmiştir. Özelleştirmeleri hızlandırmak için TEDAŞ'ta taşeronlaşma başlatılmış; sayaç okuma, kesme, fatura dağıtma, bakım-onarım ve arıza gibi hizmetler taşeron firmalara devredilmiştir. Örneğin İstanbul'da Anadolu Yakası elektrik dağıtımını 1989'da AKTAŞ'a, Avrupa yakası elektrik dağıtımını 1992'de BEDAŞ'a verilmiştir. AKTAŞ'ta özelleştirme ve taşeronlaştırma sonucu 400 sözleşmelinin ve 840 işçinin işine son verilmiş, yerlerine asgari ücretle çalışan, hiçbir sosyal hakkı olmayan taşeron işçiler alınmıştır. İstanbul Avrupa yakasının elektrik dağıtım hizmetini yapan BEDAŞ'ta, 1992 yılından sonra sayaç okuma, kesme, fatura dağıtma, bakım-onarım ve arıza hizmetleri de taşeron firmalara verilmiştir. İlk uygulama AKTAŞ'ta gerçekleştirilmiş ve 400 sözleşmeli çalışan işten çıkartılmıştır. Bu uygulamalarla TEK'in önceki dönemdeki işçileri TEDAŞ, AKTAŞ ve BEDAŞ çalışanları olarak üçe bölünmüştür. Tekrar bazı hizmetlerin taşeron firmalara verilmesiyle de çalışanlar üçüncü kez, taşeron firmalara paylaştırılmıştır. Bu taşeronlaşma sonrası; TEK'te örgütlü Tes-İş

⁸⁸⁷ Şen, Sabahattin; Taşeronluk ve Endüstriyel İlişkilere Etkileri, Selüloz-İş Sendikası, Eğitim Yayını:14 İstanbul 2002, s.98-103.

⁸⁸⁸ a.g.e. s.48.

⁸⁸⁹ Petrol-İş Sendikası; "Sendikasızlaştırma", **Petrol-İş Yıllığı** 1997-1999, Yayın No.58, İstanbul, 2000, s.734-736.

Sendikası'nın üye sayısı 1990'da 45.000 bin iken yaklaşık 20.000'e, Tes-İş İstanbul Şubesi'nin üye sayısı 5 bin iken, 1500'e gerilemiştir. AKTAŞ' ta 1700 civarındaki işçiden yalnızca 6-7 kişi sendikalı kalabilmiş, yani sendikal örgütlülük bitmiştir⁸⁹⁰.

Özel sektördeki taşeronlaşma eğilimine bakıldığında, 1980 sonrasında tekstil ve hazır giyim sektöründe, taşeronlaşma ve eve iş verme olgularının önem kazanmasına koşut olarak otomotiv sanayiinde esnekleşme sektörün merkezindeki iş gücünü daha az etkilemiş, taşeronlaşma daha çok yan sanayide görülmüştür. Yabancı sermaye yatırımlarının ve teknolojik değişimin önemli olduğu kimya sektöründe de önemli oranda taşeronlaşma görülmüştür. Bunun yanında maden sektörü, belediye hizmetleri, taşeronlaşmanın hem sendikalaşmayı hem de çalışma koşullarıyla ücretleri olumsuz bir biçimde etkilediği sektörler olarak gelişme göstermiştir. Değinen bu sektörlerin tamamında çalışan ve İstanbul, Bursa, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, Adana, Diyarbakır gibi istihdamın en yüksek olduğu illerdeki işçileri kapsayan bir araştırmada taşeron ilişkisine bağlı olarak çalışanların %26'sının sendikasız, %25'inin ise hem sendikasız hem de sigortasız olduğu belirlenmiştir⁸⁹¹.

Taşeron işçilerin profilini inceleyen araştırmalara bakıldığında örneğin İstanbul'da tüm işkollarında temizlik, yemek ve taşıma hizmetlerinin tamamının, inşaat işkolunda işlerin ise %80 oranında taşerona devredildiği görülmektedir⁸⁹². Bu bağlamda inşaat sektöründe müteahhitlerin taşerona iş verme eğilimi artmaktadır. 1995 itibarıyla kamu kesimine iş yapanların %85'i, özel kesime iş yapanların %32'si, her iki sektöre iş yapanların %94'ü taşeron çalıştırmaktaydı⁸⁹³. Ancak son 10 yılda taşeron ilişkisi daha da artmıştır. Üretimin parçalanmasıyla yaygınlaşan taşeron işçiler çekirdek işlerde çalışan işçiler arasında büyük farklılık izlenmekte, aynı yerde çalışan ancak farklı işverene tabi olan taşeron işçileri düşük ücret almakta, iş güvencesinden yoksun bulunmaktadır. Kuşkusuz bu işsizliğin de artışı anlamına gelmektedir⁸⁹⁴. Taşeronlaşma sonrasında çalışma ayşamını büyük ölçüde etkileyen diğer bir konu enformel ekonomi olmaktadır.

D. Enformel Ekonomi

Türkiye'de enformel ekonomiye yol açan etkenler çeşitlidir. Enformel ekonomi ağırlıklı olarak şirketleşmemiş girişimler ve küçük ölçekli işletmeler tarafından

⁸⁹⁰ Sertlek, Tufan; "Örgütlenme ve BEDAŞ Deneyimi", http://www.sendika.org/belgeler/bedas_taseron.html (06.01.2006).

⁸⁹¹ Buğra Ayşe-Adaman, Fikret-İnsel, Ahmet; Çalışma Hayatında Yeni Gelişmeler ve Türkiye'de Sendikaların Değişen Rolü, Boğaziçi Üniversitesi Araştırma Projesi, No: 04M103. İstanbul, 2004. s.10-11

⁸⁹² Şen, s.99-100.

⁸⁹³ Genel-İş; Taşeronlaştırma, Sendikal Sorunlar Dizisi:1, Ankara, 1995 s.14-15. .

⁸⁹⁴ Akkay, Yüksel; "Küreselleşme Kısacasında Türkiye'de İşçi Sınıfı Ve Temel Özellikleri" **Petrol-İş Yıllığı**,2000-2003 İstanbul, Yayın No.85, 2003, s. 230-231.

gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda Türkiye'deki işletmelerin %98.8'ini küçük ve orta ölçekli işletmelerin oluşturması enformelliğe uygun bir alt yapının varlığını ortaya koymaktadır⁸⁹⁵.

Türkiye'de enformel ekonominin önemli nedenlerinden biri de belge düzeninin yeterince yerleşmemiş olmasıdır. Özellikle kendine özgü niteliklerinden dolayı tarım ve hizmet sektörlerinde belge düzeni yeterince yerleşmemiştir. Türk ekonomisindeki tarım ve hizmet sektörlerinin büyüklüğü ve bu sektörlerdeki işletmelerin büyük çoğunluğunun küçük ve orta büyüklükteki işletme niteliğinde olması bu sektörlerde enformel ekonominin boyutlarını arttırmıştır⁸⁹⁶.

Diğer taraftan sanayi sektöründe, teknolojik gelişmelerden dolayı emeğe dayalı üretimin yerini makinaya dayalı üretime bırakması, niteliksiz iş gücünün işsiz kalmasına neden olmuş, işsiz kalan bu işgücü geçim kaygısıyla enformel faaliyetlere yönelmiştir. Ayrıca formel ekonomide faaliyette bulunmanın enformel faaliyette bulunmaya göre alternatif maliyetinin fazla olması da enformel ekonomiyi büyütmektedir. Ayrıca, nüfusun hızlı bir şekilde artmasına karşın yatırımların aynı hızla arttırılamaması işsizliğin her geçen gün artmasına neden olmakta dolayısıyla bir çok kişi işsiz kalmamak için enformel çalışmak zorunda kalmaktadır. Ülkemizdeki nitelikli olmayan işgücünün, vergiler ve fonlarla işverene maliyetinin yüksek olması enformel ekonomiyi artıran önemli etkenlerden biridir. İşverenler, maliyetlerini en aza indirmek için ya sermaye yoğun üretime geçmekte ya da düşük ücretlerin geçerli olduğu enformel ekonomik faaliyetlere yönelmektedirler⁸⁹⁷.

Türkiye'de işgücü ödemelerinin milli gelir içerisindeki payı OECD ülkelerine göre düşük olmakla birlikte (GSMH içerisindeki işgücü ödemelerinin payı Fransa'da %53, Almanya'da %54, ABD'de %58, İngiltere'de %57 iken, Türkiye'de %35,8 dir), istihdam vergilerinin yükü fazladır. Örneğin işletme açısından ücret vergileri işçi ve işveren primlerinin işgücü maliyeti içerisindeki payı Türkiye %48 iken bu oran Fransa'da %38, ABD'de %25, İngiltere'de %22'dir⁸⁹⁸. Küresel rekabet koşullarında bu durum enformel ekonomiye geçişi hızlandırmaktadır. Türkiye'de kesintilerden ötürü asgari ücretli, net ücretinin %64'ünü

⁸⁹⁵ Kırbaş, Sadık; Kayıt Dışı Ekonomi Nedenleri, Boyutları ve Çözüm Yolları, **TESAV Yayınları**, Yayın No: 9, Ankara, 1995, S.15.

⁸⁹⁶ Sarılı, Mustafa Ali; Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler, **Bankacılar Dergisi** Sayı 41, Ankara, 2002, s.42.

⁸⁹⁷ Özsoylu, A. Fazıl (1994), "Kim Kazanıyor Kim Kaybediyor?", **Ekonomik Forum**, Türkiye Odalar Borsalar Birliği No. 2, İstanbul, 1994 s.14-15.

⁸⁹⁸ Checchi, Daniele-Peñalosa, Cecilia García; Labour Shares and the Personal Distribution of Income in the OECD, Discussion Paper, **Institute for the Study of Labor (IZA)** in Bonn, June 2004, s.2 .

alabilmektedir. İşveren açısından ise asgari ücretlinin toplam maliyetini %44.6'lık kısmını vergi ve diğer kesintiler oluşturmaktadır. Bu bağlamda Sosyal Sigortalar Kurumu'nun içine düştüğü mali sıkıntıların aşılması amacıyla prim oranlarının artırılması ve prim kesintilerinde asgari prim tabanı uygulamasına geçilmesi istihdam üzerindeki maliyetlerin artışıdaki temel etken olmaktadır⁸⁹⁹.

Bunlara ilave olarak ülkemizde yaşanan ekonomik krizler enformel faaliyetlerin artmasına zemin hazırlamıştır. Ekonomik kriz dönemlerinde, işsiz kitleler formel ekonomide bulamadıkları istihdam imkanlarını enformel faaliyetlerde aramakta, işletmeler de krizin olumsuz etkilerini azaltmak için üretimlerini enformel faaliyetlere yönelterek istihdam ve üretim maliyetlerini düşürmeye çalışmaktadırlar⁹⁰⁰.

Türkiye'de enformel ekonominin boyutlarının artmasının nedenlerinden birisi de siyasi yapıdır. Devletin saygınlığını yitirmesi, ekonomik faaliyetlerin kayıt dışında tutulmasının toplum tarafından hoşgörüle karşılanmasına ve sonuçta enformel ekonominin gelişmesine yol açmaktadır. Ayrıca eğitim ve kültür seviyesinin düşüklüğü, enflasyon ve yüksek işsizlik, kişi başına düşen gelirin düşüklüğü enformel ekonomiyi arttıran diğer nedenlerdir⁹⁰¹.

1. Enformel Ekonominin Büyüklüğü

Türkiye'deki enformel ekonominin büyüklüğünü saptama amaçlı 1971-2000 dönemini kapsayan ekonometrik araştırmalarda bu ekonominin formel ekonomiye göre büyüklüğünün 1971 yılında GSMH'ya oranı %18 iken 2000 yılında %24'e yükseldiği tahmin edilmiştir⁹⁰².

Öte yandan işçi sendikaları tarafından yapılan hesaplamalara göre Türkiye'de enformel ekonominin GSYİH içerisinde büyüklüğü 2003 sonu itibarıyla %45'in üzerindedir⁹⁰³. Enformel ekonominin milli gelir içerisindeki büyüklüğünün %45 olduğu noktasında işveren sendikaları da mutabıktır⁹⁰⁴. Çeşitli tahmin ve hesaplama yöntemleri farklı sonuçlar verse de Türkiye'de enformel ekonominin GSMH'nın %50'sinden aşağı olmadığı genel kabul görmektedir⁹⁰⁵.

Enformel ekonomiye istihdam açısından yaklaşıldığında, işletmelerin büyük bir bölümünün küçük olması, esnek çalışma, özelleştirme uygulamaları, sürekli artan işsizlik, hızlı nüfus artışı ile gelir dağılımındaki adaletsizlik gibi teşvik eden nedenlerle enformel

⁸⁹⁹ Ağbal, Naci; "Büyüyen Kayıt Dışı Sektör", **Yaklaşım Dergisi** Sayı 113, İstanbul, 2002, s. 44 .

⁹⁰⁰ Sarı; 2002, s.39.

⁹⁰¹ Toptaş, Ülker; Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri, TES-AR Yayınları No: 26, Ankara, 1998, s.50.

⁹⁰² Çetintaş, Hakan-Vegil, Hasan; "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Tahmini", **Doğuş Üniversitesi Dergisi** 4 (9), İstanbul, 2003, s.29

⁹⁰³ Acar, İbrahim Attila-Merter, Mehmet Emin; "Türkiye' de 1990 Sonrası Dönemde Vergi Denetimi ve Vergi Denetiminde Etkinlik Sorunu", <http://www.maliye.gov.tr/apk/md147/vergi%20denetimi.pdf> (10.01.2006) s.24.

⁹⁰⁴ TİSK; "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Kayıtdışı İstihdam Sorunu" **İşveren Dergisi**, Ankara, Şubat 2001, s.7.

⁹⁰⁵ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı; Kayıtdışı İstihdam ve Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı, Yayın No. 116, Ankara, 2004, s.23.

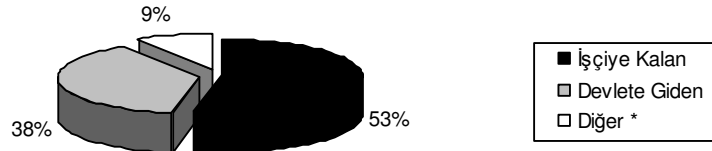
istihdamın 4.5 milyona çıktığı (2003 yılında toplam istihdam 21.1 milyondur⁹⁰⁶), bunun 2 milyon 500 bininin tekstil olmak üzere konfeksiyon, deri, nakliye, inşaat ve tarım işkollarında istihdam edildiği tahmin edilmektedir. Ayrıca kaçak işçi olarak 1 milyon kişi çalışmaktadır.⁹⁰⁷.

Öte yandan Türkiye’de enformel istihdamın boyutları açısından resmi istatistiklere göre çalışan kişi sayısı ile, sosyal güvenlik kuruluşlarına bağlı olarak çalışan kişi sayısı arasındaki fark enformel istihdamın bir göstergesidir. Türkiye’de enformel çalışanların, yaklaşık olarak resmi kayıtlı çalışanlar kadar olduğu, yani toplam enformel istihdamın toplam istihdam içerisindeki payının en az %50 olduğu tahmin edilmektedir⁹⁰⁸.

2. Enformel Ekonominin Ücretler Üzerinde Etkileri

Enformel ekonominin ücretler üzerindeki etkileri konusunda işgücü talebinin iki temel belirleyicisi olan işgücü maliyeti ve büyüme oranı rol oynamaktadır. İşgücü maliyeti; ücretler ve ücret dışı maliyetlerden oluşmakta olup bu ikinci bileşen “istihdam vergileri” olarak isimlendirilmektedir⁹⁰⁹. Türkiye’de istihdam vergilerini de içeren işçilik maliyetinin oransal paylaşımı şöyledir.

GRAFİK 27:İŞÇİLİK MALİYETİNİN DÖKÜMÜ

Kaynak: TİSK, Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti, Ankara, 2005, s.13
*(kıdem, ihbar tazminat fonları gibi işçi ve devlete gitmeyen ödemeler)

Grafik 27’de izlenen oranlar brüt işçi ücretinin neredeyse yarısının kesintiye uğradığını ortaya koymakta, brüt ücretler üzerinde vergi baskısı görülmektedir. İşçilik maliyetleri arttığında, işveren daha fazla öder, ancak bu işçinin gelirini iyileştirmez, kesinti ve vergi olarak devlete gider. Türkiye’de %14 olan Vergi/GSHM oranınının 2001’de %26.1’e yükselmesi ve bunun ücretlilere yüklenmiş olması bu savı doğrulamaktadır⁹¹⁰.

⁹⁰⁶ DİE, İstatistik Göstergeler, 1923-2004 Ankara, 2005, s. 157.

⁹⁰⁷ Acar, Merter, s.24.

⁹⁰⁸ Kıldış, Yusuf;” Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslar Arası Boyutu ve Çözüm Önerileri”, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 2, Sayı:2, 2000, s. 194

⁹⁰⁹ TÜSİAD; Türkiye’de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik, Yayın No. T/2004-11/381 İstanbul, 2004, s. 21.

⁹¹⁰ DPT; Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2003, Ankara, 2004, s.70 .

TABLO 96:TÜRKİYE'DE ÜCRETEN YAPILAN KESİNTİ ORANLARI (%)

YILLAR	KESİNTİ ORANI	YILLAR	KESİNTİ ORANI
1985	24.95	1994	33.13
1986	24.51	1995	30.34
1987	28.54	1996	30.95
1988	29.74	1997	31.89
1989	33.55	1998	26.14
1990	35.41	1999	22.10
1991	37.06	2000	28.04
1992	36.64	2001	30.04
1993	35.92	2002	29.59

Kaynak: TİSK, Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti Araştırmaları, 1985-2002, Ankara, 2003, s.7

Tablo 96'daki işgücü maliyet verileri irdelendiğinde, 1980 ortalarından itibaren Türkiye'de yeni-liberal kaynaklı politikaların uygulanmasına koşut olarak, ücret kesinti oranlarında artış olduğu görülmektedir. Bu uygulamanın bir amacının uluslararası finans piyasalarına bütünleşme sonrası artan borç yükü ve kamu açıklarını karşılayabilme olduğu ifade edilebilir.

Diğer yandan, ülkemizde işverenin işgücü maliyetine yansıyan yasal yükümlülükleri de (SSK Primi İşveren Payı, Zorunlu Tasarruf Fonu İşveren Payı, Çıraklık ve Mesleki Eğitim Fonu, kıdem ve ihbar tazminatları, vb.) toplam işgücü maliyeti içinde önemli paya sahiptir. Türkiye rakipleriyle karşılaştırıldığında, 1997 yılı itibariyle söz konusu payın %20 olduğu, diğer ülkelerde anılan payın %3'e kadar indiği izlenmektedir⁹¹¹. Türkiye'de imalat sanayinde işveren payına düşen ödemeler ortalama olarak toplam işgücü ödemelerinin %20'si dolayında olmakla birlikte, detaylı araştırmalarda bazı şirketlerde bunun %30, hatta bazılarında %40'a kadar çıktığı görülmektedir⁹¹².

Enformel ekonomideki ücret düzeyi konusunda Türkiye ölçeğinde resmi araştırma mevcut değildir. TİSK'in konuya ilişkin yaptığı araştırmalara göre formel ve enformel sektörlerdeki ücretlerin karşılaştırmaları aşağıda sunulmuştur.

TABLO 97: FORMEL VE ENFORMEL SEKTÖR ÜCRETLERİ*

⁹¹¹ TİSK, "Kayıtdışı Ekonominin Boyutları Büyüyor." **Tesktil İşverenleri Dergisi**, Sayı 259, Temmuz 2001, s.8.

⁹¹² TÜSİAD; Türkiye'de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik, TS/BAS-BÜL/04-115 İstanbul, 2004 s. 21.

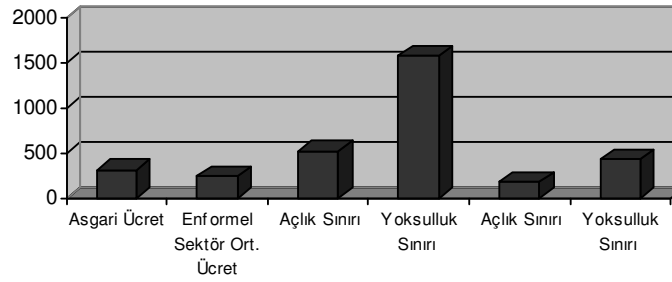
	FORMAL SEKTÖR	ENFORMAL SEKTÖR
Ortalama aylık ücret	511.1	240.1
Nitelikli işler	412.6	236.7
Niteliksiz işler	741.4	331.9

Kaynak: TÜSİAD, Türkiye'de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik, Yayın No. T/2004-11/381 İstanbul, 2004 s. 49-54 deki bilgilerden derlenmiştir.

*Milyon TL/Ay

Tablo 97'de izlendiği gibi formal ve enformel sektörlerin ortalama ücret düzeyleri kıyaslandığında enformel sektör ücreti, formal sektörün %46.96'sı olmaktadır. Ancak nitelikli işlerde farklılık yüksektir. Ücretler ile yaşam zorluğu ilişkilendirildiğinde ücretlerin açlık sınırı ile karşılaştırılması fikir verebilecektir. Türkiye'deki enformel ücret, asgari ücret ve açlık sınırının karşılaştırılması aşağıya çıkarılmıştır.

GRAFİK 28: ASGARI ÜCRET, ENFORMEL ÜCRET VE AÇLIK, YOKSULLUK SINIRI KARŞILAŞTIRMASI*

(II)

(III)

(I)

(IV)

Kaynaklar: 1) TÜSİAD; Türkiye'de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik, TS/BAS-BÜL/04-115, İstanbul, 2004

2) Yıllar İtibarıyla Günlük ve Aylık Asgari Ücretler, Çalışma Genel Müdürlüğü İstatistik Şubesi http://www.calisma.gov.tr/CGM/asgari_ucret_01_2005.htm (15.12.2005)

3) Ekim 2005 Açlık ve Yoksulluk Sınırı, Türk-İş haber Bülteni Ankara, 25 Ekim 2005,s.2

* Açlık ve Yoksulluk Sınırı sütunlarından (I) ve (II)nci sütunlar Türk-İş'in, (III) ve (IV)ncü sütunlar TÜİK'in açlık ve yoksulluk sınırını yansıtmaktadır.

Grafik 28'de asgari ücret ile enformel sektör ortalama ücretini, açlık ve yoksulluk sınırlarıyla karşılaştırılmıştır. TÜİK verilerine göre 2004 yılında Türkiye de yaklaşık 909 bin kişi açlık sınırının; 17 milyon 991 bin kişi ise yoksulluk sınırının altındadır. 2004 yılında, dört kişilik hanenin aylık açlık sınırı 182 milyon TL, aylık yoksulluk sınırı ise 429 milyon Tldir. 2004 yılında Türkiye'de fertlerin yaklaşık % 1.29'u yani 909 bin kişi sadece gıda harcamalarını içeren açlık sınırının, % 25.6'sı yani 17 991 bin kişi ise gıda ve gıda dışı harcamaları içeren

yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır⁹¹³. TÜİK'in yoksulluk sınırı saptamalarına göre çalışanların durumu değerlendirildiğinde; gerek asgari ücretin, gerekse enformel sektör ücretlerinin yoksulluk sınırı altında kaldıklarını, ancak açlık sınırının üzerinde oldukları görülmektedir.

Ancak resmi rakamların çağdaş sosyal yaşamın gereklerinin çok gerisinde olduğu ifade edilebilir. Konuyla ilgili diğer bir kurum Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu ise 2005 Ekim ayında açlık sınırı olarak adlandırılan dört kişilik bir ailenin asgari gıda harcamasının 526 Milyon TL, yoksulluk sınırının ise 1.598 milyon TL olduğunu saptamıştır⁹¹⁴. 2005 yılı için saptanan asgari ücret ise 350 milyon TL'dir⁹¹⁵. Enformel sektör ücret ortalamasının 240.1 milyon TL olduğu dikkate alındığında hem asgari ücretin hem de enformel sektör ücretlerinin yoksulluk sınırının çok altında olduğu, açlık sınırının altında kaldığı görülmektedir. Asgari ücretin açlık sınırının altında olduğu durumda formel sektör ortalama ücretinin %40-45'i kadar olabilen enformel sektör ücretlerinin düşüklüğü yanında, hiçbir sağlık ve sosyal güvencesi olmayan bu çalışma biçiminin insan onuru ve yaşam ihtiyaçlarını karşılayabilmesi açısından sosyal bir yara olduğu ifade edilebilir. Enformel sektördeki bu ücret düzeyi için sefalet ücretinden başka bir isimlendirme bulmak zordur. Türkiye'de enformel ekonominin yaygınlaşmasından etkilenen diğer bir alan toplu pazarlık düzeni ve sosyal güvencenin bozulmasıdır.

Enformel ekonomi, serbest ekonomide sendikalar arası haksız rekabeti arttırmaktadır. Örneğin; formel çalışan işyerinde sendikal örgütlenme mümkün iken, enformel sektörde mümkün değildir. Türkiye'de özelleştirmenin yanı sıra büyüyen enformel ekonomi sendikal örgütlülüğün, dolayısıyla işgücü piyasasında emeğin pazarlık gücünün zayıflamasına yol açmaktadır. Sendikal örgütlülüğün zayıflamasının diğer bir doğal sonucu çalışma koşulları ve sosyal güvencesizlik olarak kendini göstermektedir. Enformel ekonominin sendikal örgütlülükle ters yönlü ilişkisine gelince, Türkiye'de toplam ücretli sayısının gerçek sendikalı işçi sayısına göre sendikal örgütlülük oranı 1988 yılında %19.9 iken bu oran 2000'li yıllarda %8'e kadar gerilemiştir⁹¹⁶.

Görüldüğü gibi 1990'ların başından itibaren 10 yıldan kısa bir sürede enformel ekonominin üç misli büyümesiyle, sendikal örgütlülük de %60 oranında azalmıştır.

⁹¹³ TÜİK; 2004 Yoksulluk Araştırması Sonuçları Bülteni, Sayı 27 Ankara, 2006 ,s.1

⁹¹⁴ Türk-İş "Ekim'de Açlık -Sınırı 526 YTL, Yoksulluk Sınırı 1,598 YTL" **Türk-İş Haber Bülteni** Ankara, 25 Ekim 2005,s.2.

⁹¹⁵ Çalışma Genel Müdürlüğü, İstatistik Şubesi ; "Yıllar İtibarıyla Günlük ve Aylık Asgari Ücretler", http://www.calisma.gov.tr/CGM/asgari_ucret_01_2005.htm (05.12.2005).

⁹¹⁶ Akkaya, 2003, s. 237-38.

Emeğin sendikal örgütlülük dışına taşınması sosyal güvencesizliği arttıran bir unsur olarak görülmelidir. Çünkü sosyal güvenceden yoksun olarak çalışan işçiler, yoksulluktan ve gelir dağılımındaki adaletsizlikten en çok etkilenen kesim olmaktadır. Ülkemizde istihdam edilenlerin %54.4'ünün herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı olmaması sosyal güvencesizliğin büyük boyutlarını yansıtmaktadır⁹¹⁷.

Öte yandan büyüyen enformel ekonomi, sendikal örgütlülüğün zayıflaması ve sosyal güvencesizlik gibi gelişmeleri olumsuz yönde etkilemektedir. Türkiye, halen nüfusunun %45.9'unun enformel iş ilişkileri çerçevesinde istihdam edildiği %30 gibi önemli bir bölümün Yeşil Kart dahil hiçbir sosyal güvenlik sistemi tarafından kapsam altına alınmadığı bir konumda bulunmaktadır⁹¹⁸.

E. İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler

Türkiye ekonomisinde 1980 yılında başlayan yeni-liberal dönüşüm ekonominin diğer pek çok alanında olduğu gibi işgücü piyasalarını da büyük ölçüde etkilemiştir. Bu etkiler ekonomi ile de sınırlı kalmamış, kurumsal ve siyasal alanda da varlığını hissettirmişlerdir. İşgücü piyasaları artan esneklik eğilimleri, ekonomik krizlerin işsizlik üzerindeki olumsuz etkileri, istihdam sorunları bunlardan bazı önemli olanlarıdır. 1980 sonrasında işgücü piyasalarına ilişkin düzenlemeler uyum programları içerisinde yer almamış olmasına rağmen, dolaylı biçimde gerçekleştirilmiş, sendikalar başta olmak üzere işgücü piyasalarının bütünü baskı altına alınmıştır. Böylece gerileyen gerçek ücretlerin ihracata dayalı yeni modele geçişte etken olduğu kabul edilen görüştür. Diğer taraftan işgücü piyasaları üzerinde etkili olan ekonomik politika araçlarından yüksek gerçek faiz ve esnek kur uygulamaları sonucunda sermaye mallarının fiyatları artarken, gerçek ücretler hem 1980-1989, hem de 1990'lı yıllarda özellikle de kriz dönemlerinde sürekli gerilemiştir. İşçi sendikalarının dışarıda tutulduğu serbest bölgelerin sayısı artarken, işveren örgütlerinin de katkılarıyla işgücü piyasalarının esnekleşmesi yaygınlaşmıştır. Bu bağlamda asgari ücretlerin ve genelde işgücü maliyetlerinin yüksekliliği, sosyal güvenlik sistemleri, yeni-liberal politika savunucularının hedefi haline gelmiştir. Kamu kurumlarında temizlik, yemek gibi hizmetler özelleştirilmiş ve taşeron firmalara devredilmiştir⁹¹⁹.

Öte yandan Türk işgücü piyasasının özelliklerine bakıldığında tarım sektöründe yüksek istihdam-düşük verimlilik, işgücüne katılım oranının ve istihdam oranının düşük

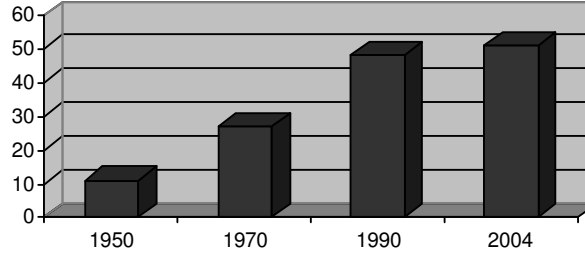
⁹¹⁷ Kamu-Sen; *İstihdam, İşsizlik ve Ücret Sorunlarına Çözüm Arayışları*, Yayın No. 10, Ankara, 2004, s.105.

⁹¹⁸ Adar, Sinem; "Sosyal Güvenlik Reformu'nda, Konuşulmayanlar", *Sosyal Politika Forumu Bülteni*, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, Sayı 1, 09-2006, İstanbul, 2006, s.3.

⁹¹⁹ Şenses, Fikret;"Neo-liberal Ekonomi Politikaları, İşgücü Piyasaları ve İstihdam", *Petrol-İş Yıllığı 2000-2003*, İstanbul, 2003, s. 149-159

olması, işgücünün eğitim düzeyinde karşılaşılan düşüklük göze çarpmaktadır. Türkiye’de işgücü piyasasının bir diğer özelliği istihdam yaratmaya yönelik yatırımların yetersizliği olmaktadır. 2003 itibarıyla Türkiye’de her 100 kişiden yalnız 48’i çalışmakta veya aramaktadır. Yani işgücüne katılma oranı %48.3’dür⁹²⁰.

GRAFİK 29: ÜCRETLİLERİN GELİR GETİRİCİ İŞTE ÇALIŞANLARA ORANI (%)

Kaynak: DIE HIA 1961 s.358; DIE HIA 1993 s. 391, Türkiye İstatistik Yıllığı, 2004, s.154

Grafik 29 Türkiye’de ücretlileşme sürecinin artarak devam ettiğini göstermektedir. Bu bağlamda tarım sektöründen, sanayi ve hizmetler sektörlerine geçiş ve kırdan kente göç, ücretlileşmeyle birlikte gelişmektedir. Ayrıca, kentlerdeki küçük esnaf ve sanatkarın önemli bir bölümü; teknolojik gelişmeye, büyük sermaye gruplarının belirli malların üretimine ve hizmetlerin sunumuna girmesine, halkın tüketim alışkanlıklarındaki değişikliklere bağlı olarak, tasfiye olmaktadır. 1990 yılından sonra Türkiye’de gerek kırsal kesimde, gerek kentsel bölgelerde küçük üreticiliğin ve küçük esnaf ve sanatkârın tasfiye ve ücretlileşme süreci hızlanmıştır. Ayrıca işçi veya memur olarak çalışmakta olanların içinde toprak mülkiyetiyle bağlı olanların sayısı ve bu bağın önemi azalmıştır⁹²¹.

Bunun nedenleri arasında tarım sektöründeki istihdam fazlalığı ve düşük verimlilik, işgücüne katılım oranının ve işgücünün ortalama eğitim düzeyinin düşük olması sıralanabilir. Bu özelliklerin yanı sıra istihdam yaratmaya yönelik yatırımların yetersizliği öncelikli bir sorun olmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de 1993-2003 döneminde çalışma çağındaki nüfus %25.6 artarken, işgücüne katılım oranı %16.4’de, istihdama katılım oranı ise %14.3’de kalmış, on milyona yakın nüfus artışından %26’sı iş bulabilmiştir. İş arayanlar ilave edildiğinde çalışma çağındaki nüfusun ancak üçte birinin işgücüne katılabildiği sonucu çıkmaktadır⁹²².

⁹²⁰ TÜSİAD, Türkiye’de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik, Yayın No. T/2004-11/381 İstanbul, 2004 s.29

⁹²¹ Koç, Yıldırım; Türkiye’de İşçi Sınıfının Yapısı, Yol-İş, Gıda-İş, Tes-İş, Orman-İş Ortak Yayını No.8 Ankara, 2000, s. 23-24

⁹²² TÜSİAD,2004, s.29

Yeni-liberal politikaların işgücü piyasaları açısından yarattığı diğer bir olumsuzluk 1989 yılında başlatılan sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin yarattığı krizler olmuştur. Bu krizler büyümenin durmasına ve hatta düşmesine yol açarak gerçek ücretlerin de düşmesine neden olmuştur. Örneğin 2001 krizinde 1.5 milyon kişinin işini kaybetmesinin yarattığı sosyo-ekonomik sarsıntı büyük olmuştur. Yeni liberal modelin işgücü piyasaları üzerinde istihdam kayıpları ve gerçek ücretlerdeki düşüşe ilave olarak yarattığı önemli diğer olumsuz etki endüstriyel ilişkilerdeki güvenlik ortamının sarsılmasıdır. Yeni-liberal uygulamaların işçilerin temsilcisi konumundaki sendikaların üye sayılarının azatması ve örgütlü hareketleri yavaşlatması istihdam kayıplarının yüksek düzeye ulaştığı dönemlerde tepkilerin zayıflamasını sağlayarak işini kaybedenlere iş bulma konusunda hükümetlerin duyarlılığını azaltmıştır. Sonuç itibarıyla yeni-liberal yaklaşımın öngördüğü değişikliklerin yerine getirilmesine karşın istihdam açısından yarattığı sonuçların olumsuzluğu görülmekte, istihdam artışlarının 1980 öncesinin bile altında kaldığı izlenmektedir⁹²³.

Ayrıca Türkiye’de 1970’li yıllarda yaşanmaya başlanan sürekli durgunluk, uluslararası sermayenin çıkarları doğrultusunda biçimlenen yeni uluslararası işbölümü, az gelişmiş ülkelerde yeni ve ucuz ücretli işgücü gereksinimini arttırmış, mülksüzleşme sürecini hızlandırmıştır. IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası sermaye kuruluşlarının, kırsal kesimde küçük üreticiliğin tasfiyesine yol açacak politikaları sistemli biçimde savunmaları, bu anlayışın doğal bir sonucudur. Türkiye’de tarımsal destekleme fiyatlarının kaldırılması, tarım girdilerine uygulanan sübvansiyonların azaltılması veya sona erdirilmesi, Ziraat Bankası kredi faizlerinin yükseltilmesi, tarım satış kooperatifleri veya birliklerinin zayıflatılması, tarım ve hayvancılığı desteklemede büyük görev üstlenmiş olan bazı şirketlerin özelleştirilmesi veya özelleştirme kapsamına alınması (Yem Sanayi, Süt Endüstrisi Kurumu, Et ve Balık Kurumu, Tekel, Gübre Sanayi, TİGEM, Şeker Fabrikaları, vb.) konuyu etkileyen unsurlardır⁹²⁴.

Bu gelişmelerle bağlantılı olarak işgücüne katılım da düşüş, tarımda açığa çıkan ve kente göçen nüfusun önemli bölümünün günümüzdeki işgücü piyasalarının niteliklerini karşılamakta yetersiz kalışından dolayı yaşanmaktadır. Türkiye’de 1988 yılında erkeklerde iş gücüne katılım oranı %81.2, kadınlarda %34.3’dür. 2004 yılında işgücüne katılım oranı erkeklerde %72’ye kadınlarda ise %25.4’e kadar gerilemiştir. Toplam olarak 1988’de %67 olan işgücüne katılım oranı 2004’de %48 düzeyine kadar azalmıştır⁹²⁵. İşgücüne katılımın düşme eğilimine girdiği 1989 yılından itibaren on dört yılda, işgücüne katılım da %10 civarında

⁹²³ Şenses; 2003, s. 149-159

⁹²⁴ Koç, s.33-36

⁹²⁵ DİE; İstatistik Göstergeler 1923-2004, Ankara, 2005, s.153

azalma olduğu anlaşılmaktadır⁹²⁶. Türkiye %48.1 gibi bir işgücüne katılım oranı ile aynı oranların %85.1 olduğu OECD, %85 olduğu AB ve %83.6 olduğu G.Kore'nin çok gerisinde kalmaktadır⁹²⁷.

İşgücü piyasasındaki güncel gelişmeler bu kötü gidişin daha olumsuzlaştığını işaret etmektedir. Çünkü 2005 sonu itibariyle 51.202 milyon 15 yaş üstü nüfusa karşı sivil istihdam 24 milyon kadardır ve işgücüne katılım %46.9'a kadar gerilemiştir. Türkiye'de genelde aile işletmeleri ağırlıklı ve istihdamın son derecede yüksek olduğu toplam istihdamın üçte birini barındıran bir tarım kesiminin varlığı dikkate alınırca %10'lar civarındaki genel işsizlik düzeyinin sorunu tam yansıtmadığı ifade edilebilir. Çünkü tarım dışı işsizlik oranı 2000 yılına kadar %9 civarında iken 2001 krizi ile %15'e çıkmış, 2002-2005 ortalaması ise %14.5 gibi AB ülkeleri ile kıyaslandığında çok yüksek olan bir düzeyde seyretmektedir⁹²⁸. Bütün bu gelişmeler değerlendirildiğinde, Türkiye'de yeni-liberal ekonomik politikaların çalışan nüfusun artışıyla dengeli bir istihdam yaratamadığı, işgücüne katılım oranının düştüğü dolayısıyla daha az insanın üretime katılabildiği, buna işsiz kitlelerdeki artış da eklenince gelişmelerin işgücü piyasasında ücretleri baskı altına tutma yönünde etkili olduğu ifade edilebilir.

F. Toplu Pazarlık Düzenindeki Bozulmalar

Küreselleşme süreci, Türk çalışma yaşamını ağırlıklı olarak 1990'lı yıllardan itibaren toplu pazarlık, sendikalar, toplu iş mücadeleleri ve istihdam türlerini etkilemeye başlamıştır. 24 Ocak 1980 kararlarıyla Türkiye'de ekonomi politikalarında köklü değişikliklere gidilmesi; bu tarihten sonra iç talebi karşılamaya yönelik ithal ikameci politikalar yerine ihracata dönük büyüme stratejileri ve devletin ekonomideki ağırlığının azaltılması gibi liberal politikalar benimsenmesi doğal olarak etkilerini toplu pazarlık düzeni üzerinde de göstermiştir. 1980 sonrası serbest ticaret rejimine geçilmesiyle, Türk firmaları ayakta kalabilmek bağlamında dünya pazarlarındaki firmalarla rekabet etme durumunda kalmış; bu bakımdan işverenler verimliliği artırıp üretim maliyetini düşürebilmek için ucuz işgücü, ileri teknoloji ve yeni yönetim modelleri kullanmaya yönelmiştir. Dolayısıyla küreselleşme olgusu 1990'lı yılların ortalarından itibaren Türk çalışma yaşamını açık şekilde etkilemeye başlamıştır. Nitekim, söz konusu gelişmelerin, çalışma hayatında "esnek çalışma" adı altında standart dışı çalışmanın

⁹²⁶ TÜSİAD, 2004 s.30

⁹²⁷ OECD, *Economic Outlook 2004*, Labour Force Participation Rates, Paris,2005, s.238

⁹²⁸ DİSK; *Bağımsız Sosyal Bilimciler 2006 Yılı Raporu*, IMF Gözetiminde 10 Uzun Yıl, 1998-2008 . Farklı Hükümetler Tek Siyaset, DİSK Yayınları No.53, Ankara, 2006, s. 23-24

yaygınlaşmasında, toplu pazarlık düzeyi ve kapsamının daralmasında, sendikacılığın güç kaybetmesinde etkili olduğu gözlemlenmektedir⁹²⁹.

Toplu pazarlık düzenindeki gerilemenin en büyük işaretlerinden biri toplu pazarlığın kapsamının daralması olmaktadır. Bu bağlamda toplu iş sözleşmeleri (TİS) kapsamındaki işçi sayısındaki değişim aşağıdadır.

TABLO 98:TÜRKİYE'DE TOPLU PAZARLIK KAPSAMINDAKİ İŞÇİ SAYISI

Dönemler	TİS Kapsamındaki İşçi Sayısı
1985-86	1.627.040
1990-91	1.573.401
1995-96	1.281.768
2000-01	984.073
2003-04	954.429

Kaynak: 1)Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma Hayatı İstatistikleri, Ankara 2000, s.41
2)Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yıllar İtibariyel Bağıtlanan Toplu İş Sözleşmeleri, http://www.calisma.gov.tr/isattistik/cqm/yillar_tis.htm, (10.12.2005)

Tabloda izlendiği gibi Türkiye'de toplu pazarlığın kapsamı daralmaktadır. 1985-86 döneminde 1.627.040 işçi toplu pazarlık sürecinin kapsamında iken bu sayı 2003-04 döneminde 954.429'a kadar düşmüş olup, 20 yıl içerisinde bu kapsamdaki işçi sayısında %41.3 oranında bir daralma söz konusudur. İşgücüne katılan nüfustaki artış dikkate alındığında daralmanın boyutunun daha fazla olduğu ifade edilebilir.

Bu bağlamda Türkiye'de 1990'lı yılların sonlarına kadar toplu görüşmelerin başta gelen konusunu, ücret pazarlıkları oluşturmuştur. Hatta, 2000 öncesindeki toplu pazarlık görüşmelerinde tatmin edici ücret artışları elde etmek adeta sendikaların birinci işlevi olarak algılanagelmıştır. Sendikalar enflasyonun kronikleştiği 2000 öncesinde, gerçek ücret artışları elde edebilmek, üyelerini sendikalarda tutabilmek için böyle bir yol izlemek durumundaydılar. Ancak küresel rekabetin işletmeleri giderek etkilemeye başladığı 1990'lı yılların ortalarından itibaren sendikalar, toplu sözleşme müzakerelerinde artık ücret pazarlığı üzerinde eskisi gibi yoğunlaşmamışlardır. Başka bir ifadeyle, sendikalar, işletmenin ayakta kalabilmesinin iç ve dış firmalarla rekabet baskısından dolayı ücret pazarlığından çok istihdam güvencesi elde etmeye yönelmişlerdir. Bu nedenle yeni dönemde karşılıklı ödün pazarlıkları ön plana çıkmış; görüşmeler, sendikaların ücret ve ücret ekleriyle ilgili artırım isteklerinde kısmi edimlerle

⁹²⁹ Mahiroğulları, Adnan; "Küreselleşmenin Türk Çalışma Hayatına Etkileri", <http://www.iibf.kou.edu.tr/ceko/armaganlar/turanyazgan/15.pdf>, (04.12.2006)

karşılığında istihdam güvencesi elde etmeye yönelik anlaşmalarla sonuçlanma eğilimine girmiştir⁹³⁰.

Diğer taraftan Türkiye'de sürdürülen AB süreci toplu pazarlık düzenini etkilemektedir. Bu dönemde toplu pazarlık sürecini doğrudan etkileyen temel faktörlerden biri de, 2003 yılı Haziran ayında 4857 sayılı yeni İş Kanununun yürürlüğe konulmasıdır. 4857 sayılı İş Kanunu esas olarak bireysel iş hukuku alanında bir düzenleme olmasına rağmen, toplu pazarlık sürecine ilişkin konuları da düzenlediğinden, bu süreci de doğrudan etkilemiştir. Liberalleşme sürecini bütünüyle yansıtan 4857 sayılı İş Kanununun temel tercihi, (1475 sayılı eski İş Kanununun düzenlemeleri yerine), esnek istihdam olmaktadır. 4857 sayılı Kanunun hazırlık aşamasından başlayarak işveren sendikaları toplu pazarlık görüşmelerinde fazla çalışma ücretlerini fiilen kaldıracabilecek “yoğunlaştırılmış iş haftası”, “telafi çalışması” taleplerini etkili biçimde savunmaktadırlar⁹³¹.

Diğer taraftan, son yıllarda gerek kamu, gerekse özel sektör işverenleriyle bağitlanan sözleşmelerde, ücret artış oranlarının eski dönemlerde olduğu gibi “enflasyon artı refah payı” isteklerinin karşılanmadığı özellikle 2001 krizi sonrasında ücret artışlarının altı aylık dönemlerin tümünde somut bir zam oranı belirtilmeden otomatik olarak TÜFE'ye bağlandığına tanık olunmaktadır⁹³². Bu durum değerlendirildiğinde ekonomik büyümenin ücretlere yansıtılmadığı, ekonomik büyümenin sermayenin gelirlerini arttırdığı, ancak emek gelirlerinin değişmeyerek milli gelirdeki payının azaldığı ifade edilebilir.

Türkiye'deki küreselleşme süreci özellikle sendikacılığı ve sendikalaşmayı olumsuz biçimde etkilemiştir. Pek çok şeyin esnekleştirildiği ortamda; enformel sektörün yaygınlaşması, kadın istihdamının artışı, sanayi ve tarım sektörlerinin küçülerek hizmet sektörünün genişlemesi, kırsaldan kente göç, özelleştirme ve bununla bağlantılı olarak işletmelerin küçülmesi, taşeronlaştırma gibi etkenler sendikasızlaşmanın artışına katkıda bulunmaktadırlar⁹³³.

Özelleştirme çalışma yaşamında birçok unsuru etkilerken, sendikalaşmayı, toplu pazarlık sürecini ve toplu sözleşmeleri de etkilemektedir. Bu etki sendikalaşma oranlarına, sendikal güce, toplu pazarlığın yapısına, yürütülme sürecine ve TİS içeriğine yansımaktadır.

⁹³⁰ Kutsal, Metin ; “Küreselleşme Sürecinin Türk Sendikacılığı Üzerinde Olası Etkileri”, **Kamu-İş Dergisi**, C. 4, S. 2, Ankara, 1997, s.256.

⁹³¹ Şafak, Can; Türkiye'de İşçi Ücretlerinin Seyri (1980-2005), www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=6702 (10.12.2006)

⁹³² Mahiroğulları, Adnan; “Küreselleşmenin Türk Çalışma Hayatına Etkileri”, ibf.kou.edu.tr/ceko/armaganlar/turanyazgan/15.pdf - (04.12.2006)

⁹³³ Akaya, 2003, s.224-230

Bu bağlamda kamu kesimindeki kıdem ve statü gibi faktörlere bağlı olan ücret sisteminin yerini, verimliliğe bağlı ücret belirlenmesi uygulaması almakta, çalışma koşulları özel sektör işverenin anlayışına uygun olarak değiştirilmekte, çalışma karşılığı olmayan sosyal haklar sınırlanmaktadır⁹³⁴.

Türkiye’de özelleştirme sendikal örgütlülüğü büyük ölçüde etkilemekte, sendikalaşma oranının düşmesinin ilk nedeni olarak, özelleştirme kaynaklı istihdam seviyesinde oluşan gerileme ile karşılaşmaktadır. Sendikalaşma oranında düşme oluşturmayacak bir özelleştirme mümkün olmasa bile, meydana gelecek olan işletme ölçeği ve işveren davranışına bağlı olarak değişik şiddette kendini gösterebilir. Ancak sendikalaşmanın Türkiye’de olduğu gibi kamu desteğinde olduğu ülkelerde, işveren tavrının sendikalaşma oranını önemli ölçüde düşürdüğü açıktır⁹³⁵.

Sendikaların üye sayısı ile sendikaların gücü arasında doğrudan bir bağlantı olduğuna göre, özelleştirme nedeniyle üye kaybına uğrayan sendikaların toplum içindeki gücü azalmaktadır. Türk sendikacılık hareketi, devlet desteği ve kamu kesimi işyerlerindeki örgütlenme ile gelişmiştir. Sendikalaşmayı teşvik eden, sendikal faaliyeti destekleyen kamu sektörü, sendikal hareket üzerinde etkili olmuştur. Özelleştirme ile sendikalar böylesi bir destekten mahrum kalmaktadır. Özel sektörün sendikalara ve sendikal faaliyetlere karşı tutumu sendikal hareketi zayıflatan diğer bir unsur olarak devreye girmektedir.

Türkiye’de kamu sektöründe çalışanların sendikalaşma oranı yaklaşık %70’dir. Özel sigortalı işçi çalıştırmaktan kaçınıp, sendikaların kendi iş yerinde örgütlenmesini engellemeye çalışırken; kamu sektöründe sendikalaşmasının yaygın oluşu devletin sendikalaşmaya olumlu bakması sonucudur⁹³⁶. Diğer taraftan kamuda sendikalaşma oranının yüksek oluşunda bunların büyük ölçekli işletmeler olmasının büyük rolü bulunmakta, ancak özelleştirme sonucu işten çıkarmalar, sendikaların üye sayısını önemli ölçüde kaybetmesine yol açmaktadır. Belirlenebilen sonuçlarına göre kamu işletmelerinde özelleştirilme sonrası sendikasızlaştırma oranı %72’dir⁹³⁷. Neticede Türkiye genelinde özelleştirilen işletmelerde ortalama sendikalaşma oranı %90’lardan %36’lara gerilemiştir⁹³⁸.

İşgücü yaşamını etkileyen güncel gelişmelere koşut olarak sendikalar; üye sayılarındaki azalmaya ekonomik krizler de eklenince, maddi sıkıntıya düşmüşlerdir.

⁹³⁴ Alper, s. 123.

⁹³⁵ Dereli, Toker; “Toplu Pazarlık Düzeninde Uygulamada Karşılaşılan Sorunlar”, **Türkiye’de Endüstriyel İlişkiler ve Verimlilik Semineri**, MPM Yayını, No:376, Ankara, 1988, s.76.

⁹³⁶ Kağnıcıoğlu, Deniz; Türkiye’de **Kamu Sektöründe İşçi Sendikacılığı ve Küreselleşmenin Etkileri**, Anadolu Üniversitesi Yayınları No.1163, Eskişehir,1999, s.291

⁹³⁷ Türkiye’de Özelleştirme, **Petrol-İş** 97-99 Yıllığı Yayın No. 58, İstanbul, 2000, s.332

⁹³⁸ Mahiroğulları, Adnan; “Türkiye’de Sendikalaşma Evreleri ve Sendikalaşmayı Etkileyen Unsurlar”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, Sivas, 2001, s.183

Bunun sonucunda sendikalarda küçülmeler görülmektedir. Sendikaların mevcut alanlarını kaybetmemek için işverenle daha uyum içersinde çalışma yollarını aramaları, ödün pazarlığı yapmalarına yol açmaktadır⁹³⁹. Ayrıca sendikal örgütlülüğün zayıflamasına bağlı olarak, yeni teknoloji ve endüstri ilişkileri özellikle, nitelikli ve niteliksiz işgücü arasındaki ücret makasını açmıştır. Son yirmi yıldaki gelişmelere bakılacak olursa Türkiye’de artık insan faktörü ve toplumsal yarar ile kar elde etme arasındaki seçimde, ikinci tercih edilmektedir. Bu noktada sendikalaşma oranlarının nasıl algılandığına değinmek gerekecektir.

**TABLO 99: ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞINA GÖRE
SENDİKALAŞMA**

YILLAR (OCAK AYI)	İŞKOLLARI TOPLAM İŞÇİ	İŞKOLLARI TOPLAM SENDİKALI İŞÇİ	SENDİKALI İŞÇİ ORANI(%)
1985	2.590.978	1.594.577	61.54
1990	3.465.087	1.921.441	54.97
1995	3.834.193	2.660.624	63.39
2000	4.508.529	3.086.305	68.45
2003	4.686.618	2.717.326	57.98
2004	4.916.521	2.854.059	58.05
2005	5.022.584	2.945.929	58.65

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Hayatı İstatistikleri, Ankara,2006 s.152-167’deki verilerden derlenmiştir

Tablo 99’da yansıtıldığı gibi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na (ÇSGB) göre Ocak 2006 itibariyle Türkiye’de işçi sayısı 2 milyon 946 bindir, sendikalaşma oranı ise %58.65’dir. Ancak Bakanlığın verileri gerçekçi olmamakta, hatta kamu sektöründeki sendikalaşma oranları ile ilgili verilerde, sendikalı işçi sayısı mevcut işçi sayısından hep fazla çıkmaktadır⁹⁴⁰.

Sendikalaşma ve çalışma hayatına ilişkin veriler ÇSGB tarafından toplanmakta ve yayımlanmaktadır. Bakanlık, ILO’nun kullandığı yöntemler dışında kendine özgü yöntemler kullanmaktadır. İşçi sendikaları ile kamu görevlileri sendikalarına ilişkin verileri farklı yöntemlerle saptamaktadır. İşçi sendikalarının üyeliklerinde Bakanlığa gönderilen üye fişleri esas alınırken, kamu görevlileri sendikaları açısından aidat ödeyen üyeler esas alınmaktadır. ÇSGB tarafından kullanılan yöntem, bilimsel kaygılardan daha çok yasanın öngördüğü gereklilikleri yerine getirme amacı güden ve siyasal müdahalelere açık bir yöntemdir. ÇSGB, işçi sendikaları için, sendikalı işçi sayısını Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) kapsamındaki işçi sayısına oranlayarak sendikalaşma oranını elde etmektedir. Ancak bu hesaplamada yer alan gerek sendikalı işçi sayıları gerekse sigortalı işçi sayıları tartışmalıdır. Yine toplam kamu görevlileri sayısı açısından da tartışmalı veriler söz konusudur. Tüm bu yöntemsel farklılıklar

⁹³⁹ Lordoğlu, Kuvvet; “Türk Sendikal Hareketinin Özgün Kriz Alanları Var mıdır?” **Petrol-İş** 2000-2003 Yıllığı, Yayın No.85, s. 290-291

⁹⁴⁰ Mahiroğulları, s.172

ülkemizde sağlıklı sendika üyeliği ve sendikalaşma oranı istatistiklerinin oluşmasını engellemektedir. ILO, Türkiye'deki resmi sendikalaşma istatistiklerini dikkate almamakta, sendika ve işveren kuruluşlarının verilerini kullanmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'de işçi sendikaları sendikalaşma yoğunluğunu hesaplamada toplam ücretliler içinde TİS kapsamındaki işçileri esas almayı gerçekçi bulmaktadırlar⁹⁴¹.

Bu şekliyle Türkiye'de gerçek sendikalı işçi sayısı 1999'da bir milyonun altına düşmüştür. Toplam ücretliler içersindeki gerçek sendikalı işçi sayısı ile TİS'den yararlanan işçi sayısına göre düzenlenen sendikal örgütlülük aşağıdadır.

TABLO 100: 1963-2003 DÖNEMİNDE ÜCRETLİ EMEK VE SENDİKALAŞMA ORANI (%)

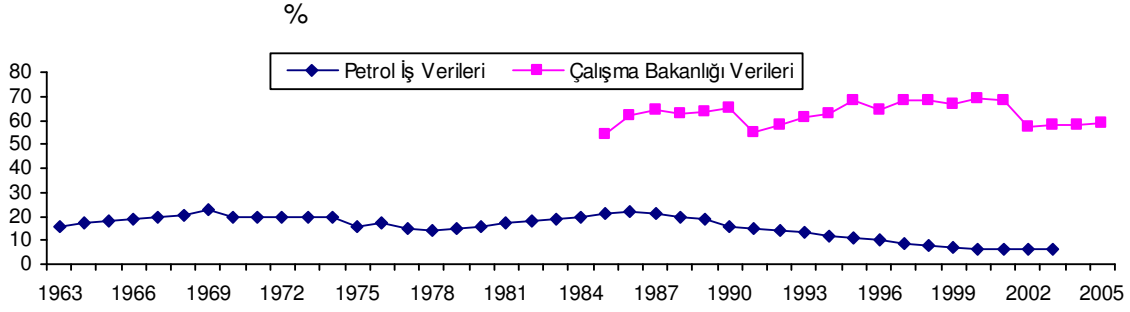
YILLAR	TOPLAM ÜCRETLİ SAYISINA GÖRE SENDİKALI ORANI	TİS'DEN YARARLANAN İŞÇİ SAYISINA GÖRE SENDİKALI ORANI
1965	17.6	5.6
1970	19.6	7.5
1975	17.3	7.4
1980	17	7.5
1985	20.3	9
1990	16.3	8.2
1995	11.7	5.3
1996	10.9	4.6
1997	10.1	7.7
1998	9.2	7.9
1999	8.3	7.1
2003	8.1	6.9

Kaynak: Petrol-İş 2000-2003 Yıllığı, Yayın No.85, İstanbul, 2003, s.237-38
(2003 yılı değerleri Yol-İş Sendikası'nın tahminini yansıtmaktadır)

Tablo 100'e göre Türkiye'deki sendikal örgütlülük 1963 yılından itibaren gelişerek, 1980'lerin ortasında % 20'lik en yüksek düzeyine ulaşmıştır. Ancak 1980'lerin ikinci yarısından itibaren küresel piyasalara bütünleşmenin tamamlanması, artan özelleştirme olgusu ile IMF yapısal programlarının uygulanması sonucu sendikal örgütlülükte başlayan daralma devam etmektedir. Değinilen yaklaşım farklılıkları nedeniyle Türkiye'de sendikalaşma oranları konusunda Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile sendikalar örgütlülük oranları rakamları birbirinden aşırı derecede farklıdır.

⁹⁴¹ Çelik, Aziz-Lordoğlu, Kuvvet;"Türkiye'de Resmi Sendikalaşma İstatistiklerinin Sorunları", **Çalışma ve Toplum**, sayı 9 (2006/2), Ankara 2006, s.13-14.

GRAFİK 30:TÜRKİYE’DE SENDİKAL ÖRGÜTLÜLÜK (ÇALIŞMA BAKANLIĞI VE SENDİKAL VERİLERE GÖRE)

Kaynak: 1)Petrol-İş 2000-2003 Yıllığı, Yayın No.85,İstanbul 2003, s. 237-38
2)Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Hayatı İstatistikleri, Ankara,2006 s.152-167

Grafik 30 izlendiğinde sendikal örgütlülük bağlamında resmi veriler ile işçi sendikaları verileri arasında büyük fark görülmektedir. Sendikalar ve akademisyenlerin araştırmaları Türkiye’de ücretlilerin az bir bölümünün sendikalı olduğunu göstermektedir. Sendikalı olup toplu iş sözleşmesinden yararlanabilenlerin sayısı ise daha düşüktür. 2000’lerde Türkiye’deki sendikalılık oranı 1970’lerden sonraki en düşük düzeyde seyretmekte, sendikalaşma oranlarında 1986’dan sonra başlayan düşüş devam etmekte, dolayısıyla toplu pazarlık düzeni etkinliğini kaybetmektedir. Çünkü sendikal örgütlülüğün zayıflaması ile işgücü piyasasında işçi-işveren ilişkileri içerisinde işçinin çok sınırlı pazarlık gücünün güçlü sermaye karşısında etkisiz kalmasına yol açmaktadır. Böylece esas amacı örgütlülük sayesinde emeğin pazarlık gücünü güçlü sermaye karşısında dengelemeye dayalı sistem etkinliğini yitirmekte, bundan en çok işgücünün büyük bölümünü oluşturan niteliksiz işgücü etkilenmektedir.

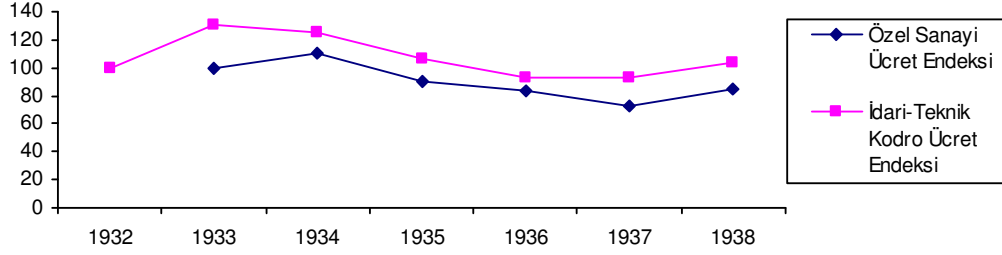
III. Türkiye’de Ücretlerin Gelişimi

Türkiye’de ekonomi politikalarının gelişim süreci ve bu süreçte küreselleşme olgusunun etkisiyle meydana gelen yapısal değişim, ücretleri etkilemiştir. Türkiye’de iki aşamalı bir liberalizasyonla uluslararası ekonomiye entegrasyon öncesini ve sonrasını içeren ekonomik politikaların ortaya çıkardığı dönemlere değinirken, anılan dönemin gelir bölüşümü ve ücret düzeylerini etkilemesine yer verilmiştir. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan günümüze uzanan zaman sürecinde pek çok konuda olduğu gibi ücretler, ekonomik politikalar ile iç ve dış etmenlere bağlı olarak farklı gelişme göstermiş, emeğin milli gelirden aldığı pay dönemsel değişikliklere göre şekillenmiştir. Burada ücretlerin gelişimi daha genel bir perspektiften yansıtılarak kısa dönemlerin ilişkilendirilmesine ve uzun dönemlerde ücret düzeyindeki değişim daha genel bir resminin verilmesine çalışılacaktır.

A. 1980 Öncesi Ücretler

Ücretler konusunda 1932 yılından itibaren ulaşılabilen veriler Cumhuriyetin korumacı ve devletçi sanayileşmeci dönemindeki ücret gelişmelerini yansıtmaktadır. Dönemi yansıtan grafik konu hakkında fikir vermektedir.

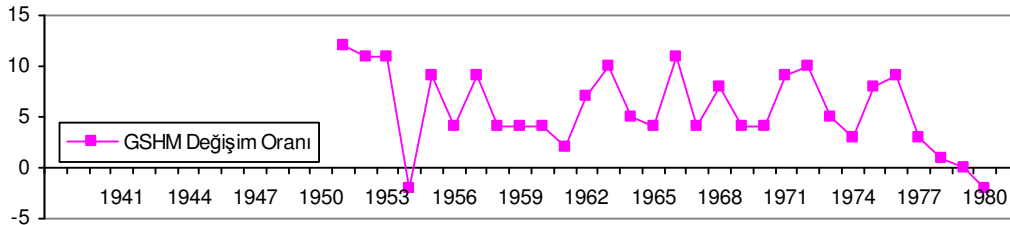
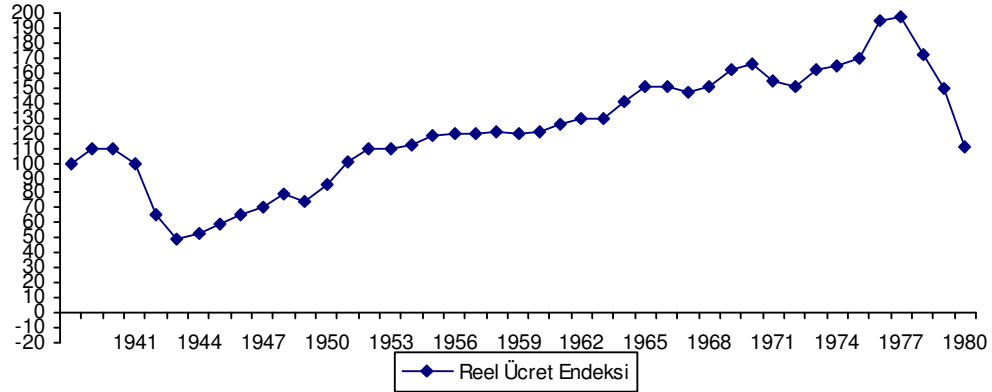
GRAFİK 31: 1932-1938 DÖNEMİ GERÇEK ÜCRET ENDEKSİ

Kaynak: Tuncay, Koçak, Özdemir, Boratav, Hilav, Katoğlu, Ödekan, s.301

Grafik 31'de gerçek ücret düzeyinin 1932'den itibaren artış gösterdiğini, 1935 ve 1936 yıllarında göreceli bir gerileme sonrası 1938'e kadar yeniden toparlandığını göstermektedir. Dönemin tamamında ücretlerin milli gelir payı % 1.3'den % 1.7'ye, memur maaşlarının milli gelir payı ise % 8.2'den, % 9.1'e yükselmiştir⁹⁴². Türkiye bu dönemde tam bir tarım ülkesi olduğundan işçileşme ve mülksüzleşme söz konusu değildir. Bu nedenle ücretlerin milli gelir payı düşük görülmektedir. 1938 sonrasında 1980 yılına kadar olan dönem için düzenlenmiş grafik aşağıda sunulmaktadır.

GRAFİK 32: 1938-1980 DÖNEMİNDE GERÇEK ÜCRETLERİN GELİŞİMİ

Kaynak: 1) Petrol-İş 1987 Yıllığı, Yayın No.19, İstanbul 1988 s.93

2) DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2003, Ankara 2004, s.15

⁹⁴² Tuncay, Koçak, Özdemir, Boratav, Hilav, Katoğlu, Ödekan, s.302-303

Başlangıcı 1938 yılı olan Grafik 32'de, Cumhuriyet sonrası planlı dönemde başlayan kalkınma hamlesinin devamında 1940 yılına kadar ücretler düzeyinde yükselme görülmektedir. 1940 yılında ücret düzeyi değişmemiştir. 1941 yılından sonra savunma ihtiyaçlarının öncelikli gereksinimleri ve 2.Dünya Savaşının değinilen ekonomik etkileri sonucu, ücret endeksinde büyük bir düşüş gözlenmektedir.

Bu bağlamda tarım dışı kesimlerin gelirleri de gerilemiş, maaşların milli gelir payı ise 1941'de %10'a kadar yükselmiş iken, 1943'de %5.3'e kadar düşmüştür. İşçi gelirlerinin %50 civarında azalmış olması ücretlerin sanayi üretimi ve milli gelir içerisinde paylarının düşmüş olmasını gerektirir⁹⁴³.

Ancak 1944'den itibaren ücretlerin nispi bir tempoda restore edildiği izlenmektedir. Türkiye, 2. Dünya Savaşı sonrasında genel savaş bitmiş olmasına rağmen ağır Sovyet tehdidi altında seferberlik ve savunma tedbirlerini kaldıramamış, 1950'li yıllara kadar silâh altına alınan erkek nüfusun yerine kadın ve çocukların çalışması ise ücretlerin eski seviyesini yakalamasını yavaşlatmıştır. 1940 yılı ile kıyaslandığında 1946-1950 arasındaki dönemde gerçek gelirlerde azalma olduğu tahmin edilmektedir. Memur maaşlarının 1945'de milli gelir payı %8.3 iken, 1953'de %6.6'ya düşmüştür. Savaş döneminin son iki yılına kıyasla 1953'de ücretlerin %73.3 artmış olduğu hesaplanmakla birlikte 1950-1953 arası ücret ve maaş gelirlerinin milli hasıladaki payı %19.5'den %16.1'e düşmüştür⁹⁴⁴. 1952 yılında 1938 seviyesine ulaşabilen ücretler, 1956 yılına kadar artış kaydetmiş, ancak bu yıldan sonra kendini hissettirmeye başlayan ekonomik sıkıntılar nedeniyle duraklama dönemine girilmiştir.

GSMH'daki büyümeye bakıldığında, milli gelirin dönem içerisinde genelde artış gösterdiği, ancak 1954'de eksi büyümenin meydana geldiği görülmektedir. Daha sonraki yıllarda değişken seyir izleyen ekonomik büyüme artışının, 1960 yılına kadar azaldığı izlenmektedir. Bu dönem için dikkate alınması gereken nokta, Türk ekonomisinin tarım ağırlıklı oluşu ve kullanılan ilkel tarım yöntemleriyle, hava koşullarına bağımlılığın yüksekliğidir. Her şeye rağmen ücretlerin 1950 yıllardan itibaren GSMH'daki artışa paralel arttığı, 1954 yılından itibaren artış hızının iyice yavaşladığı, 1959'da ise düştüğü izlenmektedir.

Tarım bu dönemde sosyal güvenlik kapsamı dışındadır. Ayrıca çalışanların büyük bölümü ücretsiz aile çalışanıdır. Enformel çalışma nedeniyle tarım

⁹⁴³ Tuncay, Koçak, Özdemir, Boratav, Hilav, Katoğlu, Ödekan, s.309-310

⁹⁴⁴ a.g.e. s.316-318

işçiliğinin ücretleri hakkında veri bulunamamaktadır. Sanayi işçisi için sendikalar tarafından hazırlanan veriler mevcuttur. Bu verilerden milli gelirin belirleyici unsuru olan tarımdaki verim düşüklükleri nedeniyle azalan milli hasılanın o dönemde ekonomideki payı düşük olan sanayi işçisini etkilemediğini göstermektedir.

1961 yılında planlı ekonomiye dönüş politikası sonrasında ekonomik büyüme nispeten istikrarlı bir çizgiye oturmuştur. 1963'den itibaren dinamizm kazanan sendikal hareket ve toplu pazarlık düzeni içerisinde işçi ücretleri genelde iyi bir gelişme göstermiştir. Ekonomik büyümenin katkısının arttığı ve sendikal hakların gelişme gösterdiği 1963-1976 dönemine bakıldığında gerçek ücretlerin yılda %4.9'luk bir artış performansı aykalandığı izlenmektedir⁹⁴⁵. Gerçek ücret düzeyinde 1970'li yılların ortalarında Dünya Petrol Krizinin de etkisiyle bir miktar düşüş meydana gelmekle birlikte 1978 yılındaki tıkanmaya kadar artışını devam ettirdiği izlenmektedir. 1980'e yaklaşırken dış ve iç, ekonomik, siyasi ve toplumsal etkenlerin neden olduğu karmaşa ekonomiyi küçültüp, eksi büyümeye neden olurken, ücret seviyesini keskin biçimde aşağı çekmiş, ücretler 1954 yılı seviyesine gerilemiştir. Bu dönemde başlangıçta kamu ağırlıklı bir ekonomi yapısı mevcut iken 1960'lar sonrasında özel sektörün artan katılımı ile karma ekonomi modeli oluşmuştur. Dönemin koşulları, uygulanan politikalar ve 1960'lar sonrası gelişme gösteren sendikal haklar itibariyle, milli gelir artışına göre ücretleri geliştirici özelliği belirgindir.

Bu özelliğin 1970'lerin başında devam ettiği, ancak 1980'e yaklaşırken kayb olduğu izlenmektedir. Çünkü petrol krizinin Türkiye'ye yansımalarının katkıda bulunduğu ve üç yıl süreyle kısa vadeli borçlarla büyütülmeye çalışılan ekonomi 1977'ye gelindiğinde aşağı inmeye başlamıştır. 1978'de vadesi gelen borçları ödeyememe durumunun ortaya çıkması, enflasyonun %50'lileri aşması, kıtlıkların artması ile ekonomide eksi büyüme başlamıştır. 1980 yılında enflasyon oranı ülke tarihinde görülmemiş bir seviye olan %100'e ulaşmıştır⁹⁴⁶.

1976'yı izleyen üç yıl emek ve sermaye arasında bölüşüm mücadelesinin gerginleştiği bir dönemdir. Siyasal iktidarsızlığın arttığı bu dönemde siyasi kadroların IMF'nin "gelirler politikası" önerilerini, kamuoyunun tutumu ve sendikaların kazandıkları güç karşısında benimseme imkanları bulunmamaktaydı. Aşırı enflasyonun gerçekleştiği 1970'li yılların ikinci yarısında sendikaların ücretleri enflasyona ezdirmeme konusunda iyi bir mücadele verdikleri söylenebilir. 24 Ocak Kararları öncesi 1976-1979 arasındaki dönemde gerçek ücretlerdeki artış ortalamasının %45 oranında gerçekleşmesine

⁹⁴⁵ Boratav, 2004, s.138-139

⁹⁴⁶ Kepenek; 1984, s.436-437

karşın, bu durum 1980'de yerini %23'lük büyük bir düşüşe bırakmıştır⁹⁴⁷. Anılan dönemde yıllar itibariyle gerçek ücretler 1977'de %2.4 artışla en üst noktasına ulaştıktan sonra 1978'de %7, 1979'da ise %13.6 düşüş kaydetmiş, 1980'e gelindiğinde 1950'lerin ortalarındaki düzeyine gerilemiştir⁹⁴⁸.

B. 1980 Sonrası Küreselleşmenin Etkisinde Ücretler

24 Ocak 1980 ekonomi kararlarıyla kendisini küresel ekonomiye eklemleyen Türkiye'de, öncelikli olarak ücretlerin düşük düzeyde tutulması şeklinde politikalar benimsenmiştir. Böylelikle emeğin payından kesilerek maliyetin düşeceği ve ihracatın artacağı, bu durum kar marjlarını yükseleceğinden sermaye birikimine katkıda bulunacağı varsayımı kullanılmıştır⁹⁴⁹. Bu tarz ücret politikaları, ücretler genel seviyesinin aşağı çekilmesini sağlamış, ancak varsayımların yanlışlığı ortaya çıkmıştır. Çünkü sermaye yatırım riskine fazla girmemiş, bazen yurt içinde bazen de yurtdışındaki fırsatları kovalayarak, üretime katılmadan finans platformlarında kar yakalamıştır. 1980 sonrasında günümüze kadar uzanan dönemde ekonominin emek/ sermaye gelirler denklemi açısından üç aşamayı izlediği söylenebilir.

- Bunlardan birincisi, 1981-88 yıllarının temelden farklı ve dönemin ikinci yarısında kamu açıklarıyla işleyen aşamasıdır. Bu aşama 1988'de işlemeyemez hale gelmiş, 1989'da ikinci aşamaya geçilmiştir.
- İkincisi 1989-1993 yıllarının gerçek ücretleri arttırarak, kamu açıklarını büyüterek ve sisteme "sıcak para" getirerek başlayan aşama olup, 1994 kriziyle sonuçlanmış, 1995'de üçüncüsüne geçilmiştir.
- Üçüncüsü 1995-1998 yıllarının gerçek olarak yükselmeyen ücretlerle, kamu açıklarını ve "sıcak para" girişini sürdürerek işleyen aşamadır. Üçüncü aşama 1998'de sona ermiş ve yeni bir aşamaya geçiş girişimi 2000 yılı başına kadar sürmüştür. 2000 yılının 1989'un aşmasından izler taşıyan başlangıçlı bir yeni uygulama haline gelemeden 2001 Şubatına kadar sürmüş ve sonlanmış⁹⁵⁰.

2001 sonrasına bakıldığında Türkiye'nin makroekonomik düzenlemesi ekonomiyi (2002'de 1.5 milyar dolardan 2004 sonunda 15.5 milyar dolara çıkan) büyüyen bir cari açıkla ayakta tutmaktır. Borç stoku iki yılda (130.4 milyar dolardan 161.7 milyar dolara çıkarak) %24 oranında artmıştır. Türkiye söz konusu dönemde konsolide

⁹⁴⁷ Boratav, 2004,s.142-143

⁹⁴⁸ Tuncay, Koçak, Özdemir, Boratav, Hilav, Katoğlu, Ödekan, s.343

⁹⁴⁹ Ertürk, Korkut; "Parasal Kriz Teorileri Üzerine Notlar" **İktisat Üzerine Yazılar II**, İletişim Yayınları İstanbul, 2003, s.226-227

⁹⁵⁰ Kuruç, Bilsay; "Ücretler ve Karlar Üzerine" **İktisat Üzerine Yazılar II**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s37-38

bütçesinden milli gelire oranla, sırasıyla, %4.1, %5.1 ve %6.1 düzeyinde faiz dışı fazla yaratmıştır. Kamu'nun faiz ödemeleri dışındaki bütün harcamalarının durdurularak, kamu hizmetlerinin geriletilmesi pahasına elde edilen bu kaynağın yegâne amacı "borç stoku yükünün hafifletilmesi ve borçların döndürülebilmesidir". İç borç yükü ekonomik büyüme göstergelerine rağmen değişmemiştir. Birikimli milli gelir artışının %16.4 olduğu üç yılda istihdam artışının hemen hiç gerçekleştirilememesi, 15-24 yaş arası genç nüfusta işsizlik oranının 2004'te %19.7 düzeyine çıkması günümüzdeki büyümenin istihdam yaratmayan ya da işsiz büyüme niteliklerini ortaya koymaktadır⁹⁵¹.

1980 sonrası alt dönemlerin belirgin özelliklerine bakıldığında 1981-1988 dönemi ihraç ürünleri talebini arttırma düşüncesine dayandırıldığı görülür. Bu bağlamda 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri kapsamında Türk Lirası devalüe edilmiş, ihracatı teşvik tedbirleri uygulamaya konulmuş, fiyat tespiti serbestleşmiş, açık finansman yoluyla kamuya kaynak aktarımı sınırlandırılmış, dalgalı kur politikasına geçilerek yabancı sermaye girişi özendirilmiştir. Bunlara koşut olarak toplam talebin kontrolü yanında arz koşullarını geliştirmeye yönelik yapısal uyum programlarının uygulanmasını sağlayacak kurumsal yapılanmaya gidilmiş Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon ve Para Kredi Kurulları, Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığı, Sermaye Piyasası Kurulu, Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Daire Başkanlıkları oluşturulmuştur. 1980-88 döneminde Kamu ve özel kesim imalat sanayi yatırımları, kaynakların hizmet sektörlerine yönelmesi sonucu bir önceki on yıla göre hem oransal hem de mutlak miktar olarak düşmüştür. İmalat sanayi yatırımlarında bu dönemde görülen düşüşe karşın üretim ve ihracatın artmasında 1980 öncesi dönemde kapasite kullanım oranlarının düşük olması önemli rol oynamıştır. Diğer bir ifadeyle, 1980-88 dönemde sağlanan imalat sanayi ihracatındaki artış bu sektörlere yönelik yatırımlardan kaynaklanmamış, kapasite kullanımı yükselmiştir⁹⁵².

1980-1988 döneminin özelliği ücretlerin bastırılmasıyla başlamış olmasıdır. Bu dönemin sonu olan 1988 yılında gerçek ücretler başlangıç yılına göre düşmüş, yedek işsiz ordusu büyümüş, emek gelirleri azalmıştır. İkinci aşama 1989 yılında başlamıştır. Bu dönemde ihracattan vazgeçildiği için iç piyasaya dönülmüştür. Eskiye göre belirgin fark; gerçek ücretlerde, gerçek faiz oranlarında ve TL'nin değer kazanmasında görülür. Yeni aşama 1989'da ücretlerin yükseltilerek toplam talebin bu yolla arttırılmasıyla başlamıştır⁹⁵³. Bu dönemde 1980 sonrasında başlayan ve 1988'e kadar sürekli düşüş gösteren gerçek işçi

⁹⁵¹ Yeldan, Erinç; "Bizim Taraftan 2004 Rekorlar Yılı", **Cumhuriyet Ekonomi**, İstanbul, 06 Nisan 2005, s.13

⁹⁵² Temel, Adil-Boyar Ercan-Saygılı, Şeref; Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim, Planlama Dergisi, DPT'nin Kuruluşunun 42.Yılı Özel Sayı, DPT, Ankara, 2002, s.58-60

⁹⁵³ Kuruç, s. 31-69

ücretleri 1991 yılı dahil artışını sürdürmüştür. Sektörel olarak kamu sektörü ücret artışı özel sektöre göre daha yüksektir. Kamu sektörü 1983 yılı ücret düzeyini aşabilmiş, özel sektör ise bu düzeye yaklaşmıştır⁹⁵⁴.

Ücret artışına koşut olarak işçi ve emeği ile geçinenlerin tükettiği malların üretimi, istihdam, fiyatlar ve karlar artmış, yedek işçi kitlesi küçülmeye başlamıştır. 1992 ve 1993'deki milli gelir büyümesinin nedeni iç talepteki artıştır. Bu ise gerçek ücretlerde sağlanan artış sayesinde olmuştur⁹⁵⁵. Ancak gerçek ücret artışları 1992'de önce durmuş, 1993'de ve 1994'de ise düşmüş, ayrıca işsizlik artmış, emek gelirleri azalmıştır. 5 Nisan 1994 Kararları ile 1980-1988 arasında sekiz yıllık sürede oluşan ücret düşüklüğü altı ayda gerçekleşmiştir. Kriz yılı olan 1994'de geçek ücretler kamuda %34.1, özel sektörde %27.3 olmak üzere ortalama %29.1 oranında gerilemiş ve 2. Dünya Savaşı sonrası meydana gelen en büyük ücret gerilemesi olmuştur⁹⁵⁶.

1995 sonrasında ise uygulanan politikalarla gerçek ücretler sabit tutulmuştur. Ancak özellikle periyodikleşen krizler sürecinde gerçek gelirlerde genel düşme eğilimi sürmüştür. 2000 yılının 1989'daki ekonomiyi canlandırma reçetesinin yeni bir denemesi olan aşama ise 2001 Şubatına kadar devam edebilmiş ve tıkanmıştır⁹⁵⁷. Bu bağlamda finansal serbestleşme sonrası ekonomide meydana gelen yapısal gelişmeler, Türk ekonomisini dünyanın çeşitli bölgelerinde oratya çıkan ekonomik krizlerden etkilenmesi bakımından aşırı kırılgan hale getirmiştir. Bu süreçte ekonomik politikalar para dahil döviz çekmeye yönelmiş, ancak sıcak para hiçbir zaman uzun dönemli sabit yatırma yöneltilebilecek bir araç olma niteliğini kazanamamıştır. Neticede spekülative amaçlı bu likit sermaye, yüksek banka faizleri ve kısa süreli hazine bono ve tahvilleri ile nemalanmış, en küçük bir kıpırdanmada yurt dışına arkasında ekonomik yıkıntı bırakarak kaçmıştır. 1990'lı yıllarda; 1992-1993'te Avrupa, 1994-1995'te Meksika, 1998'de Rusya, 1999'da Brezilya, 2000 yılında Arjantin ve yeniden Brezilya uluslararası piyasalarda spekülative para hareketlerinden kaynaklanan krizlere maruz kalmıştır. Benzer şekilde Türkiye 1994, 1999, 2001'de ağır ekonomik krizlerle sarsılmıştır. Denilebilir ki finansal serbestleşmenin Türkiye'ye en büyük etkisi birbirini takip eden krizler olmuştur⁹⁵⁸.

Finansal serbestleşme sonrası izlenen politikadaki amaç; i) Sistemde yedek işçi kitlesi (sürekli işsizlik) bulundurmak, ii) Para otoritesinin sermaye

⁹⁵⁴ PETROL-İŞ; "Ücret", **Petrol-İş Yıllığı 91**, Yayın No.28, İstanbul, 1992, s.172

⁹⁵⁵ Parasız; s.414-415

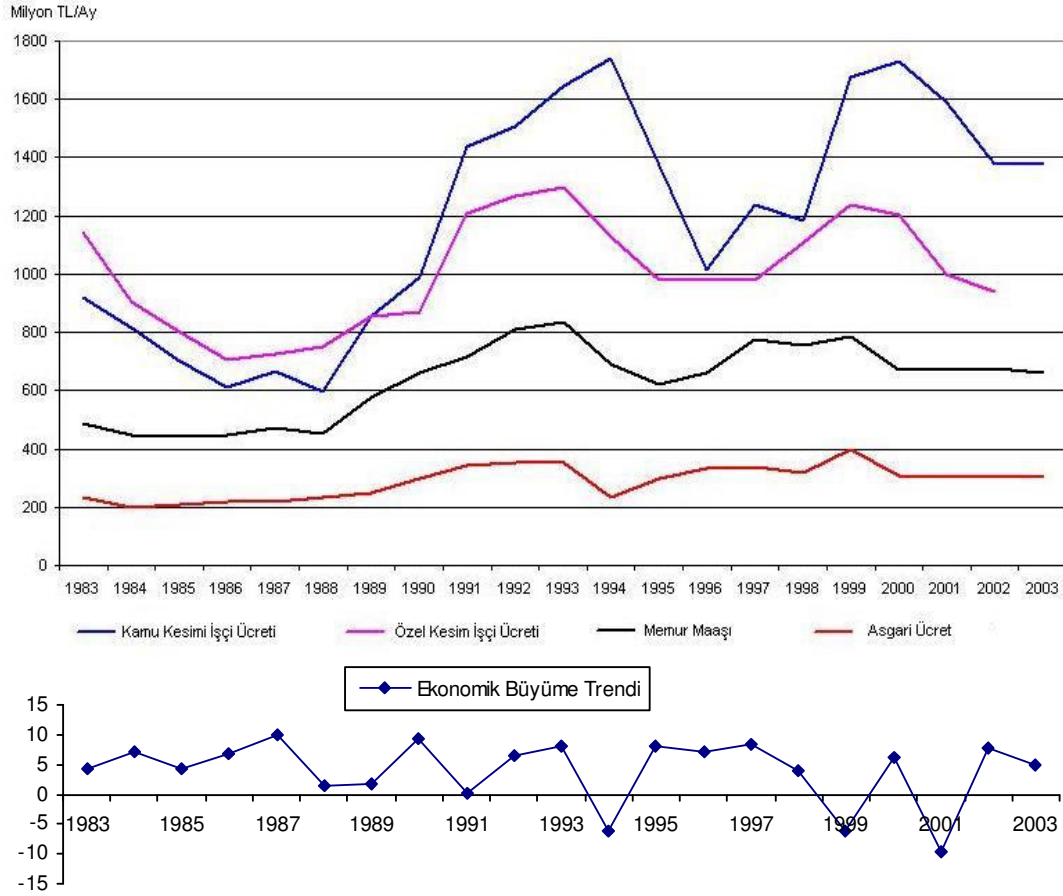
⁹⁵⁶ PETROL-İŞ; "Ücret", **Petrol-İş Yıllığı 93-94**, Yayın No.36, İstanbul, 1995, s.241

⁹⁵⁷ Kuruç, s.31-69

⁹⁵⁸ Ertürk, s.225-227

sahipleri için gerekli likiditeyi sağlaması, böylece kar hadlerinin düşmemesini güvenceye almak şeklindedir⁹⁵⁹. Bu dönemsel politikalara göre ücretlerin gelişimi aşağıda şekilde gerçekleşmiştir.

GRAFİK 33: NOMİNAL ORTALAMA İŞÇİ ÜCRETLERİ, MEMUR MAAŞI VE ASGARI ÜCRETİN GELİŞİMİ

Kaynak;1) T.C. Başbakanlık, Hazine Müsteşarlığı, Hazine İstatistikleri, Ücretler ve İşgücü Maliyetleri, www.treasury.gov.tr/yayin/hazineistatistikleri/ - 101k - Tablo 1.11 A (17 Mart 2006)

2) T.C. Başbakanlık, Hazine Müsteşarlığı Hazine İstatistikleri Ücretler ve İşgücü Maliyetleri www.treasury.gov.tr/yayin/hazineistatistikleri/ - 101k Tablo 1.11 B (17 Mart 2006)

3) DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, (1950-2003), Ankara 2004, s.14,S.156 'daki verilere göre 2004 yılı satın alma gücüne çevrilerek hazırlanmıştır.

⁹⁵⁹ Kuruç, s.35-38

Grafik 33, 1983-88 dönemi politikalarının özelliği olarak, başlangıçta ücretlerin aşağı çekilmesini yansıtmaktadır. 1983 seçimleri sonrası emek geliri olan ücret keskin biçimde düşürülmüş, karlar artmış, emeğin milli gelirdeki payı sermayeye kaydırılmıştır. Bu dönemin sonu olan 1988 yılında, ücret düzeyi başlangıç 1983 yılına göre düşmüş, emek gelirleri azalmıştır. Ortalama memur maaşlarındaki eksilme ise 1986 yılına kadar işçi ücretlerine göre daha az bir tempoda devam etmiş, bu yıl hafif bir artış kaydetmekle birlikte, 1988 yılına kadar düşüş eğilimi diğer ücretlere paralel olarak devam etmiştir. Konu ekonomik büyüme ile ilişkilendirildiğinde 1988'deki büyük düşüşe kadar ekonomik büyümenin üretimdeki atıl kapasitenin kullanılması ve verimlilik artışlarıyla iyi bir gelişme gösterdiği ancak bölüşümde emeğin ekonomik büyümeden pay alamadığı, bilakis ücret gelirlerinin payının azaldığı ifade edilebilir. Buradan dönem sürecince ekonomik büyüme ile elde edilen ekonomik fazlalığın sermaye ve mülk gelirlerini arttırdığı anlaşılmaktadır.

Asgari ücret, 1983 sonrası izlenen ücret düşürme politikasından nasibini alarak 1986–1989 arasında diğer ücretlerle birlikte düşüş kaydetmiş, 1983 yılına göre %30 civarında kayba uğramıştır. Bu dönem izlenen enflasyonist politikaların ücretleri erittiği görülmektedir. 1988 yılına gelindiğine işçi ücretleri dönemin başlangıcına göre %40 civarında bir kayba uğramıştır.

Grafiğin devamında 1988 sonrası izlenen ekonomik politikalarla ücretlerdeki gelişme arasındaki paralellik izlenmektedir. 1980-1988 döneminde ağırlıklı olarak uygulanan ihracata yönelik politikalar sermaye için yeterli karlılığı sağlamadığından, 1989'da yeniden (işçi ve çalışanların tükettiği malları içeren) iç talebi canlandırmak için ücret gelirlerini yükseltme politikası izlenmeye başlamıştır. Böylece ücret artışları ile 1990'da ücret düzeyinin yeniden 1983 düzeyine çıktığı izlenmektedir. Kamu kesimi ücret artışı ise daha fazladır. Ancak memur maaşları büyük kayba maruz kalmış, işçi ücreti ile makas açılmıştır. Asgari ücret ise aralıklı hafif çıkışlarına rağmen genelde düşüş eğilimini dönem sonuna kadar sürdürmüş ve ancak 1990'da 1981 seviyesini tutturabilmiştir.

Değindiği gibi, 1981-88 dönemi yatırım mallarına değil, ihrac ürünlerine olan talebi arttırma temeline dayandırılmıştır. Bu uygulamanın yürütülebilmesi için ücretlerin bastırılmasında devalüasyon kullanılmıştır. Ekonomik dengelerde dış açık büyüdükçe, önce emek sahiplerinin tasarrufları sıfırlanmış, açık süreklilik kazandıkça, dünya ekonomisinin sermaye gelirlerine transferi gereken bölüm ülkenin ücretlerinden ayrılmıştır. Yani gerçek ücretlerin düşüklüğü kalıcılık kazanmak durumundadır. 1989'a kadar ücretlerin aşağıda

tutulması politikası, işsiz kitlesinin istihdam açığı ve dış ticaret açığı emek gelirlerini küçültmüş, işsiz kitlesi büyümüştür⁹⁶⁰.

Bu dönemde Türkiye’de sanayi kesimindeki istihdamın ve katma değer önemli bir bölümünü sağlaayan 500 büyük sanayi kuruluşunun oluşturduğu katma değerdeki gelişmeler de dönemsel olarak ücretlerin gelişimi hakkında önemli bulgulara ulaşılmasını sağlamaktadır. Bu kuruluşların verilerine göre 1982-1988 döneminde maaş ve ücretlerin katma değer içerisindeki payı büyük bir düşüşle %52’den %33.5’e gerilemiştir⁹⁶¹. 1980-1988 dönemindeki bölüşüm göstergeleri de emek gelirlerinin erozyonunu doğrulamaktadır.

TABLO 101: BÖLÜŞÜM GÖSTERGELERİ

	1979	1988
Sanayide Gerçek Ücretler Endeksi	100	67.5
Sanayide Ücret Payı	37.2	15.4
Sanayide Kar ve Diğer Gelirlerin Payı	62.8	84.6

Kaynak: Boratav,2004 s.163

Tablo 101’de 1979-1988 döneminde sanayide ücretlerin payının %37.2 oranından %15.4’e düşmesiyle, emek gelirin payının yarıdan fazla azaldığı izlenmektedir. Bu süreci takiben Türkiye, 1989 sonrasında ödemeler dengesindeki sermaye hareketlerini bütünüyle serbestleştirmiştir. Böylece dış sermaye hareketleri üzerinde bütün kontroller ve denetim kaldırılmış ve Türk finans piyasası kısa vadeli sıcak paranın spekülasyonuna açılmıştır. Bu adımla ekonominin gelişim doğrultusu çok kısa dönemli sıcak para giriş ve çıkışlarına bağımlı kılınmış, sıcak paraya sermaye piyasalarından daha yüksek getiri imkanı sağlamıştır. Yüksek gerçek faiz, aşırı değerli ulusal para politikasına endeksli ekonomide fonlar üretken yatırımlara dönüşmeyerek, tüketim ve ithalat patlamasına dönüşmekte ve cari işlem açığını büyütmektedir. Türkiye yatırımlara dönüşmeyen, yüksek getiri elde edip kısa sürede yurtdışına kaçan spekülatif sermaye akınına uğramıştır. Sıcak para hareketlerini ellerinde tutanlar, dış dengenin sürdürülemez olduğunu anladıkları anda sermayelerini çekmişler ve bu kaçışlarla birlikte yaşanan panik dövize hücumla sonuçlanarak kriz patlak vermiştir⁹⁶².

Finansal serbestleşme sürecinin başlangıcı olan 1989 yılında ihracat ile ekonominin yürütülemeyeceği anlaşıldığında (özel sermayenin üretkenliğini ve karlılığını dolaylı yoldan

⁹⁶⁰ Kuruç, s.39-40

⁹⁶¹ Şafak, Can; Türkiye’de İşçi Ücretlerinin Seyri (1980-2005), www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=6702 (10.12.2006)

⁹⁶² Erinc, Yeldan; Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, İletişim Yayınları İstanbul, 2003, s. 135-136

arttırmak amacıyla), iç talebi arttırıcı yeni bir kurgulamaya gerek duyulmuş ve bu maksatla kamu harcamalarının kullanıldığı görülmüştür. İç piyasanın önceliği aslında geçen dönemin tıkanma emareleri ile başlamıştır. Yeni kurgulamanın öncekinden farkı temel tercihleri gerçek ücretlerde, gerçek faiz oranlarında ve TL'nin değer kazanmasında görülebilir. Sermaye donanımı 1980'lerin ortalarından sonra yatırımcı davranışı ile yeniden ticarete konu olmayan işçi ve çalışanların tükettiği malların üretimini tercih ederek şekillenmiştir. Karların yetersizliğini telafi edebilmek için kamu açığı büyüterek sürdürülmüştür. Ancak iç piyasada bu açığın özel kesim için satın alma gücüne dönüşebilmesi (ödedikleri vergiden daha fazlasının sermaye sahiplerine dönebilmesi) için, işçi ve çalışanların tükettiği mallardan başlayan bir zincir içerisinde efektif talep yaratılması öngörülmüştür⁹⁶³.

Bu gelişmelerin yanı sıra 1980'li yılların emek karşıtı politikalarına karşı oluşan tepkiler de etkisini hissettirmeye başlamıştır. 1989 yılında kamu sektörü işçilerinin ağırlıklı olarak katıldığı eylemler (Demir-Çelik, SEKA, Zonguldak grevleri) ile dönemin iktidarının seçim yenilgisi ücretlerin üzerindeki baskıyı hafifletmiş ve (gönülsüz verilmekle birlikte) kamu sektörü işçileri %42'lik bir ücret artışı elde etmişlerdir. Buna koşut olarak özel sektördeki toplu sözleşmelerde aynı oranda olmamakla beraber iyileşme görülmüştür. Bu artış 1992'ye kadar devam ederek ücretlerin 1979'daki düzeyine dönüşü gerçekleşmiştir⁹⁶⁴.

Öte yandan Türkiye'de 1989 yılı başlangıçlı finansal serbestleşmenin özellikle kısa vadeli sermaye girişlerinin, ithalat kolaylaştırarak cari açığı büyüttüğü, böylece oluşan yüksek rezerv tutma zorunluluğunun bir müddet sonra borç stokunu yükselttiği ifade edilebilir. Keza yabancı sermaye hareketlerinin kredilerde ve cari açıkta yarattığı istikrarsızlıkların şok etkileri görülmüştür. Bu durumun ekonomik kriz süreçlerinde kredilerin ve ithalatın finansmanını kısıtlayarak ekonominin küçülmesine yol açtığı görülmüştür. Ağırlıklı olarak kısa vadeli sermaye etkin olduğu yabancı sermaye hareketlerinin mali krizlerde ülkeyi terketmesiyle yaşanan ekonomik daralma ücretleri ve istihdamı olumsuz etkilemiştir⁹⁶⁵.

Bu bağlamda 1989'da başlayan gerçek ücret artışları, 1992'den itibaren durmuştur. Çünkü fiyat artışları, işçi ve çalışanların tükettiği malları da içerecek şekilde hızını sürdürmüştür. Özel kesim yatırımları gerçek ücretlerin düşüşüyle eş zamanlı olarak hızlanmış, aynı zamanda faiz artışı ve TL'nin değerlenmesi sürmüştür. 1989'la başlayan iç talebe dönük ekonomi yaklaşımı sonlanmış, gerçek ücretler düzeyi düşmeye, emek gelirleri

⁹⁶³ Kuruç, s.46-48

⁹⁶⁴ Boratav, 2004, s.175-176

⁹⁶⁵ Insel, Aysu-Sungur, Nesrin; "Sermaye Akımlarının Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği – 1989: Iı-1999: Iv", Tartışma Metni 2003/8, **Türkiye Ekonomi Kurumu**, Ankara, 2003 s. 8-9

azalmaya başlamış, işsiz kitlesi ve kamu açığı büyümüştür⁹⁶⁶. 1994'de Türkiye tarihinin en büyük krizlerinden birini yaşamıştır. Gerçek ücret endekslerinde 1992 yılına göre gerileme %40 düzeyindedir⁹⁶⁷. Gerçekten de 1993 yılında 203.5 olan gerçek nominal ücret endeksi (1985=100) krizin etkisiyle 1994'de 162.7'ye 1995'de 139.2'ye kadar gerilemiştir. Krizle birlikte grev eğiliminde de büyük düşüş yaşanmış ve bu eğilime paralel olarak gerçek ücretlerde belirtilen keskin düşüşle karşılaşmıştır⁹⁶⁸.

1994 Krizin etkilerinin azalma eğilimine girdiği 1997-98 yıllarında ücretler hafif bir yükselme kaydetmiş ancak takip eden 1999 Körfez Depremi ile düşüş yeniden başlamıştır. Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri ekonomide bir toparlanmaya fırsat vermediğinden ücretlerdeki düşüş eğilimi devam etmiştir. Bu hususlardan dolayı Grafik 33'deki ücret düzeyi çizgisinin genel olarak 1980 sonrası birkaç yıllık aralarla tekrarlanan krizlerin yarattığı ekonomik küçülme ve bunu takip eden büyüme hareketindeki dalgalanmaya ayak uydurduğu izlenmektedir. Ücretlerdeki gerilemeye ilişkin diğer bir konu toplu pazarlık alanında yaşanan gerileme olmuştur. Özellikle 2000 yılı sonrası ortaya çıkan elverişsiz koşullar sendika hareketinin mevcut hakları koruma konusunda başarılı olmasını engellemiştir⁹⁶⁹.

Grafik 33'de, 1989 sonrası izlenen politikalar ile sonuçları ve 1994 krizinin sonuçlarını izlemek mümkündür. Grafikte ücretlerin 1990 ile 1993 arası yüksek oranda arttığını, 1994 krizi ile birlikte keskin düşüşle 1990 seviyesine gerilediğini görmek mümkündür. Diğer taraftan 1996 yılı itibariyle memur maaşları 1993 yılına göre az yükselme kaydetmekle birlikte ortalama işçi ücretleri kadar artış sağlayamamıştır. Asgari ücrete gelince, az değişikliklerle 20 yıllık dönem sonunda %22 civarında bir artış kaydetmiştir. Asgari ücretin izlenen ekonomik politikalarla şekillendiği ve hafif dalgalanmalarla değişikliğe uğrayarak, özellikle memur maaşlarına paralel bir seyir izlediği görülmektedir. Gerek memur maaşları, gerekse asgari ücretin dönemsel değişkenliğinin az olması ve satın alma gücünün devamlı düşük tutulabilmesinin temelinde her ikisinin de sendikal örgütlenme kapsamı dışında kalmaları ve siyasilere kararlarına bağlı olmalarının önemli payı olduğu değerlendirilmektedir. 2002 Kasımından sonra izlenen ekonomik politikalara bakıldığında, 1983 yılında benimsenen ihracata yönelik, ücretleri ezici ekonomik politikaların yeniden canlandırıldığı görülmektedir. Benzeri politikalar devam ettikçe ücretlerin daha geri noktalara taşınacağı tahmini yapılabilir.

⁹⁶⁶ Kuruç, s.48

⁹⁶⁷ PETROL-İŞ: "Ücret", **Petrol-İş Yıllığı 93-94**, Yayın No.36, İstanbul, 1995, s.246

⁹⁶⁸ Şafak, Can; Türkiye'de İşçi Ücretlerinin Seyri (1980-2005), www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=6702 (10.12.2006)

⁹⁶⁹ Şafak, Can; Türkiye'de İşçi Ücretlerinin Seyri (1980-2005), www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=6702 (10.12.2006)

Bir diğ er nokta, 1980'lerin başında kamu sektörü ücret düzeyi, özel sektöre göre geride iken, 1989 sonrasında kamu sektörü ileri geçmiştir. Bu gelişmede anılan tarihten sonra artan özelleştirmenin etkilerini görmek mümkündür. Çünkü özelleştirme sonrası pek çok işletmeden işten çıkarmalar büyük boyutlara ulaşmış ve bu durum ücretler üzerinde baskı unsuru oluşturmuştur. Öte yandan özelleştirme sonrası sendikal örgütlülükte yaşanan daralma nedeniyle toplu pazarlık düzeninin olumsuz etkilenmesi, sermaye karşısında pazarlık gücü zayıflayan işgücü gelirlerinin düşmesine yol açmıştır. Genelde ücretleri düşürücü etkisi olan enformel ekonominin genişlemesinin, iş güvencesi kamuya göre daha düşük olan özel sektördeki ücretler üzerinde yaptığı olumsuz etki bu gelişmenin bir nedeni olarak görülebilir.

Memur maaşlarına gelince, maaşlar 1983 ile 1988 arasında düşüş göstermiş, 1988 yılı memur maaş alım düzeyi 1983'ün de altına inmiştir. 1989 sonrasında genel ücret politikası çerçevesinde işçi ücretlerine paralel olarak 1992'ye kadar yükselme kaydeden memur maaşları alım gücü 1994'le birlikte tekrar azalmıştır. 1996'dan sonra toparlanan ve 1999 seçim yılında tekrar küçük bir tepe yapan memur maaşları 2001 krizine doğru düşüş eğilimine girmiştir.

Ancak gerek memur maaşları gerekse asgari ücrette, işçi ücretlerindeki gelişmelere göre daha mutedil değişimler olduğu izlenmektedir. Memur maaşları 2003'de 1990 düzeyine gerilemiştir. Memur maaşlarının durumuna daha geniş bir zaman boyutunda bakıldığında temel gıda maddeleri karşısında son 40 yılda %43.7 kayba uğramıştır⁹⁷⁰. Memur maaşlarındaki 2000 yılı sonrasındaki gerçek artışlar ise; 2000'de eksi %11.5, 2001'de %3.8, 2002'de %5.8, ekonominin büyüdüğü 2003'de eksi %7.7, 2004'de eksi %5.05 olarak gerçekleşmiştir. Buradan memur maaşlarının izlenen ücretleri yıpratma politikalarına uygun olarak azaltıldığı, milli gelirden aldığı payın küçültüldüğü anlaşılmaktadır⁹⁷¹.

Denilebilir ki Türkiye'de ekonomi yönetiminin IMF'ye devredilmesi ücretler açısından olumsuzlukları beraberinde getirmiştir. Çünkü Türkiye'de 2001 krizi sonrası ülkenin refah, ekonomik büyüme gibi konuları IMF ile varılan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" çerçevesinde bu kurumun düzenleme ve denetimine bırakılmıştır. IMF'nin ekonomik nezaret programı temelde kamu harcamalarında büyük kesintiler, dalgalı kur sistemi uygulanması, mali kesintiler, vergi artışları, ücretlerin düşürülmesi, kamu istihdamının küçültülmesi gibi çalışan kesimlerin gelirini düşürücü önlemleri içermektedir. 2005 yılında da sıralan özellikleri daha artmış olarak devam IMF programının öncelikli hedeflerinin ekonomik büyüme yerine GSMH'da faiz dışı fazla payını yükselterek borç faizlerinin geri ödemesini garantilemek üzerine kurulu olması ücretlere yansımış, çalışan kesimlerin geliri azalmıştır⁹⁷². Öte yandan

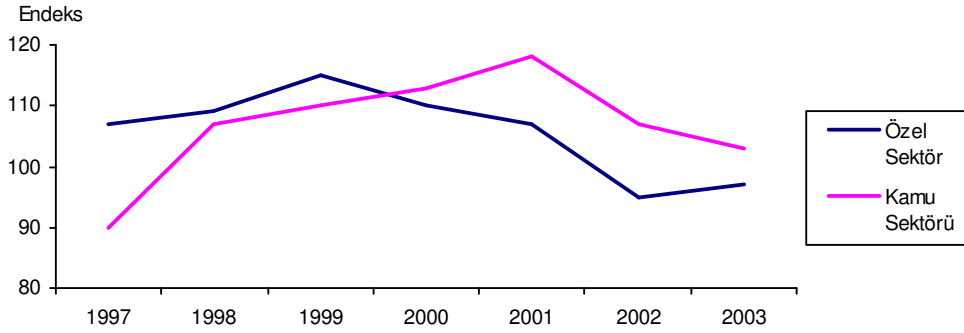
⁹⁷⁰ Bağımsız Kamu Görevlileri Sendikaları Konfederasyonu (BASK), "Memurun Parası Eridi", **Radikal** Gazetesi, İstanbul, 21.Temmuz 2003, s. 16

⁹⁷¹ Kamu-Sen; İstihdam, İşsizlik ve Ücret Sorunlarına Çözüm Arayışları, Türkiye Kamu-Sen Yayın No: 10, Ankara 2004 , s.50

⁹⁷² Voyvoda, Ebru-Yeldan, Erinc; Managing Turkish Debt:

1997 yılı ve sonrasını içeren Özel İmalat Sanayi Kazanç Endeksleri de ücretlerin yakın dönemdeki gelişimleri hakkında fikir verebilmektedir.

GRAFİK 34: İMALAT SANAYİİNDE ÇALIŞAN KİŞİ BAŞINA GERÇEK KAZANÇ ENDEKSİ

Kaynak: <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/UCRET/12104H.html>

2004

(08.12.2004)

İmalat Sanayi Üretimde Çalışan Kişi Başına Reel Kazanç Endeksi kamu ve özel sektörler olarak grafikte yansıtılmıştır. İki sektör arasında bariz fark görülmeyle birlikte, her iki endekste 2001 krizi ile başlayan düşüş eğilimini sürdürmektedir. Özel imalat sanayindeki verimlilik açısından konuya yaklaşıldığında yapılan araştırmalar özel imalat sanayi gerçek ortalama işçi verimliliğinin uzun dönemde artış kaydettiğini göstermektedir. Bu bağlamda 1950 başlangıçlı verilerde 1958-60 ile 1994-1996 arasında az oranlı düşüşler dışında verimlilik devamlı artmıştır. Örneğin 1997 itibariyle işçi başına gerçek değer katma üretimi, 1980 yılının 2.5 katıdır. Bu dönemde ücret gelirinin konumu 1980 düzeylerinde olup, ücret geliri ile işçi üretkenliğinin arasındaki ayırımın %150'ye vardığı hesaplanmaktadır⁹⁷³.

Bu bağlamda ücretlerin büyük gerilemeyi 2001 yılında yaşadığı görülmektedir. 2001'de TÜFE %68,5 artarken cari ücretlerde artış %31,8'de kalmıştır. Bu radikal düşüşten sonra 2002 ve 2003'te ücretler düzelememiş ve 2002'nin tamamında %30 dolayındaki fiyat artışları ile cari artışlar paralel gittiği için 2001 kaybı telafi edilememiş, 2003'ün ilk 6 ayında da TÜFE %12 artarken ücretlerdeki artış %9,7'de kalmıştır. 2003'de geline nokta ücretler, 20 yıl önceki (düşük) durumunun da % 20 kadar gerisinde kalmıştır⁹⁷⁴. Özel imalat sanayine ilişkin diğer veriler aşağıdadır.

"An OLG Investigation of the IMF's Fiscal Programming Model for Turkey", [Journal of Policy Modeling](#), Elsevier, Vol. 27(6), New York, September 2005, s.763-765.

⁹⁷³ Yeldan, 2003, s.68-74

⁹⁷⁴ Sönmez, Mustafa; "Enflasyon Düşüyor, Ücretler Daha Hızlı Düşüyor", http://www.petrol-is.org.tr/koseyazilari/medya_2003/ekim_2003/medya_161003.htm, (05.11.2005)

TABLO 102: ÖZEL İMALAT SANAYİ ÜCRETLERİNDEKİ GELİŞMELER

Yıllar	Özel İmalat Sanayi Gerçek Ücret Endeksi	Yıllar	Özel İmalat Sanayi Gerçek Ücret Endeksi
1988	60	1997	100
1989	75	1998	100
1990	90	1999	110
1991	92	2000	105
1992	130	2001	95
1993	130	2002	90
1994	95	2003	87
1995	90	2004	86
1996	70	2005	86

Kaynak: Gürsel, Seyfettin- Pola Sezgin; "Makroekonomik Şokların Rekabet Gücüne Etkisi", **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 1, Ankara, 2006, s. 21

Türkiye ekonomisinde ihracatın %90'ından fazlası sanayi ürünleri, bu ürünlerin yine çok büyük bölümü özel imalat sektörü kaynaklıdır. Dış piyasalara yönelik çalışan özel imalat sanayide 1980'lerde ihracat içerisinde, teknolojik gelişmenin durgunlaştığı tekstil ve giyim eşyası sektörleri en yüksek paya sahip olmuş, son yıllarda ise, taşıt araçları, makine teçhizat, metal eşya, radyo-tv, elektrikli cihazlar gibi yükselen sektörlerde düşen gerçek ücretler ve verimlilik artışları sayesinde rekabet gücü sürdürülebilmiştir⁹⁷⁵. 1988-2005 dönemi bir bütün olarak ele alındığında, özel imalat sanayinde rekabet gücünü koruma işlevinin önemli ölçüde gerçek ücretlerin düşürülmesine dayandırıldığı ifade edilebilir. Rekabet gücündeki genel artışta verimlilik artışları kadar, çalışanların refahlarından yapılan özverinin payı büyüktür⁹⁷⁶. İmalat sanayinde ücretlerin gelişimini sergileyen aşağıdaki tablo Türkiye genelini yansıtan ücret grafikleri ile örtüşmektedir. Bu nedenle ücretlerin gelişimine etki eden hususlar imalat sanayi için de geçerlidir. Türkiye'de ücretler ile verimlilik ilişkilendirildiğinde aşağıdaki tablo ile karşılaşılmaktadır.

TABLO 103: GERÇEK ÜCRET VE VERİMLİLİKTEKİ GELİŞİM (2000-2004)

	GERÇEK ÜCRET ENDEKSİ					VERİMLİLİK ENDEKSİ				
	2000	2001	2002	2003	2004	2000	2001	2002	2003	2004
Kamu	148.2	126.5	127.1	120.4	125.4	107.5	114.5	132.3	144.6	160.8
Özel	105.5	89.9	89.4	85.8	89.7	116.5	113.0	123.9	133.7	144.8
Toplam	11.3	96.0	90.0	88.3	90.2	114.5	113.9	124.6	133.8	144.3

⁹⁷⁵ Gürsel, Pola; s.21

⁹⁷⁶ a.g.e. s.23

Kaynak: Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2005 Başında Türkiye'nin Ekonomik ve Siyasal Yaşamı Üzerine Değerlendirmeler, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Yayını, ISBN: 975-395-848-X, Ankara, 2005, s.26

Türkiye'de makroekonomik politikalar sosyal dengeleri önemli ölçüde etkilemektedir. Çünkü ücret politikalarında verimlilik artışlarının ücretlere yansıtılması bölüşüm ilişkilerinin daha adil olması ve milli gelirden emeğin payını koruyarak sosyal adalet açısından dengeli bir gelir dağılımı için gereklidir. Böylece iş motivasyonu da arttırılmış olmaktadır. Ancak Türkiye'de verimlilik artışı ücretlere yansıtılmamaktadır. Örneğin imalat sanayinde verimlilik endeksi 2001'den 2003'e kadarki dönemde %17 artarken, gerçek ücretler %15 gerilemiştir⁹⁷⁷. Tablo 103'de yansıtılan 2000-2004 dönemine bakarak imalat sanayinde çalışan işçilerin gerçek ücretlerinin kamu kesiminde %12.2, özel sektörde %17.1 oranında azaldığı buna karşılık kişi başına ortalama verimliliğin %25.9 oranında arttığı, gerçekleşen verimlilik artışının ücretlere yansıtılmadığı, bilakis azaldığı ifade edilebilir.

Öte yandan Türkiye'de kamu yatırımları IMF'nin denetiminde çok büyük ölçüde kısırlarken, özel kesim yatırımlarının finansmanının sınırlı olarak Türkiye finans sisteminin kaynaklarıyla yapılabilmesi dikkat çekmektedir. Örneğin 2001-2003 döneminde bankacılık sisteminin kredileri %92'lik bir artış göstermekle birlikte bu dönemde meydana ekonomik büyümeyi ve özel sektördeki yatırım artışını finanse etmekten uzak gözükmektedir. Nitekim dış borç stokunun borçlulara göre dağılımında, firmalar kesiminin büyük kısmını oluşturduğu, bunların hem kısa, hem de uzun vadeli borç stokunda ciddi bir artış meydana geldiği anlaşılmaktadır. Küresel rekabet baskısının arttığı dönem boyunca kümülatif olarak özel sektörün inşaat üretim endeksi yükselirken, özel kesim gerçek ücretleri düşmüş, genel işsizlik oranı (örneğin 2000-2003 dönemi itibarıyla %6,3'den %10,5'e) yükselmiştir⁹⁷⁸. Bu gelişmelere bakarak kamu imkanlarının IMF baskısıyla ekonomiye aktarılamaması, firmaların dış borç ve küresel rekabet karşısında faaliyetlerini yürütme zorunda kalmaları üretimde verimlilik artışına rağmen hem ücretleri geriletmekte hem de istihdamı daraltmaktadır denilebilir. Böylece bölüşüm ilişkilerinde de bozulma artmaktadır. Çalışan geniş kitlelerin üretimdeki payının sermayeye ve mülk gelirlerine kayması yoksulluğun artmasına, sosyal sengerin bozulmasına yol açmaktadır. Bu durumda sosyal adalet zedelenmekte, sosyal devletin temel ilkeleri ihlal edilmiş olmaktadır.

IV. Ücretler Bağlamında Türkiye'de Küreselleşmenin Sonuçları

⁹⁷⁷ Sönmez, 2004, s.20

⁹⁷⁸ İnan, Emre Alpan; "Dezenflasyon Süreci ve Düşük Enflasyon Ortamı: Türkiye'de Makroekonomi ve Bankacılık Üzerine Etkileri", **Bankacılar Dergisi** Sayı 50, Ankara, 2004, s.40-41

Küreselleşmenin ücretler üzerindeki olumsuz etkilerinin sosyo ekonomik yansıması çeşitli şekillerde kendisini göstermektedir. Bunlardan birisi emeğin milli gelir içerisindeki payının azalması olmaktadır.

A. Emeğin Milli Gelir İçerisindeki Payının Azalması

Ücret konusu milli gelir dağılımı ile yakından ilişkilidir. Gelir dağılımını öncelikle izlenen politikalar ile ekonomideki üretim ve verimlilik düzeyi belirlemektedir. Ekonomide üretim ve verimlilik ne kadar düşük olursa, gelirlerdeki eşitsizlikler o kadar büyük olmaktadır. Bu bağlamda Türkiye, Cumhuriyetin kuruluşu sonrasında izlenen ekonomik politikalara paralel dönemsel özellikler yaşamıştır. Gelir dağılımında incelenmesi gereken husus, ücretli ve maaşlı çalışanları oluşturan işçi ve memurlar ile küçük esnaf ve sanatkârlar, kendi hesabına çalışanlar ve işverenler arasında yaratılan gelirin nasıl bölüştüğüdür.

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonuna göre 1987-1999 dönemi için işgücü ödemeleri 1987 yılında %20.7 ile en düşük, 1991'de %31.9 ile en yüksek payı oluşturmuştur. 1991'den sonraki yıllarda bu pay giderek azalma eğilimine girmiş ve 1994 yılındaki ekonomik krizi izleyen 1995'de % 22.7 olarak gerçekleşmiştir. Daha sonra kamu kesimi işçi ücretleri, asgari ücret ve devlet memurları maaşlarında sağlanan gerçek artışlarının etkisiyle, işgücü ödemelerinin ulusal gelir içindeki payı yükselerek 1996 yılında %23.9, 1997 yılında %25.8, 1998 yılında %25.6 ve seçimlerin yapıldığı 1999'da %30.7 olarak gerçekleşmiştir⁹⁷⁹. Türkiye'de üretim faktörlerinin milli gelir içerisindeki payları aşağıdadır.

TABLO 104: ÜCRET GELİRLERİNİN GAYRI SAFİ YURT İÇİ HASILA İÇİNDEKİ PAYI

YILLAR	ÜCRETİN PAYI(%)	YILLAR	ÜCRETİN PAYI(%)
1923-1929(*)	14.9	1990	27.2
1930'lar(*)	26.7	1991	31.9
1940'lar(*)	16.5	1992	31.7
1950'ler(*)	19.0	1993	30.9
1960'lar(*)	27.8	1994	25.5
1970'ler (*)	32	1995	22.2
1980	26.9	1996	23.9
1987	20.7	1997	25.8
1988	21.5	1998	25.5
1988	24		

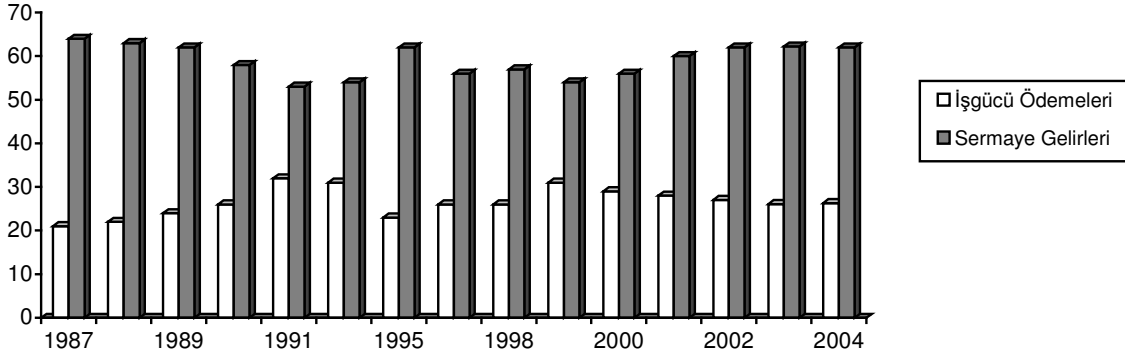
Kaynak: Bulutay Tuncer; Ücretler Gelir ve Gelir Dağılımları, DİE, Ankara, 1999, s.54-55

⁹⁷⁹ Bağdadioğlu, Enis; Gelir Bölüşümü, www.turkis.org.tr/icerik/makale/gelirbolusumu.htm - 21k - (09.11.2004)

(*) Dönem ortalaması

Tablo 104 incelendiğinde ücret düzeylerini incelerken ekonomi politikası değişikliklerinin fonksiyonel gelir dağılımına yansıdığı, ekonominin dönemsel özelliklerine göre ücret gelirlerinin Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren arttığı ve anılan artışın korumacı devletçi sanayi bölümünde yükseldiği izlenmektedir. Verilerden ithal ikameci kalkınmanın sürdüğü, sendikal faaliyetlerin nispeten iyi işlediği 70'li yıllarda, ücretin payını arttırdığı, ancak bu eğilimin 1980'de küresel ekonomiye eklemle ile birlikte düştüğü izlenmektedir. GSMH'daki faktör ödemeleri ise aşağıda şekildedir.

GRAFİK 35: TÜRKİYE'DE GSYİH İÇİNDEKİ FAKTÖR ÖDEMELERİNİN PAYI

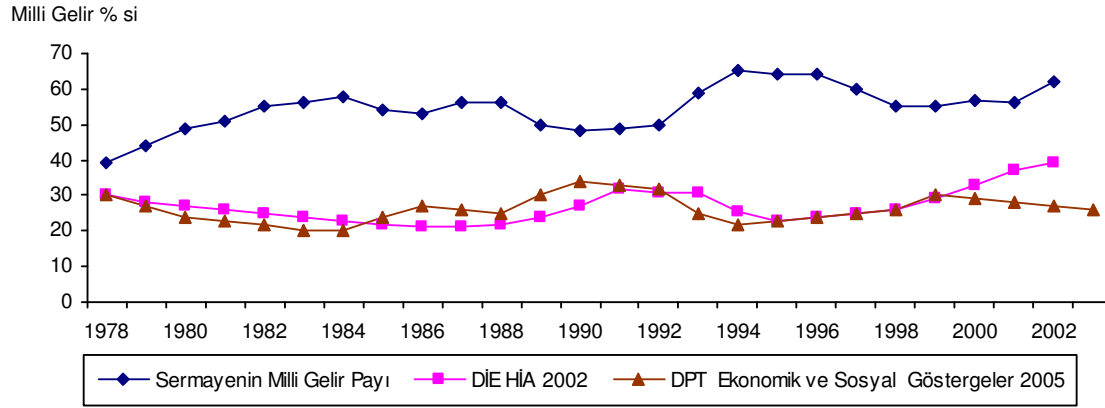
Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2005) Ankara, 2005 s.10-15

1980'lerin ikinci yarısından günümüze kadar olan faktör ödemelerini yansıtan grafik 35'de sermaye gelirleri ile işgücü ödemeleri izlenmektedir. 1990'lı yılların başında 1970'ler dönemine yaklaşan ücretin milli gelir içindeki payının 1994'de 1980'nin de altındaki bir seviyeye düştüğü izlenebilir. Çünkü 1989 sonrasında işçi ve emeği ile geçinenlerin tükettiği mallara olan talebi canlandırma politikası ile ücretlerin artışına paralel olarak işgücü ödemeleri artmış, ancak 1994 krizi dengeleri yeniden değiştirmiştir. Grafikte 1987'den 1998 yılına kadar olan dönemi kapsayan emek ve sermayenin milli gelir içerisindeki payına ilişkin veriler Tablo 104 ile büyük ölçüde örtüşmektedir. 2000'li yıllara bakıldığında ise işgücü ödemelerinin GSYİH içerisindeki payında azalma söz konusudur.

Burada genel bir değerlendirme yapıldığında, Türkiye'de 1950-1979 dönemi, ücretlerin arttığı bir dönemdir. Bu 30 yıllık süre içerisinde 10'ar yıllık dilimler esas alındığında, artış seyrinde ücretlerde olumlu gelişmelerin en fazla 1970 yıllarda sağlandığı ifade edilebilir. 1980 sonrasında ise gerçek ücretlerde ve dolayısıyla ücretin milli gelir payında düşüş olmuştur. 1980'den bu yana uygulanan ekonomik ve sosyal politikalar emek gelirlerini geriletmiştir. 1990'lı yıllarda ekonomide yaşanan büyüme, sermaye kesiminin gelirlerine yansımıştır. İşgücü ödemelerinin GSYİH içindeki payı 1987 yılında en düşük olan %20.7

iken, en yüksek %31.9 ile 1991 yılında gerçekleşmiştir. Daha sonraki yıllarda emeğin payı azalma eğilimine girmiş ve 1994 yılındaki ekonomik krizi izleyen 1995’de bu pay %22 olarak gerçekleşmiştir. “5 Nisan Ekonomik İstikrar Tedbirleri” (1994) ile başta ücretli çalışanlar olmak üzere tüm dar ve sabit gelirli toplum kesimi işsizlik, enflasyon ve gelirlerde aşınma ile karşı karşıya bırakılmışlardır.1997 yılında kamu kesimi işçi ücretleri, asgari ücret ve devlet memurları maaşlarında görülen gerçek artışların da etkisiyle, işgücü ödemelerinin GSYİH içindeki payı yükselerek 1996 yılında %23.9, 1997 yılında %25 ve 1998 yılında %25.6 olarak gerçekleşmiştir⁹⁸⁰. Türkiye’de 2001 krizi sonrası IMF’nin yönlendirdiği ücretlerin düşük tutulmasına ilişkin politikalar etkinliğini arttırdığından emeğin GSMH içerisindeki payında 2004 yılı sonuna kadar değişiklik görülmemektedir.

GRAFİK 36: TÜRKİYE’DE EMEK VE SERMAYENİN MİLLİ GELİR PAYI

Kaynaklar: 1) Bulutay, Tuncer; Ücretler, Gelir ve Gelir Dağılımları DİE ,1999; s.54-55
2) Türkiye Ekonomi Kurumu, 2002 Hane Halkı Bütçe Anketi :Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamalarına İlişkin Sonuçların Değerlendirilmesi, Tartışma Metni, 2003/6, Ankara, 2003, s.8
3) DPT Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2005) Ankara, 2005, s.15-16
4) Özmucur, Süleyman; Türkiye’de Gelir Dağılımı, Vergi Yükü ve Makroekonomik Göstergeler, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1996 s.66

Grafik 36’da izlendiği gibi 1978 yılında milli gelirden birbirine yakın pay alan emek ve sermaye arasındaki fark izlenen politikalar sonucu açılarak günümüzde sermayenin milli gelir payı, emeğin 2.94 katına çıkmıştır. Ancak burada 2000 yılına kadar birbiriyle fazla çelişkili olmayan resmi ve özel araştırma kaynaklı verilerin farklılıkları artmış ve 2003’de yayımlanan DİE, HİA emek gelirlerini arttırmış, sermaye gelirlerini azaltmıştır. Buna karşın DPT’nin verileri ise GSMH’da işgücü ödemelerinin %26.3’lük bir paya sahip olduğunu göstermektedir. İşgücü ödemeleri içerisinde vergi ve diğer kesintilerde bulunduğundan DPT’nin değerleri esas alındığında gerçek ücretlerin milli gelir içerisindeki payının %20’lerin altında olduğunu ifade

⁹⁸⁰ DPT: Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu, yayın No:2599 - ÖİK: 610, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 2001, s.41

etmek mümkündür. Bu konuda sendikal kurumların araştırma merkezlerinin 2000 sonrasına ilişkin bazı saptamaları bulunmaktadır.

DİE verilerine göre, 2000 yılında milli gelirin %28.8 işgücü ödemeleri olarak ücretlilere paylaştırılırken, bu oran kriz yılı 2001'de %27.8'e, krizden çıkış iddiası taşıyan 2002'de ise %26.7'ye düşmüştür. İşgücü ödemeleri, özellikle özel kesimde önemli ölçüde azalmıştır. Özel kesim çalışanlarına 2000 yılında milli gelirin %14.1'i oranında pay düşerken 2001'de bu pay %12.9'a, 2002'de ise %12.5'a düşmüştür. Kamu çalışanlarının ise 2002 yılında gelirlerinde önemli bir erozyon yaşanmıştır. Kamu kesimi işgücü ödemeleri 2000 yılında milli gelirin %14.7'si iken 2001'de %14.9'a çıkmış, ancak 2002'de %2.5'a düşmüştür. İşgücünün milli gelirden aldığı pay, dolar bazında kriz öncesi düzeyine çıkamamıştır. 2000'de 53.5 milyar doları bulan işgücü ödemeleri, 2001 krizinde 35 milyar dolara kadar inmiştir. Ücretli kesim, yeniden büyüme yaşanan 2002 yılında gelirini ancak 45 milyar dolara çıkarabilmiş ancak 2000'deki 53.5 milyar dolarlık kazancına ulaşamamıştır. Başka bir ifadeyle ücretli aileleri, ücret olarak 2000'e göre 2001'de yaklaşık 18 milyar dolar, 2002'de 8 milyar dolar daha az gelir sağlamışlardır. Bu durum ücretlilerin milli gelir payının artışına ilişkin verilerle çelişkilidir. Bölüşümün ücretli kesim aleyhine bozulduğu, imalat sanayi gerçek kazançlarından da izlenebilir. DİE'nin imalat sanayi çalışanları gerçek kazanç endeksi, bir işçinin gerçek kazancının 2000-2003 arası (ilk çeyrek yıllar karşılaştırması itibariyle) %26 gerilediğini ortaya koymaktadır. Yani bir işçi, 2003 yılındaki kazancıyla, 2000'de satın alabildiği mallardan %26'sını artık alamamakta olduğu, çalışanların işlerini kaybetme korkusuyla düşük gerçek ücrete boyun eğdikleri gözlenmektedir⁹⁸¹. Yine Petrol İş Sendikası araştırmaları 2000 ile 2004 yılları arasında sanayide gerçek ücretlerin %17 oranında gerilediğini göstermekte konuya ilişkin yukarıdaki değerlendirmeleri doğrulamaktadır⁹⁸². Konuya değişik bir açıdan yaklaşılarak, çalışanların toplam istihdamdaki payı ile işgücü ödemeleri ile tüketim harcamalarına göre gelir dağılımı ilişkilendirildiğinde aşağıdaki tablo ortaya çıkmaktadır.

TABLO 105: İSTİHDAM İÇİNDEKİ ÜCRETİ- YEVMIYELİ İŞGÜCÜNÜN PAYI VE ÜCRETİLERİN

⁹⁸¹ Sönmez, Mustafa, "İşçi Memur Hanelerinde Büyük Kayıp" <http://www.ntv.com.tr/news/224489.asp#BODY> (12.03.2006)

⁹⁸² Sönmez, Mustafa; IMF Tahribatı Türkiye: 2000-2004, Petrol-İş Yayınları No. 98, İstanbul 2004, s.25

GSYİH İÇİNDEKİ DURUMU VE HANEHALKI YILLIK KULLANILABİLİR GELİRLER DAĞILIMI

Dönem	İşgücü Ödemelerinin GSYİH'daki Payı (%)	Ücretli Çalışanların Toplam İstihdamdak %'si	Hanehalkı Yıllık Kullanılabilir Gelirler Dağılımında Emek Geliri (%)
1985-1989	21.0	32.6 *	34.36
1990-1994	29.4	39	28.3
1995-1998	24.4	41.8	38.7
1999-2005	27.7	51.9	38.6

Kaynak: 1) DİE; İstatistik Göstergeler 1923-2004, Ankara 2004, s.666

2) DPT: 2599 - ÖİK: 610, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2001 s.41

3) DPT; Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-2005, Ankara 2006, s.10-15

4) TİSK; Üretim ve İşsizlik Sorununun Çözümü İçin Kurumsal Yaklaşım

<http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=852> (01.10.2005)

5) Güçlü, Sami-Bilen, Mahmut; "1980 Sonrası Dönemde Gelir Dağılımında Meydana Gelen Değişmeler", **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı. 6, İstanbul, Eylül - Ekim 1995, s. 162 * 1987 yılı değeri

6) DİE, 1987 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları, Gelir Dağılımı, s.117-118

7) DİE, 2002 Hanehalkı Bütçe Anketi, Gelir Dağılımı Sonuçları, Hanehalkı Bütçe Anketi Veri Seti, 2003, Tablo 2, <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/HHGELTUK/gelir11.gif> (12.11.2005)

8) TÜİK Gelir Türlerine Göre Toplam Yıllık Kullanılabilir Fert Gelirinin Dağılımı http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=297 (10.12.2006)

Tabloda 1980'li yıllardan itibaren işgücü ödemeleri ile ücretli çalışanların sayısı arasındaki ilişki izlenmektedir. Görüldüğü gibi özellikle 1990 sonrasında işgücü ödemeleri düşüş yaşamasına karşılık, ücretli çalışanların sayısının %20 civarında artmış olmasından ücret gelirlerinin azaldığı ifade edilebilir. Türkiye'de ücretlerin istihdam içindeki payının %50 civarında olduğu göz önünde tutulduğunda, ücretlilerin milli gelirden aldıkları %27.7'lik payın düşüklüğü, gelir dağılımında ücretliler aleyhine olan durumu belirgin kılmaktadır. Tabi işgücü ödemelerinin vergi ve diğer kesintileri içerdiğini ifade etmek gerekmektedir. Kesintiler sonrası net gelirin daha düşük olduğu aşikardır.

Diğer taraftan 1994 ve 2002 yıllarında hanehalklarının elde ettiği toplam yıllık kullanılabilir net gelirin türleri itibariyle dağılımı incelendiğinde; 1994 yılında maaş, ücret ve yevmiye gelirlerinin toplam gelir içindeki %28.3 olan payı, 2002 yılında önemli bir artış göstererek %38.7 olarak gerçekleştirmiş, 2005 yılında durumunu korumuştur. Ücret ve maaş gelirlerindeki bu artışın, 1994 yılından sonra ücretli ve maaşlı çalışan sayısındaki artıştan kaynaklandığı söylenebilir⁹⁸³. Müteşebbis gelirlerin, toplam gelir payları incelendiğinde, araştırma yılları itibariyle önemli bir azalmanın olduğu gözlenmektedir. Müteşebbis olarak çalışanların toplam yıllık kullanılabilir net gelirden aldığı pay 1994 yılında

⁹⁸³ Kuştepel, Yeşim-Halaç, Umut; "Türkiye'de Gelir Dağılımını Analizi ve İyileştirilmesi", **Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** Cilt 6 Sayı 4, İzmir, Ekim Aralık 2004, s.153

%42.4 iken 2002'de %34.5'e gerilemiştir⁹⁸⁴. Ancak işgücü harcamalarının gerilediği, yiyecek ve diğer ihtiyaçlarda hane halklarının harcamalarının arttığını gösteren bir durum olmadığı halde ücret gelirlerinin milli gelirdeki payının artmış gibi gösterilemesi sağlıklı görülmemektedir⁹⁸⁵. Ayrıca bu durum DPT verileriyle de uyum sağlamamaktadır. Bunun bir açıklaması kayıtdışı ekonomiden sağlanan gelirlerin anketlere yansması şeklinde olabilir. Diğer taraftan tarımın milli gelir içerisindeki sürekli düşen payı bunun diğer bir nedeni olarak ileri sürülebilir. Ancak bu hususların kişilerin refahını artırıcı gelişmeler olduğunu ileri sürmek güçtür. Gelir dağılımında kişi başına gelir dilimleri esas alındığında meydana gelen gelişmeler aşağıda sunulmuştur.

TABLE 106:GELİR GRUPLARININ %20'LİK DİLİMLERE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI

Gelir Grupları	1973	1987	1994	2004
En düşük %20	3.5	5.2	5.3	6
2. %20	8.0	9.6	9.8	10.7
3. %20	12.5	14.0	14.5	15.2
4. %20	21.2	20.8	21.9	19.5
En Yüksek%20	56	55.9	50	46.2

Kaynak: 1) DPT, Gelir Dağılımı 1973, Ankara: 1976.s.20-24

2) DİE, Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Gelir Dağılımı 1987, Ankara: 1990.s.351-352

3) TÜİK, Gelire Göre Sıralı %20'lik Gelir dağılımı,

http://www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=293 (10.12.2006)

Tablo Türkiye'nin 20 yıllık sürede kişi başına düşen milli gelir bakımından gelir dağılımı eğilimini yansıtmaktadır. TÜİK anket sonuçlarına göre, gelir dağılımı Türkiye genelinde iyileşme göstermiştir. Ancak bu durumun gerçeği tam yansıttığını ifade etmek güçtür. Çünkü 1994-2003 döneminde, hane başına yıllık ortalama gelir-net asgari ücret ilişkisinde bozulma olmuştur. Nitekim, 1994 yılında hane başına yıllık ortalama gelir yıllık net asgari ücretin 6.6 katı iken, 2003 yılında 4.0 katına gerilemiştir. Benzer şekilde, TÜFE ile deflate edilerek hesaplanan hane başına yıllık ortalama gerçek gelirden 1994-2003 döneminde düşüş yaşanmıştır. Bu dönemde Türkiye genelinde hane başına reel gelirden yıllık ortalama %2.6 oranında azalış meydana gelmiştir. Kentlerde hane gelirlerindeki gerçek azalış %3.6, kırsal kesimde ise %1.5 olmuştur. Türkiye genelinde, 1994 yılında 4.45 kişi olan ortalama hanehalkı büyüklüğü 2003 yılında 4.13 kişiye gerilemiştir. Yerleşim yerleri ve gelir dilimleri itibariyle hanehalkı büyüklüğünün değişmesi, dönemler itibariyle hane başına düşen gelirin karşılaştırılmasında sorun yaratmaktadır. Bu nedenle, dönemler arası gelir

⁹⁸⁴ DİE, 2002 Hanehalkı Bütçe Anketi, Gelir Dağılımı Sonuçları,

<http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/HHGELTUK/gelir11.gif> (12.11.2005)

⁹⁸⁵ Sönmez, Mustafa; DİE'ye İnanma, DİE'den Geri Kalma, <http://www.ntvmsnbc.com/news/239058.asp#BODY> (12.12.2006)

düzeylelerinin karşılaştırılmasında fert başına kullanılabilir gelirin kullanılması daha uygun iken, hane halkı geliri esas alınmıştır. 1994-2003 döneminde fert başına reel gelir yılda ortalama yüzde 1.8 oranında gerilemiş ve bu oran hane başına gerçek gelirdeki gerilemeden daha düşük gerçekleşmiştir.1994-2003 döneminde hane ve fert başına gerçek gelirdeki gerileme, Türkiye geneli ve yerleşim yerleri itibariyle yoksulluğun arttığına ve düşük gelir sorununun ağırlaştığına işaret etmektedir⁹⁸⁶.

Öte yandan hanehalkı kullanılabilir gelirin türler itibariyle dağılımı incelendiğinde, maaş-ücret gelirleri gelirlerinin, paylarında artış gözlenmektedir. Ancak anketlerden elde edilen hanehalkı kullanılabilir gelirin GSMH ve DPT tarafından hesaplanan Özel Harcanabilir Gelir içindeki payı ise sürekli düşüş göstermektedir. 1994 yılında hanehalkı kullanılabilir gelirin GSMH'ya oranı %56.8, özel harcanabilir gelire oranı % 62.8 iken, bu oranlar 2003 yılında, sırasıyla, %50.6'ya gerilemiştir. Bu durum ücret gelirlerinin artışına mantıksal bir açıklama getirilmesini güçleştirmektedir. Diğer taraftan TÜİK anketlerinde gelire göre sıralı hane başına ortalama tüketim harcamalarına bakıldığında, gelir dağılımında son yıllarda bir iyileşme izlenimi ortaya çıkmaktadır. Ancak, sözkonusu ortalama tüketim harcamaları asgari ücret ile karşılaştırıldığında, dalgalı bir iyileşmenin aksine hem kentsel hem kırsal alanda istikrarlı bir bozulma sürecinin yaşandığı görülmektedir. .Bu hususlardan TÜİK anketlerinden elde edilen verilerin genel yapıyı açıklama gücü gittikçe azalma göstermektedir denilebilir⁹⁸⁷.

Her ne kadar gelir dağılımının iyileştiğine ilişkin anketler düzenlense de uzun bir dönem geçmesine karşın milli gelir dağılımında köklü bir düzelme sağlanamadığı görülmektedir. Türkiye, OECD ülkeleri içinde gelir dağılımı açısından en eşitliksiz, kişi başına düşen ulusal gelir açısından en düşük olduğu ülkedir. Ülkemizin tam üye olmaya çalıştığı Avrupa Birliği'nde gelir bölüşümüne açısından karşılaştırıldığında gelir dağılımındaki eşitsizliğin büyük boyutları daha iyi anlaşılmaktadır. Bu bağlamda AB ülkelerinde en düşük yüzde 20'lik grubun aldığı pay ile en yüksek %20'lik grubun aldığı payın oransal değeri, örneğin Almanya'da 3.6; Fransa'da 4; İngiltere'de 4.9, İsveç'te 3.4, Estonya'da 6, Macaristan'da 3.4 ve AB ortalaması 4.4 iken,Türkiye'de 11.2'dir. Yani en üst dilimdekiler milli gelirden en alt

⁹⁸⁶ Yükseler, Zafer; 1994, 2002 Ve 2003 Yılları Hanehalkı Gelir Ve Tüketim Harcamaları Anketleri: Anket Sonuçlarına Farklı Bir Bakış, Türk Ekonomi Kurumu, İnceleme Yazısı, No. 2004/3, Ankara, Aralık 2004, s. 24-25

⁹⁸⁷ a.g.e , s.25

dilimdekilerin 11.2 katı pay almaktadır⁹⁸⁸. Diğer taraftan 2006 BM Beşeri Gelişmişlik Raporuna göre Türkiye insani gelişmişlik kriterlerine göre dünyadaki 177 ülke arasında 92'ncü sırada olup; gelir ve diğer insani gelişme kriterleri açısından Şeyşel Adaları, Surinam gibi ülkelerin gerisinde kalmaktadır⁹⁸⁹.

Gelir dağılımının adaletli olması asıl amaç ve nihai sonuç değildir. Toplumun ortak özlemi olan toplumsal barış, özgürlük, adalet, güvenlik ve refahı gerçekleştirmek için bir araçtır. Sosyal devlet ilkesini benimseyen toplumlarda, ekonomik kalkınma ve ulusal gelir artışı tek amaç olarak kabul edilmemektedir. Yaratılan gelirin üretim faktörleri arasında adil bölüşümü ve refahın geniş kitlelere yayılması öncelikli amaç olmaktadır. Türkiye'de gelir bölüşümünde varolan dengesiz ve çarpık yapı, uygulanan ekonomik ve sosyal politikalarla giderilememektedir. Toplumda zengin-fakir uçurumu olarak tanımlanabilecek bu farklılaşma, toplumsal dokuda çözülmeye, siyasal yapıda farklı arayışlara yol açacak bir görünüm sergilemektedir. Böylesi bir yapıda, demokrasinin temel harcını oluşturması beklenen kesimlerin beklentileri karşılanamamakta ve varolan üretim ilişkileri yoksulluğun artmasına ve yaygınlaşmasına neden olmaktadır.

B. Artan Yoksulluk

Türkiye'de gelir dağılım eşitsizliği 1963-1987 arasında azalmış ancak 1994'den itibaren yükselme eğilimine girmiştir. Eşitsizliğin artması yoksul kitlenin büyüdüğünü göstermektedir. Eşitsizliğin ve yoksulluğun artış nedenleri 1980'li ve 1990'lı yıllardaki değişen ekonomik dengelerden kaynaklanmaktadır. Yoksulluğu artıran nedenler genel olarak ;1980'li yıllarda; ücretlerde uzun dönemli düşüşler, devletin rant yaratıcı rolünün artması (teşvikler, özelleştirme, değişen vergi oranları ve muafiyetleri, faizlerin yüksekliği gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır), iç ticaret hadlerinin genellikle tarım aleyhine seyretmesi, borçlanmanın artarak devletin gelir dağılımını düzeltici politikalar uygulamasında engel oluşturması, yetersiz yatırım, enflasyonun büyümesi, dış açığın artması ve büyümenin istihdam yaratmaması olarak sıralanabilir. Özellikle çalışan kesimler sıralanan bu gelişmelerden olumsuz etkilenmişlerdir⁹⁹⁰. Bu bağlamda işgücü piyasasındaki yoksulları çalışan yoksullar ve işsiz yoksullar olarak gruplandırmak mümkündür. İşsiz olmak çoğu zaman yoksulluk anlamına gelmekle birlikte, iş sahibi olmak yoksulluktan kurtulma için yeterli olmamaktadır. İşsizler kadar çalışan yoksullar bu grup içerisinde önemli bir pay sahibidirler. Düşük ücret,

⁹⁸⁸ EurLIFE - Inequality of income distribution, <http://www.eurofound.eu.int/areas/qualityoflife/eurlife/index.php?template=3&radioindic=157&idDomain=3> (10.12.2006)

⁹⁸⁹ UNDP; Human Development Report 2006, s. 284

⁹⁹⁰ Dansuk, Ercan; Türkiye'de Yoksulluğun Ölçülmesi, ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla Ölçülmesi, DPT, Uzmanlık Tezi, ISBN 975-19-1704-2, Ankara, 1997, s.69

düşük mesleki beceri ve nitelik, esnek istihdam ve kısmi çalışma yoksulluğa yol açmaktadır⁹⁹¹.

Türkiye’de çok düşük ücretle büyük kitlelerin istihdam edildiği geniş bir enformel ekonominin varlığı, yüksek işsizlik ve işgücüne katılımındaki düşüklük, yoksulluğun önemli nedenleri olarak sayılabilir. Bu hususların hepsine birer birer bakıldığında yoksulluğun temelinde yetersiz ücret gelirinön ön sırada yer aldığı ifade edilebilir.

TABLO 107:YOKSULLUK SINIRI YÖNTEMLERİNE GÖRE FERT YOKSULLUK ORANLARI

Yöntemler	Fert yoksulluk oranı (%)								
	Türkiye			Kent			Kır		
	2002	2003	2004	2002	2003	2004	2002	2003	2004
Gıda yoksulluğu (açlık)	1,35	1,29	1,29	0,92	0,74	0,62	2,01	2,15	2,36
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	26,96	28,12	25,60	21,95	22,30	16,57	34,48	37,13	39,97
Kişi başı günlük 1 \$'ın altı*	0,20	0,01	0,02	0,03	0,01	0,01	0,46	0,01	0,02
Kişi başı günlük 2,15 \$'ın altı*	3,04	2,39	2,49	2,37	1,54	1,23	4,06	3,71	4,51
Kişi başı günlük 4,3 \$'ın altı*	30,30	23,75	20,89	24,62	18,31	13,51	38,82	32,18	32,62
Görelî yoksulluk**	14,74	15,51	14,18	11,33	11,26	8,34	19,86	22,08	23,48

* 1 \$'ın satınalma gücü paritesine (SGP) göre karşılığı olarak 2002 yılı için 618 281 TL ;2003 yılı için 732 480 TL ; 2004 yılı için ise 780 121 TL kullanılmıştır.** Eşdeğer fert başına harcamanın medyan değerinin %50'si esas alınmıştır. Kaynak TÜİK; <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=228> (26.12.2006)

TÜİK verilerine göre 2004 yılında Türkiye’de yaklaşık 909 bin kişi açlık sınırının; 17 milyon 991 bin kişi ise yoksulluk sınırının altındadır. 2004 yılında, 4 kişilik hanenin aylık açlık sınırı 182 milyon TL, aylık yoksulluk sınırı ise 429 milyon TLdir. 2003 yılında toplam nüfusa

⁹⁹¹ Kapar, Recep; “Çalışan Yoksullar”, **Sendikal Notlar**, Petrol-İş Sendikası, İstanbul, Aralık 2005, s.54

oranla %1,29 olarak tahmin edilen açlık sınırının altında yaşayan fert oranı, 2004 yılında da aynı kalmıştır. Buna karşın yoksul fert oranı %28,12den %25,6ya düşmüştür⁹⁹². Her ne kadar yoksulluk oranında hafif bir azalma olduğu ileri sürülse bile, Türkiye’de yoksulluk büyük boyutlardadır. Ayrıca tarım kesimine yönelik politikaların sonucu yoksulluğun kırsal kesimde daha fazlalaştığı izlenmektedir.

Öte yandan farklı kuruluşlar açlık ve yoksulluk sınırlarını farklı hesaplamaktadırlar. Çünkü TÜİK tarafından baz alınan aylık 182 milyon Liralık gelirin dört kişilik bir ailenin aylık gıda ihtiyacını karşılamayacağı çok aşikardır. Bu konuda araştırma yapan Türk-İş’e göre 2004 yılı için açlık sınırı 513 YTL.’dir⁹⁹³. Daha gerçekçi görünen bu duruma göre Türkiye’de açlık sınırı altındaki nüfusun 3-4 milyon kişiye ulaşabileceği, yoksulluk sınırı altındakilerin ise %26’nın çok üzerinde olduğu tahmin edilebilir.

Türkiye’deki yoksulluk konusunda Dünya Bankasının TÜİK ile birlikte hazırladığı son raporda, Türkiye’de 1994 ile 2002 arasındaki dönemde yoksulluğun azalması yönünde önemli bir gelişme kaydedilmediği ve ekonomideki büyümenin yoksul kesimlere yansımadağı ifade edilmektedir. Dünya Bankasının (hanehalkı bütçesi ile sağlanabilen minimum gıda ihtiyacına göre) saptadığı tam yoksulluk kriterlerine göre Türkiye’de nüfusun %27’si yoksulluk sınırının altında bulunmaktadır. İşsizlik oranı 2002’de %10.3’dür. Ayrıca işgücüne katılım oranı azalmaktadır. Bu gelişmeler yoksulluk konusunu daha da olumsuz etkilemektedir. Çünkü işgücü dışında kalan hane halkının 15 yaş ve altındaki bölümünde yoksulluk oranı %35’dir. Türkiye’de, Dünya Bankasının Avrupa ve Orta Asya için kullanıldığı (tüketim) kriterlerine göre yoksulluk sınırı altında kalanların durumuna bakıldığında yoksulluğun boyutlarının çok daha fazla olduğu görülmektedir. Bunda en etkin neden gelir dağılımındaki eşitsizlik olmaktadır⁹⁹⁴.

TABLO 108: TÜRKİYE’DE FARKLI YOKSULLUK SINIRLARINDAKİ NÜFUS ORANLARI

Ülke	Dönem	Günde 1 \$	Günde 2.15\$	Günde 4.30 \$
Türkiye	1994	%2.5	%22.1	%60.9
Türkiye	2002	%3.2	%22.6	%60.6

Kaynak: The World Bank; Turkey: Joint Poverty Assesment Report, Report No. 29619-TU, Washigton D.C., August 8, 2005, s.8-9

Tabloda izlendiği gibi Türkiye mutlak yoksulluğu azaltmada 1994’den bu yana ilerleme gösterememiş, bilakis mutlak yoksulluk sınırı biraz yükselmiştir. Eğer

⁹⁹² TÜİK; <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=228> (26.12.2006)

⁹⁹³ Türk-İş; Haber Bülteni, 25 Aralık 2005 s.2.

⁹⁹⁴ World Bank; “Turkey: Joint Poverty Assesment Report, Report No. 29619-TU”, Washigton D.C. August 8, 2005, s.i,viii, 4

günde 4.30 dolarlık yoksulluk kriteri esas alınırsa %61'lik bir oranla Türkiye'nin bir yoksullar ülkesi olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye aday olduğu AB ülkeleriyle yoksulluk konusunda karşılaştırıldığında daha iyi bir fikir sahibi olmak mümkündür. AB'de Dünya Bankası kriterlerine göre bir mutlak yoksulluk söz konusu olmamakla birlikte, göreceli yoksulluk olarak ulusal ortalama hanehalkı gelirinin %60'ından düşük gelirli yoksul kabul edilmektedir. Ortalama hanehalkı gelirinin miktarı konusunda AB ülkeleri farklılıklar göstermekle birlikte, satın alma gücü AB geneli için standard endeksi ortalaması 18.000'dir Buna göre AB'de toplam nüfusun %16'sı yoksul kabul edilmektedir. Türkiye için salt olarak %60'lık medyan değerine göre yoksulluk %25 olarak gösterilmektedir⁹⁹⁵. Ancak AB ortalama endeksi esas alınırsa bu oran %50'nin üzerindedir⁹⁹⁶. Bu durumda Türkiye'deki yoksulluğun boyutlarının resmi verilerin çok ötesinde olduğu ifade edilebilir. Ayrıca Türkiye'de ücret gelirlerinin yetersizliğine bağlı olarak çalışan yoksullar büyük bir sorun kaynağı oluşturmaktadırlar.

TABLO 109: ÇALIŞMA ÇAĞINDAKİ YOKSULLAR İÇİNDE ÇALIŞANLARIN ORANI (%)

Danimarka	13
Macaristan	21
Almanya	24
İngiltere	24
Fransa	29
AB Ortalama	25
Türkiye	55

Kaynak: Kapar Recep; "Çalışan Yoksullar", **Sendikal Notlar**, Petrol-İş Sendikası, İstanbul, Aralık 2005, s.73

AB ülkeleri içerisinde çalışan yoksullar sorun olmakla birlikte bu ülkelerde yoksulların önemli bölümünün ekonomik statüsü "aktif olmayan" ve "işsiz"dir. Çalışma çağında olan yoksulların %70-80'i işgücü piyasasına katılmayanlardan oluşmaktadır. Türkiye'de ise çalışma çağındaki yoksulların yarıdan fazlasını çalışma

⁹⁹⁵ Guio, Anne Catherine; Income Poverty and Social Exclusion In The EU25, Statistics In Focus, Satatistical Office Of European Communities Brief No. 15/ 2005 , ISSN 1024-4352, 2005 , s.1

⁹⁹⁶ World Bank; s.7

çağındaki çalışanlar oluşturmaktadır. Bu durum AB ile kıyaslandığında AB ülkelerinde genelde %20'lerde görülen çalışan yoksul oranının Türkiye söz konusu olunca %55 gibi çok ciddi bir orana yükseldiği görülmektedir. Sonuç olarak makroekonomik istikrarsızlık, yaşam koşullarının geliştirilememesi sonucu Türkiye'de küreselleşme sürecinin 1990'lardan sonraki bölümünde yoksulluk bakımından düzelleme görülmemekte, aday olduğumuz AB ile kıyaslandığında olumsuz tablonun boyutu daha çarpıcı olmaktadır.

C. Ücret Farklılaşması

Türkiye'de küreselleşme kaynaklı ücret farklılaşması bakımından nitelikli-niteliksiz işgücü ücretlerindeki farklılaşma, kamu ve özel sektör ücretleri, sendikalı-sendikasız işçi ücretleri, kadın-erkek ücretleri arasındaki farklılaşmadan bahsedilebilir. Ücret farklılaşması ekonomideki çalışma koşullarından, bireylerin kapasite ve becerilerinden, piyasaların farklılıklarından kaynaklanan ücret değişimleri olarak aynı işi yapan işçiler arasında ücret farklılaşması olarak ifade edilmektedir⁹⁹⁷.

Ücret farklılaşması konusunda değişik yaklaşımlardan bahsetmek mümkündür. ILO nitelikli işgücü ücretleri ile niteliksiz işgücü ücretleri arasındaki farklılaşmayı incelemekte ve yüksek nitelik gerektiren mesleklerdeki ücret artışının, düşük nitelik gerektiren mesleklere göre daha fazla olduğunu bu nedenle niteliği az işlerde ücret düzeyinin özellikle 1990'larda azaldığına dikkat çekmektedir. Burada etken nitelikli işgücüne olan talebin artışı, düşük eğitim düzeyli işçilere olan talebin azalmasıdır. Diğer katkıda bulunan etkenlerden birisi gelişmekte olan ülkelerle ticaretin artması ve işgücünün gelişmiş ülkelere göçü olmaktadır. Öte yandan gelişmekte olan ülkelerde belirli endüstri dallarındaki işçiliğe daha yüksek ödeme yapılmasının yanı sıra büyüyen düşük ücretli enformel ekonomideki artış ücret eşitsizliğinin diğer kaynağı olmaktadır. Düşük ücretli işlerin artışı sonucunda dünya çalışanlarının yarısından fazlası kendileri ve ailelerini geçindirecek geliri elde edememekte ve günde 2 Dolarlık yoksulluk sınırının üzerine çıkamamaktadırlar⁹⁹⁸.

Türkiye'de ücret farklılığı açısından bakıldığında çıplak ücret olarak en yüksek maaş alan kamu çalışanı ile en düşük ücret alan arasında 6 katın üzerinde bir fark bulunmaktadır. Oysa İsveç ve İsviçre'de bu değer 2'nin altındadır⁹⁹⁹. Öte yandan teknolojiye yeni gelişmeler bunu kullanacak nitelikli iş gücüne talebi arttırmakta, niteliksiz işçilere olan talebi azaltmakta, hatta yok etmektedir. Bu özellikle nitelikli ve niteliksiz iş gücü arasındaki ücret

⁹⁹⁷ Lordoğlu, Törüner, Özkaplan, s.156-157

⁹⁹⁸ ILO; "Globalization Failing to Create New, Quality Jobs or Reduce Poverty", Press Release No. (ILO/05/48), Geneva, 9 December 2005, s.1

⁹⁹⁹ Kamu Sen; İstihdam, İşsizlik ve Ücret Sorunlarına Çözüm Arayışları, Türkiye Kamu-Sen Ar-Ge Yayınları, Yayın No:10, Ankara, 2004, s.46

farkını arttıran bir faktör olmaktadır¹⁰⁰⁰. Bu açıdan yaklaşıldığında Türkiye’de formel ekonomideki nitelikli işçilerin niteliksiz işçilere göre ücretleri %42 oranında, enformel sektörde ise %48 oranında daha fazladır. Formel sektör ile enformel sektör arasındaki ortalama gerçek ücretler karşılaştırıldığında enformel sektör ücretinin formel ücretin yarısı kadar olduğu görülmektedir¹⁰⁰¹.

Türkiye’de sendikalı ve sendikasız işçi ücretleri arasındaki farklılaşmaya bakıldığında ortalama brüt ücret bazında sendikasız işçi ücretinin sendikalı işçi ücretinin %47.1’i kadar olduğu görülmektedir. Sendikalı sendikasız ücret farkının bir mislinden fazla olduğu dikkate alınırsa, ücretleri düşük tutmaya yönelik olarak yürütülen sendikal örgütlülüğü azaltma eğiliminin nedenleri daha iyi anlaşılabilir¹⁰⁰².

Türkiye’de kamu sektörü ile özel sektörde çalışma ile işyeri büyüklüklerinin de ücret farklılığı yaratılmasında etkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda imalat sanayinde, genelde kamu sektöründe çalışanların ortalama brüt kazançlarının, özel sektörde çalışanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

TABLO 110: KAMU VE ÖZEL SEKTÖR ÜCRET FARKLILIĞI*

1989	1993	1999	2002	2004	2005
%75.9	%72.6	%73.7	%48	%53	%54

Kaynak: 1)T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, SSK İstatistik Yıllıkları, Ortalama Günlük Kazançların Faaliyet Gruplarına Göre Dağılımı, Ankara (1989, 1993,1999, 2002 Yıllıkları)

2) DİE;İmalat Sanayinde Ücret ve Kazanç 2005 Yılı III. Dönem,

http://www.alomaliye.com/ekonomi/imalat_sanayi_ucret_kazanc_3_donem_2005.htm (09.01.2006)

3)DİE;İmalat Sanayinde Ücret ve Kazançlar 2005 Yılı II. Dönem, (Tablo 7)

http://muhasebenet.net/die_27-9-2005-155_imalat%20sanayiinde%20ucret%20ve%20kazanc.htm (09.01.2006) * Özel sektördeki ortalama günlük kazancın kamu sektörüne oranı

Tablo 110’da Türkiye’deki kamu sektörü ile özel sektör arasında ücret farklılığı izlenmektedir. Kamu sektöründe işçilerin büyük oranda sendikalı olması ve işletme ölçeklerinin büyüklüğü ile yönetimlerin yaklaşımının bu sonuçlarda etkili olduğu söylenebilir. 2000’li yıllarda kamu sektörü ile özel sektör arasındaki ücret farklılaşmasının boyutlarındaki artış eğilimi yeni-liberal politikaların etkinliğini arttırdığını göstermektedir. Çünkü özel sektör bu politikalara karşı daha duyarlı bir konumdadır. Ayrıca ücret farklılığında çalışılan işkolunun özelliği de rol oynamaktadır. DİE’nin İmalat Sanayi Üç Aylık İstihdam Anketi’nin 2005 yılı üçüncü dönem sonuçlarına göre 2005 yılının üçüncü döneminde, kamu sektöründe en yüksek ortalama brüt kazanç 4 milyar 312 bin TL ile kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı ve 3 milyar 132 bin TL ile radyo, televizyon haberleşme teçhizat ve cihazları imalatı

¹⁰⁰⁰ Temel, Serdal; “Globalleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülkelerde İşgücü İstihdamı Üzerine Etkileri – Türkiye Örneği-“ **Üniversite ve Toplum**, Cilt 1 Sayı 3, Aralık 2001, s.16

¹⁰⁰¹ TÜSİAD, 2004, s.45

¹⁰⁰² Bağdadioğlu, Enis; Sendikalı ve Sendikasız İşçilerin Ücreti ,

<http://www.turkis.org.tr/icerik/makalesendikalisendikasizisiscilerinucretleri.htm> (09.01.2006)

sektöründe olmuştur. Özel sektörde ise en yüksek ortalama brüt kazanç, 4 milyar 56 bin TL ile yine kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı ve 2 milyar 327 bin TL ile kimyasal madde ve ürünleri imalatı sektöründe görülmektedir¹⁰⁰³.

Öte yandan işyerinin doğrudan veya dolaylı olarak TİS kapsamında olup olmama durumuna göre aylık ortalama brüt ücret ve kazançlar değişmektedir. TİS kapsamındaki işyerlerinde ücretli çalışanların aylık ortalama brüt ücret ve kazançlarının, toplu sözleşme kapsamı dışında bulunan işyerlerine göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Örneğin TİS kapsamındaki işyerlerinde, 2005 yılının ikinci döneminde kişi başına aylık ortalama brüt kazanç 1 milyar 728 bin TL. ve kişi başına aylık ortalama brüt ücret 1 milyar 523 bin TL.dir. TİS kapsamı dışında kalan işyerlerinde ise, 2005 yılının ikinci döneminde kişi başına aylık ortalama brüt kazanç 935 bin TL. ve kişi başına aylık ortalama brüt ücret 853 bin TL. olarak öngörülmektedir. Bu farklılık oransal olarak ele alındığında TİS kapsamındaki işyerleri lehine %44'lük dah fazla ücret olarak kendini göstermektedir. TİS kapsamındaki işyerleri ile TİS kapsamı dışındaki işyerleri arasındaki ücret farklılığında kamu veya özel sektörde bulunma bir değişiklik yaratmamaktadır¹⁰⁰⁴.

Ücret farklılığının diğer boyutu cinsiyete dayalı farklılaşma olmaktadır. Türkiye'de aynı işi yapan kadın ve erkek arasındaki ücret farklılığı mevcuttur. Kadınlarda işsizlik oranının daha yüksek olması bunda etkilidir. Türkiye'de işsiz nüfusu oluşturan 23 milyon 950 bin kişinin 17 milyondan fazlası kadındır ve bunların %69.3'ünü ev kadınıdır. Hiçbir işte çalışmayan nüfusun içinde kadınların oranı %71.4 iken, çalışan kadın sayısı yalnızca 5 milyon 762 bin civarındadır¹⁰⁰⁵. Kadınların enformel sektörde istihdamının daha kolay oluşu ücret eşitsizliğinde etkindir. Kadın ve erkek ücretleri arasındaki farklılık büyümektedir. Bu bağlamda 1989 yılında kadınların ortalama günlük kazancı erkeklerin %95.5'i iken 2003'de aynı oran %90 olarak gerçekleşmiştir¹⁰⁰⁶. Kadınlarla ilgili eşitsizlik ücretlerden çok çalışma yaşamı için geçerli olmaktadır. Çünkü Türkiye'de işgücüne katılım oranı erkeklerde %70 iken kadınlarda %30'dur. Ücret almayan aile çalışanı olarak kadınların oranı %67.5 iken, erkeklerde aynı oran %13.9'dur¹⁰⁰⁷. Kırsal kesimde kadının işgücüne katılımı % 45-48'e yükselirken, kentsel kesimde % 16-17'ye düşmektedir. Kırsal kesimde işgücüne katılımın

¹⁰⁰³ DİE; İmalat Sanayinde Ücret ve Kazanç 2005 Yılı III. Dönem, http://www.alomaliye.com/ekonomi/imalat_sanayi_ücret_kazanc_3_dönem_2005.htm (09.01.2006)

¹⁰⁰⁴ DİE; İmalat Sanayinde Ücret ve Kazançlar 2005 Yılı II. Dönem, (Tablo 7)

http://muhasebenet.net/die_27-9-2005-155_imalat%20sanayiinde%20ücret%20ve%20kazanc.htm (09.01.2006)

¹⁰⁰⁵ "Pozitif Ayrımcılıktan Pozitif Aksiyona" <http://www.insankaynaklari.com/cn/ContentPrint.asp?BodyID=4100> (09.01.2006)

¹⁰⁰⁶ T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, SSK İstatistik Yıllıkları; Ortalama Günlük Kazançların Faaliyet Gruplarına Göre Dağılımı, Ankara (1989, 1993,1999, 2002 Yıllıklarından derlenmiştir)

¹⁰⁰⁷ Kamu-Sen, 2004 , s.46

önemli oranda yüksek olması % 85-90'ı kadın çalışma türü olan ücretsiz aile işçiliğinin sonucudur¹⁰⁰⁸.

Buraya kadar küreselleşme sürecinin ücretler üzerindeki etkilerinden kaynaklanan pek çok alanda meydana gelen değişiklikler yer almıştır. Ücret gelirinin ekonomide verimlilik ve büyüme oranında gelişme gösterememesi, bunun milli gelir dağılımında yol açtığı bozukluklar ve ekonomik yapıda olumsuz gelişmelere yol açan hususlar sonuçta ülkede siyasal ve sosyo-ekonomik istikrarı doğrudan etkilemektedir.

D. Siyasal ve Sosyo-Ekonomik İstikrarın Bozulması

Türkiye'de özellikle 1980'ler sonrası küreselleşmenin ortaya çıkardığı değişikliklerin sonucunda ücretlerin gerilediği, buna bağlı olarak emek gelirlerinin düşerek gelir dağılımının bozulduğuna değinilmiştir. Türkiye'de sosyal istikrarın bozuk giden çizgisinde değinilen bu olumsuzluklar temel etkenler olmaktadır. En genel hatlarıyla Türkiye'nin yapısal sorunları; ulusal kalkınma stratejisinin programına sanayi devrimini öngören bir vizyon kazandırılmaması, yatırım malı sanayi eksikliğinden doğan sorunlar bir döviz meselesi gibi algılanarak her konunun para politikalarıyla çözüleceği düşüncesinin yaygınlaşması, önemli ülke konularının yabancı uzman çözümlerine terkedilmiş olmasından kaynaklanmaktadır¹⁰⁰⁹.

Bu bağlamda Türkiye'nin 1980'den bu yana uygulamaya koyduğu yeni-liberal serbestleşme politikaları kamunun mali dengelerinin bozulmasına katkıda bulunmuş ve küreselleşme sürecindeki Türkiye istikrarsızlığa sürüklenmiştir. 1998'den bu yana IMF ile "yakın izleme anlaşması", "stand-by" ve "niyet mektupları" kurulan yakın ilişkiler çerçevesinde Türkiye kamu sektörünün giderek sosyal hizmet üretiminden vazgeçerek, uluslararası finans sermayesinin çıkar alanına bağımlı hale gelmiştir¹⁰¹⁰

Serbetleşme-küreselleşme sürecini yaşadığımız 1980 sonrasında 9 yıldan çoğu, yani %40'ı kriz yıllarıdır¹⁰¹¹. Bu genel çerçevede Türkiye ekonomisi, 1970'lerin ortalarından

¹⁰⁰⁸ [Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Woman \(CEDAW\) -Türkiye Yürütme Kurulu; Dördüncü ve Beşinci Dönem Birleştirilmiş Periyodik Ülke Raporu' na Hitaben CEDAW - Türkiye Gölge Raporu](#), Kasım , 2004 ,http://kadin.bianet.org/2005/01/01_k/golgetur.doc ,(03.12.2006)

¹⁰⁰⁹ Güçeri, Şinasi; *Türkiye Ekonomisinin Yapısal Meseleleri*, İş Dünyası Vakfı, Yayın No. 3, İstanbul 1993, s.11-12

¹⁰¹⁰ Yeldan, Erineç; "Küreselleşmenin Neresindeyiz? Türkiye Ekonomisinde Borç Sorunu ve IMF Politikaları (1)" Stradigma, Aylık **Strateji ve Analiz Dergisi**, Sayı 10, Ankara, Kasım 2003, s.50

¹⁰¹¹ Kazgan, Gülten; "Türkiye'de Ekonomik Krizler: (1929-2001)Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İrdeleme", <http://kazgan.bilgi.edu.tr/docs/Turkiye.doc> ,(10.12.2006)

itibaren “istikrarsızlık, kriz, büyüme ve istikrarsızlık” şeklindeki bir kısır döngü içerisinde ilerlemektedir. Krizlerin ana nedeni her seferinde kamu maliyesinin etkisizliğine ve açıkların büyüklüğüne bağlanmaktadır. Ancak yaşanan krizlerin toplumsal sınıf mücadelesine dayalı bir bölüşüm yönünün olduğu ifade edilebilir. Çünkü kamu açıklarının finansman biçimleri 1980 sonrasında farklılaşmış, kısa dönemli, spekülasyon, rantiyer tipi bölüşüm modeli ağırlık kazanmış, finansal serbestleştirme ve küresel dünya ile bütünleşme gerçek yatırımlardan çok, rant yatırımlarını besleyen ve ulusal ekonomiyi etkisizleştiren bir zihniyetin egemenliğine yol açmıştır¹⁰¹². Türkiye'nin istikrarsızlıkla ilgili belli başlı sorunları ise, büyümede süreksizlik, istihdam ve gelir dağılımını kapsamaktadır¹⁰¹³.

Küreselleşme sürecinde işçilerin ikame edilebilirliğinin artması, bu kesimi ücret dışı maliyetlerin daha büyükçe bir kısmını üstlenmek, ücretler ve çalışma koşulları açısından daha büyük bir güvensizlik ve istikrarsızlık ile karşı karşıya kalmak ve pazarlık güçlerinin azalması sonucunda daha düşük ücretler ve ödenekler almak zorunda bırakılmaktadır. Küreselleşme, hükümetlerin sosyal güvenlik sağlamasını gittikçe zorlaştırmaktadır. Çünkü yabancı yatırımcıları çekmek için dış ticarete yönelik korumacı uygulamaları gevşetmek ve vergi rekabetine girişme baskısı sonrası vergi tabanında meydana gelen erimeye bağlı olarak, vergi toplama işlevinde azalma meydana gelmekte bu durumda eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerini yerine getirmede güçlükler yaratmaktadır. Bu süreç geniş halk kitlelerinin yoksullaşmasına, gelir dağılımının bozulmasına yol açmaktadır¹⁰¹⁴.

Bu bağlamda özellikle 1990'dan sonrasında kısa vadeli politik çıkarlar uğruna, ekonominin hızlı büyüme potansiyelini frenlenmiştir. Bu politikaların içerisinde yüksek gerçek faizin, kâr ve ücretler üzerinde baskı yaratarak, iç talebin istikrarlı artışını engellemesi önemli yer tutmaktadır¹⁰¹⁵.

Türkiye'de planlı ekonominin uygulandığı 1961-1980 arasındaki ilk iki plan döneminde plan hedeflerinin aşılmasına karşın, üçüncü plan hedeflerine ulaşamamıştır. Dördüncü plan ise 1978'deki mevcut istikrarsızlık ortamı ve bunun yarattığı ekonomik sıkıntılar nedeniyle başlatılamamış, ancak bir yıl gecikme ile devreye sokulabilmiştir. Planlı dönemin sonunda ülkenin içine düştüğü borç sıkıntısı,

¹⁰¹² Soy, Murat; “Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi”
<http://www.meftu.edu.tr/home/wwwstrat/gruplar/yazarlar/arastirmalar/muratsoy.htm> (11.01.2006)

¹⁰¹³ Kongrad Adenauer Vakfı, Türkiye Temsilciliği, Türkiye'nin Temel Ekonomik Sorunları,

<http://www.konrad.org.tr/index.php?id=382> (10.01.2006)

¹⁰¹⁴ Aktan, Coşkun Can-Vural, Yaşar; Gelir Dağılımında Adaletsizlik ve Gelir Eşitsizliği: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri” **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Hak-İş Konfederasyonu Yayını, Ankara, 2002, s.10

¹⁰¹⁵ TOBB: **Savurganlık Ekonomisi**, İstanbul, 2001 s.6

kısa vadeli borçların zamanında ödenememesi istikrarsızlık ortamının kaynağını oluşturmuştur. Sonuçta siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkların iç içe geçtiği bir ortama sürüklenilmiştir¹⁰¹⁶.

1980'lerin ikinci yarısında hızlanan ve 1989' da tam konvertibilite kararına ulaşan finansal serbestleştirme süreci ise ulusal ekonomiyi doğrudan doğruya uluslararası spekülative finans-kapitalin çıkar alanına itmiş ve sıcak para akımlarına bağlı bir yapı doğurmuştur. Bu süreç içerisinde denetimsiz kalan uluslararası sermaye hareketleri gerek gerçek, gerekse finansal ekonomi açısından istikrarsızlık unsuru yaratarak ulusal ekonominin dengeli büyümesi önündeki en önemli engel haline dönüşmüş, finans piyasalarındaki olumsuz gelişmeler reel ekonomide istikrarsızlığa yol açmıştır¹⁰¹⁷.

Ekonomik/sosyal politikaların IMF yönlendirmesine ve denetimine bağlandığı Türkiye'de yaşanan finansal krizlerin faturası emek gelirlerine çıkartılmıştır¹⁰¹⁸. Bu bağlamda Türkiye'nin son 25 yıldaki önemli bir temel ekonomik sorunu, 70'li yılların sonunda artan fiyat istikrarsızlığı olmuş, ortalama %50-70 arısında gerçekleşen enflasyon, zaman zaman %100'ün üstüne çıkmıştır. Türkiye'nin istikrarsızlığı sadece enflasyonda kendini göstermemiş, aksine ekonomik büyümede istikrarsızlık, diğer sorunlarla paralel bir gelişme göstermiştir. Ekonomik istikrarsızlığın getirdiği yüksek enflasyon ve yüksek enflasyonun üzerinde seyreden kredi faizleri, yatırım ve kalkınma ortamını olumsuz etkilemiştir. Bu durumda ekonominin ihracat potansiyeli, ağırlıklı olarak sanayinin 1980'lere kadar ulaştığı gelişme düzeyinden beslenmiş, devlet bütçesinin verdiği yüksek açıklar kamunun borçlanmasıyla karşılanmıştır. Borçlanmanın bütçe üzerinde yarattığı yük, bir yandan devletin bütçe düzenini felç ederken, diğer yandan maliyet enflasyonunu besleyerek, enflasyon ve kredi faizlerinin daha da yükselmesine yol açmış, böylesi bir ortam, sağlıklı ve sürdürülebilir büyüme sürecini engellemiştir¹⁰¹⁹.

Dış borçlar 1980 öncesinde olduğu gibi ekonomik istikrarın bozulmasında belirleyici rol oynamıştır. Ayrıca Türkiye'de 1983 sonrası üretime katkı sağlayamayan popülist alt yapı

¹⁰¹⁶ Sürar, Tülay; Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Süreç İçerisinde Genel Bir Bakış, Sancak Matbaası, İzmir 1998,s.44-45

¹⁰¹⁷ Yeldan, Erinç; Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi. İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 129 -131

¹⁰¹⁸ Yeldan Erinç; "Arjantin, Brezilya, Türkiye II: Makroekonomik Fiyatlar"
http://www.bilkent.edu.tr/~yeldane/Yeldan56_25Ock06 (30.10.2006)

¹⁰¹⁹ Kongrad Adenauer Vakfı, Türkiye Temsilciliği, Türkiye'nin Temel Ekonomik Sorunları,

<http://www.konrad.org.tr/index.php?id=382> (10.01.2006)

politikaları üretimi geliştiremediğinden enflasyon artmış, yüksek enflasyon, yüksek faiz ve borçlanma birbirini sürekli besleyen bir sarmala dönüşmüştür¹⁰²⁰.

Diğer taraftan Türkiye'nin ekonomik istikrarsızlık ve sorunlarına eşlik eden bir politik istikrarsızlık söz konusudur. Politik istikrarsızlık, kalıcı, kararlı ve sistematik politikalar üretip uygulanmasını engellemiş, iktidara gelen hükümetlerin mesailerini günlük ve geçici sorunlara harcamasına yol açmıştır. Politik istikrarsızlıklar yalnızca partiler arasında hükümetin el değiştirmesiyle sınırlı değildir. Aksine zaman zaman, silahlı kuvvetlerin kontrolünde getirilen yeni düzenlemelerden sonra, iktidar sivil yönetimlere terk edilmiş, ancak bir süre sonra sorunlar çözülemez boyutlara geldiğinde, askeri müdahalelerin gündeme gelmesi söz konusu olmuştur. Politik istikrarsızlığa ilişkin temel göstergeler hükümetlerin iktidarda kalış süresidir. 1923'ten 1999'a kadar geçen 76 yılda 57 hükümet kurulmuştur. Bu hükümetlerin % 50'si 1 yılın altında, % 27'si 1-2 yıl arasında, % 11'i 2-3 yıl arasında, %9'u 3-4 yıl arasında iktidarda kalmış, % 4'ü 4 yıllık sürelerini tamamlayabilmiştir. Cumhuriyet kurulduğundan beri iktidara gelen hükümetlerin ortalama iktidar süresi, ancak 1 yıl 4 ay dolaylarındadır. 1993 yılından itibaren hükümetlerin iktidarda kalma süresi daha da kısalmıştır. 1993-1999 arasındaki 7 yıllık süreçte sekiz hükümet kurulmuş olup, bu dönemdeki hükümetlerin ortalama iktidar süresi 10 ay dolayındadır. Geçmişteki tecrübeler siyasette birleştiren tek nokta, iktidarda olmak ve iktidarın nimetlerinden yararlanmak kriteri olduğunu göstermiş, Türkiye'de iktidar, toplumu yönetme aracı olmaktan çıkmış, politik gücün rant dağıtım mekanizması olarak algılanmasına yol açmıştır¹⁰²¹.

Diğer taraftan küreselleşme ile dışa bağımlılığı artan ekonomi nedeniyle her kriz sonrası IMF'nin artan etkinliği Türkiye'nin Cumhuriyetle kurulan kamu yönetimi, ekonomik ve siyasal yapısı bir daha geri dönüşü olmayacak şekilde tasfiye edilerek, Türkiye küresel güçlerin uygun gördüğü biçimde kendi gücüyle ayakta duramaz hale getirilmiştir¹⁰²². IMF programlarının yoğunlaştığı 1999 sonrasında toplumsal yapıyı ayakta tutan kamusal sistem bozulmaya uğramış, ekonominin milli niteliğinin yıkılmasına koşut olarak yoksulluk artmıştır¹⁰²³. Bu gelişmeler ülkede sosyo-ekonomik istikrarın bozulmasına yol açmıştır.

IV. İzmir Büyükşehir Belediyesinde Ücretlerle İlgili Alan Araştırması

Bu bölümde, Türkiye genelinde küreselleşmenin ulusal düzeyde yaratmış olduğu etkilerin bir alan belirlenerek mikro bazda incelenmesi amaçlanmaktadır. Seçilen alan, İzmir

¹⁰²⁰ Sürar, s. 58

¹⁰²¹ Kongrad Adenauer Vakfı, Türkiye Temsilciliği, "Türkiye'nin Temel Yapısal Sorunları" [www.konrad.org.tr/index.php?id=383-18k-Ek_Sonuc-\(10.01.2006\)](http://www.konrad.org.tr/index.php?id=383-18k-Ek_Sonuc-(10.01.2006))

¹⁰²² Aydoğan, Metin; Ekonomik Bunalımdan Ulusal Bunalıma; Kum Saati Yayınları, İzmir, Ekim,2002, s.190

¹⁰²³ a.g.e., s.290

Büyükşehir Belediyesidir. Bu seçim için belediyelerin verdikleri hizmetler bakımından halkla en fazla teması olan kuruluşlar olması, siyasi kararlar ve popülist eğilimlere hassas olmaları gibi nedenler ifade edilebilir. Araştırmanın eksenini dönemsel ekonomik politikaların, taşeronlaşma ve sendikasılaşmanın, istihdam ve ücretler üzerindeki etkilerini yansıtmak oluşturmaktadır.

A. Ücret Alan Çalışması

Ücret alan araştırmasında, Belediye-İş ile Büyükşehir Belediyesi arasında bağitlanan toplu iş sözleşmelerine göre oluşan ücret ve sosyal yardımlar ile ek ödemeler esas alınmaktadır. Büyükşehir Belediyesinin alt kuruluşu olan ESHOT'un maaş bordrolarından (çalışanlarının tamamı aynı sendika ile toplu iş sözleşmesi kapsamında olduğundan İZSU ve Belediyenin diğer hizmetlerinde çalışanlarının ücretleri aynıdır) ve toplu iş sözleşmelerinden elde edilen ücret ödemeleri 2004 yılı satın alma gücüne göre güncelleştirilmiş ve değerlendirilmeler buna göre yapılmıştır. Ayrıca işçi sayılarının temininde Büyükşehir Belediyesi personel müdürlüğü ile ESHOT ve İZSU Genel Müdürlüklerinin işgücü kayıtlarından yararlanılmıştır.

1. Uygulama Alanı

Bu noktada öncelikle uygulama alanı olan İzmir Büyükşehir Belediyesinin tarihçesine kısaca değinilecektir. İzmir Kentinde ilk belediye teşkilatı 1871 yılında kurulmuştur. Kırım Harbinden sonra Osmanlı Devleti Batı Ülkelerindeki uygulamalara göre düzenlenince İzmir de bu gelişmeye göre teşkilatlanmıştır. 1879 Aydın Vilayeti salnamesine göre İzmir belediye teşkilatı dokuzar üyeli Belediye Meclisleri, mevzuat memurları, başkatip, muhasebeci, tercüman, doktor, mühendis, mimar ve çarşı ağasından müteşekkil bir teşkilata sahipti. O tarihte İzmir şehri şimdiki Fevzi Paşa Bulvarının Doğu ve Batı olarak ikiye ayırdığı iki daire teşkilatındaydı.

Halil Rifat Paşa'nın valiliği esnasında 1892 yılında iki teşkilat birleştirildi. Bu tarihte belediyenin zabıta ve temizlik görevlilerinin 129 olduğu belirtilmektedir. İki sefer valilik görevini yürüten Halil Rifat Paşa 1855 yılında bugün ismiyle anılan caddeyi açtırmıştır. Ayrıca İzmir İdadisini, Kadifekale civarında "Muhacirin" evlerini ve Aziziye mahallesini yaptırmıştır. 1880 yılında vali olan Mithatpaşa sahili kayalıklara uzanan şehrin bu kesiminde sahil çalışması yaptırarak ismiyle anılan caddeyi, 1893-1896 yıllarında valilik yapan Hasan Fehmi Paşa ise, İkiçeşmelik-Bayramyeri, Buca yollarını açtırmıştır.

Cumhuriyet Döneminde 14 Nisan 1930 tarihli Resmi Gazete ile yayımlanan 1471 sayılı yasa ile İzmir Belediyesi yeni esaslara göre kurulmuştur. 1984'e kadar devam eden bu

dönemde ilçe belediyeler de sırasıyla ortaya çıkmaya başlamıştır. Son olarak 27. 6. 1984 tarihinde yayımlanan 3030 sayılı yasa ile belediyeler yeniden teşkilatlandırılmış ve metropol illerde kurulan büyükşehir belediyeleri kapsamında İzmir Büyükşehir Belediyesi kurulmuştur.

Büyükşehir Belediyesi kent geneline, Metropol İlçe Belediyelerinin sağlamadığı hizmetleri sunmaktadır. En geniş hizmet ağı ise, ESHOT ve İZSU Genel Müdürlüklerine ait bulunmaktadır. Ayrıca yakın zaman önce biten İzmir kanal projesi gibi büyük projeleri gerçekleştirmektedir. Alan çalışmasının kapsamı; uygulamanın yapıldığı alan, uygulama konusu ve uygulamada ele alınan süreler olarak değerlendirilmiştir. İZSU Genel Müdürlüğü 1987'de ESHOT Genel Müdürlüğünden ayrılarak kurulmuştur.

2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu'nda yer alan 28 iş kolundan birisini oluşturan, 28 no.lu Belediye ve Genel Hizmetler iş kolundaki iş yeri olarak İzmir Büyükşehir Belediyesinin merkez teşkilatı ile en büyük iki kuruluşu olan ESHOT ve İZSU Genel Müdürlüklerindeki işçi personel çalışmanın uygulama alanını oluşturmaktadır. Bu kuruluşlar bütün metropol ilçelere merkezi bir sistem içerisinde hizmet vermektedirler.

Belediye ve Genel Hizmetler iş kolunda sendikalaşma oranı yüksektir. Ayrıca bu hizmet kolunda çalışanlar kendi yöneticisini (işverenini) seçmede kısmen de olsa tercih kullanabilir ve toplu iş sözleşmeleriyle verilen hakların mali külfeti, mahalli idareler bütçesi ile halka daha kısa yoldan yansıtılabilir. Bu işkolunun bir diğer özelliği alınan kararlarda ekonomik faktörler kadar, politik etkilerin ağırlığının olmasıdır. Çünkü Belediyeler aynı zamanda yerel yönetimler konumunda olup, verdikleri hizmetler halkın günlük yaşamını çok yakından etkilemektedir. Halk günlük yaşamını ilgilendiren istekleri yerel yönetimlere, merkezi yönetim birimlerine göre daha çabuk ve net biçimde yansıyabilmektedir. Yerel yönetimlerin geleceğini ise bu istekleri karşılamadaki başarıları belirlemektedir.

2. Uygulama Konusu

Toplu iş sözleşmelerinde yer alan ücret (çıplak ücret) ile ücret dışı ödemeler (sosyal yardım ve hakların oluşturduğu giydirilmiş ücret ile ilgili hususlar) uygulama alanının konusunu oluşturmaktadır.

3. Uygulama Süresi

Çalışmanın süresi olarak 1980-2004 yılları arasındaki dönem hedef alınmıştır. Bu dönem artan küreselleşme sürecini kapsadığından alan çalışmasının zaman kapsamı olarak seçilmiştir. Ancak İzmir Büyükşehir Belediyesi 1984 yılında çıkarılan yasa ile kuruluşunu

1985 yılında tamamlamıştır. Belediye arşivlerinde 1988 yılı öncesi işçi ücret verilerine ulaşmak mümkün olmamaktadır. Bu nedenle araştırma 1988 –2004 dönemini içermektedir.

B. Ücretin Oluşumu ve Yapısı

İzmir Büyükşehir Belediyesinde çalışanların ücretleri TİS ile saptanmaktadır. TİS'nin tarafları İzmir Büyükşehir Belediye Başkanlığı, ESHOT Genel Müdürlüğü ile (TÜRK-İŞ Konfederasyonuna bağlı) Türkiye Belediyeler ve Genel Hizmetler İşçileri Sendikasıdır (Belediye-İş).

Akdedilen toplu iş sözleşmesi, İzmir Büyükşehir Belediyesi çalışanlarının tamamı ile, metropol ilçelerden Buca ve Çiğli dışında kalanlardaki (Balçova, Bornova, Gaziemir, Güzelbahçe, Karşıyaka, Konak, Narlıdere,) ilçe belediyeleri çalışanlarını kapsamaktadır. Belediye-İş bu sayılan belediyelerin çalışanları temsile yetkili sendikadır. Aşağıda İzmir Büyükşehir Belediyesi ile Belediye-İş Sendikası arasında TİS'nden çıkarılan ücretle ilgili hususlar yer almaktadır.

Ücretin Yapısı:

Alan çalışması kapsamında yer alan, İzmir Büyükşehir Belediyesi işçilerinin ücretleri;

- Çıplak ücret,
- İşin özelliğine ve işçinin niteliğine göre verilen ilave ödemeler,
- İkrariyeler
- Diğer sosyal yardımlar

olmak üzere dört ana başlık altında ödenmektedir.

TİS her çift yılda (1990-92 gibi) iki yıl süreli olarak yapılmaktadır. Alan çalışmasında doküman olarak iki yılda bir taraflar arasında düzenlenen yıllık toplu iş sözleşmeleri ile ilgili personel müdürlüklerinin ücret ve personel arşivlerinden yararlanılmıştır. İzmir Büyükşehir Belediyesi çalışanlarının sendikal örgütlenmeleri 1970'li yılların başına kadar gitmektedir. 1980 sonrası sendika faaliyetleri başlamış, bu meyanda Türk-İş'e bağlı Belediye-İş işçileri temsil hakkını kazanmıştır. Bulunabilen ilk iki yıllık sözleşme 1988-1990 dönemine aittir.

İzmir Büyükşehir Belediyesi ile Belediye-İş Sendikası arasında imzalanan TİS'lere yansıyan ücretle ilgili hususlar aşağıda yer almaktadır. Sayısal verilere geçmeden önce bütün işçilere sağlanan sosyal hakları başlıklar halinde sıralamak yararlı olacaktır.

- Mali Katkı Sağlayan Sosyal Haklar

1990'dan itibaren bütün TİS'lerde yer alan bazı sosyal hakların her sözleşme döneminde korunduğu görülmektedir. Bu sosyal haklardan işçileri doğrudan ve maddi katkıları nedeniyle ilgilendirenleri özetlenmektedir. TİS hükümlerine göre işveren ;

-İşçinin eşinin, çocuklarının, ana baba ve kardeşlerinden herhangi birinin ölümü halinde ücretsiz araç temin eder.

-İşçinin ev değişikliği durumunda iş yeri durumu uygunsa hafta sonunda ücretsiz araç temin eder.

-Muvazzaf askerlik nedeniyle ayrılan işçiye her TİS döneminde belirlen miktarda askerlik yardımı yapılır.

-Meslek hastalığı hastanesine sevk edilen işçiye her TİS döneminde sevk edildiği tarihteki kesilmemek, kalanı ise 9 taksitte alınmak üzere avans verir.

- İzinler

Haftalık çalışma süresi 45 saattir. Çalışma kıdemine göre işçiler ücretli olarak 24 gün ile 32 gün arasında izin verilir. Evlenen işçiye 7, eşi doğum yapana 4, ana-baba, çocuk ve kardeş ölümü halinde 7, doğal afetlerde 10 gün izin verilir. Görüldüğü gibi bu sosyal haklar doğrudan bir ödemeyi kapsamamakla birlikte, yaşam standardını arttırıcı özellikler taşımaktadır. Ödeme içeren genel ücret kalemleri aşağıdadır.

1. Çıplak Ücret

Büyükşehir Belediyesi işçilerinin ücretleri, günlük (yevmiye) şeklinde tespit edilmektedir. Çıplak ücretin tespitinde işçilerin vasıfları dikkate alınmaktadır. 1988-1990 döneminden itibaren iki yıllık TİS dönemlerinde ücretler aşağıdaki şekilde düzenlenmiştir. Ücret artışı için esas alınan dönem her yılın Mart ayından takip eden yılın Mart ayına kadar olan yıllık süredir. Ancak enflasyonun yüksek olduğu 1994 , 2000 ve 2002 yılları Eylül aylarında ara artışlar verilmiştir.

TABLO 111: İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ İŞÇİLERİ ÇIPLAK ÜCRETLERİ

Dönem	İşçinin Niteliği	Çıplak Ücret(TL/Gün)	Artış Esasları
1988-1990 *	Vasıfsız A (1.Grup)	5.320	01.07.1988 %5
	Vasıflı B (2. ")	5.656	01.09.1988 %28
	Usta Grubu (3. ")	5.992	01.03.1989 %20
	Ustabaşı " (4. ")	6.328	01.09.1989 %20
	Teknisyen "	6.664	
1990-1992	Geçici Büro	24.500	Enflasyon+10 puan (1.03.1991den itibaren)
	Birinci Grup	32.000	
	İkinci	34.000	
	"		
	Üçüncü "	36.000	
	Dördüncü "	38000	
	Beşinci "	40.000	
1992-1994	A Grubu	110.500	TÜFE + 5 puan (1.03.1993 den itibaren)
	B	113.900	
	"		
	Usta	117.300	
	"		
	Ustabaşı "	120.700	
	Teknisyen "	124.100	
1994-1996	A Grubu	290.000	İkinci yılda %25'lik (01.03.1995)ilk artış, ikinci yıl,ikinci dilimi için(01.09.1995)25'lik ikinci artış uygulanır. Diğer kalemlere aynı oranda yansıtılır
	B "	315.000	
	Usta	340.000	
	"		
	Ustabaşı "	365.000	
1996-1998	Teknisyenler "	390.000	İkinci yılda % 50
	A Grubu	750.000	

	B	"	850.000	zam uygulanır
	Usta	"	950.000	
	Ustabaşı	"	1.050.000	
	Teknisyen	"	1.150.000	
1998-2000	A	Grubu	5.100.000	İkinci yıl zammı (YHK Kararına göre) **
	B		5.200.000	
	"			
	Usta	"	5.300.000	
	Ustabaşı	"	5.375.000	
	Teknisyenler		5.725.000	
2000-2002	A	Grubu	12.083.278	01.09.2000 tarihinde DİE, TEFE enflasyon oranı + % 5 oranında, 01 Mart 2001 tarihindeki DİE; TEFE Endeksine göre enflasyon oranında zam yapılacaktır.
	B		12.310.009	
	"			
	Usta	"	12.546.740	
	Ustabaşı	"	12.724.289	
	Teknisyenler		13.552.847	
2002-2004	A	Grubu	19.326.905	01.09.2002 tarihinde TEFE +2 oranında zam yapılacaktır. 01.03.2004'de TÜFE oranında zam yapılacaktır.
	B		19.705.864	
	"			
	Usta	"	20.084.824	
	Ustabaşı	"	20.369.042	
	Teknisyenler		21.695.398	

2000-2002 Dönemine kadar TİS'lerde yevmiye miktarı tespit edilmiş ve dönemi kapsayan artış esasları belirlenmiştir. 2000 yılı sonrası başlangıç yevmiye artışları rakam değil oran olarak yansıtılmıştır.

*1989 seçimleri sonrasında TİS yer alan her türlü zam yerine Mart 1989'dan itibaren seyranen bütün işçilere Aylık 100.000 TL. lık bir ücret artışı getirilmiştir.

**DİE,'nin 1987=100 temel yıllık kentsel yerler tüketici fiyatları Türkiye genel endeksinin, Şubat 1999 indeks sayısının Şubat 1998 indeks sayısına bölünmesi suretiyle bulunacak değişim oranına 5 puan refah payı ilave edilerek hesaplanacaktır.

2. Vardiya ve İşgüçlüğü Zammı

Belediye hizmetleri, günün 24 saatinde ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde vardiya sistemli yürütülmektedir. Ancak bütün işçiler bu sisteme dahil değildir. Ayrıca vardiya uygulaması büyük çoğunlukla bilinen çalışma saatlerinin dışındaki çalışmayı gerektirdiğinden ilave bir külfeti vardır. Bu nedenle iki ve üç vardiyalı çalışma zamlarını ortak ücret içersinde mütalaa etmek yanlış olur. İşgüçlüğü zammı ise ücret kapsamında dikkate alınmıştır.

TABLO 112: VARDIYA VE İŞ GÜÇLÜĞÜ ZAMLARI

V A R D I Y A		İŞ GÜÇLÜĞÜ		
Dönemi	Vardiya Durumu	Risk Zammı	İşçinin Niteliği	Günlük İşgücü Zammı (TL/Gün)
1988-1990	İki Vardiyalı	%20	A Grubu	50
	Üç Vardiyalı	%25	B Grubu	75
	Vardiyasız	%10	Usta ve Şoför	100
			Ustabaşı	125
			Tekniker	150
1990-1992	İki vardiyalı	%20	A Grubu	400
	Üç vardiyalı	%25	B Grubu	500
	Vardiyasız	%10	Usta ve Şoför	600
			Ustabaşılar	700
			Teknisyenler	800
1992-1994	İki vardiyalı	%20	A Grubu	1.360

	Üç vardiyalı	%25	B Grubu	1.700
	Vardiyasız	%10	Usta ve Şoför	2.040
			Ustabaşılar	2.380
			Teknisyenler	2.720
1994-1996	İki vardiyalı	%20	A Grubu	3.570
	Üç vardiyalı	%25	B Grubu	4.463
	Vardiyasız	%10	Usta ve Şoför	5.355
			Ustabaşılar	6.248
			Teknisyenler	7.140
1996-1998	İki vardiyalı	%20	A Grubu	9.000
	Üç vardiyalı	%25	B Grubu	12.000
	Vardiyasız	%25	Usta ve Şoför	15.000
			Ustabaşılar	18.000
			Teknisyenler	21.000
1998-2000	İki vardiyalı	%20	A Grubu	30.000
	Üç vardiyalı	%25	B Grubu	35.000
	Vardiyasız	%25	Usta ve Şoför	40.000
			Ustabaşılar	45.000
			Teknisyenler	50.000
2000-2002	İki vardiyalı	%20	A Grubu	80.000
	Üç vardiyalı	%25	B Grubu	100.000
	Vardiyasız	%10	Usta ve Şoför	125.000
			Ustabaşılar	150.000
			Teknisyenler	175.000
2002-2004	İki vardiyalı	%20	A Grubu	128.064
	Üç vardiyalı	%25	B Grubu	160.080
	Vardiyasız	%10	Usta ve Şoför	200.100
			Ustabaşılar	240.100
			Teknisyenler	280.140

TİS'e göre belirlenen ücretlerde gece çalışmalarında %25, fazla mesailerde %100 zamlı ücret ödenir. Ayrıca tatil günü çalıştırmalarda ertesi gün izin verilirse üç, verilmezse dört yevmiye, bayram ve genel tatil günlerinde çalıştırmalarda dört yevmiye ödenmektedir.

3. İkramiye ve İlave Tediyeeler

Bütün TİS'lerde işçilere Ramazan ve Kurban Bayramlarından 10 gün önce 30 günlük ikramiye ödeneceği yer almaktadır. Yani yılda iki kez birer aylık ilave ödeme yapılmaktadır. Ayrıca 60 günlük devlet ikramiyesine ilave olarak, 52 günlük esas ücret karşılığı ikramiye ödemesi de yapılmaktadır.

4. Sosyal Yardımlar

İzmir Büyükşehir Belediyesi işçilerine sosyal yardım olarak;

- Yemek parası,
- Yakacak yardımı,

- Aile ve çocuk yardımı,
- Kumbara primi ,
- Kıdemli işçi teşvik primi,
- Evlenme ve doğum yardımı,
- Diğer yardımlar başlıkları altında ödeme yapılmaktadır. TİS'de yer alan yıllara göre sosyal yardımları gösteren ilgiler aşağıdadır.

TABLO 113: İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ İŞÇİLERİ SOSYAL YARDIM ÖDEMELERİ

Yemek parası			
1988-1990	1000 TL		İkinci Yıl 1250 TL
1990-1992	Birinci yıl	7500	Gün/TL.İkinci yıl ücret zammı oranında artırılabacak.
1992-1994		20.000	
1994-1996		52.000	
1996-1998		150.000	
1998-2000		500.000	
2000-2002		1.200.000	
2002-2004		2.500.000	
Yakacak Yardımı			

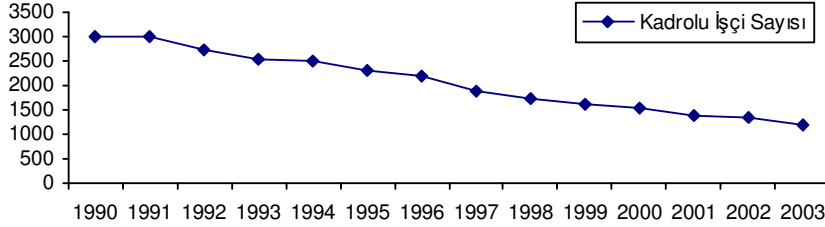
1988-1990	6000 TL/Ay	İkinci Yıl 7000 TL
1990-1992	Birinci yıl	100000
1992-1994		700.000
1994-1996		2.337.000
1996-1998		5.500.000
1998-2000		15.000.000
2000-2002		30.042.000
2002-2004		60.000.000
Aile ve çocuk parası		
1988-1990	3000 TL/Ay aile, tahsilsiz 750, IO 1000, O. Öğretim 1500, YO-Üniversite 7000, Teknik Okul	
1990-1992	Birinci yıl 45.000 TL. İkinci yıl ücret zammı oranında arttırılacak.	
1992-1994	657 Sayılı Yasaya göre memurlara verilen haklar uygulanacaktır.	
1994-1996		
1996-1998		
1998-2000		
2000-2002		
2002-2004		
Kumbara Primi (Şöforlere ödenmektedir. ESHOT çalışanlarının% 70'ini şöforler oluşturmaktadır)		
1988-1990	Birinci yıl	70.000
1990-1992		200.000
1992-1994		700.000
1994-1996		2.337.500
1996-1998		2.750.000
1998-2000		6.000.000
2000-2002		25.000.000
2002-2004		40.200.000
Kıdemli İşçi Teşvik Primi		
Araştırma dönemini kapsayan dönemin tamamında yıllık olarak		
10 yıllık işçilere		20 günlük
15 yıllık işçilere		30 günlük
20 yıllık işçilere		45 günlük
25 yılını dolduranlara		60 günlük teşvik ikramiyesi ödenmektedir
Evlenme ve Doğum Yardımı: Bütün TİS'lerinde 15 günlük, doğumlarda iki çocuğa kadar 8 günlük yevmiye olarak yer almaktadır		
Diğer Yardımlar: İş kazaları sonucu veya normal ölümlerde, afetlerde yapılacak yardımlar her iki yılda bir yenilenen TİS kapsamında yer almaktadır.		

Sosyal yardım kalemlerinden bazılarında işçilerin tamamının yararlandığı, bazı ödeme kalemlerinin ise ilave bir hizmet veya çalışma sürelerinin artan yıllarına karşılığı olarak ödendiği görülmektedir. Bazı ödemeler ise (doğum gibi) özel şartlara bağlı olarak gerçekleştirilmektedir.

C. Yıllara Göre İzmir Büyükşehir Belediyesinde İstihdam

Büyükşehir Belediyesinin metropol ilçelerin tamamına hizmet veren üç büyük biriminin, Belediye Merkez Teşkilatı işçileri ile ESHOT ve İZSU Genel Müdürlüklerinin yıllar göre düzenlenmiş işçi grafikleri aşağıdadır

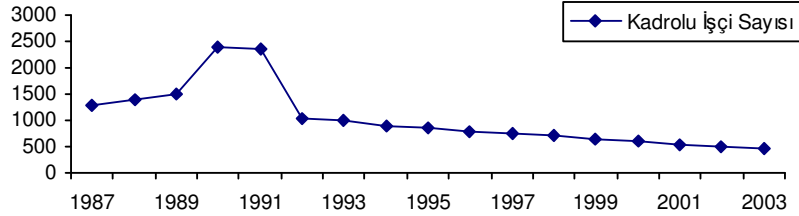
GRAFİK 37: ESHOT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ KADROLU İŞÇİ MEVCUTLARI

Bilgiler ESHOT Genel Müdürlüğünden temin edilmiştir.

ESHOT Genel Müdürlüğünün (bilgi temin edilebilen en erken yıl 1990'dır) kadrolu işçi sayısı 1990 yılından 2003 yılına kadar sürekli azalma trendini sürdürmüştür. 2000 yılındaki kadrolu işçi sayısı 1990 yılının %41'i kadardır. 1990 yılından itibaren kadrolu işçi alımı yapılmamıştır. Büyükşehir Belediyesi'nin diğer büyük hizmet kurumu İZSU Genel Müdürlüğüdür.

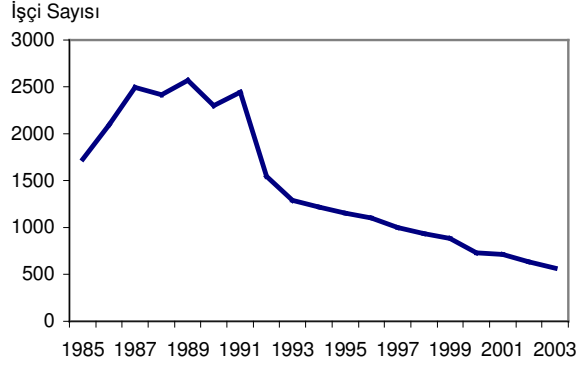
GRAFİK 38: İZSU GENEL MÜDÜRLÜĞÜNÜN KADROLU İŞÇİ DURUMU

Bilgiler İZSU genel Müdürlüğünden temin edilmiştir.

İZSU hizmetleri 1987 yılına kadar ESHOT tarafından yürütülmekte olduğundan başlangıç yılı 1987 olarak görülmektedir. Su hizmetlerinin ESHOT Genel Müdürlüğünden devralınması sonrasında 1990 ve 1991 dışında 1992 sonrasında işçi alımı durdurulmuştur. İzmir Büyükşehir Belediyesinin diğer hizmet unsurlarını içeren kadrolu işçi sayısı grafiği aşağıya çıkarılmıştır.

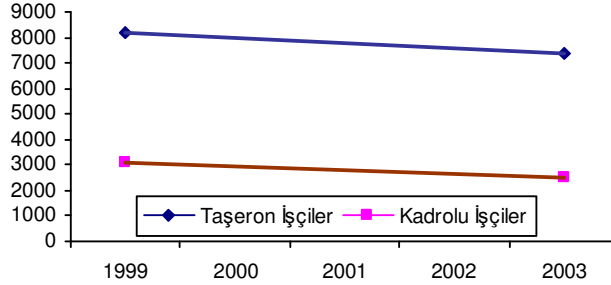
GRAFİK 39: İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ KADROLU İŞÇİ MİKTARLARI

Bilgiler İzmir Büyükşehir Belediyesi Personel Müdürlüğünden temin edilmiştir. Personel Müdürlüğü yalnız kadrolu işçi mevcutlarını takip etmektedir. Şirket işçileri ve bunların işçi devrini takip için Başkanlığa bağlı bir Şirketler Koordinatörlüğünün olduğu öğrenilmiştir.

Her üç grafik (37,38,39) incelendiğinde başlangıçta işçi sayısında artış izlenmektedir. Bu gelişmede kuruluşunu 1985 yılında gerçekleştiren İzmir Büyükşehir Belediyesinin kuruluş aşamasında ortaya çıkan eleman ihtiyaçlarının karşılanmasının yanında süratle büyüyen kent hizmetleri için gerekli işgücü ihtiyaçlarının karşılanması gereği düşünülebilir. Ancak 1992'de Bakanlar Kurulu kararı ile işçi alımının vizeye bağlanması sonucu, işçi alımı tamamen kapanmıştır. Bu durum sonrasında emeklilik ve diğer ayrılmalar nedenlerle mevcut kadrolu işçi sayısı hızla azalmaya başlamış, şirketleştirme yoluyla kadrolu ve toplu pazarlık düzeninden yararlanabilen işgücü, 12 yıl gibi bir sürede %80 oranında azaltılmıştır. İstihdam politikasındaki anılan değişiklik sonrası hizmetin karşılanabilmesi ve işgücü açısından kaynaklanan aksaklıkların giderilebilmesi için, 1994'e kadar süren dönemde hizmetler ihale ile sağlanmaya çalışılmışsa da bunun yeterli olmadığı iki yıllık tecrübe ile tespit edilmiştir. Bunun üzerine Büyükşehir Belediyesine sürekli olarak evsafli eleman temin edebilmek amacıyla, yine Belediye tarafından şirketleşmeye gidilmiş ve taşeron şirketler kurulmuştur. Bu şirket çalışanlarının miktarı ilk dönemde işçi açığını azaltmakla beraber son yıllarda kadrolu personele paralel olarak şirketler personeli de azalmaktadır. Grafik-40 bunu yansıtmaktadır.

GRAFİK 40: İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ KADROLU İŞÇİ ,
VE TAŞERON ŞİRKET İŞÇİSİ MİKTARLARI

Grafik 40'da kadrolu (sendikalı) işçi sayısı eritilirken, artan taşeron (düşük ücretli sendikasıız) işçi istihdamı ile taşeron işçilerin kadrolu işçi sayısının 2.7 misline ulaşması dikkati çekmektedir. Bu gelişmelerde küreselleştirmenin taşeronlaştırma, sendikasızlaştırma özelliklerini izlemek mümkündür. Böylece işgücünün dörtte üçü taşere edilmiş, ayrıca işgücünün çoğunluğu toplu pazarlık düzeni dışına çıkarılarak, düşük ücretli ve sendikasız ve TİS kapsamı dışında pazarlık gücünü kaybetmiş işgücünden yararlanma imkanı yaratılmıştır.

D. Ücret Tablosu

İzmir Büyükşehir Belediyesi ile Belediye-İş sendikası arasında akdedilen toplu iş sözleşmelerine göre işçilerinin ücretleri veri alınarak hazırlanan giydirilmiş ücret tablosu (Tablo 105) aşağıdadır. Tablo hazırlanırken 10 yıllık, evli iki çocuklu işçi esas alınmıştır.

TİS'deki niteliklerine göre Büyükşehir Belediyesinin üç büyük biriminde Merkez Teşkilatı, ESHOT ve İZSU Genel Müdürlükleri) çalışan işçiler niteliklerine göre oransallaştırıldığında;

- Vasıfsız işçi bulunmadığı,
- Vasıflı işçi (B Grubu) sayısının genel işçi sayısına oranının yaklaşık olarak % 8.2,
- En kalabalık olan usta ve şoför grubunun % 71.4,
- Ustabaşı oranının %13.8,
- Tekniker grubunun %6.5 olduğu tespit edilmiş ağırlıklı ortalamanın hesaplanmasında bu oranlar esas alınmıştır.

TABLO 114: İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ İŞÇİ BAŞINA GİYDİRİLMİŞ ÜCRET

Yıllar	GİYDİRİLMİŞ ÜCRET
1988	307.870
1989	641.778
1990	2.334.975
1991	3 929.648
1992	8.511.561
1993	14.855.590
1994	24.599.997
1995	35.093.246
1996	74.239.340
1997	113.351.010
1998	330.922.367
1999	532.277.156
2000	714.495.113
2001	1.004.515.895
2002	1.004.515.895
2003	1.632.350.404
2004	1.859.247.110

*TİS dönemlerine göre çalışan farklı kategorideki işçilerin ağırlıklı ortalaması çıkarılmıştır.

*Belediye hizmetleri gün boyunca devamlılık arz ettiğinden vardiya zammı %20 olarak hesaplamaya dahil edilmiştir.

*Kıdem tazminatı hesaplamaya dahil değildir

Halkın ihtiyaçlarının karşılanması için hizmette süreklilik gereği olduğundan, belediye hizmetleri 24 saat esasına göre yürütülmektedir. Bu bağlamda işçilerin yasal süreleri aşan bayram, tatil günü hizmetleri gibi fazla mesai ve zaman gerektiren hizmet karşılığı ilave ödemeler ayrı tutulmuştur. Ancak günlük vardiyalı hizmetin karşılığı ödemeler hesaplamada yer almıştır.

Ücret bordrolarında giydirilmiş ücretin net olarak işçiye intikal eden miktarı %45 civarındadır. Net ücreti esas alan ve kadrolu işçilerin satın alma gücünü gösteren ücret grafiği ise aşağıda görülmektedir.

TABLO 115: İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ KADROLU İŞÇİLERİ ORTALAMA NET ÜCRETLERİ

	NET	2003 SATIN ALMA GÜCÜ
1988	153 395	326.271
1989	320 889	682.530
1990	1 167 486	960.374
1991	1 964 824	954.904
1992	4 072 822	1.185.191
1993	7 427 795	1.276.837
1994	12 300 000	1.008.600
1995	17 546 623	754.504
1996	37 119 670	864.888
1997	56 675 505	698.809
1998	165 461 184	1.123.481
1999	266 138 579	1.096.491
2000	357 247 557	968.141
2001	502 257 948	843.793
2002	722 640 000	867.168
2003	627 100 202	819.175
2004	713.950.848	713.951

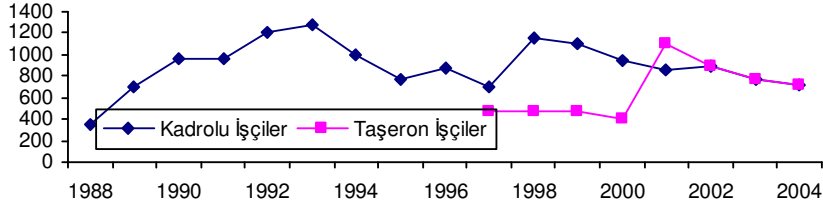
Büyükşehir Belediyesi tarafından 1994 sonrasında kurulan şirketlere İZELMAN şirketi aracılığı ile personel temin edilmektedir. Bu şirket işçilerinin ücretlerine ait veriler 1997 yılına kadar temin edilebilmektedir. Bu verilere göre çıkarılan net ücret tablosu aşağıdadır.

TABLO 116: İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ŞİRKET İŞÇİLERİ ORTALAMA NET ÜCRETLERİ

Yıllar	Net Ücret (2004 Satın Alma Gücüne Göre Milyon TL/Ay)
1997	460
1998	453
1999	452
2000	409
2001	1094
2002	895
2003	769
2004	714

Tablo 115 ile 116'daki değerlere göre düzenlenen ve İzmir Büyükşehir Belediyesi kadrolu ve şirket işçilerini kapsayan net ücret grafiği aşağıdadır.

GRAFİK 41: İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ KADROLU VE TAŞERON İŞÇİLERİN ORTALAMA NET ÜCRET GRAFİĞİ

Grafik 41’de kadrolu işçi ücretlerinin 1989 yılındaki yerel seçim sonrasında hızlı bir yükselme kaydettiği görülmektedir. Burada seçim popülizminin etkisinden söz edilebilir. Böylece 1990 yılına gelindiğinde ücretler 1988’e seviyesinin iki katına yakın gelişme göstermiştir. 1993 yılında en üst noktaya ulaşan ücret seviyesi 1994 mali krizi ile düşüşe başlamıştır. 1996’da hafif bir artış sonrası yeniden düşüş süreci izleyen ücretler 1989’dakine benzer şekilde 1999 seçimlerinde yeniden yükselmiştir. Ancak bu durum kısa sürmüş 2000 yılından sonra ücretlerde düşüş yeniden başlamıştır. Bu bulgular çerçevesinde bir değerlendirme yapılacak olursa İzmir Büyükşehir Belediyesi işçi ücretlerinin (yerel seçim dönemleri dışında) azaldığı söylenebilir. Bu açıdan Belediye işçilerinin ücretlerindeki eğilim ile Türkiye’nin geneli ortalama işçi ücret eğilimi örtüşmektedir.

Öte yandan İzmir Büyükşehir Belediyesinde küreselleşme sürecinde izlenen, ücretleri baskı altına alma politikasının yansımaları görmek mümkündür. Yukarıda değinildiği gibi, hükümetin işçi alımını durdurması üzerine, hizmet gereklerine çare olarak 1994 yılı ortasında belediye şirketleri kurulmaya başlanmıştır. Anılan şirketlerin 1997 yılı ücretleri kadrolu işçilerin % 65’i kadardır. 1998 yılında bu makas açılmış ve taşeron işçi ücreti, kadrolu işçinin %41 seviyesine gerilemiştir. Farklı konumdaki işçiler arasındaki açık ücret makası 2000 yılına kadar devam etmiştir. Buradan ülke genelinde 1980’lerden sonra etkinliği giderek artan ücret karşıtı politikaların yerel yönetimleri etkilediği ifade edilebilir. İzmir Belediyesinde de taşeronlaşmanın getirdiği sendikasızlaştırma ve toplu pazarlık düzeninin zayıflatılması ücretlerde büyük kayıplara yol açmıştır. Bu süreçte kadrolu işçilerle, taşeron şirket işçilerinin ücretleri kıyaslandığında büyük bir fark olduğu görülmektedir.

Ancak 2001 yılından sonra, işçilerin devam eden talepleri ve belediye yöneticilerinin de sıcak bakmasıyla şirket işçileri sendikal örgütlülüğe kavuşmuşlardır. Şirket işçilerini Genel İş Sendikası temsil etmektedir. Şirket işçilerine sağlanan sendikal örgütlülüğün etkisi görülmüş ve ücretlere yansımıştır. İzlendiği gibi şirket işçi ücretleri 2001 yılında bir sıçrama yaparak kadrolu işçilerin düzeyinin hafif üzerine çıkabilmiştir. Daha sonra her iki statüdeki işçilerin ücretleri bir düşüş eğilimine girmiştir. 2004 itibariyle her iki kategori (kadrolu, şirket) işçiler arasındaki önceki yıllardaki fark kalmamıştır. Ancak şirket işçi ücretlerinin artması işçi sayısı azalmasını beraberinde getirmiştir. Ücret artışı bu sefer istihdam politikasını olumsuz etkilenmiştir. 1992'den itibaren belediye kadrolu işçi alamamaktadır. Halen çalışanlar emeklilik ve diğer yasal nedenlerle ayrıldığında yeri kadrolu işçi ile doldurulamamaktadır. Bu durumda yakın bir gelecekte kadrolu işçi kalmayacaktır. Taşeron işçi sayısı ücretler baskı altına alınabildiği oranda artmakta, ücret yukarı oynadığında azalmaktadır. Ücret artışının taşeron işçi sayısını düşürdüğü izlenmektedir.

E. Değerlendirme

Küreselleşme sonrası uygulanan yeni-liberal politikaların Türkiye genelinde işletme, işgücü piyasası, toplu pazarlık düzeni ve ücretlerde meydana getirdiği değişikliklerin önemli bölümünün İzmir Büyükşehir Belediyesindeki gelişmeler ile örtüştüğü ifade edilebilir. Bu bağlamda Büyükşehir Belediyesinin kuruluşu sonrasında belediyecilik hizmetleri merkezi teşkilat yapısı içerisinde kadrolu elemanlar tarafından verilirken, 1992'de hükümetin işçi alımını vizeye bağlaması yani kadrolu işçi devrini fiilen önlemesiyle işletmelerde yapısal değişime gidilmiş işçi alımı durdurularak, hizmetler önce ihale ile satın alınmaya çalışılmış, daha sonra belediyenin kurduğu taşeron şirketlere devredilmiştir. Bu durum Türkiye genelinde özellikle 1990'lı yıllarda gerçekleştirilen taşeronlaştırma uygulamasının belediye hizmetlerine yansımadır.

İzmir Büyükşehir Belediyesi hizmetlerinde çalışan taşeron şirket işçileri 2001 yılına kadar sendika üyesi olamamışlar, TİS kapsamı dışında kalmışlardır. Bu durum Türkiye genelinde gerileyen daralan toplu pazarlık düzeni ile sendikal örgütlülüğün örneğini oluşturmaktadır. Bu dönemde sendikalı olmayan işçiler ile kadrolu/sendikalı işçiler arasında ücret farklılaşmasının olduğu görülmektedir. Diğer gelişme ise çalışan işçi sayısının azalmasında izlenmektedir. 1990'lardan itibaren azaltılan işçi sayısı ile Türkiye genelinde artan işsizlik bulguları örtüşmektedir.

İzmir Büyükşehir Belediyesi çalışanlarının ücretlerinin 1989 sonrasında gerek Türkiye genelinde ihracata yönelik politikaların tıkanması sonrası iç talebi yeniden canlandırma döneminde izlenen ücretleri kısmen yükselme politikalarıyla paralellik sergileyen gerekse

yerel seçim popülizminin katkıda bulunduğu bir yükselme söz konusudur. Ancak 1994 krizi ücret düzeyinin düşmesine yol açmıştır. 1999'da ücretlerde görülen torparlanma 2001 krizinden etkilenecek yeniden gerilemiştir. 2000'li yıllarda ücret 1990 yılı düzeyinin altında seyretmektedir. Taşeron şirket işçileri ise düşük ücret düzeyini 2000 yılına kadar sürdürmüşlerdir. Her ne kadar 2001 sonrasında taşeron şirket işçilerinin TİS kapsamına alınmasıyla kadrolu işçilerle aralarındaki ücret farkı kalkmış ise de, 1996-2001 arasındaki dönemde bu grubun taşeronlaşma ve sendikasılaştırma nedeniyle ücretlerinin olumsuz etkilendiğini görmek mümkündür.

Bu bulgular sonrasında küreselleşmenin Türkiye'deki ücretler ve istihdam üzerindeki dönemsel etkilerinin bir model olarak seçilen İzmir Büyükşehir Belediyesindeki uygulama sonuçları ile doğrulandığı, sonuçta belediye işkolunda ücretle ilgili gelişmelerin büyük ölçüde Türkiye'de uygulanan yeni-liberal politikaların etkisinde kaldığı ifade edilebilir.

SONUÇ

Küreselleşme olarak adlandırılan olgu ekonomik, teknolojik, siyasal alanlarda kendisini hissettirmekte; küresel, bölgesel, ulusal ve bireysel düzeyde olmak üzere birçok düzeyde

yaşamımızı etkilemektedir. Küreselleşmenin algılanmasında ilk nokta dünya ekonomisinin bütünleşmesi olmaktadır. Devletler üstü bir güç haline dönüştüğü ileri sürülen küreselleşme anlayışı sorunların çözümü için tek çıkar yolun “serbest piyasa” ekonomisini olduğunu işaret etmektedir. Küreselleşme için devletler, toplumlar ve kültürler arası karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin zamansal ve mekansal olarak genişlemesi, derinleşmesi ve hızlanması süreci de denilebilir.

Siyasal açıdan küreselleşmeye ulusal devletlerin özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik ve siyasi etkinliğinin azaltılması, ulus devletin IMF, Dünya bankası gibi uluslararası kuruluşların veya çok uluslu şirketlerin isteklerine uyumlu çalışması zorunluluğu şeklinde anlam kazandırılmıştır. Artan hareket kabiliyeti nedeniyle sermaye devletlerden artık eskisine göre çok daha cazip koşullar istemekte, aksi halde ayrılmak ya da gelmemek gibi koşullar dayatılmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde artan borçlar ve yabancı sermaye gereksinimi nedeniyle bu istekler kurala dönüşmektedir. Öte yandan artan kamu borçları finansal sermaye için büyük kar sağlayan bir alan oluşturarak sermayeye önemli bir gelir transferi sağlarken, artan borç ve faiz ödemeleri içinde devletin toplum yararına iş görmesi zor hale gelmektedir. Ulusal politikaları hayata geçirme açısından uğradığı bu zafiyet devlete ve siyasete olan güveni sarsmaktadır. Siyasetin zaafa uğramasının birey açısından doğurduğu sonuçlar, siyasi ve demokratik hakların işlevsel kaybını gündeme taşımaktadır.

Küreselleşmeci yaklaşıma göre devlet sosyal yönünü bırakmalı, sermayenin önünü tıkayan engelleri ortadan kaldırmalıdır. 21.yüzyılın yeni-liberal anlayışında devlet, sermayenin önündeki engelleri kaldırması yönünde görev yapan bir siyasi örgüt olarak görülmektedir. Sosyal devletin tasfiyesi ise ideolojik propaganda temelinde kamuoyunu sosyal devlet fikrinden soğutma içerikli slogan ve savlarla yürütülmektedir.

İşte bu küresel esaslı politikaların şekillendirdiği düzende devlet, uluslararası ekonomide etkin değil edilgen bir konuma gelmekte, sosyal devlet yapısı içerisinde sınıflar arasında kurulan sosyo-ekonomik dengede, denklemin sermaye tarafı büyük avantaj yakalamış olmaktadır. Artık sosyal devletin tarihi süreçte zorlu tecrübelerle kazandığı güçsüzü koruma niteliği kaybolmakta, çok uluslu şirketlerin yapılanmasına koşturarak zayıflatılmaktadır. Ulus devletin yasama, yürütme ve yargı erklerinin etkisizleştirilerek küresel düzene eklenmesi sürecinde kamu, ekonomik yaşamın dışına çıkarılmakta, sosyal devlet hatta ulus devletin yerine uluslararası kuruluşlar egemen kılınmaktadır.

Küreselleşme olgusunun yasama organları IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütüdür denilebilir. Yeni-liberal politikalara göre gelişmekte olan ülkelere “yapısal uyum”,

geçiş sürecindeki ülkelere ise “şok terapi” programlarını hazırlayan ve uygulanmalarını denetleyenler, Merkez ülkelerin kontrolündeki bu uluslararası kuruluşlardır. Küreselleşmenin yürütme organları çok uluslu şirketler, yargısı ise uluslararası tahkim olmaktadır. Görüldüğü gibi kurumsal alt yapısını hazırlayan uluslararası sermaye ulus devleti karşısında engel olarak görmektedir. Kurgulanan ve küresel esaslı politikaların hedefleri ise, ulus devletin tasfiyesi ve buna bağlı olarak kurulan emek sermaye dengesinde sermayenin karını arttırmasını engelleyen toplu pazarlık düzeni gibi sosyal içerikli kurumların etkisizleştirilmesi olmaktadır.

Bu altyapı hazırlanırken geliştirmekte olan ülkeler ihracata yönelik büyüme stratejisine yönlendirilmekte, bu yöntemle gelişmiş uluslara yetişecekleri savı öne sürülmektedir. İhracat ağırlıklı büyüme uygulaması sonrasında, imalat sanayi ürünleri önemli bir değişim süreci yaşamaktadırlar. Geliştirmekte olan ülkelerin mamul madde ihracının toplam ihracat içerisindeki oranı 1970’de %20 iken bu durum 1998’de %71’e yükselmiştir. Ancak burada önemli konu zengin ekonomilerin pazarlarına ulaşabilmektir. Düşük ücretli sektörlerin, yüksek gelirli ülke pazarlarına girişinin yeni bağımlılıklar geliştirmesinin yanında, büyük perakendeci ticari holdingler, aracılar, uluslararası marka kuruluşları, küçük işletmeler ve aracı iş firmalarından çok geniş bir pazar gücünü ellerinde bulundurduğundan bu pazarlara aracısız giriş mümkün değildir. Sanayileşmiş ülkeler, büyük ölçüde tekstil ihraç ürünleri ve mamul giyim eşyası satan ülkeler açısından ortaya çıkan bu hassas ortamı silah olarak kullanılmakta, kendi siyasal çizgilerine çekmek istedikleri ülkeleri, pazar girişlerine sınırlamalar getirerek cezalandırabilmektedirler.

Diğer taraftan ticari ve finansal liberalleşmenin yaygınlaşmasına bağlı olarak uluslararası finans kurumlarının daha fazla egemenliğine alınan küresel ekonomide teknolojinin üretildiği ülkelere çevre ülkelerden beyin göçü ile nitelikli işgücü sağlanmakta, ancak ileri teknoloji üretim potansiyelinin çevre ülkelere geçmesine kesinlikle müsaade edilmemektedir. Az nitelikli işgücüne gelince, daha çok imalat sanayi üretiminde ihtiyaç olan niteliği az işgücünün gelişmiş ülkelere göçüne engel olunmakta, bunun yerine sermaye ucuz işgücü piyasalarına yönelerek kar marjını yükseltmektedir. Bu durum gelişmiş ülkelerde işçi örgütlerinin zayıflamasına, ücretlerin düşmesine yol açmakta, ücretleri düşürmenin güç olduğu durumlarda işsizlik süratle artmaktadır. Geliştirmekte olan ülkelerde ise ucuz işgücünün örgütlenmesi ve ücretlerini verimlilikleri oranında yükseltmesi söz konusu bile olmamaktadır. Çünkü bu ülkelerin ucuz emek dışında rekabet güçleri bulunmamaktadır.

Öte yandan küreselleşme, geliştirmekte olan ülkelerde bunalımlar yaratarak olumsuzlukların kaynağı olmaktadır. Geliştirmekte olan ülkelerin mali alt yapıları gelişmemiş

olduğundan sermaye hareketleri ve döviz piyasalarındaki oynamalardan olumsuz etkilenecek bunalımlara sürüklenmektedir. 1980'ler sonrasında, Güney Doğu Asya Ülkeleri, Rusya, Arjantin, Meksika, Endonezya, Türkiye gibi esas itibarıyla gelişmekte olan ülkeleri vuran bir krizler dünyasında yaşanmaktadır. Böylece 20.yüzyılda Üçüncü Dünya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmasıyla sağladıkları başarılar borç krizleriyle tersine çevrilmiştir.

Daha geri konumdaki gelişmemiş (Afrika ülkeleri gibi) ülkelere ise dış kaynaklı sermaye yatırımı pek uğramadığından, bunalımların dışında kalmakla birlikte, kalkınma ve büyüme sürecinin de dışında kalmışlardır. Böylece günümüzün küreselleşme ortamında gelişmiş ülkeler dışında kalan ülkeler için iki yol görülmektedir. Bu da sisteme girip ekonomik bunalımlara düşmek veya dışarıda kalıp dışlanmaktır.

Bu bağlamda borçlandırılarak uluslararası finans kurumlarının denetimine alınan gelişmekte olan ülkelerde, kamu ekonominin dışına itilmekte, kamusal varlıklar özelleştirme yoluyla değerlerinin altında yabancı veya yabancı güdümündeki yerli sermayenin tekeline alınmakta, ekonomik dışa bağımlılık zinciri oluşturulmaktadır.

Küreselleşmenin dünya ölçeğinde ücretleri nasıl etkilediğine gelince, ucuz ve örgütlenmemiş işgücü piyasalarının sağladığı yüksek kar marjı nedeniyle doğrudan yabancı yatırımlar çoğunlukla gelişmekte olan ülkelere yönelmektedir. Ancak kuralsızlaştırılmış sermaye hareketlerinin Çin ve Güney Doğu Asya Ülkelerinde limanlar ve bunların mücavir alanındaki imalat sanayinde, nitelikli işgücü ücretlerine göreceli katkısı dışında, diğer ülke örneklerinde ücretlerin gelişimini olumsuz yönde etkilediği ifade edilebilir.

Ulus devletin tasfiyesinin hızlandırdığı olumsuzluklar içersinde ücretleri etkileyen diğer önemli gelişmeler; enformel ekonominin büyümesi, sendikal örgütlülüğün zayıflaması olmaktadır. Sermayenin vergi dışı kalma girişimleri özellikle emek yoğun üretim alanlarında ekonomiyi enformelliğe çekmektedir. 1980'lere kadar gelişmiş, gelişmemiş, bütün ülkelerde enformel ekonomi boyutları daha düşük düzeylerde olduğu halde, son 20-25 yılda enformel ekonominin boyutlarındaki artış ivme kazanmaktadır. Bu artışın boyutları gelişmekte olan ülkelerde çok daha fazla olup, bazı ekonomilerde enformellik oranı ekonominin neredeyse tamamına yakındır. Denilebilir ki küreselleşme olgusu formel ekonomiyi pahalı konuma getirerek özellikle gelişmekte olan ülkelerde enformel ekonomiyi yaygınlaştırmıştır. Böylece yabancı veya dış bağlantılı yerli fason işletmelerde insanlar yoksulluk ücretleriyle çalışırken sosyal hak ve güvenceden, kamu ise vergi gelirinden mahrum bırakılmıştır. Enformel ekonominin kaybedeni insanlar ve ulus devlet, kazananı ise uluslararası sermaye olmaktadır.

Diğer taraftan teknolojik üretimi elinde bulunduran uluslararası sermaye emeğin örgütlenerek üretimden hakkını alma gücünü yıpratmaktadır. Çünkü emeğin sanayi

toplumdaki üretimden hakkı olan payı alabilmesine olanak sağlayan, emeğin istismarına karşı bir emniyet sübabı olan, toplu pazarlık düzeninin işlevselliği azalmaktadır. Bu düzenin temel unsuru olan sendikal örgütlenme ve bu örgütlenmenin kazandığı yasal statüko, üretim süreci ve iş ilişkilerindeki esneklik, taşeronlaşma vb. uygulamalar ile etkinliğini kaybetmektedir. Sendikalaşmanın zayıflaması ise hem ücret genel düzeyinin azalması, hem de ücret makasının açılmasını etkileyen başlıca etmen olmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan belli başlı ülke örneklerine bakıldığında, ücret makasının giderek açıldığı izlenmektedir.

Öte yandan teknolojinin üretimde emek yerine sermayeyi ikame etme imkanını arttırdığı günümüzde, ekonomik büyüme artık istihdam yaratmayan bir gelişme olarak görülmektedir. Ayrıca kuralsızlaştırma sermayenin Asya ve Güney Amerika'nın işgücü piyasalarından ucuz işgücü sağlamasına uygun koşulları yaratmış, böylece işgücü maliyetini düşürmek isteyen sermaye doğrudan yabancı yatırım olarak kuralsız ve ucuz işgücü piyasalarına yönelmiştir. Bu koşullar, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde aslında kuralsız olmaması gereken işgücü piyasalarının kuralsızlaşmasına yol açmakta, nitelikleri açısından nitelikli işgücü gelişmiş ülke işgücü piyasalarında ve toplu pazarlık düzeni dışında temin edilirken, gelişmekte olan ülkeler niteliksiz işgücü deposu işlevi görmekte, bu kurgulama ile emeğin sermaye karşısındaki direnci kırılmaktadır.

Emeğin yerine sermaye(makine) ikamesinin pek çok alanda kolaylaşması sanayi ve tarım sektörlerinde istihdamı azalmakta, bu durumda bir taraftan işsizlikte artış meydana gelirken, işgücünün önemli bölümü hizmet sektörüne kaydırılmaktadır. Sanayi sektörüne göre ücretlerin geri ve sendikal örgütlenme imkanlarının zayıf olduğu bu sektör yeterli istihdam da yaratamamakta, böylece ücretler üzerinde ilave bir baskı ortamı ortaya çıkmaktadır.

Bu ortamda gelişmekte olan ülkeler için genel bir değerlendirme yapıldığında, doğrudan yabancı yatırımların işgücü piyasalarının düşük ücret düzeyinde olmaları nedeniyle tercih ettiği Asya ülkelerinde, başlangıçta ücretlerde artış sağlamakla beraber bunun hiçbir zaman verimlilik artışı ve ekonomik büyümeden tam yararlanacak bir düzeyde olmadığı, 1990'ların ikinci yarısında finansal krizlerin de etkisiyle ekonomik büyüme ve ücret artışlarının büyük ölçüde yavaşladığı ifade edilebilir. Gelişmekte olan ülkelerde, gerçek ücretler verimlilik artışından hak ettiği payı alamamakta, verimliliğin getirisi büyük ölçüde sermayeye kaymaktadır. Bu ülkelerde ücret artışı tabana yayılmayan yüksek nitelikli işgücü ile sınırlı kalmaktadır. Çin ve Hindistan gibi ülkelerde düşük nitelikli çevre işlerindeki çok düşük ücret artışlarının ise gelir dağılımını olumlu etkilediğini söylemek mümkün değildir.

Konuya gelişmiş ülkeler açısından bakıldığında ücretlerin bu ülkelerin hiçbirisinde ekonomik büyüme ve verimlilik artışına uyumlu bir gelişme göstermediği ifade edilebilir. Denilebilir ki küreselleşme ile birlikte ücretlerde yaşanan olumsuzluk küresel olup, gelişmiş ve gelişmekte olan bütün ülkeler için söz konusudur.

Öte yandan küreselleşme sürecinde devletin sosyal adalet bağlamında en önemli fonksiyonu olan yeniden gelir dağılımı işlevsizleşmektedir. Ulusal ölçekli sosyal dengesizlikleri azalmak için ekonomik üretim sonrası ilk bölüşümü izleyen ve devletin gerçekleştirdiği ikinci bir bölüşüm katmanı bulunmaktadır. Bu mekanizmanın işleyişi geliri az kitlelerin durumlarını iyileştirme yönünde olmaktadır. Kamunun ekonomi dışına itilmesi, üretimde ikinci gelir dağılımının büyük ölçüde ortadan kalkması, sosyal devletin sosyal yönünün ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Böylece yeni-liberal uygulamalar emek sermaye dengesini sermaye lehine bozarak gelir dağılımını eşitsizleştirmekte, var-sıl-yoksul uçurumunu keskinleştirmektedir. Küresel ölçekte bir yeniden gelir dağılımı mekanizması henüz yoktur, yakın gelecekte de gerçekleştirilmesi mümkün görülmemektedir. Bu açıdan bakıldığında küreselleşme için emek sermaye arasındaki bölüşüm ilişkilerinin sermaye lehine değiştirilmesi ve bunun politik, hukuksal alt yapısının oluşturulması da denilebilir.

Küreselleşme sürecinde finansal kuralsızlaştırma yoluyla sermayenin elde ettiği uluslararası akışkanlık vergi yükünün yoksul sınıflar üzerine aktarılması için alt yapıyı oluşturmuştur. Çünkü düşük ücretli işgücü piyasalarının bulunduğu ve ucuz emeği sermaye çekme amaçlı rekabet aracı yapan Çin gibi ülkeler nedeniyle, ulus devletlerin karşı karşıya buldukları vergi düşürme ve sosyal güvenlik sistemlerini aşındırma baskısı kamusal gelirin azalmasına ve verginin yoksul sınıflar üzerindeki yükünün artırılmasına yol açmaktadır. Böylece kamusal geliri azalan ulus devletler, sosyal içerikli programlarından taviz vermeye zorlanmış olmaktadır.

Diğer taraftan küresel rekabet çarkı alt gelir gruplarını daha yoksullaştırırken, bu durum talebin niteliğinin değişmesine yol açmıştır. Bozuk gelir dağılımı ile ortaya çıkan yeni-liberal düzenin rekabet ortamında öncelikler değişmiş, Keynesyen görüşlerin hakim olduğu dönemlerdeki az gelirlilerin düşük kazançlarıyla tatmini söz konusu olan basit ve temel ihtiyaçların karşılanması yerine, yüksek gelirlilerin dar bir kitlenin nicelik olarak az, ancak nitelik olarak yüksek yani pahalı tüketim tercihlerini tatmin etmek öncelikli hale gelmiştir. Bu nedenle mal ve hizmet piyasalarında daha önce geçerli olan fiyat rekabeti yerini, marka ve kalite rekabetine bırakmaktadır. Ancak bu yeni talep yapısı geniş kitlelerin temel ihtiyaçlarını karşılama esasına göre oluşan ve gerektiğinde kamu müdahalesiyle canlı tutulabilen talebi

hacmini tam olarak ikame edememiştir. Böylece ekonomilerin büyüme hızları yavaşlamış, emeğin geliri daha azalmış, nitelikli ve az nitelikli emek arasındaki farklılaşma büyümüştür.

Bu dengesizliklerin temelinde, Batılı Merkez güçlerin iktisadi, siyasi, askeri ve kültürel alanlarda kendi çıkarlarını gözeterek politikaları yatmaktadır. Güçlü tarafın “tekelci” konumunu ortadan kaldırmadığı için, dünyamızdaki dengesizlikler daha da genişlemekte, gelir bölüşümü inanılmaz boyutlarda bozulmaktadır. Bir tarafta kişi başına ortalama geliri ortalama 30-40 bin dolara ulaşmış bir azınlık, öte yanda yılda 200-300 dolarla açlık ve sefaletle mahkum milyonlarca insan dünyayı paylaşmaktadır. 21.Yüzyılın aşırı dengesizlik ortamında uçlardaki insanların soldukları hava dışında hiç bir ortak paydaları kalmamıştır.

Sonuçta küreselleşme olgusunun; zengin ve fakir ülkeler arasındaki eşitsizliğin boyutlarını arttırdığı, nitelikli ve niteliksiz emek arasındaki gelir makasını büyüttüğü, aynı ülkeler içerisinde sosyal katmanlar arasındaki gelir dağılımını adaletsizleştirdiği, bölgeler arası dengeli kalkınmayı zayıflatarak bölgeler arası farklılıkları arttırdığı ifade edilebilir.

Ancak sorun, ağırlıklı olarak gelişmekte olan dünyadadır. Dünya nüfusunun %80'nin gelir payı küçülürken, kendi içerisinde de dağılım bozulmaktadır. Çünkü az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik ve siyasi elit kesim kendi halkından koparak gelişmiş dünyadaki güç odaklarının uydusu haline gelmekte, dış dünya ile ortak çıkarlar oluşmaktadır. Gelir dağılımının ülke ölçeğinde bozulmasının önemli bir diğer sonucu ülkenin siyasi olarak da dışardan yönetilmeye hizmet etmiş olmasıdır. Bu ortamda dış sermaye ile bütünleşmiş ve bozuk gelir dağılım ilişkilerinde yüksek gelir elde eden gruplar aracılığıyla ulusal politika ve ekonomi yönlendirilebilmektedir. Siyasi dışa bağımlılıkta ara halkayı teşkil eden bu gruplar sayesinde küresel güçlere hizmet edecek siyasal kadrolar yönetime taşınabilmektedir.

Küresel gelişmelere bağlı olarak, dünyadaki gelir dağılımındaki adaletsizlik artmaktadır. Dünya gelir dağılımı Gini katsayısı 1988'de 0.62.5 iken, 2003'de 0.66'ya ulaşmıştır. Bu gelişme küresel gelir dağılımını bozduğunu gösteren dengesizliğin işareti olup, dünyadaki en zengin % 5'lik dilim, en fakir %5'lik dilimine göre küresel gelirden 114 kat daha fazla pay almaktadır. En zengin %1'lik grup, tabandaki % 57'nin gelirine eşit gelir sahibidirler

Küreselleşmenin diğer bir yansıması da yoksulluktur. 21.yüzyılda 2.5 milyar insan günde 2 dolarlık göreceli yoksulluk, 1.2 milyar insan 1 dolarlık açlık sınırının altında yaşamaktadır. Yoksulluk dünyayı tehdit eden özelliğini korurken, küreselleşmenin yarattığı eşitsizlik koşulları yoksullukla mücadele için uygun ortamın yaratılmasını engellemektedir. Sonuçta küreselleşme olgusunda sermayenin daha fazla karı yönlendirici olmakta, büyük

kitlelerin yaşamsal ve sosyal gereksinimleri dışlanmaktadır. Çünkü bu amaçlar için kurulan sosyal devlet artık işlevsizletirilmektedir. Yerini alan piyasa mekanizmasının ise sosyal sorunların çözümünde bir araç olma özelliğinin bulunmadığı iyice belirginleşmektedir.

Küresel boyuttaki bu gelişmeler Türkiye'yi de etkisi altına almış, küresel ölçekte gelişmekte olan ülkelere Merkez'in uyguladığı yeni-liberal kalıplar uygulanmıştır. Yakın tarih sürecinden bakıldığında, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar gelen süreçte Türk ekonomi politikaları ülkenin ihtiyaçları ve dünyada değişen siyasi ve ekonomik konjonktürden etkilenmekle birlikte, 1950'lerden sonra aralıklı olarak, 1980'ler sonrasında ise sürekli biçimde dışarıdan biçimlendirilmiştir denilebilir. Cumhuriyetin kuruluşunda politikalar oluşturulurken ekonominin milli özellik kazanması, ekonomik bağımlılığa karşı tedbirli ve hareket noktasını ulusal gereklerden alan prensipler izlenmişlerdir. Ancak bu çizgi zaman içerisinde terk edilerek Türkiye'nin milli menfaatleri yerine dünya ekonomisinde ülke için dış güçlerin biçtiği rolün aktörü olabilme temeline dayalı dış reçeteler, ekonomi politikaları olmuştur.

Türkiye'nin küresel düzene irtibatlandırıldığı dönem 1980 sonrasıdır. Bu bağlamda Türkiye, 1980'lerden günümüze kadar devam eden süreçte kalkınmasını; bir yandan ücretleri düşük düzeyde tutarak, iç talebi kısarak, ihracatını arttırmak, diğer taraftan gelir dağılımını sermaye lehine bozarak, sağlanacak sermaye birikimi ile yatırımları gerçekleştirip ekonomik büyümesini sürdürme şeklindeki yeni-liberal reçetelere bağlamıştır.

Türkiye küresel ekonominin etki alanına alınması sonrasında ücretler 1960 ve 1970'lerdeki ortalama düzeyinin gerisinde kalmıştır. 1983 yılında 1940'ların düzeyine inen genel ücret düzeyi, uygulanan politikalar ile 1988 yılında durma noktasına gelmiştir. Ücretlerde 1989-1993 dönemindeki iç talebi canlandırabilmek için kısmi düzeltme görülmekle birlikte 1994 sonrası krizle birlikte yine düşüş yaşanmıştır. 1994 sonrası günümüze uzanan süreçte, mali krizler nedeniyle ücret düşüşlerinin tekrarlandığı görülmektedir. 2003'de 1983 senaryosu canlandırılmış olup devam etmektedir. Ücret düzeyi 1983'ün altına inmiştir. 2004 ile 1977 karşılaştırıldığında gerçek ücretlerin % 120 civarında gerilediği söylenebilir.

Bunun temelinde 1980'ler sonrası uygulamaya konan yapısal uyum programlarının etkisi aranmalıdır. Yapısal uyum programları uyarınca emeklilik yaşı yükseltilmiş, özelleştirmelere hız verilmiş, ücret artışları enflasyonun altında tutulmuş, dolaylı vergiler artırılmış, dolaylı vergilerin oranı arttırılarak vergi adaleti bozulmuş sonuçta bunlar gelir dağılımını daha eşitlikçi bir konuma getirmiştir.

Öte yandan özelleştirmede kamu varlıklarının üst sermaye gruplarına ve ağırlıklı olarak yabancılara satılması şeklinde bir uygulama görülmektedir. Bu güne kadar blok satış, uluslararası satış uygulamaları ile kamu işletmeleri yabancılara veya yabancı ortaklı kuruluşlara satılmaktadır. Bu durum Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ulusal ekonomi yaratma hedefinin iflası anlamına gelmektedir. Ekonominin bağımlı hale getirilmesi ve dışardan idaresi ile ulusal konularda her türlü siyasi taviz verilmesi, ülkenin yönetimine dış güçlerin hakim olmasını beraberinde getirmektedir. Aslında ulusal ekonomiye gerek olmadığı, piyasa mekanizmasının dünya ölçeğinde kalkınma ve sosyal adaleti sağlayacağı öğretisini üreten ülkelerin hepsi ihtiyaç halinde milli ekonomileri ile ağırlıklarını sürdürme imkanına sahip olan ülkelerdir.

Küreselleşmenin birinci koşulu sayılabilecek özelleştirmenin Türkiye'deki önemli etkileri, işsizlik ve toplu pazarlık düzeninin zayıflatılması olmaktadır. Özelleştirmeler sonrası kamu işletmelerinde büyük oranlarda işten çıkarmalar yaşanmış, arıca bu süreçte sendikal örgütlülük gerileyerek emeğin pazarlık gücü zayıflatılmıştır. Taşeronlaştırma, toplu pazarlık düzenini olumsuz etkileyen diğer bir yöntem olmaktadır.

Türkiye'de hizmetler kesimi büyümekle beraber, arkasında reel kesim olmadığından büyük bir anlam ifade etmemektedir. Üretim teknolojisi gelişmemişse kısa süreli finansal düzelmelerin ekonominin gelişmesi olarak tanıtmak yanıltır. Bu noktadan konuya bakıldığında Türkiye'deki krizler ekonomik krizden çok dönemsel mali krizlerdir. Ekonomik kriz ise devamlıdır. Çünkü gelir düşüktür, gelir dağılımı bozuktur, işsizlik iyice kronikleşmiş olup artmaya devam etmektedir.

Türkiye'nin alt yapısı ve kurumları, büyük kapitalist ülkelerin ideolojisi ve koşullarına uygun olmadığından, çözüm olarak yönlendirilen dış kaynaklı çözüm reçeteleri ve ekonomik uygulamalar, sorunları çözmek yerine büyütmüş, gelir eksenini de değiştirerek bölgeler arası eşitsizliği tırmandırmış, iç göç hızlanmış, çarpık kentleşme ve sosyal problemleri büyütüştür. Bu gelişmeler paralelinde artan enformel ekonominin boyutları 1992 sonrasında üç mislinden fazla artarak %50'lerin üzerine çıkmıştır.

Küresel düzene entegrasyonu adı altında durumu ekonomik bir bağımlılığa dönüşen Türkiye'nin siyasal ve sosyo-ekonomik konumunda bu durumun yol açtığı istikrarsızlıklar ortaya çıkmaktadır. Esas itibarıyla sermaye hareketi niteliğinde henüz bir değişiklik olmayan küreselleşme olgusu, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeleri daha kötü vurmaktadır. Sermaye yüksek teknolojiyi kullandığından, düşük nitelikli ve sosyal güvencesi olan bir kitleye kar marjını azalttığı gerekçesiyle tahammül edememektedir. Türkiye ise uzun yıllardır izlenen bilinçsiz nüfus politikaları ve yetersiz eğitim imkanlarıyla, artan sayıda düşük

nitelikli nüfus kitlesi üretmeye devam etmektedir. İç göçün de etkilediği bu demografik hareketlerde nüfus artıp kentler kalabalıklaşmakta, fakat işgücüne katılım azalmaktadır. 1993 den günümüze çalışma çağındaki nüfus %25.6 artarken, işgücüne katılım %16.4, istihdama katılım %14.3 artabilmiş, 1993 sonrası artan on milyon nüfusun %26'sı iş bulabilmiştir. İş arayanlar da ilave edilirse, çalışma çağındaki nüfusun ancak üçte birinin işgücüne katılabildiği sonucu çıkmaktadır

Diğer taraftan Türkiye'de az kitle zenginleşip, büyük yığınlar yoksullaştıkça milli konularda siyasi taviz alınması kolay hale gelmiş, milli meselelerin toplum tarafından benimsenmesi ve savunmasındaki milli direnç ve şuur zayıflatılmıştır. Geniş kitleler milli konularla ilgilenecek gelir düzeyinden uzaktır.

Küreselleşme sonrası düşen ücret düzeyine bağlı olarak artan biçimde emeğin milli gelirdeki hakkını alamaması, enformel ekonominin büyümesi, sefalet ücretleri ile çalışma, her türlü sosyal ilkedden mahrum bir özelleştirme sonrası işten atılmalarla turmanan işsizlik, Türkiye'yi siyasi ve sosyo-ekonomik istikrarsızlığın merkezinde tutmaktadır.

Türkiye'de uygulanan küresel politikalar sonrası; emek sermaye arasındaki denge, sermaye lehine iyice bozulmuş, bölgeler arası dengesizlik ülke istikrarını sarsacak boyutlara ulaşmış, iç göç her türlü çarpıklaşmayı beraberinde getirmiş, milli gelir dağılımı iyice çarpıklaşmış, işsizlik ve enformellik büyük boyutlara ulaşmış, ücretler arasındaki makas açılmıştır.

Ekonomik açıdan büyük ölçüde dışa bağımlılaştırılma Türkiye'nin milli hak ve menfaatleri, toprak bütünlüğünden tavizler koparma istekleri için uygun ortam oluşturmaktadır. Küreselleşmeye geçiş sürecinde Türkiye diğer Üçüncü Dünya ülkeleri gibi kendine biçilen ucuz emeğe dayalı üretici ülke konumuna sokulurken, ülke içersinde dünyanın diğer gelişmekte, hatta gelişmiş ülkelerinde olduğu gibi kaybedenlerin sayısı artmakta, ancak kazananları çok sınırlı sayıda olmaktadır denilebilir.

KAYNAKLAR

BASILY YAYINLAR

Acuner, Zafer; "Dünya ve Türkiye Gerçeğinde Çin Gerçeği", **Jandarma Dergisi**, Temmuz 2004.

Adar, Sinem; "Sosyal Güvenlik Reformu'nda, Konuşulmayanlar", **Sosyal Politika Forumu Bülteni**, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, Sayı 1, 09-2006, İstanbul, 2006.

Adda, Jacques; Ekonominin Küreselleşmesi,(Çev. İncei S.) İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Ağbal, Naci; "Büyüyen Kayıt Dışı Sektör", **Yaklaşım Dergisi** Sayı 113, İstanbul, 2002 .

Akad, Zehra Güner; "Sendikaların Örgütlenme Kapasiteleri", **Petrol-İş** Yıllığı 2000-2003, Yayın No.85, İstanbul, 2003.

Akalın, Güneri; KİTLER ve Özelleştirmeleri, Gazi Kitapevi, Ankara, 2003.

Akgeyik, Tekin; Küreselleşme, Değişen Rekabet Dengeleri ve Türkiye, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Prof.Dr. Nuri Çelik'e Armağan Özel Yayını, İstanbul, Ocak 2001.

Akhtar, Shamshad; "Economic Integration of East Asia: Trends, Challenges and Opportunities" The Royal Society, London, 27 October 2004.

Akkaya, Yüksel; "Küreselleşme Kıskaçında Türkiye'de İşçi Sınıfı Ve Temel Özellikleri" **Petrol-iş** 2000-2003 Yıllığı, İstanbul, Yayın No.85, 2003.

Akkaya, Yüksel; "Esneklik Versus İşsizlik",**Evrensel Kültür** Sayı 116, İstanbul, 29 Haziran 2004.

Aktan, C. Can;"Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme" **BİLKOM Yayıncılık**, İzmir, 1987.

Aktan,C.Can;"Çağdaş Liberal Düşünce Okulları ve Hayek" **Türkiye Günlüğü**,Sayı 23, Ankara,1993.

Aktan, C. Can; Kamu Ekonomisinden Piyasa Ekonomisine Özelleştirme, BİLKOM Yayıncılık, İstanbul,1994.

Aktan, C. Can; Çağdaş Liberal Düşüncede Politik İktisat, Doğu Matbaası, Ankara, 1994.

Aktan, C. Can; Optimal Devlet, TÜSİAD Yayını, İstanbul, 1995.

Aktan, C. Can; Politik İktisat, Anadolu Matbaası, İzmir, 2000.

Aktan, C. Can-Vural, Yaşar; Gelir Dağılımında Adaletsizlik ve Gelir Eşitliği: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri” **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**, Hak-İş Konfederasyonu Yayını, Ankara, 2002.

Akyıldız, Hüseyin; Ücret Yapısının Oluşumu, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayın No.11, İsparta, 2001.

Allan, H.Meltzer; Asian Problems And the IMF,**The CATO Journal**, Vol.17 No.3 , Washington D.C., February 24, 1998.

Alper, Yusuf; İktisadi Amaçları ve Sosyal Sonuçları ile Özelleştirme, Sağlık-İş Yayını, Ankara, 1994.

American Federation of Labor - Congress of Industrial Organizations (AFL-CIO) “Global Economy World Bank & IMF Fact Sheet”, **America’s Union Movement Bulletin**, Washington D.C.,14 July 2005.

Annan, Kofi; “The UN Secretary-General Message on the International Day for the Eradication of Poverty”, UN in Russia, UNDP Moskow Office, ILO News Paper, 7 October 2001 .

Ann, E. Harrison-Berkeley U.C.;“Has Globalization Eroded Labor’s Share? Some Cross-Country Evidence” Discussion Paper, **University of California**, Los Angeles,October 2002 .

Arıcı, Kadir; Globalleşme Sürecinde İş Hukukunda Esneklik Arayışları, Yeni Endüstriyel İlişkiler, **Öz-İplik İş Sendikası** Eğitim Yayınları, Ankara, (tarihsiz).

Armas, Genaro C.; “White Men Stil Outearn Other Groups” **Toledo Blade**, Marh 21, 2003.

Artan, Sinan; Ücret Yönetimi ve Türkiye’deki Uygulama, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını No.239, Eskişehir, 1981.

Ataay, İsmail; Ücret Tatmini ve Ücret Sistemleri, BANKSİS Yayın No.110, İstanbul, 1985.

Ataman, Berrin Ceylan; İşgücü Piyasası ve İstihdam Politikalarının Temel Prensipleri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1999.

Ataman, Berrin Ceylan; İşgücü Piyasasında Kurumsallaşma, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No. 583, Ankara, 1999.

Atchison,Thomas J.-Belcher David W.-Thomsen David J.; "Internet based Benefit & Compansation Administration", Chapter 3, Economic Theories of Compensation, Distance Learning Center Overview Textbook, **Economic Research Institute**,Tennessee, 2000.

Atolia, Manoj; Trade Liberalization and Rising Wage Inequality in Latin America: Reconciliation with HOS Theory¹, Discuusion Paper JEL Classification: F11, F13, F17, J31, **Florida State University**, October 27, 2005.

Avcioğlu, Doğan, Türkiye'nin Düzeni, Bilgi Yayinevi, Ankara, 1973.

Aydoğan, Metin; Ekonomik Bunalımdan Ulusal Bunalıma; Kum Saati Yayınları, İzmir,2002.

Bağdadioğlu, Enis; İşçiler Açısından Ücret, TÜRK-İŞ Eğitim Yayınları No.30 Ankara, 1999.

Bağımsız Kamu Görevlileri Sendikaları Konfederasyonu (BASK), "Memurun Parası Eridi", Radikal Gazetesi, İstanbul, 21.Temmuz 2003.

Balay, Refik; Küreselleşme, "Bilgi Toplumu ve Eğitim", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt: 37, Sayı: 2, Ankara, 2004

Barber, [D. Artie](#); "The New Economy" **Tuscan Weekly**, California, January 2003.

Barnet, Richard-Cavanagh, John; Küresel Düşler, Sabah Kitapları, İstanbul,1995.

Baştaymaz, Tahir; "Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Açmaz: Aşırı İşsizlik veya Kırsal Eksik İstihdam", **Mercek Dergisi**, MESS Yayını 3, İstanbul, 10 Nisan 1998.

Behrman, Jere R.- Birdsall, Nancy-Székely,Miguel; "Economic Reform and Wage Differentials in Latin America", **Inter-American Development Bank** Working Paper 436, New York, 2000.

Benk, Serkan;"Doğrudan Sermaye Yatırımları ve Vergisel Teşvikler" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, **Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F.**Cilt : 6 Sayı:1, Bursa,2004.

Berksoy, Taner; "Türkiye Ekonomisinde Değişim ve Kriz 24 Ocak 1980'den 5 Nisan 1994'e" **Petrol-İş** '93-'94 Yıllığı, Yayın No.36, İstanbul,1995.

Bernstein, Jared-Hartman, Heidi; "Defining and Characterizing the Low-Wage Labor Market", U.S. Department of Health and Human Services Office of Planning and Evaluation Pub., Washington, D.C.,2000.

Bignebat, Céline; "Spatial Dispersion of Wages in Russia: Does Transition Reduce Inequality on Regional Labour Markets ?" TEAM, University of Paris I & CNRS , Discussion Paper, JEL classification: J71, J42, P23, R23, Paris, March 2003.

Birleşik Metal-İş; "Dünyada ve Türkiyede Sendikal Örgütlülük", **Birleşik Metal-İş** Yayınları Eğitim Dizisi No.5, 2002.

Blanchflower, David- Machin Stephen; Product Market Competition, Wages and Productivity: International Evidence From Establishment-Level Data, School of Economics, London,1995.

Bodenhorn, Diran; Intermediate Price Theory, McGraw-Hill Book Company London, 1961.

Boratav, Korkut; Türkiye'de Devletçilik, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1974.

- Boratav, Korkut; 100 Soruda Gelir Dağılımı, Gerçek Yayınevi, İstanbul,1976.
- Boratav, Korkut - Türkcan Ergun, Türkiye'de Sanayileşmenin Yeni Boyutları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- Boratav, Korkut, "Yabancı Sermaye Girişinin Ayrışması ve Sıcak Para: Tanımlar, Yöntemler, Bazı Bulgular", **İktisat Üzerine Yazılar II**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Boratav, Korkut; Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002, İmge Kitapevi, İstanbul, 2004.
- Borjes, Georges J.;"Wage Trends among Disadvantaged Minorities", **National Poverty Center**, Working Paper Series 5-12, Harvard University, Boston, August 2005.
- Bourdieu, Pierre; "The Essence of Neoliberalism", Le Monde Diplomatique, 8 December 1998.*
- Bozkurt, Veysel; Küreselleşmenin İnsani Yüzü, Alfa Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Bozkurt, Veysel; "Küreselleşme, Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar"; **Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 18, Sayı:2, Nisan 2000.
- Brannick, Michael T.- Salas, Eduardo- Prince, Carolyn; Team Performance Assesment and Measurement, Lawrence Erlbaum Associetes Publisher, London, 1997.
- Brendan, Martin; Özelleştirme Kimin Çıkarına (Çev. Deniztekin Osman) Cep Kitapları, İstanbul, 1995.
- Brune, Nancy- Garrett, Geoffrey- Kogut Bruce; "The International Monetary Fund and Global Spread of Privatization", **IMF Staff Papers**, Vol. 51, No. 2, International Monetary Fund, Washington D.C., 2004.
- Buğra, Ayşe,- Adaman, Fikret- İnsel, Ahmet; Çalışma Hayatında Yeni Gelişmeler ve Türkiye'de Sendikaların Değişen Rolü, Boğaziçi Üniversitesi Araştırma Projesi, No: 04M103. İstanbul, 2004.
- Bulutay, Tuncer; Ücretler, Gelir ve Ücret Dağılımları, DİE Yayını, Ankara, 1999.
- Calori, Roland- McDonald, Sarah-Katryn- Nunes, Pancho; The Dynamics of International Competition, **SAGE Publications**, California, 2000.
- Cameron, Gavin- Wallace, Chris; "Economic Performance in Bretton Woods Era and After", Department of Economics Discussion Paper Series, Number 130, London, November 2002.
- Camarota, Steven A.; "The Wages Of Immigration"**Center for Immigration Studies**, Center Paper 12, Washington D.C. 1998.
- Capps, Randy- Fix, Michael- Reardon Anderson, Jane; "Children of Immigrants Show Slight Reductions in Poverty, Hardship" **Snapshots of America's Families III**, No. 13, 2003.
- Carr, Marilyn-Chen, Martha; Policy Integration Department World Commission on the Social Dimension of Globalization, **ILO**, Working Paper No. 20, Geneva, 2004.

Carr, Marilyn-Chen, Martha; "Globalization and the Informal Economy: How Global Trade and Investment Impact on the Working Poor?" **Women in Informal Employment: Globalising and Organizing (WIEGO) Harvard University Pub.**, Massachusetts, May 2001.

Çetintaş, Hakan- Vegil, Hasan; "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Tahmini", **Doğuş Üniversitesi Dergisi** 4 (9), İstanbul, 2003.

Cevizoğlu, Hulki; Özelleştirme, Beyaz Yayınları, İstanbul, 1998.

Chapman, Jeff-Jared, Bernstein; "Immigration and Poverty: How Are They Linked?" **Monthly Labor Review**, Vol.126, No.4 **April** 2003.

Checchi, Daniele- Peñalosa, Cecilia García; Labour Shares and the Personal Distribution of Income in the OECD, Discussion Paper, **Institute for the Study of Labor (IZA)** in Bonn, June 2004.

Chetvernina, Tatyana-Buchtikova Alena; "[Minimum Wages in Russia, Minimum Wages in the Czech Republic](#)", **ILO SRO-Budapest Reports**, No. 4, Budapest, April 1994.

Chossudovsky, Michel; Yoksulluğun Küreselleşmesi, (Çev. Domaniç Neşenur), Çivi Yayınları, İstanbul, 1999.

Chossudovsky, Michel; "Global Poverty in the Late 20th Century," **Journal of International Affairs**, Vol. 52, no. 1, Columbia University Pub., New York (Fall 1998),

Conlin, Michelle- Bernstein Aaron; "Working... and Poor" **Business Magazine**, 31 May 2004.

Cornia, Giovanni Andrea-Addison, Tony- Kiiski, Sampsa; Income Distribution Changes and Their Impact in the Post-World War II Period, **UN University World Development For Institute Research Discussion Paper No. 2003/28**, Helsinki, March 2003.

Çavdar, Tevfik; İktisat Kılavuzu, Milliyet Yayınları Bilim Kitaplığı:2, İstanbul, 1972.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çalışma Hayatı İstatistikleri, Ankara, 2000.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İşgücü İstatistikleri, Ankara, 2001.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı; Kayıtdışı İstihdam ve Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı, Yayın No. 116, Ankara, 2004.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı SSK İstatistik Yıllıkları, Ortalama Günlük Kazançların Faaliyet Gruplarına Göre Dağılımı, Ankara 1989.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı SSK İstatistik Yıllıkları, Ortalama Günlük Kazançların Faaliyet Gruplarına Göre Dağılımı, Ankara 1993.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı SSK İstatistik Yıllıkları, Ortalama Günlük Kazançların Faaliyet Gruplarına Göre Dağılımı, Ankara 1999.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı SSK İstatistik Yıllıkları, Ortalama Günlük Kazançların Faaliyet Gruplarına Göre Dağılımı, Ankara 2002.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Hayatı İstatistikleri, Ankara,2006.

Çelebi, Işın; Ne Olacak, Ne yapmalıyız? Bilgi Yayınevi, İstanbul 2001.

Çelik Aziz, Lordoğlu Kuvvet, "Türkiye'de Resmi Sendikalaşma İstatistiklerinin Sorunları", **Çalışma ve Toplum**, sayı 9 (2006/2), Ankara 2006.

Çelik, Nuri; İş Hukuku Dersleri, Beta Yayınları, İstanbul, 1990.

Daldal, Şule; "Esnekliğin Farklı Boyutları ve Uluslararası Dinamikler", **Petrol-İş '97-'99 Yıllığı**, Yayın No.58, İstanbul, 2000.

Dansuk, Ercan; Türkiye'de Yoksulluğun Ölçülmesi, ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla Ölçülmesi, DPT, Uzmanlık Tezi, ISBN 975-19-1704-2, Ankara, 1997.

Dartan, Muzaffer; "The Political Economy of Privatization, Privatization in Turkey and in the World: Issues and Perspectives", **European Studies Research Platform, Marmara University European Community Institute**, Boğaziçi University Centre for Comparative European Studies, Discussion Paper Series, Economics, İstanbul, 1999.

Değirmenci, Koray; IMF Nedir? Ulus Yayınları, Ankara, 2001.

Demir, Fevzi; İş Hukuku ve Uygulaması, Birleşik Matbaacılık , İzmir, 2005.

Demir, Osman; Ekonomide Devlet, SPK Yayın No.71, İstanbul,1997.

Dereli, Toker; "Toplu Pazarlık Düzeninde Uygulamada Karşılaşılan Sorunlar", Türkiye'de Endüstriyel İlişkiler ve Verimlilik Semineri, MPM Yayını, No:376, Ankara, 1988.

Devine, Jim; Globalization and the Universal Market Economics Department, Loyola Marymount University Publication, Los Angeles, August 7, 2000.

DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi, Ankara,1961.

DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi, Yay.No.682, Ankara, 1973 .

DİE, Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Gelir Dağılımı 1987, Ankara: 1990

DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi Yay. No. 1700, Ankara, 1993.

DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, Ankara 2004.

DİE; İstatistik Göstergeler 1923-2004, Ankara, 2005.

Dikbaş, Kadir- Özcan, Zafer; "Ekonomide Yeni Bir Dönem" **Aksiyon Dergisi**, 23.01.2006 Sayı: 581.

Dikbaş, Yılmaz; Satılık Vatan, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2003,

Dinler, Zeynel; İktisada Giriş, Ekin Kitapevi Yayınları, Bursa,1996.

DİSK; Bağımsız Sosyal Bilimciler 2006 Yılı Raporu, IMF Gözetiminde 10 Uzun Yıl, 1998-2008, Farklı Hükümetler Tek Siyaset, DİSK Yayınları No.53, Ankara, 2006,

- Dolvik, Jon Erik- Torres Liv; "Globalization, Work and Labour Standarts"
Norwegian Ministry of Foreign Affairs, The Globalisation Project, Report No. 9, Oslo, 2002.
- Dornbusch, Rudriger-Fischer Stanley; Macroeconomics, Kelkoo Books Company,
London,1990.
- DPT, Gelir Dağılımı 1973, Ankara, 1976.
- DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Küreselleşme Özel İhtisas Komisyon Raporu DPT:
2514 . ÖİK: 532, Ankara,2000.
- DPT: Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu
Raporu, yayın No:2599 - ÖİK: 610, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 2001
- DPT; İllerin ve Bölgelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Ankara, 2003.
- DPT, Uluslararası Ekonomik Göstergeler, Ankara, 2003.
- DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-2003, Ankara, 2004.
- DPT; Temel Ekonomik Göstergeler, Ankara, 2004.
- DPT; Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2004, Ankara, 2006.
- Douglas, Paul; Theory of Wages, Augustus M. Kelley, Bookseller, New York, 1964.
- Dornbusch, Rudiger- Fisher, Stanley; Makro Ekonomi, (Çev. S. Ak, M.Fisunoğlu, E. Yıldırım,
R. Yıldırım) Akademi Yayınları, İstanbul, 1998.
- Dunn, J.D.- Rachel, Frank M.; Wage and Salary Administration, McGraw Book Company,
London, 1971.
- Duran, Muzaffer; KİT'lerin Özelleştirilmesi Sorunu", **Yeni İş Dünyası**, Sayı 66, İstanbul,
Nisan 1985.
- Eğimez, Mahfi- Kumcu, Ercan; Ekonomi Politikası, OM Yayınevi, İstanbul, 2002.
- Ekelund, Robert- Hebert, Robert; A History of Economic Theory and Method, McGraw-Hill
Inc., London, 1990.
- Ekin, Nusret; "Küresel Bilgi Çağında Eğitim- Verimlilik- İstihdam", **İstanbul Ticaret Odası**
Yayın No.1997-43, İstanbul 1997.
- Ekin, Nusret; "Türkiye'de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları", **İstanbul Ticaret Odası**,
Yayın No.2000-33 . İstanbul 2000
- Ellwood, Wayne; "The Great Privatization – Grab", **New Internationalist**, London, April
2003.
- Engin, Yusuf; "Haksız Rekabet ve Sosyal Politikalarda Etkisi Açısından; Kayıtdışı Ekonomi"
Mercek Dergisi, İstanbul, Temmuz 2003.

Erdoğdu, Seyhan; Kamu Kesiminde Gerçek Ücretler”, **Türk-İş Dergisi** Sayı 317 Ankara, 1996.

Erdoğdu, Seyhan, “Yüzyıl Bin yıl Biterken Dünyada ve Türkiye’de Durum”, **Türk-İş ’99 Yıllığı**, Cilt. 2, Türk-İş Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

Erdoğdu, Seyhan;“Küreselleşen Dünyada Küresel Sendikal Politikalara Bir Örnek: Çok Uluslu Şirketlerde Çalışma Koşullarına İlişkin Davranış İlkeleri” **Türk-İş ’99 Yıllığı**, Ankara, 1999.

Erdut, Zeki; Rekabetin İşgücü Piyasasına Etkisi, Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayın No. 29, İzmir,1998.

Erdut, Tijen; Yeni Teknolojilerin İş İlişkilerinin Yapısı Üzerindeki Etkisi, Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayın No. 28, Ankara, 1998

Ergin, Berrin; “Üçüncü Dalganın Çalışma Hayatına Etkileri, Globalleşme ve Ütopya”, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Prof.Dr. Nuri Çelik’e Armağan Özel Yayını, İstanbul, Ocak 2001.

Ergin, Gürol, Kuşatılmışlar Ülkesi Türkiye, Art Yayın, Ankara, 2001.

Erkan, Hüsnü; “Sosyal Piyasa Ekonomisi”, Konrad Adenauer Vakfı Türkiye Temsilciliği Yayını İzmir 1987.

Erkan, Hüsnü; Demokrasi ve Piyasa Ekonomisinde Birlikler, Dokuz Eylül Üniversitesi İ. İ. B. Fakültesi Yayınları, İzmir, 1992.

Erkan Hüsnü; Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme, İş Bankası Kültür Yayınları No.326, İstanbul 1998.

Erkan, Hüsnü; “Üçlü Uzlaşmalar”, **İşveren Dergisi**, Ankara, Ağustos 2000.

Erkan Hüsnü; Ekonomi Politikasının Temel İlkeleri, İlkem Ofset, İzmir, 2000

Ertürk, Korkut; “Parasal Kriz Teorileri Üzerine Notlar” **İktisat Üzerine Yazılar II** İletişim Yayınları İstanbul, 2003.

Escobar, Pepe; “The Sick Man Of Asia”, **Asia Times**, Tokyo, 30 Sept. 2004.

Esim, Simel; “Empowerment of Women Throughout The Life Cycle As A Transformative Strategy For Poverty Eradication” **United Nations, No. EGM/POV/2001/EP.1** New Delhi, 19 November 2001.

European Commission; “Economic Growth and Standart Of Living”, **European Competitiveness Report**, (Chapter2), Brussel, 2001.

European Commission; Determinants and Benefits of Investment in the Euro Area, The **EU Economy 2001 Review**, Brussel, 2001.

European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions; Working Poor in the European Union” Dublin, 2004.

EOROSTAD, Euro-Indicators News Release, Bruxelles, 2005

Farazmand Ali; “Globalization, The State and Public Administration: A Theoretical Analysis with Policy Implications for Developmental States”, **Public Organization Review**, Vol 1. Kluwer Academic Publishers, Norwell, Massachuttes, 2001.

Feroz Ahmet; Modern Türkiye'nin Oluşumu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999,

Fındıkcı İlhami; İnsan Kaynakları Yönetimi, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999.

Fossum John A. Labor Relations, Industrial Relations Center, University of Minnesota, Illinois, 1989.

Fox Jeremy; Chomsky ve Küreselleşme (Çev. Kılıç Ebru), Everest Yayınları, İstanbul, 2001

Francis David R; “Wages Up for the Well-Off, but Not for Others”, **Christian Science Monitor**, Boston, Feb 11, 2004.

Freeman Richard, Medoff James; What Do Unions Do? Basic Books Inc. New York, 1984.

Freeman B. Richard, Medoff L.James, “Substitution Between Production Labor and Other Inputs in Unionized and Nonunionized Manufacturing” **Review of Economics and Statistics**, Harvard University's Department of Economics. MIT Press, Boston, 1982

Freeman, Richard B. “Are Your Wages Set in Beijing?” **The Journal of Economic Perspectives**, American Economic Association, Summer 1995.

Friedman, Thomas (2000), Lexus ve Zeytin Ağacı. Küreselleşmenin Geleceği, (Çev. Elif Özsayar), Boyner Holding Yayınları, İstanbul,2000.

Frieden Jeffry, Lake David; International Political Economy, Routledge Inc., London, 2000.

Friedman, Milton; Kapitalizm ve Özgürlük, Çev: D. Erberk – N. Himmetoğlu, Altın Kitaplar Yayınevi İstanbul,1988.

Fuchs Christian; “Globalization and Self-Organization in the Knowledge-Based Society” Triple C, Vol. 1, No. 2, **Vienna University of Technology** Pub. 2003.

Galbraith, James; Inequality of Wealth and Income Distribution “Rich Man, Poor Man”, Global Policy Forum, **The Economist**, London, 25 Sept 2003.

Galgoczi, Béla; “Wage Trends in Central and Eastern Europe”, Labour Education **ILO**;2002/3 No. 128, Geneva, 2002.

Gan Ivan “Asian Crisis, Social Fallout Clouds Asia's Emerging Recovery” **Asia Times**, New York, 23 June 1999.

Ganguli, Ina-Terrel, Katherine; “Institutions, Markets and Men's and Women's Wage Inequality: Evidence from Ukraine”, **Discussion Paper Series** No.1724, Bonn, August 2005.

Geishhecker, Ingo-Gorg, Holger; "International Outsourcing and Wages: Winners and Losers" Discussion Paper JEL Classification: JEL F16, L24, J31, **University of Nottingham**, Nottingham, March 2004.

Gelir Vergisi Kanunu (31.12.60 tarih ve 193 sayılı)

Genel-İş Sendikası; Taşeronlaşma, Sendikal Sorunlar Dizisi No.1, Ankara, 1995.

Gerard, Lyon-Caen; Les Salaires, Soufflot Empreinte, Paris, 1967.

Gerek, Sevgi; Türkiye'de Asgari Ücretler ve Enflasyon, Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları No.148 Eskişehir, 1999.

Ghose, Ajit K.; "Employment In China: Recent Trends and Future Challenges" Employment Analysis Unit, Employment Strategy Department, **Employment Strategy Papers**, 2005/14, Beijing, 2005.

Giddens, Antony; "Küreselleşmenin İkilemleri", (Çev. Kuşdil Ersin) **Sosyal Demokrat Değişim Dergisi**, Sayı 12, İstanbul, 1999.

Gilpin, Robert; Global Political Economy, Princeton University Press, New Jersey, 2001.

Gökçen, Şahin; Özelleştirme mi, Tekelleştirme mi? Öz Gıda -İş Sendikası Eğitim Yayınları, Ankara, 1992.

Goldsmith, Edward. 'The Winners and The Losers', The Case Against The Global Economy, Sierra Club Books, San Francisco, 1996.

Greenfield, Gerard- Pringle, Tim; "The Challenge of Wage Arrears in China", Paying Attention to Wages, **ILO Labour Education Publications** 2002/3 No. 128 Geneva, 2002.

Gross, Ames; "Human Resource Issues in Southeast Asia". **International HR Journal**, Pacific Bridge, Inc ., Mayland, Fall 1997.

Guio, Anne Catherine; Income Poverty and Social Exclusion in The Eu25, Statistics in Focus, Satatistical Office Of European Communities Brief No. 15/ 2005, ISSN 1024-4352, 2005.

Gunderson, Morley-Riddell, Craig; Labour Market Economics, Theory, Evidence and Policy in Canada McGraw-Hill Ryerson Limited, Ontario, 2002.

Güçeri, Şinasi; Türkiye Ekonomisinin Yapısal Meseleleri, İş Dünyası Vakfı, Yayın No. 3, İstanbul 1993.

*Güçlü, Sami- Bilen, Mahmut; "1980 Sonrası Dönemde Gelir Dağılımında Meydana Gelen Değişmeler" **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı. 6, İstanbul, Eylül - Ekim 1995*

Gülalp, Haldun; "Ulusal Devlet, Global Demokrasi" **Türk-İş 99 Yıllığı**, Ankara, 1999.

Günaydın, İhsan; "Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Vergilendirilmesi", **Vergi Dünyası Dergisi**, Sayı: 174, Ankara, 1996.

Gündoğmuş, Bülent; "Küreselleşmeye Dair", **TÜSİAD Görüş Dergisi**, İstanbul, Temmuz 2002.

Gür, Mehtap Yılmaz; "Çok Bilinmeyenli Kavram: Küreselleşme" **Karizma Dergisi**, Ekim-Kasım-Aralık sayısı, İstanbul, 2004.

Gürak, Hasan; "Küreselleşme Nereye Götürüyor? Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Verimlilik ve Gelir Dağılımı" **Verimlilik Dergisi, Milli Prodüktivite Merkezi**, Ankara, Şubat 2003.

Gürsel, Seyfettin-Pola, Sezgin ; "Makroekonomik Şokların Rekabet Gücüne Etkisi", **Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 1, Ankara, 2006

Güven, Ercan- Altan, Zühtü-Gerek Nüvit; İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1997.

Güven, Sami; 1950'li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri, Ezgi Kitapevi, Bursa 1998.

Greider, William; "The Pooring of America", **Dallas Morning News**, Dallas Texas, August 30, 1992.

Heald, D-Moris, G.; "Why Public Sector Unions Are on the Defensive?", **Personel Management**, Vol.16, No. 5, London, May 1984.

Heintz, James; "Low-wage Manufacturing Exports, Job Creation and Global Income Inequalities" Political Economy Research Institute Draft Paper, **University of Massachusettes Pub.**, Boston, 11 Apr. 2002 .

Hennigan, Michael; ANALYSIS/COMMENT, WORLDS Apart: Why so Many Countries Stood Still or Went Backwards Since 1980, **Irish Business**, Dublin, Nov 22, 2005.

Heyne, Paul-Boettke, Peter J.- Prychito, David L.; The Economic Way of Thinking, Prentice Hall, New Jersey, 2005.

Hirst, Paul- Thompson, Grahame; Globalization in Question, Polity Press, Cambridge, 1999.

Hoffman, Stanley; "Clash of Globalizations", **Foreign Affairs**, US Council on Foreign Relations, Washington D.C., July/ August 2002.

Hollerbabach, R.E.; Handbook of Wage and Salary Administration, McGraw-Hill Book Company, New York, 1984.

Hulme, David-Teal, Francis; Research Summary 2004, Global Poverty Research Group, **University of Oxford Pub.**, London, 2004.

Hussmans, Ralf; " Statistical Definition of Informal Employment" 7th Meeting of the Expert Group on Informal Sector Statistics (Delhi Group) **ILO**, New Delhi, 2-4 February 2004.

İlgın, Yılmaz; Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları; Uzmanlık Tezi, DPT Yayını, Ankara, 1999.

ILO; Minimum Wage Fixing Convention No. 131, Geneva, 1971.

ILO Magazine, World Employment Report 1998-99, Geneva, 1998.

ILO, "Decent Work in the Americas", World of Work No.31 **ILO Magazine**, Geneva, October 1999.

ILO; Minimum Wage Fixing in Japan, Labour Law and Labour Relations Branch (LEG/REL) Briefing Note No.3, Geneva 1999.

ILO; World Employment Report, 2001.

ILO; Global Employment Trends, Geneva, 2001

ILO; Women And Men In The Informal Economy: A Statistical Picture, International Labour Office Geneva, 2002.

ILO, "Paying Attention to Wages" **Labour Education Pub. No.2002/3** No.128, Geneva, 2002

ILO; International Labour Conference, Ninetieth Session, Provisional Record 25, Geneva, 2002.

ILO; "Globalization and Decent Work in the Americas" Fifteenth American Regional Meeting Lima, December 2002, Geneva.

ILO, Global Employment Trends, Geneva, 2003.

ILO; Unemployment, Underemployment and Inactivity Indicators, **Key Indicators of Labour Market** (KILM 8 – 13), Geneva, 2003.

ILO; Global Employment Trends, Geneva, 2004.

ILO, "What Wage Policy for Russia", **ILO Subregional Office Newspaper** 94-2, Budapest, Feb. 2004.

ILO; World Employment Report 2004-05, Geneva, 2005.

ILO; Global Employment Trends, 2004-05, Geneva, 2005.

Lawrence, Sophia-Ishikawa, Junko; Social Dialogue Indicators Trade Union Membership and Collective Bargaining Coverage: Statistical Concepts, Methods and Findings, ILO, Working Paper No. 59, Appendix A, Geneva, 2005.

ILO, Global Employment Trends Brief, Geneva, 2006.

IMF Tahribatı Türkiye: 2000-2004, Petrol-İş Yayınları No. 98, İstanbul 2004, s.25

IMF; Research Department Staff "Capital Flow Sustainability and Speculative Currency Attacks" Finance & Development Magazine, Vol 34, No.4, New York, December 1997

"Immigration and Wages" Editorial (ybm), Washington Post, April 6, 2006.

Işıklı, Alpaslan; Özelleştirme Ne İçin, Yol-İş Eğitim Yayınları No.15 Ankara, 1994.

Işıklı, Alpaslan; Dünya Bankasının Laik İmparatorluğunda Kumarhane Kapitalizmi, Otopsi Yayınevi, İstanbul, 2002 .

Işıkılı, Alpaslan; Küresel Saldırı, Ulusal Devlet ve Sendikalar, Tes-İş Eğitim Yayını, Ankara, 2003.

İnan, Emre Alpan; "Dezenflasyon Süreci ve Düşük Enflasyon Ortamı: Türkiye'de Makroekonomi ve Bankacılık Üzerine Etkileri", **Bankacılar Dergisi** sayı 50, Ankara, 2004.
İnce Ergun; Her Yönüyle Ücret, Milliyet Yayınları: 115, İstanbul, 1990.

İnsel, Aysu- Sungur, Nesrin; "Sermaye Akımlarının Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği – 1989: Iıı-1999: Iv", Tartışma Metni 2003/8, **Türkiye Ekonomi Kurumu**, Ankara, 2003.

İsmihan, Mustafa- Metin, Kivılcım- Tansel, Özcan- Tansel, Aysit; "Macroeconomic Instability, Capital Accumulation and Growth: The Case Of Turkey" Working Paper Series, No. 0209, **Economic Research Forum**, Cairo, 2003

İş Kanunu (4857 Sayılı Kabul Tarihi 22.5.2003- Resmi Gazetede Yayın Tarihi 10.06.2003).

Janowitz, Michelle; Southeast Asian Outlook, **Business Facilities**, New Jersey, July 2005.

Jayachandran, Seeam; "Selling Labor Low", California Center for Population Research, University of California, Paper ccpr-041-04, Santa Barbara, May 2004.

Jauch, Herbert; "The Big Privatisation Debate- African Experiences", **Labour Resource and Research Institute** (LaRRI) for The Namibian, Katutura, Windhoek The Republic of Namibia, 13 November 2002.

Jegade, Francis; "Globalisation -The New Order or Disorder? Consequences for Individuals, Nation-States and Society", **Metropolitan University Seminar Paper**, Manchester, July 2001.

Jones, Barry; Globalization and Interdependence in the International Political Economy, Pinter Publishers, London, 1995.

Jones, Barry; The World Turned Upside Down? Globalization and the Future of the State, Manchester University Press, Manchester, 2000.

Jong, Wha Lee; "Economic Growth and Human Development in The Republic Of Korea 1945-1992 " **ILO, Occasional Paper** No.24, Geneva, 1999.

Kağnıcıoğlu, Deniz; Türkiye'de Kamu Sektöründe İşçi Sendikacılığı ve Küreselleşmenin Etkileri, Anadolu Üniversitesi Yayınları No.1163, Eskişehir, 1999.

Kahn, Joseph; "Russia's Crisis Reveals the Ugly Side of Globalization," The New York Times, August 30, 1998.

Kamu-Sen; İstihdam, İşsizlik ve Ücret Sorunlarına Çözüm Arayışları, Yayın No. 10, Ankara, 2004.

Kapar, Recep; "Çalışan Yoksullar", **Sendikal Notlar**, Petrol-İş Sendikası, İstanbul, Aralık 2005.

Karadenizli, Konca; "Türk İşçi Sendikalarının İş ve Performans Değerlendirme Yoluyla Ücret Farklılaştırma Konusuna Yaklaşımları", DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1993.

Karluk, Rıdvan; Türkiye Ekonomisi, Beta Yayınları, İstanbul, 2002.

Kaymakçı, Oğuz-Çeştepe, Hamza; " Global Ekonominin Ulus Devlet Üzerine Kaotik Etkileri" **Ekonomik Yorumlar** Aylık Dergi, Sayı 37, İstanbul, Ocak 2000.

Kazgan, Haydar; Cumhuriyet Döneminde Türk Sanayinin Gelişmesi Sempozyumu, Atatürk'ün 100 Yıldönümü Anısına İTÜ Yayını, İstanbul, 1981

Kazgan, Gülten; Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1999.

Kazgan, Gülten; Küreselleşme ve Ulus Devlet, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

Kazgan, Gülten; "Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Uluslararası Bağlantıları KRİZ" , **Petrol-İş** Yıllığı '93-'94 Yayın No.36, İstanbul, 1995.

Kazgan, Gülten; Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Bilimsel Sorunlar Dizisi, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1988.

Kenar, Necdet; "Dünya Uygulamaları Çerçevesinde Türk Çalışma Hayatında Esneklik İhtiyacı ve Yapılması Gerekenler", **İşveren Dergisi**, Mart 2002.

Kepenek, Yakup; Gelişimi, Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi, Savaş Yayınları, Ankara, 1984.

Kepenek, Yakup-Yentürk, Nurhan; Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000,

Keynes, John Maynard; The General Theory of Employment Interest and Money, Macmillan Company, London, 1961.

Kıldış, Yusuf;" Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslar Arası Boyutu ve Çözüm Önerileri", **DEÜ**, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 2, Sayı:2, 2000 .

Kılıçbay, Ahmet; Türk Ekonomisi, İş Bankası Kültür Yayınları Ekonomi Dizisi: 19, Ankara, 1992.

Kıral, Çağlar; Esnek Üretim / Esnek Otomasyon Sistem ve Teknolojileri, TÜBİTAK Yayını, Ankara, 1994.

Kırbaş, Sadık, Kayıt Dışı Ekonomi Nedenleri, Boyutları ve Çözüm Yolları, **TESAV Yayınları**, Yayın No: 9, Ankara. 1995.

Kışlalı, Ahmet Taner; Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi, İmge Kitapevi, Ankara, 1997.

King, Lawrence; "Shock Privatization The Effects of Rapid Large- Scale Privatization on Enterprice Restructuring" **Politics & Society**, Vol. 31 No. 1, 30, Washington D.C., March 2003.

Kingdon, Geeta-Sandefur, Teal Francis; "Labor Market Flexibility, Wages and Incomes in sub-Saharan Africa in the 1990s", Global Poverty Research Group Department of Economics, **University of Oxford** Pub. No. GPRG-WPS-030, London, 2005.

Kjelleström, Sven B.; Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları, TÜSiAD İstanbul, 1992.

Koç, Yıldırım; Türkiye'de İşçi Sınıfının Yapısı, Yol-İş, Gıda-İş, Tes-İş, Orman-İş Ortak Yayını No.8, Ankara, 2000.

Koç, Yıldırım; Atatürk'ün Millileştirmeleri ve Devletleştirmeleri, Günümüzün Özelleştirmeleri TES-İŞ Eğitim Yayını, Ankara, 2003.

Kongar, Emre; 21.Yüzyılda Türkiye, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000.

Koray, Meryem; "Esneklik ya da Emek Piyasalarının Küreselleşmesi", **Petrol-İş Yıllığı**, 95-96, Yayın No.44, İstanbul, 1995.

Koray, Meryem; Endüstri İlişkileri, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1997.

Koray, Meryem; "Küreselleştirmeye Eleştirisel Bir Bakış ve Yeni Küresel Anlayışın ve Örgütlenmenin Kaçınılmazlığı", **Petrol-İş** 2000-2003 Yıllığı, İstanbul, 2003.

Kotz, David M.; Capitalist Collapse How can Russia Recover? **Dollars and Sense Magazine**, Boston, November/December 1998.

Köse, Haşim-Öncü, Ahmet; "İktisadın Piyasası, Kapitalizmin Ekonomisi", **İktisat Üzerine Yazılar**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2003.

Köstekli, Şeyma İpek; "Esneklik ve Sendikal Politikalar I," Kamuoyunda Esneklik, MESS Yayınları, İstanbul 1999.

Krieger, Joel; Globalization and State Power, Pearson Education Inc, New York, 2005.

Krugman, Paul; " Europe Jobless, America Penniless?", **Foreign Policy**, No.95, New York, 1994.

Krugman, Paul; " Europe Jobless, America Penniless?", **Foreign Policy**, No.95, New York, 1994.

Kuruç, Bilsay; "Ücretler ve Karlar Üzerine" **İktisat Üzerine Yazılar II**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Kuştepelı, Yeşim- Halaç, Umut; "Türkiye'de Gelir Dağılımını Analizi ve İyileştirilmesi", Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt 6 Sayı 4, İzmir, Ekim Aralık 2004.

Kuta, Gülten- Büyüksulu, Ali Rıza; Endüstri İlişkileri Boyutunda Çokuluslu Şirketler ve İnsan Kaynağı Yönetim Teori ve Uygulamaları, DER Yayınları, İstanbul, 1996.

Kutal, Metin ; "Küreselleşme Sürecinin Türk Sendikacılığı Üzerinde Olası Etkileri", **Kamu-İş Dergisi**, C. 4, S. 2, Ankara, 1997.

Kwa, Aileen; "WTO and Developing Countries" **Foreign Policy Infocus**, Vol. 3, no.37, Washington D.C., November 1998.

LaGro, Esra; Privatization in Turkey: "The Political Economy of Privatization", **European Studies Research Platform**, Marmara University European Community Institute, Boğaziçi University Centre for Comparative European Studies, Discussion Paper Series Economics, İstanbul, 1999.

Lawrence, Sophia-Ishikawa, Junko; Social Dialogue Indicators Trade Union Membership and Collective Bargaining Coverage: Statistical Concepts, Methods and Findings, ILO, Working Paper No. 59, Geneva, 2005.

Lehmann, Hartmut- Wadsworth, Jonathan; Wage Arrears and the Distribution of Earnings in Russia, Discussion Paper No. 410, December 2001, CERT Discussion Papers from Centre for Economic Reform and Transformation, **Heriot Watt University**, Edinburg, 2002.

Levitan, Sar A.- Mangum, Garth L.- Marshal, Ray; Human Resources and Labor Markets, Haper&Row Publishers, New York, 1972.

Li, Haizheng;"Economic Transition and the Labor Market in China", **Georgia Institute of Technology Pub.**, J.E.L Code: J40, Atlanta, 15 July 2005.

Liu Eva; Wu Jackie; Minumum Wage Settings, Research and Library Services Division Legislative Council Secretariat, Hong Kong, 1999.

Livesly, Frank; "Multinationals", Applied Economics, MacMilan Busines Company, London, 1998.

Llosa, Alvaro Vargas; The Individualist Legacy, in Latin America, The Independent Review, vol. VIII, no. 3, 2004.

Lloyd, Vincent- Weissman, Robert; "Against the Workers, How IMF and World Bank Policies Undermine Labor Power and Rights"**Multinational Monitor**, Washington D.C., September 2001.

Lordoğlu, Kuvvet-Törüner, Mete- Özkaplan, Nurcan; Çalışma İktisadi, Beta Yayınevi, İstanbul,1999.

Lordoğlu, Kuvvet; "Türk Sendikal Hareketinin Özgün Kriz Alanları Var mıdır?" **Petrol-İş** 2000-2003 Yıllığı, Yayın No.85 İstanbul, 2004.

Lorrain, Dominique- Stoker, Gerry; The Privatization of Urban Services in Europe, Redwood Books, Trowbridge, Wiltshire, 1997.

MacMillan, Ian C.- Putten, Alexander B. Van- McGrath, Rita Gunther; "Global Competition: What's the First Move?" **Business History Review**, Harvard Business School, Boston, June 23, 2003.

Mahiroğulları, Adnan; "Türkiye'de Sendikalaşma Evreleri ve Sendikalaşmayı Etkileyen Unsurlar", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, Sivas, 2001.

Makal, Ahmet; "Türkiye'nin Sanayileşme Sürecinde İşgücü Sorunu, Sosyal Politika ve İktisadi Devlet Teşekkülleri: 1930'lu ve 1940'lı Yıllar" **Toplum ve Bilim**, Bahar 2002.

Makin, A.J.; International Macroeconomics, Financial Times, Prentice Hall, London, 2002.
Mazarr, Michael; "Culture in International Relations", **Washington Quarterly**, MIT Press, Vol. 19 Issue 2, Washintong D.C., Spring 1996.

Martin, B.; "The Social And Employment Consequences of Privatization In Transition Economies: Evidence and Guidelines" **ILO, Working Paper IPPRED-4**, Geneva, 1997 .

Masceranhas, R.C.; "Building on Enterprice Culture in the Public Sector: Reform of the Public Sector in Australia, Britain and New Zealand" **Public Administration Review**, [the American Society for Public Administration](#), Cilt 53, Sayı 4, Washington D.C., March 2003.

Mazur, Fay, "Labor's New Internationalism", **Foreign Affairs**, New York, January/ February 2000.

McGrew, Andrew; A Global Society? Modernity and Its Futures, Cambridge, Open University/Polity Pub, 1999.

Meng, Xin- Gregory, Robert- Wang, "Youjuan; Poverty, Inequality, and Growth in Urban China, 1986-2000", Department of Economics, Research School of Social Sciences, **Australian National University**, 2004.

Mishel, Lawrence-Bernstein, Jared- Allegretto, Sylvia; The State of Working America 2004-05 **Cornell University Press**, New York, 2005,

Milberg, William; "The Changing Structure of International Trade Linked to Global Production Systems: What Are The Implications?" **Working Paper No.33 ILO**, Geneva, 2004.

Mishel, [Lawrence-](#) Ettliger, [Gould](#) Elise; "Less Cash in Their Pockets Trends in Incomes, Wages, Taxes, and Health Spending of Middle-Income Families, 2000-03", **Economic Policy Institute**, Washington D.C., Oct. 21 2004.

Muter, Şener; "Endüstri İlişkileri Açısından İnsan Kaynaklarının Önemi" **İşveren Dergisi**, Ankara, Temmuz, 2000.

Mutho, o Abhinay; Bargaining Theory with Applications, Cambridge University Press, London, 1999.

Neumark, David- Wascher, William; Minimum Wages, Labor Market Institutions, And Youth Employment: A Cross-National Analysis, **Federal Reserve Bank Pub**. JEL Classification: J 23, J 38, New York, March 2003.

Newell, Andrew; "The Distrubition of Wages in Transition Countries", **University of Sussex Discussion Paper**, Classification: J310, P2, Brighthon, UK, Feb. 2001.

Nichel, Stephen- Nunziata, Lucca- Ochel, Wolfgang; Unemployment in The OECD Since 1960s. The Economic Journal, Issue 115, Royal Economic Society, Blackwell Publishing, Oxford, Jan.2005.

Nissanke, Machiko- Thorbecke, Eric;“The Impact of Globalization on the World’s Poor” **UNU-WIDER** United Nations University World Institute for Development Economics Research Draft Paper, Helsinki, June, 2005.

Nolan, Brian-Bertrand Maitre; Income Inequality in Bust to Boom: The Irish Experience with Growth and Inequality. Brian Nolan, Philip J. O’Connell, and Christopher T. Whelan, Editions, Dublin, 2000.

Numan, Kurtulmuş; Sanayi Ötesi Dönüşüm, İz Yayınları İstanbul, 1996.

OECD, Statistical Annex, Paris, 2001.

OECD; Employment Outlook, Paris, 2004.

Oğuz, Şeref; “Dünyada İşsizlik” **Türk Henkel Dergisi**, İstanbul, Mayıs 1996.

Oğuzman, Kemal; İşçi-İşveren İlişkileri İstanbul Üniversitesi Yayın No. 3211, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1984.

*Ohtake, Fumio; Aging Society and Inequality, **Special Topic**, Vol.38-No.7 Philadelphia, July 1,1999.*

Onyango, J. Oloka-Udagama Deepika; Economic and Social Council Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights Preliminary Report, E/CN.4/Sub.2/2000/13, **UN**,New York, 15 June 2000.

Ortiguera, Salvador; “The Rise and Fall of of Centralized Wage Bargaining”, **European University Institute**, Firenze, Italy, 9 June 2004.

Oruç, Bora; Finansal Sistemlerin Ekonomik Kalkınma ve Krizler Üzerindeki Etkileri -Türk Sermaye Piyasaları- Sermaye Piyasası Kurulu Piyasa Gözetim ve Düzenleme Dairesi Yeterlik Etüdü, Ankara, Ekim 2002

Osawa, Naoto-Kamiyama, Kazushige-Nakamura, Koji-Noguchi, Tomohiro, Mae Eiji; An Examination of Structural Changes in Employment and Wages in Japan, **Bank of Japan, Monthly Bulletin**, Tokyo, August 2002,

Oyan, Oğuz, “Devleti Yeniden Biçimlendirme Çabaları ve Sendikal Tavır” **Türk-İş 99 Yılı**; Türk-İş Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

- Oyan Oğuz; 24 Ocak Ekonomisinde Dışa Açılma ve Mali Politikalar, V Yayınları, Ankara, 1987.
- Oyan, Oğuz; Türkiye Ekonomisi Nereden Nereye? İmaj Yayıncılık, Ankara, 1998.
- Oyan, Oğuz, “Devleti Yeniden Biçimlendirme Çabaları ve Sendikal Tavrı” **Türk-İş 99 Yıllığı**; Türk-İş Araştırma Merkezi, Ankara, 1999
- Önder, İzzettin; Anayasal İktisat, Ekonomide Durum, Kitap 3-4, Türk-İş Yayını, Ankara,1997.
- Önder, İzzettin; “Kayıtdışı Ekonomi ve Vergileme”, **İ.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi** No.23-24 İstanbul, 2001,
- Önsal, Naci; Ücretler ve Toplu Pazarlık Sisteminde Ücretlerin Oluşumu, KAMU-İŞ Yayını Ankara, 1992.
- Öymen, Onur;Geleceği Yakalamak Türkiye'de ve Dünyada Küreselleşme ve Devlet Reformu, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000 s. 67-72
- Özay, İl Han; “İdare Hukuku Yönünden KİT’leri Özelleştirme Çalışmaları” **Organizasyon ve Halkla İlişkiler Merkezi (ORHİM) Seminerler Serisi**, İstanbul, 1986.
- Özdemir, Musa; “Özelleştirmenin Denetimi” **Türk-İş 99 Yıllığı**, Ankara, 1999.
- Özel, Mustafa; Küresel Rekabet, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Özmucur, Süleyman; Milli Gelirin Üç Aylık Dönemler İtibariyle Tahmini, Dolarla İfadesi ve Gelir Yolu İle Hesaplanması, İSO Yayını, İstanbul, 1987
- Özmucur, Süleyman, Türkiye’de Gelir Dağılımı, Vergi Yükü ve Makroekonomik Göstergeler, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, İstanbul, Mart 1996
- Özsoylu, A. Fazıl; “Kim Kazanıyor Kim Kaybediyor?”, **Ekonomik Forum**, Türkiye Odalar Borsalar Birliği No. 2, İstanbul, 1994.
- Öztürk, Nazım; “Ücret Kuramında Yeni Yaklaşımlar”, **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi** 7/1, Ankara 2005.
- Parasız, İlker; Türkiye Ekonomisi, 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi Kitapevi, 1998, Bursa,
- Parasız, İlker, Bildirici Melike; Modern Emek Ekonomisi, Ezgi Kitapevi, Bursa, 2002.
- Parasız, İlker; Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa, 2003.
- Pearce, Dawid; The Dictionary of Modern Economics, The MIT Press Cambridge, Massachusetts, 1981.
- Pearce, Dawid; The Dictionary of Modern Economics, The MIT Press; 4th Edition, New York, 1992.
- PETROL-İŞ **1987 Yıllığı** Yayın No.19, İstanbul 1988.

- PETROL-İş; "Ücret", **Petrol-İş Yıllığı 91**, Yayın No.28, İstanbul, 1992.
- PETROL-İş; "Özelleştirme", **Petrol-İş Yıllığı '92**, İstanbul, 1993.
- PETROL-İş; "Ücret", **Petrol-İş Yıllığı 93-94**, Yayın No.36, İstanbul, 1995.
- PETROL-İş; "Esnek Çalışma", **Petrol-İş Yıllığı 97-99**, No.58, İstanbul, 2000.
- PETROL-İş; "Türkiye'de Özelleştirme", **Petrol-İş Yıllığı 97-99**, Yayın No.58, İstanbul, 2000.
- PETROL-İş "Sendikasılaştırma", **Petrol-İş Yıllığı 97-99**, Yayın No.58, İstanbul, 2000,
- Pinyao, Lai; China's Economic Growth: New Trends and Implications, Chinese Academy of Social Sciences, **China & World Economy**, Blackwell Publishing, Number 1, 2003, London, 2003.
- Pogge, Thomas- Reddy, Sangay G; "Unknown: The Extend, Distribution and Trend of Global Income Poverty" **Columbia University Discussion Paper**, New York, March 26, 2003.
- Prendergast, Renee- Steward, Frances; Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma, (Çev. Eser İdil) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.
- Raghavan, Chakravarthi; "World Bank Poverty Data, Methodology Faulted", **Third World Economics**, No. 287 Penang Malesia, 31 August 2002.
- Reed, Deborah; "Income Inequality in the Golden State: Why the Gap Has Widened Between Rich and Poor" Public Research Brief, **Public Policy Institute of California**, Issue 17, San Francisco, Feb 1999.
- Reynolds, Lloyd-Masters, Stanley-Moser, Colletta; Economics of Labor, Printice-Hall Inc., New Jersey, 1987.
- RF Statistic Committee "Mass Back Wages as A Factor of Russia's Economic Growth", English **Pravda**, Moskow,17.03.2003.
- Roanova, Julia; "Russia in the Context of Globalization", **Current Sociology**, November 2003, Vol. 51(6): 649–669 SAGE Publications, London, 2003.
- Rees, Albert; The Economics of Trade Unions, The University of Chicago Press, Chicago, 1965.
- Rima, Ingrid H.; Labor Markets, Wages and Employment, W.W. Norton&Company, London 1981.
- Robinson, Joan-Eatwell, John; Çağdaş İktisada Giriş, (Çev. İçöz Coşkun) Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No.144 Akademi Basımevi, Eskişehir, 1975,
- Rugman, Alan; The End of Globalization, Business Books, London, 2000.
- Salverda, Wiemer- Bazen, Stephen- Gregory, Mary ve diğerleri; "The European-American Employment Gap, Wage Inequality, Earnings Mobility and Skill: A Study for France,

Germany, the Netherlands, the United Kingdom and the United States”, Final Report, **European Commission**, DG Employment and Social Affairs, Brussel, June 2001.

Salverda, Wiemer; RTD Info “Where do low wages lead?” ILO, Global Employment Trends Brief, Geneva, 2006.

Sapancalı, Faruk; “1980 Sonrası Ekonomik Gelişmelerin İşgücü ve İstihdama Etkisi” **Kamu-İş** Cilt 4, Sayı 3, Ankara, Ocak-1998.

Sapancalı, Faruk; Sosyal Dışlanma, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No.: 09.1600.0000.000/DK.03.048.314, İzmir, 2003.

Sapir, Jacques; “Seven Theses for a Theory of Realist Economics” **Post-Autistic Economics Review**, Issue no. 21, New York, 13 September 2003.

Sarıllı, Mustafa Ali; Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler, **Bankacılar Dergisi** Sayı 41, Ankara, 2002.

Sarıgerşil, Gülşen; “Küreselleşme ve Çokuluslu İşletmelerin Çalışma İlişkilerine Etkileri”, **D. E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** Cilt 6, Sayı 1, İzmir, 2004 .

Saunders, Paul J.;“Why "Globalization Didn't Rescue Russia”, **Policy Review** No.104, Washington D.C., Feb.2001.

Savran, Sungur; “Türkiye Ekonomisinde Kriz 1994’ten 1995’e” **Petrol-İş Yıllığı** '93-'94, İstanbul,1995.

Schmid, John- Romell Rick; “China’s Economic Boom Ripples Across the Globe” **Milwaukee Journal Street** News Paper, Milwaukee, Jan 6 2004.

Schneider, Fredrich; “Illegal Activities And The Generation of Value Added:Size, Causes And Measurement of Shadow Economies”,**United Nations** Office on Drugs and Crime (UNODC) Bulletin on Narcotics,Vol.LII, Nos.1/2, ; New York, 2000

Schneider, Fredrich-Dominik, Enste: “Hiding in the Shadows, The Growth of the Underground Economy”, **IMF, Economic Issues**, No.30,Washington D.C.,March 2002

Schneider, Friedrich; Size and Measurement of the Informal Economy in 110 Countries Around the World, Workshop of Australian National Tax Centre, ANU Pub., Canberra, Australia, July 17, 2002

Schumann, Harald; “ The world is not a commodity” **Deutschland, E1** No.3/2003 June/ July Göttingen,2003.

Sclar, Elliott; The Economics of Privatization, Cornell University Press, New York, 2000.

Selamoğlu, Ahmet; Yoğunlaşan Sosyal Sorunlarıyla Küreselleşme, Küreselleşmenin İnsani Yüzü, Alfa Kitabevi İstanbul, 2000.

Selik, Mehmet; Marksist Değer Teorisi, Ekim Yayınevi, Ankara, 1969 .

Sen, Amartya; "How to Judge Globalism," **The American Prospect**, Vol. 13, No. 1, January 2002

Sergio, Berneal Restrepo; "The Social and Cultural Dimension of Globalizm" Proceedings Of The Workshop (21-22 February 2000), **Pontifical Academy of Social Sciences Pub.** Vatican, 2000.

Sinanoglu, Oktay; Bye-bye Türkçe, Otopsi Yayınevi, İstanbul, 2002.

Silva, Syrian; "The Changing Focus of Industrial Relations and Human Resource Management"; ILO Workshop on Employers' Organizations Paper, in Asia-Pacific in the Twenty-First Century, Turin Italy, 5-13 May 1997. Geneva, 1997.

Silva, Sriyan; "An Introduction To Performance and Skill-Based Pay Systems" **ILO Paper** ACT/EMP/17, Geneva, August 1998.

Slaughter, J. Mathews; "Multinational Corporations, Outsourcing, and American Wage Divergence", **Journal of International Economics**, No. 50, North-Holand, New York, 2000

Sloane, Arthur A., Witney Fred; Labor Relations, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1991.

Somel, Cem; "Meta Zincirleri, Bağımlılık ve Eşit Olmayan Gelişme", İktisat Üzerine Yazılar: İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar, İletişim Yayınları İstanbul, 2003.

Soyak, Alkan; "Yapısal Uyum Programları ve Yoksulluk İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", Bilim ve Ütopya, Krizalit Yayınları, Ankara, Sayı 125, Kasım, 2004.

Sönmez, Mustafa; Enflasyonu Yavaşlatmanın Faturası Yoksul Sınıflara, **Petrol-İş** Yayın No.93, İstanbul, 2004.

Sözer, Ali Nazım; Türkiye'de Sosyal Hukuk, 2. Baskı, Barış Yayınları, İzmir, 1998.

Statistical Office of the European Communities Eurostat; Taxation in the European Union: 1995 to 2001, **InfoBASE EUROPE: European Database**, Luxembourg, 18 June 2003, Record No. 6966.

Stiglitz, Joseph E.; Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı, (Çev. A. Taşçıoğlu, D. Vural), Mart Matbaacılık, İstanbul, 2002.

Stokes, Bruce; Globalization: Workplace Winners and Losers, Great Decisions, Foreign Policy Organization Inc., New York, 1997.

Suğur, Nadir; "Küreselleşme Üzerine", **Birikim Dergisi**, Sayı:73, İstanbul, Mayıs 1995.

Suiçmez, Havva; "Dünya'da ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları", **Kamu Maliyesi, Türk-İş Yayını**, Ankara, 1992,

Suiçmez, Halit- Yıldırım, Şevket; Dünyada ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları:508 Ankara, 1993.

Süar, Tülay; Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Süreç İçersinde Genel Bir Bakış, Sancak Matbaası, İzmir 1998.

Şen, Sabahattin; Taşeronlık ve Endüstriyel İlişkilere Etkileri, Selüloz-İş Sendikası, Eğitim Yayını:14 İstanbul 2002.

Şenatalar, Burhan; "Globalleşme ve Türkiye Ekonomisi", Dünya ve Türkiye'deki Son Gelişmeler Işığında Yeni Endüstriyel İlişkiler, **Öz İplik-İş Sendikası** Eğitim Yayınları, Ankara,(tarihsiz)

Şenses, Fikret; Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Şenses, Fikret; "Neoliberal Ekonomi Politikaları, İşgücü Piyasaları ve İstihdam", **Petrol-İş Yıllığı 2000-2003**, Yayın No.85, İstanbul, 2004.

Şenyüz, Hanife; "Kamu İşçisi Topun Ağzında" **Radikal Gazetesi**, Ekonomi Sayfası, 16.11.2004

Tabb William K.; Progressive Globalism: "Challenging the Audacity of Capital", **Monthly Review**, Vol 50, Feb. 1, 1999.

Tağraf, Hasan; "Küreselleşme Süreci ve Çokuluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi" **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, Sivas, 2002 .

Tan, Turgut; "KİT'lerin Özelleştirilmesi ve Sorunlar" **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt.25,Sayı 1,1992.

Talas, Cahit; Sosyal Ekonomi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.337 Ankara,1972.

Talas, Cahit; Toplu Müzakere Müessesesi ve Milli Ücret Politikası, Türkiye'de İşçi Ücretleri Semineri, Milli Prodüktivite Merkezi, Cilt 2, Ankara, 1965.

Talas, Cahit; Toplumsal Ekonomi, İmge Kitapevi, 7. Baskı, İstanbul, 1997.

Taylor, Timothy; "The Truth About Globalization" [Public Interest Auburn University, Alabama, Vol. Spring](#), 2002.

Taymaz, Erol; Türkiye'de Fason Üretim, Petrol-İş Yayın No.44 İstanbul, 1995.

Taussig, F. W.; Wages and Capitol, Augustus M. Kelley Publishers, New York, 1968.

T.C. Anayasası.

T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, 1985-2005 Dönemi Uygulamaları, Ankara, 2006

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu, Özelleştirme İdaresi Başkanlığının 2001, 2002, 2003 Yılları Eylem ve İşlemlerinin Araştırılıp Denetlenmesine İlişkin Rapor, Sayı: 2005/4, Ankara, 2005

- T.C. Merkez Bankası; Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri, Ankara,
- Teicher, Stacy A.; “When Joblessness Persists” **Christian Science Monitor**, Boston, June 2 2003.
- Tekeli, İlhan; Türk Sanayinin Yapısal Özellikleri Üzerine Bir Araştırma İçin Metodoloji Yaklaşım Önerisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayını, Ankara, 1992
- Temel, Adil- Şimşek, Ayşegül- Yazıcı, Kuddusi; Kayıtdışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü, DPT Yayını, 1994.
- Temel, Adil- Boyar, Ercan- Saygılı, Şeref; Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim, Planlama Dergisi, DPT'nin Kuruluşunun 42.Yılı Özel Sayı, DPT , Ankara, 2002.
- Temel, Serdal; “Globalleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülkelerde İşgücü İstihdamı Üzerine Etkileri – Türkiye Örneği-“ **Üniversite ve Toplum**, Cilt 1 Sayı 3, Aralık 2001.
- Temiz, Hasan Ejder; Küreselleşmenin Sosyal Boyutları ve Türkiye Açısından Etkileri, Genel – İş Matbaası, Ankara, 2004.
- Texas A&M University Senate; Living Wage Initiative, Information Packet, Living Wage Resolution, Kingsville, Texas, April 27, 2005.
- The“Trickle-Down Recovery” **Center for Regional Employment Strategies Pub.**, Los, Angeles, July -August, 2003.
- Timur, Taner; Küreselleşme ve Demokrasi Krizi, İmge Kitapevi, Ankara, 1996.
- TİSK; “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi ve Kayıtdışı İstihdam Sorunu” **İşveren Dergisi** Ankara, Şubat 2001.
- TİSK; “Kayıtdışı Ekonominin Boyutları Büyüyor.” **Teskitil İşverenleri Dergisi**, Sayı 259, Temmuz 2001.
- TİSK; Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti Araştırmaları, 1985-2002, Ankara, 2003.
- TİSK; Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti, Ankara, 2005.
- TMMOB, Yirminci Yılında Türkiye’de Özelleştirme Gerçeği Sempozyumu, Ankara, 2005.
- TOBB; Savurganlık Ekonomisi, İstanbul, 18 Nisan 2001.
- Toksöz, Gülay; “Enformel Sektör, Enformel İstihdam: Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşma Nedenleri”, **TES-İŞ Dergisi**, Sayı 2006-2, Ankara, 2006.
- Tonak, Ahmet- Boratav, Korkut- Türel, Oktar- Somel, Cem- Şengün, Tarık- Arslan, Hakan; Küreselleşme, İmge Yayınevi, Ankara, 2004.
- Toptaş, Ülker; Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri, TES-AR Yayınları No: 26, Ankara, 1998.

Tornell, Aaron- Westermann, Frank- Martínez, Lorenza- Kehoe, Timothy J.; “Liberalization, Growth and Financial Crises:Lessons from Mexico and the Developing World,” University of Minnesota and **Federal Reserve Bank of Minneapolis**, Discussion Paper, December 2003.

Traxler, Franz; “Collective Bargaining in the OECD: Developments, Preconditions and Effects” **European Journal of Industrial Relations**, Vol. 4, No. 2, London,1998.

Tuncay, Mete- Koçak, Cemil- Özdemir, Hikmet- Boratav, Korkut- Hilav, Selahattin- Katoğlu, Murat- Ödekan, Ayla; Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.

Turan, Güngör, “Sendikaların Ücretler ve İstihdam Üzerine Etkileri” **Çimento İşveren Dergisi**, Ocak 2001 sayı 1, cilt 15.

TÜİK; 2004 Yoksulluk Araştırması Sonuçları Bülteni, Sayı 27 Ankara, 2006.

TÜİK, HİA, 2005, Haber Bülten Özeti,Sayı 36, Ankara 2006.

Türk-İş; Özelleştirmeye Karşı Sosyal Devleti Koruma Komisyonu Raporu, Ankara,1998.

Türk-İş “Ekim'de Açlık -Sınırı 526 YTL, Yoksulluk Sınırı 1,598 YTL” Türk-İş Haber Bülteni 25 Ekim 2005.

Türk-İş; Haber Bülteni Ankara, 25 Ekim 2005,

Türk-İş; Haber Bülteni, Ankara, 25 Aralık 2005.

Türkiye Ekonomi Kurumu, 2002 Hane Halkı Bütçe Anketi: Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamalarına İlişkin Sonuçların Değerlendirilmesi, Tartışma Metni, 2003/6, Ankara, 2003.

TÜSİAD; Türkiye’de Özelleştirme Uygulamaları, İstanbul,1992.

TÜSİAD; Enflasyon ve Büyüme Dinamikleri, Yayın No: 2002-12/341, İstanbul,2002.

TÜSİAD; Türkiye’de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik, Yayın No. T/2004-11/381 İstanbul, 2004.

Ulugay, Osman; Küreselleşme Korkusu ve 2001 Krizi, TİMAŞ Yayınları, İstanbul, 2001.

UNDP, Human Development Report, New York, 2003.

UNDP, Human Development Report, New York, 2004.

UNDP; Human Development Report,New York, 2005.

UNDP, Human Development Indicators, New York, 2005.

UNDP Human Development Report, 2006.

UN, The Inequality Predicament, Report on the World Social Situation, New York, 2005.

UNCTAD, Statistical Handbook 2005, New York, 2006.

U.S. Department of Labor; Determination Of Prevailing Wage, Regulations: 20 CFR, (Volume 66, Number 34)] **Federal Register**, Washigton D.C., February 20 2001.

U.S. Department of Labor, Employment Cost Indexes, 1975-1999, Washington D.C. Sept. 2000.

U.S. Department of Labor, Bureau of Labor Statistics, Report 983, Washington D.C., 2005.

U.S. Department of Labor, Employment Cost Indexes, 2005. Bureau of Labor Statistics, News Release USDL 06-157, Sept.2005.

U.S. Department of Labor; Bureau of Labor Statistics Office of Productivity and Technology Publication Washington D.C., 2005,

US Army; Federal Acquisition Regulation Supplement, Subpart 3210, Washington DC. 2001 .

Useem, Jerry; "The Winner-Steal-All Society", **American Prospect**, Volume 13, Issue 19, October 21,2002.

Uygur, Ercan; Krizden Krize Türkiye, 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni 2001/1, Ankara, 2001.

Uygur, Ercan, "Enflasyonun Aktörleri, Faktörleri ve Anti- Enflasyonist Politikalar, "İşletme ve Finans Dergisi. Sayı:9.1, 1993.

Uysal, Yaşar; Bölüşüm İlişkileri ve Bu İlişkilerin Düzenlenmesinde Etkili Olabilecek İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi Türkiye Örneği, **D.E.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 1, İzmir, 1999.

Ünal, Yeliz; Ticari Uyuşmazlıkların Çözümünde Uluslararası Tahkim, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi Yayını, Ankara, Mart 2005

Üşür, İşaya; "Özelleştirme: Niteliği ve Tartışmaları Dolayısıyla Bazı Tezler ve Notlar", Ekonomide Durum, Kitap: 3-4, Türk-İş Yayını, Ankara,1998.

Vandenbrouckce, Frank; Globalisation Inequality and Social Democracy, Institute For Public Policy Research, London, 1998.

Vandemoortele, Jan; "Are We Really Reducing Poverty?" **United Nations Development Programme** Bureau for Development Policy Discussion Paper, New York, July 2002,.

Voyvoda, Ebru- Yeldan, Erinç; Managing Turkish Debt: "An OLG Investigation of the IMF's Fiscal Programming Model for Turkey", **Journal of Policy Modeling**, Elsevier, vol. 27(6), New York, September 2005.

Walker,Francis A.; "Where the Idea of Liberty Thrives"The School of Collective Individualism, **Main Currents in American Thought**, Vol.3, Harcourt, Brace and Company, Chicago,1927.

Walker, Francis A.; The Wages Question: A Treatise on Wages and the Wages Class Macmillan and Company, London, 1888.

Went, Robert; Küreselleşme, Neo-liberal İddialar, Radikal Yanıtlar, (Çev. Emrah Dinç), Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2001.

Wessels, Walter J.; Minimum Wages, Fringe Benefits and Working Conditions, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington D.C.,1980.

White, Geoff- Druker, Janet; Reward Management, Routledge Studies in Employment Studies, London, 2000.

Whitaker, Charles; "Globalizm (Part One) Founded on Fear and Faithlessness" **EU Observer**, Kopenhagen, June 2001.

Wilkinson, Frank; "The Theory And Practice of Wage Subsidisation: Some Historical Reflections", Centre for Business Research, **University of Cambridge**. Working Paper No. 201, London, June 2001.

Williams, John Burr; International Trade Under Flexible Exchange Rates, North Holland Publishing Co. Amsterdam, 1954.

Wolff, Ed-Bernstein, Jared; "Inequality and Corporate Power" **Multinational Monitor**, Vol.24, No.6, Washington D.C., June 2003,.

World Bank; Private Capital Flows to Developing Countries, Policy Research Report, Oxford University Press Inc., New York,1997.

World Bank, World Development Indicators, Washington D.C, 1997

World Bank; World Development Report, Selected World Development Indicators 1999/2000 Washington D.C. 2000.

World Bank; Globalization, Growth and Poverty; Policy Research Report, New York, 2002

World Bank, World Development Indicators, 2002, Washington D.C., 2002.

World Bank, Global Development Finance, Washington D.C 2003.

World Bank; "Inequality in Latin America And The Caribbean" Breaking with History? **World Bank Report**, Washington D.C., Oct. 8, 2003.

World Bank; Press Release No. 2004/309/S, Washigton D.C., 23.04.2003.

World Bank, Making Services Work for Poor People, World Development Report, 2004.

World Bank; Turkey: Joint Poverty Assesment Report, Report No. 29619-TU, Washigton D.C., August 8, 2005.

World Bank, World Development Indicators, Washington D.C.,2005

Yalçintaş Nevzad; Ücretler ve Emek Arzı, İstanbul Üniversitesi Yayını No. 1442, Fakülteler Matbaası, İstanbul,1969.

Yamak, Rahmi-Yamak, Nebiye; "Türkiye'de Gelir Dağılımı Ve İç Göç" , **DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 1 Sayı 1 Yıl 1999.

Yavuz, Erdal; Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler:1839-1950. İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

- Yeldan, Erinç; Tük Ekonomisinde Krizin Oluşumu, Türk Harp-İş Sendikası Yayını, Ankara 1997.
- Yeldan, Erinç; "Küreselleşmenin Neresindeyiz? Türkiye Ekonomisinde Borç Sorunu ve IMF Politikaları" **Petrol-İş 2000-2003 Yıllığı**. Yayın No.85, İstanbul 2003.
- Yeldan, Erinç; Küreselleşmenin Neresindeyiz? Türkiye Ekonomisinde Borç Sorunu ve IMF Politikaları (1) Stradigma, **Aylık Strateji ve Analiz Dergisi**, Sayı 10, Ankara, Kasım 2003.
- Yeldan, Erinç; Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Yeldan, Erinç; "Gümrük Birliği Uygulamasının Sosyal Sonuçları" **Petrol-İş 97-99 Yıllığı**, Yayın No.58, İstanbul, 2000.
- Yeldan, Erinç; "Küreselleşmenin Neresindeyiz? Türkiye Ekonomisinde Borç Sorunu ve IMF Politikaları", **Petrol-İş 2000-2003 Yıllığı**, Yayın No. 85, İstanbul, 2003 .
- Yeldan, Erinç; "Bizim Taraftan 2004 Rekorlar Yılı", **Cumhuriyet Ekonomi**, İstanbul, 06 Nisan 2005.
- Yeldan, Erinç; "Assessing the Privatization Experience in Turkey: Implementation, Politics and Performance Results", Report Submitted to Economic Policy Institute, Washington D.C., **Bilkent University**, Ankara, June 2005 .
- Yentürk, Nurhan; "Post- Fordist Gelişmeler ve Dünya İşbölümünün Geleceği" **Toplum ve Bilim Dergisi**, Bahar sayısı, No.56-61,1993.
- Yentürk, Nurhan; "Üretim ve Organizasyon Sisteminde Değişmeler ve Türkiye Uygulamaları", **Petrol- İş Yıllığı '93- '94** No 36, İstanbul, 1995.
- Yıkılmaz, Necla; Yeni Dünya Düzeni ve Çevre, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2004.
- TMMOB; Yirminci Yılında Türkiye'de Özelleştirme Gerçeği Sempozyumu, Ankara, 2005.
- Yücel, Asım; Emek Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler, Kalite Matbaası, Ankara, 1980.
- Yücel, İsmail Hakkı; Bilim-Teknoloji Politikaları ve 21. Yüzyılın Toplumu, DPT Yayınları, Ankara, 1997
- Yüksel, Nihat; "Çalışma Hayatında Esnekleşme İhtiyacı"; **İşveren Dergisi**, Şubat 2003.
- Yükseler, Zafer; 1994, 2002 ve 2003 Yılları Hanehalkı Gelir Ve Tüketim Harcamaları Anketleri: Anket Sonuçlarına Farklı Bir Bakış, Türk Ekonomi Kurumu, İnceleme Yazısı, No. 2004/3, Ankara, Aralık 2004
- Zaim, Sabahaddin; Çalışma Ekonomisi, Filiz Kitapevi, İstanbul,1997.
- Zencirkıran, Memet; Küresel Sorunlar Sarmalı;Yeni Binyıl Gazetesi, İstanbul,6 Haziran 2000.
- Zengingönül, Oğul; Küreselleşme, Adres Yayınları, Ankara, 2004

ELEKTRONİK YAYINLAR

Acar, İbrahim Attila- Merter, Mehmet Emin; Türkiye' de 1990 Sonrası Dönemde Vergi Denetimi ve Vergi Denetiminde Etkinlik Sorunu, <http://www.maliye.gov.tr/apk/md147/vergi%20denetimi.pdf> (10.01.2006) .

Akalp, Gizem; “ İnsan Kaynakları Yönetimi'nde Ücret Sistemine Genel Bir Bakış” http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=33 ,(30.01.2005).

Aktan, C. Can; “Global Ekonomik Entegrasyon ve Türkiye”, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/ocak99/global.htm> (24.11.2004).

American Enterprise Institute for Public Policy Research: Wage Inequality: International Comparisons of Its Sources, September 1996 [Conference Summary](#),

<http://202.121.129.66/transcend/www.aei.org/cs/cs6931.htm> (20.09.2005)

Bağdadioğlu, Enis; “Ekonomik Kriz ve Kamu Kesiminde Ücretler”, www.turkis.org.tr/icerik/makaleekonomidekrizveucrerler.htm - 33k – (23.12.2004).

Bağdadioğlu, Enis; Gelir Bölüşümü, www.turkis.org.tr/icerik/makalegelirbolusumu.htm - 21k -(09.11.2004)

Bağdadioğlu, Enis; Sendikalı ve Sendikasız İşçilerin Ücreti , <http://www.turkis.org.tr/icerik/makalesendikalisendikasiziscilerinucrerleri.htm> (09.01.2006)

Bernstern, Bared; Wages Picture, Economic Policy Institute, 25 Oct. 2005 www.epi.org/content.cfm/webfeat_econindicators_wages_20051028_8k - , (20.11.2005).

Bogumil, Jörg; Staatsaufgaben im Wandel, <http://www.fernuni-hagen.de/POLAD/download/Politischebild1.pdf> (05.01.2006)

Boulding, Kenneth- Kleinsorge, Lincoln- Schmitt, Hans Otto- Pen Jan; “Classical Theories > Wages- Fund Theory ” <http://www.britannica.com/eb/article-34225> (06.01.2005) .

Chen, Martha; Fact Sheets: The Informel Economy,WIEGO, <http://www.wiego.org/main/fact1.shtml> , (21.06.2004).

Chesnai, François; “Globalisation Against Development: Liberalisation, Deregulation and Privatisation and the Contemporary Performance of the International Economy”, **Mumbai World Social Forum**, www.france.attac.org/i2329 - 78k (28.11.2004).

Collie, Cris; “Global Workforce Mobility”, <http://www.hroeurope.com/Magazine.asp?artID=30> (12.05.2005)

Collins, Chuck, “The Growing Income Inequality” www.ufent.org., (05.11.2004)

Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Woman (CEDAW) - Türkiye Yürütme Kurulu: Dördüncü ve Beşinci Dönem Birleştirilmiş Periyodik Ülke Raporu' na Hitaben CEDAW - Türkiye Gölge Raporu, Kasım, 2004 ,
http://kadin.bianet.org/2005/01/01_k/golgetur.doc ,(03.12.2006)

Çalışma Genel Müdürlüğü, İstatistik Şubesi ; Yıllar İtibarıyla Günlük ve Aylık Asgari Ücretler, http://www.calisma.gov.tr/CGM/asgari_ucret_01_2005.htm (05.12.2005).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yıllar İtibariyel Bağıtlanan Toplu İş Sözleşmeleri, http://www.calisma.gov.tr/isattistik/cgm/yillar_tis.htm, (10.12.2005)

Defence of Canadian Liberty Committee, “Liberalization, Deregularization, Privatization, Globalization” , <http://www.canadianliberty.bc.ca/relatedinfo/miningco.html> (2.08.2005).

“Development of Intelligent Body Assembly System”
<http://www.nissan-shatai.co.jp/new/eng01/technology/lineIBS.htm> ,(01.10.2005).

DİE, 2002 Hanehalkı Bütçe Anketi, Gelir Dağılımı Sonuçları, <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/HHGELTUK/gelir11.gif> (12.11.2005)

DİE; İmalat Sanayinde Ücret ve Kazanç 2005 Yılı III: Dönem, http://www.alomaliye.com/ekonomi/imalat_sanayi_ucret_kazanc_3_donem_2005.htm (09.01.2006)

DİE; İmalat Sanayinde Ücret ve Kazançlar 2005 Yılı II. Dönem, http://muhasebenet.net/die_27-9-2005-155_imalat%20sanayiinde%20ucret%20ve%20kazanc.htm (09.01.2006)

DİE; İmalat Sanayinde Ücret ve Kazanç 2005 Yılı III: Dönem, http://www.alomaliye.com/ekonomi/imalat_sanayi_ucret_kazanc_3_donem_2005.htm (09.01.2006)

DİE; İmalat Sanayinde Ücret ve Kazançlar 2005 Yılı II. Dönem, http://muhasebenet.net/die_27-9-2005-155_imalat%20sanayiinde%20ucret%20ve%20kazanc.htm (09.01.2006)

Don Ernsberger; “The Labor Theory of Value”,
<http://www.libertarianworld.com/labortheory.html> (24.02.2005).

DPT; 2006 Yılına Girenken Türkiye Ekonomisinin Orta Vadeli Gündemi
<http://ekutup.dpt.gov.tr/tiktika/trekon06.pdf> (01.12.2006)

Dufour Jean-Guy; “E.U. Enlargement: How Can Our Hopes Overcome Our Fears?”
http://www.euromarches.org/english/04/0319_5h.htm ,(15.05.2005).

Economic Commission for Latin America and Carrebean, "Region's Poverty Indices Stagnate" Global Policy Forum,
<http://www.globalpolicy.org/socecon/develop/2003/0825eclac.htm> (14.02.2005)

Economic Policy Institute; Living Wage,
http://www.epinet.org/issueguides/livingwage/LivingWage_IssueGuide.pdf (15.09.2006)

Edwin S. Rubenstein; Poverty: The Immigration Dimension, October 02, 2003
http://www.mnforsustain.org/immg_immigration_increasing_poverty_rubenstein1003.htm
(16.12.2005)

Eğilmez Mahfi; "Kasım 2000 Krizi Üzerine 1," http://www.mahfiegilmez.nom.tr/kose_1.htm
(18.06.2005)

Enerji ve Yol Yapı Sendikası Yayın Kurulu; "IMF Politikalarının Çeşitli Ülkelerdeki Sonuçları", <http://www.antimai.org/eko/eyapiyol1.htm> (20.05.2004).

EurLIFE - Inequality of income distribution,
http://www.eurofound.eu.int/areas/qualityoflife/eurlife/index.php?template=3&radioindic=157&idDomain=3_ (10.12.2006)

Eiroline," Low-wage Workers and the 'Working Poor",
<http://www.eurofond.eu.int/2002/08/study/tn02081901s.html> .,(12.06.2005) .

Eres, Benan; Türkiye'de Makroekonomik Politika ve Kâr Oranları: 1968-2000
<http://www.politics.ankara.edu.tr/dosyalar/benan.pdf> (10.11.2006)

European Commission, Industrial Relations in Europe, Brussel, 2004,
<http://www.eiro.eurofound.eu.int/2002/08/feature/pl0208105f.html>, (11.11.2005) .

European industrial relations observatory on-line Eiroline, "Low-wage Workers and the Working Poor", <http://www.eurofond.eu.int/2002/08/study/tn02081901s.html> ., (10.06.2005) .

European Industrial Relations Observatory (EIRO); Minimum Wages in Europe,
www.eiro.eurofound.eu.int/2005/07/study/tn0507101s.html - 158k - (29.11.2005).

Fanon, Frantz Omar; "Urgent Lessons for the Bolivarian Revolution",
<http://ambazonia.indymedia.org/en/2005/03/966.shtml> (02.04.2005).

Fırat, Yöney Zerrin; "İstihdam Hizmetlerinin Değişen Yapısı ve Özel İstihdam Büroları"
Endüstri İlişkileri İnsan Kaynakları Dergisi Cilt: 5 Sayı: 2 Aralık 2003,
http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=160&hit=ny (01.02.2005)

"Free Trade Area of Americas and Workers' Rights and Jobs" **Global Trade Watch**
www.citizen.org/trade/ftaa/workers (25.05.2005).

Gallin, Dan; "Organizing in the Global Informal Economy"
http://www.global-labour.org/workers_in_the_informal_economy.htm , (12.10.2005).

Ghosh, Jayati; "Income Inequality In India" ,
<http://www.countercurrents.org/eco-ghosh170204.htm> (15.07.2005)

Gomme, Paul- Rupert, Peter; Measuring Labor's Share of Income, Federal Reserve Bank Of Cleveland, www.clevelandfed.org/Research/PolicyDis/No7Nov04.pdf (12.09.2006)

Gross, Ames- McDonald, Tim; "Compensating, Hiring and Retaining Employees in Southeast Asia" http://www.pacificbridge.com/pdf/pub_asia_1998_compensating.pdf (01.12.2005) .

Hahnel, Robin; Capitalist Globalizm in Crisis,Part One, Boom and Boost, <http://www.zmag.org/zmag/articles/dec98hahnel.htm>, (12.03.2006) .

Hanson, Gordon H.; "What Has Happened to Wages in Mexico Since NAFTA? Implications For Hemispheric Free Trade" , <http://www.nber.org/papers/w9563> (02.12.2005).

Hatman, Ülkü; Esneklik Kavramı Neyi İfade Ediyor? www.metalurji.org.tr/dergi/dergi131/d131_3537. (25.10.2006)

Hazine Müşterarlığı Dış Borç İstatistikleri ,
<http://www.hazine.gov.tr/stat/ti87.htm> (01.12.2006).

<http://www.eiro.eurofound.eu.int/print/2002/12/feature/tn0212101f.html> ,(15.07.2004).

<http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/UCRET/12104H.html> 2004 (08.12.2004)

<http://www.eiro.eu.int/2000/07/word/de00052625.doc> ,(15.01.2005).

<http://www.eiro.eu.int/2000/07/word/fr0005163s.doc> , (15.05.2005).

<http://www.eiro.eu.int/2000/07/word/dk0005178s.doc> ,(15.06.2005).

<http://www.eiro.eurofound.eu.int/2005/03/update/tn0503103u.html> , (21.06.2005) .

<http://www.globalpolicy.org/socecon/inequal/2003/0925chinaurbanrural.htm> ,(15.07.2005)

http://www.russiansabroad.com/russian_history_225.html, (09.08.2005).

<http://www.ilo.org/public/english/employment/strat/kilm/kilm15.htm>, (06.08.2005).

<http://europa.eu.int/comm/research/rtdinf20/en/society.html>, (15.08.2005).

<http://www.ilo.org/public/english/employment/strat/kilm/kilm15.htm>, (06.08.2005).

<http://www.cupe.ca/arp/01/default.asp> (03.10.2005)

<http://www.eiro.eurofound.eu.int/print/2000/07/study/tn0007402s.html> ,(6.11.2005).

<http://newsbatch.com/econ.htm>, (11.11.2005)

http://www.epinet.org/datazone/05/wagebyed_w.pdf (16.11.2005)

http://www.unicef.org/infobycountry/repkorea_statistics.html (01.12.2005)

http://www.ifwea.org/isc/pilot03/library/labor_situation_in_Korea_9905.html (01.12.2005)

http://www.oecd.org/document/49/0,2340,en_2649_33729_30481201_1_1_1_1,00.html
(01.12.2005)

<http://laborsta.ilo.org/cgi-bin/brokerv8.exe>, (01.12.2005),

<http://www.ilo.org/public/english/region/asro/bangkok/feature/f-emp36.htm> (02.12.2005)

<http://www.ilo.org/public/english/index.htm> (05.12.2005)

<http://www.dol.gov/dol/topic/wages/minimumwage.htm> (11.03.2006)

<http://www.csv.warwick.ac.uk/fac/soc/complabstuds/russia/campaign.doc> (12.03.2006)

<http://www.carnegieendowment.org/files/booklaunch2.ppt#367,4>, (12.03.2006)

International Confederation of Free Trade Unions (**ICFTU**), "Unpaid Wages Raise the Risks of Social Instability in Russia", www.hwartford-hwp.com/archives/63/040.html - 8k – (09.08.2005).

ILO; Minumum Wage Fixing in Japan, Briefing Note No. 3,
www.ilo.org/public/english/dialogue/govlab/legrel/papers/brfnotes/minwages/issues3.htm - 33k
(08.10.2006)

Industrial relation terms, www.sfn.saskatoon.sk.ca/business/sdlc/uz.html, (10.05.2005)

Indusrial Development & Invesment Center, MOEA;
http://investintaiwan.nat.gov.tw/en/env/stats/unemployment_rates.html (28.10.2005).

Işıkılı, Alpasan;" Neoliberalizm ve İşsizlik"
www.harb-is.org.tr/media%5Cagudosya1.doc - 25 Ekim 2005 (26.10.2005)

Katseli, Louka T.; "Immigrants and EU Labor Markets",
<http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?id=274> (15.12.2005)

Kaya, Muammer; "Beyin Göçü Erozyonu",
http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=152 (14.06.2005)

Kazgan, Gülten; "Türkiye'de Ekonomik Krizler: (1929-2001) Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İrdeleme", <http://kazgan.bilgi.edu.tr/docs/Turkiye.doc>, (10.12.2006)

Kennedy, Miranda; Asia's Working Poor,
<http://marketplace.publicradio.org/shows/2006/09/04/AM200609048.html> (09.10.2006)

Kongrad Adenauer Vakfı, Türkiye Temsilciliği, Türkiye'nin Temel Ekonomik Sorunları,
<http://www.konrad.org.tr/index.php?id=382> (10.01.2006)

Lagace, Martha; "What World Migration Means for Business"
<http://hbswk.hbs.edu/pubitem.jhtml?id=3479&t=globalization> (12.07.2005)

Lane, Cloda; "An Analysis of the Causes of Unemployment"
www.maths.tcd.ie/local/JUNK/econblue/ser/html/unemp.html - 27k (26.10.2005).

Lebowitz, Michael A.; "Kapitalizmin Sürekliliğini Sağlayan Nedir?" (Çev: Emre Aydoğdu),
<http://www.ozguruniversite.org/guncel%20Emre.htm> (28.12.2004).

Leimgruber, Walter; Globalisation - Deregulation - Marginalisation ,
<http://www.unifr.ch/geoscience/geographie/Research/HUMAN/WL/global.html> (28.11.2004).

Lukyanova, A.L.; Wage inequality in Russia (1994-2003) POLICY BRIEF
http://www.eerc.ru/details/download.aspx?file_id=8389, (06.12.2005).

Mahiroğulları, Adnan; Küreselleşmenin Türk Çalışma Hayatına Etkileri,
<http://www.iibf.kou.edu.tr/ceko/armaganlar/turanyazgan/15.pdf> - (04.12.2006).

Michael, Albert; Neoclassical Micro and Macro Economics: Science or Silliness?
<http://www.zmag.org/ParEcon/writings/neoclassec.htm> (01.10.2006).

Muricken, Ajit; "Tyranny of Economic Globalizm Emerging Trends and Impact",
http://www.cadm.org/article.php3?id_article=483. (30.07.2005).

Noble, Charles ; "What John Kerry Won't Say About the Two Americas"
www.logosjournal.com/noble_election.htm - 60k - (20.11.2005)

ÖİB; http://www.oib.gov.tr/baskanlik/oib_gorev.htm (01.12.2006).

Özgener, Şevki; "Küresel Rekabet Ortamında Küçük ve Orta Boy İşletmelerin Yeniden Yapılanması", <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/nisan2000/kresel.htm> (05.07.2005).

Park, Albert- Spng, Xiaoqing- Zhang, Yunsen- Zhao, Yahohui; "The Growth Wage Inequality in Urban China"
http://siteresources.worldbank.org/INTPGI/Resources/13933_inequality_Yaohui_Zhao.pdf
(12.12.2006)

Pınar, Abuzer; "Türkiye'de Net Mali Yansıma: DİE Hanehalkı Verileri İle Bir Tahmin Denemesi", Maliye Sempozyumu Bildirisi, Nisan 2005
<http://malibesempozyumu.pamukkale.edu.tr/abuzerpınar.pdf> (05.01.2006).

“Pozitif Ayrımcılıktan Pozitif Aksiyona”

<http://www.insankaynaklari.com/cn/ContentPrint.asp?BodyID=4100> (09.01.2006)

Roach, Stephen; “The Big Squeeze”

<http://www.morganstanley.com/GEFdata/digests/20050404-mon.html> , (20.12.2005).

Robeyns, Ingrid; “The Rhetoric of Global Poverty Statistics”,

<http://www.ingridrobeyns.nl/Downloads/globalpoor.pdf> (18.12.2005)

Romer, Paul M; “Economic Growth” <http://www.stanford.edu/~promer/Econgrom.htm>
(14.07.2005)

Russia Annual Inflation Rates

http://www.worldwide-tax.com/russia/rus_inflation.asp, (07.08.2005).

Salverda, Wiemer; RTD Info “Where Do Low Wages Lead?”

<http://europa.eu.int/comm/research/rtdinf20/en/society.html>,(15.08.2005).

Salzmann, Markus; “The Social Consequences of European Union Expansion”

<http://www.wsws.org/articles/2004/apr2004/euro-a20.shtml> , (09.08.2005).

Sertlek, Tufan; “Örgütlenme ve BEDAŞ Deneyimi”,

http://www.sendika.org/belgeler/bedas_taseron.html (06.01.2006).

Shah, Anup; “Poverty Around The World”

<http://www.globalissues.org/TradeRelated/PovertyAroundTheWorld.asp#Inequality> ,
(12.10.2005).

Seltzer, Richard; “Global Competition and the Long Road to General Prosperity”

<http://www.samizdat.com/global.html>, (16.05.2005).

Shapiro, Isaac- Kamin, David; “Share of Economy Going to Wages and Salaries Drops for Unprecedented 14th Straight Quarter” <http://www.cbpp.org/10-29-04pov.htm>, (30.11.2005).

Shock-Based Theories of The Cycle,

<http://cepa.newschool.edu/het/essays/cycle/shock.htm> (17.04.2005).

Soy, Murat; “Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi”

<http://www.metu.edu.tr/home/wwwstrat/gruplar/yazarlar/arastirmalar/muratsoy.htm>
(11.01.2006)

“Subcontracting” CPE Globalization Briefs Glossary,

<http://www.populareconomics.org/globalization/html%20Glossary.html> , (01.10.2005).

Sönmez, Mustafa; “Enflasyon Düşüyor, Ücretler Daha Hızlı Düşüyor”,

http://www.petrol-is.org.tr/koseyazilari/medya_2003/ekim_2003/medya_161003.htm,
(05.11.2005)

Sönmez, Mustafa, "İşçi Memur Hanelerinde Büyük Kayıp"
<http://www.ntv.com.tr/news/224489.asp#BODY> (12.03.2006)

Sönmez, Mustafa; DİE'ye İnanma, DİE'den Geri Kalma,
<http://www.ntvmsnbc.com/news/239058.asp#BODY> (12.12.2006)

Stimpson, Jeff; The New Compensation Models AICPA, December 6, 2004
<http://www.cpa2biz.com/news/Selected+Features/The+New+Compensation+Models.htm>
(05.12.2005)

Szirmai, Adam; The Dynamics of Socio-Economic Development,
<http://dynamicsofdevelopment.tue.nl/chapter5.htm> (09.09.2006)

Şafak, Can; Türkiye'de İşçi Ücretlerinin Seyri (1980-2005),
www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=6702 (10.12.2006)

T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, 1985-2003 Özelleştirme Uygulamaları,
www.oib.gov.tr/program/uygulamalar_2003 (10.10.2005).

*T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, 1980 Sonrası Ekonomik Politikalar ve Dış Ticaret Politikası,
<http://www.dtm.gov.tr/Ekonomi/75yilbk/1980so.htm> (19.12.2005).*

T.C. Başbakanlık, Hazine Müsteşarlığı, Hazine İstatistikleri, Ücretler ve İşgücü Maliyetleri,
www.treasury.gov.tr/yayin/hazineistatistikleri/ - 101k – Tablo 1.11 A (17 Mart 2006),

*T.C. Başbakanlık, Hazine Müsteşarlığı Hazine İstatistikleri Ücretler ve İşgücü Maliyetleri
www.treasury.gov.tr/yayin/hazineistatistikleri/ - 101k Tablo 1.11 B (17 Mart 2006).*

The Irish Labour Market Review 2002; Labour Market Overview,
http://www.fas.ie/FAS_Review/LMO.html (10.06.2005)

TÜİK Gelir Türlerine Göre Toplam Yıllık Kullanılabilir Fert Gelirinin Dağılımı
http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=297 (10.12.2006)

TÜİK, Gelire Göre Sıralı %20'lik Gelir dağılımı,
http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=293 (10.12.2006)

TÜİK; <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=228> (26.12.2006)

Türel, Oktar; "Özelleştirme Üzerine Notlar",
http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/IktisatToplum11Agu-Turel.doc
(05.01.2006).

Türkiye'de Yeni Bir Toplumsal Hareket Gelişiyor: Güvencesiz İşçiler Hareketi,
http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=381 (06.12.2006)

U.S. Department of Commerce; Bureau of Economic Analysis, 2005 Gross Domestic Products Annual Rates <http://www.bea.gov/bea/dn/gdplev.xls>, (14.11.2005).

Weisbrot, Mark – Rosnick, David; "Another Lost Decade?
Latin America's Growth Failure Continues into the 21st Century", **Center for Economic Policy and Research**, http://www.cepr.net/publications/latin_america_2003_11.htm
(05.12.2005).

World Bank ; Privatization Database,
<http://rru.worldbank.org/Privatization/Region.aspx?regionid=999&view=proceeds&tab=2>
(02.08.2006)

Yeldan, Erinç; “Arjantin, Brezilya, Türkiye II: Makroekonomik Fiyatlar”
http://www.bilkent.edu.tr/~yeldane/Yeldan56_25Ock06 (30.10.2006)

Yıllar İtibarıyla Günlük ve Aylık Asgari Ücretler, Çalışma Genel Müdürlüğü İstatistik Şubesi
http://www.calisma.gov.tr/CGM/asgari_ucret_01_2005.htm (15.12.2005)